

compuls

MAGOS GERGELY

Árjásítás, államosítás, szovjetizálás

compass

Társadalomtörténeti tanulmányok

3.

Sorozatszerkesztő

Keller Márkus

ISSN 2732-2467

X 364.619

MAGOS GERGELY

Árjasítás, államosítás, szovjetizálás

A polgári gyógyszerészet
felszámolása Magyarországon
1938-1956

Kronosz Kiadó

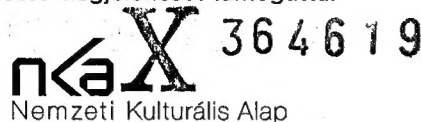
Pécs, 2024

J001461200

A kötet megjelenését támogatta:

A professzionalizáció története. Magyarország a 19–20. században
európai kontextusban című NKFIH (FK 132451) projekt

Magyar Gyógyszerész Kamara

Angol nyelvi lektorálás: Somlai Katalin

Korrektúra: Bellus Ibolya

Névmutató: Tóth Adrienn

ISBN 978 615 6604 35 4

© Magos Gergely, 2024

© Kronosz Könyvkiadó Kft., 2024

TARTALOM

1. BEVEZETÉS	13
A könyv témája és a felhasznált források	15
A patikusok	21
 2. MEGKÖZELÍTÉSI LEHETŐSÉGEK ÉS A FOGALMI HÁLÓ	27
A gyógyszerészettörténeti szakirodalom	27
A hivatások történetének megközelítési lehetőségei	31
Hivatások a totalitárius rezsim idején	50
Fordulat és folytonosság: a korszakolás kérdései	56
Fogalmi háló és a források értelmezésének lehetőségei	59
<i>Faji tisztogatás - árjásítás</i>	<i>60</i>
<i>Nemzetvédelmi tisztogatás - impériumváltás</i>	
<i>és identitáspolitiká</i>	<i>68</i>
<i>Politikai tisztogatás - forráskritikai észrevételek</i>	<i>72</i>
<i>Burzsoá- és értelmiségellenes tisztogatási hullám -</i>	
<i>régi polgárság és új értelmiség</i>	<i>78</i>
<i>Szovjetizálás, szocialista modernizáció</i>	<i>82</i>
 3. A MAGYARORSZÁGI GYÓGYSZERÉSZET TÖRTÉNETE	
MÁRIA TERÉZIA KORÁTÓL 1938-IG	87
Előzmények	87
<i>A gyógyszerértári hálózat kialakulásának előzményei</i>	<i>87</i>
Az állam által felügyelt gyógyszerészet kialakulása	
a 18. században	93
<i>Az egészségügyi közigazgatás kialakítása</i>	<i>96</i>
<i>Gyógyszerészeti rendeletek</i>	<i>97</i>

<i>Az egészségügy átfogó szabályozása:</i>	
<i>a Generale Normativum in Re Sanitatis</i>	99
<i>Gyógyszerészek képzése</i>	101
<i>A hivatás kialakulásának kezdete</i>	102
A gyógyszerészi reformtörekvések a 19. század első felében	103
<i>Az első egyesületek és reformtörekvések</i>	104
<i>Az első reformtörekvések</i>	107
Az abszolutizmus kora: a felülről vezényelt „modernizáció”	109
A hivatás megszilárdulása: a szakmai autonómia keretei	
az 1860-as években	112
Az 1876. évi közegészségügyi törvény	117
Az „aranykor”: a gyógyszerészi hivatás a dualizmus korában	122
<i>A szolgálati etika és a hivatás ideológiája</i>	123
<i>Az oktatási követelmények emeléséért vívott harc</i>	127
<i>Koncesszió és korrupció</i>	132
<i>Reformtervek: koncesszió, szabadpiac,</i>	
<i>államosítás, községestés</i>	140
<i>Határviillongások: rokon szakmákkal</i>	
<i>és a kontárokkal szembeni harc</i>	144
<i>Kamarai mozgalom</i>	148
A válság évelei: a hivatás megmerevedése	154
<i>Szociális mozgalom, a szakmán belüli törésvonalak</i>	154
a) Gyógyszerészsegédi mozgalom	154
b) Vidéki gyógyszerészek mozgalma	161
<i>A forradalmak kora</i>	165
a) A Magyar Nemzeti Tanács	
és a Tanácsköztársaság korszaka	165
b) Ellenforradalom	171
<i>A hagyományos gyógyszerkincs</i>	
<i>és a gyógyszeripar térnyerése</i>	174
a) Gyógyszerkönyvek, vényminták	174
b) A gyógyszeripar kialakulása	176

c) Nostra-mozgalom: harc a gyógyszeripar	
térnyerése ellen	187
<i>Mamutok és percentek: szegények ellátása,</i>	
<i>társadalombiztosítás, közszállítás</i>	194
<i>A gazdasági válság hatása a gyógyszerészetre –</i>	
<i>kitörési javaslatok</i>	200
<i>A korlátozó törekvések sikere</i>	205
<i>Professzionizációs trendek – a képzés és az autonómia</i>	208

4. A „FAJI TISZTOGATÁS”:

ZSIDÓSÁG – ÁRJÁSÍTÁS – VÉSZKORSZAK	217
A zsidók aránya a gyógyszerészek között	217
A zsidóság gazdasági megsemmisítésének előkészítése	223
A második zsidótörvény visszhangja	
a gyógyszerészi szaklapokban	238
A keresztény gyógyszerész mozgalmak kibontakozása	244
<i>Belső feszültségek a keresztény mozgalmon belül</i>	254
A gyógyszerészi szaksajtó felszámolása	263
„Örségváltás” a gyógyszerertárak élén	264
Zsidó gyógyszerertárak kiigénylése	274
„Strómanok és aladárok”	280
<i>A gyógyszeripar árjásítása</i>	283
Az árjásítás értékelése	286

5. A „NEMZETVÉDELMI TISZTOGATÁS”:

IDENTITÁSPOLITIKA A VISSZACSATOLT TERÜLETEKEN	289
Területi revíziók	289
Az első bécsi döntés és Kárpátalja elfoglalásának	
következményei	291
A második bécsi döntés és következményei	301
Délvidék	323
A nemzetvédelmi tisztogatások értékelése	327

6. KITEKINTÉS: HÁTORSZÁG A HÁBORÚ IDEJÉN ÉS A FRONT ÁTVONULÁSA AZ ORSZÁGON	329
Munkaerőhiány, frontszolgálat, munkaszolgálat	330
Hátország, háborús gazdaság	336
A front	340
Újjáépítés	342
A megvont gyógyszerterek visszaszolgáltatása	348
7. EGYESÜLETI ÉLET ÉS NYILVÁNOSSÁG 1945 UTÁN	353
A tulajdonosi egyesületek reorganizációja	353
<i>A gyógyszerter-tulajdonosi egyesületek helyzete 1945 után</i>	355
<i>Gyógyszerészek és a pártpolitika</i>	361
Szakszervezeti mozgalom	364
<i>Magyar Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezete</i>	367
<i>Orvos-Egészségügyi Dolgozók Szakszervezetének Gyógyszerész Szakcsoportja</i>	373
A gyógyszerészeti sajtó helyzete 1945 után	378
8. A „POLITIKAI TISZTOGATÁS”: A VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ SZÁMONKÉRÉSEK	381
Igazolási eljárások	381
<i>Zsidó vagyonnal kapcsolatos ügyek</i>	388
<i>Antiszemizmus</i>	392
<i>Szélsőjobboldali szervezetekben való részvétel</i>	394
<i>Németek elleni megtorlások</i>	396
<i>Egyéb ügyek</i>	397
<i>Az igazolási eljárások kudarca</i>	398
Gyógyszerészek a népbíróóságok előtt	406
9. „BURZSOÁ- ÉS ÉRTELMISÉGELENES TISZTOGATÁS”	421
Reformelképzelések	421
Az 1948. évi gyógyszerészeti törvény	429

A gyógyszerterek államosítása	433
1949. a „lopakodó államosítás” éve	435
1950. a „totális államosítás” éve	454
<i>Nemzeti vállalatok elindulásának nehézségei</i>	465
A gyógyszeripar államosítása	476
Régi polgárság – új értelmiség	482
A Horthy-korszak gyógyszerészeti elitjével szembeni eljárások	496
<i>Tudományos elit</i>	497
<i>A szakmai elit: az egyesületi vezetők, szerkesztők és publicisták elleni eljárások</i>	499
a) „A karrierista”	500
b) A politikai rendőrség látókörében	503
c) Az antiszemiták	503
d) Az antibolsevista	507
<i>A Nemzeti Szövetség vezetői</i>	518
<i>Terla – a gyógyszerészeti egyesületek vezetőinek számonkérése</i>	521
<i>A Kaszinó vezető tisztviselői</i>	524
<i>Államosítások</i>	524
<i>Az új elit</i>	528
Szovjetizálás, a gyógyszerészet szocialista modernizációja	533
A szovjet gyógyszerészet	533
<i>Tervgazdálkodás, munkaversenyek, újtó mozgalom</i>	536
a) Tervgazdálkodás, kötött anyaggazdálkodás	536
b) Munkaverseny	539
c) Újtó mozgalom	542
<i>„Szovjet típusú” gyógyszerter</i>	545
a) Praktikus megoldások a gyógyszerterekben: forgópolc és ültőára	549
b) A gyógyszerkészítés száműzése az eladótérből	553
c) A szovjet típusú mintagyógyszerter: Vörös Csillag	556
<i>Szimbolikus szovjetizálás: az identitások újrakonstruálása</i>	558
a) A gyógyszerterek elnevezése	558

b) A gyógyszerészi munkaruha mint az osztályharc terepe	560
<i>A szovjetizálás hatása a gyógyszerészi identitásra</i>	569
a) A gyógyszerészettörténet-írás intézményes keretei	569
b) Patikamúzeumok mint emlékezeti helyek	571
10. KITEKINTÉS - KONSZOLIDÁCIÓS KÍSÉRLET	577
Az 1956-os forradalom	582
11. ÖSSZEFOGLALÁS	585
Hivatáspolitikátörténet	585
A represszív politika forrásai és következményei	588
Professzionizáció - deprofesszionizáció - proletarizáció	593
Quo vadis	596
BIBLIOGRÁFIA	597
Rövidítések	597
Folyóiratok, időszaki kiadványok	597
Levéltári források	599
Irodalomjegyzék és nyomtatott források	603
KÉPEK, ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	649
NÉVMUTATÓ	653
SUMMARY	661

E kor nekünk szülők és megölők.
Tőle kaptuk, mint útravalót,
hogy lehessünk hősök és gyilkosok,
megbélyegzők és megbélyegzettek,
keveset tevők, nagyokat álmodók,
másokat mentők, magunkat pusztítók,
egy időben, egy helyütt és egy személyben:
ki merre fordul, aszerint.

Örkény István

1.

BEVEZETÉS

■ ■ ■

A történész, amikor kialakítja a kutatási tervét, megfogalmazza kérdéseit és hipotéziseit, nem is sejti, hogy munkájának ez a megalapozó része nem feltétlenül fog hasznosulni. A feltárt források gyakran annyira lebilincselők és inspirálók, hogy a történész – fiókba téve eredeti terveit – új projektbe kezd. Így a végül elkészült mű az eredeti kutatási tervre már alig hasonlít.

Így jártam én is. Amikor a doktori iskolába történő jelentkezéshez a témajavaslatomat elkészítettem, az volt az elképzelésem, hogy egy makroszintű áttekintést nyújtok majd a gyógyszerészet történetéről a 18. századtól kezdődően egészen a 20. század közepéig. Ezt a korszakhatárt az indokolta, hogy ekkorra tehetjük a modern, államilag szabályozott, de magántulajdonra épülő polgári gyógyszerészet időszakát. Az volt a célom, hogy bemutassam a gyógyszerészeknek a társadalomban betöltött szerepét, valamint ennek változásait. Az elemzési keretet részben a hivatáspolitikai küzdelmek, részben egyéb sajátos tényezők – mint például a gyógyszeripar megjelenése – jelentette volna. A gyógyszerészek anyagi helyzetét, életmódjukat és társadalmi megbecsültségüket prozopográfiai, valamint mikroszintű elemzések kombinációjaként terveztem bemutatni. A mikroszintű elemzéshez egy háromgenerációs gyógyszerész

dinasztia, a kecskeméti Katona család történetének feldolgozását kívántam elvégezni.¹ Alapvető hipotézisem az volt, hogy a gyógyszerészi hivatás története – a professzionalizációs elméletek segítségével – leírható a kollektív felfelé mobilitás, vagy éppen a deklasszáció fogalmával.

Az eredeti elképzeléseimet azonban jelentősen módosítanom kellett, mivel az általam megadott korszak – rendkívül fontos, a hivatás egészének és a gyógyszerészek helyzetét alapvetően meghatározó – utolsó évtizedeiről jóformán semmilyen feldolgozást nem találtam. Ahogy elkezdtem a zsidótörvényekkel kezdődő és a Rákosi-rendszer bukásáig tartó „hosszú negyvenes éveket” kutatni, olyan mennyiségű és jelentőségű forrásanyagot találtam, ami arra sarkallt, hogy erre a korszakra helyezzem a hangsúlyt. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a gyógyszerészek társadalmi helyzetének – sok kutatást igénylő – elemzése elmaradt, értekezésem pedig a társadalomtörténeti elemzés helyett sokkal inkább „hivatáspolitikai-történeti” munkává vált. Művem nem hagyományos értelemben vett társadalomtörténeti kutatás – hiszen a gyógyszerészek társadalmi státuszát (jövedelem, vagyon, rang, életmód stb.) nem vizsgálom –, inkább a politika- és hivatástörténet határán mozgó kísérlet. A kötet középpontjába ezért került az államhatalom és a gyógyszerészi hivatás viszonyának bemutatása.

Mielőtt a téma részletes kifejtésébe belekezdenék, szeretném megköszönni azt a sok segítséget, amelyet az elmúlt években kaptam. A legtöbb bátorítást és inspirációt témavezetőmnek, Halmos Károlynak köszönhetem, aki a tudományos pályámon is elindított. Köszönöm az értékes észrevételeket a doktori iskola tanárainak, különösen Bácskai Veronikának és Kö-

¹ Ez részben megvalósult: Magos 2015.

vér Györgynek, évfolyamtársaimnak, valamint a Keller Márkus vezette Professzionalizáció-történeti Kutatócsoport tagjainak. Köszönöm a kutatás során nyújtott önzetlen segítségét a Magyar Nemzeti Levéltárban dolgozó egykori és jelenlegi munkatársaimnak, különösen Ring Orsolyának, Klettner Csillának, Nagy Gábornak, Dohi Tamásnak, Germuska Pálnak, Weinacht Tamásnak és L. Balogh Béninek, valamint a Budapest Főváros Levéltárában dolgozó kollégáknak, különösen Tasnádi Ákosnak. Köszönöm a kutatásban nyújtott segítséget a Magyar Gyógyászattörténeti Társaság elnökének, Dobson Szabolcsnak. És nem utolsósorban köszönöm egykori és jelenlegi főnökeimnek, Mikó Zsuzsannának, Szabó Csabának, Németh László Sándornak és Szatucsek Zoltánnak, hogy lehetővé tették számomra a doktori iskola elvégzését, a kutatásokat, valamint a könyv alapjául szolgáló doktori disszertáció megírását.

A könyv témája és a felhasznált források

A korszak, „a hosszú negyvenes évek” hívószavának a „gleichschaltung” fogalmát választottam. Ha röviden áttekintjük, hogy mit is értettek ez alatt a korszakban, és hogyan használják a történészek, akkor érthető lesz, hogy miért éppen erre a kifejezésre esett a választásom. A „gleichschaltung” alatt eleinte a Német Birodalom centralizálását, a föderális berendezkedésnek a felszámolását értették, amelynek keretében megszüntették az államok önkormányzatiságát, és a közigazgatást birodalmi irányítás alá rendelték.² Tágabb értelmében azonban a történészek a nemzetiszocialista pártnak azon hatalmi törekvését értik, amely

² Hildebrand 1999: 3–14.

a politikai, gazdasági és társadalmi életre kiterjedő totális állami kontroll kiépítésére irányult. Ebbe beletartozik az uralkodó hatalmi elittől eltérő politikai vélemények ellehetetlenítése, az egy pártrendszer bevezetése, a gazdasági-társadalmi kulcspozíciók megszerzése, a civil szerveződések hatalmi törekvéseket szolgáló átalakítása, megszállása, felszámolása, és az etnikai, felekezeti kisebbségek, valamint egyéb marginalizálódott csoportok jogfosztása, fizikai megsemmisítése.³

A fogalmat később egészen tágan kezdték értelmezni mind a történetírásban, mind a közbeszédben, és kiterjesztették a totális állami kontroll megteremtésére irányuló mindenfajta politikai kísérletre. Ilyen értelemben kezdtek el a kortársak és a történészek „kommunista gleichschoaltolásraól”, „szovjet gleichschoaltolásraól” vagy „szovjet gleichschoaltungról” beszélni, ami alatt Kelet-Európa szovjetizálását, a szovjet politikai-gazdasági-társadalmi rendszer átvételét értették.⁴

Hozzáam azonban legközelebb Neubauer Pál 1933-ban írt rövid, de frappáns meghatározása áll:

Azonos és egyszerre történő áramkapcsolás: állami, szociális, művészeti és etikai sejtek, kasztok, regionalitások, körülhatároltságok, tájbeli klimatikus ellentétek egy csapásra szűnjenek meg, ha egy diktátorra titánosodott ember megnyomja a parancs villanygombját. Ez a Gleichschoaltung, a legfrissebb made in Germany, száz évig működő zsilettpege, technokraták álma és bizonyítéka.

³ Ennek részét képezte a hivatások megtisztítása a nem árja tagoktól is (zsidóktól vagy éppen a kommunistáktól). Evans 2005: *Bringing Germany Into Line* című fejezet.

⁴ Tomka 2001: 230; Bibó 1990a; Ankerl 1997: 12.

Én, te, ő, bajor, osztrák, porosz, gazdag, szegény, polgár, arisztokrata, tradíció és jelen – mindez nincs többé, eltörölte a Gleichschoaltung.⁵

Csatlakozva Neubauerhez, könyvemben a gyógyszerészet gleichschoaltolása alatt – a fent ismertetett hagyományos értelmezés mellett – az állam azon hatalmi törekvését értem, amely a társadalmi különbségek felszámolására irányul. Tehát szó szerinti értelmében (egyenmősítés, homogenizálás, univerzalizálás, azonossá vagy hasonlatossá tétel) használom.

A gyógyszerészi közvélemény a gyógyszerárak 1950-ben bekövetkezett államosítását mind a mai napig „gyásznapként” vagy „fekete napként” tartja számon.⁶ Kevésbé közismert azonban, hogy az esemény voltaképpen csak a befejező aktusa volt egy több mint tízéves folyamatnak. A magántulajdonra épülő polgári gyógyszerészet felszámolása már jóval a kommunista hatalomátvétel előtt, a második zsidótörvénnyel kezdetét vette, amelyet további három, a tulajdonjogi (és társadalmi) viszonyok átalakulásával járó tisztogatás, gleichschoaltolási kísérlet követett.⁷ A könyvben az 1938 és 1950 között lezajlott négyféle tisztogatási hullám történetét mutatom be:

⁵ Gleichschoaltung. *Prágai Magyar Hírlap*, 1933. május 7.

⁶ Bayer 2016; Écsy 1997.

⁷ Polgári abban az értelemben, ahogy a 19. században a polgárosodásról szóló politikai programokban ezt megfogalmazták: jogegyenlőség, egyesülési és gyülekezési szabadság, magántulajdon, vallási egyenjogúság stb. A lexikonok elemzése által fogalomtörténeti áttekintést nyújt: Halmos 1991. A polgár és a polgárosodás történeti problematikájára vonatkozóan lásd Gyáni 2002a. A polgárosodás eredményeinek a 20. század közepén bekövetkező felszámolására vonatkozóan: Péter 1998a: 180–184.

1. A „faji tisztogatás” (1939–1944) alatt tárgyalom a keresztény gyógyszerész mozgalmak kibontakozását; a zsidó gyógyszerészek kizárását a pályáról; valamint a gyógyszerészeti sajtónak és a gyógyszerész egyesületeknek az 1944-ben bekövetkezett felszámolását.
2. A visszacsatolt területeken lefolytatott „nemzetvédelmi tisztogatás” (1939–1944) alatt bemutatom a minden gyógyszerészre nézve kötelező igazolási eljárást, amely a nemzetvédelmi szempontból megbízhatatlannak minősített nemzetségek és zsidók ellen irányult.
3. A „politikai tisztogatás”, vagyis a háborút követő számonkérések és retorziók (1945–1950) közül a népbírósági perek és igazolási eljárások ismertetésére szorítkozom.
4. A „burzsoá- és értelmiségellenes tisztogatás” (1948–1950) volt a végső aktusa a polgári gyógyszerészet felszámolásának. Ebbe beletartozott a gyógyszerészek érdekvédelmi és szakmai szervezeteinek, valamint a szakmai nyilvánosságnak a felszámolása; a Horthy-korszak gyógyszerészeti elitjének ellehetetlenítése; a régi polgári középosztály leváltása a munkás-paraszti származású „új értelmiséggel”, valamint a szocialista káderpolitika; és végül a gyógyszerészek államosítása és szovjetizálása.

Célom azonban túlmutat a tisztogatási hullámok egyszerű bemutatásánál. A professzionalizációs elmélet segítségével röviden ismertetem a gyógyszerészeti hivatás megszületésének körülményeit és rövid történetét, így az állam és a hivatás történelmileg változó viszonyának kontextusában értelmezem a korszak történetét. Amellett érvelek, hogy a modern gyógyszerészeti hivatás létrejöttének körülményei – nevezetesen a felvilágosult ab-

szolutista állam „felülről vezényelt” modernizációs törekvései – hosszú távon is meghatározták az állam és a hivatás viszonyát. Szeretném azonban elkerülni, hogy a végkifejlet, a hivatás hanyatlása felől ítéljem meg az azt megelőző korokat. Nem célom bemutatni, hogy a felvilágosult abszolutizmus modernizációs, vagy éppen a dualista állam etatista intézkedései „hogyan vezettek” végül az 1938 és 1950 között végrehajtott tisztogatásokhoz. Nincs ilyen ok-okozati összefüggés. Ugyanakkor a gyógyszerészet történetén keresztül a modern kori magyar történelem egyik sajátosságára szeretném (ismételten) felhívni a figyelmet: nevezetesen az állam és a hivatás (tágabb értelemben véve a társadalom) viszonyára.⁸ A hivatások zöme valóban „az abszolutista államhatalom gondoskodásának árnyékában alakult ki, [és így...] nem igazán születhettek az államhatalommal szembeni önállóság jegyében.”⁹ A folyamatosan jelen lévő állami gyámkodás, ellenőrzés és a felülről történő modernizációs nekilendülések olyan történelmi sajátosságra, nevezetesen az autokratikus politikai tradíció jelenlétére utalnak, amelyek hosszú távon – akár a mai napig – meghatározzák a hivatások társadalmi-gazdasági helyzetét.¹⁰ Mindez komoly akadályt jelentette a társadalmasodásnak, a testületiség kifejlődésének. Egyetértőleg, és témánk

⁸ A modern állam és társadalom kialakulására, viszonyára és konfliktusára vonatkozóan lásd Péter 1998a; Gyáni 2002c; Gyáni 2010.

⁹ Gyáni-Kövér 2006: 81.

¹⁰ A kelet-európai autokratikus politikai tradícióra vonatkozóan lásd Péter 1998c. A modernizáció kifejezést szintén abban a jelentésben használom, ahogy Péter László. Ebben az értelemben a modernizáció egy mintakövetés, valamilyen eszményinek tartott állapot elérése érdekében meg tett intézkedések (vagy spontán folyamatok) összessége. „A »modernizáció« nem egy valamennyire is meghatározható konkrét folyamat, hanem mindössze egy utánpótló és egy kiszemelt utánpótló közötti viszonyt fejezi ki.” Péter 1998: 11.

szempontjából is érvényes megállapításként kell e helyütt idéznem Kovács M. Máriát:

Bármennyire jóindulatúan bábáskodott is a német, az osztrák vagy a magyar állam a modern szakértelmiség kifejlődésénél, gyarapodásánál és anyagi felemelkedésénél – így az érvelés –, ez az „áramvonalas”, bürokratikus elvű modernizáció nem adott teret a szakértelmiség autonóm korporatív szervezeteinek átöröklésére és megerősödésére, és csoportformálódás helyett inkább atomizálta a szakértelmiséget.¹¹

A hanyatlás felől nézve a gyógyszerészet története sokkal jobban megrajzolható az állami gyámkodásnak és beavatkozásnak ezen állandó, ugyanakkor koronként eltérő jellegű és mértékű jelenlétével. A gyámkodás ebből a szempontból egy kétértelmű kifejezés, amit értelmezhetünk a másik fél jó szándékú segítéseként, fejlesztéseként, de jelentheti a gyámoltatott akarata ellenére történő cselekvést, vagyis a szabadság hiányát is. A történelmi kérdést tehát úgy is feltehetjük, hogy mikor és miért változik a jó szándékú, fejlesztő beavatkozás a szabadság elvonásává.

Fontos azt is kiemelni, hogy egy ilyen makroszintű vizsgálatnak, és az ebből születő történeti műnek megvannak a maga korlátai. A téma és a választott történeti források az államigazgatás szempontjából mutatják be a lezajlott eseményeket. Ez a választott korszak (1938–1950) tekintetében szükségképpen elvezet minket egy totalitárius állam képének a kirajzolódásához, amelynek politikai törekvéseit a társadalom vagy annak egyes csoportjai elszenvedik. A társadalomnak mint „áldozatnak”

¹¹ Kovács M. 1991: 430.

a szerepét a lokális vagy mikroszintű vizsgálatok elvégzése, a léptékváltás árnyalhatná tovább. Azokban az esetekben, ahol a forrásadottságok ezt lehetővé tették, igyekeztem árnyalni ezt a képet, és bemutatni, miképpen igyekeztek a gyógyszerészek – egyénileg vagy kollektíven – a diktatórikus törekvések ellenére kihasználni a cselekvési lehetőségeket, hogyan tárgították ki mozgási terüket, az ellenállás vagy együttműködés milyen formáit alakították ki, és hogyan formálták maguk is az őket körülvevő struktúrákat.¹² Az ellenállást egyes esetekben – például a gyógyszertárak árjásításánál – kollektív formájában, az érdekvédelmi feladatokat ellátó szakmai egyesület lobbitevékenységén keresztül mutatom be. Többnyire azonban a cselekvési lehetőségek – az ellenállás és alkalmazkodás különböző formái – csak egyéni szinten, narratív formában jelennek meg. Más szóval önéletrajzok, levelek egyszerű, eszköztelen elemzését tudtam elvégezni. Nincs mód és lehetőség e helyütt egy-egy életút összetett, több forrásra kiterjedő elemzésére. De ez a választott témámtól – a gyógyszerészi hivatás történetének rövid bemutatásától – messzire is vezetne minket.

A patikusok

Mielőtt elkezdeném a téma tárgyalását, egy nagyon fontos dolgot érdemes tisztázni: kikről is szól ez az értekezés, és mivel is foglalkoznak ők.

Könyvem főhősei azok a patikában dolgozó gyógyszerészek, akik a hivatás voltaképpen hordozói és megtestesítői. A patikus

¹² Ahogy ezt K. Horváth Zsolt nagyon pontosan megfogalmazta: K. Horváth 2015: 79.

munkáját a 19. századig a növényi, állati és ásványi alapanyagokból készült gyógyszerek manuális előállítás (magisztrális gyógyszerkészítés) határozta meg. Feladatuk az alapanyagok előállítására, begyűjtésére, szakszerű tárolására, feldolgozására, összeállítására és kiszolgáltatására egyaránt kiterjedt. Ez volt az a sok évszázados tradicionális tevékenység, amely hazánkban a 18. századtól kezdve az állami szabályozás tárgyává vált.

Miben is ragadható meg a gyógyszerészi hivatás egyedisége, miben különbözik ez más hivatásoktól és rokonszakmáktól? Ha egyszerűen akarjuk megragadni a lényegét, akkor azt kell mondanunk, hogy a gyógyszerészek munkakörülményét leginkább a gyógyszertár határozza meg. A gyógyszerész nem keverendő össze a népi gyógyászathoz sorolható javasasszonyokkal vagy olejkárokkal, akiknek a tevékenysége nem kötődik egy adott helyhez, hanem sok esetben vándorolnak, háznak. A gyógyszertár – és ezáltal a gyógyszerész munkája is – mindig helyhez kötött, legyen az akár egy kolostorban, egy uradalomban vagy éppen egy város főterén. A gyógyszertár jelentős vagyon. És nem feltétlenül csak a benne található árukészlet, berendezés és maga az ingatlan miatt, hanem bizonyos korokban – ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk – a helyben lakó ügyfélkör által biztosított forgalom miatt is.

És éppen ebben ragadható meg a gyógyszerész tevékenységének egyedisége a többi medikális foglalkozáshoz képest is. Igaz természetesen, hogy minden medikális foglalkozás – az orvos, a baba, a nővér, sőt a gyógyszerész is – személyi szolgáltatást nyújt az ügyfeleknek, és igaz az is, hogy mindegyik medikális foglalkozás igényel bizonyos tőkebefektetést. Ez a tőke lehet maga az egészségügyi ellátásnak helyet biztosító ingatlan, vagy a tevékenység ellátásához szükséges eszközök. De ezek aránya messze nem azonos az egyes hivatásokban. Az orvosi tevékenység lényegét a személyi szolgáltatásban ragadhatjuk meg, míg a

1. kép. Gyógyszertár a 15. században

gyógyszerész tevékenységét sokkal inkább a gyógykészítmények forgalmazása határozza meg. Ebből fakadóan máshogy helyhez kötött a két foglalkozás, és nagyon eltérő tőkebefektetést igényelnek. Az orvos – eltekintve természetesen a kórházakban használatos korszerű diagnosztikai eszközöktől – tevékenységét akár településről településre vándorolva is el tudja látni, például a 19. századi körorvosok is így dolgoztak. Az orvosok sokszor mentek házhoz, ezért gyakori például a festményeken az olyan ábrázolás, ahol a betegágy mellett állnak. A bábákra ez a házhoz járás fokozottan igaz. A gyógyszerész azonban a munkáját mindig a

2. kép. Gyógyszertár a 17. században

gyógyszertárban végzi, sőt a sürgős esetek miatt ügyeletet is kell tartania. Vidéken a 19. században a gyógyszerészek az ügyeleti kötelezettség miatt szinte a patikájukhoz voltak láncolva. Hogy még egy aspektusból rávilágítsak erre a helyhez kötöttségre: hazánkban a szakképzett orvosok szabadon praktizálhattak, a magánorvosok letelepedését semmi nem korlátozta. Oda mentek, ahol megfelelő piaci igény mutatkozott a munkájukra, ahol a szolgáltatásukat értékesíteni tudták. Ezzel szemben gyógyszertár nyitása mindvégig állami engedélyhez volt kötve. Csak ott, és csak annyi patika működhetett, ahol és amennyit az állam jóváhagyott. A gyógyszerészi hivatás lényegéhez tartozik tehát a patika.

Etimológiai szempontból is rá lehet világítani a gyógyszertár mint üzlet jelentőségére a hivatás szempontjából. A gyógyszertár és gyógyszerész fogalmak (ahogy a gyógyász, gyógyászat is) a nyelvújításkor keletkeztek. A 19. század előtt a patika/patikus, az apotheca/apothecarius vagy az Apotheke/Apotheker kifejezés volt használatos. Mindegyik a görög *apothéké*, illetve a latin *apotheca* kifejezésből származik, ami raktárt, kamrát jelent.

A gyógyszerészek mellett tehát a patika mint vagyontárgy lesz az értekezésem másik tárgya. Kívül esnek a vizsgálódáson most azok a gyógyszerészek, akik például a gyógyszeriparban, vegyiparban, valamilyen állami pozícióban vagy éppen egy drogériában helyezkedtek el. Róluk csak annyiban lesz szó, amennyiben a téma ezt indokoltta teszi. Csak említés szintjén térek ki a gyógyszeripar történetére vagy éppen a tudománytörténeti kérdésekre.

2.

MEGKÖZELÍTÉSI LEHETŐSÉGEK ÉS A FOGALMI HÁLÓ

■ ■ ■

A gyógyszerészettörténeti szakirodalom

A gyógyszerészettörténeti cikkek és monográfiák többségét gyógyszerészek jegyzik. A múlt feltárásának és bemutatásának fontos szerepe van a szakmai közösség kollektív identitásának, összetartozásának megalapozásában. A közös múlt összeköti az embereket, kijelöli a közösség határait, elkötelezetté tesz csoportok és személyek felé, növeli az összetartozás érzését, azonosulást tesz lehetővé, küldetést és célt ad, követendő értékeket jelöl ki. Egyszóval identitást ad.¹³ A hősök (egykor volt híres gyógyszerészek) és az általuk végrehajtott nagy tettek (találmányok, felfedezések) megismerése példát mutat a fiatal generációknak. A gyógyszerészettörténet megismerése – például az egyetemi tanulmányok során – részét képezi a szakmai szocializációnak, ezáltal hozzásegít a kollektív identitás kialakításához. Nem elfogultságból, hanem a közös értékek és a követendő példa kihangsúlyozása miatt fogalmaz ekként a századforduló neves gyógyszerész-történésze:

¹³ A hagyománynak, a kollektív emlékezetnek, a múlt kanonizálásának és az emlékezetpolitikának az összefüggéseiről lásd Gyáni 2016a.

Elmúlt hosszú évszázadok reánk maradt emlékeit vizsgálva és különféle, már alig kibetűzhető okmányok elsárgult lapjait forgatva, mindig azon boldogító benyomást nyertem, hogy alig létezik művészet, avagy szaktudomány, mely az emberiség általános jóléte érdekében annyit áldozott és fáradt volna, mint a gyógyszerészet.¹⁴

Nem véletlen tehát az sem, hogy Magyarországon a modern gyógyszerési hivatás kialakulásával párhuzamosan kezdtek el kutatni a gyógyszerészet történetét is. Az első egyletek és a gyógyszerészi szaklapok létrejötte nagy lökést adott a gyógyszerészettörténet-írásnak. Erre utal, hogy a *Gyógyszerészi Hetilap* már 1862-es megjelenése óta rendszeresen helyt adott a történeti cikkeknek, de az orvostörténettel foglalkozó tudósok is közöltek gyógyszerészettörténeti adatokat.¹⁵ Az első jelentős gyógyszerészettörténeti szakíróként Ernyey Józsefet, a Gyógyszerészettörténeti Könyvtár névadóját tarthatjuk számon.¹⁶ Bár a századfordulón sorra adtak ki gyógyszerészettörténeti közleményeket, az első összefoglaló gyógyszerészettörténeti munka csak 1930-ban jelent meg. Baradlai János és Bársony Elemér kétkötetes műve – mind a mai napig – egyedülálló részletességgel tárgyalja a témát.¹⁷

A gyógyszerészek kollektív identitásának erejét mutatja, hogy viszonylag kis létszámuk ellenére páratlanul gazdag szak-

¹⁴ Csippék (Sippék) János: *Adatok a magyar gyógyszerészet történetéhez*. GyK, 1900. augusztus 12.

¹⁵ A Gyógyszerészi Hetilap 1863-ben folytatólagosan közölte Osváth Pál *A gyógyszerészet történelme* című cikkét. Orvostörténeti munkák: Linzbauer 1868; Demkó 1894.

¹⁶ Ernyey életmű-bibliográfiája megtalálható: Gazda-Hegedűs-Perjámosi 2014.

¹⁷ Baradlai-Bársony 1930: I.; Baradlai-Bársony 1930: II.

irodalommal rendelkeznek. A Magyar Gyógyszerészettörténeti Társaság honlapján több mint 1700 cikk és 150 könyv érhető el online.¹⁸ Éppen ezért csak rövid és felületes áttekintést adhatunk a gyógyszerészettörténet-írás különböző irányzatairól és főbb eredményeiről.

Első helyen kell megemlíteni a tudománytörténeti vonatkozó tanulmányokat, ezen belül pedig a gyógyszerkincs, a gyógyszeres terápia történetével és ezek fejlődésével kapcsolatos műveket.¹⁹ Nagy hangsúlyt kap a gyógyszerészképzés,²⁰ az egészségügyi szabályozás,²¹ valamint a gyógyszertárak felügyeletének²² története is. Többnyire az intézménytörténeti megközelítés alá sorolhatók a gyógyszeripar²³ és az egyes patikák történetét bemutató tanulmányok.²⁴ A helytörténetíráshoz kapcsolódik az egyes települések²⁵ és megyék²⁶ patikatörténetének ismertetése. A gyógyszerészettörténet-írásnak (és tágabb értelemben véve az orvostörténet-írásnak is) létezik egy nagyon messzire vezető, de rendkívül érdekes művelődés- és kultúrtörténeti irányzata is, amelybe egyaránt beletartozik a Biblia egészségügyi vonatkozásainak elemzése,²⁷ az alkímia és a gyógyszerészet kapcsolatának

¹⁸ www.gyogyszeresztortenet.hu (utoljára megtekintve: 2020. szeptember 23)

¹⁹ Többek között: Zajta 1960; Zboray 1974; Ifj. Menner 1984; Dobson 2007; Grabarits 2008.

²⁰ Többek között: Rádóczy 1987; Halmai 1969; Budaházy 2012.

²¹ Többek között: Zalai 1973; Balázs 2007.

²² Többek között: Duka, Zólyomi 1982; Péter H. 2010; Romhányi 2012.

²³ Többek között: *50 éves az Alkaloida Vegyészeti Gyár...*; Orbán 1999; Kapronczay-Magyar 2001; Lányi 2010; Dobson 2016.

²⁴ Többek között: Czagány 1971; Lóránd 1975; Lengyel 1989-1990.

²⁵ Többek között: Sugárné 1995; Budaházy 2014; Kissné 2014; Szima 2017.

²⁶ Többek között: Lengyel 1993; Kissné 1989; T. Knotik 2007.

²⁷ A többrészes cikksorozat első része: Józsa 2001.

bemutatása,²⁸ népi gyógyászat története,²⁹ a piócák vagy éppen a széket és vizelet orvosi alkalmazásának ismertetése.³⁰ Többben foglalkoznak a patikák bútorzatának és felszerelésének ipar- és képzőművészeti vonatkozásaival is.³¹ A legtöbb tanulmány azonban mégis a közéleti vagy tudományos szempontból figyelmet érdemlő híres gyógyszerészek³² és gyógyszerész dinasztiák³³ történetét mutatja be. A kollektív emlékezet létrehozása együtt jár a „példaképek pantheonjának,” és a „gyógyszerésztörténeti kánonnak” a kialakulásával.

A gyógyszerárak 1950-ben bekövetkező államosítása és erőltetett szocialista modernizációja érdekes és egyben tanulságos visszahatást eredményezett. A kulturális örökség (a gyógyszer-tári bútorzat, felszerelés) veszélybe kerülése paradox módon a kollektív emlékezet megerősödését hozta magával. Az 1960-as és 1970-es évek a gyógyszerésztörténet-írás virágkora volt. Megjelent egy fontos és jelentős tanulmányokat jegyző generáció, akiket – többek között – Szigetváry Ferenc, Blázy Árpád, Lóránd Nándor, Zalai Károly vagy Rádóczy Gyula képviselt. Közülük is érdemes kiemelni Kempler Kurtot, aki tanulmányaiban – a holisztikus szemléletet képviselve – figyelembe vette a gyógyszerészet politikai, jogi, társadalmi és gazdasági kontextusait is.³⁴ Nemcsak

²⁸ Répay 1970.

²⁹ Kóczyán-Szabó-Szabó 1977; Antall-Buzinkay 1975.

³⁰ Magyar 2007; Magyar 2008.

³¹ Többek között: Borsos 1974; Vida 1974; Vida 1996; Szarvasházi 2003; Szarvasházi 2006.

³² Többek között: Studény-Vondra 1929; Láng 1973; Rádóczy 1989; Szmodits 2003; Lárencz-Szabó 2014.

³³ Többek között: Varga 1981; Brantner 2006a; Brantner 2006b; Brantner 2006c; Megyeri 2008; Péter H. 2012.

³⁴ Munkái közül kiemelkedik a századforduló gyógyszerészetéről írott kandidátusi értekezése. Kempler 1984a.

a páratlanul gazdag gyógyszerésztörténeti szakirodalom utal az államosítást követően bekövetkező fordulatra, hanem a gyógyszerésztörténet-írás lassú intézményesülése is. Számos egyesület, múzeum, folyóirat jött létre, és ekkor alakultak ki a hazai gyógyszerészet speciális emlékezeti helyei, a patikamúzeumok is.

Jelen könyvben – a gyógyszerésztörténeti irodalom által összegyűjtött adatokat és saját kutatásaimat felhasználva – egy másfajta perspektívából mutatom be a hazai gyógyszerészet történetét. A hivatásokkal foglalkozó szociológiai és történeti szakirodalom, ezen belül is a professzionalizáció fogalma felől közelítem meg a vizsgálat tárgyát. A professzionalizációval foglalkozó szakirodalom leggyakrabban a hivatások kialakulását, a szakmai közösség megszerveződését vizsgálja. Én a gyógyszerészi hivatás történetéhez – a megszokottól eltérően – nem a kialakulás, hanem a hanyatlás felől közelítek. Mivel a professzionalizációs elmélet főbb irányzatait máshol már részletesen ismertettem, ezért e helyütt csak a tanulmány megértése szempontjából fontosabb kérdésekre térek ki.³⁵

A hivatások történetének megközelítési lehetőségei

A termelés, a tevékenységek és javak allokációjának az első világháborúban szerzett gyakorlati tapasztalatai alapján és a nagy gazdasági világválság hatására megrendült a szabadpiaci megoldásokba vetett hit, ezért sokan olyan új gazdasági-társadalmi modellt kívántak felvázolni, amely a kapitalista gazdaság (és egyben a szovjet modell) alternatíváját jelenti. Az angolszász szociológiában népszerű funkionalista iskola hívei a hivatások-

³⁵ Magos 2017a.

ban egy olyan társadalmi csoportot láttak, amelyek betölthetik ezt a harmadik utas szerepet. Nézetük szerint ugyanis a hivatásokat az üzleti élet egoizmusával (*caveat emptor*) szemben altruista, etikus viselkedés és a kliens érdekeinek szem előtt tartása (*caveat vendor*) jellemzi.³⁶ Elképzelésük szerint a hivatások magas társadalmi megbecsültségüket és státuszukat annak köszönhetik, hogy az általuk végzett tevékenység szakértelmet igényel, és mások számára esszenciális jelentőségű. Éppen ebből a nélkülözhetetlen társadalmi szerepükből fakad, hogy az állam törvényileg is elismeri és támogatja a hivatásokat; sőt monopóliumot biztosít számukra bizonyos tevékenységek ellátására. A különleges állami védelemért és a magas társadalmi státuszért cserébe a hivatások kezeskednek a szakszerű és etikus működésért, amelyeket intézményes keretek is garantálnak. Az egyik ilyen intézményes garancia a képzés, a szakmai szocializáció, amely során a szakemberek elsajátítják a feladatuk ellátásához szükséges ismereteket és készségeket, a közös értékrendet, valamint a hivatásetikai elveket. A másik ilyen intézményes garanciát a hivatás testületei (például kamarák) jelentik, amelyek garantálják az autonóm szakmai munka feltételeit, de egyben felügyelik, szankcionálják is a normákat megszegő tagokat. A funkcionalista megközelítés a szabadpiac és a nyereségorientált gazdasági tevékenység olyan alternatívájaként mutatja be a hivatásokat, amelyek alapja a moralitás, a szakértelem, a szabályozott piaci megoldások, valamint az altruizmus.

A funkcionalista elmélet nyomán számos kutató igyekezett szociológiai értelemben meghatározni azokat a kritériumokat vagy attribútumokat, amelyek elválasztják a hivatásokat más

szakmáktól és foglalkozásoktól.³⁷ Ezeknek az ismertetőjegyeknek a beazonosítása azonban kutatásról kutatásra változott, attól függően, hogy éppen igazolni vagy cáfolni akarták egy foglalkozás hivatásszerűségét. A problémákat részben az okozta, hogy az orvosi és jogi hivatások jelentették a funkcionalista modell alapját, és ehhez igyekeztek mérni minden más foglalkozást. A definíciós nehézségekre utal, hogy többen köztes kategóriákat dolgoztak ki, hogy így elkülöníthessék – az orvosi és ügyvédi hivatáshoz képest – az alacsonyabb társadalmi státusszal rendelkező csoportokat. A „félhivatások” közé kerültek például a könyvtárosok, a szociális munkások, a tanárok, a nővérek vagy éppen a gyógyszerészek.³⁸ Szintén ekkor születtek azok az úttörő munkák, amelyek a modern hivatások történelmi kialakulását, professzionalizációját mutatták be.³⁹

A funkcionalista elmélet alapvetően és lényegét tekintve a hivatások önképére, imázsára épült. Ennek a megközelítésnek a felülvizsgálata, óvatos revíziója az 1960-as és 1970-es években vette kezdetét. A chicagói egyetem oktatója, Everett C. Hughes a hivatások vizsgálatát antropológiai szempontból végezte el. Elképzelése szerint a munka szorosan hozzátartozik szociális identitásunkhoz, önképünkhöz, éppen ezért értéktelített fogalom. Ez az identitás azonban folyton változik, ugyanis a mindennapi társas érintkezések, interakciók során alakulnak ki a munka világához köthető szerepek, valamint ezen szerepeknek a hierarchiája. Ebből következik, hogy a hivatások és foglalkozások sem rendeződnek stabil struktúrákba. A funkcionalista megközelítéssel szemben tehát nem a foglalkozások hierarchiáját kell

³⁷ Greenwood 1957.

³⁸ Etzioni 1969.

³⁹ Wilensky 2010; Caplow 1954: 138–140; Hughes 1964: 131–138.

³⁶ Parsons 1954; Parsons 1968; Merton 1973; Merton 1982.

vizsgálni, hanem „a munka személyes és szociális drámáját”, ami alatt Hughes a saját munkánk megbecsültségéért vívott mindennapi küzdelmet, valamint a foglalkozási csoportok kollektív reprezentációját értette.⁴⁰ Tanítványa, Eliot Freidson sem a hivatás külső jegyeit, attribútumait vizsgálta, hanem a hivatások gyakorlati tevékenységét. Ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a hivatásoknak nem az olyan moralizáló kritériumok a megkülönböztető jegyei, mint az altruizmus vagy az etikusság, hanem elsősorban az autonómia.⁴¹

A funkcionalista megközelítés kiemelte a hivatásokat a hagyományos osztályszerkezetből, olyan csoportokként értelmezve őket, amelyek a szolgálati etika szerint tevékenykednek, és mentesek a gazdasági önérdéktől. Ebben az értelemben párhuzamba állíthatók Mannheim szabadon lebegő értelmiségi csoportjával, akik univerzális értékeket közvetítenek, de párhuzamba állíthatók Julien Benda írástudóival is, akik a szépség, az igazság, a jóság és a tudomány apostolai.⁴² Az 1970-es és 1980-as években meghatározóvá vált kritikai irányzatok ezzel szemben a hivatásokról szóló diskurzus középpontjába a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket állították, a hivatásokat pedig igyekeztek az osztályszerkezetbe, a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerébe visszahelyezni. Ebből az új nézőpontból vizsgálva a hivatások nem a társadalmi jólét előmozdításán önzetlenül tevékenykedő szakértői csoportok, hanem a gazdasági érdekeikért, a piac monopolizálásáért kollektíven küzdő foglalkozási testületek.⁴³

⁴⁰ Hughes 1964.

⁴¹ Freidson 1970.

⁴² Mannheim 1996; Benda 1997.

⁴³ Sarfatti Larson 1977.

Nem volt azonban teljes az egyetértés a tekintetben, hogy az osztálytársadalmon belül értelmezett hivatások (általánosanabban a szakértők vagy az értelmiség) a társadalom melyik polcára kerülnek. A szociológusok egyik csoportja a szakértők befolyásának és a társadalmon belüli szerepének növekedéséről beszélt. Burnham menedzseri forradalomnak nevezte azt a jelenséget, hogy a szakértők elfoglalják a bürokratikus nagyvállalatok vezetői pozícióit.⁴⁴ Ebben egyesek egy új „mandarin rend” fel-emelkedését,⁴⁵ mások a humán és műszaki értelmiség alkotta „új osztálynak” az uralkodó osztállyá válását látták.⁴⁶ Szociológusok egy másik csoportja viszont arra hívta fel a figyelmet, hogy az értelmiség beáramlása a bürokratikus állami és piaci szervezetekbe paradox módon éppen a professzionalizáció ellen hatott. A bürokratikus keretek között ugyanis éppen az autonóm munkavégzés feltételei vesznek el, a fizetett szakértők munkája rutinszerűvé, szabályozottá és ellenőrzötté válik.⁴⁷ A felelősségi körök és a feladatok vállalaton belüli lehatárolása széttöredezett munkafolyamatokat eredményez, így a fehérgalléros dolgozók között is a kékgalléros dolgozókra jellemző munkakörülmények és habitus lesz jellemző. Ezt a folyamatot tehát inkább proletarizációként értelmezhetjük.⁴⁸ Nem csak az osztályelméletek alapján értelmezték a hivatások hanyatlását, műszóval deprofesszionalizációját. Haug szerint a társadalom iskolázottsági szintjének emelkedése, az informatika térnyerése, az információkhoz való könnyebb hozzáférés demisztifikálja a szakértők tudását; ezzel

⁴⁴ Burnham 1945.

⁴⁵ Derber-Schwartz 1990.

⁴⁶ Gouldner 1979; Konrád-Szelényi 1989.

⁴⁷ Mills 1969: 114.

⁴⁸ Oppenheimer 1973.

párhuzamosan erősödik a laikusok azon igénye, hogy részt vegyenek a róluk szóló döntésekben.⁴⁹

A neoweberiánus elmélet nem az osztály, hanem a státusz-csoport fogalmát állította a vizsgálatok középpontjába. Ebben a megközelítésben a fő kérdéssé az vált, hogy a hivatások miként konvertálják át a gazdasági pozícióikat társadalmi státuszra, megbecsültségre, elismertségre. Ezzel a csoportképződés olyan új dimenziói is a figyelem középpontjába kerültek, mint a közös identitás, értékrend, életvitel, szimbólumok és rituálék.⁵⁰

A legradikálisabb és legkritikusabb elképzelésekben, a poszt-modern elméletekben a hivatások az elnyomó, hatalmi gépezet működtetőjévé és az államhatalom támaszaivá váltak.⁵¹

A kontinentális Európában a hivatások kérdésének vizsgálata Durkheim vagy Weber révén régi múltra tekint vissza.⁵² Ennek ellenére a hivatások kérdésével kapcsolatos kutatások – az angolszász professzionalizációs paradigma hatására – csak az 1980-as és 1990-es években váltak népszerűvé.⁵³ A kutatók előtt álló legfontosabb megválaszolandó kérdés az volt, hogy mennyiben alkalmazható a teória Európa társadalmának és történetének megértése szempontjából. Két kérdésben alakult ki viszonylagos konszenzus. Egyrészt abban, hogy Európában az állam szerepe a professzionalizáció folyamatában sokkal meghatározóbb volt. Az angolszász *laissez-faire* kapitalizmus világában a hivatások, a tudás és a tudás alkalmazása révén piaci előnyre, monopol piaci pozícióra tettek szert. Az állam szerepe arra korlátozódott, hogy jogilag is elismerte a védett piaci hely-

⁴⁹ Haug 1973: 197.

⁵⁰ Brante 1988; Collins 1990; Saks 2012.

⁵¹ Illich 1977; Goldstein 1984.

⁵² Durkheim 1958; Weber 1982.

⁵³ Voltak természetesen korábbi tanulmányok is: Hesse 1968.

zetet.⁵⁴ A kontinentális Európában ezzel szemben a bürokratikus és centralizált állam kezdeményezően lépett fel, erőfeszítéseket tett, hogy létrehozzon, fejlesszen és megerősítsen bizonyos hivatásokat. A hivatások történetét később is végigkísérte az állami felügyelet, ösztönzés és beavatkozás.⁵⁵ Lényeges különbség továbbá, hogy az angolszász világban a piac szabályozását és felügyeletét a testületek, Európában viszont az állam látta el.⁵⁶ A nagyobb állami szerepvállalás okát egyesek a modernizációs versenynek tulajdonítják.⁵⁷ A másik kérdés, amiben konszenzus alakult ki, hogy a hivatások kialakulása Európában az egyetemen belül indult el, míg az angolszász világban a hagyományos céhes keretek között.⁵⁸

A fentiek alapján – nyilván sematikus, leegyszerűsítő módon – a téma számos kutatója egyetértett abban, hogy létezik a professzionalizációnak egy angolszász és egy kontinentális modellje. Neal és Morgan szerint az Egyesült Királyságban alulról felfelé, spontán módon, a szerves fejlődés eredményeképpen ment végbe a professzionalizáció folyamata, amelyben a fő aktorok a hivatások testületei voltak. Németországban viszont felülről lefelé zajlott le ez a folyamat. Az állam szabályozta a képzéseket, az engedélyeket, az etikai elveket, a kamarát és a viselkedési szabályokat.⁵⁹ A kevésbé szerencsés irányjelző fogalmaknál mindenképpen találóbb Collins megkülönböztetése, aki „bürokratikus tisztviselők” jelzővel illeti a kontinentális modellt, amelyben a hangsúly a közjó és a közérdek szolgálatán van. Ezzel szemben

⁵⁴ Sarfatti Larson 1977: xvi–xviii.

⁵⁵ Kocka 1990: 72–73.; Rüchemeyer 1980: 317.

⁵⁶ Evetts 2000: 4.

⁵⁷ Siegrist 2004: 70–73.

⁵⁸ Parsons 1968; McClelland 1991; Cocks–Jarausch 1990.

⁵⁹ Neal–Morgan 2000.

az angolszász modellben „engedéllyel ellátott piacmonopolizálóról” beszélhetünk, ahol a hangsúly a legkedvezőbb áron elérhető, minőségi szolgáltatáson van.⁶⁰

Magyarországon a rendszerváltoztatás nyomán bekövetkező változások, a kamarák és egyéb autonóm szakmai testületek újbóli felélesztése irányította rá a figyelmet a professzionalizáció kérdésére.⁶¹ E helyütt nem kívánok teljes áttekintést nyújtani a hazai – egyébként rendkívül gazdag – professzionalizációs szakirodalomról, inkább a fogalomhasználati sajátosságokra térek ki röviden.⁶² A hazai szakirodalom egyelőre nem egységes abból a szempontból, hogy milyen szóval illesse az angol „profession” kifejezést. A társadalomtudományok világából érkezők a „professzió” kifejezést honosítanák meg,⁶³ a történészek szívesebben használják a „hivatás”-t,⁶⁴ vagy a 19. század vonatkozásában a „szabadfoglalkozás”-t.⁶⁵ De az sem példa nélküli, hogy „szakmá”-nak fordítják az angol kifejezést,⁶⁶ vagy szinonimaként használják a fenti kifejezéseket.⁶⁷

A professzionalizáció fogalmának adaptálása a hazai viszonyokra több irányból indult el. Az egyik úttörő kezdeményezés a Hajnal István Körhöz köthető, amely 1992-ben Velemen tartott konferenciáját az egyesület névadójának szentelte. Ebből következően, hogy a professzionalizáció kérdéskörét Hajnal István

⁶⁰ Idézi Evetts 2011: 15.

⁶¹ Természetesen vannak hazánkban is a hivatások kérdésével foglalkozó korai művek: Concha 2005.

⁶² A hazai szakirodalom áttekintését már többen megtették: Keller 2010a: 25–28; Halmos–Szívós 2010; Nagy 2009; Kleisz 2005.

⁶³ Pokol 1991; Kozma 2004; Kleisz 2005.

⁶⁴ Szívós 2009; Vári 2010; Keller 2010b; Simon 2013.

⁶⁵ Halmos–Szívós 2010; Gyáni–Kövér 2006.

⁶⁶ Nagy 1994; Formádi 2011.

⁶⁷ Németh A. 2005.

„szakszerűsödés” fogalmán keresztül közelítették meg.⁶⁸ Lengyel György a professzionalizációt két részre, a szakszerűsödéssre és a szakmászodásra bontotta, előbbi alatt a munka hatékonyságát és minőségét, utóbbi alatt a szakmai törekvéseket értve (képzési korlátok, piaci zártság, egyesülés stb.). Vári András a gazdaságban a professzionalizációjának korlátait jelentő körülményekre (bürokrácia, alkalmazotti státusz) helyezte a fő hangsúlyt.

Egészen máshonnan közelített a témához egy másik pionír, Kovács M. Mária, aki a hivatások és a politikai rendszerek egymáshoz való viszonyát elemezte. Ama klasszikus – az angolszász szerzők által is felvetett – kérdéshez kapcsolódott, vajon mi a hivatásoknak és a liberális demokráciának a kapcsolata, illetve miként és mennyiben váltak Magyarországon a liberalizmus támaszaiként számontartott hivatások a századfordulót követően a szélsőséges politikai törekvések támogatóivá.⁶⁹

A professzionalizációs elmélet népszerűsége, könnyen adaptálható, szerteágazó fogalomkészlete az elmúlt évtizedekben sok hazai történészt sarkallt arra, hogy saját kutatási területén kamatoztassa a benne rejlő lehetőségeket. Az eredetileg az amerikai orvosi és ügyvédi hivatás leírására optimalizált fogalomrendszer azonban csak megszorításokkal volt alkalmazható bizonyos területeken, ezért elindult a professzionalizáció fogalmának kiterjesztése, átértelmezése. A közigazgatástörténeti kutatásokban is érdekes és tanulságos metamorfózis következett be az elmúlt időszakban. A veleimi konferencián előadó Benedek Gábor még került a professzionalizáció fogalmának használatát,

⁶⁸ Hajnal 1993. A veleimi konferencia anyagára vonatkozóan lásd Sasfi 2001: Vári András, Bácskai Veronika, Tóth Árpád, Benedek Gábor és Lengyel György tanulmányait.

⁶⁹ Kovács M. 1991; Kovács M. 2001.

és konzekvensen csak „szakszerűsödésről” beszélt, ami alatt az állami tisztviselői kar iskolázottságát és a politikai hivatásról történő leválását értette. Ugyanakkor kutatásai szépen mutatták a hivatalnoki pálya egységesülését, a mobilitás normaegységesítő hatását, tehát olyan vonásokat, amelyek a professzionalizációs elmélet szempontjából sem közömbösek. Az ezt követő közigazgatástörténeti kutatások viszont már használták a professzionalizáció fogalmát, ám ez alatt – lényegében a vizsgált korszaktól teljesen függetlenül – továbbra is csak szakszerűséget értek. A professzionalizációs kutatás így a hivatalviselők képzettségének és karrierútjának elemzésére korlátozódott. A bürokratikus rendszer keretei között működő hivatalviselőknél az eredeti fogalom használata akadályokba ütközött, így a nehezen adaptálható elemeket egyszerűen elhagyták.⁷⁰ Hasonló fogalomhasználati korlátozás figyelhető meg a bölcsészet- és társadalomtudományi diszciplínák esetén. A történelem vagy a szociológia professzionalizációja alatt gyakran az intézményesülést (az egyesületek, folyóiratok és egyetemi tanszékek létrejöttét) értik.⁷¹ Egyáltalán nem evidens persze, hogy az 1930-as években, az USA-ban megfogalmazott funkcionalista elmélet szerint kellene korlátozni a fogalomhasználatot. Sőt az sem törvényszerű, hogy egy-egy hivatás történetét csak a professzionalizációs fogalomkészlet felhasználásával lehet értő módon megközelíteni.⁷²

Mielőtt továbblépnénk, röviden érdemes áttekinteni a gyógyszerészet professzionalizációjával foglalkozó nemzetközi szakirodalmat is, amely elsősorban a szociológusokat, és kevésbé a történészeket foglalkoztató kérdés. Az első jelentős tanul-

⁷⁰ Rácz 2013; Szijártó 2014; Sebők 2016.

⁷¹ Huszár 1994; Gyáni 2016b.

⁷² Bódy 2003; Sipos 2004.

mányt Denzin és Mettlin jegyezte, akik a funkcionalista elméletből kiindulva arra a következtetésre jutottak, hogy a gyógyszerészet nem teljes jogú, csak „marginális” vagy „kvázihivatás”. Ez a „befejezetlen professzionalizáció” több okra vezethető vissza. Egyfelől a gyógyszerészeknél nincs olyan „társadalmi jelenség”, amely felett ellenőrzést gyakorolnának, mivel az orvosok határozzák meg a gyógyszeres terápiát. Másfelől a gyógyszerészet két értékorientáció – az üzlet és a hivatás – között ingadozik, így az altruizmus nem tudott kiteljesedni teljes mértékben. Ráadásul hiányzik a megfelelő autonómiát biztosító önkormányzatiság, valamint a társadalmi felhatalmazás, hogy mások számára előírásokat fogalmazzanak meg.⁷³ Dingwall és Wilson tanulmányukban egészen más következtetésre jutottak, szerintük Denzinék megállapításai sem empirikusan, sem teoretikusan nem állják meg a helyüket. Saját – résztvevő megfigyelésen nyugvó – kutatásuk alapján amellet érveltek, hogy a gyógyszerészet nem egyszerűen a gyógyszer kiszolgáltatására irányuló kereskedelmi tevékenység, hanem olyan társadalmi aktus, amely során a gyógyszerből (*drug*) medicina (*medicine*) lesz. A gyógyszerész ugyanis a gyógyszer egyszerű kiszolgáltatásán túl (1) tájékoztatást ad a páciensnek, (2) szükség esetén utána néz gyógyszerhasználati szokásainak, tehát bizalmas információkkal rendelkezik róla, (3) felhívja a figyelmét a veszélyekre, mellékhatásokra, és utána néz az esetleges gyógyszerkölcsönhatásoknak, (4) probléma esetén konzultál az orvossal. A gyógyszerész munkáját tehát nemcsak nagyfokú szakmai autonómia mellett végzi, de rendelkezik a foucault-i értelemben vett társadalmi

⁷³ Denzin-Mettlin 1968.

felügyelettel is, hiszen olyan tevékenységet végez, amely végső soron kihat a páciens biológiai és társadalmi jólétére.⁷⁴

A legtöbb tanulmány azonban túllép azon a funkcionista dilemmán, amely arra a keresi a választ, mennyiben tekinthető hivatásnak a gyógyszerészet, vagyis megtalálhatók-e azok az attribútumok, amelyek a funkcionista elméletek szerint a hivatásokra jellemzők. A hivatásokat ezen elemzések nem valamely ideáltípusnak akarják megfeleltetni, hanem a hivatás helyzetét meghatározó körülményeket, valamint az ezekre adott válaszokat vizsgálják. Egy foglalkozás társadalmi és gazdasági lehetőségeit ugyanis az határozza meg, hogy milyen kollektív és egyéni kihívásokkal kell szembenéznie, és erre milyen válaszokat tud adni. Ezen elemzések szerint a gyógyszerészi hivatás helyzetét alapvetően – de nem kizárólag – két fontos körülmény határozza meg: egyfelől a gyógyszeripar kialakulása és a patikaláncok elterjedése, másfelől a gyógyszerészeknek mint paramedikális szereplőknek a helye a munkamegosztásban, más szóval az orvos és a gyógyszerész viszonya. Az elemzésnek tehát arra kell fókuszálnia, hogy mi veszélyezteti a gyógyszerészi hivatás társadalmi és gazdasági helyzetét, ezekre a kihívásokra miként reagálnak, milyen stratégiákat dolgoznak ki társadalmi státuszuk fenntartása érdekében.⁷⁵

Holloway, Jewson és Mason tanulmányukban két fogalommal igyekeztek megragadni a hivatások kollektív törekvéseit. A „foglalkozási imperializmus” fogalmával jellemezték az egymás terrénumát folyamatosan veszélyeztető medikális foglalkozások egymással ütköző törekvéseit. „Reprofesszionalizáció” alatt pedig egyfajta imázsépítést, a hivatás identitásának és szerepének

újrafogalmazását értették.⁷⁶ Harding és Taylor szerint a profeszszionalizáció kimenetele azon múlik, hogy sikerül-e a gyógyszerészi szerepet újrafogalmazni, újradefiniálni. Ehhez az alacsony képzettséget igénylő kereskedelmi feladatokat delegálni kell az asszisztenseknek, és előtérbe kell helyezni a tanácsadás-hoz kapcsolódó tevékenységeket (gyógyszerészi gondozás).⁷⁷ Turner szintén befejezetlen professzionalizációként jellemezte a gyógyszerészi hivatás helyzetét, amely szerinte elsősorban a gyógyszerészi tudás demisztifikálódására vezethető vissza. A hivatások helyzetét alapvetően az határozza meg, hogy hogyan interpretálják saját tudásukat, mennyire tudják elhitetni, hogy mások számára nélkülözhetetlen tudással rendelkeznek, valamint az általános emberi igényekre releváns megoldást tudnak nyújtani.⁷⁸

A sokszínű szociológiai irodalomhoz képest viszonylag kevés történeti munka tárgyalja a gyógyszerészet professzionalizációját. Az Egyesült Királyság esetében az egyik legkorábbi kísérletnek John K. Crellin tanulmánya tekinthető, amelyben bemutatta a többi szakmától elkülönülő gyógyszerészi hivatás kialakulását a 19. században.⁷⁹ Dingwall cikkében ugyanezt a folyamatot az egymással rivalizáló szakmai csoportok (*apothecary, druggist, chemist*) piaci monopóliumért folytatott küzdelmeként írta le, amelynek végső soron a piac állami megregulázása vetett véget. A gyógyszerészek érdekvédelmét ellátó Pharmaceutical Society megszerveződésére 1841-ig kellett várni, a modern gyógyszerészi hivatást (*pharmacy*) pedig az 1852. évi Pharmacy Act hívta életre. A gyógyszerészek végül 1868-tól kapták meg a gyógyszerárufi-

⁷⁶ Holloway-Jewson-Mason 1986.

⁷⁷ Harding-Taylor 2005.

⁷⁸ Turner 1995: 129-152.

⁷⁹ Crellin 1967.

⁷⁴ Dingwall-Wilson 1995.

⁷⁵ Corfield 2009: 4.

tási privilégiumot.⁸⁰ Penelope J. Corfield tanulmányában sokkal több tényezőt vizsgálva kísérelte meg bemutatni a professzionalizáció 18. században végbemenő folyamatát, amely során a megvetett, szakképzetlen méregkeverők megbecsült, szakképzett gyógyszerészekké váltak. Az átalakulás nem kizárólag piaci zárást jelentett – ahogy Dingwall esetén –, hanem kollektív társadalmi mobilitást, amely mögött több tényező állt. Egyfelől az egészségügyi piac átalakulása, a minőségi egészségügyi szolgáltatások iránti lakossági kereslet megnövekedése. Másfelől a gyógyszerészek felemelkedése a helyi elit sorába. Harmadrészt pedig a modern tudományos diszciplína köré szerveződő szakmai nyilvánosság (folyóiratok) és érdekvédelem (egyesület) megszerveződése, ezzel párhuzamosan pedig a hivatás határainak kijelölése, ami magában foglalta az alacsonyabb képzettségű és kevésbé megbecsült tagok kizárását, valamint a más hivatásokkal folytatott folyamatos határvillongásokat. A kollektív társadalmi mobilitás, valamint a szakmai érdekvédelem megszerveződése teremtette meg annak a feltételeit, hogy a 19. században a Pharmaceutical Society ki tudja harcolni az állami szabályozás létrejöttét, vagyis azt, ki és milyen feltételek teljesülése mellett láthat el gyógyszerészi tevékenységet. Corfield értelmezése szerint a professzionalizáció nem egy előre megtervezett folyamat vagy egy végrehajtandó politikai program, hanem a különböző szereplők – a hivatások, az állam és a lakosság – törekvéseinek találkozásából fakadó spontán társadalmi folyamat.⁸¹ Stuart Anderson tanulmányában a hivatás határainak képlékenységre, az egymásba fonódó medikális foglalkozások közötti folyamatos határvillongásokra, a tevékenységmonopóliumot veszélyeztető

tényezőkre és a professzionalizációs trendek hullámszerűsítésére hívta fel a figyelmet. A 19. században a gyógyszerészek egyaránt elláttak orvosi vagy fogorvosi hatáskörbe tartozó feladatokat is, amit csak a 20. század elején tiltottak meg nekik. Ugyanakkor a gyógyszerek készítése és értékesítése sem vált sosem a patikusok monopóliumává, még annak ellenére sem, hogy a Pharmacy Act 1868-ban ezt garantálta számukra. A törvény elfogadásával lényegében egy időben megkezdődött a szabályozott piaci viszonyok lassú fellazulása is. A patikusok tevékenységmonopóliumát a gyógyszeripar térnyerése, valamint a cégek tulajdonában álló patikaláncok megjelenése is veszélyeztette. Az érdekvédelmi feladatokat ellátó Pharmaceutical Society jogosítványai is gyengék voltak, amin csak a kötelező tagság 1933-ban történő elrendelése – tehát lényegében a kamara felállítása – változtatott.⁸²

Jóval kevesebb tanulmány született a német nyelvterületek gyógyszerészetének professzionalizációjáról. Tudomásom szerint az első ilyen kísérlet Erika Hickel nevéhez köthető, aki a gyógyszerészeknek a – kézművesek sorából történő – felemelkedését a tudományos életben és az egészségügyi ellátásban betöltött szerepüknek tulajdonította. Az állami szabályozás hatására 1830-ra kialakult egy tudományosan képzett, egyesületekbe tömörült, szaklapokkal rendelkező modern hivatás. A 19. század második felében azonban hanyatlás volt tapasztalható, ami annak tudható be, hogy a gyógyszerészek tudományos innovációban betöltött szerepét lassan átvette a gyógyszeripar.⁸³ Weckwerth – hasonlóan Hickelhez – szintén arra következtetésre jutott, hogy Németországban a gyógyszerészet hamar az állami szabályozás tárgyává vált, így a professzionalizáció lényegében

⁸⁰ Dingwall 2008: 77–84.

⁸¹ Corfield 2009.

⁸² Anderson 2005.

⁸³ Hickel 1977.

„felülről”, politikai ösztönzésre indult el. Az ily módon kialakuló „hivatalnok professziók” ennek ellenére rendelkeztek a hivatások tipikus ismertetőjegyeivel: magas szakképzettség, autonómia, megbecsültség, védett piaci helyzet jellemezte őket. Weckwerth elemzésében arra a dilemmára kereste a választ, hogy miért volt sikerebb Németországban a gyógyszerészeti egyleteknek a piaci monopolizálásáért, mint a képzés fejlesztéséért folytatott küzdelme. Az államilag garantált és védett piaci helyzet ugyanis nem járt együtt tudományos elismeréssel, csak nagyon lassan vált a gyógyszerészet elismert tudományos diszciplínává. Ez arra vezethető vissza Weckwerth szerint, hogy az egyetemen erős volt az orvosi, biológiai és kémiai diszciplína helyzete, a gyógyszerészet ezért csak nehezen tudott intézményesülni. A piac monopolizálásában ugyan több sikert értek el a gyógyszerészek, de a 19. században a porosz állam aktív támogatását élvező gyógyszeripar kihívást intézett ezen kiváltság ellen. A német gyógyszerész egyesületek a gyári készítmények ellen nagyszabású kampányt indítottak, ami a nemzetiszocialista hatalomátvételt és a gyógyszerész egyesületek gleichschaltolását követően különösen fel erősödött. A gyógyszerészet újjászületésének jelszava valójában a liberális iparpolitika elleni retrográd küzdelmet jelentette. A nemzetiszocialista párt azonban idővel ellehetetlenítette, jelgelte az érdekkonfliktusokat, így az 1930-as évek második felére látszólag megszűnt a vita a gyógyszerészek és az ipar között.⁸⁴

A fenti cikkeken végigtekintve meglehetősen sokszínű értelmezéssel állunk szemben, ami a gyógyszerészet professzionalizációjának konkrét tartalmát illeti: szakmai érdekvédelem és nyilvánosság; egyéni és testületi autonómia; szakszerűség és szakképzettség; tudomány és innováció; piaci és társadalmi kizá-

rás, monopolizálás; határvillongások és feladatdelegálás; állami szabályozás; társadalmi megbecsültség és mobilitás. A szerzők többsége azonban abban egyetért – még ha csak hallgatólagosan is –, hogy a professzionalizáció egy foglalkozási csoport kollektív felemelkedését jelenti. A folyamat azonban irreverzibilis, a hivatás helyzetének fenntartása folyamatos érdekképviselést igényel egy többszereplős (az állam, a lakosság és a hivatások által alkotott) térben. A professzionalizáció sikere alapvetően azon múlik, hogy a különböző szereplők érdekei és törekvései mennyiben találkoznak egymással, vagy ha éppen keresztezik egymást, akkor melyik szereplő érdekérvényesítése lesz sikerebb.

Nem csak a gyógyszerészek professzionalizációjáról mondható el, hogy a funkionalista paradigma óta nem sikerült egységes értelmezési keretet találni. A téma szakértői eklektikusan alkalmazták a funkionalisták által meghatározott attribútumokat és ezen attribútumok revizionista értelmezését. Valóban igaz, hogy az egyes hivatások számos tényezőben eltérnek, például (1) az általuk nyújtott szolgáltatások jellegében; (2) foglalkoztatási szerkezetükben (önállók, állami vagy piaci szektorban foglalkoztatottak); (3) ügyfelek jellegében és társadalmi státuszában (például közjegyző, szociális munkás, tanár); valamint ezekből következően (4) a társadalmi és gazdasági helyzetükben. Azt is figyelembe kell venni, hogy számos kontextusban vizsgálható a professzionalizáció folyamata: (1) a képzés, szocializáció és a tudás átörökítése; (2) a munkamegosztás; (3) gazdasági érdekek és törekvések, a monopólium megszerzése, valamint (4) a politikai és társadalmi célok elérését szolgáló szakmai identitás és értékrend szempontjából.⁸⁵ A különböző kontextusok vizsgálata azonban egy ponton összeér. A professzionalizáció elképzelhetetlen va-

⁸⁴ Weckwerth 2014.

⁸⁵ Siegrist listája (idézi Sciulli 2005: 924).

lamely foglalkozási csoport kollektív felfelé mobilitása nélkül, de azt is érdemes szem előtt tartanunk, hogy a professzionalizáció reverzibilis folyamat, bármely hivatás deprofesszionalizálódhat, deklasszálódhat.

Figyelembe kell azt is vennünk, hogy ezek a folyamatok egy többszereplős térben játszódnak le. Nem vizsgálhatjuk a hivatásokat egymástól független entitásként, kizárólag más hivatások kontextusában. Az állam – mint ennek a többszereplős térnek a szabályozója – az egyik legfontosabb résztvevő, de a laikus közönség is folyamatosan megkérdőjelezi a hivatások kompetenciamonopóliumát, és beleszólási jogot, civil kontrollt, valamint nagyobb transzparenciát követel. Ebben a többszereplős térben tehát meg kell vizsgálnunk:

- a kliens és hivatás kapcsolatát (kompetenciamonopólium, információs szakadék, kiszolgáltatottság, civil kontroll igénye, a hivatások egyénre és társadalomra kirótt ajánlásai);
- a hivatások egymáshoz való viszonyát (határvillongások, paraprofessziók, feladatdelegálás és feladatelvonás);
- a hivatás és az állam kapcsolatát (az állam szerepe a képzésben, a hivatás létrehozásában, a piaci monopólium elismerésében, a hivatások hatása a politikai rendszerre, a hivatások szerepe a különböző politikai rendszerekben, a társadalmi és politikai stabilitásban);
- a lakosság és az állam kapcsolatát (a felvilágosult abszolutizmus, a kameralizmus, a jóléti állam koncepciója hogyan befolyásolta a hivatások helyzetét).

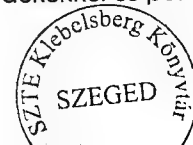
A viszonyrendszer értelmezésében az alábbi táblázat nyújthat segítséget, amelyben – a könnyebb megértés érdekében – néhány témát elhelyeztem:

1. táblázat. A hivatások helyzetét meghatározó entitások

	HIVATÁS	KLIENS
HIVATÁS	<ul style="list-style-type: none"> - Félhivatások, paraprofessziók - Feladatdelegálás - Munkamegosztás - Határvillongások 	<ul style="list-style-type: none"> - Kompetenciamonopólium - Információs szakadék - Civil kontroll - Szakértői „kényszerek”, előírások
ÁLLAM	<ul style="list-style-type: none"> - Képzés megszervezése - Piaci monopólium elismerése - Hivatás és politikai rendszer viszonya 	<ul style="list-style-type: none"> - Felvilágosult abszolutizmus, kameralizmus - Jóléti államok

A fenti táblázat természetesen nem teljes, az elhatárolás pedig nem azt jelenti, hogy a kétoldalú kapcsolatokkal leírhatók a történelmi folyamatok, ugyanis bármely kétoldalú reláció kihat a harmadik félre is. A felvilágosult abszolutista, vagy éppen a jóléti állam célja a lakosság életkörülményeinek rendezése, ehhez pedig eszközként használja fel a szakértők hálózatát. Egy másik példát említve: a hivatások feletti civil kontroll megteremtése sokszor állami szabályozást igényel.

Jelen fejezetben az állam és hivatás koronként változó viszonyát szeretném bemutatni, vagyis a táblázat szürkével jelölt részét vizsgálom. Fontos kiemelni, hogy állam és hivatás nem cselekvő entitások, hanem kollektív cselekvést lehetővé tevő intézményi és emberi hálózatok. Amikor államról beszélünk, akkor voltaképpen az államhatalmat birtokló emberek csoportját értjük alatta, akik meghatározott érdekekkel és politikai törekvé-

sekkel rendelkeznek. A hatalom birtokosainak személye ugyan gyakran – forradalmi időkben ráadásul jelentős mértékben – változhat, az intézmények, valamint a hatalomgyakorlás technikái, módszerei, kultúrája és tradíciói azonban nagyfokú állandóságot mutatnak. A hatalom új birtokosai használják, közben pedig saját érdekeik, értékeik és elképzeléseik szerint átalakítják a meglévő intézményeket és eszközöket. A hatalomgyakorlás akár nagyobb történelmi távlatban is bizonyos állandóságot mutat. Ezzel tehát egyfajta adottságként szembesülnek a hivatások is, amelyek sajátos érdekeiket ezen belül vagy éppen ezen keresztül igyekeznek érvényesíteni.

Hivatások a totalitárius rezsimek idején

Bár a fentiek fényében nyilvánvalóvá válik, hogy az állam Európa-szerte fontos szerepet játszott a hivatások professzionalizációjában, ez nem jelenti azt, hogy a hivatások passzív élszenvedői lettek volna ennek a folyamatnak. Nagyon is aktív szerepet játszottak a történések alakulásában, sőt amennyiben érdekeik úgy kívánták meg, maguk sürgették az állami beavatkozást, szabályozást. Szerencsésebb kölcsönös egymásrautaltságról beszélni. A 20. századra is igaz, hogy az állam támaszkodott a hivatásokra, amikor a rendelkezéseket végre kellett hajtani, de a hivatások is számíthattak az állam támogatására saját céljaik elérésében.⁸⁶ A századforduló idején a műszaki és orvosi értelmiség egyébként is fogékonnyá vált a modernista tanokra (például eugenika, futurizmus). A társadalom mérnökeiként keresték a kapcsolatot az erősebb állami intervenciót ígérő radikális jobboldali és bal-

⁸⁶ Cocks-Jarausch 1990: 12-13.

oldali politikai körökkel. Az etatizmustól remélték a tudományosan megtervezett társadalmi rend bevezetését.⁸⁷ Az állam és a hivatás szoros kapcsolata különösen a két világháború közötti történelem tükrében válik nyilvánvalóvá. Az állam közreműködött a hivatások felemelésében (például kamarák létrehozása és jogainak megerősítése), cserébe viszont elvárta a diktatúra céljainak kiszolgálását.⁸⁸ Ebből a szempontból nézve érdemes azt is megvizsgálni, hogy milyen összefüggés figyelhető meg a liberális demokráciák stabilitása és a hivatások felemelkedése között.⁸⁹

A totalitárius rezsimek és a tudomány viszonya régóta foglalkoztatja a társadalomtudósokat. Számos kérdés merülhet fel ezzel kapcsolatban. Hogyan viszonyul a hatalom és a tudomány egymáshoz? Milyen tudományos nézeteket támogat vagy tilt az állam? Milyen intézményeket hoznak létre vagy szüntetnek meg, illetve kiket tiltanak el a tudományos pályáról és kiket helyeznek vezető pozícióba? Kik támogatják – akár tudományos munkájukkal is – a diktatúrákat? Hogyan járulnak hozzá a tudósok a diktatúra céljainak megvalósításához, és mit remélnek az államtól cserébe?

Sokan sokféleképpen igyekeztek már a nehéz és kínzó kérdésekre válaszolni. Robert K. Merton 1937-ben tartott előadásában maga sem vitatta, hogy a nemzetiszocialista Németország katonai, gazdasági és politikai haszna miatt a tudományról, és különösen „leginkább tiszteletre méltó ivadékaról, a technológiáról” nem mondhat le.⁹⁰ Mégis amellett érvelt, hogy a totalitárius rendszerekben a tudomány szabályrendszere, előírásai,

⁸⁷ Kovács M. 1991.

⁸⁸ Jarausch 1990; Kovács M. 2001.

⁸⁹ Sciulli 2005: 918. Ebből a szempontból az alapvető kérdésfeltevés 1933 óta nem sokat változott: Carr-Saunders-Wilson 1933.

⁹⁰ Merton 2002: 624.

szokásai, hiedelmei és értékrendszere – vagy ahogy ő nevezi: a „tudományos ethosz” – konfliktusba kerül a politikai szabályrendszerrel, amely külső elvárásként nehezedik rá a tudományos szférára, és veszélyezteti annak autonómiáját. 1942-ben írt tanulmányában ennél is élesebben fogalmazta meg, hogy a tudomány ethosza és autonómiája a demokratikus rendszerekben érvényesülhet a legjobban, ugyanis a „modern totalitárius társadalomban a racionalizmusellenesség és az intézményes ellenőrzés központosítása egyaránt a tudományos tevékenység hatókörének korlátozását szolgálja.”⁹¹

Merton tehát a kérdés represszív oldalát hangsúlyozta. A direkt politikai beavatkozás megnyilvánulhat akár a tudományos kérdésekben is: bizonyos tudományos állítások megkérdőjelezhetetlenné vagy éppen tiltottá válhatnak (mint a támogatott liszenkóizmus, illetve a tiltott genetika a Szovjetunióban). A tudományos állítások sok esetben az állami ideológia, a hatalmi törekvések igazolásaként szolgálnak, mint a munkásosztály hatalmát hirdető marxizmus, vagy a nemzetiszocialista Németország esetén a faji politikát támogató eugenika. A represszió megmutatkozhat a tudományos szféra intézményi és személyi viszonyaiba való közvetlen beavatkozásban is.

Mások viszont – köztük David Holloway – azt hangsúlyozták, hogy a tudomány és a totalitárius rezsimek nem egymással ellentétes fogalmak. Mindkettő a modern kor terméke, és azon a naiv empirista elképzelésen alapszanak, hogy a minket körülvevő világ nemcsak megismerhető, de teljesen átformálható és kontroll alatt tartható. Az állam a tudományt és a tudósok szakértelmét eszközként használja a társadalmi és gazdasági viszonyok átalakítására és ellenőrzésére, valamint a politikai hatalom megszer-

zésére és megtartására. A tudósok – kulcsfontosságú szerepük-nél fogva – ezért sok esetben nem áldozatai, hanem egyenesen haszonélvezői voltak a rezsimeknek.⁹²

A hivatások történetének vizsgálata során hasonló dilemmák merülnek fel. Amikor az állam és társadalom viszonya megbomlik, kiépül a diktatúra, akkor a hivatások helyzete is megváltozik, kitetté válnak az állami beavatkozásnak és szabályozásnak, autonómiájuk csökken. A kamarák létrehozása során mindig fennáll a veszélye annak, hogy a politikai aktorok célja – az öngazgatás megteremtése helyett – az állami felügyelet és beavatkozás biztosítása. Másfelől viszont azt is érdemes vizsgálni, hogy a hivatások miként vesznek részt a diktatúra kiépülésében és fenntartásában, mennyiben nyújtanak támaszt a szélsőséges politikai mozgalmaknak.

Több kérdést is megvizsgálhatunk ezzel kapcsolatban. Egyfelől, hogy a hivatások hogyan viszonyulnak a diktatúrához, az ellenállást vagy a kollaborációt választják. Kovács M. Mária tanulmányában amellet érvelt, hogy a dualizmus korának „túlteljesítő hiperliberalizmusa” nem tette lehetővé, hogy a hivatások testületisége és autonómiája kialakuljon és megerősödjön. Az állam a hivatások társadalmi-gazdasági törekvéseiben pusztá piacvédelmet, a kamarákban pedig középkorias, céhes megoldást látott. Egyedül az ügyvédi kar tudta elérni 1874-ben, hogy kamarát állíthasson fel, amely hatékony képviseletet, piaci védelmet, valamint belső és külső autonómiát biztosított számukra. Kovács M. ennek a testületiségnek tulajdonította, hogy az orvosokkal vagy mérnökkel szemben az ügyvédi kar nagyon sokáig ellent tudott állni az antiszemita és fajvédő politikai törekvéseknek.⁹³

⁹² Holloway 2017.

⁹³ Kovács M. 2001.

⁹¹ Merton 1973., magyar fordítása: Merton 2002: 644.

Konrad Jarausch a német ügyvédekről, tanárokról és mérnökökről szóló tanulmányaiban a kollaboráció okait és következményeit vizsgálta. A századfordulótól kezdve, különösen a weimari köztársaság idején a hivatások egyre mélyebb válságba kerültek (túlnépesedés, munkanélküliség, életszínvonal-csökkenés). A gazdasági világválságot követően hatalomra jutott nemzetiszocialistákat ezért a többség nemcsak elfogadta, de aktívan támogatta is, tőlük remélték ugyanis szociális problémáik megoldását. A hivatások és a nemzetiszocialista állam viszonyát kezdetről fogva ambivalencia jellemezte. A nemzetiszocialisták egyik legelső lépése volt a hivatások gleichschaltolása, vagyis a politikai ellenőrzés érdekében a testületek újjászervezése, és ezzel párhuzamosan a nemkívánatos elemek eltávolítása. A hivatás és az állam viszonyának szorosabbá válása azonban azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy a „nemzetépítés” programjába történő bekapcsolódással a hivatások kilábalnak a válságból, újra megerősíthetik társadalmi-gazdasági pozícióikat („reprofesszionizálódhatnak”). Jarausch értékelése szerint a kollaboráció ellenére a hivatásoknak csatlakozniuk kellett, hosszabb távon ugyanis deproffesszionizálódás következett be, ami tetten érhető az egyéni és testületi autonómia elvesztésében, a létszámcsökkenésben, a politikai érdekérvényesítési lehetőségek beszűkülésében, a képzettségi elvárások és a szakmai munka színvonalának esésében, valamint a hivatásetikai normák háttérbe szorulásában.⁹⁴

Másfelől viszont vizsgálat tárgyává lehet tenni azt is, hogy a diktatúra hogyan viszonyul a hivatásokhoz: milyen szakpolitikai törekvéseket valósít meg, mennyiben sérti a testületi autonómiát, milyen gazdasági-társadalmi szerepet szán nekik stb. Ahogy az előbb említettem, Jarausch a diktatúra elnyomó funk-

⁹⁴ Jarausch 1986; Jarausch 1990.

ciója (gleichschaltolás) mellett a professzionizálódás lehetőségét (társadalmi-gazdasági felemelkedés) és kudarcát emelte ki. Ulfried Geuter viszont egyértelműen előrelépést látott a pszichológia professzionizációjában és intézményesülésében a Harmadik Birodalom időszakában. A pszichológia felfutása nem volt független attól a tényről, hogy a Wehrmachtban tömegesen kezdtek el alkalmazni pszichológusokat.⁹⁵ Hazai vonatkozásban Keller Márkus hívta fel a figyelmet az építész szakma professzionizációjára a Rákosi-korszakban.⁹⁶ A berendezkedő kommunista hatalom számára az építészet kulcsfontosságú volt a hatalmi reprezentáció szempontjából. A presztízs- és látványberuházások fontos legitimációs célt szolgálnak, ezért érthető, hogy az építészek szerepe a diktatúrákban és autoriter rendszerekben rendre felértékelődik.

Elliott A. Krause tanulmányában amellet érvelt, hogy még a legsötétebb sztálinista diktatúra idején is volt cselekvési lehetőség, nem tagadva természetesen a rendszer represszív vonásait. Mivel a Szovjetunió egy modernizációs kísérlet is volt, ezért az államhatalom nem nélkülözhetette a minőségi orvosi, jogi vagy mérnöki szolgáltatásokat. A politikai beavatkozás eleinte a hivatások deproffesszionizálódását eredményezte, ami megnyilvánult az eltömegesedésben, a képzettségi elvárások leszállításában, az alacsony társadalmi pozícióban lévők beáramlásában, és ezek következtében a szakmai munka hanyatlásában. De a szakmai tudás nélkülözhetetlensége alkupozióit is biztosított a hivatások számára. A testületi autonómia – különösen az 1960-as évektől – kiszélesedett, a párt beavatkozási kísérleteit pedig esetenként már bírálni is merték, például a Liszenko-afférra hivat-

⁹⁵ Geuter 1992.

⁹⁶ Branczik-Keller 2012.

kozva. A rendszerellenes személyeket – a nyílt terror helyett – alacsonyabb beosztásba sorolták, háttérbe szorították.⁹⁷

Fordulat és folytonosság: a korszakolás kérdései

Mielőtt továbblépnék a fogalmi keret bemutatásához, nagyon röviden kitérek a korszakolással kapcsolatos kérdésre, valamint 1945-nek és 1948-nak mint korszakhatároknak a hazai történettudományi megítélésére, ami természetesen egyáltalán nem független a koalíciós időszak értékelésétől sem.

A történelmi idő nem homogén, iránya és sűrűsége van, néhol csomósodik, sokszor folytonos vagy töredezett, esetenként megszakad, megfordul, megismétli önmagát és visszatér önmagába. Ezt a narratív történelmi időt maga a történész hozza létre, akinek egyik feladata az egymáshoz valamilyen logika mentén illeszkedő történeti eseményeknek korszakok szerinti felosztása, amelyek az elbeszélte lineáris idejű történet egy pontján korszakhatároknak végződnek. Hagyományosan a második világháború idejét is egy ilyen sűrűsödés (a történelmi események és tények sűrűsége) jellemzi, amelynek 1945-ben egy korszakhatár vetett véget. A „nulla évre” a diplomáciatörténetben egy új korszak, a kétpólusú világrend kialakulásának kezdeteként tekintenek.⁹⁸ Valóban el kell azonban fogadnunk,⁹⁹ hogy 1945 mint „nagy fordulat megtörte a folytonosságot”,¹⁰⁰ amit 1948-ban, a „fordulat évében” egy újabb törés követett?¹⁰¹ Sőt, ebben a történelmi táv-

⁹⁷ Krause 1990.

⁹⁸ Magyarics 2015.

⁹⁹ Gyáni 2015.

¹⁰⁰ Ständeisky 2015: 10.

¹⁰¹ Gyarmati 1991b.

latban rendkívül rövid időszakban nem egy, nem is kettő, hanem rögtön „egy sor fordulat” következett be.¹⁰²

Mihez kezdjük társadalomtörténeti szempontból a fenti töréspontokkal, és hogyan illeszkedik bele a koalíciós időszak a társadalmi változásokba? Ahhoz, hogy a politikatörténeti korszakolást valamiféleképpen árnyalni tudjuk, szükséges „a köz- és magánszféra szintjeinek és idősíkainak párhuzamos rendezése”, hiszen ami „az egyik szinten megszakítottságként jelenik meg, az a másikban folytonosnak mutatkozhat”.¹⁰³ Társadalomtörténeti szempontból ennek a folytonosságnak a bemutatására vállalkozott Rigó Róbert, aki a kecskeméti elit összetételében az 1938 és 1948 között, vagyis a zsidótörvények bevezetésétől a kommunista hatalomátvételig végbemenő változásokat elemezte.¹⁰⁴ Bódy Zsombor tanulmányában amellet érvelt, hogy az 1945 és 1948 közötti korszakot ne a „diktatúra kiépítésének” vagy a „demokrácia esélyének” dilemmájaként vizsgáljuk, hanem az állami beavatkozás mértéke alapján.¹⁰⁵ Az igazolási eljárások, b-listázások és személyzeti politika elemzése alapján Bódy arra a következtetésre jutott, hogy 1945 ebből a szempontból nem jelent törést, ugyanis a politika behatolása a gazdaságba a világháború előtti korszakhoz képest nemhogy csökkent volna, de még nőtt is. A „többpárti totalitarizmus” időszakában „a politikai kényszerek oly módon neheztek a hétköznapiakra, hogy nem csupán egy, hanem több, egymással rivalizáló párt próbálta a maga befolyási zónáját a társadalomban kiterjeszteni.”¹⁰⁶

¹⁰² Rainer M. 1998.

¹⁰³ Kövér 2010: 77.

¹⁰⁴ Rigó 2014.

¹⁰⁵ Bódy 2008.

¹⁰⁶ Bódy 2008: 69.

~ Szintén amellet érvelek, hogy a polgári gyógyszerészet felszámolása szempontjából 1945 nem jelentett korszakhatárt. A magántulajdon és a polgári szabadságjogok felszámolása már jóval korábban, az 1930-as években kezdetét vette, ami 1945 után (a koalíciós időszakban is) tovább folytatódott. Ahogy erre Gyáni Gábor szélesebb társadalmi összefüggésben is felhívta a figyelmet:

[...] nem lehet nem észrevenni azt a nagyjából a harmincas évek végétől folytonos történelmi „trendet”, ami a külső és belső hatalmi erőszak kénye-kedvének szolgáltatta ki a térség népeit. A kirívó esetben akár tömeggyilkosságokba is torkolló állami terror már akkor (is) tombolt itt, amikor a kommunista párt még nem volt uralmi tényező az érintett államokban. Elég a két háború közötti és a háború alatti „zsidópolitika” kelet-európai megnyilvánulásaira utalni, hogy bizonyítva lássuk: az állampolgárok tömeges jogfosztása, a lét- és vagyonbiztonság gyakori és széles körű hiánya és az indoktrinációnak az egyéni autonómiát súlyosan korlátozó befo-lyása már 1945 előtt élénken hatott a térség államaiban. Találón fejezte ki a helyzetet e tekintetben az a magyar vicc, mely szerint a válasz arra a kérdésre, hogy mi a különbség a Horthy- és a Rákosi-rendszer között, így hangzik: akkor még csak a zsidókat üldözte, most már kivétel nélkül mindenkit üldöz az állam, mindenki zsidó-vá lett a maga hazájában.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Gyáni 2015: 9.

Fogalmi háló és a források értelmezésének lehetőségei

A magyarországi gyógyszerészet és az 1938 és 1950 között fennálló politikai rendszerek viszonyának bemutatása során elsősorban (de nem kizárólag) az alábbi kérdéseket szeretném körüljárni. Egyfelől szeretném felvázolni a gyógyszerészek korabeli törekvéseit, továbbá hogy miként viszonyultak testületileg vagy egyénileg a politikai törekvésekhez, mennyiben és kik támogatták a korszak politikai rendszereit, és különösen, hogy milyen volt a viszonyuk a jogfosztó intézkedésekhez. Másfelől, hogyan avatkozott be a politika a gyógyszerészet viszonyaiba, milyen felülről érkező kezdeményezések születtek, és ezek milyen reakciókat váltottak ki a hivatáson belül.

A gyógyszerészet viszonyainak politikailag motivált átalakítása az 1930-as évek második felében vált igazán látványossá. Az állami beavatkozást részben a gyógyszerészet területén is jelentkező válságtünetek tették indokolttá. A gyógyszeripar felemelkedése egyébként is nehéz helyzetbe hozta a gyógyszer-tárakat, és mindezt csak fokozta a gazdasági válság. A gyógyszer-tárak jövedelmezősége radikálisan csökkent, amire az alkalmazottak elbocsájtásával reagáltak. A válság hatásai ellen – ahogy lentebb majd részletesen ismertetni fogom – a gyógyszerészek elsősorban a piaci viszonyok átalakításával igyekeztek védekezni. Harcot hirdettek a gyógyszeripar ellen, valamint a konkurenciaharc letörése érdekében a drogisták ellen is, és szorgalmazták az új gyógyszer-tárak felállításának szüneteltetését. A munkanélküliség által fenyegetett alkalmazottak, elsősorban a szakképzetlen munkatársak a technikák ellen indítottak harcot, emellett követelték a pályára lépés korlátozását, vagyis az egyetemi hall-

gatók számának csökkentését. Nemcsak szakmai, hanem politikai irányból is érkeztek azonban megoldási javaslatok és reformtervek. A hazai politikai viszonyokra ráadásul – a világháború, a német, majd a szovjet megszállás következtében – a nemzetközi helyzet is erős hatást gyakorolt. A megvalósult politikai törekvések végül négy „tisztogatási hullámban” manifesztálódtak.

Ezeknek a tisztogatási hullámoknak a forrásszintű elemzése és értelmezése azonban nem volt megoldható kielégítő módon egyetlen fogalmi sémával, ezért egy egész fogalmi hálót kellett kidolgozni a konkrét események bemutatása érdekében. Nem volt célom, hogy a forrásokat ütköztessem az elméleti megközelítésekkel, sokkal inkább értelmezési keretként tekintettem a fogalmakra.

Faji tisztogatás – árjásítás

Az első ilyen tisztogatási hullám során – amit „faji tisztogatásnak” nevezek – a zsidóság volt a jogfosztó intézkedések célpontja. Mivel témánk szempontjából a zsidó tulajdonban álló gyógyszerárak kisajátítása jelentette a legfontosabb fejleményt, ezért e korszak hívoszávának az árjásítást választottam.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Fontos kiemelni, hogy értekezésemben a „zsidó” és „zsidóság” kifejezéseket elsősorban a jogfosztó intézkedések és a kortárs megítélés nézőpontjával megegyezően, vagyis a zsidónak tekintett személyekre használom. Ez a tanulmány szempontjából azért célszerű, mert a törvények és a kortársak által zsidónak minősített személyek voltak a jogfosztó intézkedések célpontjai. Az izraelita kifejezés nem ekvivalens ezzel, ennek használata sok szempontból legalább annyira ellentmondásos lenne. Gondoljunk csak arra, hogy a zsidónak minősített személyek egy jelentős része valójában keresztény volt. Még abban az esetben is a zsidó kitételt fogom használni, amikor izraelita felekezetűekről beszélek, például

A közismert társadalomtörténeti elméletek szerint hazánkban a modern kori antiszemitizmus részben a kibontakozó kapitalizmus és a polgárosodás ellentmondásaiból fakadt. Az átalakulás során a magyar társadalom valósággal szétszakadt egy nemzeti, egy polgári és egy népi csoportra.¹⁰⁹ A régi uralkodó csoportok megőrizték rangjukat és rendi világban betöltött pozícióikat (állam, egyház, uradalom), ugyanakkor messze elkerülték a rangon alulinak tekintett ipari, kereskedelmi és szakértelmi ségi pozíciókat, amelyeket más társadalmi csoportok – többek között a zsidóság – foglaltak el. A nemzeti oldal szimbóluma a földbirtokát vesztett, hanyatló dzsentri lett, aki egzisztenciájának megroppanását követően az állami tisztviselők biztos, de relatív nyomorúságos pozícióját szerezte meg.¹¹⁰ A modell elterjedt, de egysíkú értelmezése szerint a polgári társadalmat leginkább a polgári foglalkozásokat űző zsidóság jelképezte. A séma keretei között a társadalmi viszonyok átalakulásával az egyik fél gazdasági sikere a másik, lecsúszó társadalomfél antiszemitizmusát hozta magával.¹¹¹

dául a statisztikai kimutatások esetén. Természetesen – ahogy ezt majd a visszacsatolt területeken zajló nemzetvédelmi igazolási eljárások esetén látni fogjuk – a törvények által meghatározott, vagy a külső szemlélő által elvégzett azonosítás (identifikálás) és a belsőleg megélt azonosulás (identifikáció) nem feltétlenül esett egybe. Vagyis nem mindenki tartotta magát zsidónak, akit a külső szemlélők vagy a törvények annak minősítettek. A személyes identitáskonstrukciók az árjásítás szempontjából azonban másodlagosak voltak, a nemzetvédelmi tisztogatások esetén ellenben fontossá váltak. A zsidóság bonyolult identifikációs mintájára és asszimilációs vagy éppen disszimilációs stratégiájára vonatkozóan lásd többek között: Csósz és mások 2015: 75–80.

¹⁰⁹ Erdei 1980: 291–346; Erdei 2010.

¹¹⁰ Szekfü 1989: 333.

¹¹¹ Gyáni Gábor a fenti tézis cáfolatát adja, illetve a zsidóságnak a polgárosodásban betöltött szerepét árnyalja: Gyáni 2002b.

A fent ismertetett, a polgárosodás ellentmondásait kidomborító közismert narratívára – kisebb-nagyobb részben – építve az elmúlt két évtizedben több történész is igyekezett a holokausztot oly módon megérteni, „racionalizálni”, amely mögött nem kizárólag ideológiai, hanem valamilyen politikai, társadalmi és gazdasági érdekből fakadó megfontolás állt.¹¹² Ezek az elméletek a holokauszt okai között említik – korántsem kizárólagosan – a (kortársak által) polgárosodottabb(nak) és gazdagabb(nak vélt) zsidóság pozícióinak és vagyonának a megszerzését. A legfontosabb munkák közül elsőként kell megemlíteni Christian Gerlach és Götz Aly üttörő monográfiáit¹¹³; a magyar szerzők közül pedig Kádár Gábor és Vági Zoltán, valamint Ungváry Krisztián témába vágó műveit.¹¹⁴ A szerzők egyetértőleg állapítják meg, hogy a Horthy-korszakban a fajvédők politikai programjában a szociális kérdések és az antiszemita törekvések szorosan összekapcsolódtak. A különböző szélsőjobboldali mozgalmak már az 1920-as években is folyamatosan nyomás alatt tartották a kormányzó elitet, hogy – a magyarság szupremáciájának biztosítása érdekében az „idegen fajúnak” tekintett csoportok kárára – hajtsa végre a szükséges szociális reformokat.¹¹⁵ A bethleni konszolidáció sikere miatt a kormányzó elit az 1920-as években még el tudta kerülni a diszkriminatív intézkedések meghozatalát, a gazdasági válság azonban elsőpörte a korábbi eredményeket, és a szociális problémák megold-

atlanságának kérdése a politika homlokterébe került. A Gömbös-kormány beiktatásával politikai hatalmat kapott a fajvédő mozgalom, és lassan elindult az antiszemita körök beáramlása a politikai elitbe, valamint ezzel párhuzamosan az antiszemita törekvések lassú radikalizálódása. A fajvédők szemében a legfontosabb cél a „magyar faj” kulturális, társadalmi és gazdasági felemelése volt. Ezt a „tisztá magyar fajt” – szemben az elzsidósodott és elnémetesedett középosztállyal és elittel – elsősorban a parasztságban vélték felfedezni. A „magyar faj” kulturális és biológiai hegemoniájának biztosítása (és ezáltal a Kárpát-medence visszafoglalása) a parasztság szociális felemelésével volt biztosítható. A szociális reformokhoz és társadalmi átalakuláshoz szükséges anyagi forrásokat azonban a konzervatív politikai elit nem akarta a döntően keresztény magánszemélyek vagy egyházak tulajdonában lévő nagybirtokok szétosztásával biztosítani, ezért az 1930-as évek második felében – engedve a fajvédők követeléseinek – a zsidó vagyon állami újraelosztása mellett döntöttek. Ez messze nem csak a zsidó kézben lévő földbirtokokra terjedt ki, hanem a társadalom és a gazdaság minden szegmensében igyekeztek a „javak igazságos elosztását” (vagyis a zsidó javak keresztényeknek történő átadását) keresztülvinni. A Gömböst követő Darányi-, majd Imrédy-kormány elkezdte a szociális reformoknak és a zsidó vagyon kisértésének előkészítését. Így vette kezdetét hazánkban az államilag is szentesített és bátorított árjásítás folyamata.

Többféle fogalommal illeti a szakirodalom a zsidó vagyon elvételének folyamatát. A német szakirodalom elsősorban az árjásítás (*Arisierung*) kifejezést részesíti előnyben, amely az 1920-as évek németországi antiszemita irodalmából származik. Többen felhívták azonban arra a figyelmet, hogy a német kortársak gyakrabban használták a zsidótlanítás (*Entjudung*) fogal-

¹¹² A nemzetközi történetírásban régóta zajló funkcionalista kontra intencionalista vitára vonatkozóan lásd többek között: Bessel 2003; Momm- sen 2011; Michman 2017.

¹¹³ Gerlach-Aly 2005; Aly 2012. Az előbbi műnek a recenzióját lásd Kádár-Vági 2003.

¹¹⁴ Kádár-Vági 2005; Ungváry 2002; Ungváry 2006; Ungváry 2012a.

¹¹⁵ Kádár-Vági 2005: 12.

mát.¹¹⁶ Mindkét fogalom elsősorban – de nem kizárólag – gazdasági értelemben volt használatos. Ebben a szűk értelmében a zsidóság vagyoni, gazdasági, egzisztenciális ellehetetlenítését, kiemmizését, és javaiknak árja kézbe adását érthetjük alatta. Van azonban a kifejezésnek egy tágabb értelme is, amely általában véve a „zsidóság befolyásának” visszaszorítását, a zsidóknak a társadalom különböző szféráiból (akár a kulturális, a tudományos vagy éppen a sportéletből) történő kizárását jelenti.

Egyéb fogalomalkotási kísérletek is születtek. Többen egyszerűen gazdasági megsemmisítésről beszélnek,¹¹⁷ mások a keresztényesítés fogalmát honosítanák meg.¹¹⁸ Gerlach és Aly a magyarosítás (*Magyarisierung*), illetve hungarizálás (*Hungarisierung*) kifejezéseket alkották meg. Ez utóbbi – kétségtelenül ötletes – megoldás ráirányítja a figyelmet arra a fontos tényre, hogy Magyarországon a zsidó vagyon újraelosztása nem a német megszállást követően vette kezdetét, hanem – a német mintákat is szem előtt tartva, mégis elsősorban önállóan – belpolitikai fejleményként bontakozott ki. A fogalmak használata ellen szól ugyanakkor, hogy ezeket nem használták a kortársak, így mint történész műszó nem szerencsés az alkalmazásuk. Ha az árjásítás magyar megfelelőjét keressük, az „őrségváltás” fogalmának használata szerencsésebbnek tűnik.¹¹⁹ Ez sok szempontból megfeleltethető az árjásítás tágabb értelmének, hiszen nem kizárólag a zsidóság „gazdasági térfoglalásának” visszaszorítását értették alatta, hanem a politikai, társadalmi, sőt akár a szellemi életből történő kizárását is. Ebben az értelemben mint leíró

¹¹⁶ Kreutzmüller 2014: 46–50; Fritzsche–Paulmann 2014: 7–10.

¹¹⁷ Németh L. 2005; Braham 1997: 520–546.

¹¹⁸ Botos 2015: 22.

¹¹⁹ Csósz 2002; Ungváry 2006.

fogalmakat használok az értekezésemben az árjásítás, valamint szinonimaként az „őrségváltás” fogalmát.

Hazánkban a zsidó vagyon kisajátítása és újraelosztása két szakaszban valósult meg. Az első zsidótörvénytől a német megszállásig terjedő időszakot Botos János történész „gazdasági numerus claususnak” nevezi. Ezt a korszakot a zsidóság vagyosának kárpótlás(ígérete) melletti kisajátítása, valamint a zsidóság – államilag megszabott mértékű – gazdasági szerepének meghagyása jellemezte. A német megszállást követően vette kezdetét a „gazdasági numerus nullus” időszaka, amelyben a zsidóságnak a teljes gazdasági életből való kizárására, gazdasági megsemmisítésére törekedtek.¹²⁰

Ekkor vette kezdetét a magyar zsidók deportálása, vagyis a németeknek kényszermunka céljából történő átadása is. A gazdasági kizsákmányolás tehát fizikai kizsákmányolással és a munkaképtelenek azonnali megsemmisítésével járt együtt. Az árjásított vagyonból egyaránt részesültek a magyar állam helyi és központi szervei, a társadalom széles rétegei, de közvetve vagy direkt módon a németek is. A zsidó vagyontól remélték, hogy Magyarország – a német hozzájárulás és a hadi kiadások miatt megbomlott – költségvetési egyensúlya helyreáll. Az árjásított vagyon újraelosztása – amellyel igyekeztek az akut áruhiányt

¹²⁰ Botos 2015: 23. Az árjásításnak Németországban is több szakasza volt. 1933 és 1938 között „hideg árjásításról” beszélhetünk. Ekkor nem volt formális döntés, de az árjásítás az államhatalom aktív bátorítása és segítségével (bojkottra való felhívás, zsidóság elleni izgatás) széles társadalmi gyakorlattá vált. 1938-ban kezdődött Németországban a zsidó vagyon kisajátítása. Az egyre fokozódó hadi kiadások finanszírozása, valamint a megszállt államok kollaborációjának erősítése Európa-szerte felgyorsította a zsidó vagyon kisajátításának (és a zsidóság megsemmisítésének) folyamatát. Gruner 2000; Köhler 2013; Kreutzmüller 2014; Mommsen 2014: 75–94.

és az inflációt kezelni, valamint a szociális reformok végrehajtásához szükséges tőkét biztosítani – ráadásul erősítette, vagy legalábbis elfogadhatóvá tette a kollaborációt a magyarok szemében, és érdekeltté tette őket, hogy közreműködjenek a deportálásokban.¹²¹

Talán már az eddigiekből is kiderülhetett, hogy az árjásítás, a zsidóság gazdasági megsemmisítése nem vizsgálható önmagában, kizárólag csak a holokausztal összefüggésben.¹²² A zsidóság megsemmisítésének egyik nagyon fontos – természetesen korántsem egyedüli – mozgatórugója, társadalmi, gazdasági és politikai felhajtóereje a zsidó vagyon megszerzése volt.¹²³ A zsidóság „társadalmi kizárására” vonatkozó különböző politikai koncepciók és követelések folyamatosan radikalizálódtak. Christopher Browning történész szerint a zsidók kizárásának első lépésére 1933-ban került sor az első zsidóellenes törvények elfogadásával, amelyet „polgári halálnak” nevez. Ezt követték az 1935-ben elfogadott nürnbergi törvények („társadalmi halál”), az 1938-ban felgyorsított árjásítások („gazdasági halál”), végül a zsidóság deportálása és megsemmisítése („fizikai halál”).¹²⁴

Sajnos az árjásítás kérdését illetően nem bontakozott ki hazánkban élénk tudományos vita. Egyedül Ungváry Krisztián monográfiája váltott ki – a társadalomtörténészek részéről több-

nyire bíráló – visszhangot.¹²⁵ E helyütt két, témánk szempontjából is fontos tanulságot emelnék ki a vitából. Az Ungváryt ért kritikák egyik fontos megállapítása volt, hogy szükséges forráskritika nélkül tesz állításokat a zsidó vagyon mértékéről. Ha nem is tudatosan és szándékosan, de ezzel maga is tovább élteti azokat a kortárs narratívákat, amelyek a mesés zsidó gazdagságra és jólétre vonatkoznak. A zsidó vagyoni fölény történeti-statisztikai kimutatása valójában nem evidencia a társadalomtörténészek között.¹²⁶ A másik fontos, a kérdés lényegét érintő kritika szerint magát azt az Erdei Ferenc által ismertté tett narratívát is érdemes fenntartásokkal kezelni, amely a magyarországi kapitalizmus és polgárosodás ellentmondásait tárgyalja.¹²⁷ A zsidóságnak a polgárosodásban játszott vezető szerepét kidomborító kettőstársadalom-elmélet maga is illeszkedik a kortárs diskurzushoz, így azt is megfelelő forráskritika mellett, nem feltétlenül tudományos diskurzushoz kapcsolódó elméletként, hanem politikai célú szöveggént lehet értelmezni.¹²⁸

A kritikák jelentős része könnyen megelőzhető lett volna, ha Ungváry tisztázza viszonyát a zsidó vagyon mértékéről szóló kortárs narratívákhoz. A politikai döntéseket meghozók motivációjának feltárása kapcsán a fontos kérdés ugyanis nem az, hogy mekkora volt valójában a zsidó vagyon, hanem hogy a zsidó va-

¹²¹ Európa német megszállása és az árjásítás felgyorsítása közötti összefüggésekre vonatkozóan lásd Aly 2012.

¹²² Feldman 2003.

¹²³ Michman 2017: 207–208. A Gerlach–Aly szerzőpáros is erre helyezi a hangsúlyt, miközben maguk sem vitatják az antiszemita ideológia meghatározó szerepét (Gerlach–Aly 2005: 19–20, 338–342.). A „kumulatív radikalizálódás” elméletét kidolgozó Hans Mommsen az egymással versengő hatalmi centrumokra helyezi a hangsúlyt (Mommsen 2016.).

¹²⁴ Idézi Michman 2017: 216–219.

¹²⁵ Ungváry 2012a.

¹²⁶ Bolgár Dániel és Ungváry Krisztián vitájára vonatkozóan lásd többek között: Bolgár 2015; Ungváry 2015; Bolgár 2017. Árnyaltabban közelít a kérdéshez Christian és Götz Aly, akik nem fordítanak jelentősebb figyelmet a zsidó vagyon pontos becslésére, sőt mellett érvelnek, hogy a vagyonos zsidóság mellett létezett egy szegénységben élő zsidó réteg is: Gerlach–Aly 2005.

¹²⁷ Bódy 2013a; Bódy 2013b; Ungváry 2013a; Ungváry 2013b.

¹²⁸ Gyáni 2001; Halmos 2010. Nem véletlen, hogy Ungváry könyve kapcsán az egyik – inkább pozitív hangvételű – recenziót éppen a zsidóság polgárosodását kutató Karády Viktor jegyezte: Karády 2015; Romsics 2013.

gyon megszerzésében és újraosztásában reménykedők mit gondoltak ennek a vagyonnak a mértékéről. A mesés zsidó vagyonról szőtt (sokszor antiszemita) kortárs elképzeléseket tehát nem arra kell használni, hogy a zsidó vagyon mértékét megbecsüljük, hanem hogy feltárjuk a kortársak ezzel kapcsolatos percepcióit, valamint az árjásításban és a holokausztban közreműködő személyek motivációit.¹²⁹ A zsidó vagyonról szőtt narratívákra olyan, régre visszanyúló – ugyanakkor a polgárosodás ellentmondásaiból is táplálkozó – antiszemita toposzként és kulturális konstrukcióként is tekinthetünk („uzsorás”, „üzletes zsidó”), amely az árjásítás egyik felhajtóerejévé és hivatkozási alapjává vált.¹³⁰

Nemzetvédelmi tisztogatás – impériumváltás és identitáspolitiká

A második tisztogatási hullámra („nemzetvédelmi tisztogatás”) a területi revíziókat követően került sor. A gyógyszerészeknek mint hatósági jogosítvánnyal rendelkező személyeknek igazolási eljárás kellett átesniük, amely során megvizsgálták, hogy „nemzethűségi” szempontból megbízhatónak minősültek-e. Az 1938 és 1941 közötti visszacsatolásokat követő események megértéséhez két fogalom vitt közelebb: az impériumváltás és az identitáspolitiká.

Impériumváltás alatt az államhatalomnak egy adott térségben történő megváltozását értjük.¹³¹ Ilyen értelemben használ-

ják a történelmi Magyarország 1918 és 1920 közötti felbomlásával és az 1938–1941 közötti területi revízióval kapcsolatban is. Tekintve, hogy a kérdésnek könyvtárnyi hazai szakirodalmá van, és a tárgyalt témához is csak lazán kapcsolódik, ezért e helyütt teljes körű áttekintést nem nyújtok, csak egy-két fontosabb kérdésre térek ki.

Az impériumváltás első lépésének az adott terület katonai megszállását, a közigazgatás államrezonnak megfelelő átalakítását, majd a jogrendszer harmonizációját tekinthetjük. Bár a fogalom már az 1980-as években ismert és használt volt a történészek között, a téma egyik legkorábbi, igényes kifejtése Bárdi Nándorhoz köthető, aki Székelyudvarhely példáján keresztül mutatta be katonai és közigazgatási szempontból az impériumváltás folyamatát.¹³² A Sajti Enikő az „örségváltás” fogalmával írja le a Délvidéken a közigazgatásban lejátszódó átalakulást, az előző államhatalom megbízhatatlannak minősített köztisztviselőitől való megtisztulást, és az új államhatalomhoz lojális elemek kinevezését. A kifejezést mind az 1918 és 1920,¹³³ mind 1941 és 1944 közötti időszakra kiterjeszti.¹³⁴ Csilléry Edit tanulmányában a visszacsatolt észak-erdélyi, valamint felvidéki területeken lefolytatott igazolási eljárások segítségével mutatja be, hogy a magyar állam miként tett kísérletet a közigazgatás megtisztítására a megbízhatatlannak tekintett elemektől.¹³⁵

Az impériumváltás azonban a terület katonai megszállásánál, az új államhatalomhoz lojális közigazgatás megteremtésénél, vagy akár az állam számára fontos politikai-gazdasági-társá-

¹²⁹ Erre többen is felhívták a figyelmet (Karády 2015). A mű későbbi kiadásában maga Ungváry is áttért erre az értelmezésre (Tomka 2018).

¹³⁰ Michman 2017: 219–225.

¹³¹ Mások az államfordulat kifejezést használják: Fedinec 2004.

¹³² Bárdi 1993.

¹³³ A. Sajti 2005.

¹³⁴ A. Sajti 2009.

¹³⁵ Csilléry 2006; Csilléry 2014.

dalmi pozíciók megszerzésénél,¹³⁶ és a terület reintegrációjánál¹³⁷ mélyebbre ható változásokkal jár együtt. Az új államhatalom szimbolikus értelemben is uralma alá akarja hajtani az új területet, ami megnyilvánulhat az emlékezetpolitikai törekvésekben, nevezetesen a városok, köztetek átnevezésében vagy a köztéri szobrok eltávolításában, és újak felállításában.¹³⁸ Ennél fontosabb azonban megemlíteni, hogy térségünkben az államépítésnek és a nemzetépítésnek a programja kéz a kézben járt, vagyis az impériumváltásokat követően a nemzetiesítő államok¹³⁹ hozzáálltak az újonnan birtokba vett térnek a kitöltésére, a homogén nemzetállamnak a határokig történő kiterjesztésére, „gyarmatosítására”, valamely nemzet vagy nemzetek (például Csehszlovákia esetében) szupremáciájának biztosítására. 1918 után az utódállamokban ennek a kolonizációnak az egyik eszköze a földreform volt. A délszlávoknak¹⁴⁰ vagy csehszlovákoknak¹⁴¹ az etnikailag homogén magyarság közé telepítésétől a magyarság asszimilálását remélték. A nyelvhasználati jogok és az anyanyelvi oktatás lehetőségei szintén az etnokulturális különbségek felszámolásának kérdésköréhez tartoznak,¹⁴² ahogy az 1945 utáni lakosság-cserék és kitelepítések is.¹⁴³ Ilyen kolonizációnak, (re)integrációs kísérletnek tekinthetők magyar részről a visszacsatolásokat követő gazdasági fejlesztések.¹⁴⁴

¹³⁶ Pihurik 2009: 96–98; A. Sajti 2009: 75–78.

¹³⁷ Oláh 2004.

¹³⁸ A. Sajti 2009: 65.

¹³⁹ Ahogy ezt Egry Gábor Brubaker nyomán nevezi: Egry 2015: 29.

¹⁴⁰ A. Sajti 2004: 177–178.

¹⁴¹ Ablonczy 2011a: 28–29; Simon 2005.

¹⁴² A. Sajti 2004: 127–128; A. Sajti 2009: 69.

¹⁴³ Popély 2005.

¹⁴⁴ Oláh 2004: 147–148; Ablonczy 2011b.

Az impériumváltásról szóló történeti elemzéseknek az identitáspolitika fogalmának a használata adott új irányt.¹⁴⁵ Identitásunk nem eleve adott, hanem társadalmi konstrukció, amely diszkurzív folyamat eredményeként jön létre. Annak a meghatározása, hogy mi ennek az identitásnak a tartalma (kik és milyenek vagyunk vagy milyennek kellene lennünk, mi a közös történelmünk és jövőnk) részben (de a legkevésbé sem kizárólagosan) politikai kérdés is. Identitáspolitika alatt tehát a kollektív identitások kérdésével összefüggő politikai elképzeléseket és tetteket értjük. Az identitáspolitika felől vizsgálva az impériumváltásokat meg lehet ragadni a nemzetről, nemzetiségekről folytatott diskurzus mentén is. Az elemzés középpontjába így nem a nemzetállam versus nemzetiségek harca kerül, hanem az etnicitás, vagyis annak a folyamatnak a bemutatása, amely során megkonstruálják a politikai és társadalmi szereplők a nemzet és a nemzetiség fogalmát. Ez a diszkurzív folyamat azonban túlmutatva önmagán egyben a politikai cselekvés, a nemzetépítés alapjává is válik. A nemzetiesítő állam szempontjából az impériumváltást követően alapvető kérdéssé vált a nemzethűség szempontja, az államhoz lojális csoportok, személyek körének meghatározása. Kezdetét veszi tehát egy kategorizálási, identifikálási (azonosítási) kísérlet, a lakosok etnikai és nemzethűségi szempontból történő minősítése. A politikai vezető rétegnek vagy a közigazgatási tényezőknek meghatározó szerepe lesz annak meghatározásában, hogy a magyar állam számára mely csoportok és személyek megbízhatók vagy épp megbízhatatlanok, és ennek milyen kritériumai vannak. Az így kialakuló magyarságkép természetesen ütközhet az egyéni vagy lokális identitásokkal. Kialakulnak tehát az egyéni és csoportos identifikációs (azonosulási) stratégiák: az

¹⁴⁵ A. Gergely 2012; Egry 2012; Egry 2015.

identitáspolitikai átalakítására tett kísérletek, vagy az ahhoz történő alkalmazkodás mintázatai (mindennapi etnicitás). A forrásként bevont élettörténeti narratívák középpontjába tehát a magyarsághoz, a magyar államhoz fűződő viszony került.

Politikai tisztogatás – forráskritikai észrevételek

A harmadik tisztogatási hullámot („politikai tisztogatás”) a háborút követő számonkérések és retorziók jelentették. Idesorolhatók a népbíróság előtti felelősségre vonások, valamint a szakmai szervezetek igazolási eljárásai. Itt kevésbé a fogalmi keret meghatározása jelentette a problémát, mint inkább a megfelelő forráskritikai szempontok érvényesítése. A számonkérések konkrét bemutatásán túl azt a kérdést is meg kellett vizsgálnom, hogy mire és hogyan használhatók a számonkérések iratanyagai.

A visszacsatolt területeken lefolytatott igazolási eljárások esetén az élettörténeti narratívákat az identitáspolitikai küzdelmek fényében fogom elemezni. 1945 után ezek az identitáspolitikai küzdelmek tovább zajlottak, ami a népbírósági perek és az igazolási eljárások iratanyagához becsatolt élettörténetekből is világosan látszik. Jóllehet 1945 után a nemzeti/felekezeti identitás helyett a politikai azonosulás, azaz egy politikai közösséghez való tartozás nyilvános elismerése vált a meghatározó kérdéssé. Az azonosulás elérése a kényszerítés különböző erejű módzataival történt. E módzatok a meggyőzéstől és az önkéntes azonosulástól a testi-lelki megfélemlítésig és a példastatuálásig terjedtek. Ezek része volt az az ítélkezési „játék”, amelynek során pertraktálták, vajon a vizsgálat alá vont személy mit tett a háború alatt, illetve hogyan viszonyult a „fasiszta rendszerhez” és a jelenlegi „népi demokráciához”. Ezek

a kérdések kerültek az élettörténeti narratívák, tanúvallomások és a múlt elbeszélésének középpontjába.

A számonkérések elemzése kapcsán nem minden esetben lehet (és nem is minden esetben kell) kitérni annak megvizsgálása elől, hogy ki mit tett a háború alatt, és mennyiben megalapozott a vád. Mivel azonban a vád (és a védelem) legtöbbször nem a háború idején keletkezett forrásokra, hanem a háborút követő tanúvallomásokra (és feljelentésekre) épült, ezért a legtöbb esetben nem fejthetők fel az események, nem dönthető el, hogy megtörténtek-e a megvádolt személyeknek tulajdonított cselekmények.¹⁴⁶ Már csak azért sem, mert a vád sok esetben nem arra épült, vajon mit tett az illető, hanem arra, hogy milyen volt a „viszonya” valamilyen jelenséghez: hogyan viszonyult a „fasiszta” kormányokhoz és intézkedésekhez, a zsidókhoz, a Szovjetunióhoz, a háborúhoz, a „népi demokráciához”, mennyire „jobboldali” vagy „demokratikus” gondolkodású. Az események rekonstruálása, az illető személyek bűnösségének vagy ártatlanságának megítélése az egymásnak ellentmondó vallomások miatt már a kortársak számára is komoly kihívást jelentett (ha feltételezzük egyáltalán, hogy az „igazság” kiderítése volt a céljuk). Vizsgálódásunk középpontjába ezért elsősorban nem a „mi történt” kérdést kell állítani, hanem a múlt narratív leírását és az emlékezés folyamatát, valamint a diszkurzív eljárásban használt fogalmakat, érvelési technikákat.

A világháború idején átélt borzalmak és szenvedések elmesélése és felidézése önmagában is traumatikus, katartikus élményt jelenthetett. Az események feldolgozásának, az emlékezésnek

¹⁴⁶ Degré éles szemmel már 1960-ban megállapította, hogy az igazolóbizottságok iratanyagából az egyes személyek 1945 előtti tevékenységére vagy meggyőződésére következtetni nem lehet. Degré 1960: 40.

a pszichés folyamatára rengeteg külső tényező is hatást gyakorolt. Az emlékezés egyik helye a bíróság (és az igazolóbizottság) lett, az élettörténet elmesélésekor az itt használt jogi nyelvezetet kellett igénybe venni. A bíróság színpadként is működött, teret adott a megélt történet elmesélésének, újbóli átélésének, az érzelmek kifejezésének, ahol az előadás értékét megítélő közönség maga a bíróság (vagy igazolóbizottság) volt. A védelem és a vád a közönséget akarta meggyőzni, történetüket úgy adták elő, hogy hitelesnek hasson a hallgatóság számára. Ez egyben azt is jelentette, hogy a közönség feltételezett elvárásainak igyekeztek megfelelni, narrációjukat e szerint alakították, érzelmeiket a várható hatás elérése érdekében (is) felhasználták.

Az egyéni emlékezetet azonban nemcsak (és nem elsősorban) szituatív körülmények, hanem a tágabb politikai-társadalmi kontextus is erősen befolyásolta. A világháború tragikus eseményeire, a holokausztra, a frontélményekre, a nyilas uralomra mint emlékekre ránehezedtek a háborút követő korszak körülményei: a szovjet megszállás és a kiépülő kommunista diktatúra. Ez a politikai közeg létrehozta, folyamatosan termelte azt a pártzsargont, azt a „szótárt”, amely keretet adott a múltról szóló diskurzusoknak is, egyúttal definiálta a legitim érvelésbe bevonható szavak körét, és megjelölte azokat a fogalmakat, amelyekkel leírhatók az ellenségesnek tekintett csoportok: fasiszta, nyilas, kulák, klerikális-reakció, horthysta; vagy ezek ellenpontját: haladó, baloldali, demokrata stb.

Honnan is származott ez a szótár? Egyesek szerint a második világháborút követően nem történt más, mint hogy a korábbi bűnbakok, a zsidók, a kommunisták vagy a nemzeti kisebbségek helyét új társadalmi csoportok (de nem feltétlenül más személyek) vették át.¹⁴⁷ Ez a bűnbakkeresés „természetes” velejárója a

politikai, gazdasági és társadalmi kríziseknek, válsághelyzeteknek. Politikai átalakulás esetén az új politikai elit öndefiníciójának, önlegitimációjának gyakori velejárója a bűnbakképzés jelensége is.¹⁴⁸ Az 1945 utáni hatalmi elit ráadásul a háborús bűnösök és a politikai ellenfelek nehezen szétválasztható halmazait igyekezett tudatosan is összemosni.

Véleményem szerint azonban hiba lenne a bűnbakképzés mechanizmusára helyezni a hangsúlyt. Az „ellenséges” csoportok kijelölése és az idetartozó személyek beazonosítása mögött ugyanis jól meghatározható politikai törekvések és lokális konfliktusok fedezhetők fel. A politikai szféra megalkotta tehát az ellenséges csoportok különböző kategóriáit, de ezeket a kategóriákat tartalommal az adott mikroközösségeknek kellett megtöltenie.¹⁴⁹ Ez egyben azt is jelenti, hogy sok esetben a beszélő szándékára kell helyezni a hangsúlyt, az általa használt fogalmakat pedig dekódolni kell. Történészként sok esetben többet tudunk elmondani a beszélőről, mint elbeszélése tárgyáról, a voltaképpeni „ellenségéről” (kulák, fasiszta stb.).¹⁵⁰

A népbírói perek és az igazolási eljárások a „kommunikatív emlékezet színterévé” váltak, ahol az eljárásba bevont egyének elmondhatták emlékeiket, megalkothatták saját értelmezésüket a történetekről.¹⁵¹ Tették ezt úgy, hogy közben kapcsolódottak a közbeszédhez, és annak bizonyos fogalmaihoz, tehát maguk is alkották, konstituálták az emlékezetet, igyekeztek azt magukra vagy elbeszélésük tárgyára vonatkoztatni. Más szóval tartalommal töltötték meg a politika által megalkotott fogal-

¹⁴⁸ Pók 2005: 54.

¹⁴⁹ Bolgár 2008.

¹⁵⁰ Ö. Kovács 2019: 138.

¹⁵¹ Pető 2012: 18.

¹⁴⁷ Gyarmati 2012: 14.

makat (fasiszta, reakciós stb.). A politikai-társadalmi kontextus meghatározó jellegét nem vitatva K. Horváth Zsolt is amellett érvel, hogy

[...] a társadalmi cselekvők ugyan látszólag, a felszínen azonosulnak az emlékezet politikai és szociokulturális normáival, ugyanakkor ez az azonosulás sokszor nem is szolgál másra, mint hogy kisajátítsák, »magukhoz hajlít-sák« ezeket a szabályokat, vagyis a saját javukra hasznosítsák. Az igazi társadalomelméleti kérdés az, hogy mennyiben strukturálják az emlékezet társas keretei az egyéni emlékezeteket, s mennyiben tudják a társadalmi cselekvők (akár egyénileg, akár kollektívan) módosítani, alakítani e szabályokat.¹⁵²

A tanúvallomásokot tehát mindig oly módon kell értékelni, hogy a vallomást tevő igyekezett az általa feltételezett külső elvárásoknak megfelelni, felhasználta az eljárást és a számára elérhető fogalomkészletet igaza alátámasztására, de közben igyekezett a külső kontextust maga is alakítani, befolyásolni.

A gyógyszerészet területén a politikai identitás diszkurzív átalakítására tett kísérletként tarthatjuk számon a „feudálisnak” tekintett kartárs kifejezés lecserélését a szaktárs kifejezésre.¹⁵³ Az persze külön vizsgálatot igényelne, hogy a hétköznapi beszédmódban vagy a levelezésekben mennyiben és mikor történt meg a váltás, volt-e ellenállás a nyelv módosítására tett kísérlettel szemben.

¹⁵² K. Horváth 2015: 17.

¹⁵³ *Szaktárs*. AGy, 1949. július 16.

Mi is volt ezeknek a háborút követő számonkéréseknek a funkciója, mit akartak vele elérni? A törvények és rendeletek a jogalkotók explicit szándéka szerint a háborús bűnösök felelősségre vonását, a közélet megtisztítását szolgálták. A történelmi elemzések azonban már számos rejtett funkciójukat is feltárták:

- kirakatperek, amelyek a megfélemlítést szolgálták;¹⁵⁴
- a gazdasági-társadalmi pozíciók megszerzésének eszköze;¹⁵⁵
- a politikai leszámolás vagy személyes konfliktusok elintézésének eszköze;¹⁵⁶
- a traumák és érzelmek feldolgozásának, valamint az emlékezésnek és megemlékezésnek színtere;¹⁵⁷
- a katalizma utáni új világ normalizációs, értékteremtő kísérlete.¹⁵⁸

Míndezeknek a törekvéseknek jogi-intézményi keretét a népbíróság adta meg ugyan, de a kommunikatív emlékezet volt az az instrumentum, amellyel a fenti célokat, törekvéseket el lehetett érni.

Külön nehezíti a források elemzését, hogy a háború után az áldozati és bűnös szerepek egymásra torlódtak, sok esetben szétválaszthatatlanul összenőttek. A vádlók és vádlottak közötti szövevényes viszonyok, személyes kapcsolatok feltárása sok esetben rávilágít, hogy a népbíróshoz vagy igazolóbizottsághoz beérkező feljelentések háttérében valamilyen személyes,

¹⁵⁴ Rigó 2011.

¹⁵⁵ Ua.

¹⁵⁶ Farkas 2011.

¹⁵⁷ Pető 2012.

¹⁵⁸ Uo. 221.

sokszor anyagi jellegű konfliktus állt. Még olyan különös esetre is akad példa, hogy – amiként azt Kemenes (Kasztriner) Péter ügyénél be fogom mutatni – egy korábban zsidónak minősített és ekként üldözött személyt antiszemitizmussal, a zsidótörvények támogatásával vádoltak meg.

Céлом, hogy bemutassam vádlók és vádlottak egymáshoz fűződő viszonyát, a vád felépülésének narratív folyamatát. A legtöbb esetben nem lehet (és nem is akarok) igazságot tenni, de vannak olyan esetek is, ahol önmagából a peranyagból vagy az igazolási iratokból nyilvánvalóvá válik a vádban szereplő konstelláció tarthatatlansága.

Burzsoá- és értelmiségellenes tisztogatási hullám – régi polgárság és új értelmiség

A háborút követően a kommunisták több irányból is támadást intéztek a polgári gyógyszerészet ellen. Egyfelől hozzáláttak a tulajdonviszonyok radikális átalakításához, ami a tőkés kizsákmányolónak tekintett gyógyszerész-tulajdonosok elleni kampánnyal vette kezdetét, végül a gyógyszerészek államosításában kulminálódott („burzsoáellenes tisztogatási hullám”). A kommunista hatalomátvételt követően azonban a teljes gyógyszerészetszadalom politikailag megbízhatatlannak és osztályidegennek minősült a vezető politikai körök szemében, ezért hozzákezdtek a lojális, munkás-paraszt származású „új értelmiség” kialakításához, az osztály nélküli társadalom megteremtéséhez („értelmiségellenes tisztogatási hullám”). A korszak hívószavául az „új értelmiség”, a „káder” és a „nomenklatura” fogalmakat használtam.

A háborút követő társadalmi változások közül az egyik legfontosabb az erőszakos, felülről vezényelt társadalmi átréteg-

ződés, mobilitás volt.¹⁵⁹ A földosztások, majd a kolhozosítás, az erőltetett iparosítás, a településfejlesztési megoldások, az elittől a kispolgárságig sokakat érintő államosítások mind hozzájárultak ehhez a változáshoz. Ennek a társadalmi átalakulásnak volt a része a szellemi munkakörben foglalkoztatottak számának radikális és dinamikus emelkedése, valamint az értelmiségen belüli rekrutációs bázis átalakulása is.

A front még át sem vonult hazánkon, a szovjet csapatok éppen csak elkezdtek Budapest ostromát, az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944 decemberében tartott ülésén máris többen az értelmiség háborús felelősségét firtatták. Az értelmiségnek és a munkáspártoknak a viszonyát a kezdetektől fogva bizalmatlanság jellemezte. A kommunisták a „régi értelmiségben” a letűnt Horthy-korszak úri középosztályát, polgárságát látták, az értelmiségi csoportok jelentős része viszont gyanakvóan tekintett a kommunistákra, akiktől nemcsak szabadságjogaikat, de magántulajdonukat is féltették.¹⁶⁰ Legalábbis ami megmaradt belőle a háborús pusztítást és az inflációt követően. A bizalmi válságot a b-listázások és igazolási eljárások tovább mélyítették. Ilyen körülmények között a kommunisták politikai törekvései abba az irányba mutattak, hogy megteremtsék a párt támaszát jelentő, munkás-parashti származású értelmiséget.¹⁶¹ Ennek a törekvésnek a jegyében alakult meg 1946-ban a Népi Kollégiumok Or-

¹⁵⁹ Hankiss Elemér a „társadalom demobilizálása” fogalommal írta le az erőszakos, felülről is bátorított társadalmi változásokat. Hankiss 1989.

¹⁶⁰ N. Szabó 2013.

¹⁶¹ Majtényi György tanulmányában amellel érvel, hogy a második világháborút követően kapott kiemelt figyelmet az értelmiség, és ekkor szilárdult meg mint szociológiai fogalom. Az értelmiség fogalmának szociológiai (és politikai) megkonstruálása éppen azt a célt szolgálta, hogy ez a társadalmi csoport lépjen a „régi/feudális/úri/polgári” középosztály helyébe. Majtényi 2005: 57–60.

szágos Szövetsége (NÉKOSZ), valamint az ezt alkotó 158 népi kollégium, amelyek – a létrehozók szándéka szerint – a paraszti származású fiatalok továbbtanulását voltak hivatva elősegíteni.

A koalíciós időszakban minden párt alapvetően arra törekedett, hogy az értelmiségieket a maga oldalára állítsa, ezzel növelve támogatottságát és befolyását. A kommunista hatalomátvétel azonban új helyzetet teremtett. Felerősödtek a „kispolgári reakciós réteghez” sorolt, osztályidegennek tekintett „régí értelmiség” elleni támadások.¹⁶² Az értelmiségellenes megnyilvánulások, a nyilvános megbélyegzés és a kisebb-nagyobb retorziók mindennapossá váltak. Még az elkötelezett kommunisták, a „népi demokrácia” iránt lojális értelmiségiek sem érezhették biztonságban magukat. A politikai éberség jegyében bárkit kizárhattak a pártból például „frakciózás” vádjával. Az értelmiséget megalkuvásra kényszerítették, szakmai tudásukat mellőzték, a szovjet tudományos eredmények kritikátlan átvételét várták el tőlük. A hozzáértés helyett az élet legtöbb területén a párt iránti feltétlen lojalitást követelték meg. Az értelmiségiek sok esetben szakképzetlen munkáskáderek irányítása alá kerültek.¹⁶³ A munkáspártok egyesítését követően elrendelt tagrevízió hivatalosan ugyan a „reakciós-fasiszta elemek” kizárására irányult, valójában nagy számban érintették az értelmiségieket is.¹⁶⁴ Maga Rákosi Mátyás is elismerte, hogy a tagrevízió során „helyenként értelmiségellenes irányok mutatkoznak,” ezért kérte, hogy a népi demokráciához őszintén csatlakozó értelmiségieket kezeljék „türe-

lemmel és megértéssel.”¹⁶⁵ Persze mindez csak a közönségnek szóló színjáték volt. A Rajk-per során is építettek az értelmiségellenes hangulatra.¹⁶⁶ A Rajk támogatását élvező, az NPP és MKP közös „projektjeként” indult NÉKOSZ-t 1949-ben felszámolták. Az 1949. évi sztálinista alkotmányból kihagyták az értelmiséget. Deklárálták, hogy „a Magyar Népköztársaság a munkások és dolgozó parasztok állama,” de lehetőséget biztosítanak „a néphez hű értelmiség”, vagyis a politikailag megbízhatónak tekintett értelmiség kifejlődésére is.

Ezzel párhuzamosan kezdetét vette az „új értelmiség” megteremtésének politikai programja, amelynek alapelveit Révai József 1948-ban elmondott beszédében ismertette. Elképzelése szerint az értelmiség szociális összetételének módosítása érdekében előnyben kell részesíteni a munkás-paraszti származásúakat az egyetemi felvételi eljárásokban, amivel meg lehet szüntetni „a régi vagyonos osztályok műveltségi monopóliumát”.¹⁶⁷ Révai elképzeléseinek a szellemében valósult meg az 1948. évi egyetemi reform. A „numerus politicus”¹⁶⁸ keretében nemcsak a hallgatók származását, hanem „demokratikus elkötelezettségét” is megvizsgálták. Az új értelmiség megteremtése céljából vezették be szovjet mintára a szakértetségik rendszerét, de sorra indultak a különböző egyetemi gyorstalpaló tanfolyamok, a különböző esti és levelező képzések rendszere. Kísérletet tettek a népi kollégiumok felhasználására is.¹⁶⁹

¹⁶² Majtényi 2005: 74–75.

¹⁶³ Valuch 2002: 149–151.

¹⁶⁴ A statisztikák valójában nem támasztják alá, hogy az értelmiségiek aránya a tagrevíziót követően csökkent volna. Ennek okait lásd Hajdu 2006.

¹⁶⁵ Rákosi Mátyás megjelölte a népi demokrácia felemelkedésének és felvirágzásának útját. *Fővárosi Napló*, 1948. december 4.

¹⁶⁶ Majtényi 2005: 74–75.

¹⁶⁷ Majtényi 2005: 71; Hajdu 1981: 17–18.

¹⁶⁸ Valuch 2002: 153.

¹⁶⁹ Lásd erre vonatkozóan Rajk László beszédét. Rajk László és a NÉKOSZ. *Kritika*, 1984/3. 13–14.

A második világháborút követően nem csak a politikai-közigazgatási pozíciók megszerzése vált kulcskérdéssé a hatalom számára, a személyzeti politikát az élet minden fontos területére kiterjesztették.¹⁷⁰ A „személyügyi megbízottak”, a káderek 1946-ban, a b-listázásokkal egy időben jelentek meg, de mindent átszövő hálózatuk 1948 után teljesedett ki.¹⁷¹ A káderek feladata volt a dolgozóknak (kádereknek) a népi demokrácia szellemének megfelelő nevelése, politikai megbízhatóságuk rendszeres vizsgálata, valamint a kiemelések vagy lefokozások végrehajtása. A lekáderezés vagy felkáderezés az erőszakos társadalmi mobilizálás fontos eszközévé vált.

Szovjetizálás, szocialista modernizáció

A gyógyszerárak 1950-ben végrehajtott államosítását követően kezdetét vette a szektor szovjet mintára történő átalakítása, modernizálása is, amit a szovjetizálás fogalmával írok körül. A szovjetizálás fogalma a politikatörténet-írásban elsősorban az orosz birodalmi törekvések elnevezésére szolgál.¹⁷² Romsics Ignác szovjetizálás alatt az orosz birodalom fennhatósága alá került államok szuverenitásának fokozatos felszámolását és a politikai, gazdasá-

¹⁷⁰ Huszár 2005: 33.

¹⁷¹ Gyarmati 1991a.

¹⁷² Hazánkban a szovjetizáció és szovjetizálás fogalmát vegyesen használják. A latinos -ció képzést használó nyelvekkel szemben a magyar nyelv képes árnyaltan különbséget tenni a szándék (szovjetizálás) és az eredmény (szovjetizáció) között. E helyütt én a szovjetizálást használom. A szovjetizáció ugyanis egy egyéni akaratoktól független, természetes, organikus lefolyású folyamatra utal (evolúció, motorizáció), míg a szovjetizálás fogalmában nagyobb hangsúlyt kap a tervszerűen, tudatosan végrehajtott cselekvés (automatizálás).

gi, társadalmi, és kulturális élet szovjet mintára történő átalakítását érti.¹⁷³ Ez magában foglalta politikai téren a többpártrendszer felszámolását, a gazdaságban a tervgazdálkodás bevezetését és az államosítások révén a magántulajdon szerepének visszaszorítását, társadalmi téren a teljes elitváltást és a „túlzó egalitarianizmust”, szellemi téren pedig a marxista ideológia hegemoniáját. L. Balogh Béni szintén a Szovjetunió hódító tevékenysége és birodalmi érdekei alapján járja körül a fogalmat.¹⁷⁴ Ständeisky Éva tanulmányában egy kulturális alrendszer, az irodalmi élet szovjetizálását mutatja be, ami magában foglalta a „szellemi élet pártirányítását”, a szovjet irodalmi-kulturális intézményi megoldások és a szocialista realizmus átvételét, valamint az írók felhasználását a propaganda céljaira.¹⁷⁵ Germuska Pál a gazdaság szovjetizálását bemutatva és elemelve mellett érvel, hogy a fogalom a szovjet intézményi struktúra és hatalomgyakorlási modellek átültetését jelenti. Tanulmányában részletesen ismerteti a közép-kelet-európai országok gazdaságának szovjetizálását.¹⁷⁶ Germuska másik tanulmányában – amely témánk szempontjából is jelentőséggel bír – a szovjet technológiai megoldások erőltetett átvételét, a szovjet technológiatranszfert ismerteti.¹⁷⁷

A kétségtelenül meghatározó birodalmi, elnyomó aspektus mellett azonban kevesebb figyelmet kap a hazai szakirodalomban a szovjetizálás másik vetülete, a keleti típusú, szocialista modernizációs kísérlet. Ahogy arra Edward Arfon Rees tanulmányában felhívta a figyelmet, érdemes együtt vizsgálni a szovjetizálás despotikus és modernizáló vetületét, amelyek időben is elkülönít-

¹⁷³ Romsics 2005: 273.

¹⁷⁴ L. Balogh 2015: 20–27.

¹⁷⁵ Ständeisky 2004.

¹⁷⁶ Germuska 2017: 19–25.

¹⁷⁷ Germuska 2008: 1465–1466.

hetők. A szovjetizálás a bolsevik hatalomátvételt követően első sorban a nyugati mintáktól eltérő, a kapitalizmust, a polgári társadalmat és a demokratikus államrendezkedést tagadó modernizációs kísérletnek tekinthető. A második világháborút követően azonban a fogalom másik aspektusa a kelet-közép-európai térség gyarmatosítása, tehát a zsarnoki jelleg vált meghatározóvá.¹⁷⁸ Péter László szerint az orosz (és a kelet-európai) államrendezkedés egyik sajátossága autokratikus jellegében ragadható meg, amely lehetővé teszi a modernizációt, a társadalom politikai indíttatású, „felülről” irányított átalakítását.¹⁷⁹ Niedermüller Péter a nyugati és keleti modernizációs modell találkozási pontjait keresve emellett érvel, hogy a nyugati társadalom alapját jelentő „fordista gazdaság- és társadalommodell” a szovjet rendszernek is mintaként szolgált, még ha ezt nyíltan nem ismerték is el.¹⁸⁰ Tarik Cyril Amar szerint is a második világháborút követően változott meg a fogalom jelentése. A civilizációs misszió ekkor már nem elsősorban a szovjet nép kulturális felemelését (*kulturnost*) jelentette, hanem a „régí világ”, a nyugati kapitalizmus meghaladását, és a szovjet modell exportálását, a megszállt országok kulturális gyarmatosítását.¹⁸¹ A szovjet kulturális-tudományos felsőbbrendűség hirdetése a világháborút követően a közép-kelet-európai területek meghódításának egyik ideológiai támasza lett. Témánk szempontjából fontos hangsúlyozni, hogy a térség szovjetizálása a modernizáció, a kapitalizmus meghaladásának álcája alatt zajlott le. Így a hatalmi törekvések és a modernizációs, civilizatórikus törekvések párhuzamosan, egymást támogatva jelentkeztek.

¹⁷⁸ Rees 2008.

¹⁷⁹ Péter 1998c.

¹⁸⁰ Niedermüller 2005: 12–13.

¹⁸¹ Amar 2008.

Az természetesen külön vizsgálatot igényel, hogy a szovjetizálás, abban az értelemben, ahogy jelen tanulmányban használok, vagyis a szovjet minták, technológiai megoldások és munkaszervezési módszerek adaptálása mennyiben jelentett valóban előrelépést a kelet-közép-európai térség számára, és mi lett ennek a társadalmi kísérletnek a hosszú távú következménye. Az erőszakos, felülről vezényelt modernizáció – amelynek része volt az erőltetett iparosítás és urbanizáció, a kolhozosítás – sok esetben a társadalmi viszonyok erőszakos átalakításával járt együtt, ami hosszabb távon számos szociális problémát hozott a felszínre: atomizálódás, alkoholizmus, érték- és identitásvesztés, deklasszáció stb. Juhász Pál már az 1960-as években arra a következtetésre jutott, hogy az erőszakos tétesítés súlyos neurózist váltott ki számos érintett személynél.¹⁸² Az 1970-es és 1980-as évekre az egészségügyi kérdésekkel foglalkozó szakemberek számára evidenciává vált, hogy a szovjet típusú modernizációs kísérletnek súlyos társadalmi ára volt: a lakosság egészségügyi mutatói hanyatlani kezdtek.¹⁸³ Ahogy Józan Péter ezt később nyíltan meg is fogalmazta, a „krónikus epidemiológiai válság egy zsákutcs modernizáció terméke”.¹⁸⁴ Illetve az is tudható, hogy a szovjetizálás valójában nem teljesen azonos módon ment végbe minden országban, az adaptálás és az ellenállás mértéke eltérő volt.¹⁸⁵

¹⁸² Juhász 1964.

¹⁸³ Losonczi 1989. Újabb kutatási eredmények: Csikós 2020.

¹⁸⁴ Józan 1997: 32.

¹⁸⁵ Connolly 2000: 1–21.

A „FAJI TISZTOGATÁS”

ZSIDÓSÁG – ÁRJÁSÍTÁS – VÉSZKORSZAK

■ ■ ■

A zsidók aránya a gyógyszerészek között

A zsidó tulajdonban lévő gyógyszertárak kisajátításának, árjásításának bemutatása előtt nem kerülhetjük meg azt a kérdést, hogy mekkora is volt a zsidók aránya a gyógyszerészek között. A zsidósággal szemben megfogalmazott egyik vád ugyanis éppen az értelmiségi pályák „előzőnlése” volt.⁵⁹⁶ A népszámlálási adatok szerint a gyógyszerészek között a zsidók (izraelita vallásúak) aránya a 19. század végén kezdett el emelkedni. 1900-ban arányuk 7,7% volt, ami 1910-re 14,5%-ra emelkedett. A zsidók arányának fokozatos emelkedésére utal az is, hogy a fiatalabb generációt képviselő gyógyszerészsegédek között az arányuk még magasabb volt (1910: 25,4%).⁵⁹⁷ A zsidók országos arányukhoz mérten (4,5%) a gyógyszerészek között is felülreprezentáltak mondhatók, de ez a többi hasonló foglalkozáshoz, az ügyvédekhez és orvosokhoz viszonyítva nem tekinthető magasnak.

A zsidók relatíve alacsony aránya a gyógyszerészek között – feltételezésem szerint – arra vezethető vissza, hogy a gyógyszer-

⁵⁹⁶ Erdei 1980: 335.

⁵⁹⁷ 1910. évi népszámlálás VI, 314–315.

részet – szemben az orvosi vagy ügyvédi pályával – sokkal közelebb állt az állami szférához, a patikaadományozások miatt az állami akarat sokkal direkter módon érvényesült. De magyarázatot adhat erre a jelenségre a gyógyszerészképzés sajátossága is. Nevezetesen, hogy csak az léphetett a pályára, akit valamely patikába mint gyógyszerészsegédet felvettek. A pályán lévők kapcsolati hálói és rokoni kapcsolatai nagymértékben meghatározták tehát, hogy ki léphetett pályára, ami a zsidóság „beáramlásának” lendületét visszafogta.

2. táblázat. Izraeliták aránya egyes értelmiségi szakmákon belül (százalék)⁵⁹⁸

	1900	1910
ügyvédek	34,1	45,2
ügyvédsegédek, -jelöltek	42,3	43,5
ügyvédi írnokok (díjnokok)	32,5	27,9
orvosok	48,3	48,9
gyógyszerészek	7,7	14,5
állatorvosok	24,8	40,0
irodalom és művészet	22,6	26,2
magánmérnökök és vegyészek	23,8	37,6

A Tanácsköztársaság időszakát követő antiszemita közhangulat megteremtette a feltételeit, hogy kísérletet tegyenek a zsidóság visszaszorítására. Ennek érdekében korlátozták az egye-

⁵⁹⁸ 1910. évi népszámlálás VI, 205.

temre felvehető hallgatók számát, és elrendelték, hogy az „egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók között lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát”. A numerus clausus (1920. évi XXV. tc.) ugyan nem nevesítette a zsidóságot, de a törvény antiszemita éle mindenki előtt nyilvánvaló volt. A MAGYOE – attól tartva, hogy a törvény hatására a nem okleveles gyógyszerészek száma megemelkedik – szükségesnek látta a gyógyszerészgyakornokok létszámának korlátozását is. Javasolták az oktatásért felelős miniszternek, hogy létrehozzassák a MAGYOE keretein belül működő úgynevezett Numerus Clausus Bizottságot, amelynek előzetesen minden gyógyszerészgyakornok felvételét engedélyeznie kellett.⁵⁹⁹ A bizottság helyét – hasonló funkcióval – 1932-ben a Gyógyszerészgyakornoki Kijelölő Bizottság vette át.⁶⁰⁰ A bizottság felállításával a gyógyszerészek lényegében korlátozni tudták a pályára lépők számát. Funk József szerint – aki zsidó származása ellenére a bizottság működésében is szerepet vállalt – nem társadalmi, felekezeti vagy anyagi származás alapján rostálta meg a gyógyszerésznek jelentkezőket a bizottság.⁶⁰¹

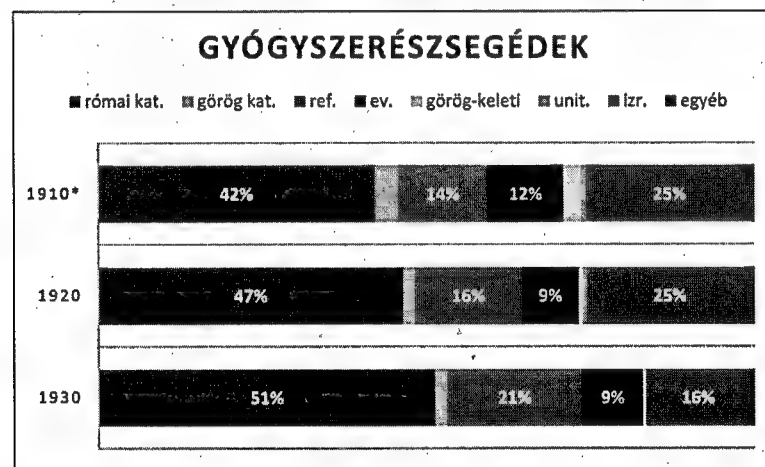
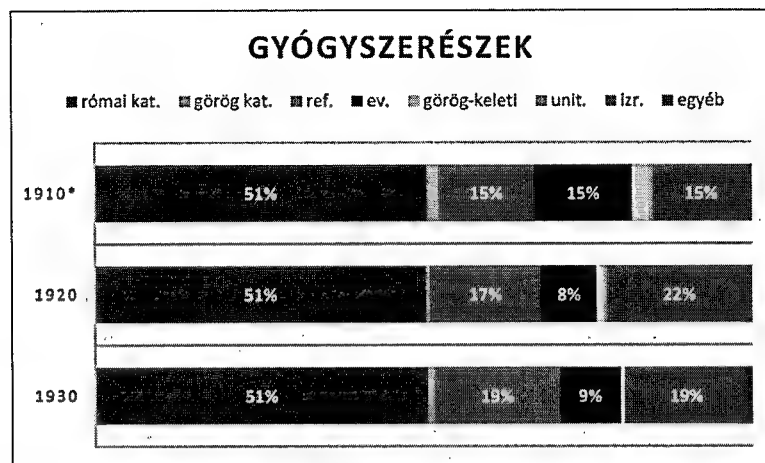
Nem kételkedve Funk szavainak hitelességében, tényyszerűen meg kell állapítani, hogy a numerus clausus 1920. évi bevezetését követően az egyetemi hallgatók között a zsidók aránya meg sem közelítette az 1900. és 1910. évi népszámlálások idején mért arányokat. A budapesti egyetem bölcsészkarára 1920 és 1944 között beiratkozott hallgatóknak már csak 6,3%-a volt zsidó.⁶⁰² A feleannyi hallgatóval rendelkező szegedi egyetemen

⁵⁹⁹ 104.895/1921. V. K. M számú rendelet.

⁶⁰⁰ Atzél 1934: 553–557.

⁶⁰¹ BFL XVII.1627 – 596. Igazolóbizottság jegyzőkönyvei, 1946. november 13.

⁶⁰² Magos 2012b.

3. ábra. A gyógyszerészek és gyógyszerészségédek felekezeti megoszlása a népszámlálások tükrében⁶⁰³

ugyanakkor 13% volt a zsidók aránya. A két egyetemen együtt a zsidók aránya a hallgatók között 9% volt. A korszakon belül ráadásul folyamatosan csökkent ez az arány: a zsidók aránya az 1920-as években 12%, az 1930-as években 9% volt, az 1940-es évek első felében pedig annyira lecsökkent (3%), hogy már a zsidók arányának országos átlagát sem érte el (5%).

A diszkriminatív intézkedések hatására nemcsak a hallgatók, hanem a gyakorló gyógyszerészek között is rohamosan csökkent a zsidóság aránya. 1920 és 1930 között a zsidók aránya 22%-ról 19%-ra csökkent, a fiatalabb generációt jelentő gyógyszerészségédek között pedig 25,4%-ról 16%-ra.

Az orvosok között már közvetlenül a Tanácsköztársaság bukását követően megszerveződött egy keresztény mozgalom, amely célkitűzéseinek középpontjába a zsidókérdést helyezte.⁶⁰⁴ A gyógyszerészek ezzel szemben elhatárolódtak az antiszemita megnyilvánulásoktól. Az egyik egyetemen történt antiszemita incidenst követően a MAGYOE által kiadott közlemény is erről tanúskodik:

A Magyarországi Gyógyszerész-Egyesület se a múltban, se a jelenben, semmi néven nevezendő zsidókérdést nem csinált. A legéberebben őrködik azon, hogy se felekezeti, se más ellentétek meg ne bontsák azt az egyetértést, amely a kari közszellem egységes kibontakozásához szükséges. Nemcsak tagjai, de vezetőemberei között is vannak zsidó vallásúak.⁶⁰⁵

⁶⁰³ * Horvátország nélkül; 1910. évi népszámlálás VI, 314–315; 1920. évi népszámlálás III–IV, 508; 1930. évi népszámlálás IV–V, 148.

⁶⁰⁴ Kovács M. 2001: 86–92.

⁶⁰⁵ Vegyesek. GyK, 1922. május 7.

Az antiszemita közhangulat csak a gazdasági világválságot követően erősödött meg, az 1930-as évek végére pedig a politikai diskurzus homlokterébe került. A statisztikai kimutatásokban és az 1930. évi népszámlálás adataiban az antiszemita mozgalmak igazolódni látták, hogy a zsidóság visszaszorítására tett eddigi erőfeszítések elégtelenek, ezért további radikális megoldásokat sürgettek.⁶⁰⁶

3. táblázat. *Izraeliták aránya egyes értelmiségi szakmákban belül 1930-ban*⁶⁰⁷

ügyvédek	49,2%
orvosok	34,4%
magánorvosok	54,5%
magánvegyészek	45,1%
magánmérnökök	30,4%
gyógyszerészek	18,9%
gyógyszerészsegédek	16,0%

⁶⁰⁶ Kovács Alajos adatai szerint Budapesten a gyógyszerészek és gyógyszerészsegédek között a zsidóság aránya 26,9% volt, de ehhez hozzá kell tenni, hogy a budapesti lakosságon belüli arányuk is 20% volt. Kovács 1938. Egy szaklapi összesítés szerint 1935-ben a gyógyszerárak 78,5%-ának keresztény, 17,5%-ának zsidó, 4%-ának pedig áttért tulajdonosa volt. Gyógyszerészrendünk statisztikája. GyK, 1938. április 16.

⁶⁰⁷ Kovács 1938.

A zsidóság gazdasági megsemmisítésének előkészítése

A magyarországi zsidóság ellen irányuló diszkriminatív intézkedéseknek, majd az 1940-es évek „őrségváltásának” nem titkolt célja volt a fennálló vagyoni viszonyok átrendezése. Célul tűzték ki, hogy a szociálisan nehéz helyzetben lévő egyéneket, csoportokat felkarolják, segítsék. Ungváry Krisztián sok vitát kiváltó művében is amellet érvel, hogy az antiszemita törekvéseknek a hátterében – legalábbis részben – szociálpolitikai megfontolások álltak.⁶⁰⁸ Való igaz, hogy retorikai szinten a fajvédelem – vagyis a magyarság szociális, egészségügyi és kulturális felemelése – és az antiszemitizmus összekapcsolódott. Ahogy Kállay Miklós miniszterelnök egyik beszédében megfogalmazta:

A zsidókérdést a magam részéről egyszerűen szociális problémának tekintem, napjaink legégetőbb szociális problémájának. Természetesen van bizonyos faji vonatkozása, sok gazdasági vetülete és más összefüggései, viszont jómagam ezt az egész komplexumot sine ira et studio a társadalmi igazság vagy társadalmi igazságtalanság medrében kívánom tartani és kezelni.”⁶⁰⁹

Hogy ez a szociális érvelés sok esetben csupán fügefalevél volt a valódi törekvések leplezésére, vagyis a vagyoni viszonyok erőszakos átrendezésére, arra talán éppen a gyógyszerészet az egyik legjobb példa. Az „őrségváltás”, a zsidóság gazdasági

⁶⁰⁸ Ungváry 2012a.

⁶⁰⁹ Braham 1997: 226.

megsemmisítése ugyanis itt elvileg csak úgy mehetett végbe, hogy a kiszorított zsidóság helyét ugyanolyan képzettséggel rendelkező, hasonló társadalmi pozícióban lévő keresztények vették át. Vagyis az antiszemita intézkedések azoknak a keresztény gyógyszerészeknek a javát szolgálták, akik az „örségváltás” révén alkalmazottból tulajdonosokká váltak, vagy kisebb gyógyszerertárok tulajdonosaként nagyobb gyógyszerertára tehettek szert. Ez semmilyen értelemben nem nevezhető szociálpolitikának, sokkal inkább két, közel azonos helyzetben lévő társadalmi csoport közötti vagyoni átrendeződésnek, a zsidó vagyon állami újraelosztásának. A gyógyszerészet terén az antiszemita rendelkezések szociális jellegét cáfolja továbbá az is, hogy ezek egyaránt sújtották a nagy forgalmú budapesti patikát birtokló zsidókat, és a vidéken alkalmazottként dolgozó, szegényebb zsidókat, vagyis a faji szempont felülírt mindenféle szociális megfontolást.

Tegyük hozzá, hogy a gyógyszerészet esetében az antisemiták és a fajvédők nem is elsősorban szociális okokkal magyarázták az „örségváltás” szükségességét. Gömbös Gyula 1922. évi országgyűlési felszólalásában nyilvánvalóvá tette, hogy a vidék kulcspozícióit, „közéleti idegdúcait” – köztük a gyógyszerertárat –, amelyeknek szerinte 65%-a zsidó kézen van, keresztények kezére kell adni:

Mindenütt az országban, kint a falvakban – mondjuk – a közéleti idegdúcok, gyógyszerertáraknak, kocsmáknak stb. 65%-a zsidó kézen van. Ezt a tendenciát látjuk a gyógyszerészeknél, orvosoknál s általában a falusi intelligenciának egy részénél, ahogyan én mondom: a közéleti idegdúcokban ott ül egy-egy zsidó, reprezentálja a saját érdekét...⁶¹⁰

⁶¹⁰ *Nemzetgyűlési Napló*, 1922, VII., 47.

A fajvédők szemében a gyógyszerészeket mint a lokális elit tagjait és a gyógyszerertárat mint a lokális társadalom gócpontjait nem lehet átengedni a „káros zsidó befolyásnak.” Nem véletlen, hogy Gömbös 1923-ban megfogalmazott programjában a fajvédelem aktuális teendői között említette, hogy gyógyszerertári és italmérési jogosítványokat kizárólag magyaroknak adományozzanak.⁶¹¹

Az antiszemita törekvések alátámasztására használt (akár túlzó) statisztikai érvelés e kor sajátja volt. És ebben nem csak Gömbös jeleskedett. Már a Tanácsköztársaság bukása után, 1920-ban az Ébredő Magyarok Egyesületének értekezletén felmerült a gyógyszerészet keresztény szellemben történő megújításának kérdése. Felszólalásában Mády Géza 70%-ra tette a zsidók arányát a gyógyszerészek között. A kérdéshez Imreh Béla gyógyszerész is hozzászólt, aki javasolta a gyógyszerészet keresztény szellemben történő megreformálását, a jogadományozásoknak a zsidók kizárásával végrehajtandó újbóli elindítását, valamint a zsidók felvételének korlátozása érdekében a numerus clausus azonnali bevezetését az egyetemen.⁶¹² Klebelsberg Kuno a numerus clausus módosítása során szintén a zsidóság magas arányára utalt az értelmiségiek között:

Hiszen csak számokra mutassunk rá. Hogy lehessen egy országban a zsidóság elnyomásáról beszélni, mikor Csonka Magyarországon is az ügyvédek 60 százaléka zsidó. (Zaj és felkiáltások jobbfelől: Hallatlan!) Az orvo-

⁶¹¹ Gergely 2001: 139.

⁶¹² A gyógyszerészek ügye az Ébredő magyarok elnöki értekezletén. *GyH*, 1920. október 10.

soknak 48 százaléka, a gyógyszerészeknek 47 százaléka, a mérnököknek 40 százaléka. (Zaj jobbfelől.)⁶¹³

A „felháborítóan magas” számokkal való dobálózás kiválóan alkalmas volt a zsidóság elleni hangulatkeltésre, ami súlyos következményekkel járt. Legelőször a radikális jelszavakra mindig fogékony egyetemi ifjúság szerveződött meg. A Tanácsköztársaság bukását követő ellenforradalmi időszakban jött létre a Turul Szövetség, amely a két világháború közötti időszak legnagyobb, egyetemistákat tömörítő egyesülete volt. A Turul a keresztény-nemzeti értékek védelmében, az irredentizmus és nem utolsósorban a fajvédelem szellemében tevékenykedett.⁶¹⁴ Felépítését tekintve egy ernyőszervezet volt, amely a különböző egyetemi fakultásokon szerveződő bajtársi egyesületeket fogta össze. A keresztény-nemzeti ideológiát valló gyógyszerész-hallgatók a Rákóczi Bajtársi Egyesületbe tömörültek, Mozsonyi Sándor, Mágócsy Dietz Sándor és Széki Tibor egyetemi tanárok vezetésével. A bajtársi egyesület célja „a gyógyszerészi rendnek keresztény magyar szellemben való előrevitele és fellendítése” volt.⁶¹⁵ Mozsonyi Sándor, az egyesület magistere arra hívta fel a hallgatók figyelmét, hogy a keresztény magyar ifjúságnak a hazával szembeni feladata és kötelessége az „idegen fajbeli pozíciók” megszerzése.⁶¹⁶

A bajtársi egyesület néhány szám erejéig saját folyóiratot is megjelentetett *Gyógyszerészet Őre* néven, amely saját megha-

tározása szerint „a bajtársak keresztény, hazafias érzéseinek hirdetője, tudományos alkotásainak terjesztője és a bajtársi támogatás elősegítője kíván lenni.”⁶¹⁷ A lap főszerkesztője az a Roboz Zoltán volt, aki 1938-ban vezető szerepet játszott az első, kizárólag keresztény tagokból álló antiszemita gyógyszerész egyesület, a Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének megalakításában. A folyóirat első két évfolyamában (1932, 1933) még a szociális törekvések domináltak, de már ekkor több antiszemita publicisztikát is közöltek.⁶¹⁸ A zsidókkal szembeni diszkriminatív politika fellendülésekor, 1938-ban a *Gyógyszerészet Őre* folyóirat is újraindult. Ekkor már egyértelműen a zsidókérdés állt a középpontban. Csak a példa kedvéért említjük meg Huszár Zoltán cikket, amelyben amellet érvelt, hogy a gyógyszerészet romlásáért „a gyógyszerészi pályát előzőnlő idegen faj” a felelős, amely „a gyógyszerházakat mindinkább merkantil vállalkozássá súlylyesztette. [...] pályánk olyan arányban süllyed, amilyen arányban előzőnlő azt a zsidók”. Huszár nyíltan meg is hirdeti:

[...] a mi célunk nem is lehet más, mint a gyógyszerészi pályának a zsidómentesítése. [...] Egy, a nemzettől idegen faj, amely faji adottságai és különleges faji törvényei következtében mindig önös életmódot folytatott, nem lehet olyan fontos közegészségügyi őrhely birtokosa, mint a gyógyszerház. [...] minden gyógyszerház kizárólag

⁶¹³ A nemzetgyűlés megkezdte az indemnítási vitát. *Budapesti Hírlap*, 1925. december 17.

⁶¹⁴ Kerepeszki 2012.

⁶¹⁵ A Rákóczi Bajtársi Egyesület 1941. december 4-i táborozáson tartott beszéd. Elmondta: dr. Mozsonyi Sándor magister. *GyL*, 1941. december 15.

⁶¹⁶ Mozsonyi professzor intelmei az ifjúsághoz. *GyK*, 1941. december 20.

⁶¹⁷ Az együvértartozás érzésével. *GyŐ*, 1932. szeptember 1.

⁶¹⁸ Mit akarunk? *GyŐ*, 1932. szeptember 1. A lapban antiszemita megjegyzést tettek, és kétségbe vonták kereszténységét egy áttért személynek is: „víz helyett késsel keresztelték” (Mi történt? *GyŐ*, 1933. május 25.). Ekker Gyula korábban ismertetett antiszemita publicisztikája szintén ide sorolható: A százalékolás őrléte. *GyŐ*, 1933. május 25.

olyan magyarok kezébe kerül, akik vérségileg és anyagi-
lag abszolút függetlenek a zsidóságtól.⁶¹⁹

A Rákóczi Egyesület tevékenységében máskor is tetten érhető volt a keresztény-zsidó ellentét.⁶²⁰ 1932-ben a Turul Szövetség feljelentéssel fordult Ernst Sándor kultuszminiszterhez, amiért a MAGYOE Numerus Clausus Bizottsága két fővel több zsidó gyógyszerésznek adott pályára lépési engedélyt, ráadásul mind-
ezt – vádjaik szerint – megvesztegetéssel. A botrányba több ne-
ves zsidó gyógyszerész is belekeveredett.⁶²¹ Emellett a korabeli
sajtó is rendszeresen beszámolt az egyetemen történt antisze-
mita incidensekről.⁶²² Balogh Bodor Egont, aki egykor a bajtársi
egyesület vezetője volt, 1945 utáni népbíróági perében azzal
vádolták, hogy az egyesület tagjai az ő utasítására a zsidó hall-
gatókat nem engedték be az órákra, vagy csak a keresztényektől
elkülönítve ülhetek le.⁶²³ Hogy a népbíróági eljárás nem volt tel-
jesen alaptalan, az is alátámasztja, hogy Balogh Bodor 1941-ban
maga is a zsidókérdést tekintette a gyógyszerészi kar leg súlyo-
sabb kérdésének.⁶²⁴

⁶¹⁹ Nem ok nélkül. GyÖ, 1938. július 1.

⁶²⁰ A Gyógyszerészet Öre több cikkben is kirohanást intézett az országos
egylet vezetése ellen, amely beszámolóiban tetten érhető a zsidó-ke-
resztény ellentét. (Pusztuljon az elnöki székből! GyÖ, 1933. január 25.;
Felbuzdulás. GyÖ, 1932. november 20.; Mi történt? GyÖ, 1933. május 25.)

⁶²¹ Az ügybe olyan neves zsidó gyógyszerészek és lapkiadók is belekeve-
redtek, mint Szemre Géza, Czukor László vagy Örkény Hugó. Itt a bla-
mázs. GyÖ, 1932. november 20.

⁶²² Felekezetieskedés a budapesti gyógyszerészgyakornoki tanfolyamon.
GyH, 1920. április 25. A zsidó diákok pénteken sem juthattak be a tanter-
mekbe az egyetemeken. Népszava, 1927. október 29. Újabb verekedések
az egyetemeken. Népszava, 1923. március 22.

⁶²³ BFL XXV.1.a-1291-1945.

⁶²⁴ A Gyógyszerészhallgatók „Rákóczi” B. E. nagytábor. GyK, 1941. május 24.

Magyarországon az antiszemita törvénykezés – a numerus
clausust leszámítva – 1938-ban vette kezdetét, jóllehet 1940-ig
nem nehezedett semmilyen diplomáciai nyomás Magyarorszá-
ra a „zsidókérdés megoldása” szempontjából.⁶²⁵ Karsai László
történész szerint a vezető kormánypárti köröket az első zsidó-
törvények életbeléptetése kapcsán három dolog vezette: kifog-
ni a szelet a szélsőjobboldal vitorlájából; kifejezésre juttatni a
területi revízióért Németország és Olaszország iránt érzett há-
lájukat; végül, követni a szomszédos államok antiszemita intéz-
kedéseinek példáját.⁶²⁶

A zsidóság gazdasági megsemmisítésének első lépcsőfoka a
társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biz-
tosításáról szóló 1938. évi XV. törvénycikk, közismertebb nevén
az első zsidótörvény életbeléptetése volt. A törvény 20%-ban
korlátozta a zsidók arányát az ügyvédi, orvosi és mérnöki kama-
ra tagjai között. A kamarával nem rendelkező gyógyszerésze-
ket ez a rendelkezés direkt módon tehát nem érintette. Annál
inkább érintette viszont a kart az 1939. évi IV. törvénycikk, köz-
ismert nevén a második zsidótörvény, amellyel megvalósultak
Gömbös gyógyszerügyi és italmérési jogositványokkal kapcsola-
tos politikai elképzelései. A törvény értelmében zsidó személy
állami egyedáruság alá eső cikk – például gyógyszer – árusítá-
sára engedélyt nem kaphat, a részükre korábban kibocsájtott
ilyen jogositványokat pedig meg kell vonni, ki kell sajátítani.
A gyógyszerügyi jogositványokat a törvény hatálybalépésé-
től számított három év eltelte után kezdődő öt év alatt kellett
megvonni, vagyis 1943-1947 között. Az engedély új tulajdono-
sa köteles volt becsáron átvenni a gyógyszerész felszerelését és

⁶²⁵ Ungváry 2012a: 367-370, 376.

⁶²⁶ Karsai 2004.

árukészletét, továbbá megfizetni a gyógyszerár jogosítványának értékét, amelynek értéke a megvonást megelőző öt év átlagában a vagyonadó alapjául szolgáló összeggel egyezett meg. További megszorítást jelentett, hogy a zsidók reálgyógyszertári jogosítványt sem vehettek, öröklésre is kizárólag egyenes ági rokonok és házastársak esetén volt lehetőség.

A törvény indoklásában a zsidóság gazdasági szerepének, „túlságos térfoglalásának” visszaszorítását az ország léte szempontjából elkerülhetetlen szociális program végrehajtásával magyarázták. Azt sem rejtették véka alá, hogy mindezt diszkriminatív állami politikával kívánják elérni. Az állam feladatául tették tehát, hogy elzárja a zsidóságot a biztos hasznot hajtó „egyed-árusági cikkek” árusításától, amellyel „a kereskedői hajlammal amúgy is telített zsidóság szívesen foglalkozik.”⁶²⁷

A zsidótörvény parlamenti vitája során szóba került a zsidó patikák kisajátításának kérdése is. A zsidóságra nézve diszkriminatív intézkedések ellen felszólaló képviselők kifogásolták a jogegyenlőség és a magántulajdon szentségének megsértését. Payr Hugó a magántulajdon kisajátítását egy új kömmün kialakulásához hasonlította, a meghozott intézkedéseket pedig a Tanácsköztársaság intézkedéseivel állította párhuzamba, ami a zsidóság teljes anyagi ellehetetlenítéséhez vezet, ezért kérte a gyógyszertárak kisajátításának visszavonását.⁶²⁸ Az intézkedések ellen felszólalt még Vázsonyi János,⁶²⁹ sőt Nagy Emil, a Bethlen-kormány korábbi igazságügy-minisztere is, aki felszólalását a szónoki fogással kezdte, hogy ő a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt tagjaként már akkor antiszemita volt, ami-

kor ez még a politikai karrierre nézve hátrányosnak számított. Mégis – folytatta – úgy érzi, hogy a második zsidótörvénnyel „sok tekintetben túlmegyünk azokon a határokon, amelyeket én részemről helyeseknek tartok”. Érvelésében rámutatott arra az ellentmondásra, hogy a törvényben a gyógyszertárakat úgy kezelik, mintha a kormány adományozta volna ezeket, és most a parlament visszaveszi. Saját adatai szerint azonban háromszáz zsidó vagy zsidónak minősített gyógyszerész közül csak hat kapta a jogot az államtól, a többiek megvették azt.⁶³⁰ Ruppert Rezső váteszként mutatott rá, hogy a diszkriminatív törvény:

[...] egyszer nagyon megbosszulja magát, mert ahogy most önök a zsidósággal kapcsolatban itt Csáky szalmájának néznek mindent, jöhet majd olyan fordulat, amikor majd ez erkölcsi alap, precedens lesz arra, hogy másoknak szerzett jogaihoz, vagyonához is éppúgy hozzányúljanak, mint ahogy hozzányúl most ez a szakasz ártatlan, érdemes polgárok vagyonához azon a címen, hogy az illető zsidó.⁶³¹

Tasnádi Nagy. András igazságügy-miniszterről azonban lepergetek az érvek. Válaszában kifejtette, hogy a törvény valódi célja az évtizedek alatt kialakult egyenlőtlenségek helyreállítása, a zsidó gazdasági fölény megtörése: „Mi az egyenlőtlenséget akarjuk megszüntetni és igazságot akarunk tenni ebben a kérdésben.” Tasnádi Nagy szerint pusztán „hangulatkeltés” és „merőben elméleti kérdés”, hogy félmillió embert kenyértelené tesz a törvény.⁶³² A parlament végül – a felmerült kritikákat

⁶²⁷ *Képviselőházi irományok*, 1935. XII., 307, 315.

⁶²⁸ Ungváry 2012a: 317–318; *Országgyűlés naplója*, 1935. XXII., 486.

⁶²⁹ *Országgyűlés naplója*, 1935. XXII., 482.

⁶³⁰ *Országgyűlés naplója*, 1935. XXII., 484–485.

⁶³¹ *Országgyűlés naplója*, 1935. XXII., 483.

⁶³² *Országgyűlés naplója*, 1935. XXII., 484–487.

figyelman kívül hagyva – jóváhagyta a zsidó gyógyszertárak kisajátításáról szóló javaslatot.

A törvény végrehajtásáról intézkedő rendelet határozta meg az ötéves kisajátítási időszak menetrendjét.⁶³³ Ennek értelmében 1943. május 4-én a 46 év alattiak, 1944. május 4-én az 56 év alattiak, 1945. május 4-én a 62 év alattiak, 1946. május 4-én a 69 év alattiak jogosítványát vonják meg. 1947. május 4-én pedig minden, a fenti esetek hatálya alá nem eső zsidó gyógyszer-tári jogosítványt megvonnak, beleértve az özvegyek és árvák haszonélvezeti jogát is. A végrehajtási eljárásban megfogalmazott „engedménynek” kell tekinteni, hogy a belügyminiszternek a megvonásról legalább egy évvel korábban értesítenie kell az érintetteket, akiknek ezt követően lehetőségük van a gyógyszer-tári jogosítványt a megvonás előtt értékesíteni. A kisajátítással érintett gyógyszertárat hat hónapig szabadon értékesíthették, további hat hónapig pedig a Belügyminisztérium engedélyével. Amennyiben a tulajdonos nem tudta vagy nem akarta értékesíteni a patikát, akkor az Országos Közegészségügyi Tanács becsülte fel a gyógyszertár felszerelésének és anyagkészletének értékét, amit – a gyógyszertári jogosítvány mellett – az új tulajdonosnak szintén meg kellett térítenie.

A függőben hagyott pénzügyi kérdéseket a zsidó gyógyszerészekre nézve meglehetősen hátrányos módon rendezte a Belügyminisztérium. A Johan Béla államtitkár által jegyzett rendelet értelmében az új tulajdonosnak átvételkor a felszerelés és az árukészlet becsértékének, valamint a vagyonadóból számított gyógyszertári jogosítvány értékének 10%-át, de legfeljebb

15 000 pengőt kellett kifizetnie. A hátralékot negyedévenkénti részletekben, 20 év alatt kellett megfizetni.⁶³⁴

A zsidó gyógyszerészeket más szempontból is hátrányosan érintette a második zsidótörvény, amely 12%-ban korlátozta az értelmiségi munkakörben foglalkoztatott zsidók arányát. Mivel a gyógyszertáraknak csak ritkán volt öt főnél több alkalmazottjuk, ezért rájuk az vonatkozott, hogy maximum egy fő zsidó alkalmazottat foglalkoztathattak. Az a rendelkezés, amely a kvótát a zsidó alkalmazottak fizetésére is kiterjesztette, számos zsidó gyógyszerészt hozott egzisztenciálisan nehéz helyzetbe.⁶³⁵ A zsidó gyógyszerészek alkalmazása előtti további akadály volt, hogy minden esetben igazolást kellett kérni az alkalmazotti tételtől, az OGYOE-től arra vonatkozóan, hogy az adott pozíció-ra nem jelentkezett keresztény gyógyszerész.

A zsidó gyógyszerészeket sújtó rendelkezések között kell említeni a legkisebb fizetés rendezésének kérdését is. A munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1937. évi XXI. törvény rendelkezett a munkaidő, a szabadság és a legkisebb munkabér kérdéséről. A törvényt követő rendeletek szabályozták a gyógyszerészaikalmazottak fizetését is.⁶³⁶ 1940-ben azonban a zsidókat kiemelték a rendelet hatálya alól.⁶³⁷ Vagyis a zsidók esetében el lehetett térni a bérminimumtól annak érdeké-

⁶³⁴ A belügyminiszter 780/1942. B. M. számú rendelete: *Belügyi Közlöny*, 1942. október 25. 1631.

⁶³⁵ A 1939. IV. tc. végrehajtásáról szóló 1939. évi 7.720. M. E. számú rendelet szabályozta a zsidó alkalmazottak, köztük a zsidó gyógyszerészek bejelentésének módját. *Rendeletek tára*, 1939, 1173–1225. A *Gyógyszerészek évkönyve* pontosan leírta, hogy ez a rendelkezés mit jelent a zsidó gyógyszerészekre nézve: *Gyógyszerészek évkönyve 1940.*, 367.

⁶³⁶ A 176.572/1939. B. M. számú, illetve a 800/1940. B. M. számú rendelet, illetve a 9.153/1940. M. E. számú rendelet.

⁶³⁷ Az 9.470/1940. M. E. számú rendelet.

⁶³³ 2.630/1942. M. E. számú rendelet. *Belügyi Közlöny*, 1942. május 10. 859–860.

ben, hogy a második zsidótörvényben szabályozott, a zsidókra vonatkozó bérplafont érvényesíteni lehessen.

A nürnbergi fajtisztasági törvény mintájára elkészített harmadik zsidótörvény, az 1941. évi XV. törvénycikk a zsidók és nem zsidók házasságát és szexuális viszonyát korlátozta.⁶³⁸ A törvény a zsidónak minősített személyek körét kibővítette és a korábbi mentességeket megszüntette, zavaró tényező azonban, hogy a törvény szövege a zsidó új fogalmát „csak” a házasságot tiltó 9§-ára terjesztette ki. Vagyis elvben a gyógyszerárak kisajátítása szempontjából a zsidó gyógyszerészeket a harmadik zsidótörvény nem érintette.

A második zsidótörvényt egyes antiszemita csoportok egyenesen úgy jellemezték, hogy „a törvényjavaslat a magántulajdon alapján áll és ebből kifolyólag [...] erősen védi a zsidók anyagi érdekeit”.⁶³⁹ Tény, hogy a második zsidótörvény más pályákhoz képest viszonylag méltányosan kezelte a patikák árjásítását. A kritikusok kifogásolták, hogy a kisajátítást fokozatosan, a legvégső határidőt egészen 1947-ig kitolva akarták végrehajtani, illetve, hogy a zsidó gyógyszerészeknek az anyagkészletért, be rendezésért és a gyógyszerértárai jogosítványért egyaránt kárpót-
lást ígértek.

Mi állhatott emögött? A kritikusok egyike, Incze Antal országgyűlési képviselő – állítása szerint – hosszas oknyomozás után arra a következtetésre jutott, hogy a keresztény gyógyszer-tulajdonosok nyomására határozták meg ilyen kedvezően a feltételeket.⁶⁴⁰ Tény, hogy a MAGYOE elnöke, dr. Tauffer Gábor va-

⁶³⁸ Braham 1997: 192-193.

⁶³⁹ A zsidótörvény gyógyszerészeti vonatkozási és ami abból következik. GyK, 1939. április 15.

⁶⁴⁰ Országgyűlés naplója, 1939. XIII., 489.

lóban erős lobbitevékenységet fejtett ki a zsidó gyógyszerészekre hátrányos törvény enyhítéséért. Már a parlamenti vitát megelőző bizottsági ülésen javasolta, hogy az eredetileg tervezett öt év helyett zsidó gyógyszerárakat csak három év türelmi időt követően, hét év alatt vonhassanak meg.⁶⁴¹ A három év türelmi idő ennek köszönhetően be is került a törvényszövegbe, de maradt az ezt követő ötéves megváltási időszak. Bekerült továbbá a törvénybe az a szintén Tauffer által javasolt – rendkívül fontos – szövegrész, hogy a gyógyszerértárai jogosítványt mint vagyonértéket térítsék meg a kisajátítással érintett gyógyszerészek részére.⁶⁴²

Mindenképp magyarázatra szorul, hogy Tauffer, a Keresztény Nemzeti Szocialista Front országgyűlési képviselője miért lépett fel a zsidók érdekében.⁶⁴³ Szarkasztikusan megfogalmazva Tauffer nem tett mást, mint a nagyobb patikákat birtokló keresztény gyógyszer-tulajdonosok anyagi érdekeit tartotta szem előtt, amikor a zsidók érdekeit védte. A legnagyobb gyógyszerárak keresztény tulajdonosainak nem állt érdekében a zsidó patikák árjásítása, hiszen ezzel olyan hatalmas kínálat jelent volna meg a patikák piacán, ami minden értékesítés alá kerülő gyógyszerár értékére negatívan hatott volna. A piacra kerülő gyógyszerárak száma valóban jelentős volt. A Belügyminisztérium adatai szerint összesen 251 zsidó tulajdonban lévő gyógy-

⁶⁴¹ Befejezték a II. zsidójavaslat bizottsági vitáját. GyK, 1939. február 18.

⁶⁴² Az előadó előterjesztette a módosításokat a zsidójavaslathoz. GyK, 1939. március 4.

⁶⁴³ Tauffer a keresztény mozgalmak felől érkezett a nyilaskeresztes mozgalomba. Politikai pályáját a Tanácsköztársaságot követően a Friedrich István-féle Keresztény Nemzeti Pártban kezdte, majd a szintén Friedrich fémjelezte Keresztény Nemzeti, Földműves és Polgári Pártban, illetve a Keresztény Községi Pártban politizált. 1931-ben Friedrich István mellett a Keresztény Ellenzék, 1939-ben pedig már a Keresztény Nemzeti Szocialista Front színeiben lett országgyűlési képviselő. Haeffler 1940: 327.

szertárat vonnak meg.⁶⁴⁴ Tauffer az azonnali, kárpótlás nélküli kisajátítást két ok miatt ellenezte. Egyrészt – ahogy említettem – praktikus szempontból, hiszen a hirtelen piacra kerülő patikák nemcsak a zsidó, de a keresztény gyógyszerárak árát is nagyon leszorította volna. Másrészt elvi okokból: a személyes jogú patikák után fizetendő kárpótlás azért érdeke minden gyógyszerésznek, mert ezzel maga az állam ismeri el, hogy a személyes jog önkényesen az állam által nem bitorolható el, ami a keresztény patikusok számára is jogbiztonságot hoz.⁶⁴⁵ Tauffer álláspontjára helyezkedett a *Gyógyszerészi Közlöny* ismeretlen szerzője is:

A gyógyszerészi kar évtizedek óta törekszik arra, hogy a gyógyszerárak vagyoni jellegét törvényes intézkedéssel ismertesse el. [...] Ha tehát most a nemzeti akarat megnyilvánulása a zsidó gyógyszerári jogosítványok visszavonását határozván el, a méltányos keresztény gondolkodás úgy döntött, hogy vagyonától senkit sem foszt meg s a gyógyszerárak valódi értéke szerint megváltandó vagyonnak ismertesse el, ezzel a keresztény gyógyszerésztársadalom olyan törvényben lefektetett precedenst nyer, amelyre bármikor joggal hivatkozhatik. Az a most már törvénybe kerülő jogelv, hogy a személyjogú gyógyszerár a jogosítvány birtokosának vagyona, rendkívüli jelentőségű a gyógyszerári jogosítvány természetének minden jövőbeli elbírálására nézve.⁶⁴⁶

Az 1944. évi, majd az 1950. évi kárpótlás nélküli kisajátítás fényében utólag persze tudható, hogy a cikk szerzője túlzottan optimistának bizonyult.

A személyes üzleti jogosítvány miatt egyébként egyáltalán nem volt tiszta a patikák vagyoni jogi helyzete. A gyógyszerészek a jogosítvány után valóban vagyonadót fizettek. Gyengítette viszont a vagyoni jogi helyzetet, hogy hitellel nem terhelhették meg a gyógyszerárakat, és a társtulajdonosnak (csendestársnak) sem volt semmilyen garanciája, hogy a személyes jogosítványt birtokló gyógyszerész hirtelen halála esetén befektetését visszakapja.

A gyógyszerár-tulajdonosok tehát nemcsak a zsidó patikák kisajátításában voltak ellenérdekeltek, de ha már az árjásítás elkerülhetetlenné vált, akkor az volt az érdekük, hogy a kisajátítás minél magasabb ár mellett menjen végbe, ellenkező esetben a zsidó patikák ára lenyomta volna a keresztény patikák árát is. A MAGYOE számára fontosabb kérdés volt, hogy az állam ismerje el a gyógyszerári jogosítványok vagyonértékét, mint hogy néhány keresztény kartársuk vagyonhoz jusson.

A gyógyszerészek érdekeit azonban a kormányzaton is keresztül kellett vinni. A zsidótörvények kapcsán Tauffer felkérte Molnár Alfrédet, Léderer Ervint, Müller Vilmost és Czukor Lászlót, hogy dolgozzák ki a javaslatukat a törvénytervezet módosítására vonatkozóan. A „4-es bizottságnak” Löcherer Tamás volt a segítségére.⁶⁴⁷ Ők léptek kapcsolatba a Belügyminisztérium gyógyszerészeti osztályát vezető Atzél Elemérrel, hogy rajta keresztül járják ki a gyógyszerészek érdekeit. Nem tudjuk, hogy mennyire játszott szerepet a mentegetőzés és önfényezés Atzél vallomásaiban, de az egyik gyógyszerész népbíróági perében a zsidótörvény előkészítésében játszott szerepéről ekképpen vallott:

⁶⁴⁴ Budapest a 189 gyógyszerárakból 49 volt zsidó kézen (26%), ebből negyven személyes jogú volt. *Országgyűlés naplója*, 1939. XVII., 89.

⁶⁴⁵ Befejezték a II. zsidójavaslat bizottsági vitáját. *GyK*, 1939. február 18.

⁶⁴⁶ Történt-e mulasztás az érdekvédelemben? *GyK*, 1939. április 29.

⁶⁴⁷ BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. június 5.

„annak idején ad personam meghallgatásom után az igazságügy az 1939. évi IV. törvénycikknek a gyógyszerészekre vonatkozó rendelkezéseit oly mérsékléssel hozta meg, aminő egyetlen más pályával szemben sem volt tapasztalható [...] és 5 évig a zsidó kézben lévő gyógyszer-tárakhoz hozzá sem nyúltak és azután is módjában állott a zsidó tulajdonosnak arra átruházni a gyógyszer-tárat, akire akarta teljes értékének megtérítése mellett.”⁶⁴⁸

Az 1945 utáni számonkérések során Atzélt gond nélkül igazolták, ellene – tudtommal – népbírósi eljárás nem indult. Ennek oka, hogy az igazolási eljárás során a kihallgatott tanúk egyöntetű véleménye szerint Atzél – a MAGYOE vezetőivel, Löcherer Tamással és Tauffer Gáborral együttműködve – arra törekedett, hogy a második zsidótörvény kevésbé legyen hátrányos a zsidóságra nézve. Az igazolóbizottság határozata szerint a „zsidókra hátrányos rendelkezések végrehajtásában nem vett részt. [...] a németek megszállásakor önként kérte nyugdíjazását, amely teljesen bizonyítja, hogy az akkori rezsimmel nem értett egyet.”⁶⁴⁹ Atzél 1945 utáni pályafutásáról később még részletesen írok.

A második zsidótörvény visszhangja a gyógyszerészi szaklapokban

A második zsidótörvénnyel kapcsolatban a gyógyszerészi szaklap első reakciója rendkívül visszafogott, tárgyilagos és mér-

⁶⁴⁸ BFL XXVI.1.a-3251-1945.

⁶⁴⁹ BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. május 21., illetve 1945. június 5.

téktartó volt. Az önmaga szerepét előtérbe helyező Atzél Elemér szerint ez ismételtén csak az ő közbenjárásának volt köszönhető. Még 1938-ban ugyanis „egyéni tekintélye és a felé irányuló osztatlan népszerűsége révén” elérte a szaklapok szerkesztőinél, hogy a zsidókérdésben mérsékelt álláspontot foglaljanak el, mert féltő, ha lázítanak, akkor a szélsőségesek jutnak befolyáshoz.⁶⁵⁰

A publicisták osztották Tauffer véleményét, miszerint a gyógyszerészek érdeke, hogy a kisajátítás megfelelő összegű kárpótlás mellett menjen végbe.⁶⁵¹ A szaklap visszafogottabb reakciói mögött szintén az a tény állt, hogy a sajtófelülettel rendelkező körök többnyire a gyógyszer-tulajdonosokat képviselték.⁶⁵² Még a MAGYOE vezetésével szemben álló Szász Tihamér, a *Gyógyszerészi Szemle* szerkesztője is Tauffer Gábor álláspontjával értett egyet, és a zsidóság iránt empatikus cikket közölt.⁶⁵³

[...] számba kell venni az összes parciális és egyetemes kari érdekeket, hogy a kérdést bár teljesen a törvény intenciói szerint és a jogvárományosok érdekeinek hathatós figyelembevételével, ám mindamelllett a megváltást szenvedőkkel szemben is a kollegiális megértés korrekt zsinórmértéke nyomán oldhassuk meg. Egyik oldalon áll tehát az a teljesen tökeszegény, keresztény gyógyszerész tömeg, mely boldogulását és egzisztenciájának megalapozását ettől a törvénytől várja, a másik oldalon áll az egzisztenciális létében súlyosan érintett zsidóknak számító gyógyszerészek jelentős csoportja, mely ugyancsak

⁶⁵⁰ BFL XXVI.1.a-3251-1945.

⁶⁵¹ Történt-e mulasztás az érdekvédelemben? *GyK*, 1939. április 29.

⁶⁵² Mi a törvényes helyzet a zsidó gyógyszer-tárai jogosítványok megvonása körül? *GyK*, 1941. szeptember 27.

⁶⁵³ Mi lesz a zsidó kézben levő patikák sorsa? *GySz*, 1941. szeptember 20.

aggódik sorsáért. Nem szabad elfelejtsük, hogy a törvény szellemében zsidónak számító kartársaink igen fájó érzelmi pontja gyógyszerértáraik jövőbeni megvonása, ami emberileg érthető is. Igyekezni kell tehát, hogy a törvény szigora minden bántó momentum nélkül érvényesíthesse és az egész processzus levezetése a szenvedő féllel szemben tanúsítandó úri megértéssel menjen végbe.⁶⁵⁴

Lehetne persze kevésbé együttérző szöveghelyeket is citálni, ezek azonban inkább a kivételt jelentették. A zsidótörvénnyel kapcsolatos álláspontját többször kifejtő Török Árpád a zsidótörvényeket egy szociális szempontból kiegyensúlyozottabb társadalom felé tett lépésként értelmezte,⁶⁵⁵ a zsidó gyógyszer-tár után sóvárgó gyógyszerészeket erkölcsileg mentegette,⁶⁵⁶ a munkaerőhiány miatt előállt konjunktúrát „kihasználó” zsidó gyógyszerészekre neheztelt,⁶⁵⁷ a kamarát pedig a zsidók kiszorításának egyik hatásos eszközeként mutatta be a német sajtóban.⁶⁵⁸ Török azonban inkább a kivétel volt.⁶⁵⁹

⁶⁵⁴ Javaslat az 1939. évi IV.-ik törvénycikk (ú. n. második zsidótörvény) gyógyszerési vonatkozásainak pénzügyi megoldásához. GySz, 1939. június 24.

⁶⁵⁵ A zsidótörvény gyógyszerési vonatkozásai, és ami abból következik. GyK, 1939. április 15.

⁶⁵⁶ A zsidótörvény végrehajtása. GyK, 1939. május 20.

⁶⁵⁷ Az 1939: IV. tc. alá eső gyógyszerészek bekapcsolása a gyógyszerési munkába. GyK, 1942. április 4.

⁶⁵⁸ Török Árpád: Die Judenfrage im ungarischen Apothekenwesen. *Deutsche Apotheker-Zeitung*, 1938. december 21. http://publikationsserver.tu-braunschweig.de/rsc/viewer/digibib_derivate_00020943/max/00000772.jpg?logicalDiv=log_56ed705e-1443-4b9b-8349-0339b74eff59 (utoljára megtekintve: 2020. május 24.)

⁶⁵⁹ Német nemzetiségére hivatkozva Török Árpád hegyeshalmi gyógyszer-tárát 1949-ben államosították. MNL OL XIX-C-1-r-3170/1-5/1949.

Joggal merül fel, hogy ha a tulajdonosokat tömörítő MAGYOE, és a tulajdonosokat képviselő szaksajtó mérsékeltebb álláspontot foglalt el, akkor a radikális hangokat az alkalmazottak között kell keresni, akik joggal bízhattak abban, hogy a patikák kisajátítása megteremti számukra az önállósodás lehetőségét. A gyógyszerész alkalmazottak szervezett korporációjára, az OGYOE-ra egy radikálisabb, kevésbé empatikus, azonban szintén visszafogottnak tekinthető álláspont volt a jellemző. Folyóiratukban, a *Gyógyszerészek Lapjában* szintén nem találhatók antiszemita kirohanások, ugyanakkor több cikk is megjelent arról, hogy a zsidótörvény megoldást jelenthet az alkalmazott gyógyszerészek szociális problémáira. A két világháború közötti időszakot ugyanis a szociális kérdés uralta, az egyesület fő törekvését pedig az alkalmazott gyógyszerészek szociális viszonyainak javítása jellemezte.⁶⁶⁰ A századforduló óta az alkalmazottak által napirenden tartott követelések nagy része éppen az 1930-as években teljesült.⁶⁶¹

A zsidótörvény azonban új távlatokat nyitott meg, ugyanis az árjásítással kézzelfogható közelségbe került az alkalmazottak többsége által vágyott cél, egy saját patika birtoklása. Nem véletlen tehát, hogy a visszafogott hangvételű reakciók ellenére a keresztény alkalmazottak azonnal elkezdtek a koncon marakodni.⁶⁶² Erős kritikát kapott a tulajdonosok azon törekvése, amely a kisajátítás fokozatosságát, időbeli elhúzódsát célozta meg.⁶⁶³ Kritizálták azt is, hogy a magas megváltási összeg ép-

⁶⁶⁰ Urszinyi Károly elnöki programbeszéde. GyL, 1940. június 1.

⁶⁶¹ 1927. XXI. tc.; 1928. XL. tc.; 1935. III. tc.; valamint az alábbi rendeletek: 307/1935. B. M. sz. rendelet; 150/1939. B. M. sz. rendelet; 176.572/1939. B. M. számú rendelet; 160/1939. B. M. sz. rendelt.

⁶⁶² A nemzet hálája. GyL, 1939. június 15.

⁶⁶³ A másodrangú magyar érdek. GyL, 1941. november 15.

pen a szociálisan rászoruló alkalmazottak számára nem áll rendelkezésre, ezért állami beavatkozást, segítséget sürgettek.⁶⁶⁴ Az alkalmazottak egyesületének elnöke, Gróff Gyula szerint vitathatatlan ugyan, hogy a zsidótörvény célja „a keresztény társadalom szellemi és anyagi megerősítése,” ennek érdekében „egzisztenciák ezreit és tízezreit csoportosítja át, és hogy csak a magunk háza táján maradjunk, sok száz gyógyszerészt érint és ugyanennyi fűzhet hozzá joggal reményeket.” A törvényben „a nemzet kihirdetett akarata” nyilvánult meg, ezért az ezt létrehozó körülményekről „már nem szükséges beszélni.” Ugyanakkor óvatos megfogalmazása szerint, „hogy ez az akaratnyilvánulás a gyógyszerészet tekintetében a legszerencsésebb formát találta-e meg, ez bizony vitatható”. Gróff szerint ugyanis a megváltási összeg biztosítása nélkül az árjásítás programja nem hajtható végre. A megváltást kizárólag éppen azok a tőkével rendelkező tulajdonosok lesznek képesek kifizetni, akik korábban nem is támogatták az árjásítást.⁶⁶⁵

Számításba kell venni a kisebb vidéki gyógyszertárak tulajdonosait; az úgynevezett törpegyógyszerészeket is, mint akik esetlegesen érdekeltek lehetnek az árjásításban. Esetükben a szociális feszültség forrását a patika alacsony jövedelmezősége jelentette. Emiatt alkalmazott tartására képtelenek voltak, így – némi túlzással – éjjel-nappali ügyeletet kellett ellátniuk a gyógyszertárban. Az 1930-as években az új jogosítványok engedélyezésének szinte teljes felfüggesztésével a mobilitási csatornák beszűkültek, ami szintén fokozta a szociális feszültségeket. A törpegyógyszertárak érdekeit védő Török Árpád szerint a zsidótörvénnyel a „társadalmi kapillaritást akarjuk ismét mű-

ködésbe hozni. [...] Nem az a baj, hogy kis patikák is vannak, [...] hanem az, hogy akinek a sors kicsit juttatott, az a mai viszonyok között abból alig tud kikerülni.”⁶⁶⁶ A törpegyógyszerészek közül többen a zsidótörvényben egy vissza nem térő lehetőséget láthattak, hogy egy jobban jövedelmező gyógyszertárra tegyenek szert. Jankó Gyula zsákai gyógyszerész sokszor publikálta ötletét, amelyben a gyógyszerészi előrelépés elvét fogalmazta meg. Ennek értelmében nagyobb városi vagy fővárosi patikákat kizárólag a „vidéki” gyógyszertár-tulajdonosok pályázhatnak meg. Akinek még sosem volt patikája, az pedig csak „vidékre” pályázhatna. Így megvalósulna a gyógyszerészek fokozatos előrelépése. A zsidótörvény kiváló apropó volt, hogy a gyógyszerészek fokozatos előléptetésével kapcsolatos ötletét újra hangoztassa, annál is inkább, mivel úgy vélte, hogy „a zsidó gyógyszerészek 60-80%-a bírja a legjobb fővárosi és városi gyógyszertárakat.” Vagyis a kisajátított városi zsidó gyógyszertárakat a törpegyógyszerészeknek tartotta volna fenn.⁶⁶⁷

A törvény hatására elkezdődött tehát a versenyfutás a zsidó vagyonért, ahol az alkalmazottaknak, a falusi törpegyógyszertárak és a nagyvárosi patikák tulajdonosainak az érdekei ütköztek egymással.⁶⁶⁸ Ahogy egy publicista megfogalmazta, a gyógyszerészeknek „az orrát megcsapta a nagy patikák pecsenyeillata”, és minden csoport igyekezett a zsidótörvényt a maga hasznára fordítani.⁶⁶⁹

⁶⁶⁴ Mi lesz 1942. május 5.-e után? GyL, 1942. április 1.

⁶⁶⁵ A zsidótörvény és a jogigénylők. GyL, 1939. július 1.

⁶⁶⁶ Alkalmazottak és törpék vitája a zsidótörvény körül. GyK, 1939. július 29.

⁶⁶⁷ Jankó 1940: 73.

⁶⁶⁸ Jobb szemmértéket! GyL, 1939. augusztus 1.; Mi lesz a végrehajtási utasításban? GySz, 1939. augusztus 5.

⁶⁶⁹ Alkalmazottak és törpék vitája a zsidótörvény körül. GyK, 1939. július 29.

A keresztény gyógyszerész mozgalmak kibontakozása

A második zsidótörvényt követő mérsékelt reakciók azonban csak felszínesen nézve mutatnak idilli képet. A zsidótörvények úgy hatottak a gyógyszerész-társadalomra, mint az állóvízbe dobott kövek. A zsidótörvények olyan változásokat idéztek elő, olyan folyamatokat indítottak útjára és olyan indulatokat hoztak felszínre, amelyek hosszú távon katasztrofális hatásúak voltak. Ha egyes politikai köröknek az állt a szándékában, hogy a zsidótörvényekkel a „szélsőségesek vitorlájából kifogják a szelet”, akkor rossz úton jártak. A zsidótörvények hatására az antiszemita indulatok elszabadultak, a „lelkiismeret felszabadult” és az antiszemita csoportok felhatalmazva érezték magukat, hogy korábban elfojtott véleményüknek és érdekeiknek minél erőteljesebben hangot adjanak.⁶⁷⁰

Az antiszemita csoportok – hasonlóan más pályákhoz – itt is a szociális igazságtalanság, a javak igazságos elosztásának jelszavával indultak harcba. A fentebb részben említett problémák, a munkanélküliség, az alkalmazott gyógyszerészek munkakörülményei, a vidéki és törpegyógyászok nehéz helyzete volt a hivatkozási alap.⁶⁷¹ Nem véletlen tehát, hogy egyesek a

keresztény gyógyszerészek szociális problémáját a 300-400 zsidó gyógyszerészárjásításával kívánták megoldani.⁶⁷² A zsidó patikák kisajátításának hírére ezek a szociális feszültségek ismét felszínre törtek. Az indulatokat tovább szította a MAGYOE vezetésének azon törekvése, hogy időben elnyújtsa és következményeiben enyhítse a zsidó gyógyszerészek kisajátítását. A szociálisan nehezebb helyzetben lévő csoportok egy pillanat alatt akcióba lendültek és szervezkedni kezdtek a MAGYOE vezetősége ellen. Az újonnan induló mozgalmak pedig a radikális jelszavak és antiszemita törekvések mentén szerveződtek meg, amiben számíthattak bizonyos politikai körök támogatására is.⁶⁷³ Mivel a különböző szélsőséges csoportosulások – igaz, eltérő hangsúllyal, de – mégiscsak az antiszemita politikai törekvések kapcsolták össze, ezért ezekre mint „keresztény gyógyszerész mozgalmakra” utalok.

Az antiszemita csoportok egyik bázisát már az 1920-as évektől a Rákóczi Bajtársi Egyesületbe tömörült egyetemi hallgatók jelentették. A második zsidótörvény bevezetésekor az egyesület vezetője, Huszár Zoltán azonnal elhatárolódott a MAGYOE elnö-

ezt írásában az egyik gyógyszerész szóvá is tette. Szemfényvesztés statisztikával. *GyK*, 1938. november 19.

⁶⁷² Fényes Béla, a közismert szélsőjobb oldali gyógyszerész szerint a fajvédelemben a gyógyszerészeknek nemcsak mint cselekvő egészségügyi közegeknek kell helyet biztosítani, de a szegény keresztény kartársak maguk is a fajvédelmi politika célpontjai, akiket segíteni kell az „örségváltással”. *Budapesti dolgozó gyógyszerészek zsebnaptára: Az 1941-ik évre*, 94–97. Az „örségváltás” Fényes számára személyesen is jól sikerült. 1944-ben Técsőn kapott egy kisajátított zsidó gyógyszerésztárat. Fényes tagja volt a Magyar Megújulás Pártjának. A Magyar Megújulás Pártja Gyógyszerész Hivatásrendje. *GyL*, 1944. május. 01.

⁶⁷³ Lásd Palló Imre nyilaskeresztes parlamenti képviselő felszólalását: *Országgyűlés naplója*, 1939. VI., 258.

⁶⁷⁰ Ungváry 2012a: 196.

⁶⁷¹ Az 1930-as évek végén például egy statisztikai kimutatás tartotta igazolomban a gyógyszerészi közvéleményt. Többek szerint az alkalmazottak kilátástalan szociális helyzetét az alacsony gyerekvállalási kedv mutatta. Amíg száz gyógyszerész-tulajdonosra 194 gyerek jutott, addig száz gyógyszerészalkalmazottra mindösszesen 98 gyerek. A kimutatás persze akkor lenne korrekt, ha mellé tennénk azt is, hogy mennyi az átlagos életkor a két csoportban. Az alkalmazottak átlagéletkora ugyanis alacsonyabb volt, ráadásul a hajdon nők aránya is magas volt, ahogy

kétől, Tauffer Gábortól, valamint a zsidótörvény kapcsán kifejtett tevékenységétől.⁶⁷⁴

A szélsőséges elemek a MAGYOE vidéki kerületeiben is aktivizálódtak és támadásba lendültek a „zsidóbarátnak” tekintett vezetőséggel szemben. MAGYOE Budapestvidéki Kerületében a Molnár Antal és Szentgáli Dániel vezette szélsőségesek sikeresen vitték véghez a vezetőség ársítását.⁶⁷⁵ A zsidók kiszorítását követően egy kiáltványt is megfogalmaztak, amelyben örömmel tudatták, hogy „kerületünk vezetését a magyar faj védelmében hittől eljáró kizárólag őskeresztény gyógyszerészek kezébe adta át,” és javasolták a többi kerületnek is az ez irányú átalakítást.⁶⁷⁶ Molnár több fronton is támadásba lendült. 1938-ban Szentgáli Dániellel és Tóth Józseffel együtt létrehozták a Keresztény Magyar Gyógyszerészek Asztaltársaságát, amely célul tűzte ki a „magyar faj, a kereszténység szupremáciájának biztosítását”, valamint a MAGYOE vezetőségének leváltását, hogy helyüket „kizárólag őskeresztény, gyakorló gyógyszerészek” vegyék át.⁶⁷⁷ Az asztaltársaság a Társadalmi Egyesületek Szövetségének (TESZ) keretén belül működött, és annak folyóiratát, a *Nemzeti Figyelőt* használta fórumként.⁶⁷⁸ Az antiszemita mozgalom egyik emblemikus figurája Molnár Antal volt, aki a gyógyszerészi tevékenysége mellett aktív közéleti szerepe is vállalt. 1941-ig a Magyar Élet Pártjának tagja, később országgyűlési képviselő, majd felsőházi tag lett. Elsősorban szélsőjobboldali és antisze-

mita publicisztikai tevékenységével hívta fel magára a figyelmet, amiért 1945 után népbíróság elé állították.⁶⁷⁹ Több cikket szentelt a fajvédelem kérdésének, sürgette a gyógyszertárak és a „zsidó szellemiség végvárait” jelentő egyesületek ársítását: „a nemzeti vagyont azok kezébe adni és azok kezében gyarapítani, akikben már fajiságuk alapján is feltételezett és biztosított az az élő lelkiismeret, amely az egyéni előretörésnek határt szab a közösség gondolatával szemben.”⁶⁸⁰ Molnár fajvédelmi gondolatait később kis könyvecskében is kiadta.⁶⁸¹

Az országos egyesület vezetésével szembeni csoportosulások közül a legbefolyásosabbnak a Keresztény Gyógyszerész Frontot (KGYF) tarthatjuk, amely 1939 áprilisában alakult meg vitéz Kováts Aladár, Putnoky István, Lévolt István, Baradlai János és ifj. Kabai János vezetésével.⁶⁸² Tagja, sőt egyik kezdeményezője volt a frontnak a *Gyógyszerészi Szemle* főszerkesztője, Szász Tihamér is. A szerveződés célja egyrészt a MAGYOE vezetőségének megbuktatása volt, másrészt hogy „a zsidó gyógyszerészek túlkapásait szervezetteren” ellensúlyozzák.⁶⁸³ A KGYF megalakításakor már köztudott volt, hogy a második zsidótörvényt a gyógyszerészekre is kiterjesztik, és javában zajlott a MAGYOE vezetőségének lobbija a törvény zsidókat sújtó rendelkezéseinek enyhítéséért. A szerveződés saját folyóiratát is megjelentetett *Keresztény Gyógyszerész* címen.⁶⁸⁴ A lap szerkesztője,

⁶⁷⁴ A Rákóczi Bajtársi Egyesület felszólítása Tauffer Gáborhoz. *Budapesti Hírlap*, 1939. február 21.

⁶⁷⁵ A Közlöny címe. *GySz*, 1940. november 23.

⁶⁷⁶ Budapestvidéki gyógyszerészek közgyűlése. *NF*, 1938. május 22.

⁶⁷⁷ Felhívás keresztény magyar gyógyszerészekhez. *NF*, 1938. május 29.

⁶⁷⁸ A nemzeti-keresztény egyesületeket összefogó TESZ működésére vonatkozóan lásd Kerepeszki 2011.

⁶⁷⁹ Népbírósi pere: BFL XXV.1.a-1946-1147; BFL VII.5.e-20605-1949.

⁶⁸⁰ A fajvédelem és a magyar értelmiség. *NF*, 1938. május 22.; A zsidó szellemiség végváraitól. *NF*, 1939. január 22. Fajvédelem és gyógyszerészet. *NF*, 1944. július 23-i, augusztus 13-i és augusztus 20-i számában.

⁶⁸¹ Molnár 1941.

⁶⁸² BFL XXV.1.a-4051-1945.

⁶⁸³ BFL XXV.1.a-4051-1945.

⁶⁸⁴ Sajnos a folyóiratnak eddig csak egy számára akadtam rá.

Kováts Aladár cikkében ismertette a KGYF hétpontos programját, amelyből az első négy kifejezetten a zsidókérdéssel összefüggő problémákra reflektált. Legfontosabb követeléseik: „a magyar és keresztény hegemoniát biztosítani” a gyógyszerész testületben; céltudatos és szervezett küzdelem a specialitások (gyári készítmények) ellen, „amely főként a zsidó tőkének profitál”; a magyar gyógyszerárak vagyoni értékének megvédése, „amelyek ma kevesebbet érnek, mint a zsidótörvény által értékükben védett zsidó patikák”; és végül „zsidómentes gyógyszerészi kamara” felállítása.⁶⁸⁵ A *Keresztény Gyógyszerész* teljes első számát a zsidókérdésnek szentelték. „Örsékváltást” követeltek a zsidó gyárak élén, értekeztek a keresztény gyógyszerészek gazdasági megerősítésének lehetőségéről, sőt megírták a Kiss család hanyatlásának és a Klein család tündöklésének fiktív történetét is:

A MAGYOE elleni egyik támadási felületet az jelentette, hogy a gyógyszerári jogosítvány megváltási értéke – a kritikusok szerint – túl magas volt.⁶⁸⁶ Egyes vélemények szerint a megváltási összeg lényegében megfelelt a korábbi piaci értéknek,⁶⁸⁷ a KGYF szerint azonban az országos egyesület lobbija olyan jól sikerült,

⁶⁸⁵ Ezt leszámítva felvettek még a programba olyan követeléseket is, amelyekről konszenzus alakult ki az évek alatt a gyógyszerészek között: gyógyszerészeti törvény, képzési reform, korpótlékos pénztár és nyugdíjintézet. Mit akar a „Keresztény Front”? *KGY*, 1939. április 29.

⁶⁸⁶ A megvont gyógyszerárak esetében rendelkezésre áll olyan adat, amely a jogosítvány, valamint a felszerelés és berendezés összegét is tartalmazza. Pályázati hirdetés. *GyL*, 1943. február 1.

⁶⁸⁷ A zsidótörvény és a jogigénylők. *GyL*, 1939. július 1. Külön vizsgálatot érdemelne, hogy a megváltási összeg az árjásítás előtti piaci árhoz képest mutat-e eltérést, és ha igen, akkor mekkora ennek mértéke. A *Gyógyszerészi Közlöny* szerint az éves forgalom másfél-kétszeres értékéről lehet szó. (A zsidótörvény végrehajtása. *GyK*, 1939. május 20.) Hírlapi hirdetések alapján szerzett benyomásom szerint jellemzőbb volt, hogy személyes jogosítványú gyógyszerárak értékét az éves forgalom két-

hogy a kisajátítási összeg nemhogy elérte a korábbi piaci értéket, de bőven meg is haladta azt. A front szerint célszerűbb lenne ezért „keresztény törvénynek” hívni a zsidótörvényt, amely a keresztény gyógyszerészek vagyonának elértéktelenedését fogja eredményezni a zsidók részére garantált kisajátítási összeg miatt.⁶⁸⁸ Egyes publicisztikákban már azon élcelődtek, hogy a fájdalmas „rituális átképzési dolgok” ellenére megéri áttérni a „Mózes hitre”, hiszen így dupla áron lehet majd eladni a patikát.⁶⁸⁹

A Keresztény Gyógyszerész Front a MAGYOE vezetőségével szemben a belső ellenzékot alkotta. Az antiszemita gyógyszerészek azonban az országos egyesület keretein kívül is szervezkedni kezdtek. Szintén a második zsidótörvény előkészítése idején jelent meg a tulajdonosoknak és alkalmazottaknak az érdekeit képviselő Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetsége (MGYNSZ), amely a legradikálisabb személyeket gyűjtötte egy táborba. A szövetség 1939-ben kiadott programjának első pontja a zsidókérdéssel foglalkozik.⁶⁹⁰ A második zsidótörvénnyel szembeni elégedetlenséget mutatja, hogy a zsidókat nemcsak a személyes és reáljogú gyógyszerárak birtoklásából zárták volna ki, de elképzelésük szerint a gyógyszerárak vezetője, gondnoka, kezelője sem lehetett volna „zsidófajú” egyén. Természetesen a gyógyszerárak árjásítása során is a zsidóságra nézve hátrányosabb megoldást javasoltak, vagyis a gyógyszerárak üzleti jogának kárpótlás nélküli kisajátítását.

Az MGYNSZ programjának megfogalmazója és egyik szellemi irányítója az a Roboz Zoltán volt, aki az 1930-as évek ele-

szeresésben, reáljogú gyógyszerár esetén az éves forgalom háromszorosában határozták meg.

⁶⁸⁸ Mit akar a „Keresztény Front”? *KGY*, 1939. április 29.

⁶⁸⁹ Három perc humor az átképzésről. *KGY*, 1939. április 29.

⁶⁹⁰ Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének... 1939.

jén a Rákóczi Bajtársi Egyesület lapját, a *Gyógyszerészet Őrét* is szerkesztette. Roboz az MGYNSZ megalakulásának évében, 1938-ban reaktiválta a folyóiratot.⁶⁹¹ A lapban a korábbi évek finomkodó, burkolt antiszemita megjegyzéseit felváltotta a nyílt és őszinte beszéd. Az MGYNSZ másik emblemikus figurája, a Szálasi-kormány későbbi gyógyszerészetügyi kormánybiztos-helyettese, Lőrinczy Lajos ugyanebben a számban kihoznást intézett a MAGYOE „lelkileg, fajilag idegen mamut gyógyszerészek” érdekeit védő vezetősége ellen, amely „túlnyomó részben idegen fajúakból és azoknak magukat magyaroknak nevező bérenceiből állott.”⁶⁹² A lapban ezért örömmel jelentették be a MGYNSZ megalakulását, amely „az egész ország nemzeti alapon álló keresztény gyógyszerész társadalmát” – az alkalmazottakat és tulajdonosokat is beleértve – kívánta egy táborba gyűjteni.⁶⁹³ Természetesen a készülő második zsidótörvény kritikája sem maradhatott ki a folyóiratból.⁶⁹⁴

A MAGYOE „zsidóbérencnek” tekintett vezetőségével szembeni elégedetlenkedők munkája meghozta gyümölcsét. Az országos egyesület vezetősége elleni támadással kezdetét vette a fokozatos jobbratolódás. A karon belüli feszültségek már az első zsidótörvény elfogadását követően kiéleződtek. A MAGYOE 1938-ban Balatonfüreden megtartott éves közgyűlésén egyesek már „numerus nullust”, vagyis a zsidóság teljes kizárását követelték a gyógyszerészek köréből. A zsidótörvény okozta feszültség hatására a MAGYOE két emblemikus zsidó vezetője, Müller Vilmos alelnök és Róth Manó pénztáros „a napi politikát súroló bel-

ső gyógyszerészi események következtében” lemondott tisztségéről. Az alelnöki pozícióba az „örsékváltás” szellemében ekkor került Várady László, a Magyar Élet Pártjának országgyűlési képviselője.⁶⁹⁵ Az ellenzék részéről a vezérszónok a Budapestvidéki Kerületben az árjásítást már sikerrel végrehajtó Molnár Antal volt, aki követelte, hogy a „vezetőség legyen magyar, keresztény és gyógyszerész”.⁶⁹⁶ Ez utóbbi kitétel egyértelmű célzás volt a gyógyszerészi tevékenységet nem folytató Taufferre. Ilyen közhangulatban lemondott választmányi tagságáról Mann Géza, Jónap Aladár és Léderer Ervin is. A feszültség rányomta bélyegét a közgyűlésre. Tauffer Gábor elnök hiába hangsúlyozta beszédében, hogy a „társadalmi egyensúly eltolódása”, vagyis a zsidókérdés a gyógyszerészeknél korántsem olyan súlyos, mint más pályák esetén, beszédét az elégedetlenkedők többször hangos bekiabálásokkal szakították félbe.⁶⁹⁷ A közgyűlésen Tauffert bizalmi szavazással megtartották elnöki pozíciójában, majd 1939-ben, a kassai közgyűlésen ismételten megerősítették, de a feszültségek és a zsidótörvény keltette indulatok nem csitultak. A KGYF nevében Zakar Zoltán vont a kérdőre Tauffer Gábort, aki „kötelességének tartotta a keresztény érdekekkel ellentétben a 300 zsidó kartársunk érdekét [...] sikerre vinni.”⁶⁹⁸ De felszólalt a közgyűlésen Molnár Antal is, aki a zsidótörvényekben játszott szerepe miatt kritizálta – megfogalmazása szerint – „a pályára nehezítő liberális nagytőke érdekvédelmi síkjába fordult” vezetőséget.⁶⁹⁹ Ráadásul más irányból is támadás érte az egyesület vezetését. Pongrácz Lajos gyógyszerész, a Magyar Élet Pártjá-

⁶⁹¹ Roboz népbíróági pere: BFL XXV.1.a-1834-1945.

⁶⁹² Egyesületi érdekvédelem. GyÖ, 1938. július 1.

⁶⁹³ Miért van szükség a Magyar Nemzeti Szövetségre? GyÖ, 1938. július 1.

⁶⁹⁴ Húsz százalék. GyÖ, 1938. július 1.

⁶⁹⁵ A nagyjelentőségű balatonfüredi közgyűlés. GyK, 1938. június 18.

⁶⁹⁶ Közgyűlési napok. GyK, 1938. június 18.

⁶⁹⁷ Három sorsdöntő beszéd. GyK, 1938. június 18.

⁶⁹⁸ A zsidó gyógyszerészek ügye a közgyűlésen. GyK, 1940. január 13.

⁶⁹⁹ Történt-e mulasztás az érdekvédelemben? GyK, 1939. április 29.

nak országgyűlési képviselője is távozásra szólította fel Tauffer Gábor elnököt, aki ellenzéki országgyűlési képviselőként rendszeresen bírálta a kormány politikáját.⁷⁰⁰

Az ellenzéki mozgalom csak évekkel később hozta meg gyümölcsét. 1940 novemberében a választmány ismét megerősítette pozíciójában Tauffert és a vezetőséget.⁷⁰¹ A nem szűnő nyomás hatására azonban 1941 februárjában Tauffer Gábor elnök önként lemondott posztjáról, Löcherer Tamás alelnököt és Kóritsánszky Ottó igazgatót pedig leváltották.⁷⁰² Tauffer hivatalosan azzal indokolta lemondását, hogy a belügyminiszter nem jelölte a GYOJA intézőbizottságába, amit ő ellenzéki pártállásának tudott be, és a bizalom elvesztéseként értékelte.

Az új elnök – egyedüli jelöltként – a MÉP országgyűlési képviselője, Várady László lett. Szimbolikus jelentőségű, hogy Váradyt a keresztény gyógyszerész mozgalom emblematikus figurái kérték fel elnöknek, többek között Szász Tihamér, Kováts Aladár, Wolff Lajos, Szentgáli Dániel, Molnár Antal és Kabay János.⁷⁰³ Várady jelölésére társelnöknek Németprónai Wolff Lajost, ügyvezető igazgatónak pedig az Okleveles Gyógyszerészek Országos Egyesületének korábbi elnökét, Gróff Gyulát választották meg. A két alelnök révén, Kováts Aladár és Thury Andor (később Molnár Antal) személyében a keresztény mozgalmak emblematikus figurái is bekerültek a közvetlen vezetőségbe.⁷⁰⁴

⁷⁰⁰ Nyílt-levél. *GyK*, 1940. augusztus 3.

⁷⁰¹ Döntött a választmány. *GyK*, 1940. december 7.

⁷⁰² Dr. Tauffer Gábor lemondása. *GyK*, 1941. január 25.; A hivatalos jelleg megvonása. *GyK*, 1941. április 5.

⁷⁰³ Dr. vitéz Várady László elnökjelöltsége. *GyK*, 1941. február 22.

⁷⁰⁴ *Magyar Országos Tudósító*, 1941. március 1. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MOT_1941_03_1/?pg=194&layout=s (utoljára megtekintve: 2020. szeptember 23.)

A vezetőségben 1938 óta jelentős jobbratolódás ment végbe, de szembetűnő a zsidó gyógyszerészek fokozatos kiszorulása is. 1938-ban a 39 tagú vezetőségben (tisztviselők és a választmány) még nyolc izraelita vagy áttért tagot tudtam azonosítani, 1942-ben már egyet sem.⁷⁰⁵ A MAGYOE központi vezetősége mellett vidéken is nagy erővel folyt az egyesületek, illetve a MAGYOE vidéki kerületeinek árszítása.⁷⁰⁶

Érdeemes lenne alaposabban megvizsgálni a Budapesti Gyógyszerész Testületben lejátszódó folyamatokat is. Az a benyomásom, hogy az árszítás itt már korábban, 1938 folyamán kezdetét vette. Nagy Béla elnök ekkor mondott le, és ezzel egy időben a támaszát jelentő csoport is meggyengült.⁷⁰⁷ Nagy a Certa Laboratórium Rt. révén az 1920-as években szoros üzleti kapcsolatban állt két neves budapesti zsidó gyógyszerésszel, Czukor Lászlóval és Kerpel Vilmossal, akik szintén 1938-ban távoztak a BGYT vezetőségéből.⁷⁰⁸ Nem ők voltak azonban az egyedüli távozók. Nagy idején legalább tíz izraelita vagy áttért tag volt a vezetőségben, lemondását követően számuk háromra csökkent.⁷⁰⁹ Az új elnök a keresztény mozgalom egyik fontos szereplője, Németprónai Wolff Lajos lett.

⁷⁰⁵ A korántsem biztos, hogy teljes lista: Müller Vilmos, Róth Manó, Czukor László, Haas Miklós, Léderer Ervin, Mann Géza, Frankl Antal, Radó Miklós. *Gyógyszerészek zsebnaptára*, 1938. *Gyógyszerészek Évkönyve*, 1942.

⁷⁰⁶ Nagyváradon például a helyi egyesület éléről eltávolították Rácz Rezső zsidó gyógyszerészt, akinek helyét a szélsőjobboldali Ajtay G. Gyula vette át. (Zsolt 2011: 22; Budaházy 2014: 50.)

⁷⁰⁷ A Budapesti Gyógyszerész Testület közgyűlése. *GyK*, 1938. április 9.

⁷⁰⁸ Szmodits 2003: 195.

⁷⁰⁹ Akiiket azonosítani tudtam az 1938-as évkönyvben: Funk József, Czukor László, Haas Miklós, Kerpel Vilmos, Mann Géza, Preisich Károly, Róth Manó, Steiner Oszkár, Strausz Ármin, Schubert Arnold. *Gyógyszerészek Évkönyve*, 1938. Akiiket azonosítani tudtam az 1939-es évkönyvben: Mann Géza, Steiner Oszkár és az áttért Örkény Hugó. *Gyógyszerészek Évkönyve*, 1939.

Belső feszültségek a keresztény mozgalmon belül

A németek bevonulásával és a Sztójay-kormány kinevezésével új helyzet teremtdött. Ebben az új helyzetben már a MAGYOE pozíciója sem volt biztos. Hiába került ki a vezetőségből a zsidók egy része, és tett szert nagyobb befolyásra a Keresztény Gyógyszerész Front, az új helyzetben csak egy radikálisabb, tisztán keresztény egyesület maradhatott talpon. A Sztójay-kormány 1944 nyarán látta elérkezettnek az időt, hogy a zsidókérdéssel kapcsolatban mérsékelt álláspontot képviselő MAGYOE-t és az alkalmazottakat képviselő OGYOE-t feloszlassa. Jogutódnak a Roboz Zoltán által vezetett MGYNSZ-t jelölték ki.⁷¹⁰ Pontosan nem lehet tudni, hogy mi állt az egyesületek feloszlásának hátterében. Várady 1945 utáni vallomása szerint Endre László felszólította, hogy távozzon az elnöki székből, aminek nem tett eleget, ezt követte a feloszlítás.⁷¹¹ Többen azt feltételezik, hogy az MGYNSZ Endrével fennálló kapcsolatai révén érte el a Belügyminisztériumban a feloszlítást.

Az esemény puccszerűen történt.⁷¹² Az MGYNSZ nevében Lőrinczy Lajos, Roboz Zoltán, Szendy Imre és Krassy Miklós megjelent a MAGYOE székházában, és a belügyminisztériumi végzést átadva átvették az egyesület vezetését.⁷¹³ A rajtaütés-

⁷¹⁰ *Magyar Országos Tudósító*, 1944. június 24. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MOT_1944_06_2/?pg=75&layout=s (utoljára megtekintve: 2020. július 23.)

⁷¹¹ Várady László igazolóbizottsági iratai: BFL XVII.1627 – 269/b *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. november 22.

⁷¹² A belügyminiszter feloszlatta az Országos Gyógyszerész Egyesületet és az Okleveles Gyógyszerészek Egyesületét! *EGyL*, 1944. július. 1.

⁷¹³ BFL XVII.1627 – 269/b *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. május 13.

szerű akciót az indokolta, hogy ezzel akarták megakadályozni az egyesület nagyságrendileg másfél millió pengőt érő vagyonának a kimenekítését. Hasonlóan jártak el az OGYOE esetében is.

Az MGYNSZ-ben uralkodó szellemiségre utal, hogy egyes állítások szerint „a vezetőség tagjai ég felé lendített karral és hängos „Harc!” felkiáltással lépnek a helyiségbe.”⁷¹⁴ A vezetőség nem is rejtette véka alá, hogy teljes mértékben egyetértenek Németország célkitűzéseivel, és a legfontosabb számukra a németek oldalán vívott háború folytatása: „a Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének vezetősége olyan emberekből áll, akiknek eszmei elgondolása és politikai meggyőződése az új nemzeti és szociális világrend alapján áll. [...] a német szövetségesek oldalán megteszünk mindent a háború győzelmes befejezésére.”⁷¹⁵

Az MGYNSZ vezetőiről rendelkezésre álló információk segítenek beazonosítani azokat a társadalmi csoportokat, amelyek a szövetség fajvédő és antiszemita programját támogatták. Feltűnően sok tisztviselő gyógyszerész, alkalmazott gyógyszerész, vidéki tulajdonos vagy a pályáját elhagyó patikus található közöttük, ugyanakkor – egy budapesti és egy munkácsi gyógyszerészt leszámítva – teljesen hiányoznak a városi gyógyszertár-tulajdonosok. Érdekes továbbá, hogy számos doktori címmel rendelkező gyógyszerész is található közöttük.⁷¹⁶ Az *Egyesített*

⁷¹⁴ Összinte szó érdekvédelmünk mai állapotáról. *EGyL*, 1944. szeptember 9.

⁷¹⁵ A baranyai gyógyszerészek álláspontja érdekvédelmük ügyében. *EGyL*, 1944. szeptember 23.

⁷¹⁶ Az *Egyesített Gyógyszerész Lapok* felsorolása a vezetőségről: Elnök: Lőrinczy Lajos csömöri gyógyszertár-tulajdonos; társelnök: Tatár József volt budapesti gyógyszertár-tulajdonos, jelenleg bornagykereskedő; al-elnökök: dr. Korényi Ernő volt egyetemi tanársegéd, okl. gyógyszerész, dr. Czuczky Péter gyógyszertári gondnok és Patakfalvy Sándor endródi gyógyszertár-tulajdonos; pénztárosok: Remetey-Fülepp Tibor a Gyűjtőfogház házi gyógyszertárának vezetője és dr. Tolnay Zenóbius körösladá-

Gyógyszerési Lapok ennél is részletesebb statisztikát közöl a tagokról, amelyből kiderül, hogy a hazánkban működő 2013 tulajdonos, 1600 alkalmazott és kb. 200 tisztviselő gyógyszerész nem egyenlő arányban képviseltette magát az egyesületben. A 321 tagot számláló MGYNSZ-ben 81 tulajdonos (az összes tulajdonos 4%-a), 33 bérlő és gondnok (n. a.), 140 alkalmazott (9%), 38 tisztviselő (19%), 11 állás nélküli gyógyszerész, valamint 16 egyéb foglalkozású személy képviseltette magát.⁷¹⁷ A MGYNSZ-ben tehát a legmagasabb arányban a tisztviselő és alkalmazott gyógyszerészek képviseltették magukat, de jellemző csoportnak mondhatók az állás nélküli és a pályát elhagyó gyógyszerészek is. Az MGYNSZ-re jellemző radikális törekvések a gyógyszertárral nem rendelkező, tisztviselői vagy gyógyszer-tári alkalmazásban álló gyógyszerészek között leltek táptalajra. Az is figyelemre méltó, hogy a gyógyszertár-tulajdonosok – függetlenül attól, hogy budapesti vagy vidéki, úgynevezett törpe-

nyi gyógyszertár-bérlő; ellenőrök: Bartha Tivadarné szül. Kramasza Jolán MABI-gyógyszerész és Gombos Zoltán budapesti gyógyszertár-tulajdonos; ügyvezető igazgató: Roboz Zoltán okl. gyógyszerész; titkárok: Krassy Miklós MABI-gyógyszerész és dr. Tomory Nándor a m. kir. Bírósági Vegyészeti Intézet vegyésze; jegyzők: Nagy Pál igazságügyminiszteri tisztviselő, okl. gyógyszerész, Fontos Jenő kistérségi gyógyszertár-bérlő és Török Tibor okl. gyógyszerész; gazda: Sárkány György munkácsi gyógyszertár-tulajdonos; könyvtáros: Zádory Gyula MABI-gyógyszerész, ügyész: dr. Szendy Imre gyakorló ügyvéd okl. gyógyszerész. A belügyminiszter feloszlatta az Országos Gyógyszerész Egyesületet és az Okleveles Gyógyszerészek Egyesületét! *EGyL*, 1944. július. 1.

⁷¹⁷ Budapesti tulajdonos 7, vidéki tulajdonos 74, gyógyszerész-bérlő 20, gyógyszerész-gondnok 13, MABI gyógyszerész 15, OTI gyógyszerész 1, alkalmazott gyógyszerész 140, állástalan gyógyszerész 11, gyáriparnál alk. gyógyszerész 3, köztisztviselő gyógyszerész 19, bornagykereskedő 1, drogista 3, illatszerész 1, vállalkozó 1, ügyvéd 1, orvos 1, ismeretlen foglalkozású 10. A magyar gyógyszerészet hivatásrendi megszervezése. *EGyL*, 1944. július. 29.

gyógyszertárakról beszélünk – elenyésző arányban vettek részt ebben a mozgalomban. A keresztény gyógyszerész mozgalom kibontakozása és a gyógyszerészek radikalizálódása mögött tehát elsősorban a sikertelen önállósodási kísérletek, a saját patika megszerzésének nehézségei álltak.

Ahogy korábban említettem, az 1930-as évek második felében lényegében befagyasztották az új gyógyszertárak adományozását. A változásokat mutatja, hogy az 1920-as években összesen 279 db gyógyszertári jogosítványt adományoztak, az 1930-as években viszont csak 150 darabot. Az újonnan kiadott gyógyszertári jogosítványok száma az évtized második felében drasztikusan lecsökkent, szinte megszűnt. Gyógyszertári jogosítványhoz tehát két úton lehetett hozzájutni: vagy vásárlás útján, ami tetemes tőkét igényelt, vagy pedig öröklés révén.

A gyógyszertári jogosítványok engedélyezésének felfüggesztése azzal a következménnyel járt, hogy az 1930-as évekre a pálya társadalmi bázisa jelentősen beszűkült, a gyógyszerészet szociálisan egyre zártabbá vált. A gyógyszerészhallgatók egyre nagyobb arányban kerültek ki gyógyszerész dinasztiákból, ahol adott volt a lehetőség a patika átöröklésére. Az 1908/1909. tanévben a gyógyszerészhallgatóknak még csak 14,9%-a származott gyógyszerész, orvos, ügyvéd vagy mérnök apától.⁷¹⁸ A két háború között a budapesti egyetemre beiratkozott hallgatók felmenői között viszont már 32,4% a szabadpályás értelmiségiek aránya, akiknek öthatod részét a gyógyszerészek tették ki. Ha csak a gyógyszerész felmenőket vizsgáljuk 1920 és 1944 között, akkor is az önrekrutáció folyamatos emelkedése tapasztalható. Az 1920-as években a hallgatóknak még csak 21,7%-a származott gyógyszerészcsaládból, az 1930-as években 29,2%-ra, az 1940-es

⁷¹⁸ Mazsu 1980.

évek első felében pedig már 34,3%-ra emelkedett ez az arány.⁷¹⁹ A jogosítványok kiadásának szinte teljes felfüggesztésével a mobilitási csatornák beszűkültek, ami szociális feszültséghez vezetett. Véleményem szerint az antiszemita törekvések egyik szociális forrása éppen a gyógyszerértári jogadományozás szinte teljes megszüntetése, és ezzel a pálya mobilitási lehetőségeinek, a „társadalmi kapillaritásnak” a beszűkülése volt.⁷²⁰ Tegyük gyorsan hozzá, hogy a radikális törekvések mögé egy kisebbség sorakozott fel. A piaci zárás tehát a „kívülmaradók” és a „lemaradók” radikalizálódását eredményezte ugyan, de a pályán működő tulajdonosokat és alkalmazottakat megvédte a szélsőséges politikai eszméktől.

A gyógyszerészek radikalizálódásáért még egy tényező tehető felelőssé, nevezetesen a tisztviselő gyógyszerészek relatíve rossz helyzete.⁷²¹ Ez részben abból adódott, hogy a tisztviselőket kevéssé érintették a korszak szociális vívmányai, így többek között a bérminimumot szabályozó rendelet sem, amely 240 pengő fizetést garantált az alkalmazott gyógyszerészek részére.⁷²² A tisztviselők bérét az állami bértábla szabályozta, amely fizetési osztályokba sorolta a gyógyszerészeket is. Csak összehasonlítás-ként: 1938-ban a MABI gyógyszerész főfelügyelője 277-336 pengő között keresett (VII. fizetési osztály), a gyógyszerész felügyelők 216-246 pengőt (VIII.), a főgyógyszerészek 172-197 pengőt (IX.), a gyógyszerészek 149-167 pengőt (X.), a segédgyógyszeré-

szek 126-140 pengőt (XI.) a gyógyszerész-gyakornokok 105-102 pengőt vihetek haza.⁷²³ És ez csak a hivatalos állományra vonatkozott. A biztosítóintézeteknél a gyógyszerészek 50-60%-a nem volt kinevezve, hanem ideiglenes státuszban dolgozott szakdíjnokként, ami adott esetben 100 pengő alatti jövedelmet jelentett.⁷²⁴ A tisztviselő gyógyszerészek helyzetét hosszú évekig nem sikerült megnyugtatóan rendezni. Történtek kísérletek – éppen a MABI-nál – egy méltányosabb rendszer bevezetésére, a díjnyoki rendszer korlátozására, a besorolás emelésére. Az 1940. évi gyógyszerészképzési reform – amely az egyetemi tanfolyam idejét négy évben határozta meg, és ezzel teljes jogú egyetemi diplomát biztosított – jó hivatkozási alapot adott a tisztviselő gyógyszerészek fizetésének rendezéséhez.⁷²⁵ A MABI-nál történt óvatos kísérlet dacára a magánszférában elérhető béreket nem sikerült utolérni. A MÁV-nál alkalmazott tisztviselő gyógyszerészek esetén pedig olyan eset is előfordult, hogy 1943-ban valakit a nyolc középiskolának megfelelő fizetési osztályba soroltak (XI. fizetési osztály).⁷²⁶ Nem véletlen talán, hogy ez a létszámában csekély csoport volt a radikális törekvések egyik legerősebb támasza.

A tulajdonosok és az alkalmazottak egyesületének felszámolása, valamint az MGYSZ belügyminiszteri jóváhagyása lépésre készítette a BGYT-t is, amely egyedülként túlélte a megszüntetési hullámot.⁷²⁷ A BGYT vezetői – a feloszlatastól tartva – igyekez-

⁷¹⁹ Magos 2012b.

⁷²⁰ Alkalmazottak és törpék vitája a zsidótörvény körül. *GyK*, 1939. július 29.

⁷²¹ Már a gazdasági válság idején is sokan panaszkodtak a tisztviselő gyógyszerészek relatíve rossz anyagi helyzete miatt: Zárják le a túlszűfolt gyógyszerészi pályát! *GyL*, 1931. augusztus 15.

⁷²² 150/1939. B. M. sz. rendelet a gyógyszerértárakban és az ezekkel összefüggő üzemekben foglalkoztatott gyógyszerészalkalmazottak munkaidejének, legkisebb munkabérének és fizetési szabadságidejének szabályozása.

⁷²³ *Magyarország tisztí cím- és névtára*, 1938.

⁷²⁴ A tisztviselő-gyógyszerészek helyzete. *GyK*, 1939. szeptember 9.

⁷²⁵ A MABI gyógyszeréseinek helyzete. *GyK*, 1942. április 4.

⁷²⁶ Példátlan gyógyszerészi sérelem a MÁV-nál. *GyK*, 1943. február 27.

⁷²⁷ Egyes feltételezések szerint erre azért nem került sor, mert a Sztójay-kormány jó viszonyt ápoló és az egyesületek felszámolását kieszközölő MGYSZ nem tudta, hogy a MAGYOE felszámolásával nem szűnik meg a budapesti testület is, hiszen függetlenek egymástól. (Őszinte szó érdekvédelmünk mai állapotáról. *EGyL*, 1944. szeptember 9.).

tek hűségükről biztosítani a kormányt, és beadványt intéztek Jaross Andor belügyminiszterhez. Szükségét látták, hogy felhívják a figyelmét, miszerint „a vezetőség tagjai akár a nemzethűség, akár a fajvédelem tekintetében egytől egyig a legmegbízhatóbbak.”⁷²⁸ A biztonság kedvéért a beadványhoz csatolták német-prónai Wolff Lajosnak az önéletrajzát is, aki Wolff Károlynak, „az országos hírű keresztény politikusnak” volt a testvére.

A források tanúsága szerint a feloszlatastól való félelem eredményezte a Gyógyszerész Kaszinó árjásítását is. A nagyrészt zsidó tagokból álló kaszinóból a zsidók kiszorítása már 1942-ben kezdetét vette, amikor a tisztikar összetételében jelentős változás ment végbe. A teljes tagság „megtisztítása” a németek bevonulását követően, a Sztójay-kormány idején következett be.⁷²⁹ Fényes Béla szélsőjobboldali gyógyszerész a kaszinó helyiségeit igénybe akarta venni, mivel „oda legnagyobb részt csak zsidó tagok járnak, és ott zsidó politikát folytatnak”. Ezt a nyomásgyakorlást Csányi Imre, a kaszinó elnöke még visszautasította, de újabb jelzést is kapott, ezúttal a MAGYOE vezetése részéről. Gróff Gyula és Wolff Lajos megszélesítette, hogy a belügyminiszter fel fogja oszlatni a kaszinót, ha nem zárják ki a zsidó tagokat. Csányi – a feloszlatast elkerülendő – 1944. április 23-án kezdeményezte a zsidók kizárását a kaszinóból, amelyet el is fogadtak.⁷³⁰

A Lőrinczy Lajos, Patakfalvy Sándor, Roboz Sándor és Krassy Miklós által vezetett MGYSZ-nek a tevékenységéről kevés in-

⁷²⁸ MNL OL K150-1944-XIII-6-iktatatlan iratok.

⁷²⁹ Az erre vonatkozó információ megtalálható Csányi Imrének, a kaszinó alelnökének igazolási eljárásában. (BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság Jegyzőkönyvei*, 1945. november 22.).

⁷³⁰ Egyről-másról. *GySz*, 1944. április 29. Csányi népbírói ügye, amelyet később még ismertetek: BFL XXV.1.a-2868-1946.

formáció maradt fenn.⁷³¹ Önálló folyóirattal nem rendelkeztek, az egyetlen folyóiratként megmaradt *Egyesített Gyógyszerészi Lapok* szerkesztőségével pedig kifejezetten rossz viszonyt ápoltak. Programjuk alapvetően a fajvédelem politikai koncepcióját követte, így a gyógyszerészet szerepét és hivatását is ebben látták, azaz a magyar faj egészségügyi ellátásának javításában:

A mai politikai világnézeti útja a nép, a nemzet tömegének bevonása mindenbe, ami hasznos és jó, tehát a közegészségügy általánosítása is, az egészség kiterjesztése minden fajtestvérre. Ebbe a hihetetlen mértékben kibővülő munkakörbe kell megfelelő helyen és megfelelő tevékenységgel beállítani a gyógyszerészetet, hogy jelentősége és jövedelmezősége nőjön.

Programjuk – a gyógyszerészet teljes zsidótlanítását leszámítva – egyebekben megfelelt a többi egyesület követeléseinek.⁷³²

Az MGYSZ működése részben már a hadi- és tervgazdálkodás kontextusában érthető meg, valamint a németeknek nyújtott háborús hozzájárulás teljesítésében merült ki. A szövetség a Sztójay-kormány idején kelt felterjesztésében kérte, hogy a kínzó munkaerő-, illetve gyógyszerhiányt a belügyminiszter egy miniszteri biztos kinevezésével orvosolja, aki hatóságilag nevezhet ki, helyezhet át gyógyszerészeket az üres patikákba.⁷³³ A megoldást azonban már a Szálasi-kormány szállította. A szintén gyógyszerész végzettségű miniszterelnök-helyettes, Szöllősi

⁷³¹ 170.125/1944 B. M. rendelete.

⁷³² *Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének...*, 1939, 4.

⁷³³ Adataik szerint kb. 260 gyógyszertár volt zárva. MNL OL K150-1944-XIII-6-iktatatlan iratok.

Jenő jegyezte azt a rendeletet, amely 1944. november 22-ével létrehozta a gyógyszerészetügyi kormánybiztos intézményét.⁷³⁴ Feladata a „gyógyszerekkel, [...] a gyógyászati segédeszközökkel való tervszerű gazdálkodásának, [...] a gyógyszerészi munkaerő gazdaságosabb felhasználásának fokozatosabb biztosítása” volt, vagyis teljesen szabad kezet kapott a gyógyszerkészlet és gyógyszerészi munkaerő felett. Kormánybiztosnak Barczikay Tibor gyógyszerészt, a Szálasi-féle Nyilaskeresztes Párt politikusát nevezték ki, helyettese pedig az MGYSZ elnöke, Lőrinczy Lajos lett.⁷³⁵ Barczikay 1944. december 15-én elrendelte az összes gyógyszerész számára, hogy lépjen be az MGYSZ-be, azonban a gyógyszerészek döntő része bojkottálta a belépést.⁷³⁶ Barczikay nem sokkal később a fronttal együtt Nyugatra távozott. Az MGYSZ-szel együttműködve Lőrinczy ekkor egy körlevelet bocsájtott ki, amelyben felszólította a budapesti gyógyszerészeket, hogy a közelgő frontra tekintettel gyógyszereiket szállítsák Nyugatra. A terv szerint az ostromlott Budapest 192 gyógyszertárából 157 árukészletét szállították volna el.⁷³⁷ Lőrinczy számára a város ellátásának biztosítása helyett fontosabb volt, hogy a gyógyszerkincs a német szövetségesek kezén maradjon, és ne jusson a szovjet katonák birtokába.

⁷³⁴ A m. kir. minisztérium 4260/1944. M. E. számú rendelete. *Belügyi Közlöny*, 1944. december 3., 1700–1703.

⁷³⁵ Barczikayra vonatkozóan lásd Godzsák 2017a.

⁷³⁶ *Magyar Távirati Iroda – Külföldi-Belföldi Hírek*, 1944. december 15. https://library.hungaricana.hu/hu/view/KulfBelfHirek_1944_12_1__001-123/?pg=355&layout=s. (utoljára megtekintve: 2020. szeptember 23.). Említjük meg Vondra Antal pécsi gyógyszerész bátor kiállítását is, amellyel több pécsi gyógyszerésszel együtt nyíltan megtagadta a belépést a Nemzeti Szövetségbe még 1944 szeptemberében. A baranyai gyógyszerészek álláspontja érdekvédelmük ügyében. *EGyL*, 1944. szeptember 23.

⁷³⁷ BFL XXV.1.a-1834-1947.

A gyógyszerészi szaksajtó felszámolása

1944-et megelőzően több gyógyszerészeti folyóiratot is kiadtak hazánkban. A legnagyobb hagyományokkal a *Gyógyszerészi Hetilap* (1862–1944) rendelkezett, de nagy múltra tekintett vissza az *Gyógyszerészi Közlöny* (1885–1944) is. Legújabb szakfolyóiratnak pedig az 1936-ban alapított *Gyógyszerészi Szemle* számított. Az alkalmazotti mozgalmat a *Gyógyszerészek Lapja* (1906/1908–1944) képviselte.⁷³⁸

A németek bevonulását követően nemcsak a testületi autonómiát igyekeztek felszámolni, hanem a sajtónak a gleichschaltolásához is hozzáláttak. A miniszterelnök felhatalmazást kapott, hogy „az állami rend megóvása érdekében” betilthat időszaki kiadványokat.⁷³⁹ Ennek megfelelően 1944. április 27-én Kolosváry-Borcsa Mihály államtitkár, a sajtóért felelős kormánybiztos elrendelte több folyóirat, így a gyógyszerészi szaklapok felszámolását is.⁷⁴⁰ Jellemző a Sztójay-kormány kulturális pusztítására, hogy a szépirodalom árjásítása során 1944 júniusában félmillió zsidó szerző által jegyzett könyvet zúztak be.⁷⁴¹

A felszámolást követően a *Gyógyszerészi Hetilap*, a *Gyógyszerészi Közlöny*, valamint a *Gyógyszerészi Szemle* szerkesztői létrehozták az *Egyesített Gyógyszerészi Lapokat*, amely 1944. jú-

⁷³⁸ A rend kedvéért a *Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítőjét* is említjük meg, amely kizárólag tudományos kérdésekkel foglalkozott, a gyógyszerésztársadalmat érintő közügyekkel nem. Ságia 2005.

⁷³⁹ 10.600/1944. M. E. számú rendelet.

⁷⁴⁰ A m. kir. miniszterelnök 10.733/1944. M. E. számú határozata időszaki lapok további kiadásának megtiltása tárgyában.

⁷⁴¹ A m. kir. miniszterelnök 11.300/1944. M. E. számú határozata a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők műveinek a közforgalomból való kivonása.

lius 1. és 1944. december 2. között jelent meg. A *Gyógyszerészek Lapja* 1944. június 15-én jelent meg utoljára, mivel a folyóiratot kiadó Okleveles Gyógyszerészek Országos Egyesületét feloszlatta a Belügyminisztérium.

Az Egyesített Gyógyszerészi Lapok szerkesztőségét a megszüntetett lapok korábbi szerkesztői alkották, név szerint Löcherer Tamás, Szász Tihamér és Wolff Lajos. Amíg Löcherer a konzervatívabb, Tauffer Gábor által fémjelzett csoportosuláshoz tartozott, addig Szász Tihamért és Wolff Lajost a Keresztény Fronthoz és Várady László köréhez sorolhatjuk.⁷⁴² Egy szempontból azonban közösséget alkottak, mindhárman elhatárolódtak a Sztójay-kormány által elismert szakmai szervezettől, a MGYSZ-től. Ebből következett, hogy az új folyóirat permanens háborúban állt a szövetséggel és annak vezetőivel. Nem találtam egyetlen semmilyen információt arra vonatkozóan, hogy miért a megszüntetett egyesületekhez köthető, a nyilas hatalommal szemben ellenséges személyek kaptak lehetőséget új folyóirat indítására, és miért maradt az MGYSZ folyóirat nélkül.

„Őrségváltás” a gyógyszertárak élén

A második zsidótörvény végrehajtását a rendelkezéseknek megfelelően öt éves türelmi időt követően, 1943-ban kezdték meg. A Belügyminisztérium nagyságrendileg háromszáz gyógyszertár megvonásával számolt.⁷⁴³ A végrehajtást illetően a hatóságok

óvatosságát indokolhatta az is, hogy tisztában voltak a nyilvánvaló ténnyel, miszerint a zsidótörvény fokozni fogja az amúgy is kínzó munkaerőhiányt, amit a gyógyszerészi pályára lépők számának 1930-as években történő drasztikus korlátozása okozott. Még az alkalmazotti érdekképviselő, az OGYOE is kénytelen volt elismerni, hogy a gyógyszerészet munkaerőhiánnyal küzd, amelyet „az ország örvendetes megnövekedésével és a zsidó gyógyszerészek kiesésével” magyaráztak.⁷⁴⁴ De az okok között említették a rossz szociális viszonyok között tengődő alkalmazott gyógyszerészek elvándorlását is.⁷⁴⁵ A problémát az 1941 júniusában beálló hadi helyzet tovább fokozta, a háborús mozgósítás alól a gyógyszerészek ugyanis csak indokolt esetben kaptak felmentést.

Bárczy István államtitkár már 1941 októberében jelezte Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek, hogy a második zsidótörvény végrehajtása „a legnagyobb nehézségbe ütközik: Különösen nagy a hiány a gyógyszertár önálló vezetésére képesített (approbált) gyógyszerészekben.”⁷⁴⁶ Bárczy hiába hívta fel a figyelmet arra, hogy már eddig is be kellett zárni nyolc gyógyszertárat, és elkerülhetetlennek tűnik továbbiak bezárása is. Keresztes-Fischer azzal szerelte le az aggodalmaskodó Bárczyt, hogy a hiányt munkaszolgálatosok igénybevételével fogják orvosolni. Hiába panaszkodtak a gyógyszerészek is, hogy a zsidótörvény bevezetése óta fokozódott a munkaerőhiány, és hiába van „egyik oldalon zsidó gyógyszerész, aki szívesen vállal állást, a másikon pedig van elég patika, amelyik zsidót is kész alkalmazni,” ha törvényi akadálya van a munkába állásnak.⁷⁴⁷

⁷⁴² Beköszöntő. *EGyL*, 1944. július 1.

⁷⁴³ MNL OL K27 - 1942. április 28. <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944> (utoljára megtekintve: 2020. szeptember 23.)

⁷⁴⁴ Az O. Gy. O. E. 1941. június 8-i nagyszabású közgyűlése. *GyL*, 1941. június 15.

⁷⁴⁵ Elnéptelenedés. *GyL*, 1941. július 01.

⁷⁴⁶ MNL OL K150-I-8-i-1941-832.

⁷⁴⁷ Az alkalmazotthiány. *GyK*, 1941. december 6.

1943. május 4-én vonták meg a 46 év alattiak gyógyszer-tári jogosítványát.⁷⁴⁸ Ez összesen 68 gyógyszerészt és gyógyszer-tárat érintett. A megvonásról egy évvel korábban értesített gyógyszerészeknek még lehetősége volt a patika értékesítésére. húsz patikát korábban átruháztak, 16 átruházását kérték; de még elintézés alatt volt. 32 gyógyszer-tár átruházását viszont nem kérték, így azokat visszavonták.⁷⁴⁹ A belügyminiszter 29 gyógyszer-tárra írt ki pályázatot.⁷⁵⁰ Egyelőre nem találtam olyan adásvételi szerződést, amelyet a kisajátítás kényszere hívott életre, de nem lehet sok kétségünk afelől, hogy anyagilag jobban járt a zsidó tulajdonos, ha saját kézből értékesítette a gyógyszer-tárát, már csak azért is, mert a húszéves törlesztési futamidőnél szinte csak kedvezőbb fizetési feltételeket alkudhatott ki magának.

A berendezésnek és az anyagkészletnek a felértékelését az Országos Közegészségügyi Tanács végezte. Atzél Elemér 1945 után azzal magyarázta a tanács beiktatását a vagyon felértékelésének folyamatába, mert így látta biztosítottak, hogy a törvényt a lehetőségekhez képest a zsidókra nézve korrekt módon, a szélsőségesek szerepének mellőzésével hajtsák majd végre.⁷⁵¹

A megvont gyógyszer-tárak megváltása komoly tőkét kívánt, a kormány azonban anyagilag is támogatta az „őrségváltás” programját. Az értelmiségi munkanélküliség felszámolása és a keresztény gazdasági túlsúly biztosítása érdekében létrehozott Nemzeti Önállósítási Alap (NÖA) és a hozzá hasonló keresztényeknek szánt hitelakciók sok gyógyszerész számára anyagi tőkét biztosítottak a zsidó tulajdonban lévő gyógyszer-tárak

megváltásához.⁷⁵² A kínálkozó lehetőséget természetesen több gyógyszerész igénybe is vette.⁷⁵³

A menetrend szerint 1944. május 4-ével újabb 63 gyógyszer-tári jogosítvány megvonása vált esedékessé.⁷⁵⁴ Ezúttal az 56 év alatti zsidónak minősített gyógyszerészek kerültek sorra. 1944 januárjában meg is jelent a hirdetés az azon gyógyszer-tárakról, amelyeknek a kisajátítása esedékessé vált.⁷⁵⁵ A Sztójay-kormány beiktatását követően azonban a történések új irányt vettek. A kormány szándékait előrevetítette a Szálasi-kormány későbbi vallás- és közoktatásügyi minisztere, Rajniss Ferenc által szerkesztett *Esti Újság*ban megjelent cikksorozat, amelyet Csávossy László jegyzett. Első közleményében a gyógyszerészi pályára beözönlő zsidóság kártékony szerepét mutatta be, a második közleményben pedig a zsidótörvény lassú végrehajtása miatt ostromozta a minisztériumot.⁷⁵⁶ Ennek hátterében szerinte a „bársonykesztyűs kézzel írott rendelet” állt, amellyel egyes feltételezések szerint Atzél Elemérre utalt. Eljött tehát az ideje Csávossy szerint, hogy az „álhumanisták” fanyalgását félretéve a „rétestészta módjára, évekre elnyújtott megvonási eljárás helyébe olyan korszerű rendelkezés lépjen, amely egy csapásra eltávolítja a sárgacsillagosokat a gyógyszer-jogosítványosok közül.” A végrehajtás felgyor-

⁷⁴⁸ A fentebb már idézett 2.630/1942. M. E. számú rendelete értelmében.

⁷⁴⁹ *Gyógyszerészek Évkönyve*, 1943, 216–226.

⁷⁵⁰ 282.200/1943 B. M. számú rendelet. *BuK*, 1943. január 27.

⁷⁵¹ BFL XVII.1627 – 269/b *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. május 31. A bizottságokra vonatkozóan lásd MNL OL K150-1943-XIII-6-287601.

⁷⁵² 1937. évi 4.600. M. E. számú rendelet a Nemzeti Önállósítási Alapról. Gyógyszerészek bekapcsolása a keresztény hitelakcióba. *GyK*, 1942. december 19.

⁷⁵³ Például a kecskeméti Isteni Gondviselés új tulajdonosa. MNL OL K150-1944-XIII-6-256681.

⁷⁵⁴ *A m. kir. belügyminiszter 286.615/1943. számú rendelete*, Gyógyszerészek Évkönyve, 1944, 85–89.

⁷⁵⁵ 254.078/1944. B. M. XIII. sz. *BuK*, 1944. január 30.

⁷⁵⁶ Hogyan került zsidó kézre a fővárosi patikák nagy többsége. *ÉÚ*, 1944. április 24. Az országban minden ötödik, a fővárosban minden harmadik patika „sárgacsillagos”! *ÉÚ*, 1944. április 8.

sításának szándékára utal, hogy a Belügyminisztériumban Atzél Elemér nyugdíjazását kérte, amit jóvá is hagytak.⁷⁵⁷

A rend kedvéért említsük meg, hogy a Belügyminisztériumban Johan Béla államtitkár volt felelős az egészségügyi területekért, aki a Sztójay-kormány idején is helyén maradt. Az egészségügyi osztályt Grosch Károly, a gyógyszerészetért felelős osztályt Atzél Elemér vezette, akit nyugdíjazását követően Siegler János váltott.⁷⁵⁸

A Sztójay-kormány az 1944 májusában esedékes újabb kisajátítások előtt az „örségváltás” felgyorsítása mellett döntött: minden zsidó tulajdonában álló személyes jogú gyógyszertárat – beleértve a haszonélvezeti jogot is – azonnali hatállyal megvont.⁷⁵⁹ A zsidó tulajdonban álló reáljogú gyógyszertárak értékesítését megtiltották, és elrendelték, hogy zsidónak minősülő személy sem vásárlás, sem örökösödés útján nem juthat reáljogú patikához. A zsidó tulajdonban álló reáljogú gyógyszertárak élére hatósági vezetőt kellett a belügyminiszternek kineveznie. Megtiltották továbbá a gyógyszertár, valamint felszerelésének, berendezésének és anyagkészletének – a rendes forgalmat meghaladó – értékesítését. A kirendelt hatósági kezelő munkájáért

⁷⁵⁷ BFL XXV.1.a-3251-1945.

⁷⁵⁸ Siegler igazolásfellebbezési eljárásából tudható, hogy a tisztséget a nyilas hatalomátvételig látta el, utána rendelkezési állományba helyezték. 1945 után az előléptetésektől három évre ugyan eltiltották, de állásában meghagyták, mivel Siegler „magatartásából teljesen hiányzik bármely politikai jelleg.” BFL XXV.1.b-846-1945.

⁷⁵⁹ 1370/1944. M. E. számú rendelet. *BuK*, 1944. április 14., 1–2. A rendeletek és törvények megszületésének pontos menetét nehéz, szinte lehetetlen rekonstruálni. Argalás Lajos, a törvény-előkészítő osztály helyettes vezetőjének vallomása szerint a Sztójay-kormány idején a zsidórendeletek létrehozása Jaross és Endre utasítására, és az ő elképzeléseinek megfelelően történt. Karsai-Molnár 1994: 389–396, 430–431.

javadalmazásban részesült, a patika jövedelme pedig a GyOJA-t illette.⁷⁶⁰ A kisajátított gyógyszertárak ellenértékét az 550/1944. B. M. számú rendelet alapján kellett megfizetni, amely alatt kizárólag a felszerelést, a berendezést és az anyagkészletet értették. Az állam tehát a korábbi elvvel szembemenve nem ismerte el a gyógyszertár üzleti jogának vagyoni értékét, amellyel megvalósult az MGYNSZ 1939. évi programja. A teljes gazdasági megsemmisítés érdekében 1944. április 25-én megtiltották a zsidók értelmiségi és nem értelmiségi munkakörben való foglalkoztatását is, ugyanakkor mint munkaszolgálatosok kirendelhetők maradtak.⁷⁶¹

Egynémely gyógyszerészt „érzékenyen” érintett, hogy 1943-ban még a jogosítvány ellenértékét is ki kellett fizetni, akik viszont 1944 után nyertek zsidó gyógyszertári jogosítványt, anyagilag jobban jártak, mivel nekik csak a berendezést és az anyagkészletet kellett megtéríteniük. Az 1943-ban Balatonalmádiban zsidó gyógyszertári jogosítványt elnyerő Rimay István barátjának, Endre László államtitkárnak panaszolta el helyzetét. Örömmel látta ugyan Rimay, hogy a Sztójay-kormány hatalomra kerülésével a „megújhodott élet gyors tempót diktál, hogy megtisztítsa végre a keresztény magyarság életét a parazitáktól”, és „végre a zsidóbérencek felett is meghúzzák a harangot”. Ugyanakkor kifogásolta, hogy az előző kormányok a zsidókkal túl „humánusan” jártak el, amikor a gyógyszertári jogosítványért is kártalanították őket. Kérte, hogy az 1943-ban jogosítványt nyert keresztény gyógyszerészek mentesüljenek a „megterhelő” fizetési költségek alól. Endre a Belügyminisztérium illetékes munkatársainak további-

⁷⁶⁰ A hatósági kezelők sok esetben visszaéltek helyzetükkel, és a volt zsidó tulajdonos kiszolgáltatott helyzetével. Lásd a szabadszállási gyógyszer-tár új tulajdonosának ügyét: XVII. 1627 – 596. sz. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. október 25. illetve, 1945. november 28.

⁷⁶¹ 1540/1944 M.E. számú rendelet.

totta a panaszt, akik nem látták kivitelezhetőnek a gyógyszerertári jogosítvány ellenértékének teljes eltörlését, de javasolták a pénzügyi kötelezettségek kitolását 20 évről akár 40-50 évre.⁷⁶²

Ezek a pénzügyi intézkedések azonban már kizárólag a keresztény gyógyszerészeknek szóltak. 1944. április 14-én ugyanis zár alá vették a zsidók vagyonát, köztük azt a számlát is, ahol a gyógyszerertár ellenértékét meg kellett téríteni.⁷⁶³ A zsidóságnak az anyagi megsemmisülésénél azonban még súlyosabb eseményekkel kellett szembenéznie. Megkezdődött a zsidóság teljes jogfosztása, gettósítása, deportálása és fizikai megsemmisítése.

A zsidó gyógyszerészeket érintő megtorló intézkedések, rendőrhatalósági eljárások és internálások már jóval a Sztójay-kormány beiktatása előtt elkezdődtek. Reismann Ödönt nagyobb mennyiségű pipereszappan és gyógyszer birtoklása miatt 1942-ben, Fränkel Mózes pedig kenyér- és cukorjeggyl való visszaélés miatt 1943-ban internálták.⁷⁶⁴ Hauer Dávidot viszont már a Sztójay-kormány idején vonták eljárás alá politikai magatartása miatt. Az internálást elrendelő határozat szerint „megbízhatatlan, angolpárti, kommunistagyanús, valamint alatomos rémhírterjesztésével a közhangulatot igyekszik megla- zítani szélsőbaloldali propaganda kifejtésével.”⁷⁶⁵ Internálással sújtották azokat a zsidó gyógyszerészeket is, akik hamis keresztény dokumentumokkal igyekeztek megmenekülni a deportálások elől.⁷⁶⁶ A belügyminisztériumi iratanyagban található,

gyógyszerészi vonatkozású eljárások közül, kivétel nélkül mind- egyik zsidók ellen irányult. Nem kellett semmit elkövetni ahhoz, hogy elrendeljék a rendőrségi felügyelet alá helyezést. A zalalövői gyógyszerész valamilyen oknál fogva mentesült ugyan a deportálások alól, azonban 1944 júliusában rendőrségi felügyelet alá helyezték, mivel „zsidó, és mint ilyen, úgy a közrendre, mint közbiztonságra nézve aggályos, valamint hadviselés érdekei- re is veszélyes”.⁷⁶⁷ A rendőrségi felügyeletnek és internálásnak nem egyszer a koncentrációs táborokba történő deportálások vetettek véget. Az internálást követően deportálták Féder Bernátot is, aki „a sepsiszentgyörgyi baloldali érzelmű társadalmi réteg egyik szellemi vezető egyénisége” volt, „s mint ilyennek – kommunistagyanús magatartása hatályosabb ellenőrzése cél- jából” indítottak ellene eljárást.⁷⁶⁸ Féder 1945-ben a kauferingi koncentrációs táborban lelte halálát.⁷⁶⁹

Pontos adatok nincsenek a holokauszt idején elhunyt zsidó gyógyszerészekről, de az arányokat jól érzékelteti, hogy Nagy- várad ismert zsidó gyógyszerészei közül 17-en hunytak el, és csak hárman éltek túl a holokausztot.⁷⁷⁰

1944 májusa és júliusa között a gettósítások és a deportá- lások árnyékában rohamtempóban vezényelték le a gyógyszer- táruk árjásítását.⁷⁷¹ Az eddig fellelt adatok alapján két ütemben zajlott le az árjásítás. 1944 májusában 51, júliusban további 189

⁷⁶² MNL OL K150-1944-XIII-6-255655.

⁷⁶³ 1600/1944. M. E. számú rendelet (BuK, 1944. április 16., 1.) Karsai László ezt a rendeletet pusztítóbb hatásúnak tartotta, mint a Teleki- vagy a Kállay-kormány tucatnyi zsidórendeletét. Karsai 2004.

⁷⁶⁴ MNL OL K150-1944-VII-9-a-192479; MNL OL K150-1944-VII-9-a-172263.

⁷⁶⁵ MNL OL K150-1944-VII-9-a-172263.

⁷⁶⁶ MNL OL K150-1944-VII-9-a-184130.

⁷⁶⁷ MNL OL K150-1944-VII-9-a-194800.

⁷⁶⁸ MNL OL K150-1944-VII-9-a-172904.

⁷⁶⁹ A Jad Vasem intézet adatai alapján: <http://yvng.yadvashem.org> (utoljára megtekintve: 2021. október 10.)

⁷⁷⁰ Az elhunyt zsidó gyógyszerészeket Sági Erzsébet igyekezett összegyű-íteni. Sági 2000; Sági 2001; Budaházy 2016: 149-167.

⁷⁷¹ 255.157/1944. B. M. XIII. sz. BuK, 1944. május 5.; 255.360/1944. XIII. sz. BuK, 1944. május 17.

gyógyszertár került új tulajdonos birtokába, akiket a köznyelvben „Sztójay-jogosoknak” neveztek.⁷⁷² Egyes összesítések alapján 1943 és 1944 folyamán 302 db zsidó gyógyszerész patikáját sajátították ki.⁷⁷³

Az „örségváltás” és a deportálások végrehajtása során minden egyéb körülményt figyelmen kívül hagytak a hatóságok. Annak árán is hajlandók voltak végrehajtani a zsidóság gazdasági kifosztását és deportálását, hogy ezzel veszélyeztették az egészségügyi ellátás fenntartását is.⁷⁷⁴ Az egyetlen madarasi gyógyszerész zsidó tulajdonosát anélkül deportálták, hogy pótlásáról intézkedtek volna, emiatt a gyógyszertárat be kellett zárni.⁷⁷⁵ A kiskörei gyógyszertár tulajdonosa egy nagyobb gyógyszer-tárat kapott Jászárokszálláson, így a település lakóinak az orvos és az ivóvíz után a gyógyszert is nélkülözniük kellett.⁷⁷⁶ A Sztójay-kormány a zsidótörvényben rögzített mentességeket is figyelmen kívül hagyta. Az első világháborús hős cecei gyógyszerészt, Káldor Vilmost 1943-ban mentesítették a második zsidótörvény hatálya alól,⁷⁷⁷ de ennek ellenére 1944-ben a gyógyszertárát megvonták, és feleségével, Holczer Margittal együtt ugyanez év nyarán deportálták. Mindketten meghaltak az auschwitz-birkenai koncentrációs táborban.⁷⁷⁸

1944-re a lakosság egészségügyi ellátása kritikus állapotba került. Az árjásítást és a deportálásokat azon az áron is végre-

hajtották a magyar hatóságok, hogy tisztában voltak vele, hogy mindez milyen hatással lesz az egészségügyi ellátásra. Endre Lászlót pere során felelősségre vonták, hogy a törvényhatóságoknak a gettóba zárt zsidó orvosok és gyógyszerészek mentesítésére vonatkozó kérelmeit rendszeresen elutasította, ezzel pedig nemcsak a zsidóság deportálását segítette elő, de a lakosság egészségügyi ellátását is veszélyeztette.⁷⁷⁹ Az egészségügyi ellátás zavaraira utal, hogy a Sztójay-kormány idején az általános hadi- és tervgazdálkodást az egészségügyi személyzetre is kiterjesztették, az egészségügyi személyzetnek a katonai és polgári rendelkezésre állását ugyanis a zsidók esetleges teljes kiiktatása esetén is biztosítani kellett. A „orvoskérdés rendezése” tárgyú emlékiratot jegyző Dobák Dénes vezérkari ezredes megállapítása szerint az „ország egészségügyi ellátása bár jelenleg igen súlyos helyzetben van – nem képez megoldhatatlan problémát”. Jóllehet mind katonai, mind polgári téren az ellátás zavarai voltak tapasztalhatók, Dobák mégis amellet érvelt, hogy az ellátást a zsidóság teljes kiiktatása mellett is biztosítani lehet.⁷⁸⁰ A gyógyszerészek vonatkozásában pedig javasolták annak a „nem kívánatos” állapotnak a megszüntetését, hogy a zsidókat csak felelős vezetőként lehetett kirendelni. Ehelyett azt javasolták, hogy csak alkalmazottként lehessen őket számba venni.

A korszak krónikájához tartoznak azon névtelen feljelentők levelei is, akik az antiszemita hangulatot meglovagolva régi sérelmekért szerettek volna revansot venni. A kiskunhalasi gyógyszerészt feleségének zsidó származása miatt jelentették fel,⁷⁸¹ a rákosszentmihályi zsidó gyógyszerészt pedig azért, mert „agya-

⁷⁷² 257.657/1944. XIII. B. M. sz. BuK, 1944. május 7; 258.944/1944. XIII. B. M. BuK, 1944. július 19.

⁷⁷³ Szmodits-Dobson 2014: 98–113.

⁷⁷⁴ Jász-Nagykun-Szolnok megye egészségügyi ellátásának nehézségeire vonatkozóan lásd Csósz 2002: 78–81.

⁷⁷⁵ MNL OL K150-1944-XIII-6-255794.

⁷⁷⁶ MNL OL K150-1944-XIII-7-256214.

⁷⁷⁷ MNL OL K150-1943-XIII-7-284067.

⁷⁷⁸ <http://yvng.yadvashem.org> (utoljára megtekintve: 2021. október 10.)

⁷⁷⁹ Karsai-Molnár 1994: 49, 76–77.

⁷⁸⁰ MNL OL K150-1944-XVI-OM-2-332201.

⁷⁸¹ MNL OL K150-1944-XIII-6-254976

fúrt zsidó trükkhöz” folyamodva mentesíteni kívánta magát a zsidótörvények hatálya alól a kommunellenes tevékenysége alapján.⁷⁸² A felsővisói gyógyszerész ellen pedig az volt a panasz, hogy zsidó alkalmazottat foglalkoztatott.⁷⁸³

Nem mindenki élt vissza a zsidók kiszolgáltatott helyzetével. Sokan éppen a befolyásukat igyekeztek felhasználni, hogy mentse az üldözötteket. Lovag Gerhauser Sándort – mint minden gyógyszerészt – 1945 után igazolás alá vontak, ahol terhelő adatként felmerült, hogy nyilas párttag volt. Felmentését a felsorakoztatott zsidó tanúknak köszönhetette, akik elismerték, hogy Gerhauser anyagilag támogatta az üldözötteket, munkát szerzett nekik, segített bűjtatásukban, vagyontárgyaikat leltár mellett megőrzésre átvette és vissza is szolgáltatta. Nyilas párttagságát az üldözöttek kifejezett kérésére tartotta meg, hogy így biztosítva legyen befolyása, és mentő tevékenységének zavartalansága.⁷⁸⁴

Zsidó gyógyszertárak kiigénylése

A zsidó gyógyszertárak kisajátítása óriási lehetőséget jelentett azok számára, akik gyógyszertári jogosítványra, vagy egyszerűen csak egy nagyobb forgalmú patikára vágytak. Egy keresztény gyógyszerész pályázatában pontosan fogalmazta meg azt a lélektani helyzetet, ami a kisajátításokat követően előállt:

Nem vagyok bizonyos abban ugyanis, hogy a most tárgyalás alatt lévő pályázatnál szerencsés lehetnék-e jogosítványt nyerni, de úgy érzem, hogy itt van most az alkalom, amikor sikerülhetne visszatérnem a gyógyszerészi pályára.⁷⁸⁵

A könnyen megszerezhető zsidó vagyon még azokban is reményt keltett, akik régen hátat fordítottak a gyógyszerészi hivatásnak. Bibó István megfogalmazása szerint ekkor tanulta meg a magyar társadalom, hogy nemcsak munkával, hanem mások kifosztásával is lehet vagyont gyarapítani.⁷⁸⁶ Egyes adatok szerint az országban dolgozó nagyságrendileg 3500 gyógyszerész közül, ezer adott be gyógyszertári kérelmet a kisajátítással érintett háromszáz zsidó patikára.⁷⁸⁷

Érdemes egy pillantást vetni arra, hogy mi alapján döntött a nem zsidó gyógyszerészek között a Belügyminisztérium. A pályázókat az Országos Közegészségügyi Tanács rangsorolta, de a végső döntést a minisztériumban hozták meg. Értelemszerűen csak a zsidónak nem minősülő gyógyszerészek indulhattak a pályázaton (igazolni kellett a magyar állampolgárságot, továbbá nagyszülőikig felmenően a keresztény származást). Külön rendeletben szabályozták, hogy a gyógyszertári jogok adományozásánál a hadirokkant, a vitézi rendbe tartozó, a tűzharcos gyógyszerészeket, valamint a hadiözvegyeket előnyben kell részesíteni.⁷⁸⁸ A gyógyszertárak iránti igény volumenét jelzi, hogy az 1943 októberében meghirdetett 14 gyógyszertárra 122

⁷⁸² MNL OL K150-1944-XIII-6-255415

⁷⁸³ MNL OL K150 1943-XIII-6-283526.

⁷⁸⁴ BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. november 28.

⁷⁸⁵ MNL OL K150-1943-XIII-7-255740.

⁷⁸⁶ Bibó 1990b.

⁷⁸⁷ „A nagy futam”. *EGyL*, 1944. július 15.

⁷⁸⁸ A m. kir. belügyminiszter 741/1939. B. M. számú rendelete. *Rendeletek tára*, 1939, 1447-1450.

kérvény érkezett az Országos Közegészségügyi Tanácshoz.⁷⁸⁹ Az elhalálozás miatt (tehát nem az árszítással összefüggésben) megürrült budapesti Danubius gyógyszerháza ötven pályázat érkezett be.⁷⁹⁰ Ezek ugyan nem zsidóktól megvont gyógyszerházak voltak, de a gyógyszerházak adományozásának menetét jól mutatják. A fő szempont az volt, hogy amennyiben családi vagyoni felelőse a gyógyszerházban, és volt pályázó a családból, akkor értelemszerűen őt sorolták előre. Az OKT ezt követően

[...] figyelembe vette a gyógyszerészi pályán eltöltött szolgálati időt, a gyermekek számát, a katonai érdemeket – elsősorban a hősi halott vitézözevét –, a tudományos készségeket. Egyenlő feltételek esetén előnyben részesítette a hadirokkantakat, vitézeket és tűzharcosokat és értékelte a katonai kitüntetéseket.

A zsidó gyógyszerházak engedélyezése esetén nem rendelkezünk ilyen részletes kimutatással, de a nyertesek nevét és hozzávetőleges adatait közzétették.⁷⁹¹ Az 1943-ban kisajátított gyógyszerházi jogosítványok nagy részét alkalmazottak kapták, és csak töredékét tulajdonosok. A zsidó gyógyszerházakat 17 alkalmazott, három bérlő, három kezelő és hat tulajdonos között osztották szét. Az értékelés során a legfontosabb szempontot a katonai szolgálat, valamint a szociális és családi helyzet jelentette.

A gyógyszerházi jogosítványért folyamodóknak a magyar állampolgárság és a keresztény származás igazolása mellett be kellett nyújtaniuk egy hatósági erkölcsi igazolványt és egy

tiszti- orvosi bizonyítványt, az oklevelet, az eddigi gyakorlatot igazoló minősítványt, és egy nyilatkozatot, hogy gyógyszerházi jogosítványa nincs vagy arról lemond. Ami számunkra e helyütt érdekes, az a gyógyszerészek által becsatolt önéletrajzok. Ezek a dokumentumok nem az életút hiteles bemutatását, hanem azt a célt szolgálták, hogy meggyőzzék a Belügyminisztérium munkatársait arról, hogy a pályázó gyógyszerész szociálisan, katonai érdemei szerint, nemzethűség szempontjából, politikailag érdemes a gyógyszerházi jogosítványra. Eltekintek ezeknek az érdekes és izgalmas egódokumentumoknak a részletes bemutatásától. Csupán néhány szempontot emelek ki, miként igyekeztek a pályázók a vélt identitáspolitikai elvárásoknak megfelelni. Visszatérő motívum az önéletrajzokban az ellenforradalomban történő részvétel, a katonai szolgálat, a román uralom alatti meghurcoltatások, vagy a család fenntartásának szempontja. A siklósi gyógyszerész az 1943 májusában meghirdetett jogosítványok közül a barcsi gyógyszerháza pályázott. Érdemeiként felhozta, hogy kétgyermekes családjában, a világháború idején 16 hónapig a tűzvonalban teljesített szolgálatot, részt vett a kommunizmus elleni kőszegi ellenforradalomban, amelynek elismeréseként megkapta a nemzetvédelmi keresztet is.⁷⁹² A nagylőzi gyógyszerház tulajdonosa harmadik gyermekük érkezésére hivatkozva kérte egy nagyobb gyógyszerház jogosítványát. De azt sem hallgatta el, hogy az erdélyi Petrilla-Lónyán lévő gyógyszerházát azért kellett elhagynia, és a „csonkaországba” távoznia, mert a vasgárdisták zaklatták magyarsága miatt.⁷⁹³ Az egyetlen fiát és feleségét elvesztő balatonkiliti patikus özvegy édesanyjának és hajadon testvérének ellátása miatt igényelt egy nagyobb

⁷⁸⁹ MNL OL K150-1943-XIII-7-287505.

⁷⁹⁰ MNL OL K150-1943-XIII-7-285808.

⁷⁹¹ Huszonnyolc jognyertes. GyL, 1943. május 1.

⁷⁹² MNL OL K150-1943-XIII-6-282826.

⁷⁹³ MNL OL K150-1943-XIII-7-282559.

forgalmú gyógyszertárat. Érdemként hozta fel, hogy négyszeresen kitüntetett első világháborús hős, két fivére a háború hősi hallottja, részt vett a szegedi ellenforradalomban, családját pedig a románok üldözték el lakhelyükről 1927-ben.⁷⁹⁴

A zsidóság tragédiájából sokan sokféleképpen igyekeztek hasznot húzni. Lieber Béla kaposvári gyógyszerész beadvánnyal fordult a Belügyminisztériumhoz, mivel a kaposvári gettó felállítása miatt gyógyszertárának forgalmát veszélyeztetve látta. Az Arany Kereszt gyógyszertárat ugyanis két oldalról a gettó határolta, „a harmadik megközelíthető oldalon pedig vevőimnek el kell haladnia a concurens 25%-ban keresztény, 75%-ban zsidó reáljogú Mittelman Jenő tulajdonát képező zsidó gyógyszer-tár előtt, amely így még a számba jöhető kevés forgalomnak is legalább 80%-át felszívja.”⁷⁹⁵ Lieber előterjesztette megoldási javaslatait is, természetesen a konkurens zsidó gyógyszertár rovására. Javasolta, hogy a két gyógyszertár cseréljen helyet, vagy a Mittelman-féle patikát zárják be, hogy Liber a helyét átvehesse. Amennyiben ez nem oldható meg, akkor „szerényen” megelégedett volna a korábban kisajátított 45 budapesti zsidó gyógyszertárak egyikével.

Az árjásításból más módon is hasznot akartak húzni a fennálló gyógyszertárak tulajdonosai is. A zsidó patikák kisajátításában a környező gyógyszertárak tulajdonosai kiváló lehetőséget láttak, hogy a konkurenciaharcot csökkentsék. A MAGYOE Szolnok vármegyei kerületének vezetői beadványukban azt kérték a Belügyminisztériumtól, hogy a Szolnok városában megvont három zsidó gyógyszertárat ne adományozzák újra, mert a fenn-

⁷⁹⁴ MNL OL K150-1944-XIII-6-254387.

⁷⁹⁵ MNL OL K150-1944-XIII-7-255448.

álló öt gyógyszertár is el tudja látni a lakosság szükségletét.⁷⁹⁶ A nagyváradi gyógyszerészek a megvonás alá kerülő kilenc zsidó gyógyszertárból négy végleges megszüntetését kérték,⁷⁹⁷ a nagykőrösiek pedig a két megvont gyógyszertár egyikének végleges bezárását szorgalmazták.⁷⁹⁸ Hasonló beadványt fogalmaztak meg a nagyszalontai patikusok is, akik a megvont zsidó gyógyszertár végleges bezárásán túl javasolták a készlet szétosztását is a többi gyógyszerész között.⁷⁹⁹

A Sztójay-kormány idején már nem volt szükség semmiféle bürokratikus „ügyeskedésre”, a kisajátítás a zsidók erőszakos deportálásával is kivitelezhető volt. A budapesti Apostol gyógyszertár tulajdonosát, Czukor Lászlót 1944. június 5-én hurcolta el lakásáról Csomós Sándor detektív. Czukor Lászlót feleségével és szintén gyógyszerész leányukkal együtt deportálták, vélhetően a holokauszt áldozatai lettek.⁸⁰⁰ Gyógyszertárát a Sztójay-kormány Belenta Lászlónak adta 1944 augusztusában. A sikkasztás miatt indított büntetőügyben beszerzett tanúvallomások szerint a „nyilas érzelmű”, mindig századosi egyenruhát viselő Belenta belépett a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség halálfejes légiójába is, amelynek nemcsak tagja volt, hanem a légió gyógyszerészi „ügyosztályát” is vezette. Belenta a vádak szerint olyan kijelentést is tett, hogy a Sztójay-kormány idején csak az kap gyógyszertárat, aki belép a légióba.⁸⁰¹ Az országot a visszavonu-

⁷⁹⁶ MNL OL-K150-1944-XIII-6-255425.

⁷⁹⁷ MNL OL-K150-1944-XIII-7-255468.

⁷⁹⁸ MNL OL-K150-1944-XIII-7-255496.

⁷⁹⁹ MNL OL-K150-1944-XIII-6-255629.

⁸⁰⁰ A holtta nyilvánítást az egyetlen életben maradt gyermek, a szintén gyógyszerész Czukor János kezdeményezte. *Magyar Közlöny - Hivatalos Lap*, 32 (1947) 3.

⁸⁰¹ BFL XVII.1627 - A bizottság működésére vonatkozó iratok.

ló német csapatokkal együtt elhagyta, ekkor „sikkasztotta el” a gyógyszereket is. Felelősségre vonása elmaradt, mivel ismeretlen helyre távozott.⁸⁰²

„Strómanok és aladárok”

A tulajdonosváltás egyik speciális esete volt, amikor a tulajdon jog úgynevezett „stróman” vagy „aladár” kezébe került. Családtagként, rokonként vagy ismerősként a stróman névleg átvette a tulajdonjogot, de a régi tulajdonos hallgatólagosan irányítói pozícióban maradhatott. A gyógyszerészet esetén nehezítette ennek az elterjedését, hogy a strómannak is okleveles gyógyszerésznek kellett lennie. Ráadásul a patikus csak egy személyes jogú gyógyszertárat birtokolhatott, tehát a stróman megélhetését is ebből az egy gyógyszertárból kellett fedezni, ráadásul a stróman kizárta magát abból a lehetőségből, hogy saját gyógyszertárat birtokolhasson. Mégis találunk olyan iratot, amely arra utal, hogy a gyógyszerészet területén is létezett a stróman intézménye.

Egy feljelentő Jakab Árpád gyógyszerészt vádolta meg a Szatmárnémetiben kisajátított zsidó gyógyszertár strómanjaként.⁸⁰³ A vádak szerint ráadásul Jakab a Szatmári Szeszkereskedelmi Rt.-nek és a Novochémia gyógyárú-nagykereskedésnek is a strómanja volt. A nagyváradi Reisz István és Szabó Ferenc gyógyszerészek között 1944-ben létrejött szerződés is fiktív lehetett, mivel a gyógyszertár szakmai és gazdasági irányítása Reisz kezében maradt.⁸⁰⁴ Speciális a debreceni Jónap család ese-

⁸⁰² BFL XXV.2.b-1947-7065.

⁸⁰³ MNL OL K150-1944-XIII-6-255502.

⁸⁰⁴ Budaházy 2016: 129-145.

te. A zsidótörvények alá tartozó gyógyszerész saját keresztény feleségére ruházta át személyes jogú gyógyszertárát, amit sem a Belügyminisztérium, sem az Igazságügyi Minisztérium nem talált a törvény betűjével ellentétesnek.⁸⁰⁵

A háborút követő számonkérések idején, amikor a zsidóktól megvont patikákat kiigénylő gyógyszerészeket számonkérték, szintén gyakran találkozunk azzal a védekezéssel, hogy a zsidó tulajdonos kérésére vállalták el a gyógyszertár átvételét, tehát tulajdonképpen strómanok voltak. Tasnádi Fekete Lajos az igazolási eljárások során azzal védekezett, hogy a bocsárlapujtói gyógyszertárat a korábbi zsidó tulajdonos kifejezett kérésére igényelte meg, és bár a „jogfosztást maga részéről igazságtalannak találta, gondolta, ha elfogadja a bocsárlapujtói gyógyszertárat, egy zsidó részére a patikáját megmenti.” Az igazolóbizottság ennek ellenére Tasnádi Fekete Lajost vezető állásától egy évre eltiltotta az alábbi nyakatekert érveléssel:

[...] az a tény, hogy valaki egy zsidónak a vagyonát megmenti, lehet emberbaráti kötelesség, de ez egymagában nem mentesít. Az igazolás alá vontnak a Kochmeister cégnél jó állása volt, ennek ellenére az ország által törvénytelennek tartott Sztójay-kormánytól jogosítványt kapott, tehát azt kérte és elfogadta. Ezekből a tényekből más megállapítást nem áll módjában a Bizottságnak következtetni, mint hogy Tasnádi Fekete Lajos az elmúlt rezsimmal egyetértett.⁸⁰⁶

⁸⁰⁵ MNL OL K150-1943-XIII-7-282921.

⁸⁰⁶ BFL XVII.1627 - 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. május 13., illetve BFL XVII.1627 - 596. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1946. október 2.

1946-ban újra az igazolóbizottság elé állt, és ekkor már a volt zsidó tulajdonost is felkérte a tanúskodásra. Tanú szerint a gyógyszerterát átvéő Fekete maga kérte, hogy a volt tulajdonos is vegyen részt a leltározásban, de a főbíró és a jegyző megakadályozta ezt. Fekete az oroszok megérkezése után hiánytalanul visszaadta a gyógyszerterát. Az igazolóbizottság – enyhítve a korábbi ítéleten – feddésben részesítette a patikust.⁸⁰⁷ Igazolták viszont 1945 után Kis Lajost, az újpesti Magyar Korona gyógyszerterár alkalmazottját. Kis szintén a tulajdonos kérésére pályázta meg a gyógyszerterát mint stróman. A tulajdonos tanúvallomása szerint Kis, amikor

[...] hivatalosan övé lett a patika, épp úgy kezelte azt, mint a múltban, őket [ti. a tulajdonosokat] a nehéz idő alatt jövedelemből részesítette. Kis a közeli hozzátartozóinak a keresztény iratait odaadta, hogy őket mentse. A felszabadulás után természetesen a patikát hiánytalanul átadta.⁸⁰⁸

Szintén igazolták Székely Sándort, aki a Sztójay-kormánytól a budapesti Szent László gyógyszerterár üzleti jogát kapta meg, de a volt tulajdonossal ennek ellenére bérleti szerződést kötött, a családját anyagilag is támogatta, „a jogfosztottal és családjával szemben a legemberségesebben és legkorrektebbül járt el.”⁸⁰⁹ Haulik Béla szintén a jogfosztott tulajdonos; Haas József kérésére igényelte ki a nagysurányi gyógyszerterár jogosítványát, a gyógyszerterát azonban továbbra is Haas vezette.⁸¹⁰

⁸⁰⁷ BFL XVII.1627 – 596. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1946. október 2.

⁸⁰⁸ BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. május 13.

⁸⁰⁹ BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. június 27.

⁸¹⁰ BFL XVII.1627 – 596. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1946. november 12.

A gyógyszeripar árjásítása

Messze vezetne témánktól a gyógyszeripar és -kereskedelem árjásításának részletes ismertetése, ezért csak nagyon röviden, az általam vizsgált forrásokból rekonstruálható példákön keresztül mutatom be azt az átalakítást, ami ezen a területen lezajlott. Az árjásítás az ipar és kereskedelem területén nemcsak a tulajdonviszonyok átalakítását hozta magával, hanem a gyárban alkalmazottakra is kiterjedt. A zsidótörvények korlátozták a zsidók alkalmazását a magánvállalatoknál is, a nagyvállalatok esetén pedig a személyzeti ügyekről kormány szinten hoztak döntést.⁸¹¹

A zsidó gyógyszergyárosok közül Richter Gedeon esete a legismertebb. A Kőbányán működő gyógyszergyárát szintén érintették a zsidótörvények, amelynek hatására kezdetét vette a zsidó alkalmazottak elbocsájtása. Az igazgatóságba bevont befolyásos politikusok ellenére sem sikerült elérni Richter mentesítését a zsidótörvények hatálya alól, így először vezérigazgatói tisztségéből, végül saját gyárából is elbocsájtották. Richter Gedeont – aki árva gyermekként felnőve, saját tehetségéből és önerejéből hozta létre Magyarország legsikeresebb gyógyszeripari vállalatát – a nyilasok 1944. december 31-én a Dunába lötték.⁸¹²

A többi zsidó tulajdonban lévő gyógyszeripari vagy -kereskedelmi cég sem úszta meg az árjásítást. 1941-ben a szaksajtó örömmel számolt be a részvénytársaságként működő kereskedelmi vállalat, a Terla Szövetkezet átszervezéséről. A cikkíró szerint az átalakulás a „nagy örségváltás idején, fajtáját szerető,

⁸¹¹ Bódy 2008: 62–63.

⁸¹² Kapronczay–Magyar 2001: 13–75.

szociálisan érző, kristálytisza, erős példa” lehet mások előtt is.⁸¹³ A vezetőségben helyt kaptak a magyar gyógyszerész egyesületek prominens személyiségei, hiszen „a gyógyszerészet érdekének biztosítása leginkább azoktól várható, akik magát a gyógyszerészetet is vezetik.”⁸¹⁴ Az országos egyesület részéről Gróff Gyula, Várady László, Kováts Aladár, Thury Andor, a budapesti testület részéről Wolff Lajos, az alkalmazotti oldalról pedig Czeglédy Béla kapott helyet a vezetőségben, vagyis a keresztény mozgalom emblemikus figurái. Az 1945 utáni számonkérések során azonban kiderült, hogy a vezetőségben és a cég vagyonában bekövetkező átalakítás nem a korábbi vezetők beleegyezésével, hanem kényszerítéssel történt. A zsidótörvények hatálya alá tartozó László Sándort kiforgatták vagyonából, majd kiszorították a cégből. Az esetről az 1945 utáni számonkéréseknél részletesebben is beszámolok.

Szintén az 1945 utáni számonkérések alapján rekonstruálható Szalai Bélának, a Cito Gyógyszervegyészeti Gyár tulajdonosának esete. Szalai vallomása szerint két „nyilas” alkalmazottja, Miklós Zoltán és Zeide László (helyenként Seide) igyekeztek átvenni a gyár vezetését és kiforgatni őt a vagyonából. Miklós vallomása szerint azonban Szalai a kettőjük között fennálló munkaügyi per miatt indított ellene hadjáratot 1945 után. Maga is elismerte ugyanakkor, hogy valóban tettek ajánlatot Szalainak a vállalatra, hogy „azt ne kelljen felszámolni. El is jártak az ügyben, azonban ez nem sikerült. Nem az volt a céljuk, hogy Szalai tulajdonát képező gyárat elkobozzák, hanem meg akarták vásárolni tőle [...], hogy a szépen virágzó vállalatot ne kelljen megszüntetni.” Szalai a németek bevonulását követően vidékre menekült, Kemencén

⁸¹³ Terla Szövetkezet. GyL, 1941. október 1.

⁸¹⁴ Új vezetőség a Terla élén. GyL, 1941. szeptember 15.

bujkálva élte túl a vészkorszakot. Az általam vizsgált iratanyagból nem lehet megválaszolni azt a kérdést, hogy Miklós és Zeide szándéka valóban tisztességes volt-e, vagy hogy milyen kapcsolatban álltak a nyilasokkal, csupán a vállalat átvételére tett kísérletet regisztrálhatjuk.⁸¹⁵

Nemcsak vállalatokat érintett az árjásítás, hanem a külföldi cégek kereskedelmi képviselőit ellátó személyek pozícióját is meg akarták szerezni. Ilyen, külföldi cégeket képviselő ügynök volt Blancz Béla is, aki a diszkriminatív rendelkezések hatására egy strómant, Helmi Jenőt vonta be a cégébe. Blancz vallomása szerint azonban Helmi – kihasználva szorult helyzetét – kiforgatta őt vagyonából és cégéből. Blancz vallomása szerint:

1939-ben szorult helyzetemben közvetítette Staud Sándor az ügyletet, összehozott Helmi Jenővel azért, hogy megmentsem meg a céget, árjásítsuk. Megállapodtunk abban, hogy Helmi fizet 10 000 pengőt, ha az átruházást keresztülviszem. Amikor kifizetésre került a sor, Helmi azt írta, hogy elvesztette pénzét és nem tud fizetni. Ekkor már nem volt befolyásom és gondoltam, hogy az 50%-os jutalékot majd megkapom. Egy darabig kaptam is a részesedést. Később felszólítás jött a céghez, hogy vonuljak vissza. Sem a képviselők nem maradtak meg, sem semmit nem kaptam.⁸¹⁶

⁸¹⁵ BFL XVII.1627 – 269/b. Igazolóbizottság jegyzőkönyvei, 1945. május 15., illetve 1945. május 19.

⁸¹⁶ Érdekes adalék, hogy jöllehet más terhelő adat is felmerült Helmi Jenővel szemben, később mégis igazolták, mert egy másik tanú szerint Helmi zsidókat bűntatott. (BFL XVII.1627 – 269/b. Igazolóbizottság jegyzőkönyvei, 1945. június 29.).

Az árjásítás értékelése

A többi hivatással összevetve elmondható, hogy a gyógyszerészeknél a keresztény mozgalom csak viszonylag későn szerveződött meg.⁸¹⁷ 1938-at megelőzően csak az egyetemi ifjúság körében jelentek meg radikális jelszavak. A második zsidótörvény előkészítésekor a Tauffer Gábor vezette MAGYOE-nak – a lobbierejét felhasználva – sikerült elérnie a kormánynál, hogy a törvényt a zsidóságra nézve kedvezőbb feltételeket teremtve módosítsák. Ezen akciójuk azonban egyes keresztény gyógyszerészek ellenállását váltotta ki, és hozzájárult a keresztény mozgalmak, köztük a Keresztény Gyógyszerész Front megszerveződéséhez. A KGYF-nek 1941-ben sikerült elérnie Taufferék megbuktatását. A keresztény mozgalom támogatását élvező Várady László vezette új vezetőség a jelek szerint passzívabb álláspontra helyezkedett. Érdemben nem képviselte a diszkriminatív intézkedéseket elszenvedő gyógyszerészek érdekeit, de nem folytatott nyilvánosan antiszemita politikát sem. A MAGYOE vezetőségében ugyan háttérbe szorultak a zsidók, de az egyesületből – tudtommal – nem kellett kilépniük. A Sztójay-kormány nemcsak a vonatottan haladó árjásítás felgyorsítása, de egy tisztán keresztény összetételű egyesület felállítását is elhatározta. A MAGYOE-t és OGYOE-t felszámolták, vagyonukat átruházták a legszélsőségebb elemeket tömörítő, a gyógyszerészeti pálya teljes és azonnali zsidótlanítását sürgető Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségére. A felfüggesztett MAGYOE kevésbé radikális keresztény vezetőségéhez kötődő személyek, Szász Tihamér, Wolff Lajos és Löcherer Tamás felhasználva, hogy az *Egyesített Gyógy-*

⁸¹⁷ Kovács M. 2001.

szerézi Lapok révén lapengedélyt kaptak, tovább folytatták a küzdelmüket az MGYSZ ellen, amely hiába igyekezett elérni a „zsidó zugírkászok” felfüggesztését.⁸¹⁸

Vajon minek köszönhető, hogy a gyógyszerészek visszafogottabban viszonyultak a zsidóellenes intézkedésekhez, körükben a szélsőséges mozgalom mindvégig marginális jelentőségű maradt? Feltételezésem szerint a legfontosabb ok, hogy a gyógyszerészek – szemben más pályákkal – a gazdasági válság ellenére is elkerülték a proletarizálódást. Természetesen sejtésem igazolásához egy alaposabb társadalomtörténeti elemzésre lenne szükség, amely feltárja a gyógyszerészek jövedelmezőségének, valamint az alkalmazotti béreknek az alakulását. A gyógyszerészek által az 1930-as években javasolt és megvalósult válságkezelési megoldások (új patikajogok adományozásának és a hallgatók létszámának korlátozása) a pályán lévők szociális és gazdasági érdekeit szolgálták. Nem véletlen, hogy a legradikálisabb mozgalomnak, az MGYSZ-nek a tagságában gyógyszerésztár-tulajdonost csak elvétve találunk, de az alkalmazottak is csekély számban kapcsolódtak be a mozgalomba. Az MGYSZ támogatói éppen azokból a csoportokból kerültek ki, akik – talán éppen a kizárási mechanizmusok miatt – nem tudtak önállósulni, leszakadtak társadalmilag. Ide kell sorolni a tisztviselő gyógyszerészeket, a pályaelhagyókat és az alkalmazottak egy részét is.

⁸¹⁸ BFL XXV.1.b-1872-1946.

5.

A „NEMZETVÉDELMI TISZTOGATÁS”

IDENTITÁSPOLITIKA

A VISSZACSATOLT TERÜLETEKEN

■ ■ ■

Területi revíziók

A két világháború közötti magyar külpolitika legfontosabb célkitűzését a trianoni békeszerződés területi rendelkezéseinek felülvizsgálata jelentette.⁸¹⁹ A Párizs környéki békeszerződések rendszerének végül a Harmadik Birodalom felemelkedése és a második világháború kitörése vetett véget. Magyarország a területi revíziókat – német és olasz támogatással – három lépésben hajtotta végre. 1938 márciusában a Felvidék egy része, majd később Kárpátalja, 1940 augusztusában Észak-Erdély, 1941 áprilisában pedig a Délvidék egy része és a Muraköz lett ismét Magyarország része.

A magyar állam a visszakerült területeken először katonai közigazgatást vezetett be, majd a polgári közigazgatás helyreállítása keretében elrendelte az állami pozíciókban lévő személyeknek, vagyis a köztisztviselőknek, illetve az állam által adott jogosítványoknak és juttatásoknak a felülvizsgálatát. Ezzel párhuzamosan az újra államalkotó tényezővé váló, a visszacsatolt részekben élő

⁸¹⁹ Romsics 2005: 237–247.

magyarság egy része a korábban elszenvedett sérelmek miatt kárpótlást, jóvátételt követelt, és állami beavatkozást sürgetett.

A véleményformáló hazai gyógyszerési körök, illetve a szak-sajtó a visszacsatolást kitörő lelkesedéssel fogadták. Általános volt az a meggyőződés, hogy a korábban idegen uralom alatt lévő területeken a magyar gyógyszerészek tervszerű kiszorítására törekedtek, így elengedhetetlennek tartották ennek kompenzálását, a gyógyszertári jogosítványok felülvizsgálatát. A felvidéki részek visszacsatolását követően felhánytorgatták a „keserves 20 esztendőn” át tartó idegen uralmat és a cseh hatóságok rideg és mostoha bánásmódját.⁸²⁰ A felvidéki területek esetén is felmerült ugyan, hogy a csehszlovák korszakban a gyógyszer-tár-adományozások az etnikai szempontok figyelembevételével – a magyarok visszaszorítása érdekében – történtek, de mesze nem olyan élesen, mint az észak-erdélyi részek esetében.⁸²¹ A közvélemény-formálók a román állam nemzetiségi és gyógyszerészeti politikájában a „kisebbségek megsemmisítésének” és a tervszerű elrománosításnak a szándékát látták, a „kisebbség-hez tartozó magyar gyógyszerészek elleni politikai intézkedésekért” cserébe pedig retorziót követeltek.⁸²² A *Gyógyszerészi*

⁸²⁰ A Magyarországi Gyógyszerész Egyesület választmányi ülése. GyK, 1938. december. 17.

⁸²¹ Felvidéki gyógyszerési kérdések. GyK, 1938. december. 3.; Mik a teendők a gyógyszerészet terén a Felvidék visszacsatolásával kapcsolatban? GyK, 1938. november 12.

⁸²² A visszacsatolt területen. GyK, 1940. december 1.; Erdély gyógyszerészete erdélyi szemmel. Levél a szerkesztőhöz. GyK, 1940. december 7.; A visszatért Erdély és gyógyszerészete. Erdélyi kérdések I. GyK, 1940. október 19.; A német nemzetiségű gyógyszerészek is úgy érezték, hogy a román állam diszkriminatív módon bánt velük, gyógyszertárat egyáltalán nem kaphattak. (Karlheinz Schulery tanúvallomása a Victor Capesius erdélyi szász gyógyszerész elleni tárgyaláson, Schlesak 2008: 142.)

Közlöny külön cikket szentelt a magyar gyógyszerészek román uralom idején elszenvedett sérelmeinek.⁸²³ Több erdélyi vármegye gyógyszerészei pedig a „román impérium által jogtalanul és a magyar gyógyszerészet megsemmisítésére létesült” társadalombiztosítási intézetek gyógyszertárainak a bezárását kérték.⁸²⁴ A visszacsatolásokat követően tehát a hangadó magyar gyógyszerési körök nem zárkoztak el az állami beavatkozástól, és maguk is helyeselték a „magyarítás céljából engedélyezett gyógyszertárak” megszüntetését vagy áthelyezését, illetve általában a gyógyszertári jogosítványok teljes felülvizsgálatát.⁸²⁵

Az első bécsi döntés és Kárpátalja elfoglalásának következményei

A magyar katonaság bevonulását övező eufória nem bizonyult tartósnak. A felvidéki területek integrációjával és a közigazgatás átalakításával együtt járó intézkedések még a magyarok között sem váltottak ki egyöntetű lelkesedést.⁸²⁶ A katonai közigazgatást 1938 decemberében felváltotta a polgári közigazgatás, a magyar államhatalom lassan konszolidálódott. Mindez azonban a teljes közigazgatás átvizsgálása mellett történt, még a legalcsonyabb presztízsű állami pozíciók betöltéséért (például vonatfékező, bába) is igazolási eljáráson kellett átesniük a jelentkezőknek.⁸²⁷ Az igazolóbizottságokat a felvidéki magyar politi-

⁸²³ Levelek Erdélyből. GyK, 1940. szeptember 28.

⁸²⁴ MNL OL K150-1941-XIII-6-iktatatlan iratok.

⁸²⁵ A kisebbségellenes okokból engedélyezett patikákról. GySz, 1941. november 8.; Kerületi teljes ülések. GyK, 1942. május 16.

⁸²⁶ Simon 2014: 81–96.

⁸²⁷ Csilléry 2014.

kus, későbbi belügyminiszter, Jaross Andor javaslatára 1939-ben hozták létre. Az igazolóbizottságok fő vizsgálati szempontját a nemzethűség jelentette, ami alatt a csehszlovák uralom idején tanúsított, a magyarsághoz hű magatartást értettek. A nemzet-hűség szempontjából a különböző etnikai csoportok más-más megítélés alá estek. A magyarnak, ruszinnak vagy németnek minősített személyekkel szemben gyanúsnak minősültek a csehek és szlovákok, de az etnikai csoportnak nem minősülő zsidók is. Az igazolóbizottságok által figyelembe vett szempontok: nemzeti hovatartozás, magyarsággal szemben tanúsított magatartás, szervezeti és politikai tagság, hivatali tevékenység, szociális szempont.⁸²⁸ Egzakt kritériumrendszer ugyanakkor nem létezett, így a döntéssel megbízott személyek mérlegelésén múlt, kit tekintettek megbízhatónak.

Az első bécsi döntés nyomán 125, majd Kárpátalja elfoglalásával további 32 gyógyszerérték került magyar fennhatóság alá.⁸²⁹ A szaksajtó ugyan cikkek sokaságában üdvözölte „az idegen rabságból szabadult kartársakat”,⁸³⁰ akik azonban csak akkor folytathatták tevékenységüket, ha igazolási eljáráson esnek át. A gyógyszerészek igazolását az 1939. június 1-jén kiadott rendelet értelmében az orvosi igazolóbizottságok hatáskörébe utalták, akiknek meg kellett vizsgálniuk a patikus „visszacsatolást megelőző időben tanúsított magaviseletét az állam érdekei, az erkölcsi megbízhatóság és a hivatás tisztessége szempontjából”.⁸³¹ Az igazolásra kötelezettek névsorát hirdetmény útján

⁸²⁸ Csilléry 2014.

⁸²⁹ *Gyógyszerészek Évkönyve*, 1939, 439–447.; *Gyógyszerészek Évkönyve*, 1940, 548–553.

⁸³⁰ Vegyesek. *GyK*, 1938. november 12.

⁸³¹ A m. kir. minisztérium 1939. évi 5.240. M. E. számú rendelete, a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken az orvosi kamarák-

tették közzé. A gyógyszerészeknek csak egy önéletrajzot, egy erkölcsi bizonyítványt, illetve annak igazolását kellett csatolniuk, hogy 1938. november 2. előtt három hónapig a visszacsatolt területeken laktak. Az eljárás azonban lehetővé tette, hogy az igazolás alá vont személyekkel kapcsolatban bárki panasszal élhessen, és magyarellenes tevékenységére vonatkozóan adatokat szolgáltatson. Bár az igazolás alá vont gyógyszerészeknek formailag csak magyarságukat és az elmúlt két évtizedes tevékenységüket kellett igazolniuk, de a hatósági eljárásban a személyes konfliktusok is manifesztálódtak.

Az érsekújvári orvosi igazolóbizottság írásban rögzítette a magánorvosok esetén érvényesítendő szempontokat.⁸³² A gyógyszerészek esetén ilyen dokumentumot sajnos nem találtam. Mivel azonban ez a bizottság végezte a gyógyszerészek igazolását is, így vélhetően a szempontok nem sokban tértek el. Magyar nemzetiségűnek minősítettek esetén csak a csehszlovák uralom alatt tanúsított, a nemzethűséget igazoló magatartást vizsgálták. A nem magyar nemzetiségűnek minősítettek (szlovákok, ruszinok) esetén a magyarsággal szemben tanúsított magatartást vizsgálták, de a csehek például semmilyen körülmények között nem voltak igazolhatók. Nem volt igazolható, aki magyar intézmény működését gátolta, magyar személy ügyét rosszhiszeműen intézte, aki a csehszlovák nemzeti, kommunista vagy szociáldemokrata párt tagja volt, aki a magyarokat nemzetük megtagadására kényszerítette, és aki magyarellenes tevékenysé-

kal kapcsolatos kérdésekről kiadott 2.440/1939. M. E. számú rendelet kiegészítéséről, valamint a gyógyszerészi és a bábgyakorlatra vonatkozó kérdések rendezéséről. *Rendeletek tára*, 1939, 809–810. Kárpátalja vonatkozásában a kassai igazolóbizottság volt az illetékes szerv. (7810/1939. M. E. sz. rendelet. MNL OL K28-1939-L-18606).

⁸³² MNL OL K568-1939-6/biz.

géért álláshoz vagy pozícióhoz jutott. Figyelembe vették ugyanakkor, hogy gyermekét a magyarok szeretetére nevelte-e, illetve amennyiben kifogásolható magatartást tanúsított, azt kényszer hatására tette-e. Pontos kimutatást sajnos nem találtam, hogy hány gyógyszerész esett át igazolási eljárásom, és kiket, milyen indokkal utasítottak el.⁸³³ Az igazolási iratok egyébként is nagyon hiányosak, a Belügyminisztérium iratanyagában inkább az újrafelvételi, felülvizsgálati kérelmek maradtak fenn.

Az igazolási eljárás nem okozott különösebb problémát, amikor mind az igazolt, mind az igazolók nemzethűségi szempontból megbízható magyarnak kategorizáltak valakit. Igazolták a vágsellyei gyógyszerészt, aki „minden cselekedetével törhetetlen magyarságról tett tanúbizonyságot”⁸³⁴ Az Ung vármegyei alispán is javasolta a csapi és nagydobronyi gyógyszerészeknek mint „becsületes” és „gerinces magyar embereknek” az igazolását, azonban nem támogatta ugyanezt a Prágában diplomázott korláthelmeci Markovics József esetében, akinek „megbízhatósága kétes”, családtagjai „a csehek hűséges kiszolgálói voltak.”⁸³⁵

Az igazolások megadása a határhelyzetben lévő, több kötődéssel is rendelkező, nem vagy csak részben asszimilálódott személyek esetén – mint amilyen talán Markovics József is lehetett – már nehezebben vagy egyáltalán nem ment. A szórványosan fennmaradt iratokból nem egyszerű azonosítani a nemzetiségi gyógyszerészek ügyeit. Egy részük még az impériumváltást követően elmenekült.⁸³⁶ Voltak olyanok, akik az iratokban magukat magyarnak vallották, és ezzel az eljárást lefolytató hatóságok

is egyetértettek, igazolták őket. Nevük és felekezetük alapján csak feltételezni tudjuk (a felekezeti etnicitás elve alapján), hogy nem vagy csak részben magyar származású volt, és asszimilálódott az evangélikus Taubinger Béla bösi gyógyszerész, illetve a szintén evangélikus Rakusz Ottó perbetei gyógyszerész, akiket igazoltak.⁸³⁷ Az identifikáció és az identifikálás azonban nem minden esetben esett egybe. Kétségei voltak a hatóságoknak az asszimiláció őszinteségét illetően a Túrócszentmártonban született Kerényi Lajos esetében, aki – saját elmondása szerint – anyai ágon magyar, apai ágon szlovák származású volt.⁸³⁸ Nevét 1905-ben magyarosította Krč-ről, de 1918 után se szlovákosította vissza. Az igazolási eljárás során a főszolgabíró nem javasolta igazolását, mivel a két háború között a csehszlovák pártokkal kapcsolatba lépett. A főszolgabíró gyermekeinek magyar neveltetését nem Kerényi, hanem felesége érdemeinek tartotta. Kerényi azzal védekezett, hogy kényszer hatására lépett kapcsolatba a csehszlovák pártokkal. Kiemelte továbbá, hogy egész életében magyarként élt, ami nemcsak a szlovák környezetével okozott konfliktust, hanem az édesapjával is. Kerényit végül – a fellebbezését követően – második körben igazolták.

Bár az igazolási eljárásoknak nevesítve nem volt célpontja a zsidóság, valójában felhasználták ezt az eszközt az ellehetlenítésükre. Azon zsidókat igazolták, akik ellen nemzethűségi szempontból terhelő adat nem merült fel, és akik a csehszlovák időkben aktívan támogatták a magyar politikai mozgalmat, esetleg a magyar pártoknak voltak a tagjai.⁸³⁹ Neuwelt Pál komáromi

⁸³³ Az igazolt gyógyszerészekről több kimutatás található a MNL OL K150-1939-XIII-7-iktatatlan iratok között.

⁸³⁴ MNL OL K568-4-1939.

⁸³⁵ MNL OL K150-1943-XIII-6-283507.

⁸³⁶ Felvidéki gyógyszerész kérdések. GyK, 1938. december 3.

⁸³⁷ MNL OL K150-1939-XIII-7-iktatatlan iratok.

⁸³⁸ MNL OL K150-1939-XIII-7-iktatatlan iratok.

⁸³⁹ Lásd Back István érsekújvári gyógyszerész (MNL OL K568-67-1939), továbbá Grósz Jenő dunaszerdahelyi gyógyszerész esetét. MNL OL K150-1939-XIII-7-iktatatlan iratok.

gyógyszerész nemzethűségét a két világháború között – magyarsága miatt – elszenvedett gazdasági sérelmekkel támasztotta alá:

[...] a cseh járási állatorvos arra akart rábírní, hogy ne magyar nemzetiséget valljak. [...] Miután fenyegetéseit a leghatározottabban visszautasítottam, eredményeképpen azok az állami birtokok [ti. megrendelések], amelyek a patikának hosszú éveken át főerősségei voltak, egy csapásra kimaradtak.⁸⁴⁰

Bischitz Tivadar, szintén igazolt érsekújvári gyógyszerész is a csehszlovák uralom idején elszenvedett vegzálásokat emelte ki önéletrajzában. 1919-ben édesapját a bevonuló csehszlovák katonák verték félholtra, ahogy őt magát is, miután tüntetett a Kossuth-szobor lerombolása ellen. Kiemelte továbbá, hogy tagja volt a Szlovenszkói Magyar Közművelődési Egyesületnek, és támogatta az erdélyi Helikont.⁸⁴¹

Az igazolási eljárások során a zsidók nemzethűségét azonban könnyen megkérdőjelezhatték, őket szintén határhelyzetben lévő csoportként írhatjuk le. Az Ung vármegyei alispán jelentésében megkülönböztette a megbízható magyar gyógyszerészeket, akiknek igazolását javasolta, és a megbízhatatlan személyeket.⁸⁴² Ez utóbbiak közé tartozott a (a nevük alapján vélhetően zsidó származású) Friedman József és Davidovics Herman, akiknek „állampolgárságuk vitás és kétes”, ráadásul az utóbbi „kommunistagyanús” személyként volt nyilvántartva. A nagykaposi

(tudhatóan) zsidó gyógyszerész, Strausz Sándor igazolását szintén azért nem javasolta ugyanez az alispán, mert a kassai csendőrség nyilvántartásában ő is kommunistagyanús személyként volt nyilvántartva. Egy bejelentés szerint Strausz a helyi kommunista pártnak volt az alelnöke. Strausz nemcsak tagadta baloldali elkötelezettségét és párttagságát, de rámutatott, hogy a csehszlovák időkben is magyar iskolában tanult (Sátoraljaújhelyen), a magyar mozgalmakban részt vett, és társadalmi kapcsolatait kizárólag a magyarok jelentették. Ennek alátámasztására becsatolta a nagykaposi magyar párt volt elnökének és titkárának igazolását, továbbá születési helye, Ungmogyorós községi bírójának és egyben a helyi magyar párt elnökének igazolását is. Strausz hiába hivatkozott arra, hogy korábban a kassai katonai parancsnokság is igazolta, ennek ellenére az igazolását megtagadták, gyógyszerési tevékenységet többet nem folytathatott.⁸⁴³

Frisch Sándor mezővári gyógyszerészt sem igazolták, mivel a vele haragos viszonyban álló orvos feljelentése alapján igazolva látták, hogy „gyógyszertári jogosítványát felesége nagybátyjának, Kasztor Ernőnek a támogatásával szerezte, aki Magyarországon kémkedett Csehszlovákia javára, és Magyarország ellen rágalmazó könyvet írt.”⁸⁴⁴ Szemére vetették továbbá, hogy a csehszlovák nemzeti ünnepen, október 28-án beszédet mondott. Frisch védekezési stratégiája is hasonló volt Strauszéhoz: a helyi elit tagjaitól kérte nemzethűségének igazolását. A helyi református lelkész, a magyar párt elnöke, a magyar iskola igazgatója és a községi bíró is igazolta, hogy „a 20 éves cseh megszállás alatt mindig jó magyarként viselkedett, a magyar mozgalmakat és a magyar ügyet mindig készséggel támogatta feleségével együtt.”

⁸⁴⁰ MNL OL K150-1939-XIII-7-iktatatlan iratok.

⁸⁴¹ MNL OL K568-42/1939.

⁸⁴² MNL OL K150-1943-XIII-6-283507.

⁸⁴³ MNL OL K150-1943-XIII-6-283507.

⁸⁴⁴ MNL OL K150-1943-XIII-6-283832.

Frisch 150-200 helyi lakos aláírását is összegyűjtötte ügye érdekében. Előadta továbbá, hogy gyerekeit magyar iskolába járatta, és korábban a csehszlovák csendőrök üldöztetésének volt kitéve. A vizsgálatok során ráadásul az is kiderült, hogy Frisch kilenc éven keresztül hírszerző tevékenységgel segítette Magyarországot („H” egyén), amit a szatmárcsekei határőrség főtörzsőrmestere is igazolt. Mindezeket mérlegelve tagadták meg Frisch igazolását.

Súlyosabb vádak felmerülése esetén nemcsak a gyógyszerési engedélyt vonták meg, de rendőrségi eljárást is indítottak. Ez lett a sorsa Rotthmann Ignácnak is, aki a gyanú szerint a proletárdiktatúra idején gyógyszerértári körzeti felügyelő volt, majd a két háború között Beregszászon városi albíróként tevékenykedve a „cseh érdekek szolgálatába állt s a magyar revíziós törekvések ellenzője volt”.⁸⁴⁵ Esetéről a kor neves gyógyszerész-közírója, Putnoky István is megemlékezett:

Másnap délelőtt a Rotthmann patikába kukkantottam be, ahol Török Tibor kirendelt kezelővel ismerkedtem össze. Ez a szimpatikus fiatal kartárs beszél vagy négy nyelven és olyan rajongással beszél a magyar hazáról, hogy az minden tiszteletet megérdemel. Ha az öreg Rotthmann kolléga hasonlóképen vélekedett volna az ezeréves magyar határokról, úgy nem lenne most kezelő a patikájában s fia, a fiatal Rotthmann sem dolgozna Török Tibor felügyelete mellett.⁸⁴⁶

A revízió során a visszacsatolt területeken élő zsidók többszörösen hátrányos helyzetbe kerültek. Ha sikerült is elérniük az iga-

zoltatást, a zsidótörvények rendelkezései alól akkor sem vonhatták ki magukat. A legtöbb zsidó gyógyszerész története az igazolási eljárás, munkaszolgálat, kisajátítás, deportálás, koncentrációs tábor sémájával írható le. A kassai Megváltóhoz címzett gyógyszerértár tulajdonosát 1942 májusában értesítették az egy év múlva esedékes kisajátításról. A gyógyszerész 1942 júniusában munkaszolgálatra volt kénytelen bevonulni, így feleségének kellett az átruházást elintéznie. A tulajdonos felhatalmazásának beszerzése azonban hosszabb időt igényelt, mivel a férjétől 1942 októberéig összesen egy levél érkezett. Az átruházást végül tragikus esemény hiúsította meg, a tulajdonos munkaszolgálat közben meghalt,⁸⁴⁷ a Belügyminisztérium álláspontja szerint pedig a személyes jogosítványt csak annak tulajdonosa ruházhatja át, a haszonélvezet birtokába kerülő özvegy viszont már nem.⁸⁴⁸ Ideiglenesen tehát az özvegy kapta meg a haszonélvezeti jogot, amitől 1944-ben a Sztójay-kormány fosztotta meg.⁸⁴⁹ A munkácsi Minerva gyógyszerértár jogosítványának a megvonását szintén úgy indították el, hogy tulajdonosa munkaszolgálaton volt a keleti fronton, így a gyógyszerértárt átruházni nem tudta.⁸⁵⁰

A magyar közigazgatás zsidókkal szembeni ellenséges eljárására jó példa a kőrösmezei Kiesler Rudolf esete, aki gyógyszerértári jogosítványát a magyarok bevonulása előtt, 1939 januárjában kapta, megnyitására azonban már az impériumváltást követően tudott csak sort keríteni. A Belügyminisztérium azonban – a jogosítvány odaítélésének szabálytalanságaira hivatkozva – nem engedélyezte a patika megnyitását. A döntést a máramarosi

⁸⁴⁵ MNL OL K150-1944-VII-9-b222-223 f.

⁸⁴⁶ Felvidéki napló. GySz, 1939. augusztus 12.

⁸⁴⁷ MNL OL K150-1942-XIII-7-283577.

⁸⁴⁸ MNL OL K150-1943-XIII-6-282073.

⁸⁴⁹ BuK, 1944. július 19. 2.

⁸⁵⁰ MNL OL K150-1943-XIII-6-286673.

közigazgatási kirendeltség vezetőjének álláspontja alapján hozták meg, aki külön kiemelte, hogy Kiesler izraelita:

[...] Királymező községben a gyógyszerár felállítása közérdek, amit a kirendeltség is megerősít, csak nem Kiesler úr részére, aki izraelita vallású, s a Volosin-kormány főszolgabírája által adományozott gyógyszerár engedélyokiratot pedig a magyar jogszabályok szerint elismerni nem lehet.⁸⁵¹

Kiesler első világháborús hadirokkantként mentességet élvezett a második zsidótörvények hatálya alól. A hivatal kukacoskodására jellemző az is, hogy Kiesler első kérvényét 1939 márciusában nyújtotta be, azonban még szeptember végén is arról panaszodik, hogy kérvénye nincs elintézve, miközben a hitelre vásárolt gyógyszerei lassan mind tönkremennek, ahogy családjá is. A hivatalnak másfél évvel később, 1940 decemberében sikerült véglegesen elutasítani a kérvényt, ami ellen Kiesler még egyszer – sikertelenül – panasszal élt. Kieslert később deportálták, Auschwitzban a holokauszt áldozata lett.⁸⁵² A fenti esetek alátámasztani látszanak, hogy a bürokratikus antiszemitizmus jelensége, vagyis az államhatalomnak a zsidókkal szemben diszkriminatív eljárásai mindennaposak voltak a korszakban.⁸⁵³

A visszacsatolt területeken működő igazolóbizottságok köztes helyzetben voltak. Feladatuk volt a központi kormányzat nemzetállami szempontjainak, identitáspolitikájának az ér-

vényesítése, ugyanakkor részei voltak a helyi közösségnek is.⁸⁵⁴ A tagok a hivatali működésük során nem mentesíthették magukat a lokális kapcsolati háló adottságai alól sem. A személyes jó viszony, a barátságok és szövetségek, az ellenségeskedés és a helyi konfliktusok egyaránt rányomták bélyegüket a bizottságok működésére, és az igazolási eljárások kimenetelére.⁸⁵⁵ Ez különösen a nemzeti és/vagy felekezeti identitás szempontjából határhelyzetben lévő, vagy máshogy kifejezve, az asszimilációs ellenhatások miatt köztes helyzetben lévő személyek esetén válik nyilvánvalóvá. Az igazolóbizottságok felállításával ráadásul nemcsak pellengérre állították a teljes felvidéki közigazgatást, valamint az állami jogosítványt és juttatásokat élvező személyeket, de a feljelentéseknek, rágalmozásoknak, vádaskodásoknak olyan hullámát indították el, amely mélyreható sebeket okozott a helyi közösségeken belül is.⁸⁵⁶ Az igazolási eljárások során tapasztalt hibák és visszaélések miatt az észak-erdélyi, illetve a délvidéki területek esetén már nem is hoztak létre hasonló igazolóbizottságokat.

A második bécsi döntés és következményei

Észak-Erdélyben a magyar katonaság bevonulását követően több helyen atrocitásokra, spontán etnikai konfliktusokra került sor. A feszült helyzet a félmillió dél-erdélyi magyarság életére is kihatással volt, akiknek szintén súlyos atrocitásokkal kellett

⁸⁵¹ Az ügyiratban az izraelita vallásra utaló passzust kétszeresen is aláhúzták. MNL OL K150-1940-XIII-6-206059.

⁸⁵² A Jad Vaseem adatai alapján: <http://yvng.yadvashem.org> (utoljára megtekintve: 2021. október 10.)

⁸⁵³ Erről bővebben lásd Kádár-Vági 2005, 55–64.

⁸⁵⁴ Csilléry 2014: 10.

⁸⁵⁵ Ilyen volt az igazolási eljáráson áteső Subik Gyula és Biskoványi Ernő igazoló bizottsági tag konfliktusa, akik kölcsönösen csehszlovákbarátsággal vádolták egymást. Csilléry 2014: 27–29.

⁸⁵⁶ Simon 2014: 95.

szembenézniük.⁸⁵⁷ A magyar és román fél – egymást okolva a kialakult helyzetért – kölcsönös válaszlépésekkel mélyítette tovább a konfliktust. A diplomáciai kapcsolatok mélypontra kerültek.⁸⁵⁸ A második bécsi döntés hírére elindult a románok kíváncslása a magyar fennhatóság alá került területekről.

A keleti területek visszacsatolása révén összesen 283 gyógyszerértár került magyar fennhatóság alá.⁸⁵⁹ A Belügyminisztérium adatai szerint 29 román gyógyszerész működött a visszatért területeken (10%), akik közül – önként vagy a katonai hatóság nyomására és utasítására – 12-en elhagyták az ország területét.⁸⁶⁰ Egy hírlapi cikkben hasonló arányokról számoltak be: 260 visszacsatolt gyógyszerértár közül 138 keresztény magyar (53%), 53 zsidó (20%), 38 román (15%), 27 német (10%), négy pedig ismeretlen tulajdonos (2%) kezében volt.⁸⁶¹

A katonai közigazgatás ideje alatt a gyógyszerészi pályát elkezdtek karhatalmi eszközökkel „megtisztítani” a nemkívánatos elemektől, amiről teljesen nyíltan számolt be a korabeli sajtó:⁸⁶² „a romániai magyarüldözések megtorlásaként történt itteni kiutasítások gyógyszerészeket is értek. Ezeknek a gyógyszerértárába hatósági gondnokot ültetett a katonai parancsnokság.”⁸⁶³ Felfüggesztették a működő gyógyszerészi kamarát, és

⁸⁵⁷ Ablonczy 2011a.

⁸⁵⁸ L. Balogh 2013.

⁸⁵⁹ A visszatért Erdély gyógyszerértári statisztikája. GyK, 1940. szeptember 7.

⁸⁶⁰ A név szerinti kimutatás lelőhelye: MNL OL K150-1942-XIII-6-iktatatlan iratok.

⁸⁶¹ A visszatért Erdély és gyógyszerészete. Erdélyi kérdések II. GyK, 1940. október 26.

⁸⁶² A visszatért Erdély és gyógyszerészete. Erdélyi kérdések I. GyK, 1940. október 19.

⁸⁶³ A visszatért Erdély és gyógyszerészete. Erdélyi kérdések IV. GyK, 1940. november 9.

gyógyszerészi bizottságokat hoztak létre az ügyek intézésére.⁸⁶⁴ Az elmenekülő vagy kitoloncolt román gyógyszerészek sok esetben a gyógyszerértár felszerelését és készletét is magukkal vitték, amit a magyar gyógyszerészek igyekeztek megakadályozni. A kolozsvári egyetemen dolgozó magyar gyógyszerész életrajzában kiemelte, hogy a gyógyszerértár felszerelését és anyagkészletét a románokkal szembeszállva, életét kockáztatva kellett védelmeznie:

[...] magamra hagyva küzdöttem a kivonuló románok azon szándéka ellen, hogy az Egyetemi Gyógyszerértárt teljesen kirabolják. [...] Semmi néven nevezendő jutalmat és kitüntetést nem kértem és nem vártam, harcoltam, mint a többi névtelen harcolt és harcol jelenleg is.”⁸⁶⁵

Dél-Erdélyt viszont – a hatóságok és a lakosság vegzálása miatt – a magyar gyógyszerészek voltak kénytelenek elhagyni. Egy bok-sánbányai magyar gyógyszerész beadványában írta le, hogy maradása lehetetlenné vált „a sorozatos házkutatások, ablakbetörések, a gyógyszerértáram kirakatának betörése, feljelentések” miatt.⁸⁶⁶ Az ország elhagyására azonban nem a lakosság, hanem a vasgárda zaklatása kényszerítette, illetve az a tény, hogy irredentizmus vádjával haditörvényszék elé akarták állítani.⁸⁶⁷ Jól

⁸⁶⁴ Nagyváradon Medvigy Ferenc, Ajtay G. Gyula, Hegedűs Imre és Köpeczy Sándor alkotta a gyógyszerészi bizottságot. A visszatért Erdély és gyógyszerészete. Erdélyi kérdések I. GyK, 1940. október 19.

⁸⁶⁵ MNL OL K150-1943-XIII-7-287170. A kolozsvári egyetem kifosztását a *Gyógyszerészi Közlöny* is megerősítette: A visszatért Erdély és gyógyszerészete. Erdélyi kérdések II. GyK, 1940. október 26.

⁸⁶⁶ MNL OL K150-1940-XIII-6-205950.

⁸⁶⁷ MNL OL K150-1940-XIII-7-287395.

mutatja az üldöztetések kölcsönös voltát, hogy a boksánbányai gyógyszerész belügyminisztériumi beadványában annak a kolozsvári gyógyszerértárnak a jogosítványát kérte, amely korábban egy román gyógyszerészé volt. A román gyógyszerész ugyanis 1940 szeptemberében – a gyógyszerétárát kiürítve és hátrahagyva – Romániába menekült.

Jóllehet az igazolóbizottságok felállításától a felvidéki negatív tapasztalatok miatt ezúttal eltekintett a kormány, az igazolási eljárásokat ettől függetlenül lefolytatták. A beérkező javaslatok alapján az igazolás megadásáról vagy megtagadásáról az illetékes minisztériumok döntöttek. Az igazolás szempontjai érdemben nem változtak. A köztisztviselők igazolása esetén például megvizsgálták az adott személy erkölcsi tisztaságát, továbbá nemzethűségét. Ez alatt a román uralom idején folytatott politikai magatartást, a gyerekek magyar szellemben történő nevelését, a felekezetsváltást, a baloldali politikai körökkel fenntartott kapcsolatokat értették.⁸⁶⁸

A gyógyszerészeknek is a Belügyminisztériumtól kellett kérniük igazolásukat. Eltűntek azok a pufferszervezetek, amelyeket a felvidéki területeken az igazolóbizottságok jelentettek.⁸⁶⁹ A Belügyminisztérium az adott gyógyszerészről a főispántól, a tiszti főorvostól, valamint a polgármestertől (vagy alispántól) kért be adatokat. Ezeket leszámítva még egy véleményt olvashatunk az igazolóbizottsági eljárások legtöbb ügyiratában: Duducz Zoltán, (későbbi nevén Dombóy Zoltán) közegészségügyi főfelügyelő sommás, egysoros állásfoglalásait.⁸⁷⁰ Duducz rövid,

lényegre törő, minden indoklást vagy bővebb okfejtést nélkülöző megjegyzései megsemmisítő erejűek:

- állandóan csak a románokkal érintkező zsidó,⁸⁷¹
- túlzó, sovén román,⁸⁷²
- román összeköttetéseket pénzzel szerző, magyarellenes zsidó,⁸⁷³
- magyar szempontból közömbös, üzletes zsidó,⁸⁷⁴
- abnormálisnak látszó egyén, a magyarok ellen terroriztikus eszközökkel fellépő, komisz ember.⁸⁷⁵

Duduczról viszonylag kevés, de fontos információval rendelkezünk a sajtóforrások alapján is. 1939-ig Sepsiszentgyörgy városában volt tisztiorvos, ekkor a román hatóságok házkutatást tartottak nála, s államellenes összeesküvés vádjával letartóztatták és bebörtönözték.⁸⁷⁶ A román hatóságok fogolycsere-egyezmény keretében adták át a magyar hatóságoknak. 1940 decemberében nevezték ki a visszacsatolt észak-erdélyi területek egészségügyi főfelügyelőjévé.⁸⁷⁷ Duducz bizalmi megbízatására

nöm Tasnádi Ákosnak a segítséget.) A Kolozsvári Tisztogató Bizottság ugyanakkor háborús bűnösnek tartotta számon „hírhedten korrupt személyisége”, megőrzésre átadott zsidó értékek eltulajdonítása és a zsidó orvosok kifosztását sürgető, hírlapban megjelent kijelentései miatt (PIL XII-42-49., 96.).

⁸⁷¹ MNL OL K150-1941-XIII-6-315890.

⁸⁷² MNL OL K150-1943-XIII-6-286149.

⁸⁷³ MNL OL K150-1943-XIII-6-282968.

⁸⁷⁴ MNL OL K150-1944-XIII-6-287416.

⁸⁷⁵ MNL OL K150-1943-XIII-6-282512.

⁸⁷⁶ Háromszék két világháború közti üldözöttjei. *Háromszék*, 2000. július 12.

⁸⁷⁷ Egészségügyi főfelügyelővé nevezték ki Duducz Zoltán dr.-t. *Székelly Nép*, 1940. december 31.

⁸⁶⁸ A köztisztviselők igazolására vonatkozóan lásd Csilléry 2006.

⁸⁶⁹ 7.990/1940. M. E. számú rendelet.

⁸⁷⁰ Duducz (Dombóy) Zoltán volt a kolozsvári Közegészségügyi Főfelügyelőség vezetője. Később feljelentés alapján népbíróság elé állították, de sajnos az iratanyag nem maradt fent (BFL XXV.2.b-11422-1946. Köszö-

vall, hogy legfőbb feladatát a visszatért területeken dolgozó személyek munkájának megvizsgálásában látta:

Tájékozódni akarok – mondja Duducz dr. –, a helyi viszonyokat, a helyi igényeket akarom látni és azokról saját szemmel meggyőződni. Szükség van erre, mert rövidesen 77 kórházi főorvosi, 120 alorvosi és 390-nél több körorvosi állás kerül betöltésre Erdély területén. Bár a kinevezendő orvosokat szakszempontból a Legfelsőbb Közegészségügyi Tanács rangsorolja, mégis erdélyi szemmel végig akarom nézni a most ittlévő orvosi kar eddigi munkáját és minőségét. Utamon összeköttetést keresek a vármegyék közigazgatási vezetőivel, hogy az ő kívánságaikról és megfigyeléseikről is tájékozódjak.⁸⁷⁸

Természetesen a közigazgatás egyéb tényezői sem fogták vissza magukat, ha sommás ítéletet kellett alkotni egy-egy személyről. Egy főispán például „cionista, liberalista” jelzővel illette az egyik gyógyszerészt.⁸⁷⁹

A magyar nemzetiségűnek minősített gyógyszerészeket még azokban az esetekben is igazolták, amennyiben erkölcsi vagy politikai szempontból kifogás merült fel ellenük. A marótlakai magyar gyógyszerész főispáni jelentés szerint „könnyelmű természetű és részeges hajlamú egyén, aki ellen botrányos részegség miatt [...] eljárás van folyamatban”. Igazolását annak köszönhet- te, hogy a megszállás alatti magatartásával kapcsolatban sem

nemzetvédelmi, sem politikai, sem honvédelmi szempontból kifogás nem merült fel.⁸⁸⁰ A Belügyminisztérium számára az sem jelentett elegendő okot a működési engedély megtagadására, ha valaki a nyilaskeresztes párt tagja volt.⁸⁸¹

Érdekes és figyelemre méltó körülmény, hogy a hivatalos szervek – figyelmen kívül hagyva a terület sokszínű etnikai/felekezeti viszonyait – csak magyar és román gyógyszerészeket különböztettek meg. Alapvetően az államközi konfliktus határozta meg az igazolási eljárások lefolytatásának menetét. A Belügyminisztérium iratanyagában fennmaradt egyik – vélhetően a Külügyminisztérium vagy a bukaresti követség részére készített – dokumentum érdekes és értékes kimutatást tartalmaz a visszacsatolt területek gyógyszerészeinek etnikai viszonyairól.⁸⁸² A kimutatásból úgy tűnhet, hogy a területen csak magyar és román gyógyszerészek éltek, szászok, örmények egyáltalán nem. Mindez annak tudható be, hogy etnikailag csak a román gyógyszerészek minősültek megbízhatatlannak. Az „elfelejtett” nemzetiségeket mind magyarnak sorolták be, ahogy az összes izraelita felekezetű gyógyszerészt is, legalábbis egyelőre. Így lett magyar gyógyszerész az örmény katolikus Voith, az evangélikus Wolf és Droser, a római katolikus Chlepiczky, Träger és Foltinek, az izraelita Flohr és Atlasz, sőt a görögkeleti Roxin.⁸⁸³

⁸⁷⁸ Erdélyi egészségügyi kérdéseiről beszél dr. Duducz Zoltán főfelügyelő. *Székelv Nép*, 1941. március 23.

⁸⁷⁹ MNL OL K150-1943-XIII-6-285719.

⁸⁸⁰ MNL OL K150-1943-XIII-6-282823.

⁸⁸¹ MNL OL K150-1943-XIII-6-285493.

⁸⁸² A név szerinti kimutatás lelőhelye: MNL OL K150-1942-XIII-6-iktatatlan iratok.

⁸⁸³ A következtetlenségre utal, hogy Roxint egy másik dokumentumban már a román nemzetiségű gyógyszerészek közé sorolták. MNL OL K28-1942-O-16115.

4. táblázat. Kimutatás a visszacsatolt keleti és erdélyi területen lévő gyógyszerertárról⁸⁸⁴

	r. kat	ref.	ev.	izr.	gkat.	gkel.	őrm. kat.	unit	össz.
A román megszállás előtti időben jogado-mányozásban részesült magyar nemzeti-ségű gyógyszerészek	4	3	2	1	1	0	1	0	12
A román megszállás előtti időben jogado-mányozásban részesült román nemzeti-ségű gyógyszerészek	0	0	0	0	0	0	0	0	0
A román megszállás előtti időben átruházás révén gyógyszer-tárhoz jutott magyar nemzetiségű gyógyszerészek	6	6	3	8	0	0	0	0	23
A román megszállás előtti időben átruházás révén gyógyszer-tárhoz jutott román nemzetiségű gyógyszerészek	0	0	0	0	3	0	0	0	3
A román megszállás alatti időben jogado-mányozásban részesült magyar nemzeti-ségű gyógyszerészek	20	8	6	15	0	1	1	3	54

⁸⁸⁴ MNL OL K150-1942-XIII-6-iktatatlan iratok.

	r. kat	ref.	ev.	izr.	gkat.	gkel.	őrm. kat.	unit	össz.
A román megszállás alatti időben jogado-mányozásban részesült román nemzeti-ségű gyógyszerészek	0	0	0	0	7	3	0	0	10
A román megszállás alatti időben átruházás révén gyógyszer-tárhoz jutott magyar nemzetiségű gyógyszerészek	29*	15	10	12	2	1	0	2	71
A román megszállás alatti időben átruházás révén gyógyszer-tárhoz jutott román nemzetiségű gyógyszerészek	0	0	0	0	4	0	0	0	4
A visszacsatolt keleti és erdélyi területen lévő reáljogú gyógyszerertárak (mind magyar)	4	2**	0	3	0	0	0	1	10
Összesen	63	34	21	39	17	5	2	6	187

* ebből két fő áttért | ** ebből egy fő áttért

A kimutatás egyik érdekes adata, hogy a román állam időszakában adományozott gyógyszerertárak közül – legalábbis a kimutatás besorolása szerint – 54-et magyaroknak ítéltek, és csak tízet románoknak. Vásárlás révén 71 gyógyszerertár került magyar, és mindössze négy(!) román tulajdonba. Ennek ellenére Észak-Erdély esetében – sokkal inkább, mint a felvidéki részekben –

a magyar sérelmek erősebbek voltak, és a románok elleni intézkedéseket a két világháború között elszenvedett sérelmek, a „tervszerű románosítás” jogos és szükséges megtorlásának tartották. Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács mint a kormányzati szervekkel az erdélyi fejlesztésekben együttműködő tanácsadó szervezet kimutatása szerint a román uralom idején „kb. 3-4 I. osztályú és 10-15 II. osztályú” gyógyszerértár mellett számos kisebb, falusi gyógyszerértár is gazdát cserélt „fenyegetések vagy más kényszerítő körülmények” hatására.⁸⁸⁵ Nemcsak a közigazgatásban dolgozók, de a magyar gyógyszerészek is elérkezettnek látták az időt, hogy elszenvedett sérelmeikért kárpótolják őket. Egy kolozsvári gyógyszerész arra hivatkozva kérte a két közelben fekvő gyógyszerértár bezárását, mert azokat kizárólag „a tervszerű románosítás és a magyar gyógyszerértárok elerőtlenítésének” gondolata hívta életre.⁸⁸⁶

Az impériumváltás idején a korábban idézett belügyminisztériumi kimutatás szerint a 29 román gyógyszerész közül 12 – önként vagy a katonai hatóság nyomására és utasítására – elmenekült, 17-en viszont a helyükön maradtak.⁸⁸⁷ Az sem volt példa nélküli, hogy a kényszerhelyzetbe került dél-erdélyi magyarok és észak-erdélyi románok gyógyszerértáraikat elcserélve oldották meg az idegen fennhatóság problémáját.⁸⁸⁸

⁸⁸⁵ MNL OL K150-XVI-OM-6-év nélküli iktatatlan iratok. Erdélyrészi Gazdasági Tanácsra vonatkozóan lásd Oláh 2004: 135.

⁸⁸⁶ MNL OL K150-1943-XIII-6-283080.

⁸⁸⁷ A név szerinti kimutatás lelőhelye: MNL OL K150-1942-XIII-6-iktatatlan iratok.

⁸⁸⁸ Az MTI érdekes beszámolót közöl egy román és magyar gyógyszerész közötti cseréről: *Magyar Távirati Iroda – Házi Tájékoztató*, 1942. augusztus 10. https://library.hungaricana.hu/hu/view/HaziTajekoztato_1942_08/?pg=203&layout=s (utoljára megtekintve: 2020. április 15.)

Az igazolási eljárások során a 17 románnak minősített gyógyszerész közül mindössze hét főt igazolt a Belügyminisztérium, tíz főt viszont nem.⁸⁸⁹ Az eljárások során mindazon román gyógyszerésztől megtagadták a működési engedélyt, akik román érzelmükről, kötődésükről tanúbizonyságot tettek. Egy román gyógyszerészt – vasgárdista múltja mellett – azért fosztottak meg működési engedélyétől, mert „maroshévízi gyógyszerértára állandó gyülekezőhelye az ottani román intelligenciának s így a múltban tanúsított magatartása és az a tény, hogy gyermekeit ma is Romániában taníttatja, államellenes érzelmeiről tesz tanúbizonyságot.”⁸⁹⁰

A határhelyzetben lévő, a román-magyar asszimilációs tengelyen köztes helyzetben lévő gyógyszerészek helyzete meglehetősen bizonytalan volt. Ide kell sorolnunk a sarmasági gyógyszerész, Mets Gábor esetét. Levelében magát „300 évvel ezelőtt betelepített német család és ruszin család elmagyarosodott gyermekének, izig-vérig magyarnak” tartotta. Arra hivatkozva kérte gyógyszerészi működési engedélyének megadását, mert felesége magyar volt, leányát szintén magyar iskolába járatta. Asszimilációs határhelyzetére, többes identitására utal, hogy levelét hol Mets, hol Mecs, hol Mécs Gáborként írta alá. A közigazgatási iratokban viszont szóvá tették, hogy a román időszakban Meciú vagy Metsiú volt a neve, egy másik gyógyszerész pedig kérvényében Gavril Mecsuként hivatkozik rá.⁸⁹¹ Mets működési engedélyét végül megvonták, gyógyszerértarába hatósági kezelőt rendelték ki. A főispáni vélemény szerint személye nemzethű-

⁸⁸⁹ A név szerinti kimutatás lelőhelye: MNL OL K150-1942-XIII-6-iktatatlan iratok.

⁸⁹⁰ MNL OL K28 1941-L-19073; MNL OL K150-1943-XIII-6-286149.

⁸⁹¹ MNL OL K150-1943-XIII-7-282628; MNL OL K150-1943-XIII-6-287426; MNL OL K150-1943-XIII-6-282512.

ségi szempontból kifogásolható volt, gyógyszerértára közegészségügyi szempontból is hagyott maga után kívánnivalót, de felrötták neki azt is, hogy „gyógyult elmebeteg, de a betegségből kifolyólag összeférhetetlen, veszekedő és mindenkibe belekötő hajlamú.” Az Erdélyi Párt is hasonlóan negatív színben tüntette fel a gyógyszerészt, aki

[...] a megszállás alatt többrendbéli feljelentésekkel magyar embereknek szerzett kellemetlenséget és nemzeti-ségi hovatarozását pillanatnyi érdekeinek megfelelően változtatta, hol magyar, hol román, hol szásznak kiadva magát. Viselkedésével alapos gyanúnak téve ki magát a nem ép elméjűségnek.⁸⁹²

Az eljárások során zsinórmértékül használt Duducz már idézett jellemzése („abnormálisnak látszó egyén, a magyarok ellen terrorisztikus eszközökkel fellépő, komisz ember”) rá vonatkozott. Mets az elutasítás hatására beadványok sorával kezdte bombázni a helyi és központi magyar államigazgatást, immáron román származására és a kisebbség jogaira hivatkozva. Fenyegető hangú levelet írt a Minisztertanácsnak⁸⁹³ és Kállay miniszterelnöknek is,⁸⁹⁴ de Horthy Miklóshoz is kegyelmi kérvényt nyújtott be. Mets – akit bátran nevezhetünk a legtöbb beadványt jegyző gyógyszerésznek – 1945 után a Belügyminisztérium egykori államtitkárát, Johan Bélát is feljelentette.⁸⁹⁵ Az értelmetlen és céltévesztett beadványok igazolni látszanak, hogy Mets ítélőképessége korlá-

tozott volt. Ráadásul sikerült elérnie, hogy gyógyszerértárának elvesztése után internálják is. Érveiben mégis jó érzékkel mutatott rá a rendszer visszaállására: a kisebbségi jogok sárba tiprására, a magántulajdon és a szerzett jogok szentségének megsértésére („kommunista ízü rendelkezés”), a bírósági eljárás teljes hiányára, a sokszor személyes konfliktusokon nyugvó hatósági vélemények, vádaskodások abszurd voltára.

A románokat előző katonai hatóságoknak és a Belügyminisztériumnak az igazoltatások során követett eljárása a bukaresti magyar követség nehezítését váltotta ki. Egy követségi tanácsos a fentebb táblázatos formában ismertetett adatok hatására kemény hangú feliratot küldött a Belügyminisztérium részére:

Nem kívánom a kimutatásokban foglalt adatokat részletekbe menően boncolgatni, azonban a rendelkezésemre bocsátott táblázatokból első pillantásra megállapítható, hogy a magyarság a visszacsatolt területen nemzetiségi számarányát messze meghaladó mértékben részesedett a gyógyszerértári engedélyekben, a román uralom előtti pozícióit e téren nemcsak megtarthatta, hanem még szaporíthatta is, minél fogva semmi szükségét nem látom annak, hogy a visszacsatolt területen aránytalanul kis számban talált román gyógyszerészekkel szemben olyan politikát folytassunk, ami azokat pozíciói feladására akarná kényszeríteni. A hazai románságnak a gyógyszerészetben bírt csekély arányszámában nem látok nemzetiségi politikai veszélyt.”⁸⁹⁶

⁸⁹² MNL OL K150-1943-XIII-6-282512.

⁸⁹³ MNL OL K28-1942-L-20857.

⁸⁹⁴ MNL OL K150-1943-XIII-6-282512.

⁸⁹⁵ BFL XVII.1653.

⁸⁹⁶ MNL OL K150-1942-XIII-7-282000.

A követségi tanácsos a Belügyminisztérium eljárását elsősorban a dél-erdélyi magyar gyógyszerészek érdekében kritizálta, akiknek román retorziókkal kellett szembenézniük. A követségi közbenjárását vélhetően Inczeffy Károly tordai magyar gyógyszerész esete váltotta ki, akitől a román hatóságok „retorziós alapon”, a magyarok románellenes intézkedéseinek hatására elvették gyógyszerertárát.⁸⁹⁷ A követség óvatosságát az indokolta, hogy nyilvántartásuk szerint 89 magyar gyógyszerész élt a dél-erdélyi területeken, tehát a magyar félnek messze nagyobb vesztenivalója volt.⁸⁹⁸ A követségi tanácsos szerint ahhoz, hogy Inczeffy visszakaphassa a gyógyszerertárát, először a magyar félnek kell engedményeket tennie: „a nemzetközi jognak és a szokásoknak megfelelően ugyanis mi tartozunk először reparálni azt a cselekményt, amely román részen represszáliát váltott ki.” A Belügyminisztérium felülvizsgálta a román gyógyszerészek engedélyét és két – árdragítással és valutacsempészéssel vádolt – román gyógyszerész kivételével mindenkinek visszaadta azt. A konfliktust enyhítendő az észak-erdélyi románok és dél-erdélyi magyarok panaszait kivizsgáló Miniszterközi Bizottság is tájékozódott egy-egy román gyógyszerész ügyében.⁸⁹⁹

A nemzeti villongások, és a kölcsönös megtorlások jegyében a román Egészségügyi Minisztérium 1941 novemberében eltörölte a reáljogú gyógyszerertárak rendszerét, és minden gyógy-

szertárt személyes jogúvá minősített.⁹⁰⁰ Ezt több gyógyszerész is a dél-erdélyi magyarok elleni intézkedésnek tekintette, ami ellen panaszt emeltek a magyar Külügyminisztériumnál és Belügyminisztériumnál. Ráadásul a román rendelkezések szerint 1941 decemberétől gyógyszerertárt csak vérbeli román („român de sange”) vezethetett.⁹⁰¹ A Belügyminisztériumban ugyan fontolóra vették, hogy válaszlépéseket tesznek, erről azonban két okból is lemondtak. Egyfelől a reáljogú gyógyszerertárak megszüntetése Magyarországon nem a román nemzetiségűeket sújtaná, ha viszont más retorziót alkalmaznának, akkor az újabb román válaszlépéseket váltana ki. Az észak-erdélyi román gyógyszerészek alacsony száma miatt lényegében nem volt eszköz a kezükben. Így végül letettek erről, a román intézkedések válasz nélkül maradtak.⁹⁰² 1942 márciusában kelt levelében az Erdélyrészi Gazdasági Társaság is azt tanácsolta, hogy nem szabad újabb retorziókat foganatosítani a román gyógyszerészek ellen, mivel ez további érdeksérlemeket okozhat a dél-erdélyi magyaroknak.⁹⁰³

Úgy tűnik, hogy a diplomáciai védelem és a kölcsönösség, valamint a dél-erdélyi magyar gyógyszerészek érdekei miatt számos román gyógyszerész kapta vissza működési engedélyét. A diplomáciai helyzet, a dél-erdélyi magyar gyógyszerészek érdekei és a román repressziótól való félelem gátat szabott a gyógyszerészet „devalachizálásának”.⁹⁰⁴ 1942 novemberében 16

⁸⁹⁷ MNL OL K28-1942-O-22928

⁸⁹⁸ Egy másik kimutatásban több mint száz magyar gyógyszerész szerepel. (MNL OL K150-1943-XIII-6-285646.) A *Gyógyszerész Közlöny* kimutatása még ennél is több magyar gyógyszerésszel számol. Eszerint Dél-Erdély 346 gyógyszerertárából 133 keresztény magyar, 93 német, 69 román, 51 zsidó tulajdonban volt. A visszatért Erdély és gyógyszerészete. Erdélyi kérdések II. GyK, 1940. október 26.

⁸⁹⁹ MNL OL K150-1943-XIII-6-286149.

⁹⁰⁰ MNL OL K28-1942-O-16115.

⁹⁰¹ MNL OL K150-1943-XIII-6-283767, MNL OL K150-1942-XIII-7-287101, MNL OL K150-1942-XIII-7-282135, MNL OL K150-1942-XIII-7-282000.

⁹⁰² MNL OL K28-1942-O-16115.

⁹⁰³ MNL OL K150-XVI-OM-6-év nélküli iktatatlan iratok.

⁹⁰⁴ Tilkovszky 1967: 297.

román gyógyszerértulajdonost és négy román haszonélvezeti joggal rendelkező személyt tartottak nyilván magyar oldalon.⁹⁰⁵

Nemcsak a gyógyszerértulajdonosoknak, de a gyógyszerész-alkalmazottaknak is alá kellett vetniük magukat az igazolási eljárásnak, ha tevékenységüket folytatni szerették volna. A MAGYOE adatai szerint „a magyar nemzettel szembeni viselkedésük igazolására” szolgáló eljárások során a hatszáz erdélyi gyógyszerészből hetven fő nem kapott működési engedélyt, ami komoly munkaerőhiányt okozott.⁹⁰⁶ A Belügyminisztérium iratanyagában fennmaradt – ismeretlen eredetű és keltezetlen – statisztikai kimutatás szerint első körben 517 gyógyszerészt vizsgáltak meg: 355 keresztény és 103 zsidó gyógyszerész részére javasolták az igazolás megadását, viszont 14 keresztény és 45 zsidó gyógyszerész esetén a működési engedély megvonására tettek javaslatot. Ez a keresztényeknek 4%-át, a zsidóknak több mint 30%-át jelentette. Egy ugyanott található, szintén keltezetlen összesítés szerint összesen 641 igazolási eljárás történt, amely során 150 fő működési engedélyét vonták meg, akik között 79 zsidó gyógyszerész volt.⁹⁰⁷

A nem igazolt keresztény gyógyszerészekről etnikai információt nem közöltek, e helyütt ugyanis nem erre voltak kíváncsiak. Az igazolási eljárások névleg ugyan nem a zsidók ellen irányultak, a gyakorlatban azonban ezeket használták fel a zsidóság gazdasági ellehetetlenítésére.⁹⁰⁸ Az igazolási eljárások a zsidók-

ra mérték a legnagyobb csapást, akik a román gyógyszerészekkel szemben nem élveztek semmilyen diplomáciai védelmet.⁹⁰⁹

Az észak-erdélyi zsidóság esetén a nemzethűség mérlegelése a román-magyar asszimilációs tengely mentén történt. Sokan ugyanis a zsidóság román asszimilációját a magyarság elárulásának tekintették. Az Erdélyi Párt már az 1941-es programjában sürgette a román uralom idején a „magyarság testéről önként levált zsidóság” elleni intézkedések meghozatalát. Követelték a kormányzattól, hogy

[...] a zsidóságot a nevelés, a közvélemény alakítás és a jogszolgáltatás terén teljesen kizárja, a gazdasági életben pedig sürgős módot nyújt arra, hogy helyüket magyar szakemberek foglalhassák el. Mivel a termelő tőkét nemzeti vagyonnak tekintjük, a tőke és a termelés irányítása nem maradhat zsidó kézben.⁹¹⁰

A zsidóságot érintő retorziók azonban már a katonai közigazgatás ideje alatt, 1940 őszén kezdetüket vették.⁹¹¹ A gyógyszerértulajdonosok sok helyen mindenféle eljárást mellőzve egyszerűen elvették

⁹⁰⁵ MNL OL K28-1942-O-16115.

⁹⁰⁶ MNL OL K150-1943-XIII-6-286373.

⁹⁰⁷ MNL OL K150-XVI-OM-6-év nélküli iktatatlan iratok.

⁹⁰⁸ A 491 fő igazolt gyógyszerész neve, képzettsége, vallása és lakhelye (harminc főt leszámítva) megtalálható a Belügyminisztérium iratanyagában. Viszont éppen a 150 nem igazolt gyógyszerészről nincs ilyen kimutatás. Van viszont egy olyan lista, amely 29 újrafelvételi kérelmet tartalmaz,

és érdekes áttekintést nyújt az első körben nem igazolt személyekről is: három római katolikus, egy református, két görögkatolikus és 23 izraelita gyógyszerész! Tekintetbe véve, hogy a keresztények között is lehetnek áttért gyógyszerészek, egy-két kivételtől eltekintve mindenki zsidó. Az újrafelvételi eljárás során 13 főt igazoltak: két római katolikus, egy görögkatolikus, egy reformátust és kilenc zsidót. MNL OL K150-XVI-OM-6-év nélküli iktatatlan iratok.

⁹⁰⁹ 1943. május 4-ével visszavont zsidó gyógyszerértulajdonosi jogosítványok. GyL, 1942. október 1. A 2.220/1941 M.E. számú rendelet kiterjesztette a zsidótörvények hatályát a visszacsatolt erdélyi és keleti területekre is.

⁹¹⁰ Bárdi 2006: 278.

⁹¹¹ Uo. 277.

a megbízhatatlannak tartott zsidóktól. Rácz Rezső nagyváradi gyógyszerészt is karhatalmi eszközökkel fosztotta meg patikájától Rajnay Károly, a város katonai parancsnoka.⁹¹² Rácz unokájának naplója alapján nehezen rekonstruálható pontosan az eset. Rácztól mint „románbarát és megbízhatatlan zsidó” gyógyszeréstől vonták meg a patikát, amit vitéz Szepesváry Károly kapott meg. Sok utánajárás és talán némi megvesztegetés(?) hatására Rácz végül visszakapta a gyógyszertárat a második zsidótörvény szerinti kisajátításig. Később Rácz több családtagjával együtt a holokauszt áldozata lett.⁹¹³

A kolozsvári Deutsch Gábor ellen ugyan semmilyen panasz nem merült fel, igazolását a Belügyminisztérium mégis megtagadta. Hazafias magatartását igazolta a magyar párt kolozsvári tagozata, a Kolozsvári Gyógyszerész Testület, gyógyszerészi hivatását pedig a Nagyváradi Gyógyszerész Testület. A tiszti főorvos panaszt nem emelt, javasolta a gyógyszerészi engedély megadását. A gyógyszerész ellen nyilatkozott azonban Kolozsvár polgármestere, akinek ugyan konkrét kifogása nem volt a gyógyszerész ellen, semmilyen vádat nem fogalmazott meg vele szemben, de tekintettel a második zsidótörvényre, Deutsch „zsidó származása miatt” az engedély megadását nem javasolta. A főispán szintén nem hozott fel semmilyen érvet, de csatlakozott a polgármester véleményéhez. Ez azért érdemel figyelmet, mert a második zsidótörvény alapján csak 1943 és 1947 között kellett volna a zsidó gyógyszertárakat kisajátítani, a polgármester és a főispán levele viszont 1941 őszén kelt. Tehát még legalább két évig Deutsch folytathatta volna praxisát. Ráadásul a zsidótörvény a tulajdon-

jogra vonatkozott, az igazolási eljárások viszont a gyógyszerészi tevékenység végzésére, tehát semmilyen jogszabályi alapja nem volt a polgármester véleményének és a minisztérium eljárásának. Tegyük hozzá, hogy az elutasításban szerepet játszhatott a szűkszavú Duducz álláspontja is, aki szerint Deutsch „állandóan csak a románokkal érintkező zsidó”. Deutsch hiába nyújtott be újravételre kérelmet, és hiába javasolta az ügyben eljáró bizottság is az engedély megadását, a Belügyminisztérium hajthatatlannak bizonyult, Deutsch Gábort nem igazolták.⁹¹⁴

Egy másik kolozsvári zsidó gyógyszerész esetén a főkapitány ennél nyíltabban fogalmazta meg, hogy a zsidók nemzetvédelmi szempontból akkor sem igazolhatók, ha erre okot nem adtak: „...nevezett ellen nemzetvédelmi és politikai szempontból aggályos adat nem merült fel [...], mégis – fajiságát tekintve – ily vonatkozásban megbízhatóságához szó fér.”⁹¹⁵ Egy telcsi zsidó gyógyszerész gyógyszertárát elhanyagolta, piszkosan, rendetlenül kezelte, de a főispán ellene felhozott legsúlyosabb érve az volt, hogy Lengyelországból származik, és a „határsámban megbízhatatlan zsidók működése nem kívánatos”.⁹¹⁶ Szintén az antiszemita eljárások közé kell sorolni annak a gyógyszerész-nőnek az esetét, akitől azért vették el működési engedélyét, mert – szintén zsidó, munkaszolgálatot teljesítő – férje Nagyvárad egyik leggazdagabb embere volt. Bár semmilyen kifogás nem merült fel ellene, a polgármester „szociális okokból” mégis azt javasolta, hogy a gyógyszertárat egy szegény keresztény gyógyszerész kapja meg:

⁹¹² Rajnay életéről és tevékenységéről bővebben lásd Keresztes 2011.

⁹¹³ Rácz unokája, Heyman Éva hosszú oldalakat szentelt a gyógyszertár körüli kálváriának: Zsolt 2011: 53–63. A naplóról bővebben lásd Kunt 2010.

⁹¹⁴ MNL OL K150-1941-XIII-6-315890.

⁹¹⁵ A gyógyszerészt először eltiltották foglalkozásától, de a felülvizsgálati kérelmét – a főkapitány, a főispán és a polgármester elutasító javaslata ellenére – már pozitívan bírálták el. MNL OL K150-1943-XIII-6-284653.

⁹¹⁶ MNL OL K150-1943-XIII-6-284338.

[...] nem áll módomban most sem javasolni működési engedélyének megadását, mert még mindig igen sok keresztény gyógyszerész van, akiknek elhelyezkedési lehetőségük nincs, tehát nincs értelme, hogy egy amúgy is gazdag egyén az elhelyezkedési lehetőséget egy szegény ember elől elvegye.⁹¹⁷

Az igazolási eljárásokat a régóta fennálló helyi konfliktusok „megoldására” is szívesen felhasználták. Egy másik nagyváradai zsidó gyógyszerésznek például azért nem adták meg a működési engedélyt, mert a Nagyváradai Gyógyszerész Szövetség vádja szerint „meg nem engedett versenyt fejtett ki, amellyel Kartársainak anyagi és erkölcsi kárt okozott”. És ne feledkezzünk meg Duduczról sem, aki szerint ez utóbbi gyógyszerész „román összeköttetéseket pénzzel szerző, magyarellenos zsidó”. A gyógyszerész újrafelvételi kérelmét elbíráló bizottság szó szerint beemelte Duducz szavait az állásfoglalásába.⁹¹⁸ Ezeken az eseteken kívül több nagyváradai zsidó gyógyszerésztől is megtagadták a működési engedélyt. Egy tisztí főorvostól származó felterjesztésből tudható, hogy a zsidókat sok esetben csak azért nem igazolták, mert így akarták visszaszorítani árányukat a gyógyszerészek között.⁹¹⁹ A zsidók működési engedélyének tömeges megtagadása ez esetben is meghozta „eredményét”. 1943-ban az újrafelvételi eljárások során már a munkaerőhiány miatt látta szükségesnek a főispán a zsidók működési engedélyének vissza-

adását. Így kaphatta vissza 1943 őszén több zsidó gyógyszerész is az engedélyét.⁹²⁰

Az igazolást nemcsak a „galíciai jötméntnek” tekintett, vagy a román asszimiláció irányába nyitott személyektől tagadták meg, hanem a magyar közegben élő, asszimilálódott zsidóktól is. A sepsiszentgyörgyi zsidó gyógyszerész az igazolási eljárás során hiába érvelt amellest, hogy apja nemcsak magyar szellemben nevelte gyermekeit, de magyar iskolába is járatta őket:

Elő kell adnom azt, hogy néhai édes apám a régi Szent István magyarországi szellemében nevelt minket úgy, hogy mi elsősorban és mindenekelőtt magyarok és azután voltunk izr[aelita] vallásúak. Ezt a szellemet örököltem édes apámtól és ezt ápolta egész időn keresztül – a megszállás viszontagságos évei alatt – a még élő édes anyám vezetésével a családnak úgy, hogy mi a megszállás alatt is távol állva minden politikai megmozdulástól, magyaroknak tekintettük és vallottuk magunkat. Nem is lehetett ez másképpen, hiszen minden iskolámat, az elemi és a gimnáziumot is magyar iskolában végeztem. [...] Magyarnak születtem, magyar voltam a megszállás alatt, magyar vagyok és maradok.

Kiállt a meghurcolt gyógyszerész mellett Háromszék vármegye kilenc gyógyszerésze, a sepsiszentgyörgyi orvos és a kórház igazgató-főorvosa is. A gyógyszerészt végül a hagyományos – „üzletes zsidó” – antiszemita érveléssel utasították el: „a román uralom alatt nem tanúsított ugyan a magyarsággal szemben ellenséges magatartást, de ezt kizárólag üzleti érdek-

⁹¹⁷ MNL OL K150-1943-XIII-6-284747.

⁹¹⁸ MNL OL K150-1943-XIII-6-282968.

⁹¹⁹ MNL OL K150-1943-XIII-6-285891. Budaházy István adatai alátámasztják, hogy Nagyváradon magas volt a zsidó gyógyszerészek aránya, húsztíz pártikából ugyanis 11 zsidó tulajdonban volt. Budaházy 2016: 149–164.

⁹²⁰ MNL OL K150-1943-XIII-6-286404.

ből tette, és mint zsidó, a zsidó népközösségnek erős tagja volt és ma is az.”⁹²¹

Szintén magyar gyökereit, a magyarsággal vállalt sorsközösséget bizonygatta életrajzában a gyergyósalamási zsidó gyógyszerész. Nagyapja 1848/1849-es honvéd volt, apja részt vett az első világháborúban, miközben anyja a Vöröskeresztben szolgált. A gyógyszerész 1928-ban tért át az evangélikus felekezetre, a középiskolát a református Mikó Kollégiumban végezte, egyetemi évei alatt a bukaresti Magyar Diákotthon tagja volt a magyar párt segélyével, a magyar intézményeket a román uralom éveiben anyagilag támogatta. Nemzethűségét igazolta a körjegyzőség, az Erdélyi Párt, egy református tanár, egy katolikus pap és a helyi gyógyszerész testület. Az igazolást a főispáni véleményre hivatkozva azonban elutasították. Az újrafelvételi eljárás során a főispán már határozottan javasolta az engedély megadását a gyógyszerész részére, ekkor viszont az újrafelvételi bizottság látta úgy, hogy meg kell tagadni az engedély megadását, mivel korábban „a főispán nem nyilatkozott határozottan kedvezően.” A Belügyminisztérium végül – a második felülvizsgálati kérelemnek helyt adva – engedélyezte a gyógyszerészi tevékenységet. Ekkor már 1943 novemberét írtunk, tehát három évig tagadták meg a zsidó gyógyszerész működési engedélyét anélkül, hogy – zsidóságát leszámítva – bármilyen konkrét kifogás felmerült volna ellene.⁹²²

A visszacsatolt területeken élő zsidóság számára a területi revíziók nem csak az igazolási eljárásokat hozták magukkal. Somogyi László, a holokausztot túlélő nagyváradi gyógyszerész lírai költeményben mutatta be az asszimilált zsidóságnak a második bécsi döntést követő örömét, majd kiábrándultságát és csalódottságát.

A magyar fennhatóság ugyanis – várakozásaikkal szemben – nem a román elnyomás alóli felszabadulást hozta el, hanem jogtiprást, ki- szolgáltatottságot, deportálást és haláltáborot.⁹²³ Somogyi több lágert megjárva túlélte a holokausztot, de 17 nagyváradi zsidó gyógyszerész nem volt ilyen szerencsés, és a holokauszt áldozata lett.⁹²⁴

Délvidék

A visszacsatolt délvidéki területen az impériumváltással kapcsolatos feladatok ellátása már a katonai közigazgatás idején elkezdődött, ideértve a közigazgatás (és a gyógyszerészet) „megtisztítását” a nemzethűségi szempontból megbízhatatlan elemektől.⁹²⁵ A köztisztviselők egy része a magyar katonaság bevonulását követően önként vagy némi „ösztönzés” hatására elmenekült. Az igazolási eljárások során a helyben maradók közül is eltávolították azokat, akiknél igazolva látták a „szerbbarátságot.”⁹²⁶

A délvidéki területek visszacsatolásával 168 gyógyszerértár került a magyar állam fennhatósága alá.⁹²⁷ Egy újvidéki gyógyszerész, korábban minisztériumi alkalmazott, Mirkovits Andrija hírlapi közlése szerint a visszacsatolást követően Baranya és Bácska 151 gyógyszerertárából 45 szerb, 44 magyar, 34 német, 16 zsidó, hét horvát, öt pedig egyéb nemzetiségű személy birtokában volt. Ebből 51 gyógyszerertárat a „jugoszláv” érában engedé-

⁹²³ Idézi: Budaházy 2016: 80–81.

⁹²⁴ A gyógyszerészek egy része az elszenvedett kínzások vagy a deportálás miatt önként vetett véget életének. Atlasz Lajos, Rácz Rezső, Róth Miklós és Mihály Lajos is megmérgezte magát. (Budaházy 2016: 149–167.)

⁹²⁵ A. Sajti 2004: 163–175; Margittai 2019: 76–80.

⁹²⁶ A. Sajti 2009: 68–69.

⁹²⁷ *Gyógyszerészek Évkönyve*, 1942.

⁹²¹ MNL OL K150-1944-XIII-6-287416.

⁹²² MNL OL K150-1943-XIII-6-285012.

lyeztek, amiből 34 délszláv, nyolc magyar, hét német és két zsidó gyógyszerész tulajdonába került.⁹²⁸

A délvidéki gyógyszerészek egy része, élükön Horváth Zoltán dernyei gyógyszerésszel létrehozták a Délvidéki Keresztény Gyógyszerész-képviselőtestületet, amely elsősorban a keresztény-magyar érdekeket volt hivatva képviselni. Horváth a visszacsatolást követően követelni kezdte az idegen uralom alatt adományozott gyógyszerértárolási jogosítványok felülvizsgálatát, mert – sokakkal egyetértésben – úgy vélte, hogy az új gyógyszerárak felállítása a magyarság visszaszorításának érdekében történt.⁹²⁹

A délvidéki területeken szintén igazolási eljárás alá vonták az összes gyógyszerészeti tevékenységet végző személyt.⁹³⁰ A fennmaradt iratok alapján úgy tűnik, hogy a Délvidék esetében elsősorban a szerb nacionalista szervezetekben való részvétel volt a fő szelektáló elv. A pincédi Popovics Branivoj működési engedélyét a főispán véleménye miatt vonták meg, aki szerint „megbízhatatlan, magyargyűlölő, erőszakos dobrovoljac”.⁹³¹ Szintén dobrovoljac múltja miatt függesztették fel Popovics D. István újvidéki gyógyszerészt is.⁹³² A Narodna Odbrana egyesületben vállalt szerepe miatt Haag Jakab csonoplyai gyógyszerészt sem

igazolták, hiába hivatkozott arra, hogy kényszer hatására lépett be az egyesületbe.⁹³³ A korábban már említett Mirkovics András (Mirkovits Andrija) újvidéki gyógyszerész ellen felhozott vád pedig az volt, hogy minisztériumi alkalmazottként a hatáskörébe tartozott a gyógyszerértárolási jogosítványok odaítélése, és a magyar nemzetiségűeket majdnem minden esetben mellőzte. Az újrafelvételi eljárás során azonban visszakapta működési engedélyét, mivel kiderült, hogy csak véleményező szerepe volt, és a magyaroknak odaítélt gyógyszerárak aránya 16% volt.⁹³⁴

Nem csak a működési engedély megvonásával lehetett nehéz helyzetbe hozni a nemkívánatos gyógyszerészeket. Mura-szombaton két gyógyszerértároló működött, amelyek közül az egyiket 1930-ban engedélyezte a jugoszláv kormány. A tisztifőorvos szerint a gyógyszerértároló „valószínűleg politikai okokból” alapították, így akarták ugyanis ellehetetleníteni a településen működő magyar gyógyszerészt. Ezért javasolta a tisztifőorvos a szlovén Zmavec Darinka tulajdonában álló gyógyszerértároló áthelyezését a jóval kisebb Hosszúperesztégbe. A hivatalos indoklás szerint a gyógyszerértároló elproletarizálódásának megakadályozása miatt volt erre szükség. A komoly érdeksérelmet okozó határozat ellen Zmavec fellebbezést nyújtott be. A történet érdekes mellékszálja, hogy azért vált szükségessé Hosszúperesztégre áthelyezni a gyógyszerértárolókat, mert ott korábban jogosítványt kapott ugyan egy zsidó gyógyszerész, de ő – vélhetően munkaszolgálat miatt – nem tudta megnyitni a patikát.⁹³⁵ A retorziók ellenére számos szerb gyógyszerész tarthatta meg gyógyszerértárolóját. Mindez talán

⁹²⁸ Gyógyszerészeti viszonyok a Délvidéken – Bácska és Baranya területén. GyK, 1941. június 28.

⁹²⁹ Az egyesület egységének védelmében. GyK, 1941. szeptember 6.

⁹³⁰ Az 5.590/1941 M. E. számú rendelet (GyL, 1941. szeptember 1.), illetve az 9606/1941 B. M. számú rendelet. (Rendeletek tára, 1941, 2194–2195.).

⁹³¹ A dobrovoljacok első világháborús délszláv önkéntes katonák, akik szolgálataikért cserébe földterületet kaptak a magyarok lakta területeken. Popovics később visszakapta működési engedélyét, mivel kiderült, hogy összekeverték a szintén Popovics nevű orvossal. MNL OL K150-1943-XI-II-6-284123.

⁹³² Nem tudni miért, de a Belügyminisztérium később Popovics D. Istvánnak mégis megadta a működési engedélyt: MNL OL K150-1943-XIII-6-287561, MNL OL-K28 1943-L-15159.

⁹³³ A Narodna Odbrana 1908-ban Bosznia okkupációját követően létrehozott szerb nacionalista szervezet volt. Haag Jakab ügye: MNL OL K150-1943-XIII-6-282582.

⁹³⁴ MNL OL K150-1943-XIII-6-284143.

⁹³⁵ MNL OL K150-1943-XIII-6-285653.

a keresztény magyar gyógyszerészek relatíve alacsony számának, talán a munkaerőhiánynak, talán a magyar–jugoszláv diplomáciai helyzet enyhülésének volt köszönhető.⁹³⁶

Nemzetvédelmi szempontból a Délvidéken is sok zsidót minősítettek megbízhatatlannak. Nemzethűségüket itt is a magyar–szerb asszimilációs tengely mentén ítélték meg. Több városban is különadókkal sújtották őket, mondván, hogy a jugoszláv időkben „túlságosan is lojálisak voltak” az új államhoz, amit most „jóvátéhetnek” a magyar állam irányába.⁹³⁷ Konkrét kifogás hiányában, pusztán zsidósága miatt fosztották meg számos gyógyszerészt működési engedélyétől.⁹³⁸ Az alsólendvai szolgabíró egy gyógyszerészről adott véleményében nyíltan meg is fogalmazta fenntartását a zsidókkal szemben: „Politikai és nemzethűségi szempontból annyira számítható megbízhatónak, mint bármely más hozzá hasonló óvatoss zsidó.”⁹³⁹

A délvidéki zsidó gyógyszerészek kálváriájának bemutatására egy jobban dokumentált esetet mutatok be: a Widrich családot. A temerini Szentháromság gyógyszerertár tulajdonosa 1898 és 1927 között Widrich Soma volt, akitől két gyermeke, László és Júlia örökölte meg azt.⁹⁴⁰ Widrich László vélhetően az újvidéki mészárlások áldozata lett, amikor a magyar katonaság Zsablyán egy razzia, úgynevezett „partizánvadász akció” keretében több száz zsidó és szerb lakost mészárolt le.⁹⁴¹ Testvérét, Widrich Júliát meg-

fosztották működési engedélyétől. A rendőrség által megfogalmazott vádak szerint fegyvereket rejtegetett, a szerbekkel, dob-rovoljácokkal és kommunistákkal jó kapcsolatot ápolt, ráadásul a kormányzó arcképét egy női hajhálójával meggyalázta.⁹⁴² A vádak súlyossága miatt Widrich Júliát internálták. A magyar államigazgatás a gyilkosság és internálás ellenére fenntartotta a „jogszerűség” látszatát, a gyógyszerertár továbbra is Widrich család tulajdonában maradt. Mivel a család gyógyszerész tagjai működési engedélyt nem kaptak, ezért a patika élére Heib Pál hatósági kezelőt nevezték ki. A hatósági kezelők mint fizetett alkalmazottak nem voltak különösebben érdekeltek a gondjaikra bízott gyógyszerertár bevételeinek és hasznának növelésében. A patika anyagkészletét és berendezését nem kezelhették sajátjukként, hanem elszámolással tartoztak a tulajdonosoknak, akik azonban – mint a Widrich család kálváriájából is sejthető – nem tudták ellenőrizni a működést, ezzel pedig gyakran visszaéltek a hatósági kezelők. 1943-ban visszaélések miatt vizsgálatot folytattak Heib Pál ellen is, azal a váddal, hogy beszerzési áron adta tovább a gyógyszereket sógorának, Gutwein László gyógyszerésznek, ezzel megkárosítva a tulajdonosokat és a gyógyszerertárt. A vizsgálat megállapításai szerint Heib több ezer pengős kárt okozott a gyógyszerertárnak.⁹⁴³

A nemzetvédelmi tisztogatások értékelése

A nemzetvédelmi tisztogatásokat nem vizsgálhatjuk pusztán a nemzetállamok és nemzetiségek konfliktusának kontextusában. A magyar állam explicit törekvése ugyan valóban az volt, hogy a

⁹³⁶ Margittai 2019: 76–80.

⁹³⁷ A. Sajti 2009: 71.

⁹³⁸ Így fosztották meg működési engedélyétől Szemere Pál adai gyógyszerészt. MNL OL K150-1943-XIII-6-287544.

⁹³⁹ MNL OL K150-1943-XIII-7-282234.

⁹⁴⁰ Ökrész 2005.

⁹⁴¹ A Jad Vasek adatai alapján Widrich László Zsablyán hunyt el, éppen a mészárlások idején. <http://yvng.yadvashem.org> (utoljára megtekintve: 2021. október 25.). A mészárlásokra vonatkozóan lásd A. Sajti 2004: 269–317.

⁹⁴² MNL OL K150- 1943-XIII-6-287545.

⁹⁴³ MNL OL K150-1943-XIII-6-282166.

nemzeti kisebbségeket a homogén nemzetállam megteremtésének jegyében kiszorítsa bizonyos pozíciókból. Ez implicit módon azonban egy identitáspolitikai játszmában nyilvánult meg, ahol a magyar kormány, a helyi közigazgatási szereplők, a lokális elit és nem utolsósorban az igazolás alá vont együttesen, egymással hadakozva vagy szövetkezve definiálta azokat a kritériumokat, amelyek valakit nemzethűségi szempontból megbízhatóvá tettek. Az eljárásban ráadásul nem pusztán az etnikai szempontok érvényesültek, hanem a megbízhatóság értékelésénél figyelembe vették a felekezeti és a politikai szempontokat is. És mindezt átszötte a helyi konfliktusok bonyolult szövete.

Miközben ebben a játszmában a végső döntést a begyűjtött információk alapján – különösen az észak-erdélyi és délvidéki esetekben – a kormányzat hozta meg, és az eljárás sok esetben valóban retorziós jellegű volt, az eljárást elszenvedők rendelkeztek azzal a szabadsággal, hogy értelmezzék identitásukat és viszonyukat a magyar államhatalomhoz.

A megvizsgált iratanyag alapján nem rajzolódik ki egyértelmű mintázat, hogy mi alapján döntöttek az egyes esetekben. A döntések sokszor esetlegesnek tűnnek, és végső soron az eljárásban érintett személyek diszkrecionális mérlegelésén múlt egy-egy ügy kimenetele. A döntéshozókat jóformán semmilyen formális szabályrendszer nem kötötte, a nemzethűség kritériumai nem voltak egyértelműen definiálva.

6.

HÁTORSZÁG A HÁBORÚ IDEJÉN ÉS A FRONT ÁTVONULÁSA AZ ORSZÁGON

■ ■ ■

A két világháború közötti időszakban mind szociálpolitikai, mind egészségügyi téren jelentős és fontos előrelépések történtek. A vidék egészségügyi ellátásában (és a mezőgazdasági dolgozók társadalombiztosítása területén) azonban továbbra is súlyos hiányosságok mutatkoztak. Vidéken az orvosok száma nagyon alacsony volt, számos orvosi állás betöltetlen maradt. Az orvoshiányt a zsidótörvények csak tovább fokozták. A Belügyminisztérium – Johan Béla államtitkár vezetésével – számos programot indított a vidéki ellátás javítása érdekében.⁹⁴⁴ 1936 és 1943 között a közegészségügy számos területét államosították.⁹⁴⁵ A háborús gazdálkodás, és a visszacsatolt területek integrációja azonban elvonta a pénzügyi forrásokat, így a háborús években csak kisebb eredményeket sikerült elérni.

A háborús helyzet, valamint a front átvonulása az országon a gyógyszerészet szempontjából is súlyos következményekkel járt. A gyógyszer (pénzügyi és hadászati) értéke felértékelődött, mi-

⁹⁴⁴ Cora 2015.

⁹⁴⁵ Kocsis 2015: 126.

közben egyre gyakoribbá váltak a termelési és ellátási zavarok. A hadi helyzet inflációs hatása miatt a gyógyszerek árszabása tarthatatlanná vált, ezért a MAGYOE rendszeresen kérte annak felülvizsgálatát. A gyógyszerészek háborús célú igénybevétele, valamint a zsidókat és a „nemzethűségi szempontból megbízhatatlan” személyeket érintő diszkriminatív intézkedések miatt ráadásul állandóvá vált a munkaerőhiány. Másfelől viszont a háborús konjunktúra jótékony hatással volt a gyógyszeriparra.

Munkaerőhiány, frontszolgálat, munkaszolgálat

A háborús mozgósítás és különösen a diszkriminatív állami intézkedések óriási munkaerőhiányt okoztak a gyógyszerészet területén.⁹⁴⁶ A MAGYOE 1943-ban a lakossági gyógyszerellátás biztonságára hivatkozva kérte a belügyminisztert és a honvédelmi minisztert, hogy a 34 év feletti gyógyszerértárolókat mentesítsék a katonai besorozások alól.⁹⁴⁷ Az egyesület adatai szerint 50-60 gyógyszerértár üzemeltetése szünetelt gyógyszerész híján, ami 300-400 ezer ember ellátását érintette. A munkaerőhiány mögött álló okok között első helyen említették a zsidók alkalmazására vonatkozó korlátozásokat. Arra is felhívták a kormány figyelmét, hogy a gyógyszerértári jogosítványok folyamatban lévő megvonása a munkaerőhiányt csak fokozni fogja, hiszen a háromszáz zsidó patikát a jelenleg alkalmazásban álló keresztény gyógyszerészek fogják átvenni, így ők is kiesnek majd a munkaerőpiacról. Tovább fokozzák a munkaerőhiányt a visszacsatolt területeken lefolytatott

⁹⁴⁶ Kisegítő hiány. GyK, 1940. február 10. Az Okleveles Gyógyszerészek Országos Egyesülete 1942. december 13-i közgyűlése. GyL, 1943. január 16.

⁹⁴⁷ MNL OL K150-1943-XIII-6-286373.

igazolási eljárások. Adataik szerint hatszáz gyógyszerészből hetven nem kapott működési engedélyt. A MAGYOE harmadik okként a gyógyszerészképzés 1940. évi reformját jelölte meg, amely négy évre emelte a képzés időtartamát, ezzel vonva el egy teljes évfolyamot a munkaerőpiacról. Negyedik helyen említették a honvédelmi szolgálatot teljesítő gyógyszerészek kiesését a lakossági ellátásból.

Magyarország háborúba történő belépését követően fokozódott a lakosság mozgósítása, honvédelmi kötelezettségre való behívása, ami alól a gyógyszerészek sem vonhatták ki magukat. Egy-egy gyógyszerész honvédelmi szolgálat alóli mentesítését csak kivételes esetben engedélyezték, amennyiben a lakosság ellátása vagy egy közintézmény működése azt indokolta.⁹⁴⁸ Az orvosok és gyógyszerészek polgári foglalkozásában való meghagyására a tisztí főorvos tehetett javaslatot az alispán vagy a polgármester útján. Egy 1942. június 8-án kelt belügyminisztériumi kimutatás alapján az adott évre vonatkozóan 715 gyógyszerész közül 539 főt hagytak meg polgári foglalkozásában.⁹⁴⁹ A mozgósítás és a harctéri szolgálat sok helyen okozott ellátási nehézséget. Sopron vármegye alispánja felterjesztésében kérte a harctéri szolgálatot teljesítő lövői gyógyszerész visszahelyezését a patikába, mivel a helyére kirendelt munkaszolgálatos zsidó gyógyszerész tevékenysége a „közegészségügy kívánalmainak nem felel meg”.⁹⁵⁰

A zsidóságot érintő retorzióként, és a „zsidó munkaerő” fizikai kizsákmányolásaként tarthatjuk számon a – katonai szolgálatot helyettesítendő – munkaszolgálatos tevékenységet is.⁹⁵¹

⁹⁴⁸ Az egészségügyi személyzet mentesítésre vonatkozó iratok: MNL OL K150-XVI-OM-2.

⁹⁴⁹ MNL OL K150-XVI-OM-2 – iktatatlan irat.

⁹⁵⁰ MNL OL K150-XVI-OM-2-293244.

⁹⁵¹ A honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. 230 §-a rendelkezett a közérdekű munkaszolgálatról. A megbízhatatlannak nyilvánított személyek kizárá-

Munkaszolgálatra elsősorban a nemzeti kisebbségeket (szerbek, románok stb.), a politikailag megbízhatatlan elemeket (kommunisták stb.) és a zsidókat kötelezték.⁹⁵² A minisztertanács 1939 májusában kiadott rendelete értelmében a munkaszolgálatra beosztottakat honvédelmi feladatokra és a Honvédelmi Minisztérium hozzájárulásával egyéb közhasznú munkára is igénybe lehet venni.⁹⁵³ Ez utóbbi a gyakorlatban azt jelentette, hogy a Belügyminisztérium a munkaszolgálatos zsidó gyógyszerészeket gyógyszerertári munkára rendelte ki, illetményüket egyedileg állapította meg, amelynek kiegyenlítéséről a munkaszolgálatot igénybe vevő hatóság vagy intézmény gondoskodott.⁹⁵⁴

A harctéri szolgálatot teljesítő munkaszolgálatosok kiszolgáltatott sorsa közismert. Kegyetlenségével mégis kiemelkedik a sorból az 1944. október 16-i pusztavámi tömeggyilkosság. Egy nagyságrendileg 200 fős, orvosokból, gyógyszerészekből és mérnökökből álló munkaszolgálatos századot gyilkolt le az SS, lázadás vádjával. 32 zsidó gyógyszerész halt mártírhalt.⁹⁵⁵

sát a hadseregből már az 1920-as évek elején is elrendelték. Braham 1997: 287–288. A munkaszolgálat jogi hátterére és a zsidókkal szembeni alkalmazására vonatkozóan lásd továbbá: Csósz és mások 2015: 82–90.

⁹⁵² Csósz és mások 2015: 119.

⁹⁵³ 5070/1939. M.E. számú rendelet. (*Rendeletek tára*, 1941, 796–803).

⁹⁵⁴ 1941. évi 2.880. M. E. számú rendelet. *Rendeletek tára*, 1941, 1023. A munkaszolgálatra kirendelt zsidó gyógyszerészek 90–200 pengő közötti ösztöszeket kerestek, miközben az Országos Közegészségügyi Tanács egyik beadványa szerint a nem zsidó alkalmazottak bére 1000–2000 pengő között mozgott, (MNL OL K150-1944-XIII-7-254708). Az adat erősen túlzónak tűnik a nem zsidó gyógyszerészek bérére vonatkozóan. Egy másik esetben a minisztérium egy unitárius felekezethez tartozó, hatóság által kirendelt gyógyszerertárvezető részére 350 pengő fizetést állapított meg. Ez persze még mindig jóval több volt a munkaszolgálatos zsidók fizetésénél. (MNL OL K150-1943-XIII-6-284338).

⁹⁵⁵ Gáborján 1994; Aszódi-Dobrossy 2002.

A honvédelmi munkaszolgálat különösen nehéz helyzetbe hozta azokat a zsidó tulajdonosokat, akiknek gyógyszerertára megvonás alá került. 1943 májusában megvont gyógyszerertarak tulajdonosai közül többen teljesítettek lakóhelyüktől távol munkaszolgálatot, emiatt képtelenek voltak a gyógyszerertár átruházását elintézni a kisajátítás előtt. A budapesti Szent Flórián gyógyszerertár tulajdonosának felesége arról értesíti a Belügyminisztériumot, hogy „férjem két hónapja teljesít már katonai szolgálatot, jelenleg ismeretlen helyen van, vele az érintkezést felvenni nem tudom”.⁹⁵⁶ A budapesti Szent Péter gyógyszerertár tulajdonosának testvére arról értesítette a belügyminisztert, hogy a két hónapja munkaszolgálatot teljesítő testvére „fizikailag nincsen abban a helyzetben,” hogy személyesen járjon el a gyógyszerertár átruházása kapcsán. Kérte, hogy az egyéves átruházási periódus csak testvére visszatérése után vegye kezdetét.⁹⁵⁷ Retorzióval kellett szembenéznie annak, aki a munkaszolgálatot megtagadta vagy szabotálta. A honvédelmi munkaszolgálatra beosztott Mándi Jenőt „magatartása, hazafiatlansága” miatt internálták, mivel tisztjeinek feljelentése alapján „fegyelmezetlen magatartást tanúsított, a munkából kivonta magát, ezzel a többi munkaszolgálatos előtt rossz példát mutatott.”⁹⁵⁸

A munkaszolgálatosokat csak akkor vehették igénybe a gyógyszerertarakban, ha a Honvédelmi Minisztérium a Belügyminisztérium rendelkezésére bocsájtotta az adott gyógyszerész.⁹⁵⁹ A hátszágban teljesített munkaszolgálat a frontszolgálattal szemben nagyobb fizikai és anyagi biztonságot

⁹⁵⁶ MNL OL K150-1943-XIII-7-283611.

⁹⁵⁷ MNL OL K150-1942-XIII-7-283609.

⁹⁵⁸ MNL OL K150-1943-VII -9-a-200812.

⁹⁵⁹ 18.932/eln. 1. b. 1943. H. M. rendelet.

jelentett, ezért sokan önként ajánlkoztak fel hátszországban teljesítendő szolgálatra.⁹⁶⁰ Arra is akadt példa, hogy megélhetési problémák miatt jelentkeztek munkaszolgálatosnak, hiszen a zsidótörvények miatt a gyógyszertárakban elhelyezkedni nem tudtak.⁹⁶¹ Volt olyan, aki saját (megvont) gyógyszertárába kérte kirendelését, de a Belügyminisztérium állásfoglalása szerint „senki lakóhelyére, még kevésbé a saját gyógyszertárába munkaszolgálat címén ki nem rendelhető”.⁹⁶² Ha valaki saját alkalmazásában álló zsidó gyógyszerész kirendelését kérte, azt is sokszor ugyanezzel az indokkal tagadták meg.⁹⁶³

A munkaszolgálatos gyógyszerész mint hatósági kezelő járt el, ami egyben azt is jelentette, hogy kizárólag a gyógyszertár vezetésével lehetett megbízni, alkalmazotként nem volt foglalkoztatható. Ez elsősorban a nagy forgalmú, munkaerőhiánnyal küzdő gyógyszertárakat érintette érzékenyen. A keresztény gyógyszerészek sorra önállósították magukat zsidó patikák kiigénylésével, a zsidó gyógyszerészek alkalmazását korlátozták a zsidótörvények, sok esetben pedig berendelték őket munkaszolgálatra. A kínzó munkaerőhiány miatt a tulajdonosok érdekeit képviselő országos egyesület a rendelet módosítását kérte a belügyminisztertől olyképpen, hogy a munkaszolgálatosokat alkalmazotként is ki lehessen rendelni, ami enyhítette volna a nagyobb gyógyszertárak munkaerőhiányát. A minisztérium válasza szerint azonban ezt a kérdést azért rendezték így annak idején, hogy „a keresztény gyógyszerész alkalmazottaknak, a munkaszolgálatos gyógyszerészek egzisztenciális konkurenciát ne jelentsenek”, jöllehet a mun-

kaerőhiány megoldására a Belügyminisztérium sem látott jobb megoldást, mint a zsidó gyógyszerészek alkalmazására vonatkozó szabályok enyhítését.⁹⁶⁴ A munkaszolgálatosok kirendelését ezért elsősorban az idősebb, munkaképtelen, a fronton szolgálatot teljesítő gyógyszerészek vagy a haszonélvezők kérvényezték a Belügyminisztériumtól. Ez nem jelentette, hogy a tulajdonos ne felügyelte, irányította volna a gyógyszertárat, sok esetben inkább bűjtatott foglalkoztatásról beszélhetünk. Számos esetről tudunk, amikor a munkaszolgálatosokat alkalmazotként foglalkoztatták. Mivel a gyógyszertár tetemes vagyont jelentett, nem véletlen, hogy a tulajdonosok sokszor bizalmi személyek kirendelését szerették volna elérni, és pontosan megjelölték, hogy melyik munkaszolgálatos gyógyszerészt rendeljék ki.⁹⁶⁵ De az sem volt példa nélküli, hogy a kirendelt munkaszolgálatos elbocsájtását kérték szakmai alkalmatlansága,⁹⁶⁶ nézeteltérés,⁹⁶⁷ a nyelvtudás hiánya,⁹⁶⁸ politikai magatartása miatt,⁹⁶⁹ vagy éppen amiért kényelmes lakást, teát, szalonnát és füstölt húst követelt magának.⁹⁷⁰

A gyógyszertár tulajdonosa és a kirendelt kezelő közötti konfliktusok igen gyakoriak voltak. Ritkán előfordult olyan eset is, hogy a munkaszolgálatra kirendelt gyógyszerész emelt panaszt a gyógyszertár tulajdonosa ellen. A Mosonszentjánosra kirendelt munkaszolgálatos gyógyszerész a haszonélvezetet birtokló özvegyasszonyt azzal vádolta meg, hogy a vásárlók beteg-

⁹⁶⁰ MNL OL K150-1944-XVI-OM-1-297738.

⁹⁶¹ MNL OL K150-1943-XVI-OM-1-197759.

⁹⁶² MNL OL K150-1944-XVI-OM-1-295080.

⁹⁶³ MNL OL K150-1943-XVI-OM-1-297418.

⁹⁶⁴ MNL OL K150-1943-XIII-6-287131.

⁹⁶⁵ MNL OL K150-1944-XVI-OM-1-296204, MNL OL K150-1944-XVI-OM-1-294426, MNL OL K150-1944-XVI-OM-1-294445.

⁹⁶⁶ MNL OL K150-1944-XVI-OM-1-296671.

⁹⁶⁷ MNL OL K150-1944-XVI-OM-1-293937.

⁹⁶⁸ MNL OL K150-1944-XVI-OM-1-293070.

⁹⁶⁹ MNL OL K150-1943-XVI-OM-1-298341.

⁹⁷⁰ MNL OL K150-1943-XVI-OM-1-296560.

ségét indiszkréten kezeli, kibeszéli, ezzel sértve meg a titoktartást, ráadásul dézsmálja a patika kasszáját.⁹⁷¹

Hátország, háborús gazdaság

Hazánk legfontosabb kereskedelmi partnere vegyi- és gyógyszeripari szempontból Németország volt. A háborús készülődés, majd a hadiállapot beállta jelentősen megnövelte Németország fogyasztását a gyógyszeralapanyagoknál és késztermékeknél. Emiatt a magyar gyógyszeripar exportja ideiglenesen megnőtt, viszont a német beszállítóktól érkező alapanyagok és készítmények mennyisége csökkent.⁹⁷² A háborús konjunktúra a teljes gyógyszeriparra jótékony hatással volt. Nem függetlenül a német és a hazai háborús készülődéstől (győri program), 1937 és 1939 között a gyógyszerkészítmények exportja és a gyógyszeripar tiszta nyeresége megduplázódott.⁹⁷³ A háború első évében egy év alatt megduplázta nyereségét a legnagyobb hazai gyógyszergyár, a Chinoin, de hasonló sikerekről számoltak be az olyan kisebb cégek is, mint a Magyar Gyógyszer Rt.⁹⁷⁴

A háborús konjunktúra, a növekvő export, a gyógykészítmények honvédelmi célú igénybevétele általános anyag- és áruhiányt okozott, ami a gyógyszertárakat is érzékenyen érintette. A honvédség számára nélkülözhetetlen készítmények és nyers-

⁹⁷¹ MNL OL K150-1943-XIII-6-iktatatlan iratok.

⁹⁷² Vegyészeti gyáripárunk helyzete a GyOSz-jelentés tükrében. *V/K*, 1940. augusztus 1.

⁹⁷³ Benkő-Kurucz 1974: 115–116.; *Hírek. V/K*, 1943. január. A győri programnak is köszönhető konjunktúrára vonatkozóan lásd Ungváry 2012b: 39–41.

⁹⁷⁴ A Chinoin üzleteredménye. *V/K*, 1941. július. *Hírek. A Magyar Gyógyszer Rt. V/K*, 1941. szeptember.

anyagok közül többnek a kereskedelme tilalom vagy korlátozás alá esett, és számos korábban közforgalomban lévő hiánycikk beszerzését kötötték orvosi vényhez (koffein, szaharin, kinin).⁹⁷⁵ 1942 novemberében az anyaghíányra való tekintettel a Belügyminisztérium rendeletben kérte az orvosoktól, hogy „hazafias kötelességtudattól áthatva, gyógyszer-, illetőleg kötőzöszterrendeléseiknél minden külön jogszabályi rendelkezés nélkül is a legszigorúbb takarékosági elv alkalmazásával járjanak el.”⁹⁷⁶ Ugyanakkor hazánkban a gyógyszer- és vegyipar elkerülte, hogy honvédelmi okokból állami irányítás alá kerüljön.

A szaklapokban és az egyesületi összejöveteleken rendszeresen felmerült a hiánycikkek helyettesítésének lehetősége. A nyersanyaghíány jótékony következménye volt a gyógyszeripari innováció felfutása, a hazai gyáripár igyekezett a kieső nyersanyagok pótlásáról gondoskodni.⁹⁷⁷ A második világháború a szintetikus alapanyagok előállítására és forgalmazására szempontjából is jelentős előrelépést hozott. Különösen súlyos volt az ellátási zavar a jód, bróm, higany, ópium, kokain, fenol, kinin, koffein, cukor, inzulin, gyapot és alkohol,⁹⁷⁸ a honvédség ellátásához szükséges ragtapasz és kötszer,⁹⁷⁹ majd idővel a patikák működéséhez szükséges petróleum, üveg, szappan és tüzelőanyag⁹⁸⁰ tekintetében is.⁹⁸¹ A MAGYOE a tüzelőanyag hiányára hivatkozva kérte a gyógyszertárak 19 óráig történő nyitvatartási kötelezettségének leszállítását

⁹⁷⁵ Benkő-Kurucz 1974: 123.

⁹⁷⁶ A m. kir. belügyminiszter felhívása a takarékos gyógyszerrendelés érdekében. *GyK*, 1942. november 14.

⁹⁷⁷ *Hírek. V/K*, 1943. november.

⁹⁷⁸ Benkő-Kurucz 1974: 118.

⁹⁷⁹ Tapasz, kötszer, insulin. *GySz*, 1942. február 14.

⁹⁸⁰ Szesz, szappan, üveg, tűzifa és társai. *GySz*, 1943. január 16.

⁹⁸¹ A gyógyszer- és vegyipar számára a háború fellendülést hozott. *Hírek. V/K*, 1943. október.

18 órára.⁹⁸² Helyi szinten is igyekeztek kezelni a kialakult helyzetet. Nyitra-Pozsony vármegye alispánja – több város példáját követve – például elrendelte, hogy a gyógyszertárak csak 18 óráig tartsanak nyitva, mivel a „háborús anyaggyártás megkívánja, hogy a tüzelő- és világítóanyaggal a legmesszemenőbben takarékoskodjunk.”⁹⁸³ Ilyen körülmények között a gyógyszertári készlet saját célra történő felhasználása súlyos visszaélésnek minősült. A nagybocskói gyógyszertár hatósági kezelőjét egy rosszakarója, elbocsájtott alkalmazottja 1942-ben éppen ilyen visszaélésekkel vádolta meg: „a gondnok úr a patika cukrából saját céljaira használ fel mennyiségeket. Lekvárfőzéshez, málnaszörp-főzéshez, likőr készítéséhez. [...] A patikai szeszből likőröket csinál és a patika részére készített konyakot 90%-ban maga fogyasztja el.” A megvádolt gyógyszerész mindezt alaptalan rágalomnak tartotta csupán: „Az itt élő és még mindig Václávokkal cimboráló »Szicsákok« mindent megragadnak, hogy egy magyar tiszt becsületébe belegázoljanak.”⁹⁸⁴ Nemcsak az üzemelésre, de a beruházásokra is súlyosan kihatott az anyagihiány. 1943-ban a mozsgói gyógyszertár zsidó tulajdonosa a háború lezárásáig haladékat kért, hogy az előírásoknak megfelelően a laboratóriumot és anyagkamrát szétválassza, mivel „sem fa-, sem téglanyagot nem tudok beszerezni, és az építkezés [...] olyan elviselhetetlen terheket róna reám, amit elviselni nem tudok”. Kérését azzal utasították el, hogy „csupán haladékat óhajt nyerni addig, amíg a gyógyszertárát – mint zsidó gyógyszertár-tulajdonosnak – át kell adnia, és így az utódja legyen kénytelen a kérdéses munkákat elvégezni.”⁹⁸⁵

⁹⁸² MNL OL K150-1943-XIII-6-282120.

⁹⁸³ MNL OL K150-1943-XIII-6-287640. Bihar vármegye alispánja hasonló rendeletet hozott. MNL OL K150-1943-XIII-6-287660.

⁹⁸⁴ MNL OL K150-1943-XIII-6-282113.

⁹⁸⁵ MNL OL K150-1943-XIII-6-284436.

A konjunktúra és az áruhiány természetes velejárója volt az inflációs nyomás, vagyis a patika által beszerzett nyersanyagok és gyógyszerek árának folyamatos emelkedése. Ezzel szemben a gyógyszerek lakossági ára hatóságilag szabályozva volt (taxa/taksa). A gyógyszertár-tulajdonosok lényegében a világháború kitörésével egy időben jelezték, hogy a hatósági árak nem tudnak lépést tartani a rohamos tempóban változó beszerzési árakkal, ezért a taksakérdést a háború végéig (sőt utána is) folyamatosan napirenden tartották.⁹⁸⁶ A MAGYOE 1944. évi beadványa szerint a súlyos problémát nem is annyira a gyógyszerhiány okozza, hanem a nagykereskedelmi árak folyamatos emelkedése, amit nem követett elég gyorsan az árszabvány felülvizsgálata.⁹⁸⁷ Amíg a nagykereskedők esetén az árkormánybiztosság rugalmasan kezelte a kereskedelmi árak meghatározását, addig a gyógyszerészet esetén az árszabvány megállapítása a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozott, ami egy hosszadalmas és bürokratikus folyamatot jelentett a gyakorlatban.⁹⁸⁸ A megoldást egy állandóan ülésező ármegállapító szerv, az úgynevezett taksabizottság létrehozása jelentette volna, vagy a hatósági ár beszerzési árhoz kötése.⁹⁸⁹ A tulajdonosokkal szemben mindig kritikus gyógyszerész-alkalmazottak is kénytelenek voltak elismerni, hogy „ma a gyógyszertár-tulajdonosi kar is súlyos helyzetben van. A katonai behívások őket éppen úgy érintik, az áruhiány és a gyógyszerárszabások lassú módosítása anyagi erejüket igénybeveszik.”⁹⁹⁰

⁹⁸⁶ Kerületi ülések. GyK 1940. május 25.

⁹⁸⁷ MNL OL K150-1944-XIII-6-iktatlatlan iratok.

⁹⁸⁸ Beszámoló a taksamódosítás állásáról. GySz, 1942. április 25.

⁹⁸⁹ A gyógyszerárak megállapítása. GyK, 1941. szeptember 20.; A taxamódosításról. GyK, 1942. május 9.

⁹⁹⁰ Tekintetes Bajtársi Tábor! GyL, 1943. augusztus 1.

A front

A gyógyszerkincs sorsa stratégiai kérdés volt, és nemcsak a jelentős vagyoni értéke miatt, hanem hadászati szempontból is. Ahogy azt már fentebb is említettem, a Szálasi-kormány idején Lőrinczy Lajos gyógyszerészetügyi kormánybiztos-helyettes, egyben az MGYSZ elnöke egy körlevélben szólította fel a budapesti gyógyszerészeket, hogy a közelgő frontra tekintettel a gyógyszereiket szállítsák nyugatra. A terv szerint az ostromlott Budapest 192 gyógyszertárából 157 árukészletét szállították volna el.⁹⁹¹ Lőrinczy így kívánta megelőzni, hogy a gyógyszerek az előrenyomuló szovjet hadsereg birtokába kerüljenek, ezzel azonban maga is hozzájárult Magyarország németek általi kifosztásához. Egyes állítások szerint a BGYT elnöke, Wolff Lajos bizalmas formában arra kérte a budapesti patikusokat, hogy bojkottálják az utasítást.⁹⁹² Ennek ellenére jelentős mennyiségű, becslések szerint 250 vagonnyi gyógyszert szállítottak nyugatra, amelyben vélhetően a gyárakban lefoglalt gyógyszerek is benne voltak.⁹⁹³

A háború végén nemcsak az értékes gyógyszerkincset kísérelték meg nyugatra vinni, hanem a háború folytatása szempontjából fontos magyar szakembereket is. Mivel a front közeledtével az egyetemi képzés is ellehetetlenült, ezért 1944 novemberében a kulcsfontosságúnak ítélt mérnöki és orvosi képzések kivételével minden egyetemi tanfolyamot felfüggesztettek, katonai behí-

vóval a mérnök-, orvos-, állatorvos-, valamint gyógyszerészhallgatókat nyugatra telepítették.⁹⁹⁴

A front megjelenésével a gyógyszerészek számára komoly kihívást jelentett a lakossági, illetve a hadban álló, és ezért sebesültjeit ellátni kénytelen szovjet seregek fosztogatása. Az elhagyott gyógyszertárak lakossági fosztogatására utal az, hogy 1945 után az Ideiglenes Nemzeti Kormány egyik első közegészségügyi intézkedése volt a „lakosság által széthurcolt gyógyszerek” és az orvosi készleten lévő gyógyszerek beszolgáltatása.⁹⁹⁵ A szovjet katonaság zabrálása nem szórványos, egyedi esemény volt, hanem szervezett módon hajtották végre. A szovjet katonaság a magyar erőforrásokat használta fel a harci cselekmények folytatásának biztosítására. A Békés megyei helytörténeti monográfiából tudható, hogy jóformán egyik gyógyszertárat sem kerülte el a fosztogatás. A gyulai Aranykereszt gyógyszertár teljes árukészletét elvitték:

Tudták, hogy az Aranykereszt gyógyszertárnak van a legnagyobb gyógyszerkészlete. Megmutattam a raktárt. Kevésnek találták s azzal az ígérettel távoztak, hogy ha nem adjuk át a raktárkészletünket, mindent kipakolnak (gyógyszerre szükségük volt, mert a gyulai kórháznak akkor még nem volt gyógyszertára). Így is történt. 1944. október 19-én d.ű. 15 h-kor tehergépkocsi állt meg a gyógyszertár előtt. Szovjet katonák szálltak le egy őrnagy kíséretében. Az utcáról behozott magyar robotosokkal együtt hozzáfogtak a raktár kiürítéséhez. [...] Es-

⁹⁹¹ BFL XXXV.1.a-1834-1947.

⁹⁹² BFL XXV.1.b-1872-1946.

⁹⁹³ MNL OL M-KS-283-21-113., 5.

⁹⁹⁴ Laszlovszky 1995a; Laszlovszky 1995b; Kósa 2003.

⁹⁹⁵ A népjóléti miniszter 1945. évi 40.001. számú rendelete a közegészségügyi állapotok rendezéséről. *Rendeletek tára*, 1945, 435.

tefelé befejeződött a munka. A kísérő őrnaggyal az irodában németül beszélgettünk és mielőtt eltávozott csak annyit mondott: »vojna-vojna« (háború-háború), majd kezét szorított velem. A gyógyszertár ajtaját leemeltük. Az egész dolog olyan váratlanul jött, hogy az ezt követő dermedtség csak napok múltán kezdett feloldódni.”⁹⁹⁶

A fosztogatás sokszor érthetetlennek tűnő rombolással járt együtt. Az egri Preszler patika alkalmazottja is beszámolt a zabrálsok utáni állapotokról: „az oroszok háromszor is feltörték a patikát. Nagyon sok mindent elvittek, ami nem kellett nekik, azt lelökték a polcra úgy, hogy bokálg jártunk a gyógyszerben”.⁹⁹⁷

Megkönnyítette a zabrálsokat, hogy a gyógyszertárak egy jelentős része deportálás vagy a front elől történő elmenekülés miatt felügyelet nélkül maradt.⁹⁹⁸

Újjáépítés

A front elvonulását követően az egyik legsúlyosabb kérdést a gyógyszerellátás biztosítása jelentette. A gyógyszertárak anyagkészlete a világháború ideje alatt jelentősen megcsappant, a gyógyszeripar gyártási kapacitása csökkent, miközben a harci cselekmények és a front átvonulása következtében a gyógyszerigény növekedett.

Nincs pontos adatunk, hogy a front elvonulását követően a gyógyszertárak hány százaléka tudott üzemképes maradni. Olt

Károly népjóléti miniszter összesítése szerint Magyarországon 26 gyógyszertár teljesen elpusztult, több pedig jelentős kárt szenvedett. A gyógyszerkészlet 60%-kal csökkent, a berendezés és felszerelés 31%-a szintén megsemmisült.⁹⁹⁹ A budapesti gyógyszertárak 68%-a szerzett fizikai sérülést.¹⁰⁰⁰ A fővárosban a gyógyszertárak üzembe helyezését adminisztratív eszközökkel is igyekeztek siettetni. 1945 februárjában, majd márciusában ismételten elrendelték, hogy az üzemben kívüli gyógyszertárak 24 órán belül kötelesek kinyitni.¹⁰⁰¹ A jelentős tőkét igénylő helyreállítások elvégzését és a készletek pótlását természetesen rendelettel nem lehet elérni, ennek ellenére 1945 év végén a patikák 96-98%-a már üzemképes volt.¹⁰⁰²

Vidéken a helyzet lassabban normalizálódott. Még 1947-ben is voltak olyan gyógyszertárak az országban, amelyeket nem sikerült helyreállítani és újból forgalomba helyezni.¹⁰⁰³ A front elvonulását követő áldatlan állapotokról a sümegi gyógyszerész pársoros, segítségkérő levele informál minket. A környék városainak, Tapolcának és Devecsernek a gyógyszertárai kiégtek, illetve bombatalálatot szenvedtek, a kisebb falusi gyógyszertárak üzemképtelenek voltak, így a teljes térség ellátását a sümegi patika biztosította, amely viszont öt hónapja nem kapott gyógyszerutánpótlást. Az alkohol teljesen kifogyott, de a gyógyszerész számára

⁹⁹⁶ Kissné 1989: 130–132.

⁹⁹⁷ Tanúvallomás Lévolt István népbírósi perében: BFL XXV.1.a-4051-1945.

⁹⁹⁸ Kissné 1989: 130–137.

⁹⁹⁹ Olt Károly népjóléti miniszter a megnyitja a Centenárius Gyógyszerész Hetet. AGy, 1948. október 30.

¹⁰⁰⁰ Böszörményi-Zboray, 1987: 69. Budapest gyógyszertárainak állapota az ostrom után. AGy, 1947. január 31.

¹⁰⁰¹ Haladéktalanul üzembe kell helyezni a gyógyszertárakat. Szabadság, 1945. február 7.; Gyógyszertárak azonnali kinyitásának elrendelése. Fővárosi Közlöny, 1945. április 3.

¹⁰⁰² Kocsis 2015: 147–148.; Csurgai Horváth-Erdős 2012: 49.; Budapest gyógyszertárainak állapota az ostrom után. AGy, 1947. február 28.

¹⁰⁰³ A gyógyszerészek és az újjáépítés. AGy, 1947. január 31.

a legfontosabb mégis a nemi betegségek kezeléséhez szükséges gyógyszerek pótlása lett volna, ami vélhetően a katonaság által elkövetett nemi erőszakkal volt összefüggésben.¹⁰⁰⁴ Fejér megyében – ahol a front átvonulása szintén jelentősebb károkat okozott – hosszú időt vett igénybe a gyógyszerertári hálózat helyreállítása. Az alispán jelentése szerint a háború idején „a gyógyszerertárok jó része tönkrement, berendezésük és készletük elpusztult”. 1945 júliusában a korábbi 39 gyógyszerertárból még csak 21 tudott megnyitni.¹⁰⁰⁵ Kecskeméten is lassan állt helyre a rend. A polgármester 1945. januári jelentése szerint a gyógyszerertárok 90%-a gazdátlan volt, ezért a további fosztogatást megakadályozandó, elrendelte a gyógyszerek begyűjtését.¹⁰⁰⁶ A korábbi 12 gyógyszerertárból 1945. januárban még csak kettő, áprilisban már nyolc üzemelt.¹⁰⁰⁷

A hiányos árukészlet pótlása és az ingatlankárok helyreállítása jelentős tőkét igényelt, amelynek előteremtése – különösen a kisebb vidéki gyógyszerertárok tőkeszegény tulajdonosainak – óriási erőfeszítést jelentett. Nem véletlen, hogy közülük többen már ekkor sürgették a gyógyszerertárok állami tulajdonba vételét, ami a helyreállítási költségek állami átvállalását jelentette volna:

A gyógyszerertáraknak közel háromnegyed része áldozatul esett a reánk zuduló eseményeknek. Mi, kárt szenvedett gyógyszerészek, most tanácstalanul állunk, hogy mitévők legyünk. Legalább is mi falusi kis gyógyszerészek abban látunk problémáink megoldását, hogy a gyógyszerertárakat államosítanak. [...] Különösen a mos-

tani helyzet kívánja az államosítást. A száz és száz romokban heverő gyógyszerertárat a kisgyógyszerészek a maguk erejéből nem tudják újraépíteni és felszerelni. Erre csak az állam képes.¹⁰⁰⁸

Sárközy Mihály sárbogárdi gyógyszerész viszont úgy látta, hogy az állam vagy a községek ezt a terhet „az átalakulás ezen nehéz időszakában” nem tudják átvállalni, és egyébként is fel kell hagyni az „államtól való csodavárással”. Mivel „az egyéni kezdeményezés, a vállalkozási készség a demokratikus gazdasági fejlődés alappillére”, ezért a helyreállítás költségét a gyógyszerészeknek juttatott hitelből kívánta fedezni.¹⁰⁰⁹

A gyógyszergyártás és -kereskedelem mielőbbi helyreállítása érdekében elrendelték az üzemeken kívül álló gyógyszergyárak berendezésének és nyersanyagkészletének hatósági kezelésbe vételét.¹⁰¹⁰ Felállították az Országos Gyógyszerügyi Központot, a gyógyszerellátás biztosítása érdekében.¹⁰¹¹ Az áruhiányon azonban csak nehezen sikerült úrrá lenni. A BGYT még 1947-ben is amiatt panaszkodott, hogy a létfontosságú alapanyagokból óriási hiány van, a külföldről történő beszerzés pedig kellő mennyiségű valuta hiányában megoldhatatlan.¹⁰¹² Az áruhiány és a feke-

¹⁰⁰⁴ MNL OL M-KS-283-21-118., 6.

¹⁰⁰⁵ Bóddó-Czetz 2009: 95.

¹⁰⁰⁶ Bálintné-Szabó 1971: 184.

¹⁰⁰⁷ Bálintné-Szabó 1971: 158; 327.

¹⁰⁰⁸ Államosítsák a gyógyszerertárakat. *Kis Újság*, 1945. július 7.

¹⁰⁰⁹ MNL OL M-KS-283-21-119., 5.

¹⁰¹⁰ MNL OL XIX-A-83-a-22., 1945. április 19. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 207. M. E. számú rendelete a gyógyszergyártás biztosítása végett a gyógyszerek előállításához szükséges nyersanyagok és a gyártáshoz szükséges gépek, valamint berendezési tárgyak bejelentéséről és azok zár alá vételéről. *Rendeletek tára*, 1945, 26–28.

¹⁰¹¹ Országos szerv a gyógyszerellátás intézésére. *Szabadság*, 1945. március 14.

¹⁰¹² Veszélyben az ország gyógyszerellátása A súlyos helyzetről nyilatkozik a Budapesti Gyógyszerészek Testületének vezetője. *Kis Újság*, 1947. május 11.

tegazdaság miatt a gyógyszerek ára jelentősen megemelkedett, ezért sürgősen rendezni kellett a gyógyszerek hatósági árát is. Hivatalos árszabás legutóbb 1944. decemberben lett megállapítva, amelyet 1945 áprilisában négyszeres szorzóval láttak el, holott a gyógyszerészek szerint már ekkor a tízszeres szorzó lett volna a reális.¹⁰¹³ Az infláció mértékével a hatósági árak csak nehezen tudták tartani a versenyt. A szorzószámot szinte naponta kellett módosítani. Az érvényben lévő taksa 1945. júliusra húszszoros, augusztusra pedig negyvenszeres szorzót kapott.¹⁰¹⁴

Az infláció idején az egyik legnagyobb problémát az jelentette, hogy a biztosítóintézetek által finanszírozott gyógyszerek elszámolása hónapokat vett igénybe, óriási veszteséget okozva ezzel a gyógyszerészeknek. A hartai patikus 1944 decemberében 1000 pengő értékben nyújtott be számlát biztosítóintézeteknek, amelyet még nyolc hónappal később sem fizettek, amikor már negyvenszeres szorzó volt érvényben.¹⁰¹⁵ Ilyen mértékű infláció mellett pedig néhány hét eltérés is óriási veszteséget eredményezett a gyógyszerésznek, akik közül többen úgy igyekeztek elejét venni a veszteségeknek, hogy a biztosítóintézetek által finanszírozott vényekre egyszerűen nem szolgáltatott ki gyógyszereket.¹⁰¹⁶ Ebben a helyzetben a biztosítóintézetek igyekeztek elérni, hogy saját házi gyógyszertárat állíthassanak fel,¹⁰¹⁷ a rendőrség pedig külön nyomozókat tartott fenn a gyógyszer-

¹⁰¹³ MNL OL M-KS-283-21-118., 6-10.

¹⁰¹⁴ A 7 legjellemzőbb vicce. *Ludas Matyi*, 1946. március 17.

¹⁰¹⁵ MNL OL M-KS-283-21-118., 45.

¹⁰¹⁶ Miért nem váltják be a gyógyszertárak a társadalombiztosítók receptjeit? *Kossuth Népe*, 1945. május 29.; A költségvetés közgyűlési tárgyalása. *Fővárosi Közlöny*, 1946. szeptember 28.

¹⁰¹⁷ Előterjesztés a Székesfővárosi Alkalmazottak Segítőalapjának házi-gyógyszertár felállítása iránti kérelme tárgyában. *Fővárosi Közlöny*, 1946. január 19.

részek ellenőrzésére és vegzálására. Munkájukról Sólyom László rendőrfőkapitány számolt be a főváros közigazgatási bizottsága előtt:

[...] megemlítem, hogy a gyógyszerészek tiltakoztak a rendőri beavatkozás ellen. Ez a beavatkozás olyan módon történt, hogy megállapítottuk, hogy a gyógyszertárak az OTI-receptekre bizonyos gyógyszereket nem hajlandók kiszolgáltatni, arra való hivatkozással, hogy ilyen gyógyszereik nincsenek. Erre elküldöttük detektívjeinket ilyen receptekkel és miután a gyógyszerész úgy nyilatkozott, hogy ilyen gyógyszer nem áll rendelkezésre, házkutatást tartottunk és megállapítottuk, hogy van ilyen gyógyszere. Ez az intézkedés általános konsternációt és bizonyos ellenhatást keltett. Azt hiszem azonban, hogy a mélyen tisztelt közigazgatási bizottság egyetért a gazdasági rendészeti osztály ilyen értelmű eljárásával, még akkor is, ha az az érdekelteknek kellemetlen.¹⁰¹⁸

Ráadásul az orosz hadseregnek a magyar kormány által biztosított ellátás keretén belül ingyen gyógyszerellátás is járt, de a törvényhatóságok részéről ezen számlák kifizetése szintén nem ment zökkenőmentesen és gyorsan.¹⁰¹⁹ A dolgot súlyosbította, hogy a gyógyszerészek viszont nem kapták meg az árut hitelre a nagykereskedőktől. Az inflációnak és az áruhiánynak természetes velejárója volt a feketepiac virágzása.¹⁰²⁰ Az infláció nemcsak

¹⁰¹⁸ A közigazgatási bizottság ülése. 1946. évi március hó 11-én. *Fővárosi Közlöny*, 1946. március 26.

¹⁰¹⁹ MNL OL M-KS-283-21-118., 86-87.

¹⁰²⁰ 9000 millió pengő értékű feketegyógyszert foglalt le a rendőrség. *Kossuth Népe*, 1946. január 26.

a gyógyszertárakat sújtotta, hanem közvetlen módon a gyógyszeripari szereplőket is, akik a forint bevezetése előtti hónapokban készpénzért már nem voltak hajlandók gyógyszert kiszolgáltatni. A kórházak gyógyszertárai emiatt teljesen kiürültek.¹⁰²¹

Már a világháború ideje alatt is jelentős munkaerőhiánnyal kellett megküzdeni, ami elsősorban a frontszolgálatlaltal és a különböző diszkriminatív intézkedésekkel volt összefüggésben. A háborút követően a munkaerőhiány nem szűnt meg. A frontszolgálatról és a deportálásból sokan visszatértek ugyan, de ezzel egy időben többen nyugatra menekültek a front, a szovjet csapatok, a felelőségre vonás elől vagy talán a jobb élet reményében.

A megvont gyógyszertárak visszaszolgáltatása

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány egyik legelső intézkedése volt a zsidótörvények és rendeletek hatályon kívül helyezése.¹⁰²² Elrendelték, hogy a zsidótörvények által helyzetbe hozott új tulajdonosok és hasznélvezők kötelesek a gyógyszertárat és annak anyagkészletét a kijelölt hatósági kezelőnek átadni.¹⁰²³ Ezzel egy időben lehetővé tették az eredeti tulajdonosnak, hogy a gyógyszertárát visszaigényelhesse 60 napig (akadályoztatása esetén 1946. december 31-ig), elhalálózása esetén pedig a közvetlen ro-

konainak, hogy hasznélvezeti jogukat érvényesítsék. Abban az esetben, ha a zsidó tulajdonos jogfosztásakor a gyógyszertári jogért, a berendezésért, valamint az anyagkészletért ellenszolgáltatást kapott az új tulajdonostól, akkor anyagilag el kellett számolniuk egymással. Tehát a rendelet nem sújtotta azokat, akik a második zsidótörvény alapján 1943-ban jutottak gyógyszertárhoz. A Sztójay-jogosoktól viszont minden ellenszolgáltatás nélkül vonták meg a patikajogot.

A gyógyszertárak visszaszolgáltatása rengeteg érdeksérellemmel, és nem egy esetben visszaéléssel járt együtt.¹⁰²⁴ Amennyiben az eredeti tulajdonos és az új tulajdonos nem tudott egymással elszámolni, akkor peres úton kellett rendezniük a vitás kérdéseket. A napisajtó érdeklődését is felkeltette a budapesti Szent Rókus gyógyszertár ügye, amelyet 1943-ban vontak meg tulajdonosától, Brüll Andrásztól. A jogosítványt özv. Koppány Vilmosné kapta meg. A Brüll család állítása szerint a gyógyszertár értékének (134 000 pengő) csupán negyedét fizette ki Koppányné, amikor a Brüll családot deportálták. Brüll András Mauthausenben lelte halálát, nem élte túl a holokausztot, azonban testvére, Brüll György gyógyszerész igen. A Brüll család mindent megtett, hogy gyógyszertárát visszakapja. 1946-ban feljelentették Koppánynét gyógyszerkészlet rejtegetése miatt. A rendőrség orgazdaság és áruelvonás miatt indított eljárást.¹⁰²⁵ Koppánynét először megfosztották a jogosítványtól, hatósági kezelőnek pedig Brüll Györgyöt rendelték ki. Később azonban az igazolási eljárás során igazolták az özvegyet, és visszakapta

¹⁰²¹ A polgármester jelentése a székesfőváros közigazgatásának 1946. évi szeptember havi állapotáról. *Fővárosi Közlöny*, 1946. november 2.

¹⁰²² Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 200/1945. M. E. számú rendelete a zsidótörvények és rendeletek hatályon kívül helyezéséről.

¹⁰²³ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 10.480. M. E. számú rendelete a zsidókra hátrányos megkülönböztetést tartalmazó jogszabályok folytán elvesztett személyjogú gyógyszertári jogosítványok rendezéséről. *Rendeletek tára*, 1945, 811-815.

¹⁰²⁴ Visszaélés a 10.480-as rendelettel. AGy, 1947. február 16.

¹⁰²⁵ Milliárdos értékű penicillint rejtegetett, de csak 3600 pengő közmunkaváltságot fizetett.... *Kossuth Népe*, 1946. február 6.

a gyógyszerterát.¹⁰²⁶ A szegedi Kígyó gyógyszerterár eredeti tulajdonosa, Gerle Jenő is kénytelen volt visszafizetni a gyógyszerterár ellenértékét az új tulajdonosnak, Takáts Istvánnak. Mivel Gerle a teljes vételárat nem térítette meg, így az az abszurd helyzet állt elő, hogy 1945 után üzlettársak lettek a patikában.¹⁰²⁷

1945 után különbséget tettek a második zsidótörvény alapján tulajdonossá vált, és a gyógyszerterári jogosítvány értékét is megterítő gyógyszerészek, valamint a jogosítványhoz ingyen hozzájutó „Sztójay-jogos gyógyszerészek” között. Ennek ellenére nagy felháborodást váltott ki az az 1946. február 22-én kelt rendelet, amely kimondta, hogy amennyiben az eredeti tulajdonos vagy örökösei határidőben nem kérik a gyógyszerterárok viisszaszolgáltatását, akkor a minisztérium a gyógyszerterár jogosítványát újból adományozza, méghozzá úgy, hogy a zsidó gyógyszerterárat átvevő keresztény tulajdonosok a jogadományozásnál elsőbbséget élveznek, amennyiben igazolási eljárásuk rendben lezajlott.¹⁰²⁸ Az intézkedés a baloldali gyógyszerész körök tiltakozását váltotta ki. A szociáldemokrata gyógyszerészek a párt központi titkárságának,¹⁰²⁹ illetve a népjóléti miniszternek is kemény hangú tiltakozó levelet írtak, amelyben kérték az „antiszocális, sőt mondhatjuk fasisztaízű” rendelkezés visszavonását, amely „előnyben részesíti a deportáltakkal, politikai üldözöttekkel, a munkaszolgálat lelki és testi rokkantjaival szemben azokat, akik a népellenes faji törvények végrehajtásában tevékenyen közreműködtek.”¹⁰³⁰

A tiltakozás hatására a Népjóléti Minisztérium államtitkára, Székely Miklós is magyarázkodásra kényszerült a kérdésben. Ér-

¹⁰²⁶ Levél a szerkesztőhöz. *Haladás*, 1947. december 25.

¹⁰²⁷ Szabó-Vecsernyés-Bácskay 2015.

¹⁰²⁸ A nemzeti kormány 2.370/1946. M. E. számú rendelete.

¹⁰²⁹ MNL OL M-KS-283-21-114., 43.

¹⁰³⁰ MNL OL M-KS-283-21-121., 33-45.

velése szerint az eredeti, 10.480/1945. M. E. számú rendeletet azért kellett módosítani, mert többen kifogással éltek a „túlságosan zsidópártoló” intézkedés ellen, ezért most a keresztények felé is kisebb gesztusokat akartak tenni az „antiszemita hangulat levezetése érdekében.” Székely azt javasolta, hogy minden törvényhatóság a gyógyszerészek kirendelése előtt kérjen jóváhagyást a minisztériumtól a volt Sztójay-jogosok kinevezését megakadályozandó.¹⁰³¹ Az ez irányú intézkedés meg is történt Vikol János államtitkár által.¹⁰³² A Sztójay-jogosok eltávolításának a kérdését hosszú ideig tartották napirenden a baloldali gyógyszerész körök. A szakszervezet még 1947 májusában is azzal a kéressel fordult a Pest megyei alispánhoz, hogy távolítsa el a gyógyszerterárból egy Sztójay-jogos gyógyszerészt.¹⁰³³

¹⁰³¹ MNL OL M-KS-283-21-121., 47-48.

¹⁰³² MNL OL M-KS-283-21-121., 46.

¹⁰³³ PIL XII-42-99., 54-56.

EGYESÜLETI ÉLET ÉS NYILVÁNOSSÁG 1945 UTÁN

■ ■ ■

A tulajdonosi egyesületek reorganizációja

Az egyesületi-társasági élet, az önszerveződés kereteinek újjáéledésére 1945 után csak korlátozottan nyílt lehetőség. 1945 és 1950 között több mint tízezer egyesület működését tiltották be hazánkban, miközben csupán 1382 egyesület alapszabályát hagyták jóvá.¹⁰³⁴ A „fasiszta” politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlataáról szóló 529/1945. M. E. sz. rendelet megalkotásánál még a fegyverszüneti egyezményben vállalt kötelezettségekre hivatkoztak. A feloszlattott egyesületek köre azonban messze túlmutatott a fasisztának minősített szervezetek megszüntetésén. Hozzáláttak a berendezkedő kommunista hatalom által ellenségesnek tekintett társadalmi szervezetek felszámolásához.¹⁰³⁵ Az első lépést a Kiss Szaléz és társai ellen 1946-ban megtartott kirakatper jelentette, amelyet a Szövetséges Ellenőrző Bizottság is sürgetett. Az egyesületek nyilvántartásával, engedélyezésével és megszüntetésével kapcsolatos feladatok fokozatosan a kommunista irányítás alatt álló Belügyminisztérium

¹⁰³⁴ Domaniczky 2009: 12.

¹⁰³⁵ Zinner 1988: 84.

egyesületi ügyosztályának hatáskörébe kerültek.¹⁰³⁶ A megszűntetési hullám elérte a társas egyleteket; a jótékony, az egészségügyi és a segélyegyleteket; az önkéntes mentő- és tűzoltó egyesületeket; a tudományos, kulturális és művészeti egyesületeket; a különböző érdekvédelmi, szakmai és gazdasági egyesületeket; a sport-, lövész- és vadászegyesületeket; vagy éppen a vallási és nemzetiségi egyesületeket.¹⁰³⁷

A kommunista párt eleinte az önkéntes szerveződésen nyugvó egyesületek ellenőrzésére, valójában megszüntetésére, likvidálására törekedett. A hagyományos kapcsolati hálók felszámolásától a társadalom atomizálását, az emberek közötti bizalom leépítését remélték, ami megnehezítette, sőt lehetetlenné tette az érdekek egyeztetését és hatékony képviseletét.¹⁰³⁸ Az újonnan létrehozott tömegszervezetek funkcióját az államhatalom a politikai célok közvetítésében, az emberek szervezett és kontrollált irányításában látta. De nem volt mellékes szempont a felszámolt egyesületek vagyonának einstandolása és az egyesületi sajtó által biztosított nyilvánosság beszüntetése sem. Révai már 1944-ben nyíltan megfogalmazta, hogy „valamennyi feloszlott szervezet vagyonát el kell kobozni, és sajtójukat is be kell tiltani.”¹⁰³⁹

Az egyesületek megszállása, felszámolása, valamint a nyilvánosságot biztosító szaksajtó kontroll alatt tartása a hivatások kollektív autonómiájának kérdésköréhez vezet el minket. Ahogy látni fogjuk a későbbiekben, a tervgazdálkodáshoz kapcsolódóan kísérletet tettek az egyéni, szakmai autonómia szűkítésére, a szakmai munka ellenőrzésére is. A gyógyszerértékesítők szövete

¹⁰³⁶ Huszár 2005: 31–32.

¹⁰³⁷ Domaniczky 2009: 3.

¹⁰³⁸ Hankiss 1983: 205.

¹⁰³⁹ Idézi: Zinner 1987: 61.; Lásd még: Rajk László és a NÉKOSZ. *Kritika*, 1984/3. 13–14.

mintára történő átalakításának részben az volt a célja, hogy az alkalmazottak munkáját az iparszerű termeléshez igazítsák és mérni tudják, ezzel teremtve meg a normakijelölés lehetőségét.

A gyógyszerár-tulajdonosi egyesületek helyzete 1945 után

A gyógyszerész egyesületek tevékenységére vonatkozóan meg lehetőségek egyoldalú források állnak rendelkezésünkre. A tulajdonosi korporációk, az Magyarországi Gyógyszerész Egyesület és a Budapesti Gyógyszerész Testület iratanyaga – tudtommal – nem maradt fenn, gyógyszerési szaklap indítását 1945 után már nem engedélyezték számukra. A gyógyszerár-tulajdonosok 1945 előtti törekvéseinek feltárásához a szaksajtó jó támpontot nyújtott, de a háború után szinte forrás nélkül kell elvégeznünk ugyanezt a munkát. Van viszont forrásunk a szociáldemokrata gyógyszerészek, valamint a szakszervezet működésére vonatkozóan.¹⁰⁴⁰ Az 1945 után megjelenő egyetlen szaklap, a *Gyógyszerész* is a szakszervezet irányítása alatt állt, a tulajdonosok egyesületei a lap irányításában nem kaptak szerepet. A többi párthoz kapcsolódó (például MKP, FKGP) különböző gyógyszerészeti szakcsoportok létezéséről tudunk ugyan, de iratanyaguk jó esetben is lappang.

Az egyesületek szempontjából a világháborút követően újabb átrendeződés kezdődött. A szélsőséges gyógyszerészeket tömörítő Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségét 1946-ban feloszlatták.¹⁰⁴¹ Az országgyűlési választásokról

¹⁰⁴⁰ MNL OL M-KS-283-21; illetve PIL XII-42.

¹⁰⁴¹ A fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlításáról szóló 529/1945. M. E. sz. rendelet még nem nevesíti a Nemzeti Szövetséget. A BM 281.853/1946. IV/14. sz. rendelete szüntette meg a Szövetséget.

szóló 1947. XXII. törvény a fasiszta egyesületek között említi a MGYNSZ-t is, melynek vezető tisztségviselőit megfosztotta a választójogtól.¹⁰⁴²

Újjáalakult azonban a Sztójay-kormány idején felfüggesztett Országos Gyógyszerész Egyesület (OGYE), amelynek felügyeletére miniszteri biztost rendeltek ki.¹⁰⁴³ A szociáldemokrata gyógyszerészek miniszteri biztosnak Kovács Ödönt (SZDP) vagy Tombor Jenőt (FKGP) javasolták,¹⁰⁴⁴ végül a Budapesti Gyógyszerész Testület jelöltje, Budanovits Tibor kapott megbízást a Belügyminisztériumtól. Budanovits Tibor mint miniszteri biztos és mint megválasztott elnök Löcherer Tamás és Szele Béla társelnökkel látta el az OGYE vezetését.¹⁰⁴⁵ Budanovits tehát nem politikai megbízott volt. Mivel kinevezését egy szakmai egyesület kezdeményezte, így benne sokan az OGYE autonómiájának garanciáját láthatták. Esetleges eltávolítása – és egy politikai káderrel való helyettesítése – pedig megnyitotta az utat az OGYE autonómiájának felszámolásához.

Éppen emiatt tevékenységét kezdettől fogva rossz szemmel nézték a szociáldemokrata és kommunista gyógyszerészek, akik minden követ megmozgattak eltávolítása érdekében.¹⁰⁴⁶ Miután a szociáldemokraták a Budanovits ellen „alaposan és lelkiismeretesen” lefolytatott nyomozást követően sem találtak rá nézve

¹⁰⁴² A belügyminiszter 510.003/1947. B. M. számú rendelete, illetve: Megindult a szociáldemokrata választási gépezet. Közlöjök a fasiszta egyesületek listáját. *Népszava*, 1947. június 18.

¹⁰⁴³ Első közgyűlését 1947-ben tartotta meg: Az Országos Gyógyszerész Egyesület tisztújító közgyűlése. *AGy*, 1947. április 16.

¹⁰⁴⁴ MNL OL M-KS-283-21-121., 22.

¹⁰⁴⁵ Az Országos Gyógyszerész Egyesület tisztújító közgyűlése. *AGy*, 1947. április 16.

¹⁰⁴⁶ 1945-ben ugyan népbíróság elé állították szovjetellenes propaganda vádjával, de végül felmentették. BFL XXV.1.a-2630-1945.

terhelő adatot, ezért egyelőre a helyén maradhatott.¹⁰⁴⁷ A kommunista gyógyszerészek 1946-ban egy Budanovits által jegyzett – számomra ismeretlen tartalmú – emlékirat kapcsán lendültek támadásba. Lengyel László szerint a kiadvány „fasiszta főrmérvény és politikai rendőri nyomozást kell megindítani” az ügyben.¹⁰⁴⁸ A kommunista Harangi Sándor nemkülönben fakadt ki: „Mi a tárgysorozat, az emlékirat? Ha rosszindulatú volnék, akkor ezek 24 óra alatt a politikai rendőrségen volnának. Ez a fasizmus feldicsőítése.”¹⁰⁴⁹ Budanovits eltávolítását – tisztázatlan körülmények között – végül csak 1948 júliusában, nem sokkal a Magyar Dolgozók Pártjának megalakulását követően sikerült elérni:

Budanovits Tibor kartársunk, az Országos Gyógyszerész Egyesület eddigi miniszteri biztosa – megrongált egészségi állapota miatt – kérte felmentését. Amint tudjuk, ezt a jogos kérést a belügyminiszter teljesítette. Nem ismerjük Budanovits Tibor működését, de kitűnő munkatársának, főként Faragó Sándornak mindenben segítséget nyújtott szakmánk romjainak eltakarításában és újjáépítésében. Amiben őt betegsége megakadályozta, azt elvégzi Harangi Sándor, kiben a magyar népi demokrácia életösztöne él, hat, biztat, épít és utat mutat.¹⁰⁵⁰

Az új miniszteri biztos, a kommunista Harangi Sándor igyekezett a tulajdonosokat és az őket képviselő OGYE-t a „népi demokrácia” irányába állítani. Felmerült az ötlet, hogy az egyesület alapszabá-

¹⁰⁴⁷ MNL OL M-KS-283-21-121., 31.

¹⁰⁴⁸ PIL XII-42-68., 114-116.

¹⁰⁴⁹ PIL XII-42-99., 5-8.

¹⁰⁵⁰ Egyesületi hír. *AGy*, 1948. július 16.

lyát oly módon módosítsák, hogy a „demokráciaellenes magatartással” vagy a „tervgazdálkodás szabotálásával” vádolt gyógyszer-tulajdonosokat meg lehessen fosztani gyógyszerertáruktól.¹⁰⁵¹ Az alapszabály módosítására tett javaslatot még maga Harangi is túlzásnak vélte. Ennek ellenére 1949 januárjától – igaz más módon, nem az egyesület, hanem a minisztérium által, de – elindult a gyógyszerertárok retorziós alapú államosítása, amire az 1949. A „lopakodó államosítás” éve című fejezetben még részletesen kitérek. Harangi kinevezését követően hozzálatott az OGYE centralizálásához. A megyei csoportok tisztikarát felfüggesztette, és élükre ügyvezetőket jelölt ki. Harangi levelében értesítette Nikolics Milivojt, a Sopron megyei ügyvezetőt, hogy „az Egyesület jelenleg nem autonóm, az Egyesület élén miniszteri biztos van, tehát ennek eredményeként nem működik többé a helyi csoportok 1947-ben megválasztott vezetősége sem, hanem csak az az egyetlen személy, aki mint ügyvezető erre a miniszteri biztostól megbízást kapott”.¹⁰⁵²

1945 után folytatta tevékenységét a Budapesti Gyógyszerész Testület (BGYT) is, amelynek elnöke Löcherer Tamás, igazgatója pedig Margittay Tibor lett.¹⁰⁵³ Utóbbi hamarosan a gyógyszerészi érdekképviselő és a kommunistákkal szembeni ellenállás egyik legfontosabb alakjává vált. Margittay tagja volt az FKGP Gyógyszerész Szervezetének, és szintén az FKGP színeiben a budapesti törvényhatóságnak is. Mivel 1944 előtt nem kompromittálódott, így a kommunisták sokáig nem találtak rajta fogást.¹⁰⁵⁴ A gyógyszerészek igazolóbizottságának tagjaként többször felszólalt

a gyógyszerészek meghurcolása, alaptalan megvádolása miatt, amivel kivívta a baloldali pártok által delegált bizottsági tagok haragját. 1947-ben felszólalt a gazdátlan gyógyszerertárok fővárosi kezelésbe kerülése, községeztése ellen, és sürgette, hogy ezek a patikák mihamarabb kerüljenek gyógyszerészek tulajdonába.¹⁰⁵⁵ A sok bosszúságot okozó Margittay politikai ellehetetlenítése 1948 februárjában vette kezdetét. A hírlapi tudósítások beszámolója szerint ekkor leplezték le azt a gyógyszer-feketekereskedelmi láncot, amelyet Margittay Tibor vezetett.¹⁰⁵⁶ A nyilvánvalóan koncepciók eljárás sorsa nem ismert, de politikai célját annyiban elérte, hogy egy hónappal később Margittay kilépett a fővárosi törvényhatóságból és lemondott a BGYT igazgatói posztjáról.¹⁰⁵⁷ Ez utóbbi pozíciójában a kommunista Babusik Ferenc váltotta, akinek a kinevezését követően hozzálatottak a BGYT-nek az OGYE-ba való beolvasztásához. Az önfelszámolásról szóló közleményből is nyilvánvalóvá válik azonban, hogy a lépés mögött nem önkéntes elhatározás, hanem politikai döntés állt:

A Budapesti Gyógyszerész Testület közgyűlése határozatilag kimondja: a magyar népi demokrácia érdekében lévők tartja egyetlen országos gyógyszerertár engedélyesi érdekképviselő alakulását. Ezért örömmel honorálja a belügyminiszter úrnak azon kívánságát, hogy mint önálló testület működését beszüntesse.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵¹ Beszélgetés Harangi Sándorral, az O. Gy. E. min. biztosával. AGy, 1948. július 31.

¹⁰⁵² MNL GYMSMSL X.114.

¹⁰⁵³ Rádóczy 1990.

¹⁰⁵⁴ Margittayt népbírók elé állították, de a dokumentumok sajnálatosan nem maradtak fenn: BFL VII.5.e-20397-1949.

¹⁰⁵⁵ Házikezelésbe kíván venni a főváros 17 gyógyszerertárát. *Népszava*, 1947. július 29.

¹⁰⁵⁶ Átadták az ügyészségnek a Gyógyszerésztestület igazgatóját. Csempeztett gyógyszerert hozott forgalomba. *Világ*, 1948. február 27. Leplezték a gyógyszer feketepiacot. *Szabad Nép*, 1948. február 27.

¹⁰⁵⁷ A Kisgazdapárt megrostálja közgyűlési sorait. *Világ*, 1948. március 11.

¹⁰⁵⁸ Egyetlen tulajdonosi érdekeltség. AGy, 1948. augusztus 6.

Ezzel ért véget a testület közel másfél évszázados története.¹⁰⁵⁹ A BGYT elnöke és egyben az OGYE társelnöke, a köztisztseletnek örvendő Löcherer Tamás szinte egyedüliként képviselte az érdekvédelemben a folytonosságot a Horthy-korszakkal. Tauffer köréhez tartozóként ő is sokat tett a második zsidótörvény enyhítése érdekében, amit még 1945 után is elismertek. Az igazolási eljárások során külön kiemelték, hogy amikor „viselkedése olyannak látszott, mintha jobboldali lenne, akkor is az üldözöttek védelmében járt el”.¹⁰⁶⁰ A kiépülő kommunista diktatúrával való együttműködési szándékát mutatja, hogy Margittay eltávolítását követően Babusikkal együtt irányította a BGYT-t, egészen annak megszűntetéséig. Már a fenti megfogalmazásból is látszik, hogy volt a múltjában olyan adat, amit felróhattak a terhére. Az „olyannak látszott, mintha jobboldali lenne” kitétel utalás volt arra, hogy Löcherer nemcsak vezető tisztségviselő volt a két világháború között a MAGYOE-ban, de több gyógyszerészi folyóiratot, köztük az 1944-ben megjelenő *Egyesített Gyógyszerészi Lapok*at is szerkesztette. Így amikor 1949-ben ügyét újra elővették a Népjóléti Minisztériumban, nem volt nehéz valamilyen kompromittáló adatot vagy cikket találni, amire hivatkozva eljárhatnak vele szemben. Miután a minisztériumban igazolva látták, hogy „a fasiszta rend hűséges kiszolgálója volt, és a gyűlöletes eszméket szóban és írásban propagálta”, gyógyszerétárát retorziós alapon államosították. A zsidótörvények enyhítésében játszott szerepe ekkor már nem került szóba.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁹ *Magyar Közlöny – Hivatalos lap*, 1948. december 10.

¹⁰⁶⁰ BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. május 31.; 1945. június 5.

¹⁰⁶¹ MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-32/1949.

A gyógyszerétár-tulajdonosokat képviselő egyesületek felszámolásának végső aktusaként 1950. július 28-án a Belügyminisztérium – a gyógyszerétárak államosítását követően funkcióját vesztett – OGYE-t is feloszlatta. A felszámolást Harangi Sándor utódja, Hámori Sándor hajtotta végre.¹⁰⁶² Ezzel párhuzamosan az OGYE helyi csoportjait is feloszlatták, ingó és ingatlan vagyontulajdonukat államosították.¹⁰⁶³

Mellékszál témánk szempontjából, de említsük meg, hogy az 1924-ben alapított Magyar Gyógyszerész tudományi Társaság szintén ekkor szűnt meg. A társaság történetét bemutató kötetek csak utalás szintjén térnek ki a felszámolás körülményeire.¹⁰⁶⁴ A tudományos kérdésekkel, továbbképzéssel foglalkozó egyesület tisztújító közgyűlése 1949-ben mondta ki, hogy feloszlik, és „önként” csatlakozik a Természettudományi Egyesületek Szövetségéhez. Jogutódjának az Orvos-Egészségügyi Szakszervezet kebelében megalakítandó Gyógyszerész Szakcsoportot tekintette, amely két évvel később, 1951-ben jött létre.

Gyógyszerészek és a pártpolitika

1945 korszakhatár volt abból a szempontból, hogy milyen a hivatás viszonya a pártpolitikához. A második világháború előtt is voltak a gyógyszerészek között szép számmal párttagok, sőt országgyűlési képviselők. Elég e helyütt a MAGYOE három elnö-

¹⁰⁶² Kinevezését lásd Új miniszteri biztos az OGYE élén. AGy, 1949. június 30. A felszámolására vonatkozó iratokat lásd: MNL OL XIX-C-1-r-3172/Gy/46/1950.

¹⁰⁶³ A győri és soproni kerület feloszlását lásd MNL OL XIX-C-1-r-3172/Gy/52/1950.

¹⁰⁶⁴ Zalai 1974; Hankó-Brantner-Sági 2004; Vincze 2014.

kére, a kiskazda Gaál Endrére, a nyilaskeresztes Tauffer Gáborra, vagy a Magyar Élet Pártjában politizáló Várady Lászlóra utalni, akik mindhárman országgyűlési képviselők voltak. A háború után viszont a pártok külön gyógyszerési szakosztályokat, szakcsoportokat hívtak életre azzal a céllal, hogy minél több gyógyszerészt vonjanak be a pártéletbe. Jelentős változás állt be abból a szempontból, hogy míg korábban a gyógyszerészek a hivatás érdekeit képviselték a pártokban (legendő e helyütt utalni a nyilaskeresztes Tauffer zsidótörvény hatásainak enyhítésében játszott szerepére), a háborút követően viszont a pártutasításokat hajtották végre a különböző szakmai szervezetekben. Ebben elsősorban a kommunista és szociáldemokrata gyógyszerészek jártak az élen, ahogy a szakszervezeti mozgalmat is ez a két párt építette fel. Faragó Sándor szociáldemokrata gyógyszerész fogalmazta meg a pártutasítás felsőbbrendűségét: „szakcsoportunk politikai és nem érdekvédelmi egyesülés, ez utóbbira szakszervezetünk hivatott, nálunk mint politikai párt csoportjában az országos párt érdekeket kell mindig szem előtt tartani.”¹⁰⁶⁵ A munkáspártok egyesítését követően minden gyógyszerész felé elvárás lett, hogy a népi demokrácia iránti elkötelezettségét kifejezze, és legalább a tömegszervezetekben és tömegrendezvényeken részt vegyen. Harangi Sándor, az OGYE miniszteri biztosa pedig a gyógyszerészekre is kiterjesztette az „aki nincs velünk, az ellenünk van” elvét: „a népi demokráciának olyan szakemberekre van szüksége, akik nemcsak szakmailag kiválóak, hanem jól is politizálnak. A politikai passzivitás félreértésekre adhat okot, mert aki ma passzív, az tulajdonképpen az ellenkező irányban aktívnak tekinthető.”¹⁰⁶⁶

¹⁰⁶⁵ MNL OL M-KS-283-21-112., 162.

¹⁰⁶⁶ Járják az országot. AGy, 1948. augusztus 6.

Az adott helyzetben természetesen érthető volt a baloldali pártok stratégiája. A gyógyszerészek – különösen a kisebb településeken – a helyi társadalom fontos szereplői voltak, akiknek közéleti szerepvállalása vagy akár állásfoglalása a hatalom számára sem lehetett közömbös. Állásfoglalásra akarták tehát őket kényszeríteni, hiszen meggyőzésük, elbizonytalanításuk, vagy akár megfélemlítésük a lokális közösségre is kihatással lehetett.

Ennek megfelelően 1945 után intenzívebbé vált a gyógyszerészek bevonása a pártéletbe. Az OGYE Sopron megyei csoportja készített egy kimutatást tagjainak politikai kötődéséről. A tisztikar 16 tagja közül kilenc pártonkívüli volt (56%), három a Független Kiskazdapárt, kettő a Szociáldemokrata Párt, kettő pedig a Magyar Kommunista Párt tagja volt.¹⁰⁶⁷ Az SZDP által 1947-1948-ban készített kimutatás is hasonló arányokat mutat. Összesen öt járás adatai maradtak fenn. Az itt tevékenykedő 43 gyógyszerész 63%-a pártonkívüli volt, 16%-a az FKGP-nek, 9%-a az SZDP-nek, 5%-a az MKP-nak, 5%-a a Polgári Demokrata Pártnak és 2%-a egyéb (ismeretlen) pártnak volt a tagja.¹⁰⁶⁸

A szociáldemokraták törekvései részben árnyalják azt az állítást, hogy a direkt politikai befolyás biztosítása volt az egyetlen célja a baloldali gyógyszerész mozgalmaknak. A szakmai autonómia kiszélesítéseként értékelhető a szociáldemokraták azon célja, hogy egy teljesen önálló gyógyszerész szakszervezetet állítsanak fel, valamint hogy a minisztériumban egy gyógyszerészeti főosztályt hozzanak létre, amit Molnár Erik az ország nehéz gazdasági helyzetére hivatkozva utasított vissza.¹⁰⁶⁹ A Szociáldemokrata Párton belül kísérletet tettek rá, hogy a fővárosi és

¹⁰⁶⁷ MNL GYMSMSL X 114.

¹⁰⁶⁸ MNL OL M-KS-283-21-117., 91-96.

¹⁰⁶⁹ MNL OL M-KS-283-21-120. 9p; MNL OL M-KS-283-21-121., 32.

országos pártlistára gyógyszerészeket is bejuttassanak, vagyis gyógyszerész képviselőket kívántak delegálni az országgyűlésbe és a törvényhatóságokba.¹⁰⁷⁰

A szakszervezeti mozgalom

A második világháborút követően a dolgozók és munkavállalók érdekvédelmét a szakszervezeti mozgalom látta el, amely a szociáldemokraták és a kommunisták közötti hegemoniaharc egyik legfontosabb terepe volt egészen a munkáspártok egyesítéséig. A mozgalom feletti politikai befolyás megszerzésének óriási tétje volt. 1945 decemberében a taglétszám már több, mint 850 ezer fő volt.¹⁰⁷¹

Az MKP és az SZDP közötti megállapodás értelmében a szakszervezeti mozgalomnak paritásos alapon, a pozíciók két párt közötti egyenlő elosztásának elvén kellett felépülnie. Ezt az elvet követték az 1945. február 7-én újjáalakult Szakszervezeti Tanács (SZT) esetén is, amelynek elnöke a szociáldemokrata Vas-Witteg Miklós (később Török Miklós), főtitkára pedig a kommunista Kossai István lett. A kommunisták törekvése azonban arra irányult, hogy az újjáéledő szakszervezeti mozgalomban – a tagságon belüli támogatottságuktól függetlenül – a szociáldemokraták háttérbe szorításával többségi vagy hegemon szerephez jussanak.¹⁰⁷² Rákosi Mátyás, az 1945. március 5-én Moszkvába küldött tájékoztatójában már sikerként számolt be arról, hogy az SZT 15 fős vezetőségében – amely a két párt közötti megállapodás

értelmében nyolc szociáldemokrata és hét kommunista tagot számlált – sikerült a kommunisták többségét biztosítani. Szakasits Árpád tiltakozását Rákosi azzal verte vissza, hogy „nem követhet el erőszakot a szakszervezeteken,” hiszen „összeférhetetlen a szakszervezetek önállóságával”, hogy a pártvezetőség jelöljön ki küldötteket.¹⁰⁷³ A szakszervezeti mozgalom feletti irányítás biztosításának másik módját az operatív irányításért felelős főtitkári pozíció megszerzése jelentette.¹⁰⁷⁴

A kommunisták másik törekvése arra irányult, hogy a szakszervezeti mozgalmat szovjet mintára alakítsák át. Ez magában foglalta a szakszervezetek irányításának centralizálását az SZT vezetése alatt, valamint az esetleges párhuzamosságok kiküszöbölése érdekében a szakszervezetek iparági megszervezését. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy egy gyáregységben csak egy szakszervezet működjön. Az SZT vezetése alatt álló, erősen centralizált, bürokratikus szervezet ötletét az SZDP azonban elutasította, és ragaszkodott a szakszervezet alulról építkező, mozgalmi jellegének megőrzéséhez.¹⁰⁷⁵ A kommunisták a szakszervezeteknek a „transzmissziós szíj” szerepét szánták, vagyis a párt intencióinak a tagok felé történő közvetítését és a terelés fokozását várták el tőlük.¹⁰⁷⁶ Kádár János megfogalmazása szerint „ezek a szervezetek azok, amelyeken keresztül közvetett úton a forradalom élcsapata keresztülviszi a politikáját és magát az egész munkásosztályt a vezetése alá vonja.”¹⁰⁷⁷ A szocialista

¹⁰⁷⁰ MNL OL M-KS-283-21-114., 78.

¹⁰⁷¹ Lux 2008: 75.

¹⁰⁷² Sipos 1988: 9.

¹⁰⁷³ Rákosi Mátyás beszámolója a szakszervezetekről, 1945. március 5. Közli: Izsák-Kun 1994: 41-44.

¹⁰⁷⁴ Sipos 1988: 5.

¹⁰⁷⁵ Lux 2008: 87-89.

¹⁰⁷⁶ Sipos 1992; Lux 2008: 99-102.

¹⁰⁷⁷ Idézi: Lux 2008: 80.

munkaversenyek szervezésében, a termelés és a termelékenység növelésében, valamint a normák teljesítésében játszott szerepük miatt a szakszervezetek nemcsak elvesztették valódi érdekvédelmi funkcióikat, hanem maguk is részesévé váltak a dolgozók egyre fokozódó „kizsákmányolásának.” A „demokratikus centralizmus” megvalósítása, az állami és pártdirektívák keresztülvitele és a kommunista hegemonia biztosítása azokban a szakszervezetekben ment nehezebben, amelyek hosszabb időre visszatért kintő mozgalmi hagyományokkal rendelkeztek, mint például a nyomdászok és a vasasszakszervezet.¹⁰⁷⁸

A kommunisták rendre felrúgták a paritásos elvet, erőszakkal igyekeztek biztosítani befolyásukat az egyes szakszervezetekben. A szociáldemokratákra nehezedő nyomás – párhuzamosan az országos eseményekkel – 1947 folyamán egyre nőtt. Az MKP Politikai Bizottsága végül 1948 januárjában határozta el a „jobboldali szociáldemokraták” kizsákmányolását a szakszervezetekből. A szociáldemokrata vezetők egy része a kialakult helyzet hatására lemondott, másokat kizártak, így csak a kommunistákkal együttműködni hajlandó tagok maradtak a vezetésében.¹⁰⁷⁹

Az MDP megalakulását követően a szakszervezeti mozgalom maradék érdekérvényesítő képességét is elvesztette. Fő feladatát ezt követően a munkások tervgazdaságba történő bekapcsolása jelentette. Az 1948 októberében megtartott Szakszervezetek XVII. Kongresszusán döntöttek a Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) a létrehozásáról.¹⁰⁸⁰

Magyar Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezete

A második világháborút követően a gyógyszerészalkalmazottak mozgalma, az OGYOE sem alakulhatott újjá, helyét teljes egészében a szakszervezet vette át. Az SZDP kebelében működő gyógyszerész csoport 1945-ben vette fel a kapcsolatot a gyógyszerészek egy kisebb, kommunista elköteleződésű csoportjával (Hatvani Béla, Spányi Gyula stb.), akik a Magyar Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezetének (MMSzSz) keretei között működtek. A szociáldemokrata gyógyszerészek már az első tárgyalásokon világossá tették, hogy önálló gyógyszerész szakszervezet létrehozását szeretnék elérni.¹⁰⁸¹ Bár elképzelésük mellett sokáig tartottak, végül a Szakszervezeti Tanács és az SZDP vezetésének nyomására beolvadtak a MMSzSz Gyógyszerész Csoportjába.¹⁰⁸²

A kommunisták és a szociáldemokraták már kezdetben megállapodtak abban, hogy a szakszervezet vezetését paritásos alapon, közösen látják el, amit a kommunisták – legalábbis a szociáldemokraták visszatérő panaszai szerint – rendre megsértettek.¹⁰⁸³ Ezt annál is inkább sérelmesnek tartották, mert egy 1948-ban kelt, saját maguk által készített kimutatás szerint a szakszervezet tagságának 75%-a az SZDP-nek, és csak 15%-a volt az MKP-nak tagja. A pártonkívüliek aránya 10% volt.¹⁰⁸⁴ Ez a kommunisták számára előnyös paritásos elv arra is rávilágít, hogy a kommunisták az alacsonyabb létszámuk ellenére is erőfölényben voltak, maguk mögött tudhatták ugyanis az MKP

¹⁰⁷⁸ Lux 2008, 76–78, 83.

¹⁰⁷⁹ Uo. 96–97.

¹⁰⁸⁰ Uo. 102–106.

¹⁰⁸¹ MNL OL M-KS-283-21-120. 4p; MNL OL M-KS-283-21-113. 6p; MNL OL M-KS-283-21-114., 32.

¹⁰⁸² MNL OL M-KS-283-21-114., 60–61.

¹⁰⁸³ MNL OL M-KS-283-21-112., 15–16.

¹⁰⁸⁴ MNL OL M-KS-283-21-114., 100.

és közvetve a Szovjetunió támogatását. A szakszervezetben a kommunisták létszámbeli hátrányukat erőszakos módszerekkel ellensúlyozták. Ahogy egy szociáldemokrata gyógyszerész megfogalmazta „dacára annak, hogy többségben vagyunk, mégis kisebbségnek érezzük magunkat”.¹⁰⁸⁵

A két párt közötti hegemoniaharc állt a szakszervezeti tagság összetételéről szóló viták hátterében is. A magasabb taglétszámmal rendelkező szociáldemokraták ragaszkodtak hozzá, hogy a tagságot a szakképzett gyógyszerészekre szűkítsék, és legalább a gyógyszerészgyakornoki vizsgát meg kell követelni a tagoktól.¹⁰⁸⁶ Ezzel szemben a kommunisták a szakszervezeti munkába az összes gyógyszerértári dolgozót, vagyis a szakképzetlen alkalmazottakat (pénztáros, laboráns, takarító) is be kívánták vonni. Ezzel látták ugyanis biztosítva, hogy a tagságon belül az MKP támogatottsága növekedni fog.¹⁰⁸⁷

A két párt közötti ellentétet a kommunisták igyekeztek folyamatosan szítani, és elérni a szociáldemokraták meggyengülését, illetve a szakadást. Az SZDP-n belül Falus Jenő vezetésével egy kisebb csoport már 1946 decemberében igyekezett megbuktatni a vezetőséget, az ekkor lebonyolított választáson azonban a „Falus-lista” alulmaradt. A sikertelen puccskísérlet hatására a kriptokommunista szakadárok átléptek az MKP-ba.¹⁰⁸⁸ A szociáldemokrata gyógyszerészek száma az átlépések ellenére hosszú ideig nem csökkent, sőt a szakszervezeti mozgalom általános felfutásával párhuzamosan emelkedett is. Az 1945 márciusában tartott tisztújító közgyűlésen nagyságrendileg 120 fő

vett részt.¹⁰⁸⁹ Taglétszámukat 1947 januárjában 317 főben, 1948-ban pedig 740 főben határozták meg.¹⁰⁹⁰ A taglétszám hanyatlása a munkáspártok egyesítése előtt vált látványossá. 1948 év elején Budapesten még 420 SZDP tagot tartottak számon, ami márciusra – becslésük szerint – 220 főre csökkent.¹⁰⁹¹

A Falus-akciót követően a szakszervezetben belül ismét frontális támadás indult a szociáldemokraták ellen, amihez ezúttal a szakképzetlen segédszemélyzet politikailag aktív tagjait vette igénybe az MKP. 1947 júniusában megszervezték a Gyógyszerész Szakosztály Segédszemélyzet Alosztályát, majd a kommunista Gerő Miklós – a szociáldemokraták tudta nélkül – taggyűlést hívott össze.¹⁰⁹² A titkos szervezéssel az volt a célja, hogy a kommunista többséget biztosítani tudja, de a kiszorítási kísérlet ezúttal sem járt sikerrel, a különutas szociáldemokraták benne maradtak az intézőbizottságban. A megghiúsult puccsnak azonban komoly következménye lett: a szakszervezet kettészakadt, az intézőbizottság a kommunisták bojkottja miatt hónapokra megbénult.¹⁰⁹³

A több hónapos szünetet követően 1948 elején indult újra a szakszervezetben a munka, de – az országos politikai események fényében – már egészen más hangulatban. A szociáldemokraták igyekeztek a megváltozott helyzethez alkalmazkodva az MKP igényeinek elébe menni, és egyre több engedményt tettek. Az 1948. február 24-i intézőbizottsági ülésén az SZDP gyógyszerész csoportja nevében Somogyi Sándor deklarációt olvasott fel, amely szerint „revideálják álláspontjukat és hajlandók a gyógy-

¹⁰⁸⁵ MNL OL M-KS-283-21-112., 135.

¹⁰⁸⁶ MNL OL M-KS-283-21-112., 134.; MNL OL M-KS-283-21-113., 53–54.

¹⁰⁸⁷ MNL OL M-KS-283-21-114., 100.

¹⁰⁸⁸ MNL OL M-KS-283-21-118., 159–160.; MNL OL M-KS-283-21-118., 121–122.

¹⁰⁸⁹ MNL OL M-KS-283-21-112., 6.

¹⁰⁹⁰ MNL OL M-KS-283-21-114., 60–61.; MNL OL M-KS-283-21-114., 85.

¹⁰⁹¹ MNL OL M-KS-283-21-114., 96.

¹⁰⁹² PIL XII-35-100. PIL XII-42-99., 90–91.

¹⁰⁹³ Taggyűlés. AGy, 1948. február 29.

szertári fizikai dolgozókkal együttműködni”.¹⁰⁹⁴ Somogyi kijelentése a szociáldemokraták kapitulációját jelentette. A taggyűlést ugyan újra összehívták, de a változások irányát, a szakképzetlen segédszemélyzet (és ezzel a kommunisták) befolyásának növekedését mutatja a gyógyszerész szakosztály új elnevezése is: MMSzSz Gyógyszerész Dolgozók Szakosztálya.¹⁰⁹⁵ Miután a szakszervezet újra működőképes lett, elkezdődött a szociáldemokraták végleges kiszorítása. A szakosztály 1948. március 14-én megtartott taggyűlésén Hartmann Tivadar és Losonczy György tartott nagyívű beszédet az „antidemokratikus, munkásellenes, antiszociális”, „az elmúlt rendszer polgári könyöklő módszerével” dolgozó, „a haza és munkásáruló Peyer Károly” vezette „jobboldali szociáldemokratákról”.¹⁰⁹⁶ A kommunista Harangi Sándor is éles kirohanást intézett „munkásellenes [...] nemzetellenes magatartásuk” miatt a szociáldemokrata vezetők ellen.¹⁰⁹⁷ A támadások hatására a szociáldemokraták két meghatározó alakja, a „jobboldali elhajlással” megvádolt Somogyi Sándor és Márkus Dezső lemondott intézőbizottsági tagságáról.

Időközben elkezdték előkészíteni a két munkáspárt fúzióját. A szociáldemokraták részéről Fendrich Arnold kapta meg a feladatot, hogy a két párt gyógyszerész csoportjának egyesítését előkészítse.¹⁰⁹⁸ 1948. március 20-án jelentette az MKP megbízottjának, Babusik Ferencnek, hogy az SZDP-ben a „megmaradt elvtársak ellen kifogás nem merült fel, és alkalmasnak tart

mindenkit arra, hogy az Egységes Munkáspárt tagja legyen”.¹⁰⁹⁹ A kommunisták azonban további kizárásokat kértek. Babusik közölte, hogy „nekik vannak kifogásaik egynéhány elvtársunk ellen”, de a névsort majd a pártvezetésnek fogják átadni további intézkedésre. 1948. március 31-én megtartották a kommunisták és a szociáldemokraták első közös taggyűlését.¹¹⁰⁰

1948 májusában a kommunisták hatalma a szakszervezetben is teljessé vált.¹¹⁰¹ A szakszervezet új intézőbizottságának megválasztásakor már csak a „közös” listára lehetett szavazni, az elnök Harangi Sándor lett. Az új vezetésben már csak kommunisták (Hartmann Tivadar, Székely Jenő), vagy az SZDP-ből korábban kivált kriptokommunisták kaptak helyet (Gerő Miklós, Balassa Sándor).¹¹⁰² Harangi éles hangon bírálta a szociáldemokraták még megmaradt, együttműködni nem hajlandó tagjait, amiért önálló listát akartak állítani, és az MDP-t állította mintául a szakszervezet elé.¹¹⁰³

Az MDP megalakulását követően elrendelt tagrevízió során többeket kizártak a szakszervezetből, állítólagos „nyilas” és „reakciós” múltjuk miatt, a folyton változó, képlekeny pártdirektívákat nem elég gyorsan kiismerők ellen pedig frakciózás, szindikalizmus stb. vádjával indítottak fegyelmi ügyeket.¹¹⁰⁴ Hartmann Tivadar, a szakosztály titkára is felhívta a figyelmet rá, hogy eljött az ideje a párt bolsevik típusú átalakításának. A munkásosztály élcsapatának kiépítése pedig együtt jár az időközben beszívár-

¹⁰⁹⁴ PIL XII-42-234., 59-65.

¹⁰⁹⁵ PIL XII-42-234., 59-65.

¹⁰⁹⁶ PIL XII-42-235., 7-20.

¹⁰⁹⁷ Március 14-i taggyűlésünk. Harangi Sándor felszólalása. AGy, 1948. március 31.

¹⁰⁹⁸ Később Fésüs Arnoldra magyarosította nevét.

¹⁰⁹⁹ MNL OL M-KS-283-21-121., 64.

¹¹⁰⁰ MNL OL M-KS-283-21-114., 96.

¹¹⁰¹ MNL OL M-KS-283-21-114., 100.

¹¹⁰² PIL XII-42-235., 21-35.

¹¹⁰³ PIL XII-42-233., 12-20.; illetve: Május 3-i taggyűlésünk. AGy, 1948. május 16.

¹¹⁰⁴ PIL XII-42-233., 21-38.

gott ellenséges elemek likvidálásával: „a fekete reakció, a kulákok elleni küzdelem közepette, a pártnak meg kell, hogy szabaduljon az osztályellenségtől, a helyezkedőktől, akik csak érdekből csatlakoztak pártunkhoz és jelenlétükkel rontják a nívót, ártanak az élcsapat-jellegnek.”¹¹⁰⁵

A szakszervezeti taggyűlések ezt követően egyre kevésbé szóltak a gyógyszerészi vagy egészségügyi kérdésekről, egyre inkább a kommunista propaganda terepévé váltak. 1948. június 30-i taggyűlésen Gerő Miklós beszédét már az MDP első kongresszusának, az iskolák államosításának, a szovjet jóvátétel elengedésének, a szovjet honvédő háború emlékének szentelte.¹¹⁰⁶

A szakszervezet ekkorra már maradék érdekérvényesítő képességét is elveszítette, jóllehet fontos változások és kihívások előtt állt a szakma. 1948-ban fogadták el az új gyógyszerészeti törvényt, decemberben pedig a Népjóléti Minisztérium és a Gazdasági Főtanács előkészítette a gyógyszerterek államosítását.¹¹⁰⁷ Az új vezetés (Harangi Sándor, Székely Jenő és Sziklai Béla) ekkorra már elfogadta a szakszervezeteknek szánt transzmissziós szíj szerepet, és nem is igyekezett álláspontját kifejteni a sorsdöntő kérdésekben:

[...] minden olyan indítványt, ami ellentétes a Népjóléti Minisztérium álláspontjával nem támogatunk. Írjunk át a Népjóléti Minisztériumnak, hogy a legteljesebb türelemmel várjuk az intézkedést, és mi nem akarunk mást, mint a Népjóléti Minisztérium.¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁵ Tagrevízió. AGy, 1948. november 30.

¹¹⁰⁶ PIL XII-42-235., 36-59.

¹¹⁰⁷ PIL XII-42-233., 117.

¹¹⁰⁸ PIL XII-42-233., 105-107.

Orvos-Egészségügyi Dolgozók Szakszervezetének Gyógyszerész Szakcsoportja

Az ágazati-iparági koncentrációnak megfelelően kezdetét vette a Székely Jenő kommunista gyógyszerész szakíró elnöklétével működő – gyógyszerész szakosztály beolvasztásának előkészítése az orvos-egészségügyi szakszervezetbe, amire a „Szakszervezeti Tanács határozott kívánsága” alapján került sor, és amit végül 1948. szeptemberében hagytak jóvá.¹¹⁰⁹ Az „egészségügyi dolgozóknak egy szakszervezetbe való tömörítése” [sic!] 1949. januárjában ünnepélyes keretek között zajlott le.¹¹¹⁰ Ezt követően a gyógyszerészek egyedüli érdekképviselői szerve az Orvos-Egészségügyi Dolgozók Szakszervezetének (OEDSZ) Gyógyszerész Szakcsoportja lett.¹¹¹¹

Az OEDSZ megalakulásával a hatásköröket is újraosztották. A gyógyszerészi érdekek érvényesítése – ha lehet – még jobban háttérbe szorult. A korábban 8-9 ezer fős orvosi szakszervezet – az állatorvosok, gyógyszerészek és egyéb egészségügyi dolgozók bevonása miatt – taglétszáma 45-50 ezerre nőtt.¹¹¹² A szakszervezetnél megmaradt funkciók többsége az OEDSZ titkárságához került, köztük a munkaversenyek és a tervgazdálkodás, a kádermunka és -nyilvántartás, a szakképzés és ká-

¹¹⁰⁹ Az M. M. Sz. Sz. Gyógyszertári Dolgozók Szakosztálya nevében minden megértésünkkel és szeretetünkkel köszöntjük a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezetének II. küldött-közlését! AGy, 1948. szeptember 16.; Szeptember 16-i taggyűlésünk jegyzőkönyvi kivonata. AGy, 1948. szeptember 30.; PIL XII-42-233. 34-38p; PIL XII-42-235., 95-111.

¹¹¹⁰ Egyesült az egészségügyi orvosi és gyógyszerész szakszervezet. *Kecskemét - Délpestmegyei Népszó, 1949. január 30.*

¹¹¹¹ Böszörményi-Zboray 1987: 77.

¹¹¹² MNL OL M-KS 276-88-640., 46-52.

derképzés, az állasközvetítés, a bérkérdések és kollektív szerződések, a sportügyek, a propaganda és kultúrmunka. A gyógyszerész szakcsoport működése nagyon szűk területre terjedt ki. Legfontosabb feladatuk a segédszemélyzet továbbképzésével kapcsolatos ügyek intézése (laboránsképzés) volt. Emellett csak jelentéktlenebb feladatokat láttak el: a munkaverseny fokozása és felügyelete, kultúrmunka, propaganda, szociális ügyek.

Az egységes munkaspárt létrehozását követően tovább folytatódott a gyógyszerertári üzemi bizalmik hálózatának a fejlesztése, akiktől a gyógyszerertárakban folyó munka és a gyógyszerészek ellenőrzésén túl „a szakszervezet és a termelés kapcsolatának megerősítését” várták.¹¹¹³ Ez a gyakorlatban a munkaversenyek szervezését és koordinálását jelentette.¹¹¹⁴ A tagrevízióknak is az egyik fontos eszközét jelentették a gyógyszerertárakba küldött bizalmik, akik „kíméletlenül bevilágítanak minden ember életébe. Kíméletlenül és mégis szeretettel.”¹¹¹⁵

Az OEDSZ létrejöttét követően tervbe vették a gyógyszerészek káderezésének szigorúbb elvek mentén történő végrehajtását. A káderezést az orvosoknál bevezetett elvek és módszerek mentén kívánták végrehajtani. A gyógyszerészekhez hasonlóan ugyanis az orvosokat is osztályidegennek és a „fasiszta-reakciós eszméktől” erősen fertőzött csoportnak tartották, így a káderezés fontos feladatot jelentett.¹¹¹⁶ A gyógyszerészek esetén csak az OEDSZ létrehozását követően kezdték el a tudatos kádermunkát, vagyis a gyógyszerészek életútjára vonatkozó adatok módszeres összegyűjtését, a politikai megbízhatóság megvizs-

¹¹¹³ Üzemi-bizalmi rendszer. AGy, 1948. június 30; PIL XII-42-233., 34-38.; PIL XII-42-235., 95-111.; PIL XII-42-982.

¹¹¹⁴ PIL XII-42-234. 109.

¹¹¹⁵ Tanulási ház. AGy, 1948. december 22.

¹¹¹⁶ PIL XII-42-304. 15-23.

gálása céljából.¹¹¹⁷ Weil Emil, az OEDSZ főtítkára a káderezésnél követendő szempontokat is megfogalmazta:

Figyeljük kádereinket, hogy milyen irányban fejlődnek, mik azok a döntő szempontok: milyen a Szovjetunióhoz való viszonya, a Párthoz való viszonya, hogy megérti-e mit jelent a szocializmus építése, megérti-e az ötéves terv jelentőségét. Aki a Pártunkat, Rákosi elvtársat szereti, az a Szovjetuniót is szereti. Teljes erővel azon van, hogy ötéves tervünket minél előbb befejezzük. Küzdeni kell a kapitalista maradványok ellen. A káderek fejlődését meg kell figyelnünk, harcos és erős kádert [kell] nevelni. Aki azt mondja, hogy nincs káder, azt agyon kell lőni, mert nem a mozgalom előrevitelével foglalkozik.¹¹¹⁸

A SZOT megalakulását követően az egész szakszervezeti mozgalom elvesztette korábbi jelentőségét. Az átalakulás komoly konfliktust okozott a szakszervezet és a pártszervezet között is. Az MDP Politikai Bizottsága 1950. július 24-én közzétett határozatában szóvá tette a szakszervezeti munka terén tapasztalható „súlyos hibákat”, és kritizálta a szakszervezeti vezetőket „a Párt szerepének alábecsülése” miatt.¹¹¹⁹ Az OEDSZ működésével kapcsolatban is kritikákat fogalmaztak meg a párt irányából: Weil Emil főtítkárt több jelentésben is elmarasztalták munkája és munkatársainak tevékenysége miatt, az MDP pár hónapon belül több vizsgálatot is lefolytatott a szakszervezetben. Az összehangolt támadásra utal, hogy a *Népszava* 1951. január

¹¹¹⁷ PIL XII-42-304. 24-31, 107-110.

¹¹¹⁸ PIL XII-42-443., 100-107.

¹¹¹⁹ Lux 2008: 106.

28-i számában majd' egyoldalas cikket szentelt az OEDSZ vezetőségének kritizálására. A legsúlyosabb megállapítás szerint „A szakszervezetekben még a párthatározatokat is felületesen kezelték. [...] A közömbösség a Párt határozatai iránt, a Párt vezetőszeropének lebecsülését jelenti.”¹¹²⁰ Az 1949-ben még Kosuth-díjjal kitüntetett Weil kénytelen volt „önkritikát” gyakorolva elismerni, hogy a szakszervezet működésében vannak fennakadások, amelynek okát ő az üzemi párt szervezet és a szakszervezet közötti konfliktusban látta. A káderkérdéssel kapcsolatos problémákra reagálva maga is elismerte, hogy a vezető szerep kiesett a szakszervezet kezéből:

Szakszervezetünk kádermunkája teljesen elmaradt, úgy szólván csak arra korlátozódik, hogy a Pártból, a minisztériumból, a SZOT-ból kapott feladatokat teljesítse. Ezeket a feladatokat is igen gyakran csak kapkodva és ötletszerűen teljesítjük. Nem ismerjük kellően kádereinket, és ha ismerjük is, nem tartjuk őket számon és nem támogatjuk őket munkájukban.¹¹²¹

A párt szervezet és az államapparátus a káderezésben (is) átvette a vezető szerepet.

Az OEDSZ működésével kapcsolatban fennmaradt dokumentumok, források értékéről némi gúnnyal azt is mondhatnánk, hogy azokból többet megtudhatunk a korabeli propagandáról, hogy mit gondol az MDP a Marshall-tervről, az USA várható gazdasági összeomlásáról és az imperialisták ármánykodásáról

¹¹²⁰ Tervszerű, összehangolt irányítást, jobb nevelőmunkát az Orvosegészségügyi Szakszervezetben. *Népszava*, 1951. január 28.

¹¹²¹ MNL OL M-KS 276-88-640., 46-52.

a távol-keleti régióban, mint az egészségügyi kérdésekről és teendőkről. A szakszervezet központi vezetőségi ülésén dogmatikus, kommunista ideológiai frázisok hangzottak el: ostromozták az imperialista államokat; munkaversenyeket szerveztek, felhívták a figyelmet a munkafegyelem fontosságára; követelték az ellenségekkel, vagyis a „fasiszta elemekkel”, a „klerikális reakcióval”, a „jobboldali szociáldemokratákkal” stb. történő leszámolást.¹¹²² Az OEDSZ 1949. október 25-én külön határozatot fogadott el „a politikai éberség megjavításáról”.¹¹²³ Az egyetlen szakmai kérdést az „egészségügy és az orvostudomány szovjet típusú átszervezése” jelentette.

Az 1949. évi választás idejére már teljesen a párt szemponatoknak rendelték alá a szakszervezet működését.¹¹²⁴ Víkó János, a Népjóléti Minisztérium államtitkára az MDP választási sikerének kulcsát a minisztérium, a párt és a szakszervezetek politikai munkájának összehangolásában, valamint az „egészségügyi apparátus” politikai célú mozgósításában látta:

Mi Népjóléti Minisztériumi dolgozók tehát alapvető feladatunknak azt tekintjük, hogy a Párt és a Szakszervezet politikai munkájával összefonódva szakmai vonalon megindítsuk az ország egészségügyi apparátusát, hogy politikai és szakmai munka megjavítása által így összefonódva teljesíteni tudjuk azt a munkát, amit tőlünk Pártunk, a Szakszervezet, a magyar dolgozók ebben a választási kampagnak elvárnak.¹¹²⁵

¹¹²² PIL XII-42-294.

¹¹²³ PIL XII-42-294., 37-46.

¹¹²⁴ PIL XII-42-294., 44-54.

¹¹²⁵ PIL XII-42-294., 65-66.

A gyógyszerési sajtó helyzete 1945 után

1945 után a gyógyszerési folyóiratok nem indulhattak újra, a korábbi sokszínűséget nem állították helyre. A *Gyógyszerészi Hetilap*nak (alapítva: 1862-ben), a *Gyógyszerészi Közölny*nek (1882) és a *Gyógyszerészi Szemlé*nek (1936) a Sztójay-kormány idején elrendelt megszüntetése véglegesnek bizonyult. Egyedül A *gyógyszerész* című folyóirat jelenhetett meg, amely a gyógyszerész szakszervezet hivatalos lapja volt. A lap élére a kommunisták és a szociáldemokraták paritásos alapon neveztek ki személyeket.¹¹²⁶ A lap felelős szerkesztője a kommunista Harangi Sándor, felelős kiadója pedig a szociáldemokrata Somogyi Sándor lett. A lap egyik szerkesztője a Tanácsköztársaság idején is aktív szerepet vállaló kommunista, Székely Jenő volt, a másik pedig a szociáldemokrata Márkus Dezső.¹¹²⁷ A szerkesztők a munkáspártok érdekeinek képviselőként látták a folyóirat szerepét és feladatát: „Ne áltassuk magunkat. Teljesen politikamentes szaksajtót nem lehet indítani. Mi a munkásegységgel indulunk. De ez kötelező mindannyiunkra. Aki köztünk van, annak velünk kell menetelnie.”¹¹²⁸ Deklarált céljuk „a dolgozó gyógyszerészek közös útjának szocialista megvilágítása” volt.¹¹²⁹

A gyógyszerész-tulajdonosok 1945 utáni szándékairól, törekvéseiről, céljairól részben azért tudunk olyan keveset, mert papírhányra hivatkozva folyóirat indítását nem engedélyezték számukra. A *Gyógyszerész* című szaklapban, amennyiben szó esett

róluk, akkor is dehonesztáló színben tüntették fel az alkalmazottakat robotoltató „nagyságos vagy méltóságos főnököket”, akik „még egyre gyártják a titkos fegyvereket” az új „demokratikus” korszak és a „szociális újjáépítés” ellen.¹¹³⁰

A szakszervezetben belüli hegemoniaharc viszont a nyilvánosság előtt, A *Gyógyszerész* hasábjain is zajlott. 1948-ban a szakszervezetben történő leszámolással párhuzamosan a folyóiratot is sikerült megtisztítani a különutas szociáldemokratáktól: Márkus Dezső és Somogyi Sándor a szerkesztőségből „kilépett”.¹¹³¹ Székely Jenő és Harangi Sándor lett megbízva a felelős kiadói és szerkesztői feladatok ellátásával, valamint egy rövid időre bevonták a szerkesztőség munkájába a korábbi szociáldemokrata (valójában kriptokommunista) Falus Jenőt is.¹¹³²

Az OEDSZ létrehozását követően a folyóirat funkcióját is újraértékelték. Propagandaszerepe leértékelődött, ezért 1949-ben „tudományos vonalra” állították, a gyógyszerészettel kapcsolatos társadalmi-politikai-gazdasági kérdések egy időre teljesen kiszorultak a lapból.¹¹³³ Az OEDSZ tevékenységéről, a „mozgalmi kérdésekről” az *Egészségügyi Dolgozó* című lap számolt be.

¹¹²⁶ PIL XII-42-68., 125-128.

¹¹²⁷ Székely Jenő munkásságára vonatkozóan lásd Végh 1965.

¹¹²⁸ PIL XII-42-68., 125-126.

¹¹²⁹ Szerkesztői üzenetek. AGy, 1947. február 16.

¹¹³⁰ Régi kondíciók. AGy, 1947. február 16.

¹¹³¹ Magunkról. AGy, 1948. március 31.; A „Gyógyszerész” két éve. AGy, 1948. szeptember 30.

¹¹³² PIL XII-42-234., 66-78.

¹¹³³ Akik eddig is írták, olvasták, terjesztették „A Gyógyszerészt”. AGy, 1949. március 16.

A „POLITIKAI TISZTOGATÁS”

A VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ SZÁMONKÉRÉSEK

■ ■ ■

Igazolási eljárások

Rónay György *Esti gyors* című regénye, valamint filmes adaptációja, az 1966-ban bemutatott *Utószezon* nem egyszerűen egy gyógyszerész vészkorszakban játszott negatív szerepét mutatta be. Legalább ennyire szól a háború után elmaradt számonkérésekről, a lassan konszolidálódó Kádár-rendszer által lehetővé tett megbocsájtásáról, a múlttal való szembenézés kudarcáról, az elkövetett bűnök társadalmi negligálásáról és elfojtásáról. Nem volt azonban mindenki olyan szerencsés, mint a film „főhőse”, Kerekes Kálmán gyógyszerész, aki elkerülte a számonkéréseket. Sokaknak igazolóbizottságok vagy a népbíróság előtt kellett számot adniuk háború alatti tevékenységükről.

A korszakkal foglalkozó szakirodalom elsősorban a közigazgatásban lefolytatott tisztogatások, az úgynevezett b-listázások kérdését vizsgálta legtöbbször.¹¹³⁴ A háború lezárását követően a belpolitikai viták egyik fontos kérdésévé vált a közigazgatás újjászerve-

¹¹³⁴ Kovács M. 1982; Gyarmati 1989; Gyarmati 1996; Gergely 2014.

vezése. Az államhatalom megszerzése és megszervezése minden párt számára fontos politikai célkitűzést jelentett. A b-listázásokat a hivatalos álláspont szerint „az államháztartás egyensúlyának helyreállítása” érdekében hajtották végre, azonban a létszámcsökkentés mögött meghúzódó egyik ok a „reakciós erők fészkének” tekintett közigazgatás politikai megtisztítása volt.¹¹³⁵ A b-listázás érintette a tisztviselő gyógyszerészeket, így például a társadalombiztosítási intézeteknél (MABI, OTI) alkalmazásban állókat is.

Kevesebb figyelmet kap azonban, hogy a b-listázásokat megelőzték az igazolási eljárások, amelyek messze túlmutattak a közigazgatás keretein.¹¹³⁶ Az igazoló bizottsági eljárásokkal kapcsolatban kiadott rendeletek a magánvállalatok és az önálló egzisztenciák széles körét érintették. Degré Alajos összesítése szerint az állami, törvényhatósági és községi alkalmazásban állók mellett igazolás alá vonták az oktatási intézményekben alkalmazottakat, az állami tulajdonban vagy támogatásban részesített vállalatoknál, társadalmi szervezeteknél és szövetkezeteknél alkalmazottakat, a szabadpályás értelmiségieket, a hatósági jogosítvánnyal rendelkezőket (ideértve az iparigazolvánnyal rendelkező kisiparosokat és kiskereskedőket), a magántisztviselőket, a szabadalmi ügyvivőket, a sportban alkalmazott tisztviselőket, a honvédség tagjait és az egyetemi és főiskolai hallgatókat.¹¹³⁷ Az igazolási eljárások volumenét jelzi, hogy Zinner Tibor becslése szerint csak a Budapesten felállított száz igazolóbizottság több százezer ügyben hozott határozatot. Az esetek közel 90 százaléka igazolással zárult, de az elmarasztaló ítéletek száma így is tízezres nagyságrendű lehet.¹¹³⁸

¹¹³⁵ Az 1989 előtti hivatalos diskurzus szerint a b-listázások az „antidemokratikus” elemek kiszorítását szolgálták. Lásd például Vida 1986: 63.

¹¹³⁶ Bódy 2008; K. Horváth 2015: 44–85.

¹¹³⁷ Degré 1960.

¹¹³⁸ Zinner 1985: 129–133.

Az igazolási eljárások megítélése legalább annyira ellentmondásos, mint az egész korszaké. Itt is kéz a kézben járt a háborús bűnösök felelősségre vonása az új hatalom berendezkedésével, amely praktikusán a politikai ellenfelek kiszorítását jelentette.¹¹³⁹ A vállalatoknál az igazolási eljárások által szabadultak meg a felesleges munkaerőtől is, de ezeket használták fel a személyes konfliktusok, lokális problémák megoldásához is.¹¹⁴⁰

A szociáldemokrata gyógyszerészek már közvetlenül a front elvonulását követően követelték, hogy „teljes nagytakarítást kell csinálni politikai megbízhatóság elsőrangú kérdésében”, és külön „feketelistát” vezettek a nemkívánatos személyekről.¹¹⁴¹ Sürgették a gyógyszerészek igazolási eljárásainak azonnali elindítását, a „reakciós-fasiszta elemek teljes kiirtását”.¹¹⁴² Felszólították az OGYE-t is a szükséges intézkedések meghozatalára, a „múltban ott uralkodó reakciós szellemmel” történő leszámolásra.¹¹⁴³ A szakszervezet lapja, *A Gyógyszerész* is szigorú felelősségre vonást követelt, és nyíltan bírálta a népbíróságot az enyhe ítéletek miatt.¹¹⁴⁴ A kiépülő demokrácia védelmében szükségesnek látták a volt nyilasokkal történő leszámolást:

Igenis példát kell statuálni, a vígan lubickoló, főleg vidéken megbújó volt nyilas gyógyszerészeknek. A megbocsátás szellemének – amire a védelem oly gyakran hivatkozott – is van egy határa. A túlmegebocsátás a gyenge-

¹¹³⁹ Gyarmati 1989: 6.

¹¹⁴⁰ Bódy 2008; Degré 1960: 39.

¹¹⁴¹ MNL OL M-KS-283-21-112., 1–2; MNL OL M-KS-283-21-118., 167.

¹¹⁴² MNL OL M-KS-283-21-112., 5.

¹¹⁴³ MNL OL M-KS-283-21-112., 25.

¹¹⁴⁴ Bizony, kartárs úr. *Agy*, 1948. január 16.

ség jele, amely nem lehet egy most épülő demokrácia egyetlen érdeme.¹¹⁴⁵

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 januárjában rendelte el a közalkalmazottak igazolását.¹¹⁴⁶ Az igazolási eljárásokat 1945 áprilisában terjesztették ki a szabad pályán működő értelmiségiekre.¹¹⁴⁷ Az igazolási eljárások során a bizottság tagjai alapvetően két forrást vizsgálva döntöttek az igazolás alá vontak 1939. szeptember 1-jét követő magatartásáról. Egyfelől az igazolás alá vont személy saját maga által kitöltött nyilatkozatából dolgoztak, aminek megbízhatóságát már a kortársak is sokszor megkérdőjelezték. Számos gyógyszerészt ítélték el éppen amiatt, mert bizonyos dolgokat elhallgatott nyilatkozatában.¹¹⁴⁸ A másik forrást a lakossági bejelentések (és feljelentések) adták. Gyánús körülmény esetén az eljárás során a megvizsgált személy ellen és mellett tanúkat sorakoztattak fel, illetve nyilatkozatokat gyűjtöttek be, melyek az ártatlanságot vagy a bűnösséget voltak hivatva alátámasztani. A bizottság határozatában az igazol-

¹¹⁴⁵ Egy népbírósi tárgyalásról. AGy, 1947. május 31.; Jellem- és korrajz. AGy, 1947. június 16.

¹¹⁴⁶ Az igazolási eljárásokat a 15/1945. M. E. sz. rendelet, illetve a 1080/1945. M. E. sz. rendelet szabályozta. Az igazolóbizottságok felállításáig ideiglenes megoldások működtek. Budapesten például egy ötös bizottság végezte a gyógyszerészek átvizsgálását, ahová különböző pártok és szakmai szervezetek delegáltak tagokat. MNL OL M-KS-283-21-112., 4.

¹¹⁴⁷ 1146/1945. M. E. sz. rendelet. Ennek módosításai: 3140/1945. M. E. sz. rendelet, 3610/1945. M. E. sz. rendelet, 8480/1945. M. E. sz. rendelet.

¹¹⁴⁸ Így járt például Zboray Bertalan is, aki nyilatkozatában „elfelejtette” megemlíteni, hogy a Rákóczi Bajtársi Szövetségnek, és 1919-ben a Csendőrtiszi Zászlóaljnak tagja volt. Az elhallgatás miatt Zborayt egy évre eltiltották foglalkozásának gyakorlásától, jóllehet később a népbíróság igazoltnak nyilvánította. BFL XVII.1627 - *Gyógyszerész igazoló bizottsági ügyek iratai*, 331. Zboray Bertalan.

lás alá volt személyt (1) igazoltnak jelentette ki, (2) megfeddte, (3) foglalkozásának vagy jogosítványának gyakorlásától legfeljebb öt évre eltiltotta, (4) jogosítványától megfosztotta, vagy (5) kijelölt munkahelyre rendelte, ahol munkáját díjazás nélkül, vagy csökkentett díjazással látta el. A rendelet ugyanakkor kiemelte, hogy a szabadpályás értelmiségiek esetén a foglalkozástól való eltiltást – a munkaerőhiányra tekintettel – csak kivételes esetben lehet alkalmazni. Indokolt és súlyos esetben az igazolóbizottság kezdeményezhette a rendőrségnél az internálást, és/vagy bűncselekmény gyanúja esetén felterjeszthette az ügyet a népügyészség részére. Az igazolóbizottság határozata ellen a népbíróshoz lehetett fellebbezni.¹¹⁴⁹ Az igazolási eljárások nem csak a gyógyszerészek tulajdonosait és alkalmazottaikat érintették. Az állami alkalmazásban álló gyógyszerészek mint közalkalmazottak (államigazgatás, társadalombiztosító intézetek stb.) az 1945. januári rendelet hatálya alá estek. A gyógyszeriparban szolgálatot teljesítő magántisztviselők sem mentesülhettek az igazolási eljárások alól, nekik a vállalati igazolóbizottságnál kellett jelentkezniük. Tehát folytatódott az az 1930-as években kezdődő gyakorlat, hogy a nagyvállalatok személyzeti ügyeibe politikai szinten beleavatkoznak.¹¹⁵⁰

A gyógyszerészek igazolására végül csak Budapesten hoztak létre egy külön bizottságot, a vidéki gyógyszerészeknek

¹¹⁴⁹ Ez utóbbi kérdéseket a 15/1945. M. E. sz. rendelet, illetve a 1080/1945. M. E. sz. rendelet szabályozta.

¹¹⁵⁰ Az igazolási eljárásokat a magánalkalmazottakra és magánvállalatokra is kiterjesztették: Bódy 2008; Gáspár-Halasi, 1975: 47. Budapest Főváros Levéltárában megtalálhatók több gyógyszergyár igazolóbizottsági iratai is: Dr. Wander Gyógyszer és Tápszergyár Rt. (BFL XVII.1556), Medichemia Gyógyszerkészítmények Gyára Rt. (BFL XVII.1557), Tres Gyógyszer-Vegyészeti Ipari és Kereskedelmi Rt. (BFL XVII.1681) stb.

a helyi igazolóbizottságoknál kellett jelentkezniük. A Sztójay-kormány a Budapesti Gyógyszerész Testületet – szemben a MAGYOE-val és az OGYOE-val – nem szüntette meg, ezért egyedi szakmai szervezatként tudta képviselni a gyógyszerészek érdekeit a háború befejezését követően. A gyógyszerészek igazolásáról szóló 1945. áprilisi rendelet megjelenését követően a BGYT kezdeményezte, hogy tagjainak megvizsgálására saját kebelén belül hozhasson létre igazolóbizottságot. A szakszervezet azonban élesen tiltakozott a kezdeményezés ellen. Véleményük szerint ugyanis a BGYT célja egy olyan összetételű igazolóbizottság felállítása lenne, ahol „átcsusszanhatnak a volt fasiszták”,¹¹⁵¹ ezért követelték, hogy a „demokratikus” pártok is részt vehessenek az igazolási eljárás lefolytatásában.

A budapesti gyógyszerészek igazolását 1945. május és 1946. január között a 269/b. számú igazolóbizottság folytatta le. Mivel ennek működésével kapcsolatban komoly aggályok merültek fel, és a nyugatról visszatérteket is meg kellett vizsgálni, ezért létrehozták az 596. számú (nyugatos) igazolóbizottságot, amely 1946. augusztus és 1947. január között működött.¹¹⁵² Van több arra utaló jel, hogy harmadszor is állítottak fel igazolási bizottságokat, amelyek 1948. október 31-ig működtek, de ezek iratanyagát nem találtam.¹¹⁵³ Az igazolóbizottságok felfüggesztését követően a függőben lévő ügyeket a szakszervezethez utalták.¹¹⁵⁴

¹¹⁵¹ BFL XVII.1627 – A bizottság működésére vonatkozó iratok.

¹¹⁵² BFL XVII.1627.

¹¹⁵³ A *Gyógyszerész* című lap 1948-ban folyamatosan közölte az igazolási eljárások eredményét. Lásd például: Igazolási hírek. AGy, 1948. január 31. 11.200/1948. Korm. sz. rendelet szüntette meg az igazolóbizottságokat, illetve lásd még: Az igazolások befejezése. AGy, 1948. november 16.

¹¹⁵⁴ A Népjóléti Minisztérium Szakosztályunkat bízta meg a szakmai igazolások lefolytatásával. AGy, 1948. december 22.

A szakszervezet nem véletlenül követelte, hogy a BGYT kebelén belül ne alakuljon külön igazolóbizottság, így ugyanis befolysást tudtak szerezni maguknak az eljárásban. Az igazolóbizottságok összetételükből fakadóan politikai jellegűek voltak.¹¹⁵⁵ A hét-, később nyolctagú bizottságokban helyet kapott a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok egy-egy képviselője (PDP, FKGP, MKP, SZDP, NPP), a szakszervezet delegáltja, valamint egy jogi végzettségű személy, és az igazolás alá vont közhivatal egy képviselője, vagyis esetünkben a BGYT delegáltja.¹¹⁵⁶

A gyógyszerészek igazolási eljárásait teljes egészében áttekinteni nem lehet, ugyanis nem volt szigorúan rögzítve, hogy melyik igazolóbizottság az illetékes. Ezért sokan a helyi igazolóbizottságnál jelentkeztek, míg mások az üzemi vagy szakmai igazolóbizottságot választották attól függően, hogy hol remélték ügyük jóindulatú elintézését. Az sem példa nélküli, hogy egy-egy személy többször jelentkezett igazolási eljárásra, mert az első során elmarasztalták.¹¹⁵⁷

Jelen fejezetben csak a Budapesten felállított igazolóbizottság-által megvizsgált gyógyszerészek ügyeit tanulmányozom. Az eljárásba bevontak széles körét mutatja, hogy Budapesten 1947 márciusáig 2540 ügyet folytatott le az igazolóbizottság.¹¹⁵⁸ A nem igazolt gyógyszerészek pontos számát lehetetlen megmondani, ilyen nyilvántartást ez idáig nem találtam. Hozzáve-

¹¹⁵⁵ Rigó 2011: 101.

¹¹⁵⁶ 15/1945. M. E. sz. rendelet, illetve a 1080/1945. M. E. sz. rendelet.

¹¹⁵⁷ Lásd például Glasz József gyógyszerész esetét: Grósz 2010: 70.

¹¹⁵⁸ A 269/b. számú igazolóbizottságban 1945. május és 1946. január között 1859 gyógyszerészt vizsgáltak meg. Az újonnan felállított 596. sz. igazolóbizottság 1946. augusztus és 1947. január között újabb 260 főt, valamint 421 vidéki gyógyszerészt vizsgált meg, de ezek között megtalálhatók a korábbi eljárások felülvizsgálatai is. BFL XVII.1627 – Névjegyzék.

tőleges adattal csak az elsőként igazolás alá vont 845 gyógyszerésről rendelkezünk. Közülük 724 főt igazoltak (86%), 42 fő ügyét elhalasztották (5%).¹¹⁵⁹ Az elhalasztás sokszor azokat érintette, akik ellen valamilyen terhelő adat merült fel, de a végleges döntéshez további tanúkra, információkra volt szükség. A legenyhébb ítéletben, feddésben kilenc fő részesült (1%), vezetői állásától, foglalkozásától vagy jogosítványától meghatározott időre 51 főt tiltottak el (6%), véglegesen pedig 12 főt (1%). Hét főt a retorzió megnevezése nélkül „nem igazoltak” (1%).¹¹⁶⁰

Zsidó vagyonnal kapcsolatos ügyek

A retorzió jellegénél azonban izgalmasabb az igazolás megtagadásának indoklása. A számonkérések legnagyobb része a zsidó gyógyszertárak árjásításához kötődik. Retorzióra számíthatott, aki zsidó gyógyszertári jogosítványért (vagy zsidó lakásért) folyamodott, esetleg azt meg is kapta és elfogadta. A zsidó vagyonért folyamodók esetén azzal az indoklással ítélték el gyógyszerészeket, hogy „az ország lakossága egy részét sújtó jogellenes intézkedésekben oly módon vett részt, hogy ezzel azok helyzetét súlyosbítani igyekezett.” Ezeket a gyógyszerészeket leggyakrabban eltiltották a vezetői állástól, enyhébb esetben feddésben részesültek. Különbséget tettek a második zsidótörvény alapján kisajátított gyógyszertárak és a Sztójay-jogos gyógyszertárak kiigénylése között. Ez utóbbi egyértelműen retorziót vont maga után, sőt már a patikajogért való folyamodást is vétségként ke-

¹¹⁵⁹ Ezek közül több ügyet azért halasztottak el, mert terhelő információ került elő, de a tanúvallomások összegyűjtése hosszabb időt vett igénybe.

¹¹⁶⁰ BFL XVII.1627 – Névjegyzék.

zelték. A második zsidótörvény által kisajátított gyógyszertáraknál viszont csak akkor járt retorzió, ha az átvétel során az új tulajdonos visszaél a zsidó gyógyszerész szorult helyzetével. Ha azonban a megváltás összegét tisztességesen kifizette a zsidó tulajdonosnak, akkor ezt egy megvalósult adásvételként tartották számon, ahol a két félre bízták, hogy helyreállítják-e az eredeti állapotot, vagy a megvalósult tranzakciót helyben hagyják. Mérlegelték, ha valaki csak strómanként járt el, ha tisztességesen vette fel a leltárt, és azt is, ha a volt tulajdonossal emberségesen vagy éppen fenyegetően bánt. Mivel a Sztójay-kormány idején a megvont gyógyszertárakért nem járt kárpótlás, ezért az ilyen jogosítványért való folyamodás, főként pedig ennek az elfogadása retorziót vont maga után.

Az egyes esetek megítélése azonban rendkívül problematikus az egymásnak ellentmondó tanúvallomások miatt. Romhányi (Ekler) Lajos gyógyszerész – aki a vádak szerint a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségnek is tagja volt – a Sztójay-kormánytól zsidó gyógyszertári jogosítványt kapott. A gyógyszertár volt tulajdonosa, Bontha Jenő a munkaszolgálat idején elhunyt, így Romhányi ellen Bontha rokonai tettek feljelentést. A család vádjai szerint Romhányi megpróbálta kisemmizni, ellehetetleníteni Bonthát, és még a törvény szerint neki járó összeget sem akarta kifizetni. Romhányi is hozott azonban zsidó tanúkat, akik szerint viszont Romhányi bűjtatta és ingyen gyógyszerekkel látta el az üldözötteket.¹¹⁶¹ Romhányit két évre eltiltották hivatásának gyakorlásától, de az eljárással Bontha rokonainak annyit sikerült elérni, hogy Romhányi kártalanítsa őket. Hogy Romhányi ellentmondásos viselkedését mi motiválta, ma már alig tudható. Elképzelhető, hogy

¹¹⁶¹ BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. június 5.; BFL XVII.1627 – 596. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1946. november 11.

az anyagiakat szem előtt tartva kihasználta Bontha szorult helyzetét. Más zsidókat ettől függetlenül támogathatott, vagy mert nem volt antiszemita, vagy egyszerűen csak előrelátó volt, és érdemeket akart szerezni a háborút követő időszakra. Igazságot tenni azonban egy-két év távlatából is óriási kihívás volt, de hetven év távlatából pedig egyenesen lehetetlennek tűnik.

Romhányi esetében is fontos szerep jutott az elhunyt gyógyszerész rokonainak, akik – érthető okokból – szerették volna jogos tulajdonukat visszakapni, és sérelmeikért elégtételt venni. Nem tudhatjuk, hogy ennek érdekében, és családtagjaik elvesztése miatt érzett jogos haragjukban mennyire túlozták el vádjait a tanúvallomásaikban. Az Auschwitzban elhunyt gyógyszerész, Reiner Manó özvegye szintén mindent megtett, hogy családjá egykori lakását visszakapja, amely Nyári Lászlóné Molnár Anna gyógyszerész birtokába került. Reiner Manóné a következőkkel vádolta meg Nyárinét:

[...] a gyógyszertárában éveken keresztül nyilas propagandát folytatott, lakásán több helyen, íróasztalán stb. Hitler képét tartotta. Hogy lakásához hozzájuthasson, férjét a Gestaponál feljelentette és elvitette [...]. Amikor a deportálásból hazatért [ti. Reiner Manóné] lakásából egy szobát csupán a lakáshivatal közbenjárása útján tudott visszakapni, de a mai napig sem hajlandó konyháját és mellékhelyiségeit visszaadni. Igazolás alá vont még ma is a nyilas világot kívánja vissza és a nyár folyamán nyugatosokat bűjtatott. Lakásán nagy mennyiségű értékes gyógyszereket tart elrejtve, azonkívül lakása tele van a felszabadulása alkalmával „zabrált” értékes holmikkal. [...] férje több mint két éven keresztül a kémelhárítónál tevékenyen működött [...] jelenleg pedig rendőri felügyelet alatt áll.

Az egykori házparancsnok vallomása szerint viszont a lakásban korábban is közösen lakott a Reiner és a Nyári család (mint bérlő). Reiner Manóné, mióta a deportálásból hazatért, „a lakáshivatalban dolgozik, hogy megkapja lakását”. Nyáriék szerepét árnyalja, hogy – szintén a házparancsnok vallomása szerint – a Váci úti csillagos ház zsidó lakóinak – igaz, pénzért cserébe – hamis orvosi papírokat állítottak ki, hogy a munkaszolgálatot elkerüljék, és gyógyszerrel is kiszolgálták a lakókat. Ráadásul Nyáriék nevelőnője is zsidó volt, és néhány napig egy zsidó egyetemi tanárt is bűjtattak.¹¹⁶² Mivel az igazolóbizottság Reiner Manónénak mindenben igazat adott, és igazolva látta azt is, hogy Nyáriné felelős Reiner Manó deportálásáért és haláláért, ezért ügyét a népbírósághoz utalták.¹¹⁶³ Nyáriné ügyében szintén felmerül az a nyugtalanító és megválaszolatlan kérdés, hogy Reiner Manóné vádjai mennyiben voltak megalapozottak, és mennyiben csak az elvesztett vagyonának jogos visszaszerzését szolgálták.

A zsidó vagyon árjásításának egyik érdekes esete Tölgyessy Antal csöglei gyógyszerész ügye, akit azért tiltottak el két évre vezetői állásától, mert felesége zsidó származása ellenére a Sztójay-kormány idején zsidótól megvont patikajogot kért és kapott:

Súlyosbító körülménynek tekinti a bizottság azt, hogy noha sok zsidóval élt együtt, amit a bizottság emberbaráti magatartásnak tekint, [sic!] neki a bizottság megítélése szerint, minthogy felesége zsidó származású volt, a jogot vissza kellett volna utasítania.¹¹⁶⁴

¹¹⁶² BFL XVII.1627 – 596. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1946. október 14.

¹¹⁶³ Nem kutattam, de az iratanyag megtalálható: BFL XXV.2.b-13909-1946; BFL XXV.1.b-768-1947.

¹¹⁶⁴ BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. május 15.

Nem minden esetben járt azonban retorzió a zsidó vagyon konfiskálásaért. Rózsa László, aki zsidó gyógyszerári jogosítványt kért és kapott, szintén aktívan segítette a zsidóságot a vészkorszak alatt. Zsidókat bújtatott a patikában, a frontszolgálat idején pedig ruhával és gyógyszerekkel segítette a munkaszolgálatosokat, ezért igazolták tevékenységét.¹¹⁶⁵

Antiszemizmus

Kisebb-nagyobb retorzióban részesültek azok, akik antiszemita kijelentéseket tettek, gyógyszerárúkból a zsidókat kitiltották, vagy fenyegetően léptek fel velük szemben, például internálással, feljelentéssel fenyegették meg őket. Még olyan különös esetre is akadt példa, hogy egy zsidó származású gyógyszerészt, Kemenes (Kasztriner) Pétert antiszemita kijelentések miatt marasztaltak el. A feljelentést tevő Mészáros Dezső gyógyszerész állítólag a tisztiorvostól hallotta, hogy Kasztriner

[...] azt mondta, hogy a szomszédos Sánta nevű zsidó drogériatulajdonosnak ki kell tekerni a nyakát, mert 6 óra után árusít. Nagyon csodálkozott a tisztí orvos, mert azt hitte, hogy Kasztriner őskeresztény, mivel mindig antiszemita kijelentéseket tett előtte. [...] Kasztriner tüntetőleg olvasta mindig a Virradatot és az Újmagyarságot. Az Esti Kurírt kitiltotta a patikából. A háború előtt és a háború alatt is tett zsidóellenes kijelentéseket a patikában egészen a II. zsidótörvényig helyeselte [a] zsidótörvényt, amíg az rá nem vonatkozott.

¹¹⁶⁵ BFL XVII.1627 – 596. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1946. november 2.

A feljelentés azon részét visszavonta Mészáros, amely szerint Kasztriner „birodalmi németeket”(!) szállásolt el a lakásán, és maga is elismerte, hogy a németek csak akkor költöztek be, amikor Kasztriner már nem lakott ott (mivel berendelték munkaszolgálatra). Kasztriner ellen az igazolóbizottság meglepően súlyos ítéletet hozott: egy évre eltiltották jogosítványától.¹¹⁶⁶ Az ügy részletei és a másodfokú eljárás azonban pontosan rávilágítanak azokra a személyes konfliktusokra, amelyek a hallo-máson nyugvó feljelentés hátterében álltak. A feljelentőlevelet aláíró egyik tanú a bizottság előtt elismerte, hogy a levelet csak azért írta alá, mert „felháborodott volt, amiért Kasztriner kitette őt a patikából.” A másodfokú tárgyaláson már maga Mészáros is elismerte, hogy anyagi konfliktus volt kettőjük között.¹¹⁶⁷ A másodfokú eljárás során már szó sem esett Kasztriner antiszemizmusáról, hanem a vád alapját ekkor már „antiszociális ténykedése” (értsd az alkalmazottakkal való bánásmódja) jelentette. Kasztriner ugyanis 18 éven keresztül foglalkoztatta Mészárost, akit 1944. június 30-án a zsidótörvények miatt(!?) el kellett bocsájtania.¹¹⁶⁸ Kasztriner – akinek a patikáját ekkor szintén megvonták, és munkaszolgálatra kirendelték – rossz anyagi helyzetére hivatkozva nem adott végkielégítést, amit Mészáros nehezményezett. Mészárosnak azonban az elmaradt jusson kívül más indítéka is lehetett a feljelentésre. Kasztriner csak 1945-ben tért vissza a munkaszolgálatból, gyógyszerárának kirendelt hatósági vezetője ekkor éppen egykori alkalmazottja, Mészáros volt. Talán azzal a szándékkal tett feljelentést Mészáros, hogy elvegyék

¹¹⁶⁶ BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. június 29.

¹¹⁶⁷ Kasztrinert később felmentették. BFL XVII.1627 – 596. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1946. november 18.

¹¹⁶⁸ Hogy maga Mészáros is a zsidótörvények hatálya alá esett-e, vagy más összefüggés volt az elbocsájtás mögött, ez az iratokból nem derül ki.

Kasztrinertől a patikajogot, amelyet majd ő kap meg? Vagy csak zsarolta – az egyébként teljesen kifosztott – gyógyszerertárába visszatérő Kasztrinert, hogy a végkielégítését végre megkapja? Ez utóbbi akciója annyiban sikeres volt, hogy Kasztriner nemcsak kifizette végkielégítését, de tette mindezt 1945-ös árfolyamon.

Szélsőjobboldali szervezetekben való részvétel

Gyakori volt, hogy valamilyen szervezeti tagság miatt vontak valakit felelősségre. Ez lehetett politikai (Nyilaskeresztes Párt, MÉP, MÉM), katonai-társadalmi (Vannay-különítmény, Turáni Szövetség, Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség, Turul és Rákóczy Bajtársi Egyesület) vagy szakmai szervezetben (MGYNSZ, Gyógyszerészek Turista Társasága, a MAGYOE és BGYT vezetősége, valamint a Gyógyszerész Kaszinó vezető tisztségviselői) vállalt részvétel is.¹¹⁶⁹

A tagsági viszony igazolása azonban nem volt problémamentes. Gombos Zoltán ellen több vád is megfogalmazódott (gyógyszerek rejtegetése nyugatra szállítás céljából, zsidó gyógyszerertár kiigénylése), de a leginkább terhelő adat szerint vezető tisztségviselője volt a Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének (egyébként egyedüli budapesti gyógyszerertartulajdonosként).¹¹⁷⁰ Gombos szerint „tudta és beleegyezése nél-

kül nevezték ki”, ami ellen hiába tiltakozott ajánlott levélben is. (A feladóvevényt sajnálatosan elhagyta).¹¹⁷¹ Háború alatti tevékenységét egy 1940. évi szociáldemokrata tagsági könyvvel igyekezett igazolni, amelynek hitelességét azonban egyesek megkérdőjelezték a párton belül. Más szociáldemokrata tanúk viszont nemcsak Gombos SZDP-tagságát, de „demokratikus fel-fogását” is igazolták.¹¹⁷² Gombost foglalkozásának gyakorlásától három évre eltiltották.¹¹⁷³

Szintén ellentmondásokkal teli Tatorján Dezső esete, aki saját bevallása szerint kizárólag a gyógyszerertári jogosítvány elnyerésében bízva lépett be 1938-ban a Nemzeti Szocialista Pártba.¹¹⁷⁴ Zsidóktól megvont gyógyszerertári jogosítványért azonban hiába folyamodott a Sztójay-kormányhoz, nem járt sikerrel. Felmerült továbbá ellene, hogy tagja volt a Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének is. Egy holokauszt túlélő család beszámolója szerint azonban a vészkorszakban a nyilas pártjelvényét felhasználva bújtatott zsidókat a gyógyszerertárban. Tatorját foglalkozásának gyakorlásától három évre eltiltották, és kötelezték, hogy egy kijelölt munkahelyen csökkentett díjazású munkát vállaljon.¹¹⁷⁵

Torma Dániel ugyan maga is elismerte, hogy tagja volt a Nemzeti Frontnak, később a Nyilaskeresztes Pártnak, de ezt állítása szerint kizárólag gyengén tanuló fiai érdekében tette, akiknek egyébként nem lett volna esélye bejutni az egyetemre gyógyszerészhallgatóként. Az egyik tanú kijelentette, hogy „igazolász

¹¹⁶⁹ Az 1945 előtt működő Gyógyszerészek Turista Társaságának csak „tisztá keresztény származású, feddhetetlen előéletű, hazafias érzésű gyógyszerész” lehetett a tagja. Beszélgetésem Mezey Jenő gyógyszerész alezredessel a Gyógyszerészek Turista Társaságának megalapítójával. GyL, 1941. december 1.

¹¹⁷⁰ A belügyminiszter feloszlatta az Országos Gyógyszerész Egyesületet és az Okleveles Gyógyszerészek Egyesületét! EGYL, 1944. július. 1.

¹¹⁷¹ BFL XVII.1627 – 596. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1946. november 2.

¹¹⁷² Igazolási ügye: MNL OL M-KS-283-21-118., 93–96.

¹¹⁷³ Érdemes lenne megnézni igazolásfellebbezési ügyét is, amely megtalálható Budapest Főváros Levéltárában: BFL XXV.2.b-7810-1945.

¹¹⁷⁴ BFL XVII.1627 – 596. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1946. november 2.

¹¹⁷⁵ Nem kutattam, de ügye megtalálható Budapest Főváros Levéltárában: BFL XXV.1.b-5003-1946.

alá vont nem volt politikus, nem volt stréber ember, tagsága nem volt káros. Üldözötteket bújtatott. A zsidótörvényeket elítélte.” Egy másik tanú, Torma volt zsidó alkalmazottjának vallomása szerint, amikor behívták munkaszolgálatra, amit ő megtagadott, akkor Torma felajánlotta neki az Inspekciós (ügyeleti) szobát, hogy ott rejtőzzön el. Torma a sárga csillagosokat mindig soron kívül szolgálta ki, és a zsidó kórháznak ingyen szállított gyógyszert. Tormát foglalkozásának gyakorlásától Budapest területén öt évre eltiltották.¹¹⁷⁶

Németek elleni megtorlások

A büntetés súlyát tekintve tanulságos a német származású Rossmann Károly maklári gyógyszerész esete, akit foglalkozásától öt évre eltiltottak, és javasolták, hogy gyógyszerertárától is fasszák meg. Az ítélet szerint 1944 októberében a front elől Csehországba távozott, ezzel „nemcsak hogy hazafias kötelességét és esküjét megszegte, de a harcok idején gyógyszerertár és gyógyszerellátás nélkül hagyta el Maklár község lakosságát.” A disszidálás önmagában nem eredményezett volna ennyire súlyos ítéletet. Tekintettel a munkaerőhiányra, a foglalkozástól való eltiltás és a gyógyszerertártól való megfosztás az egyik legsúlyosabb ítéletnek számított. Rossmann terhére rótták azonban, hogy németbarát volt, aki kapcsolatot tartott fenn a Volksbunddal is. Leányát, Hildegardot német anyanyelvüként jegyeztette be az iskolában felesége, akit emiatt és Volksbund tagsága miatt 1945 után internálták is.¹¹⁷⁷ Rossmann esetéből is látszik, hogy konkrét

¹¹⁷⁶ BFL XVII.1627 – 596. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1946. november 19.

¹¹⁷⁷ PIL XII-42-49. 11.

bűncselekmény hiányában, a kisebb súlyú „vétségek” (disszidálás, német identitás, esetleges Volksbund kapcsolatok) is súlyos retorziót vontak maguk után.

Egyéb ügyek

Sok esetben nemcsak a megvádolt gyógyszerészeket, de közvetlen családtagjaikat, rokonaikat is retorzió érthette. Feltételezték ugyanis, hogy a családtagok politikai kérdésekben egyetértenek(!) egymással. A Meskó Zoltán vezette Nemzeti Szocialista Munkáspártban szerepét vállaló Szkalla László feleségét azért tiltották el öt évre a vezető állásától, mert „vőlegényével, később férjével egyetértett.” A bizottság indoklása szerint Szkalla Évát pedig azért tiltották el a vezető állástól három évre, mert „Szkalla László fasiszta képviselőjelölt, háborús bűnös testvére és üzlettársa volt, vele egyetértett.”¹¹⁷⁸ A retorziót elszenvedő családtagok esetén sem merült fel tehát semmilyen terhelő információ, konkrét bűncselekmény, elmarasztalásuk megtorló jellegű volt.¹¹⁷⁹

Ahogy azt korábban említettem, vidéken arra is számtalan példát találunk, hogy valaki több igazolóbizottságnál, vagy nem a területileg illetékes igazolóbizottságnál is jelentkezett, mert ettől remélte ügyének kedvezőbb elbírálását. Csete Ambrus is igyekezett elkerülni a felelősségre vonást, amelytől joggal tartott Sztójay-jogos gyógyszerészként.¹¹⁸⁰ A háború előtt Tiszaroffon volt gyógyszerertára, majd az árjásított hajdúszoboszlói Bocskay

¹¹⁷⁸ BFL XVII.1627 – Névjegyzék; BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. június 27.

¹¹⁷⁹ Szkalla László (1906–1981) 1945 után Angliába távozott, és ott hunyt el.

¹¹⁸⁰ A szoboszlói városháza gyógyszerertárhoz juttatott egy tiszaroffi fasisztát. AGy, 1948. június 16.

gyógyszertárat igényelte ki. A front közeledtével nyugatra távozott. Visszatérve Magyarországra 1945 után igazoltatta magát, de a vádak szerint erre nem Tiszaroffon, hanem Hajdúszoboszlón került sor, hogy a felelősségre vonást elkerülje. A pozitív döntést követően visszahelyezték a tiszaroffi gyógyszertárába.¹¹⁸¹

Az igazolási eljárások kudarca

A Budapesten lefolytatott több mint 2500 eljárásra nyilvánvalóan nem volt felkészülve a bizottság, ezért rendkívül ellentmondásos ítéletek születtek. A megfelelő kapacitás hiányában a bizottság nem folytatott saját nyomozást, hanem azokból az információkból dolgozott, amelyek eljutottak hozzá, vagyis az egymást is cáfoló feljelentésekből és a tanúkihallgatásokból, illetve a különböző rendőrségi jelentésekből és nyilvántartásokból. A népbírósági eljárások során egy rendőrnnyomozó neheztelően jegyezte meg, hogy „jelen voltam több gyógyszerész igazolásán, ahol meggyőződtem arról, hogy a Bizottság minden alaposabb kivizsgálás nélkül hozza meg a határozatait.”¹¹⁸² Ebből következően a személyes konfliktusok, a feljelentések, a vád és az igazolás alá volt személy által felsorakoztatott tanúk nagyban meghatározták egy-egy eljárás végkimenetelét. Az igazolóbizottságnak pedig arra kellett berendezkednie, hogy az egymásnak olykor teljesen ellentmondó tanúk szavahihetőségét és megbízhatóságát mérlegelje.

Nemcsak a felelősségre vonás elkerülésére irányuló törekvés és a tömeges ítélkezési gyakorlat nehezítette a korrekt, tényse-

rű ítélkezést, hanem az a körülmény is, hogy az igazolóbizottság tagjai többségükben politikai delegáltak voltak, akik politikai szempontokat is igyekeztek érvényesíteni az eljárás során. A háborús bűnösök felelősségre vonása és a politikai, hatalmi átrendeződés párhuzamosan zajlott le, és erős hatással volt egymásra. A pártpolitikai törésvonalak a döntéseknél is éreztették hatásukat. Amikor ellentét alakult ki a bizottságban egy-egy személy megítéléséről, akkor az MKP, az SZDP, az NPP és a szakszervezet delegáltjai általában súlyosabb, az FKGP, a PDP és BGYT delegáltjai pedig rendre enyhébb ítéletet javasoltak. Az SZDP és az NPP jelenthették (volna) a mérleg nyelvét, ők viszont többnyire (de nem minden esetben) a kommunistákkal kerültek egy platformra.¹¹⁸³ A szakszervezet lapjában, *A Gyógyszerészen* is rendre felszólaltak az „exponált jobboldali bűnözők” felmentő ítéletei és „közismerten enyhe ítéletek” ellen, súlyosabb büntetéseket követelve.¹¹⁸⁴

Nem vagyunk híve az embervadászatnak, de a most ki-robbant és az előttünk lejátszódó ellenforradalmi megmozdulás is igazolja, hogy rengeteg fasiszta és a múlt időkben súlyosan kompromittált gyógyszerészek találnak kitűnő búvóhelyet, különösen vidéki helyeken, ahol a közismerten laza, igazoló bizottsági szűrőkön játszi könnyedséggel átjutottak.¹¹⁸⁵

Az FKGP, a PDP és a BGYT képviselői viszont az ártatlan személyek értelmetlen meghurcolását látva emeltek szót. Az egyik

¹¹⁸¹ PIL XII-42-67., 1-13.

¹¹⁸² BFL XXV.1.a-2868-1946.

¹¹⁸³ Lásd Vitéz Endre gyógyszerész ügyét: BFL XVII.1627 - 596. sz. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1946. szeptember 23.

¹¹⁸⁴ A gyógyszerész szakma igazoló bizottsága. AGy, 1947. április 30.

¹¹⁸⁵ Az igazolásokról. AGy, 1947. január 31.

heves vita alkalmával Margittay Tibor, a BGYT elnöke arra ragadtatta magát, hogy a bizottság bojkottjára szólítsa fel azon gyógyszerészeket, akik ellen semmilyen bejelentés nem érkezett, mondván, hogy a bizottságban „nem intellektuelek ítélik meg intellektuelek felett”. Margittay elhagyta a bizottsági ülést, majd példáját követte a Kisgazdapárt és a Polgári Demokrata Párt képviselője, valamint a jogi delegált is.

Az eljárásba bevont gyógyszerészekhez hasonló egzisztenciális fenyegetettségnek voltak kitéve maguk az igazoló bizottsági tagok is, akiknek rendszeres támadások közepette kellett helytállniuk. A támadásokban közrejátszott az is, hogy 1945 után jelentősen átalakult a gyógyszerészi elit, és – főleg az MKP-ban és az SZDP-ben – sok alacsonyabb képzettségű és komolyabb gyógyszerészeti múlttal nem rendelkező személy jutott pozícióhoz, akiknek zűrös múltja lehetőséget adott a visszatámadásra. Az igazolóbizottság szociáldemokrata tagjának, Erdélyi Dezsőnek az ügye nemcsak rendkívül szövevényes, de komoly következményekkel járt az igazolási eljárásokra nézve is. Erdélyit 1945 júliusában tartóztatta le az ÁVO, és hurcolták el az Andrássy út 60-ba. A sajtóban is megjelent vádak szerint a nyilasok által létrehozott gyógyszerészi kormánybiztosság osztályvezetője volt, tehát Erdélyi „nem volt mindig demokrata, sőt bizonyítékok vannak fasiszta múltjára vonatkozólag”.¹¹⁸⁶ Egyes sajtótermékek arról is beszámoltak, hogy Erdélyi a Szovjetunió ellen uszított, és a német hadsereget dicsőítette, miközben „nagyon sok ember leigazolását kifejezetten személyes okok miatt gátolta meg”,¹¹⁸⁷ az-

zal a szándékkal, hogy „ismerőseit, barátait, mint hatósági kirendelteteket helyezhesse el a gyógyszertárakban.”¹¹⁸⁸ Az Erdélyi-ügy kirobbanása mögött (véltetően) ismét egy személyes konfliktus állt. Egykori alkalmazottját, Jakabházy Zsigmond gyógyszerész igazolási eljárása során azzal vádolták meg, hogy közreműködött egykori zsidó érdekeltségek árjásításában. A vádak szerint Jakabházy a posta gyógyszeráru-közszállítását úgy tudta megszerezni Erdélyitől, hogy feljelentette őt a minisztériumban feleségének zsidó származása miatt.¹¹⁸⁹ A külföldi cégek kereskedelmi képviseletét is hasonló módszerekkel igyekezett megszerezni: a zsidó származású kereskedelmi ügynököket feljelentette a német cégeknél. Jakabházy tagadta a vádakát. Elmondásából, és a védelem által felkért tanúk vallomásaiból egy aktív ellenálló arcképe rajzolódott ki, aki szabotálta a német hadsereget (ágyújukat salétrommal hatástalanította), akit kommunistaként 1944-ben le akartak tartóztatni, aki zsidókat foglalkoztatott gyógyszertárában, ellenben nyilas alkalmazottait elbocsájtotta, és aki gyógyszerrel segítette és bűjtatta a munkaszolgálatosokat. Az írói babérokra törő Jakabházy rendkívül befolyásos baráti társasággal rendelkezett, amelynek tagja volt többek között Gobbi Hilda, Jávor Pál, Tímár József és Pethes Sándor színművészek is. Az igazolási eljárás során Jávor Pál még tanúskodott is mellette, miszerint Jakabházy a nyilas uralom alatt bűjtatta, és zsidó anyósának is mindig küldött inzultint. Jávor Jakabházyt „szociális

¹¹⁸⁶ Reakciós múlt miatt a politikai rendőrségre vitték a gyógyszerészek igazolóbizottságának legszigorúbb tagját. *Kossuth Népe*, 1945. július 29.

¹¹⁸⁷ Újra kell igazolni, mert a legszigorúbb igazoló fasiszta volt. *Világ*, 1945. augusztus 05.

¹¹⁸⁸ 38 felfüggesztett gyógyszerész ügyében új igazoló eljárást kell indítani. *Magyar Nemzet*, 1945. szeptember 11.

¹¹⁸⁹ Kunder Antal kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter utasítására a posta hamarosan értesítette Erdélyit a szállítások felfüggesztéséről. BFL XVII.1627 - 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. június 7., 1945. június 15.

ézésű embernek ismerte és demokratikus gondolkodásúnak.”¹¹⁹⁰ Jakabházy ellentámadásba lendült, feljelentette Erdélyit, hogy 1938-ban „hazafias” cikkeket írt, sőt megvádolta egy másik zsidó érdekeltség árjásításával.¹¹⁹¹ Vélhetően éppen ezek miatt tartóztatták le Erdélyit az ÁVO 1945-ben. A szociáldemokraták, a szakszervezet és az igazolóbizottság kommunista elnöke, Lengyel László azonban Erdélyi mellé álltak, és az egész ügyet „a reakció szervezett és jól előkészített megmozdulásának” titulálták.¹¹⁹² Az Erdélyi-ügynek azonban az egész igazolási eljárásra nézve súlyos következménye lett: a gyógyszerészek igazolási eljárásait megsemmisítették, és felülvizsgálatot rendeltek el.¹¹⁹³ Erdélyi miatt a Richter gyárban lefolytatott vizsgálatokat is felül kellett vizsgálni.¹¹⁹⁴

Nem Erdélyi volt az egyetlen botrányba keveredett bizottsági tag.¹¹⁹⁵ A kommunista delegátat, Spányi Gyulát 1946 januárjában tartóztatták le a gazdasági visszaélések miatt. A vádak szerint az egyik legjelentősebb hazai nagykereskedelmi vállalathoz, a Török Laborhoz miniszteri biztosként kiküldött Spányi feketén értékesített gyógyszereket valutáért.¹¹⁹⁶ Ráadásul Spányit is össze-

függésbe hozták Jakabházy Zsigmond gyógyszerész ügyével, és burkoltan korrupcióval vádolták meg.¹¹⁹⁷ Spányit visszahívták mind az igazolóbizottságból, mind a Török Laborból. A botrányt követően azonban a szakszervezet nem engedte el Spányi kezét. Azzal az indoklással juttatták ismét álláshoz, hogy „nem szabad pálcát törni felette”, mert sokat tett a gyógyszerészetért.¹¹⁹⁸

Az ellentmondásos ítéletek, a bizottság munkáját kísérő botrányok miatt összességében az igazolási eljárásokkal senki sem volt elégedett. Egy szociáldemokrata személy az alábbi lesújtó áttekintést adta az igazolásokról:

[...] a tényeket tudomásul kell vennünk, ez pedig az, hogy soha a gyógyszerészek ennyire népszerűtlenek nem voltak, hogy felügyeleti hatóságunk soha ekkora bizalmatlansággal nem kezelte ügyeinket. Véleményem szerint bajaink alapoka az igazolási eljárás csődjében keresendő. Nem részletezem, mert mindnyájunk előtt ismeretek azok a sorozatos anomáliák, amelyek végül is odavezettek, hogy a Nemzeti Bizottság szükségesnek látta az egész igazolási eljárást megsemmisíteni.¹¹⁹⁹

Természetesen az igazolási eljárások megítélése nem csak a gyógyszerészek esetében volt ellentmondásos. Erdei Ferenc

¹¹⁹⁰ BFL XVII.1627 – 596. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1946. szeptember 16., illetve 1946. október 7.

¹¹⁹¹ Nem kutattam, de a Jakabházy Zsigmond ügyével kapcsolatos állam-biztonsági iratok is fennmaradtak: ÁBTL V-104396.

¹¹⁹² PIL XII-42-23.

¹¹⁹³ Rendőrségi hírek. *Magyar Nemzet*, 1945. szeptember 18.

¹¹⁹⁴ Újra kell igazolni, mert a legszigorúbb igazoló fasiszta volt. *Világ*, 1945. augusztus. 5.

¹¹⁹⁵ A *Gyógyszerész* című szaklapnak arról is volt tudomása, hogy olyan tag is részt vett az igazolóbizottság munkájában, akit később halálra ítélték. Egyelőre nem találtam meg, kire utalhattak. Szakmai krónika. AGy, 1947. november 30.

¹¹⁹⁶ 9000 millió pengő értéltű feketegyógyszert foglalt le a rendőrség. *Kossuth Népe*, 1946. január 26.; Leleplezték a budapesti gyógyszer-alvilágot! *Népszava*, 1946. január 26.

¹¹⁹⁷ Még az V. kerületi tisztí főorvos is belebukott az ügybe. Felfüggesztették az V. kerületi tisztiorvost. *Kossuth Népe*, 1945. augusztus 19; BFL XVII.1627 – Bejelentések.

¹¹⁹⁸ PIL XII-42-68., 76-77.

¹¹⁹⁹ 1946. március 17-én tartott beszéd lelőhelye: MNL OL M-KS-283-21-113., 11-13; MNL OL M-KS-283-21-114., 41-42. Az igazolási eljárásokkal kapcsolatos botrányok még évekkel később is éreztették hatásukat: MNL OL XIX-C-1-r-3170/1-19/1949.

belügyminiszter a közigazgatásban dolgozók körében lefolytatott igazolási eljárásoknál fejezte ki elégedetlenségét, túl nagy-nak ítélve a helyükön maradó közalkalmazottak számát.¹²⁰⁰ Éppen az igazolásokkal szembeni elégedetlenséggel indokolták a b-listázások elindítását.

A Nemzeti Bizottság a tapasztalt anomáliák hatására (és a nyugatról visszatért személyek megvizsgálásának érdekében) elrendelte, hogy az igazolási eljárásokat újra kell indítani. Az 1946 augusztusában megalakuló 596. számú igazolóbizottsághoz küldött tájékoztatójában nyíltan meg is fogalmazták, hogy ezt részben a korábbi visszaélések tették szükségessé:

Igazolás alá tartozik 1./ akit még eddig nem igazoltak; 2./ akinek igazolása folyamatban van; 3./ akik ellen konkrét bejelentés érkezik; 4./ Ez a pont az, amelyre külön felhívjuk a T. Igazolóbizottság figyelmét! Igazolás alá vonhatnak olyanokat a gyógyszerész-szakma köréből, akikkel kapcsolatban konkrét gyanú merült fel, hogy annakidején igazolásuk nem tárgyilagos alapon született meg, hanem különféle közbenjárásoknak – mely közbenjárások széles körben hosszabb időn keresztül legkülönbébb formában megbeszélés tárgyát képezték – az eredménye. Nem kerülgetve a szavakat, néven nevezzük: mindazok az igazolások, amelyekkel kapcsolatban a közvélemény panamát említett. 5./ Nem volt a Budapesti Nemzeti Bizottságnak azonban az az intenciója, hogy az összes kis, simán igazolt ember ügyét újra elővegyék [...].¹²⁰¹

¹²⁰⁰ K. Horváth 2015: 65.

¹²⁰¹ Kiemelés: M. G. BFL XVII.1627 – A bizottság működésére vonatkozó iratok.

Az igazolások újbóli elrendelése, és a Nemzeti Bizottság kétértelmű, félreértésre okot adó leirata természetesen csak fokozta az igazolások körül kialakult mizériát.¹²⁰² Hiszen nem volt egyértelmű, hogy a korábban leigazoltak közül pontosan kiket kellene újra megvizsgálni. Voltak olyanok, akiket annak ellenére vizsgáltak meg kétszer, hogy nem merült fel ellenük semmilyen terhelő tény. Egymásnak ellentmondó ítéletek esetén pedig azt is el kellett dönteni, hogy melyik igazolási eljárást tekintsek érvényesnek. Kovács Andor 1948. január 9-én a szakszervezet intézőbizottsági ülésén elmondta:

[...] az igazolással kapcsolatban tudjuk, hogy a legnagyobb káosz uralkodik. Mi kaptunk egy leiratot, amiből kitűnik, hogy mindig az az igazolás az érvényes, amelyik legelőször történt, az illető féllal szemben. Az igazolóbizottságnak nincs joga az igazoló rendeletek értelmében saját magát felülbírálni. [...] „Egyes fasiszta ügyvédek azt mondták”, hogy a Nemzeti Bizottság megsemmisítette az első igazolásokat [...]. Az „igen derék ügyvéd” lett aztán a második igazolóbizottságban a jogi tanácsadó, miután Erdélyit kilőtték.¹²⁰³

Az is komoly konfliktust okozott, hogy a botrányok ellenére a szociáldemokraták ismételten Erdélyit jelölték az igazolóbizottságba, amit a kommunistáknak sikerült megakadályozniuk.¹²⁰⁴

¹²⁰² A szakszervezet igyekezett az ellentmondásokat tisztázni az Igazságügy Minisztériummal: PIL XII-42-100., 43.

¹²⁰³ PIL XII-42-234., 1-10.

¹²⁰⁴ A fasiszta és reakciós gyógyszerészek újabb akciója a Sztójay- és Szálasi-rezsimben kiadott gyógyszerár engedélyek megmentésére. *Világosság*, 1946. augusztus 10.; PIL XII-42-68., 63-64.

Erdélyi fordultatos életpályájának következő állomása egyébként éppen az MKP lett, miután a szétszakadó szociáldemokrata pártot még a munkáspártok egyesítése előtt elhagyták.¹²⁰⁵

Gyógyszerészek a népbíróságok előtt

A nemzetközi kötelezettségeknek és a moszkvai fegyverszüneti egyezménynek megfelelően a Dálnoki Miklós Béla vezette ideiglenes kormány már 1945 januárjában elrendelte a népbíróságok felállítását, amelyek hivatalosan 1950-ig működtek, valójában még az 1956-os forradalom után is folytattak eljárásokat.¹²⁰⁶ Jóllehet Magyarország valóban nemzetközi kötelezettséget vállalt a háborús bűnösök felelősségre vonására, de ennek „mikéntje: a visszaható hatályú büntetőjog-alkotás, a tényállási elemek és a büntetések meghatározása, a különbíróóságok felállítása formailag a magyar állam »szuverén« döntése volt.”¹²⁰⁷

A népbíróságok megítélése mind a mai napig rendkívül ellentmondásos, ami kettős (számonkérő-megtorló) szerepüknek köszönhető. A jogos számonkérések és a kommunista hatalomátvétel ugyanis egymással párhuzamosan játszódott le.¹²⁰⁸ Egyesek a háborús bűnösök „törvényes felelősségre vonásáról” beszélnek,¹²⁰⁹ vagy a zsidósággal szemben elkövetett antiszemita indíttatású cselekmények miatti felelősségre vonást emelik ki.¹²¹⁰

¹²⁰⁵ MNL OL M-KS-283-21-117., 2–30.

¹²⁰⁶ Papp 2009: 162; A népbíróságok felépítésére és jogi hátterére vonatkozóan lásd Nánási 2011; Barna–Pető 2012, 15–30; Mikó 2015.

¹²⁰⁷ Az alkotmánybíróóság 1994. évi határozatát idézi: Nánási 2011.

¹²⁰⁸ Deák 1998.

¹²⁰⁹ Tilkovszky 1996.

¹²¹⁰ Gyenesei 2011.

Mások viszont a népbíróság politikai funkcióját hangsúlyozzák, és kizárólag a kommunista hatalomátvétel eszközét látják benne.¹²¹¹ A demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvénycikk bevezetését követően a népbíróságok egyre nyíltabban a kommunista hatalomátvétel egyik eszközévé váltak.¹²¹² A törvény célja a „demokratikus állami rendszer megbontására törő reakció mindennemű szervezett tevékenységének büntetés alá helyezése” volt. Mindez megmutatkozott például a kolhozosításnak ellenálló személyek elleni eljárásokban.¹²¹³

Ez az ellentmondásos emlékezetpolitikai megítélés azonban éppen abból fakad, hogy már a kortársak is kettős funkciót szántak a népbíróságoknak. Ries István (az ekkor még tetteztárs, később a váci börtönben agyonvert áldozat) szociáldemokrata igazságügy-miniszter a népügyészségnek küldött, 1945-ben kelt leiratában így fogalmazott:

[a] népbíráskodás helyes alkalmazása nemcsak azért létérdekünk, mert a fegyverszüneti egyezmény értelmében a háborús bűnösök megbüntetésére kötelezettséget vállaltunk, hanem a fasizmus gyökeres kiirtása, s ezzel a demokrácia előfeltételeinek a megteremtése is ezen áll vagy bukik.¹²¹⁴

Vagyis a kormányzat az alárendelt ügyészségtől nem kizárólag a háborús bűnösök számonkérését várta el, hanem mindazon sze-

¹²¹¹ Farkas 2011; Zinner 2016.

¹²¹² Soós 2004; Pető 2012: 167.

¹²¹³ Farkas 2011: 95–97.

¹²¹⁴ Nánási 2011: 23–24.

mélyeknek a jogi felelősségre vonását is, akik az új „demokratikus államrendbe” mint „fasisztának” bélyegzett személyek nem fértek bele. A leirat szerint elvárás volt, hogy a vádirat térjen ki arra a kérdésre is, hogy a vizsgálat alá vont hogyan „jutott kapcsolatba a jobboldali mozgalmakkal”, továbbá, hogy „lelki fertőzöttsége a jelenben is fennáll-e?” A népbíróságok létrehozásáról szóló rendelet nemzetgyűlési vitáján az államtitkári előterjesztés szintén utalt a népbíróságoknak erre a kettős szerepére. A törvénnyel a kormányzat „egyrészt meg akarja torolni az elkövetett bűnöket, másrészt elejét kívánja venni az új bűnök elkövetésének”.¹²¹⁵ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány által 1945. január 25-én kiadott rendeletet a nemzetgyűlés szeptemberben emelte törvényerőre.¹²¹⁶

A népbíróságok szervezeti felépítésük folytán, nevezetesen a politikai pártból delegált laikus népbírák miatt óhatatlanul is a politikai harcok színterévé váltak. Delegálási joggal az úgynevezett „demokratikus” pártok, vagyis a kommunisták, a kiscgazdák, a szociáldemokraták, parasztpártiak és a polgári demokraták rendelkeztek, de a népbírósági tanács élére az igazságügy-miniszter kizárólag jogi végzettségű személyt nevezhetett ki. Szintén fontos feladat hárult a vádhatóság szerepét ellátó népügyészségre. Politikai jelentőségét mutatja, hogy a népügyészeket az igazságügy-miniszter nevezte ki, a népügyészség pedig külön osztályt kapott a minisztériumban.¹²¹⁷

A népbírósági perek egy jelentős része az 1944 előtti politikai vezetőréteg felelősségre vonását szolgálta. A vád alá helyezett személyek között volt Szöllősi Jenő makói gyógyszerész,

a Szálasi-kormány miniszterelnök-helyettese is, akit hűtlenség és háborús bűnök miatt vontak felelősségre. A hatalomátvételben játszott szerepe, valamint a nyilaskeresztes mozgalomban és a Szálasi-kormányban való szerepvállalása miatt halálra ítélték, amit 1946. március 19-én hajtottak végre.¹²¹⁸

A népbírósági perek azonban nem csak a politikai vezetőréteget érintették. A társadalom jóval szélesebb rétegeinek kellett számot adniuk háború alatti és előtti tevékenységükről. Pontos számokkal nem rendelkezünk. A népbírósági perek számát a történészek 27. ezer és 60 ezer közé teszik, de egy ügyben több személy ellen is indíthattak eljárást.¹²¹⁹ Zinner Tibor adatai szerint több mint 90 ezer személy ügye került a népügyészség elé, akik közül 42 066 fő ellen emeltek vádat.¹²²⁰ A népbíróságok az igazolási eljárások fellebbviteli fórumaként is működtek.¹²²¹ A népbírósági perek száma nemzetközi összehasonlításban nem tekinthető magasnak.¹²²²

Nincs pontos adatunk a vizsgálat alá vont gyógyszerészek számáról sem. Budapest Főváros Levéltára iratanyagára vonatkozóan rendelkezünk adatokkal.¹²²³ Az igazolásfellebbezési iratanyagban 115 gyógyszerészre vonatkozó adat van,¹²²⁴ a népügyészség iratanyagában 78,¹²²⁵ a népbíróság büntetőperes anyagában 39,¹²²⁶ a Budapesti Büntetőtörvényszék népbíróságtól

¹²¹⁵ Nánási 2011: 15.

¹²¹⁶ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 81. M. E. számú rendelete a népbíráskodásról; illetve a 1945. évi VII. tc.

¹²¹⁷ Nánási 2011: 23.

¹²¹⁸ Karsai-Karsai 1988: 47.

¹²¹⁹ Pető 2012: 169–171.

¹²²⁰ Zinner 1985: 134.

¹²²¹ Perényi 2013.

¹²²² Karsai 2011.

¹²²³ Köszönöm Budapest Főváros Levéltára munkatársának, Tasnádi Ákosnak a segítséget.

¹²²⁴ BFL XXV.1.b.

¹²²⁵ BFL XXV.2.b.

¹²²⁶ BFL XXV.1.a.

megörökölt iratai között pedig 24 adat van.¹²²⁷ Az iratanyag vagy egyszerűen az adatok hiányossága miatt ezek a számok vélhetően alacsonyabbak a valóságnál. Azt sem lehet tudni, hogy mennyi a rekordok között a személyi átfedés.

A népbíróági ügyek egy jelentős részét a Horthy-korszak gyógyszerészi elitje ellen lefolytatott eljárások adták. 1945 és 1950 között a gyógyszerészi elit összetételében jelentős átalakulás következett be, a Horthy-korszak prominens gyógyszerészei szinte teljesen kiszorultak a vezető pozíciókból, az államosításokkal pedig egzisztenciájukat is elveszítették. A gyógyszerészi szaklapok szerkesztői, a gyógyszerészi egyesületek vezető tisztviselői ellen lefolytatott eljárásokat egy későbbi fejezetben részletesen ismertetem. Az alábbiakban csak néhány tipikus, vagy az érintettek személye miatt fontos esetet mutatok be.

A gyógyszerészek egy része „egyszerű” köztörvényes, antiszemita, a zsidóság sérelmére elkövetett bűncselekmény miatt állt a népbíróság elé. Ez egyáltalán nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a népbíróági perek közel felét a zsidóság sérelmére elkövetett bűnök miatt indították, negyedét pedig valamilyen nyilas vagy szélsőjobboldali szervezeti tagság miatt.¹²²⁸ A hírlapi tudósítások a „hétköznapi emberek” népbíróági pereiről nem sok információt árultak el. Lényegében csak az ítéletet ismerjük meg a patyi gyógyszerész esetében is, akit tízévi fegyházbüntetésre ítélték zsidók sérelmére elkövetett bűncselekmények miatt.¹²²⁹ Emiatt elkerülhetetlen a levéltári források megismerése is.

¹²²⁷ BFL VII.5.e.

¹²²⁸ Barna-Pető 2012: 54–57.

¹²²⁹ *Magyar Országos Tudósító*, 1947. április 26. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MOT_1947_04/?pg=444 (utoljára megtekintve: 2020. május 26.)

Patakfalvy Sándor budapesti gyógyszerész fia, a szintén gyógyszerésznek készülő Patakfalvy Zoltán a vádak szerint 1944 októberében egy nyilas alakulat élén zsidó lakásokat fosztogatott a Tisza Kálmán tér 11., majd a Jókai utca 20. számú házakban.¹²³⁰ A feljelentést a Jókai utca 20. szám alatti ház lakói tették, akiket Patakfalvyék fegyverrel leparancsoltak az udvarra, majd ezt követően – nehogy „a keresztény és a zsidó vér összefolyjon” – kiválogatták a zsidókat, fogva tartották őket, lakásaikat pedig kifosztották. Mivel sok tanúvallomás gyűlt össze, Patakfalvy védekezése gyenge lábakon állt. Elismerlte ugyan, hogy (parancsot teljesítve) járt a házakban, de állítása szerint csak fegyvereket kerestek. A fosztogatást ugyanakkor tagadta. Az 1944-ben még csak 19 éves, egyetemi tanulmányait éppen elkezdő Patakfalvyt négyévi börtönbüntetésre ítélték.¹²³¹

A zsidók sérelmére elkövetett bűncselekmények között kell említeni Zih Gizella MABI gyógyszerész esetét is.¹²³² Zih közös albérlésben lakott Budapesten zsidó családokkal, akik közül többeket – egy feljelentés hatására – 1944. decemberében a Vannay-különítmény elhurcolt, és vélhetően kivégezt. Zih a vádak szerint együttműködött a nyilasokkal, kérésükre igazoltatta az elhurcoltakhoz érkező személyeket, és jelentette őket a nyilasoknak. Felmerült, hogy Zih maga is nyilas párttag volt, amit néhol maga is elismert („Szálásira esküt tettem”), néhol tagadott („ott tevékenységet nem folytatott”, „a nyilaspártnak tagja sohasem

¹²³⁰ BFL VII.5.e-5457-1950; BFL XXV.1.a-690-1947. Patakfalvy Sándor ellen is felmerült a gyanú, hogy a Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének alelnöke volt. A vádat végül azért vetették el, mert névazonosság miatt (állítólag) összekeverték az endrődi gyógyszerésszel. BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. május 19.

¹²³¹ Hasonló esetet dolgozott fel részletesebben Pető Andrea is: Pető 2012.

¹²³² BFL – XXV.1.a-1543-1945.

voltam”). Zih tagadta a vádakat. Védekezését egyfelől arra építette, hogy parancsra, kényszer alatt cselekedett, másfelől igyekezett a felelősséget megosztani a lakás többi keresztény lakójával, Molnár Andrásné házvezetőnővel és lányával, Kovács Emilnével. Zih folyamatosan többes számban adta elő történetét, és szorult helyzetükre utalgatott („el ne merjük hagyni,” „tartsuk ott”, „fenyegettek meg bennünket”, „bennünket is el fognak vinni”, „őt sem engedhetjük el”, „szigorú utasítást kaptunk”). Zih stratégiájára utalt a rendőrnnyomozó is jelentésében: „tudatában van cselekménye súlyosságának, mert az általa elkövetett cselekményeket Molnár Andrásnéra és Kovács Emilnére igyekezett hárítani.” Valójában Molnárék sem voltak teljesen ártatlanok. Több tanúvallomás is megerősíti, hogy Kovács Emilné a detektívek jelenlétében telefonon az egyik zsidó áldozatot és leányát „felcsalta” a lakásba, akiket szintén elhurcoltak. Ebből a szempontból árulkodó Molnár Andrásné tanúvallomása is, aki elismerve lánya tettét szintén azzal védekezett, hogy kényszer hatása alatt cselekedett („arra kényszerítették leányomat”, „rátartotta revolverét”, „agyonlővetnek bennünket”). Az egyik tanú szintén megerősítette, hogy Molnárné együttműködött Zihhel: „bement vádlott [ti. Zih] szobájába karlendítéssel, és azt mondta vádlott-nak: »itt van egy úr a nyilaspártból, ő is hozzánk tartozik.«”¹²³³ A Zih és Molnárék közötti együttműködés alapja voltaképpen a közös kényszer és félelem volt, ahogy arra többen is utaltak: „a főhadnagy a vádlottat és engemet [ti. Molnárné] is megfenyegetett azért, mert zsidókat rejtegetünk,” illetve „nem tehetnek egyebet [ti. Molnárné és Zih], mint amit megparancsolt nekik, mert ebből bajuk lesz.”

¹²³³ A tanú valójában nem volt a nyilas párt tagja, hamis papírokkal érkezett zsidó ismerőseihez.

A fentiek fényében hogyan lehetséges, hogy Zihet előbb hat, majd fellebbezést követően tíz hónap börtönbüntetésre ítélték, miközben Molnárék ellen semmilyen vádat nem fogalmaztak meg? Ennek oka, hogy a túlélők és hozzátartozók szemében Zih németbarát, antiszemita személy volt, míg Molnárné egy jóindulatú, ám kényszer hatása alatt cselekvő személyként jellemezték. Az egyik túlélő tanúvallomása szerint Zih „nyilas érzelmű volt és rettegtünk tőle [...] több ízben kinyilvánította előttünk antiszemita és németbarát érzelmét”. Ugyanezen túlélő szerint viszont Molnárné „egy nagyon jóindulatú asszony volt és tulajdonképpen ő rejtegetett bennünket”. Az eljárásban a „szikár” tények helyett sokszor fontosabb volt a szemtanúk szubjektív ítélete, értékelése. Figyelemre méltó ebből a szempontból, hogy a másodfokú ítélet külön kiemelte, és Zih terhére róta a Molnárné lánya által elkövetett esetet, a zsidó áldozatok lakásba csalását is:

[...] a legkisebb emberbaráti kötelességérzést sem tanúsította a nyilasok által a lakásba csalt G.-né és leánya megmentésére. [...] Vádlott találhatott volna valamelyes módot arra, hogy G.-né és leánya intést kapjanak, ne jöjjenek fel a lakásba. Ez szintén csak a vádlott jellemzésére szolgál.

Súlyos vádakkal illeték Jenőffy Miklós gyógyszerészt, aki 1944 nyarán a zsidó származású Grünwald Gyula Dohány utca 88. szám alatt üzemelő Apolló gyógyszerterát kapta meg a Sztójay-kormánytól.¹²³⁴ Az igazolási eljárás során a ház több lakója súlyos vádakat fogalmazott meg Jenőffy ellen: a gyógyszerter volt

¹²³⁴ BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. május 27.; BFL – XXV.1.a-1845-1945.

tulajdonosát, Grünwaldot a nyilasoknál két ízben is feljelentette, zsidókat nem szolgált ki, és gyógyszereket rejtegetett. A vádak miatt Jenőffy népbíróság elé állították. A legsúlyosabb vád nyilvánvalóan (az időközben meghalt, vélhetően a Dunába lőtt) Grünwaldék feljelentése volt. Ollé Ferenc rendőrnagy vizsgálta a tanú kihallgatásokat és a gyanúsított kihallgatást követően azzal adta át az ügyet a népbíróságnak, hogy „a gyanúsított személyében egy olyan emberrel állunk szemben, aki az elmúlt reakciós korszak legszázszázalékosabb kiszolgálója volt, és egyéni érdekei azonosak voltak úgy a Horthy-, mint a Szálasi-éra érdekeivel”.¹²³⁵

Könnyű lenne azt a magyarázatot adni az esetre, hogy Jenőffynek érdekében állt a gyógyszerész elhurcoltatása. Ebből a szempontból mindegy is, hogy antiszemita, nyilas vagy németbarát volt-e. Vegyük sorra a vád három legfontosabb tanújának vallomását:

- 1. tanú
 - 1. vallomás: „látta, hogy Jenőffy sugdos a nyilasokkal, majd ezek keresik a háziurat [ti. Grünwaldot]. Mikor elvitték őket, Jenőffy gúnyos mosollyal nézte a zsidók elhurcolását.”
 - 2. vallomás: „mivel a közelükben állottam, alkalmam volt hallani, amikor a háziúrékra [ti. Grünwaldékra] hívta fel a nyilas figyelmét.”
- 2. tanú: légó tömbparancsnok, a légóparancsnok főnöke
 - 1. vallomás: „tudomása van arról is, hogy [...] a gyanúsított a félreállított Grünwald családot a nyilasokkal való

beszélgetése kapcsán feljelentette. Határozottan állítja, hogy Grünwaldék elhurcolásáért és esetleges haláláért is a gyanúsított a felelős.”

- 2. vallomás: Jenőffy „félrehívta az egyik nyilast, vele néhány percig halkan beszélgetett, utána a nyilas nevére szólította Grünwaldot és őt is beállította a sorba. Határozottan állítom, hogy Grünwald elhurcolása Jenőffy beszélgetése alapján történt meg és esetleges haláláért is ő a felelős.”
- 3. tanú – légóparancsnok, aki feleségének elhurcoltatásával vádolta Jenőffy:
 - 1. vallomás: „egy alkalommal a nyilasok szedték össze a zsidó lakókat a Dohány u. 88-ból, hogy gyanúsított ez alkalommal szóbelileg feljelentette a bujdosó Grünwaldot és feleségét, akit ennek kapcsán el is hurcoltak.”
 - 2. vallomás: „ha nem hívja fel a figyelmüket a nyilasoknak Jenőffy, akkor sikerült volna megmenekülni Grünwaldnak.”

Grünwaldék haláláról tulajdonképpen nem sok mindent tudunk meg a népbírósági iratokból. A fent idézett szemtanúk első ránézésre nem sok kétséget hagynak azonban afelől, hogy Grünwaldék feljelentése és elhurcolása (végső soron meggyilkolása) között ok-okozati összefüggés van. Tudni kell, hogy a vád szerint Grünwaldékot kétszer jelentette fel Jenőffy: először 1944. október 17-én, amikor a Grünwald családot elhurcolták, majd 1944. október 20-án, amikor – az állítólagos feljelentés dacára – nem hurcolták el őket. Az a részlet azonban teljesen kimarad a három szemtanú vallomásából, hogy Grünwaldék október 17-én – elhurcolásukat követően – visszatértek a házba, október 20-án pedig nem is hurcolták el őket. Ollé Ferenc rendőrnagy

¹²³⁵ Ollé Ferenc rendőri karrierjére vonatkozóan az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára szolgáltat további adatokat: https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:4498717444769094::NO::P5_PRS_1D:1090760 (utoljára megtekintve: 2020. április 12.)

zó is úgy látta, hogy a Grünwaldék feljelentése és halála közötti összefüggést nem lehet tényyszerűen bizonyítani, ennek ellenére a tanúvallomások alapján ő is feltételezi az ok-okozati összefüggést: „Grünwaldék dunaparti kivégzése – bár a gyanúsított ez irányban tagad és jelenleg nem is bizonyítható – a tanúk és a környezettanulmány egybehangzása folytán erősen olyan beállítást nyer, ami szerint a gyanúsítottnak a nevezettek halálában köze van.” A vádiratba végül csak Grünwaldék kétszeri feljelentése került be vádpontként, Grünwaldék halálában való közreműködés nem. Az ügyiratból nem derül ki, hogy Grünwaldék harmadik elhurcolására – amely során megölték őket – mikor került sor, de a jelek szerint nem a Jenőffynek tulajdonított októberi feljelentések idején.

Van azonban még egy gyanús körülmény. A gyanúsított kihallgatásáról szóló rendőrségi jelentésben Jenőffy olyan vádakokat is elismert, amelyeket kényszer vagy kínzás nélkül bizonyosan nem tett volna meg. Többek között „elismerte”, hogy a gyógyszerár leltárát „teljesen az ő akarata szerint – tehát nem pontosan – vették fel”, hogy Grünwaldot többször megfenyegette, majd a nyilasoknál kétszer is feljelentette, hogy a zsidókat a gyógyszerárban nem szolgálta ki, hogy gyógyszer és cukrot vitt haza a gyógyszerárából, illetve hogy németbarát. A legszörnyesebb vád, amelyet „elismert”, hogy a zsidók elhurcolását „üzletében állva gúnyosan mosolyogva nézte végig.” Ez a motívum egyébként több tanúvallomásban is felbukkan, („gúnyos mosollyal nézte a zsidók elhurcolását”, „a Grünwald család elvitelekor kárörvendően mosolygott”) tehát onnan emelték át a vádak közé (és Jenőffy „vallomásába”).

Árulkodó jel, hogy a népbíróági tárgyaláson a fent idézett három szemtanú már nem jelent meg, holott a vád éppen az ő vallomásaikra épült. Jenőffy korábbi vallomását visszavonta,

„mert a rendőrségen annyira megverték, hogy kénytelen voltam azt aláírni.” Jenőffy védekezésében előadta, hogy a fentebb idézett egyik szemtanúval, aki a ház légóparancsnoka volt, személyes konfliktusa volt, ezért jelentették fel őt. A légóparancsnok szerint Jenőffy feljelentette a nyilasoknál őt, illetve feleségét is, akiket el is hurcoltak. Jenőffy nem tagadta, hogy a légóparancsnokot feljelentette, de ennek állítása szerint semmi köze nem volt zsidó származásához, annál inkább a légópincében tapasztalt életveszélyes állapotokhoz. A tárgyalás során egyébként Jenőffy magát üldözött személynek állította be, aki a Tanácsköztársaság idején vállalt szerepe miatt Romániába menekült „a Horthy uralom elől”, majd visszamenekült Magyarországra, miután a „vasgárdisták kiűldöztek Erdélyből.” A népbíróági tárgyalás során megkérdezett tanúk mind Jenőffy védelmére keltek, és egyenesen a Grünwald család megmentőjeként mutatták be.

A fentiek fényében kevésbé meglepő, hogy a népbíróság is felmentette Jenőffyt. A bírósági ítélet megállapítása szerint Jenőffy a patika átvételekor korrekt leltárt készített, Grünwaldékat gyógyszerrel, tűzfával segítette, sőt részükre menlevelet szerzett. A bíróság szerint Grünwaldék elhurcolásában már csak azért sem lehetett szerepe, mert „politikai magatartása és emberséges lelki habitusa” ennek ellentmond. Az ítélet néhol egyenesen Jenőffy dicsőítésébe torkollik, akit bátor és tevékeny, „liberális érzelmű” emberként jellemez. Jenőffy és felesége Erdély román elfoglalása idején „rendkívül gerinces, öntudatos magyar magatartást tanúsítottak, ami által magukra vonták a szélső román nacionalisták gyűlöletét.” Az eset kapcsán ismét csak arra kell utalnunk, hogy Jenőffy feljelentése mögött a légóparancsnok és közte fennálló személyes konfliktus állhatott. Erről a konfliktusról sokkal többet megtudhatunk a perből, mint Grünwaldék haláláról, illetve Jenőffynek ebben játszott szerepéről.

Jelentős számú olyan ügyet találunk a népbíróági iratanyagban, amelyeket nyilasokkal szemben folytattak le. A Nagyvárad téri forgalmas Gizella gyógyszerész tulajdonosa, Hrabéczy Oszkár 1938-ban néhány hétig a nemzetiszocialista párt tagja volt, és olyan, később fontossá váló emberekkel tartott összejöveteleket, mint a Szálasi-kormány későbbi miniszterei, Budinszky László és Kovarcz Emil.¹²³⁶ Hrabéczyt a népbíróóság felmentette, mivel rövid politikai szerepvállalása 1945-re elévült.¹²³⁷ Ügye azért érdemel figyelmet, mert a népbíróóság felmentés dacára pár hónappal később, 1948 novemberében egy alsóbb fokú hatóság, az igazolóbizottság Hrabéczyt jogfosztásra ítélte.¹²³⁸

Természetesen a számonkéréseknek és a megtorló intézkedéseknek más formái is érintették a gyógyszerészeket, amire e helyütt csak utalás szintjén térek ki. Tudunk olyan gyógyszerészről, akit a Szovjetunióba hurcoltak,¹²³⁹ többeket rendőrhatósági eljárás alá vontak, internáltak,¹²⁴⁰ másokat családjukkal együtt kitelepítették,¹²⁴¹ a csehszlovákiai magyar gyógyszerészek

¹²³⁶ Nem kutattam, de Hrabéczy feleségének, Antalfy Gizellának népbíróági ügye szintén megtalálható Budapest Főváros Levéltárában: BFL XXV.2.b-6684-1947.

¹²³⁷ BFL XXV.1.a-3839-1947.

¹²³⁸ Hírek. AGy, 1948. november 16.

¹²³⁹ Hadzsy Endre gyógyszerészt az orosz fronton elkövetett visszaélések, kegyetlenkedések miatt állították népbíróóság elé. Később a Szovjetunióba vitték kényszermunkára. MNL OL M-KS-283-21-114. 90; Igazolási útvessző. A Hadzsy-ügy. AGy, 1948. április 16.

¹²⁴⁰ Roboz Zoltán a Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének igazgatóját az Andrassy út 60-ba internálták. PIL XII-42-23. Internálták, és gyógyszerészét állami kezelésbe vették Hortobágyi József sashalmi és Böhm Gyula kispesti gyógyszerésznek is. MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-48/1949; MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-53/1949.

¹²⁴¹ Szakmári Zoltán gyógyszerészt a világháború idején munkahelyével, a budakeszi katonai szanatóriummal együtt nyugatra költöztették. 1945

egy részét kitelepítették.¹²⁴² Többen a számonkérések, a front vagy a szovjet katonaság elől nyugatra menekültek. Két, a szélsőjobboldali mozgalmakkal kapcsolatba került személyt említek e helyütt. Szkalla László, aki a Meskó Zoltán-féle nemzeti szocialista párt tagja volt, Londonban telepedett le.¹²⁴³ Családja itthon maradt tagjait – ahogy azt korábban említettem – az igazolási eljárások során több évre eltiltották foglalkozásuktól. Szintén nyugatra távozott Belenta László, aki a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség halálfejes légijóához tartozott.¹²⁴⁴

után mint „nyugatos” családjával együtt kitelepítették Egyek községbe. MNL OL XIX-C-1-r-3172/Sz/14/1951.

¹²⁴² Kitelepített gyógyszerészek. AGy, 1947. november 16.

¹²⁴³ Szkalla a háborút követően emigrált, és Londonban telepedett le. BFL XVII.1627 – 269/b. Igazolóbizottság jegyzőkönyvei, 1945. június 27.

¹²⁴⁴ BFL XXV.2.b-1947-7065.

„BURZSOÁ- ÉS ÉRTELMISÉGELLENES TISZTOGATÁS”

■ ■ ■

Reformelképzelések

A világháború után a gyógyszerértári jogosítványok kérdésének rendezését nem lehetett tovább halogatni. A gyógyszerértár-tulajdonosokat képviselő egyesületeket leszámítva abban is egyetértett a többség, hogy a fennálló rendszert nem megreformálni kell, hanem az alapoktól kezdve újjáépíteni. A közhangulatot ebben a helyzetben a baloldali mozgalmak és személyek határozták meg, akik a történelmi igazságtalanságra hivatkozva a radikális megoldások mellett tették le voksukat.

A szakszervezet lapjában, A Gyógyszerészen a gyógyszerértár-tulajdonosokat többnyire mint a letűnt feudális kor, az úri világ kegyeltjeit mutatták be, akik rokoni, baráti, politikai kapcsolataik révén jutottak jogosítványhoz.¹²⁴⁵ A Népjóléti Minisztériumban dolgozó kommunista Ajtai Miklós szerint a probléma gyökerét a koncessziós rendszer jelenti, amelyben a „feudális állam minden ellenszolgáltatás nélkül adományoz néhány megbízható tagjának jogot arra, hogy egy bizonyos helyen ő, és csakis

¹²⁴⁵ PIL XII-42-99., 1-4.; Szakmai krónika. AGy, 1948. január 16.

ő megfelelő busás haszon mellett folytathassa tanult mesterségét.”¹²⁴⁶ Ennek a szellemében követelték többen az 1919–1945 között adományozott gyógyszerértári jogosítványok felülvizsgálatát, hiszen „amit az elmúlt rendszer az államból értelmetlenek számára kihasított, azt a demokráciának vissza kell szereznie”.¹²⁴⁷ A többség azonban nem a gyógyszerértári jogosítványok revíziójában, hanem egyenesen a koncessziós rendszer által biztosított privilégiumok lebontásában látta a megoldást:

A gyógyszerértári jogadományozásnak az 1876. évi XIV. t.c.-ban lefektetett és máig érvényben lévő rendszere lényegében azt jelentette, hogy a feudális állam politikai szervezete minden ellenszolgáltatás nélkül adományozott néhány privilegizált megbízható tagjának jogot arra, hogy egy bizonyos helyen ő és csakis ő folytathasson tanult mesterséget. Ugyanakkor mások hasonló képesítéssel ettől a jottól meg voltak fosztva.¹²⁴⁸

A radikális hangvétel ellenére hosszú ideig nem került terítékre az államosítás mint politikai program, A Gyógyszerész hasábjain ugyanakkor több magánszemély felvetette „a termelőszeközök”, köztük a gyógyszerértárok államosításának szükségességét.¹²⁴⁹ Inkább a kivételek közé sorolható a soproni gyógyszerész,

¹²⁴⁶ A különböző jogreform tervezetek mint a gyógyszerészet mai állapotának visszatükröződései. AGy, 1947. november 30.

¹²⁴⁷ 1919–1945-ig. Gyógyszerértári jogosítvány revízió. AGy, 1947. március 16.

¹²⁴⁸ A Népjóléti Minisztérium gyógyszerészeti osztályát vezető Losonczy Györgynek a beszéde az 1948. március 14-én tartott szakszervezeti taggyűlésen, PIL XII-42-235, 7–20.

¹²⁴⁹ Világképe. AGy, 1947. március 16.; Mit akarunk...? AGy, 1947. augusztus 16.

Nikolics Milivoj cikksorozata, amelyben az államosítás árnyoldalait emelte ki.¹²⁵⁰

A gyógyszerértári jogosítványok átalakítására vonatkozóan a szocializálás vagy szövetkezetesítés jelentette az egyik alternatívát. Az ezt támogató szociáldemokraták elzárkóztak a gyógyszerértárok kárpótlás nélküli államosításától, a magántulajdon erőszakos elvételétől.¹²⁵¹ 1946 márciusában fogalmazta meg Balassa Sándor jogreform-tervezetét, amelyben javasolta, hogy hosszú távon minden gyógyszerértár kárpótlás ellenében az állam tulajdonába kerüljön vagy vásárlás útján, vagy a tulajdonos halálával. Az államosított gyógyszerértárokat bérbe vehették volna a gyógyszerészek, akiket egy szakmai (és politikai) érdek szerint összeállított kataszter rangsorolt volna.¹²⁵² Az 1947-ben megfogalmazott újabb tervezetükben javasolták, hogy a gyógyszerértári jogosítványok a jövőben ne legyenek átruházhatók, hanem megüresedés esetén egy „gyógyszerész szövetkezet” birtokába kerüljenek vásárlás útján, amely bérletbe adja azt a gyógyszerészek részére.¹²⁵³ A szociáldemokrata elképzelés szerint tehát egy hosszú távú, 20–30 éves időszak során menne végbe a folyamat, „ami által a gyógyszerértárok szocializálása minden sérelem nélkül megvalósulhatna”. Végző soron azonban ők sem tagadták, hogy a szövetkezetesítés célja a gyógyszerértárok kárpótlás mel-

¹²⁵⁰ Hozzászólás a gyógyszerész reform tervezetekhez című cikkét A Gyógyszerész című folyóiratban folytatólagosan közzétették. AGy, 1947. március 16.; AGy, 1947. március 31.; AGy, 1947. április 16.

¹²⁵¹ MNL OL M-KS-283-21-113., 21.; Dr. Székely Miklós népjóléti államtitkár beszéde a Szociáldemokrata Párt Központi Gyógyszerész Csoport gyűlésén. AGy, 1947. július 16.

¹²⁵² MNL OL M-KS-283-21-113., 14–19.; Miniszteri rendelet a kataszter felállításáról. AGy, 1947. február 16.

¹²⁵³ Süketek és vakok, akik a pusztaságig züllött Magyarország újjáépítésének gigantikus munkáját akarják elgáncsolni. AGy, 1947. február 16.

letti állami tulajdonba vétele.¹²⁵⁴ A szociáldemokraták mérsékelt álláspontjára utal Somogyi Sándornak, A *Gyógyszerész* című lap egyik szerkesztőjének 1947-ben írott háromoldalas cikke, amelyben a másik szerkesztőt, a kommunista Székely Jenőt bírálta:

[...] foglalkozásunk karakterét, hivatásunk lényegét vonja el, aki az önállósodást el akarja venni a gyógyszerésztől. A pálya lelkét kezdi ki, és a gyógyszerész eltörölhetetlen becsvágyát tépi szét, aki az önállósodás örök nosztalgiaját merev dogmákkal akarja helyettesíteni, és úgy képzei, hogy a szabadság vágyát szavak formalizmusával pótolhatja.¹²⁵⁵

Az államosítás hajnalán, 1948 decemberében a kommunista Székely Jenő a szövetkezeteket már csak „vagyonmentő gyógyszerési kulákszövetkezetnek” minősítette, a családjával éppen diszsidáló szociáldemokrata Somogyit pedig mint az „imperialista célok” szolgálatába állt, alulmaradt embert ábrázolta.¹²⁵⁶

A szakszervezet a kollektív jogadományozás rendszerének bevezetését javasolta. Ez a földosztásoknál ismert elv alapján – „a föld azé, aki megműveli” – a gyógyszertárban dolgozók tulajdonába juttatta volna a gyógyszertárakat.¹²⁵⁷ A Népjóléti Minisztériumhoz címzett felterjesztésükben javasolták továbbá, hogy a jogreform rendezéséig a gyógyszertári jogok adományozását egyelőre szüneteltessék, a reáljogú gyógyszertárakat személy-

jogúsítsák, és tiltsák meg minden személyjogú gyógyszertárnak az átruházását.¹²⁵⁸ A Népjóléti Minisztériumban dolgozó kommunista Ajtai Miklós élesen bírálta a szakszervezet kollektív jogadományozásra vonatkozó elképzelését, mivel az véleménye szerint nem a „hitbizományt” kívánja lebontani, hanem a kiváltságosok körét igyekszik bővíteni.¹²⁵⁹ Ajtai két megoldást javasolt a döntéshozók figyelmébe: vagy a szabadversenyes megoldást (sic!) kell megvalósítani, vagy végre kell hajtani a gyógyszertárak fokozatos, kihalásos alapon történő államosítását.

Amíg a baloldali csoportok és személyek a gyógyszertárak állami, szövetkezeti vagy kollektív tulajdonlásában gondolkodtak, az önkormányzatok és egészségügyi intézmények részéről megfogalmazódott a gyógyszertárak községestítésének vagy intézményesítésének a terve. Az elhagyott, gazdátlan gyógyszertárak a törvényhatóságok, községek tulajdonába vételének ötletét elsősorban Budapest támogatta.¹²⁶⁰ A főváros törvényhatósági bizottsága 1947 júliusában megbízta a polgármestert, hogy a népjóléti miniszternél kezdeményezze a községestítésnek megfelelő törvényi szabályozást.¹²⁶¹ Sőt elhatározták, hogy ezzel párhuzamosan kezdeményezik 17 elhagyott fővárosi gyógyszertár községi kezelésbe vételét.¹²⁶² Ezzel együtt felmerült az intézményesítés ötlete is, amely elképzelés szerint intézmények

¹²⁵⁸ PIL XII-42-68., 102-103.; Taggyűlés. AGy, 1947. március 16.

¹²⁵⁹ PIL XII-42-99., 1-4.

¹²⁶⁰ A községestítési terv. AGy, 1947. december 22.

¹²⁶¹ Minden kerületben lesz községi kezelésbe vett gyógyszertár. *Friss Újság*, 1947. július. 11.; Előterjesztés dr. Rékai Pál bizottsági tagnak a főváros területén levő elhagyott gyógyszertárak községi kezelésbe vételéről előterjesztett önálló indítványa tárgyában. *Fővárosi Közlöny*, 1947. július 26.

¹²⁶² A pénzügyi szakbizottság ülése. *Fővárosi Közlöny*, 1947. augusztus 23., 912-917.

¹²⁵⁴ MNL OL M-KS-283-21-115., 16.

¹²⁵⁵ Lássunk tisztán. AGy, 1947. július 31.

¹²⁵⁶ Állami kezelésbe vett gyógyszertárak Nemzeti Vállalata. AGy, 1948. december 22.

¹²⁵⁷ A különböző jogreform tervezetek mint a gyógyszerészet mai állapotának visszatükrözései. AGy, 1947. november 30.

(például kórházak, biztosítóintézetek stb.) tulajdonába kerültek volna a gyógyszertárak. Ezek a megoldási javaslatok is abból a felismerésből fakadtak, hogy a háborút követően az általános gyógyszerhiány és a magas infláció miatt olyan anomália alakult ki a gyógyszerpiacon, amely szükségessé tette az egészségügy területén az intenzívebb hatósági beavatkozást.¹²⁶³ A községestés ötletét azonban elutasították a baloldali véleményformálók, mert attól tartottak, hogy nem tudnák így megfelelő mértékben érvényesíteni politikai érdekeiket:

Nem akarjuk, hogy zergetollal taksálják a recepteket. [...] Nagyon jól tudjuk, hogy az igazolások országszerte megrekedtek, sőt csődöt mondtak. Nem lehet, hogy fasiszta gyógyszerészek régi összeköttetéseik felhasználásával helyet kapjanak a községestett patikákban.¹²⁶⁴

Joggal gondolhatnánk, hogy ilyen közhangulatban erős kommunista agitáció folyt az államosítás érdekében, de ez egyáltalán nem így történt. A gyógyszertárak államosítására vonatkozó elképzelés csak magán személyek részéről merült fel, a szaksajtó, a hivatalos közegek vagy a baloldali pártok ezt nyíltan nem hangoztatták.¹²⁶⁵ Sőt, rosszindulatú rémhírterjesztésnek állították be az ezzel kapcsoltban megfogalmazott félelmeket.¹²⁶⁶ A kommunista Harangi Sándor is amellett érvelt, hogy államosításnak még nem jött el az ideje: „A problémát általánosságban csak az álla-

mosítás oldhatná meg. Azonban ez is csak történelmi fejlődés eredménye lehet.”¹²⁶⁷ Érthető, hogy az államosítással kapcsolatos híreket igyekeztek cáfolni. Attól tartottak ugyanis, hogy az államosítástól tartó gyógyszertár-tulajdonosok kivonják a tőkét gyógyszertárukból.¹²⁶⁸ Egyes – nyilvánvalóan túlzó – információk szèrint a tulajdonosok – az államosítástól tartva – 1948-ban az árukészletüket 60%-kal csökkentették.¹²⁶⁹

Nem arról volt szó, hogy a kommunisták lemondtak volna az államosításról, hiszen szerintük ez – ahogy arra Harangi is utalt – a „történelmi fejlődés” miatt elkerülhetetlen. Sosem felejtették el hangsúlyozni, hogy a történelem végső soron „osztályharc. Amíg lesz egy jogtulajdonos-réteg és lesznek munkavállalók, addig ez a harc egyetlen pillanatig sem szünetelhet.”¹²⁷⁰ Egyszerűen más stratégiát alkalmaztak, és az államosítás nyílt hangoztatása helyett a közvélemény és a gyógyszerészek finomhangolására tettek kísérletet. Az alkalmazotti lét népszerűsítése érdekében elindították a *Negyedóra az Arany angyalban* című folytatólagos rádiójátékot, amelynek főszereplője az új, kommunista gyógyszerész ideáltípusa lett.¹²⁷¹ Ungváry Katica „kijelentette, hogy ő nem akar tulajdonos lenni és úgy látja, hogy egy gyógyszerész jobban élhet a hivatásának, ha a közületek és intézmények nyomulnak előre és ütnék rést a magángyógyszertárak soraiban”.¹²⁷²

¹²⁶³ Az egyetlen szakma, amely hitelez. *Kis Újság*, 1946. június 20.

¹²⁶⁴ 1948. augusztus 2.-i taggyűlésünk. AGy, 1948. augusztus 6.; A szakszervezet ezt később a Népjóléti Minisztériumnak is felterjesztette. Felterjesztés. AGy, 1948. augusztus 6.

¹²⁶⁵ Mit akarunk...? AGy, 1947. augusztus 16.

¹²⁶⁶ Az államosítás határai. *Közgazdaság*, 1947. július 13.

¹²⁶⁷ Levél Somogyi Sándornak. AGy, 1947. augusztus 16.

¹²⁶⁸ Az államosítások idején a tőkekivonást megakadályozandó puccsszerű végrehajtás más szektoroknál is bevett gyakorlat volt. Majtényi-Szatucsek 2001: 105–106.

¹²⁶⁹ PIL XII-42-233., 108–110.

¹²⁷⁰ A szakmai napszámok. AGy, 1947. március 16.

¹²⁷¹ „Arany Angyal”-gyógyszertár. AGy, 1948. április 16.; Szakmai krónika. AGy, 1948. április 30. (A Magyar Rádió Archivumának tájékoztatása szerint sajnos nem maradt fenn hanganyag a rádiójátékról.)

¹²⁷² PIL XII-42-235., 95–111.

Ungváry Katicánál a „kizsákmányoló, burzsoá” szemlélet helyét átvette az öntudatos munkás képe: „milliomos abból lesz, aki másokat dolgoztat. Én meg akarok élni a munkámból.”¹²⁷³ Katica nemcsak öntudatos munkás, de a „reakció” ellen küzdő, a nép körében a marxista ideológiát terjesztő gyógyszerész is volt:

Nem azért tanult-e többet [ti. a gyógyszerész], hogy tanítson, és ne csak arra tanítsa meg a népet, amire őt megtanították, de nevelje, vezesse, féltsse, óvja őket a vidéken felburjánzó reakció minden mesterkedése ellen. Vagy tűrheti-e egy marxi-lenini-sztálini ideológiával felfegyverzett ember, hogy a falu, a község szabad prédája legyen Mindszentyék lélekmérgezésének?¹²⁷⁴

Nem csak a rádiójáték igyekezett az új „kommunista gyógyszerészt” népszerűsíteni. A Népjóléti Minisztérium gyógyszerészeti osztályát vezető Hatvani Béla is kiemelte:

[...] a gyógyszerértári dolgozók körében a szakemberek új típusa van kialakulóban. Ma már vannak olyan kartársak, mégpedig számosan, akik nem kívánnak gyógyszerértár tulajdonosok lenni, annak ellenére, hogy a törvény erre lehetőséget nyújt számukra, hanem a népi demokrácia és a szocializmus építésének szolgálatában akarják beállítani munkájukat és minden szaktudásukat azért, hogy kiváló szakemberek legyenek, jó demokraták és jó kommunisták legyenek.¹²⁷⁵

¹²⁷³ A törvény szelleme. AGy, 1948. július 16.

¹²⁷⁴ Ungváry Katica. AGy, 1948. november 30.

¹²⁷⁵ PIL XII-42-235., 95–111.

A vagyon kimentését megakadályozandó arról mélyen hallgattak, hogy időközben a kormányon és a kommunista párton belül 1948-ban elkezdődött az államosítás előkészítése.

Az 1948. évi gyógyszerészeti törvény

1947 májusában a Gazdasági Főtanács elkészítette a javaslatát a gyógyszerértári jogosítványok ügyének rendezése tárgyában, amely a Népjóléti Minisztérium 1947 novemberében elkészült törvénytervezetének alapjául szolgált.¹²⁷⁶ Az előkészület a gyógyszerészeknek is a tudomására jutott, ezért az OGYE és a BGYT beadványban kérte Olt Károly népjóléti minisztertől, hogy elfogadás előtt a tervezetet véleményezésre küldjék meg részükre is. A minisztérium azonban ezt visszautasította, arra hivatkozva, hogy a törvénytervezetet előzetesen már politikai szinten jóváhagyta négy párt, amely vélhetően az MKP, SzDP, FKgP és NPP kormánypártokat jelentette.¹²⁷⁷

Az 1948. évi XXX. törvény a gyógyszerészetről alapvetően érintetlenül hagyta a magántulajdon rendszerét. A parlamenti vita során Olt Károly népjóléti miniszter kihangsúlyozta ugyan, hogy „az új törvény nem kívánja a gyógyszerészetszadalmat egzisztenciális érdekeit tollvonással keresztülhúzni”, de meg kívánták szüntetni „azokat a régi, feudális előjogokat, amelyek éppen a gyógyszerészet terén évtizedek során át a kiváltságok egész tömegéhez vezettek.”¹²⁷⁸ A törvény értelmében megszűn-

¹²⁷⁶ MNL OL XIX-C-1-o-373-1947.

¹²⁷⁷ MNL OL XIX-C-1-o-791-1947. A szociáldemokraták véleménye megtalálható: MNL OL M-KS-283-21-115., 5–16.

¹²⁷⁸ Közegészségügyi intézményekké alakulnak a gyógyszerértárok. *Szabad Nép*, 1948. május 13.

tették a reáljogú gyógyszertárak intézményét, és lehetővé tették azok személyjogúsítását. A személyes jogú gyógyszertárakat érintetlenül hagyták ugyan, de megtiltották azok értékesítését vagy átörökítését. Lehetővé vált továbbá községek és intézmények számára gyógyszertárak felállítása.

Olt Károlyhoz hasonlóan Reök Iván kiskazda politikus is kiemelte:

[...] azok az anyagi értékek, amelyeket a gyógyszerész személyjogú gyógyszertárába befektet, az államhatalom védelmét élvezik. [...] Ha pedig elhalálozik vagy munkaképtelenné válik, akkor azt az anyagi értéket, amelyet gyógyszertárába befektetett, az új engedélyes köteles a forgalmi értéknek megfelelően megvásárolni.¹²⁷⁹

Rá kell azonban mutatni, hogy a törvény több szempontból is súlyosan sértette a gyógyszerészek anyagi érdekeit. Jövedelmi szempontból hátrányos volt, hogy a községi és intézményi gyógyszertárak felállításával éppen a legnagyobb forgalmat generáló megrendelők (kórházak, biztosítóintézetek) estek ki a gyógyszertárak ügyfelei közül. Amennyiben pedig ezek a szereplők a forgalmat tudatosan az intézményi gyógyszertárakhoz irányítják, azzal egyenesen halálra ítélik a magángyógyszertárakat.

Vagyoni veszteséget jelentett a reáljogú gyógyszertárak személyjogúsítása, és a gyógyszertárak átruházásának megtiltása. Ez utóbbi lépés miatt töredékére esett a gyógyszertárak vagyoneértéke, amelyet nem az árukészlet vagy a felszerelés értéke

határozott meg, hanem a gyógyszertár éves forgalmából származtatott összeg. Az átruházás megtiltásával a családi vagyon ezen része elveszett. Érdekes, hogy az 1930-as évekhez hasonlóan itt is a szociális igazságosság, az alkalmazott gyógyszerészek érdekeire hivatkoztak, hiszen „a gyógyszertárak örökölhetőségének kellő korlátozása után pedig valamennyi gyógyszerész egyenlő esélyekkel indulhat meg pályáján.”¹²⁸⁰

A törvény még egy területen hozott lényeges változást: eltiltotta a gyógyszertári jogosítványoktól a nem igazolt vagy a népbíróság által elítélt gyógyszerészeket, emellett lehetővé tette a gyógyszertári jogosítvány visszavonását is. Mindez megnyitotta az utat a retorziós jellegű államosítások előtt. Ahogy azt a későbbiekben ismertetem, erre szép számmal akadt is példa.

A baloldali csoportok üdvözltek a törvényt, különösen pedig a gyógyszertárak átruházhatóságának és a reáljognak az eltörlését, amiben „a feudális csökevények kiirtását” látták. Értékelésük szerint a törvény által lehetővé vált, hogy a gyógyszerész pályája többé ne lehessen „a tőke kizsákmányolási területe”.¹²⁸¹ Hartmann Tivadar, a szakszervezet kommunista titkára a törvénnyel kapcsolatban szintén a „hitbizományok” felszámolását, és a „kapitalista kizsákmányolás” ellehetetlenítését emelte ki.¹²⁸²

A törvénnyel kapcsolatban az OGYE óvatos, visszafogott hangvételű nyilatkozatot tett, amelyből – a kommunisták irányába tett gesztusok és tiszteletkörök ellenére is – kitűnik az államosítástól való félelem. Közleményükben igyekeztek társadalmilag

¹²⁸⁰ Veszélyben forognak a gyógyszerészeti kar célkitűzései. AGy, 1947. augusztus 16.

¹²⁸¹ A gyógyszerészeti jogreform elé. AGy, 1948. április 30.

¹²⁸² PIL XII-42-235., 95-111.

¹²⁷⁹ Törvény a gyógyszerészetről. AGy, 1948. május 31.

és politikailag úgy pozicionálni a gyógyszerészeket, hogy a „népi demokrácia” kereteibe – mint kisiparosok és kiskereskedők – beleférjenek. Rákosi ugyanis az államosítás alsó határát éppen a kisiparnál és a kiskereskedelemnél húzta meg.¹²⁸³

A gyógyszerértulajdonosi kart a legmesszemenőbben meg kell, hogy nyugtassa az a becsületes őszinte magatartás, amely a kormányzat gesztioit, többek között ezt a törvényjavaslatot is jellemzi. Alig pár hete hangzott el Rákosi miniszterelnökhelyettes, a MKP főtitkára emlékezetes sárospataki beszéde, amelyben megvonta az államosítási terv alsó határát és biztató szóval kérte a nyugtalankodó társadalmi rétegeket, legyenek bizalommal és vegyenek részt a többi dolgozók munkájában a jobb életszínvonal mielőbbi eléréseért. A dolgozó társadalomnak, amelynek soraiban az ipari munkás és paraszt mellett ott van az értelmiség, a kiskereskedő és a kisiparos is, munkával szerzett magántulajdonát és szerény termelőeszközeit nem veszélyezteti senki és semmi, és országépítő munkájukra számot tart a kormány és minden politikai tényező. Mi a gyógyszerészi kart olyan társadalmi rétegnek és a gyógyszerértulajdonokat olyan objektumoknak tekintjük, amelyekre szóról szóra vonatkoznak Rákosi szavai és ennek bizonyosságául fogjuk fel a népjóléti miniszter úr által beterveztett új gyógyszerészi törvényt.¹²⁸⁴

¹²⁸³ Rákosi Máttyás elvtárs a parasztság és a kisemberek támogatásáról, a Függetlenségi Front újjászervezéséről. *Népszava*, 1948. április 6.

¹²⁸⁴ A gyógyszerészi jogreform elé. *AGy*, 1948. április 30.

A törvénytervezet ellen egyedül a gyógyszerészhallgatók egyetlen érdekvédelmi szerve, a hetvenéves múltra visszatekintő Gyógyszerészhallgatók Segély- és Önképző Egyesülete tiltakozott, kevés sikerrel.¹²⁸⁵

A gyógyszerértulajdonok államosítása

Az 1948. évi törvény ideig-óráig talán lehűtötte a kedélyeket, de a politikai és szakmai helyzet sok optimizmusra nem adott okot. A szakszervezetben a kommunisták a szociáldemokraták kizorításával átvették a hatalmat, az OGYE élén Budanovitsot a kommunista Harangi Sándor váltotta, a BGYT elnöke, Margittay ellen hajtóvadászat indult, helyét a szintén kommunista Babusik Ferenc vette át. Közben az országos politikában is hatalomra kerültek a kommunisták, megvalósult az egypártrendszer.

A világháború lezárultát követően nem csak a zsidóktól megvont patikák visszaszolgáltatása tartotta lázban a gyógyszerészi közvéleményt. Többször is szó volt róla, hogy a gazdátlan vagy az újonnan felállított gyógyszerértulajdonokra pályázatot ír ki a minisztérium: A szakszervezet abban bízott, hogy az általa szakmai és politikai szempontok alapján összeállított kataszter, vagyis a gyógyszerészek rangsora alapján kerül majd sor a jogadományozásokra.¹²⁸⁶ A törvény elfogadásáig azonban nem került sor sem az elhagyott, sem az új gyógyszerértulajdonok ismételt kiosztására, azokat hatósági vezetők kezelték. 1948-ban, a gyógyszerészeti törvény elfogadását követően azonban kiírták a pályázatot az új

¹²⁸⁵ MNL OL M-KS-283-21-115., 17-20.

¹²⁸⁶ A szakma napszámosai. *AGy*, 1947. március 16.

gyógyszertári jogosítványokra.¹²⁸⁷ Az ekkor már a kommunisták uralta szakszervezet amellet kardoskodott, hogy ne a gyógyszerészek, hanem önkormányzatok és intézmények kaphassák meg a jogosítványokat.¹²⁸⁸ A megpályáztatott jogosítványok kiosztására azonban már nem került sor, hanem mind az 1949. január 1-től felállítandó Állami Kezelésbe Vett Gyógyszertárak Nemzeti Vállalatának kezelésébe került.¹²⁸⁹

Eddig nem akadtam nyomára, hogy mikor és milyen irányból következett be a változás, ki és hol döntött az államosításról.¹²⁹⁰ 1948 áprilisában a minisztérium még cáfolta az államosításról szóló híreket, a szaklap is amellet érvelt, hogy az államosításra vonatkozó „vérszeleket a reakció adja le, és azt a titkos célt szolgálják, hogy a gyógyszerészetben bizonytalanságot keltsen.”¹²⁹¹ Az év második felében születhetett meg az elvi döntés a gyógyszerházak államosításáról.

Az államosítást a gyógyszerészet esetében a más szektoroknál is bevált módszer szerint hajtották végre.¹²⁹² titkos előkészítés, tulajdonosok elleni hangulatkeltés (burzsoáellenes propaganda), puccsszerű végrehajtás. Hasonlóan a kisipari és kiskereskedelmi tevékenységhez a gyógyszerházak államosítását is több okra vezethetjük vissza. Egyrészt a kormányzati körök lehetővé akarták tenni ebben a szférában is a tervgazdálkodás

¹²⁸⁷ Pályázatra meghirdetett gyógyszerházi jogosítványok. AGy, 1948. július 16.

¹²⁸⁸ PIL XII-42-235., 74-82.; Munkátok lesz és kenyerek. AGy, 1948. augusztus 6.

¹²⁸⁹ Állami kezelésbe vett gyógyszerházak Nemzeti Vállalata. AGy, 1948. december 22.

¹²⁹⁰ Talán a Gazdasági Főtanács iratanyagát lenne érdemes átnézni.

¹²⁹¹ Hivatalos cáfolat. AGy, 1948. április 30.; Szerkesztői üzenetek. AGy, 1948. április 30.

¹²⁹² Majtényi-Szatucsek 2001.

és a központi irányítás bevezetését, másrészt el akarták érni a polgári egzisztenciák gazdasági megtörését, és ezzel párhuzamosan a gazdasági és társadalmi élet központi felügyeletét és irányítását.¹²⁹³

1949. A „lopakodó államosítás” éve

A „fordulat évében” a gyógyszerészet területén is döntő változások kezdődtek: a minisztériumban elkezdtek előkészíteni a gyógyszerházak államosítását. Az államosítás felé tett első lépés az Állami Kezelésbe Vett Gyógyszertárak Nemzeti Vállalatának (ÁKVGYNV) létrehozása volt, amely 1949. január 1-től kezdődően vette „állami kezelésbe” a gazdátlan gyógyszerházakat. Ez többféle okból következhetett be:¹²⁹⁴

- a gyógyszerház tulajdonosa a második világháborúval összefüggésben (holokauszt, frontszolgálat stb.) vagy más okból elhunyt és nem volt törvényes örököse; vagy nem igényelte vissza a gyógyszerházat;
- a gyógyszerház tulajdonosa nyugatra emigrált a háború, a szovjet csapatok vagy a felelősségre vonás elől;
- a gyógyszerház tulajdonosát az 1945 utáni számonkérések során megfosztották gyógyszerházától;
- az újonnan felállított gyógyszerházak eleve állami tulajdonba kerültek.

¹²⁹³ A kisipar és kiskereskedelem felszámolására vonatkozóan lásd Béládi 2013; Varga 1998: 251.

¹²⁹⁴ Az elhagyott gyógyszerházak listáját közölte a szaksajtó is: A hatósági kezelésben levő, továbbá a mai napig meg nem nyitott gyógyszerházakról. AGy, 1948. február 16.

Az ÁKVGYNV létrehozása már a gyógyszerészekkel szembeni bizalmatlanságra épült, és magában hordozta az államosítás csíráját. Az Olt Károly népjóléti miniszter által előterjesztett javaslat szerint a magánkézben lévő, kizsákmányolásra épülő gyógyszertárakkal szemben kizárólag az ÁKVGYNV felállítása szavatolja a lakosság jobb ellátását. Vikol János államtitkár nyilvánosan tiltakozott az ellen, hogy államosításnak tekintsek a vállalat létrehozását.¹²⁹⁵ A Gyógyszerész című lap is tagadta, hogy a vállalat létrehozása érintené a magángyógyszertárakat.¹²⁹⁶ Vikol azonban nem mondott igazat, tudnia kellett a folyamatban lévő előkészületekről. Egy hónappal később, 1949 januárjában ő is kézhez kapta Koós Zoltán tervezetét a gyógyszertárak államosításáról. Koós azt javasolta, hogy az akciót egy időben, rajtaütésszerűen hajtsák végre, a jogfosztott tulajdonosokat a városi patikák esetén azonnal, a kisebb patikák esetén két-három hónapon belül helyezték át másik gyógyszertárba. Javasolta továbbá, hogy az államosítást egy politikai felelős és a gyógyszertár új vezetője hajtsa végre, az államosított üzemek pedig a nemzeti vállalatok kezelésébe kerüljenek.¹²⁹⁷ Az állami kezelésbe vételt 1949 júliusában már tényként kezelték a Népjóléti Minisztériumban is. A Pintér János gyógyszerész főelőadó által készített tervezet szerint az „általános szocialista elveknek megfelelően szükség van a gyógyszertárak államosítására”. Pintér a legfontosabb szempontnak a minél váratlanabb végrehajtást tartotta. Ennek érdekében javasolta, hogy a teljes államosítás megtörténteig az ÁKVGYNV folytassa a gyógyszertárak átvételét, „mert

ha nagyobb szünet állna be [...], akkor azt a látszatot kelthetné, hogy most már egy általános államosításnak kell következnie”. A minisztérium pedig – a vagyoni kimentését megakadályozandó – igyekezett elkerülni, hogy a gyógyszerészek felkészüljenek az államosításra. A teljes államosítást és a leltározást tehát „váratlanul és lehetőleg egyszerre” kívánták keresztülvinni.¹²⁹⁸

Pintér javaslatát a minisztérium és az ÁKVGYNV tervszerűen hajtotta végre, havi szinten nagyságrendileg tíz gyógyszertár került állami kezelésbe. Az államosítás tervszerűségére utal Hámori Sándornak, az Országos Gyógyszerész Egyesület élére kinevezett miniszteri biztosnak az MDP Államgazdasági Osztálya részére írott egyik levele is, amelyben az alábbiakról számolt be: „Az államosítás [...] továbbra is a régi mederben folyt: tehát hetente kb. két gyógyszertár került állami kezelésbe.”¹²⁹⁹ Az ÁKVGYNV a működését 157 gyógyszertárral kezdte meg, 1949. május 31-én viszont már 207, novemberben pedig 250 államosított gyógyszertárat irányított.¹³⁰⁰ A gyógyszertárak 1950. június 2-án végrehajtott teljes államosítása idején a hazánkban található, megközelítőleg 1450 gyógyszertár közül 319 már állami tulajdonban volt (22%). Ezt a másfél éves periódust a „lopakodó államosítás” időszakának nevezhetjük, amikor hivatalosan csak állami kezelésbe vételről beszéltek, de már rendelkezésre állt az első tervezet a gyógyszertári hálózat teljes államosítására.

Mindez annak ellenére zajlott már 1949. január 1-től, hogy a törvényi alapja ekkor még rendezetlen volt. Az 1948. évi gyógyszerészeti törvény elvileg csak a nem igazolt és a népbíróság által

¹²⁹⁵ Vikol János államtitkár nyilatkozata a gyógyszertárakról. *Világ*, 1948. december 23.

¹²⁹⁶ Győzött a munka.... AGy, 1949. január 16.

¹²⁹⁷ MNL OL M-KS-276-116-11-8.

¹²⁹⁸ MNL OL XIX-C-1-r-3170/2-36/1949.

¹²⁹⁹ MNL OL M-KS-276-116-8. Hámori levelét teljes terjedelemben közli: Majtényi-Szatucsek 2001: 188–190.

¹³⁰⁰ MNL OL XIX-C-1-r-3172/A-79/1951.

elítelt gyógyszerészek esetén tette lehetővé a jogosítvány visszavonását. Az 1949. decemberi kihirdetést követően „az egyes ipari és közlekedési vállalatok állami tulajdonba vételéről” szóló törvényerejű rendeletre hivatkoztak, figyelmen kívül hagyva, hogy a gyógyszertár elsősorban közegészségügyi intézmény.¹³⁰¹ Az Igazságügyi Minisztérium jogi állásfoglalása szerint azonban a gyógyszertárak elsődlegesen gazdasági hasznot hajtó vállalatok és csak másodsorban közegészségügyi intézmények:

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt, hogy ezek az intézmények a magánszektorban végeredményben mindig bizonyos haszonszerzésre irányultak s e cél elérésének eszköze éppen a gyógyászati, illetőleg közegészségügyi feladatok ellátása volt. Ezeknek az intézményeknek az elsődleges célja (haszonszerzés) tehát gazdasági jellegű volt.¹³⁰²

Ezt a nézetet a Népjóléti Minisztérium is elfogadta. Törvényi alap nélkül is rengeteg indokot lehetett azonban találni az államosításokra.

A gyógyszertárak egy részét 1949-ben a minisztérium a gyógyszerhiány, egészségügyi okok vagy a rossz körülmények miatt vette állami kezelésbe. A gyógyszerkészletben tapasztalt hiányosságok miatt államosították a budapesti Szép Ilona és Szent László gyógyszertárakat is.¹³⁰³ A minisztérium megállapítása szerint „a magángyógyszertárak készleteinek kirablása még

¹³⁰¹ Az 1949. évi 20. tvr. egyes ipari és közlekedési vállalatok állami tulajdonba vételéről. 1949. december. 28.

¹³⁰² MNL OL XIX-C-1-r-3172/GY/3/1950.

¹³⁰³ MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-38/1949; MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-39/1949.

ma is folyik”. Vagyis a hiányos anyagkészletért egyértelműen a „kizsákmányoló réteghez” sorolt gyógyszerészeket tették felelőssé. A Népjóléti Minisztérium fenyegető hangvételű leiratban a következőket tudatta az OGYE-val:

[...] több oldalról súlyos kifogásokat tartalmazó bejelentések érkeztek hozzám arról, hogy egyes gyógyszertárak a gyógyszerekért hozzájuk forduló közönséget készlet hiányában nem tudják kiszolgálni. [...] A] jelentések megdöbbentő képet mutatnak arról, hogy az általános közegészségügyi érdek milyen semmibe vevésével, és a gyógyszerési esküről való megfélemlítéssel vezették egyes magukról megfélemlített gyógyszerészek a gyógyszertárt.

A minisztérium kilátásba helyezte, hogy további államosításokat is eszközölni fog, amennyiben a tapasztalt hiányosságok nem szűnnek meg.¹³⁰⁴ Az ÁKVGYNV igazgatója, Nánássy Sándor is a gyógyszerészek felelősségét firtatva sürgette az államosítást:

Szakmai körökben köztudomású a magánszektor gyógyszertáraiban történő folyamatos töke kivonás ténye. [...] A csökkent áruutánpótlás a közegészségügyet veszélyezteti, gyógyszerhiányt idéz elő és raktárkészlet csökkenés, töke kivonás következik be [...] Mielőtt az állam gyógyszerellátása a kapitalisták manipulációi miatt súlyosan veszélyeztetve lenne, a nemzetgazdaság szempontjait figyelembe véve szükségesnek látszik az 1207 közforgalmú gyógyszertár egy időben való államosítása.¹³⁰⁵

¹³⁰⁴ MNL OL XIX-C-1-r-10575/2/90/1949.

¹³⁰⁵ MNL OL M-KS-276-116-08., 11-12.

Pedig a háttérben egészen más okok húzódhattak meg. Egyfelől az általános gyógyszerhiány, a beszerzési nehézségek, amelyekre több gyógyszerész is utalt.¹³⁰⁶ Másfelől pedig a gyógyszerészeknek az a racionális döntése, hogy a gyógyszertárakba a lehető legkevesebb tőkét fektessék be. Ekkor már nyílt titok volt ugyanis, hogy az államosításra bármikor sor kerülhet. A *Gyógyszerész* című folyóirat már 1948-ban fenyegető hangú cikket írt:

[...] egyelőre szó sincs államosításról. De ők [ti. a tulajdonosok] felnagyítják a lehetőségeket. Mi [ti. a szak-szervezet és a baloldali pártok] még csak községekről és intézményekről beszélünk. Ők már államosítanak. Ne aggódjanak a sugalmazók. Egyszer sor kerül erre is. A népi demokrácia útja erre felé tart.¹³⁰⁷

Az államhatalom adminisztratív és jogi eszközökkel igyekezett elejét venni az állítólagos tökekivonásnak. 1949 decemberében rendeletben szabályozták, mely gyógyszereket kell kötelezően készleten tartani, ami a korábbi előírásokhoz képest szigorításnak tekinthető.¹³⁰⁸ A gyógyszertárak anyagkészletének növelésére irányuló politikai törekvés – elsősorban a kisebb patikák esetén – azonban csak tovább fokozta a problémát, és gazdaságilag lehetetlen helyzetbe hozta, ráfizetéses működésre kötelezte a kisebb forgalmú gyógyszertárakat.

A minisztérium nagyon gyakran élt a retorziós jellegű, a politikailag megbízhatatlannak tekintett személyeket sújtó államo-

sítással is. A „horthysta”, „fasiszta” elemeknek tekintett személyektől minden különösebb indoklás nélkül elvették gyógyszer-tárukat. Koós Zoltán minisztériumi tisztviselő 1950. április 21-én kelt jelentése szerint folyó évben Nagy-Budapesten 16, a vidéki városokban 15, falvakban pedig 60 fő gyógyszerészt váltottak le mint „rossz munkaerőt, politikailag megbízhatatlan” személyt.¹³⁰⁹ Az ÁVH közlése alapján a Népjóléti Minisztérium három özvegytől vonta meg a gyógyszertári haszonélvezeti jogot, mivel a vád szerint „antidemokratikus magatartásúak és politikailag megbízhatatlanok” voltak, igazolási eljárás alá pedig nem kerültek.¹³¹⁰

Megfosztották gyógyszertárától Deér Ödönt is, aki – miután a Ganz gyárban felállított igazolóbizottság „antiszociális magatartása” miatt állásvesztésre ítélte – igazolási eljárást kezdeményezett a gyógyszerészek által felállított igazolóbizottságban is. Mivel Deér eltitkolta a rá nézve terhelő, korábbi igazolási eljárást, ezért a minisztérium 1949-ben megfosztotta gyógyszertárától.¹³¹¹ A kiskunfélegyházi Pokomándy Endrének a gyógyszertárát arra hivatkozva államosították, hogy egy volt nyilas parancsnok bizalmas barátja volt, fia nyilas szervező, veje pedig százados volt. Terhére rótták továbbá, hogy gazdag a családja, ráadásul „jobboldali” egyénnel és papokkal is szoros kapcsolatot tart.¹³¹² Péri Bélától azért vették el aszódi gyógyszertárát, mert káderjelentése szerint 1944 előtt tagja volt a Magyar Országos Véderő Egyletnek (MOVE) és barátságban állt a helyi főszolgabíróval is. 1945 után ugyan belépett a kommunista pártba, de onnan a tagrevízió során kizárták mint osztályidegen elemet.¹³¹³

¹³⁰⁶ MNL OL XIX-C-1-r-3172/14/1950.

¹³⁰⁷ Szakmai krónika. AGy, 1948. január 16.

¹³⁰⁸ A népjóléti miniszter 3.180/52/1949 (262) N. M. számú rendelete egyes gyógyszereknek a gyógyszertárakban kötelező tartása tárgyában.

¹³⁰⁹ MNL OL XIX-C-1-r-3172/K/7/1950.

¹³¹⁰ MNL OL XIX-C-1-r-3170/1-3/1949.

¹³¹¹ MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-15/1949.

¹³¹² MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-26/1949.

¹³¹³ MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-30/1949.

Államosítással sújtották azokat a gyógyszerészeket is, akiket a népbíróóság jogerősen elítélt.¹³¹⁴ Czira Jenő győrvári gyógyszerésztől is az elmarasztaló népbíróósági ítélet miatt vették el a gyógyszertárát. Azért ítélték el, mert tagja volt a Magyar Élet Pártjának, és 1945 januárjában két hétre elvállalta a katonai parancsnokságot Győrvar községben. Egyéb terhelő adat nem merült fel ellene. Jóllehet sem állásvesztésre, sem vagyonek Kobzásra nem ítélték, ennek ellenére a Népjóléti Minisztérium mint „fasiszta” gyógyszerésztől elvette a patikáját.¹³¹⁵

Az államosítások a német nemzetiségűeket is sújtották. Özv. Piatsek Gyuláné sz. Iglauer Eleonórárt német származása miatt érte retorzió. A pápai nemzeti bizottság, valamint a helyi kommunista párt titkársága kezdeményezte, hogy a 84 éves özvegyasszonyt fasszák meg gyógyszertárától, mivel „megengedhetetlen, hogy egy magát németnek valló személy hatósági jogosítványt élvezzen”. Továbbá azzal vádolták, hogy két gyógyszerészt „demokratikus párthoz” való tartozásuk miatt távolított el a gyógyszertárból; ráadásul a nő igazolási eljárás alá sem vonta magát. A később lefolytatott igazolási eljárásban megállapították, hogy Piatsek Gyuláné az 1941-es népszámlálás során valóban német anyanyelvűnek vallotta magát (de nem német nemzetiségűnek!), ezért kitelepítésre ítélték, vagyis „vagyonek Kobzás alá esik, [és] nem alkalmas arra, hogy a mai népi demokratikus magyar társadalmi rendbe beleilleszkedni tudjon”.¹³¹⁶ A történetben kulcssze-

repet játszott még a gyógyszertár felelős vezetője és bérlője, Peczold Károly is, aki azzal a nem titkolt reménnyel kérte a minisztériumtól, hogy Piatsek Gyulánétól vonják meg a gyógyszertárát és hosszabbítsák meg a lejáró béreleti szerződését, hogy ezáltal nagyobb befolyást szerezzen az üzlet felett. Peczold szerint, aki a „magyar népi-demokrácia hű és igaz munkása”, állítása szerint kommunista magatartása és párttagsága miatt került konfliktusba az idős haszonélvezővel. A Magyar Kommunista Párt pápai titkársága is támogatta kérését, és elfogadhatatlannak tartotta, hogy Piatsek Gyuláné, aki „jelenleg is demokráciaellenes, fasiszta magatartást tanúsít”, gyógyszertár haszonélvezője lehet. 1949 júliusában a *Pápai Néplap* már örömteli hírből számolt be a 349. számú gyógyszertárban az államosítás óta eltelt időszakban végbement pozitív változásokról. A gyógyszertár régi-új vezetőjét, Peczold Károlyt is megszólaltatták:

Sokkal nagyobb lelkesedéssel dolgozunk, mint az államosítás előtt, mert tudjuk, hogy mögöttünk áll a népi demokrácia kormánya, és így minden problémát sokkal könnyebben meg tudunk oldani. [...] Tessék nézni, itt mindenféle orvosság megtalálható. Olyan jó a központi gyógyszerellátás, hogy mindenféle gyógyszert megkapunk, s a dolgozók minden kívánságát ki tudjuk elégíteni.¹³¹⁷

Burger Zoltán aszódi gyógyszerész az 1948. évi gyógyszerészeti törvény értelmében kérte reáljogú gyógyszertárának személyjogusítását, amit jóváhagytak ugyan, de egy minisztériumi mulasztás miatt a döntés nem lépett hatályba. A minisztérium

¹³¹⁴ Így járt Manner Ödön és Gábris Imre: MNL OL XIX-C-1-r-3170/1-43/1949; MNL OL XIX-C-1-r-3170/1-54/1949.

¹³¹⁵ MNL OL XIX-C-1-r-3172/C-3/1950.

¹³¹⁶ A szövevényes ügy további érdekessége, hogy később a KSH igazolást adott ki, miszerint Piatsek Gyuláné 1941-ben magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallotta magát. Fellebbezést követően Piatsek Gyulánét igazolták. MNL OL XIX-C-1-r-3170/1-9/1949.

¹³¹⁷ Gyógyszerellátó Nemzeti Vállalat 349. számú fiók. Látogatás az államosított „Órangyal” gyógyszertárban. *Pápai Néplap*, 1949. július 24.

a gyógyszerértár állami kezelésbe vételét az aszódi MDP titkárának káderjelentése alapján hajtotta végre.¹³¹⁸ A zsidó származású Burger bűne a következő volt:

[...] a Hortizmus alatt olyan érdemeket szerzett a 19-es ellenforradalmi időkben, amiért ő és családja megmaradhatott Aszódon. Amikor innen mind elhurcolták a zsidókat, a zsidóüldözés kezdetén baloldali húrokat pengetett, a felszabadulás után bekapcsolódott a pártba és pártmunkába, de a fölülvizsgálat alkalmával oszt[ály] helyzeténél és múltjánál fogva ki lett zárva pártunkból.¹³¹⁹

Az államosítás ellen Burger hiába tiltakozott. Pedig Burger 1945 után igyekezett beilleszkedni a „népi demokrácia” kereteibe. Tagja volt az MKP-nak, majd az MDP-nek is. Sőt, egy időben az MDP járási káderfelelőseként is tevékenykedett. Fia az agitátorképző tanfolyamot is elvégezte, majd önkéntes népnevelőként tevékenykedett.¹³²⁰

Nem ő volt az egyetlen, aki ilyen szerencsétlenül járt. Petreczky Tibor szintén határidőben kérte pásztói gyógyszerértárának személyjogúsítását, amely a minisztérium mulasztása miatt szintén megghiúsult. 1949-ben ezért elindították a gyógyszerértár államosítását. Petreczky hiába tiltakozott, a helyi MDP káderjelentése az ő esetében is kedvezőtlen volt:

Politikailag teljesen megbízhatatlan. Jobboldali baráti köre van [...] gyógyszerértárban már több esetben előfordult, hogy el-elejt egy-egy kijelentést, mellyel úgy mondván elülteti a bogarat az emberek fülében. Ezt még reá tényekkel, illetve tárgyi bizonyítékokkal reá bizonyítani nem lehetett, de a Párt ezt tudja.¹³²¹

Burger és Petreczky esete kiváló példa arra, hogy az államosítást minden terhelő tény nélkülözve, koholt vádak alapján is végrehajtották. A minisztérium cinizmusát pedig kiválóan szemlélteti, hogy annak ellenére sem adtak helyt a gyógyszerészek jogos kérelmének, hogy az állam mulasztása miatt kerültek szorult helyzetbe.

Az ÁKVGYNV megalakulásakor a hatósági kezelők, felelős vezetők és örökösök egész sora került bizonytalan helyzetbe és veszítette el vagyonát, mivel patikájuk hivatalosan elhagyott patikának minősült. A háborút követő újjáépítésből pedig a gyógyszerészek is kivették részüket. Esetenként nemcsak a sérült ingatlanokat kellett helyreállítaniuk, de fel kellett tölteniük anyagkészlettel a kirabolt, kifosztott patikát. Gyógyszerértárba fektetett tőkéjüket 1949-ben minden ellenszolgáltatás nélkül kellett átadniuk az államnak. Szántó Károly üllői gyógyszerész Auschwitzban lelte halálát. Fia, Szántó György képzettség hiányában nem igényelhette vissza a gyógyszerértárt 1945 után, de üzletileg átvette annak irányítását, saját vagyonából felszerelte és újra üzembe állította azt. Abban a reményben kezdte el gyógyszerész egyetemi tanulmányait, hogy apja örökébe léphet. A hivatalosan elhagyott tulajdonként nyilvántartott gyógyszerértárt azonban 1949-ben államosították, benne a teljes berendezéssel és 12 000 Ft értékű anyagkészlettel. Miután az államosítás minden

¹³¹⁸ MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-17/1949.

¹³¹⁹ A Burger káderjelentésében is említett, a két világháború között elismerést kiváltó érdeme az lehetett, hogy az 1923-ban Ungváron csehszlovák állami alkalmazottak ellen elkövetett bombamerénnyellett összefüggésbe hozták. Burgert a csehszlovák hatóságok először letartóztatták, végül szabadon engedték. A folyamatos hatósági zaklatások miatt Burger menedékkérelmet kért és kapott Magyarországon. Botlik 2000: 105-106.

¹³²⁰ Hírek. AGy, 1948. augusztus 6.

¹³²¹ MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-17/1949; MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-23/1949.

kárpótlás nélkül zajlott le, az eladósodott, vagyontalan Szántó család rendkívül nehéz helyzetbe került:

Mint törvénytisztelő ember és a Dolgozók Pártjához tartozó elvtárs jajszó nélkül és örömmel tettem eleget és teljesítettem az átadási kötelezettséget az ország és az egész emberiség érdekében. Itt maradtam családommal, másfél éves kislányommal és feleségemmel kenyér nélkül. A gyógyszerertárban lévő berendezést és cca. 12.000 Ft. értékű gyógyszert átadtam és erre az összegre a mai napig egyetlen fillért sem vettem fel. [...] Teljesen lerongyolódva állunk ruha, élelem és kenyér nélkül.¹³²²

Ez tehát nem retorziós alapon végrehajtott államosítás volt, hanem az ÁKVGYNV megalakulásakor mint „elhagyott jószágot” vették állami kezelésbe. Felmerült a kérdés, hogy amennyiben a gyógyszerertár állami tulajdonba kerül, meg kell-e téríteni a berendezés és anyagkészlet ellenértékét. A kérdés törvényileg nem volt rendezve, ezért többen az ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről szóló 1948. évi törvényre hivatkozva igyekeztek kárpótlásért folyamodni. Az Igazságügyi Minisztérium érvelése szerint a törvény nem alkalmazható a gyógyszerertárokra, amelyek közegészségügyi intézmények és nem iparüzletek. A Népjóléti Minisztérium is arra az álláspontra helyezkedett, hogy „a gyógyszerertár volt engedélyese örököseinek követelése megszűntnek tekinthető, illetőleg nem érvényesíthető,”¹³²³ vagyis elzárkóztak minden kárpótlási kérés elől. A Népjóléti Minisztérium annyi engedelményt tett, hogy a jövedelem nélkül álló és munkaképtelen

vagy idős személyek részére kegydíjat állapított meg, a munkaképes személyek részére pedig állást javasolt.¹³²⁴ A „jobboldali beállítottságú” egyénektől a kegydíjat is megtagadták, akik így nemcsak vagyonukat, de megélhetésüket is elvesztették.¹³²⁵

Az erőszakos és sokszor minden törvényi alapot nélkülöző rekvirálások mellett a gyógyszerertárok államosításának másik útját az „önkéntes felajánlások” jelentették. A fennmaradt dokumentumok alapján a felajánlások valós okát sok esetben homály fedi, de az nyilvánvaló, hogy önkéntességről a legritkább esetben beszélhetünk. A Gyógyszerész című lap nyilvánvalóan abszurd állítása; amely szerint értékes vagyonukról önként mondanak le az emberek, hamis színjáték volt csupán:

Mert lám, nincs semmi kényszer, mégis jönnek az emberek, jönnek és tapogatóznak, hogyan szabadulhatnak meg gyógyszerertáraik tulajdonjától, és hogyan kapcsolódhatnak bele munkájukkal és hivatásszeretükkel az Állami Kezelésbe Vett Gyógyszerertárok Nemzeti Vállalatába.¹³²⁶

A vállalat megalakulásától kezdve a folyóirat erős propagandát fejtett ki a gyógyszerészek körében az önkéntes felajánlás népszerűsítése érdekében. A Magyar Rádió kitalált főhőse, a kommunista gyógyszerész ideál, Ungváry Katica és apja patikájukat azonnal felajánlották a nemzeti vállalatnak, hiszen „ami egyes emberek tulajdona [...], amivel másokat dolgoztat, az millió meg millió szolgát teremt. Ami mindenkié, az millió meg millió szabad

¹³²² MNL OL XIX-C-1-r-6128/2/8/1949.

¹³²³ MNL OL XIX-C-1-r-6128/2/12/1949.

¹³²⁴ MNL OL XIX-C-1-r-6128/2/1/1949.

¹³²⁵ MNL OL XIX-C-1-r-10575/3/4-2/1949.

¹³²⁶ Szakmai krónika. AGy, 1949. január 31.

embert tesz boldoggá”.¹³²⁷ Így adva volt az elvárás: a jó kommunista a „kizsákmányolástól” megszabadulva „önként” felajánlja gyógyszerertárát az államnak.

Ebben a színjátékban a hatalom fenntarthatta ugyan a jogszerűség látszatát, a háttérben meghúzódó kényszerítő körülmények azonban sokszor rejtve maradtak. Az érintettek talán abban reménykedtek, hogy egy ilyen önkéntes felajánlással a hatalom részéről tapasztalt verbális fenyegetés után enyhíthetik az eljövendő sorsukat, talán megakadályozhatják egy sokkal súlyosabb fordulat bekövetkezését, vagy talán ettől remélték, hogy az új kommunista rezsim valamilyen kegyben részesíti majd őket. Közrejátszhatott az MDP folyamatban lévő tagrevíziója is, így sokan attól tarthattak, hogy gyógyszerertár-tulajdonosként (=kizsákmányolóként) nem maradhatnak tovább párttagok. A tényleges okot nem tudhatjuk, hiszen sok esetben csak a színjáték, a propagandisztikus indoklás maradt fenn. A hajdúdorogi Megváltóhoz címzett gyógyszerertár tulajdonosa és felelős vezetője azzal indokolta felajánlását, hogy „megértettem az idők szavát, és mint a Magyar Dolgozók Pártjának aktív tagja, ezen lépésemet pártszerűnek és időszerűnek tartom”.¹³²⁸ A szajoli Megváltóhoz címzett gyógyszerertár tulajdonosa pedig azért kérte patikájának államosítását, mert „a szocializmust mint gyógyszerertári munkás óhajtom a népi demokrácián keresztül építeni”.¹³²⁹ A nyírbogáti gyógyszerész külön kiemelte, hogy „ezen lemondás nem kényszer hatása alatt történt, hanem önszántamból, amennyiben úgy érzem, hogy ezzel is elősegítem a szocializmus egészséges kiépítését”.¹³³⁰

¹³²⁷ Szakmai krónika. AGy, 1949. január 31.

¹³²⁸ MNL OL XIX-C-1-r-3170/1-14/1949.

¹³²⁹ MNL OL XIX-C-1-r-3172/1/1950.

¹³³⁰ MNL OL XIX-C-1-r-3172/11/1950.

A szüksézávú indoklásokból is kiderül azonban, hogy a felajánlások mögött sokszor a gyógyszerészek gazdasági ellehetetlenülése, anyagi kényszer állt. A pesthidegkúti gyógyszerész Nagykovácsiban lévő, háborús károkat szenvedett fiókgyógyszerertárát a felújításhoz szükséges tőke hiányában még 1949-ben sem tudta megnyitni.¹³³¹

A mátrafüredi gyógyszerertár tulajdonosai a holokauszt áldozatává váltak, a patikát az életben maradt családtag, Boros István örökölte meg. A helyreállítás és a régi időkből fennálló tartozások átvállalása azonban anyagilag annyira megterhelte, hogy „önként felajánlotta” a gyógyszerertárát az államnak. Azonban a patika adósságának átvállalása nélkül, minden kártérítést megelőzve került sor az államosításra. Jóllehet Boros minisztériumnak küldött levelében is helyt kapott a korabeli propaganda, de közben rámutatott családjának teljes elszegényedésére is:

Gyógyszerertáramat 3 ízben ajánlottam fel az Államnak szocialista lelkesedésből, mert gondolkozásmódommal összeférhetetlennek tartottam, hogy tőkés legyek, és most, amikor esedékessé vált adóimat az állami kezelésbe vétel miatt kifizetni nem tudom, családom nem tudom eltartani, mert 4 tagú családom az esetleg még mutatózó és ezután kivetendő esetleges adók miatt hosszú éveken keresztül nehéz helyzetbe hoznám.¹³³²

Hartmann Tivadar a szakszervezet 1949. január 30-án tartott taggyűlésén szintén utalt a kisebb forgalmú vidéki gyógyszer-

¹³³¹ MNL OL XIX-C-1-r-3170/1-2/1949.

¹³³² MNL OL XIX-C-1-r-3172/B-3/1950.

tárak nehéz helyzetére, amely arra ösztönözte a tulajdonosokat, hogy patikájukat felajánlják a nemzeti vállalatnak:

[...] jelentkezett már olyan nagyobb gyógyszerértulajdonos Pesten és vidéken is, aki e felajánlás eredményeképpen várja, hogy bekapcsolódhasson a Nemzeti Vállalathoz, ugyanúgy a vidéki gyógyszerértulajdonosok, akik azt állítják, hogy sorsuk olyan rettenetes, hogy alig tudnak megkeresni annyit, amennyit egy alkalmazásban levő gyógyszerész-kartársunknak a kollektív fizetés jelent.¹³³³

Természetesen a gazdasági ellehetetlenülést az állam a saját eszközeivel is igyekezett elősegíteni. Az 1948. évi gyógyszerészeti törvénnyel létrehozott községi és intézményi gyógyszerértárak, illetve a nemzeti vállalathoz tartozó gyógyszerértárak jelentős bevételkiesést jelentettek a magántulajdonban álló gyógyszerértáraknak. 1949-ben ráadásul eltérítették az állami megrendeléseket. Az állami felügyelet alatt álló nagy megrendelőket (kórházak, biztosítóintézetek) arra kötelezték, hogy gyógyszereket csak az államosított gyógyszerértárakból szerezhetnek be.¹³³⁴

A tudatos és erőszakos gazdasági ellehetetlenítésre utal, hogy a gyógyszerészek fokozatosan a rendőrség gazdasági osztályának és az ÁVH-nak a látókörébe kerültek. Számos gyógyszerészt ítéltek el, és internáltak tiltott kereskedelem,¹³³⁵ feketézés és árdragítás,¹³³⁶ élelmiszerért elcserélt gyógy-

¹³³³ PIL XII-42-379., 147-166.

¹³³⁴ A közgyógyszerellátás terhére történő gyógyszerek kiszolgáltatása. *Fővárosi Közlöny*, 1949. január 15.

¹³³⁵ Kábítószerrel üzerkedő gyógyszerészek. *Friss Újság*, 1948. október 31.

¹³³⁶ Nagy gyógyszer panama miatt indul eljárás. *Szabad Nép*, 1948. április 23.

szer¹³³⁷ vagy valutázás miatt.¹³³⁸ Élelmiszerek és egyéb árucikkek rejtegetéséért állították elő Ember Béla budapesti¹³³⁹ és Mayer Károly pécsi gyógyszerészeket.¹³⁴⁰ A rendőrség gazdasági osztályának eljárásai ellen még a SZDP is felszólt.¹³⁴¹

A gazdasági ellehetetlenülésre, ellehetetlenítésre utal Hámori Sándornak az MDP Államgazdasági Osztálya részére írott feljegyzése is. Hámori felhívta a figyelmet arra a lehetetlen helyzetre, hogy 1949 óta olyan gyógyszerek tartását írják elő a gyógyszerészeknek, amelyek alacsony forgalom mellett nem gazdaságosak. Jelezte továbbá azt a problémát is, hogy a korábban államosított gyógyszeripari vállalatok sem képesek előállítani megfelelő mennyiségű gyógyszert, nem tudnak eleget tenni a patikák megrendeléseinek, a gyógyszerhiány miatt viszont szintén a gyógyszerészeket büntetik.¹³⁴²

Az „önkéntes” felajánlások közül a legjobban dokumentált a Blaha Lujza téren álló Csillag gyógyszerértár esete, amelyet tulajdonosa, Örkény István 1949-ben ajánlott fel az államnak Sztálin 70. születésnapjára.¹³⁴³ A felajánlás mögött meghúzódó szándékot nem ismerjük, de Örkény további leveleiből és az ügy előzményeiből nyilvánvalóvá válik, hogy nem önkéntes elhatározás állt tette mögött. Az események sorozatát vélhetően egy 1949. júliusi levél indította el. Hegedűs István, az ÁKVGYNV munkatár-

¹³³⁷ Figyel, vigyáz, tanácsot ad, hibákra figyelmeztet az üzemi egészségőr. *Szabad Nép*, 1946. október 25.

¹³³⁸ MNL OL XIX-C-1-r-3170/1-53/1949.

¹³³⁹ Árurejtegető volt üzemtulajdonosokat és földbirtokosokat toloncoltak ki Budapestről. *Szabad Nép*, 1950. szeptember 23.

¹³⁴⁰ Leleplezett áruhalmazók. *Szabad Nép*, 1950. szeptember 27.

¹³⁴¹ MNL OL M-KS-283-21-113., 5.

¹³⁴² Hámori levelét teljes terjedelemben közli: Majtényi-Szatucsek 2001: 188-190; MNL OL M-KS-276-116-11-8.

¹³⁴³ MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-59/1949.

sa egy szaklapban megjelent cikk miatt fordult a Magyar Dolgozók Pártjának Politikai Bizottságához.¹³⁴⁴ A vállalat működésével kapcsolatban kritikákat megfogalmazó cikket Székely Jenő kommunista politikus, a *Gyógyszerész* című szaklap szerkesztője írta, aki utalt egy bizonyos nem megfelelő szaktudással rendelkező, „túl buzgó funkcionáriusra” is, talán éppen Hegedűsre.¹³⁴⁵ Hegedűs feljelentése szerint a cikk az „utolsó tőkés országos hálózatnak tekinthető és akként felhasználható patikatulajdonosok és szakértelők” tudatos aknamunkájának eredménye volt, akik megpróbálják akadályozni a vállalat sikeres működését, és rossz hírét keltik a nyilvánosság előtt. Hegedűs nehezményezte, hogy a cikkben kritizálják a vállalatot a munkáskáderek kinevezése miatt. Három személyt nevesített a „trockista-titóista kémek és ügynökök” közül: Székely Jenőt, valamint Örkény Istvánt és édesapját, Örkény Hugót.

Hegedűs István feljelentése nem maradt következmények nélkül, vélhetően ugyanis nem független a levelétől az az adóvizsgálat, amelyet négy hónappal később, 1949 novemberében folytattak le az Örkény család gyógyszerertárában.¹³⁴⁶ A vizsgálat során jelentős adóhiányt állapítottak meg, amely végső soron olyan helyzetbe hozta Örkény Istvánt, hogy másfél héttel később kénytelen volt gyógyszerertárát „önkéntesen” felajánlani az államnak.¹³⁴⁷

¹³⁴⁴ MNL OL M-KS-276-116-11-8.

¹³⁴⁵ Szakmai krónika. AGy, 1949. február 28.

¹³⁴⁶ MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-59/1949.

¹³⁴⁷ Örkényt más oldalról is támadások és feljelentések érték, ügyével a legfelsőbb pártvezetés is foglalkozott. 1949. december 28-án fordult Gerő Ernő levélben Révai Józsefhez Örkény ügyében, aki Gerő „szilárd meggyőződése” szerint „Titóék beszervezett embere” volt. Gerő javasolta Révainak Örkény „visszaszorítását”, illetve „kezelésbe vételét”. Örkény nevű író, *Népszabadság*, 1993. június 4.

Örkény István fiatal korától kezdve író szeretett volna lenni, a gyógyszerészi pálya családi kényszer volt számára.¹³⁴⁸ A családi gyógyszerertár ugyan hivatalosan az ő nevén volt, valójában édesapja, Örkény Hugó irányította azt, akinek viszont szívügye volt a patika sorsa. Az adórevíziót követő szorult helyzetben Örkény István igyekezett menteni a menthetőt. Abban bízhatott, hogy ha „önként felajánlja” a gyógyszerertárt Sztálin elvtárs születésnapjára, enyhébb bánásmódban részesül. Talán kommunista kapcsolataiban, talán írói sikereiben bízva igyekezett emberségesebb eljárást, apróbb engedményeket elérni a minisztériumnál. Tudta, hogy ha édesapja elveszíti a gyógyszerertárt, és ezzel együtt munkáját, az végzetes következményekkel járhat. Azzal a kéréssel fordult tehát a minisztériumhoz 1950 januárjában, hogy édesapja a patika felajánlásáért cserébe kapja meg az iparengedélyt a korábban is általa forgalmazott Ferglobin és Nervoplast termékekre. A patika megtartását ekkor már reménytelennek tartotta Örkény István, sőt édesapja érdekében a vizsgálat során megállapított adótartozást is magára vállalta, hátha így kérését teljesítik:

Abban a patikában, mely az én nevemen állt, valójában apám dolgozott, aki 70 éves, fél évszázada áll a tára mellett, és ha hátralevő idejét munka nélkül kellene eltöltenie, hamarosan megrokkanna és belepusztulna a semmittevésbe. Ezt, s az én nyomasztó felelősségemet ebben az ügyben, szeretném elkerülni azzal, hogy apám két, nem nagyon jelentős készítményéhez szükséges iparengedélyt a Minisztérium jóváhagyja. Ezzel még prece-

¹³⁴⁸ Réz 2004: 11. Örkény István azt követően sem tervezte pályáját gyógyszerészként folytatni, miután névleg átvette idős édesapja patikáját és ezzel az értékes családi vagyont: A krónika margójára. AGy, 1947. június 30.

denst sem teremtünk, hiszen jog szerint a „tulajdonos” én vagyok, s ő csak megtartaná azt, ami az ő nevében van. Úgy érzem, hogy az igazság is kérésem mellett áll. Ha ma egy hetvenéves ember – bizonyára fia meggyőződésén keresztül – megérti, hogy élete tartalma, ez a gyógyszer-tár, a nép államát illeti, akkor ez az ember megérdemli, hogy valamilyen szerény módon, a kizsákmányolás lehetősége nélkül tovább dolgozhassék. Aki apámat ismeri, bizonyíthatja, hogy hibái ellenére is, élete egyetlen tartalma a munka, s ha ettől megfosztom, a halálos ítéletet írom alá.

Megérzésében nem tévedett. 1950-ben került sor a gyógyszer-tár államosítására. Édesapja még abban az évben agyvérzést kapott, és meghalt. Emlékét az író megrázó novellája őrizi.¹³⁴⁹ A Vörös Csillagra átkeresztelt gyógyszer-tár lett hazánk első, szovjet típusú mintagyógyszer-tára, amelynek történetéről később részletesen írok.

1950. A „totális államosítás” éve

Ha a fent ismertetett másfél esztendő „lopakodó államosításnak” hívtuk, akkor az 1950-ben végrehajtott, minden gyógyszer-tárat érintő rekvirálást nevezhetjük „totális államosításnak.” Ekkor már az 1450 gyógyszer-tár közül 319 állami tulajdonban volt (22%). A Magyar Dolgozók Pártjának Titkársága 1950. június 2-án fogadta el Vikol Jánosnak, a Népjóléti Minisztérium államtitkárának a javaslatát a magántulajdonban lévő gyógyszer-tárak ál-

lamosításáról.¹³⁵⁰ Az államosításra 1950. július 28-án – a vagyonkimentés megelőzése érdekében – a gyógyszerészek előzetes tájékoztatása nélkül került sor. Az államosítás nemcsak a gyógyszer-tári jogosítványokat, hanem az ingatlanokat, az ingóságokat, a teljes árúkészletet és felszerelést, sőt a szabadalmakat és védjegyeket is érintette. Gyakran államosították a gyógyszerész lakóingatlanát, gépjárművét vagy személyes használati tárgyait is. A volt tulajdonosokat, bérlőket és gyógyszer-tári felelős vezetőket minden esetben áthelyezték, sok esetben le is fokozták. Az államosítási rendelet értelmében ugyan a gyógyszerészeket kárpótlás illette meg, erre azonban sohasem került sor, ami általános gyakorlatnak számított az államosítások során.¹³⁵¹

Az államosított gyógyszer-tárak a megyei és budapesti szinten létrehozott gyógyszer-tári nemzeti vállalatok kezelésébe kerültek. Az ekkora már egyenirányúsított (gleichschaltolt) sajtó beszámolója szerint az államosítással sikerült „az eddig egyéni érdekek szerint vezetett gyógyszer-tárakat dolgozó népünk egészségvédelmének szolgálatába” állítani,¹³⁵² és végre „felszámoltuk ezt a konok és öncélú feudális csökevényt, ami megakadályozta, hogy mindenki a képzettsége és a minél jobb munkája szerint boldoguljon.”¹³⁵³

Az államosítást – a vagyon kimentését és a végrehajtás szabotálását megakadályozandó – a lehető legváratlanabban igyekeztek levezényelni. A rendelet megjelenésének napján, 1950.

¹³⁵⁰ MNL OL M-KS-276-54. 1950. június 2.; Kempler 1988c.

¹³⁵¹ 1950. évi 25. számú törvényerejű rendelet a közforgalmú gyógyszer-tárak állami tulajdonba vételéről. MNL OL XIX-A-83-a-348-1950. Germuska 2017: 46.

¹³⁵² Államosítják a közforgalmú gyógyszer-tárakat. *Szabad Nép*, 1950. július. 29.

¹³⁵³ A gyógyszer-tárak államosítása. AGy, 1950. szeptember 1.

¹³⁴⁹ Örkény 1966.

július 28-án reggel minden gyógyszerertárban megjelent egy háromtagú bizottság, amely az MDP küldöttjéből, egy tanácsi dolgozóból, és a tanács által felkért bizalmból állt. Az államosítást végzők számára az MDP megyei választmányának (VB) elnöke tartott eligazítást, ő tájékoztatta a végrehajtókat a feladatról.¹³⁵⁴ A bizottság átadta a gyógyszerésznek a határozatot a gyógyszerertár-államosításról és az áthelyezésről, majd felvette a gyógyszerertár leltárát.¹³⁵⁵

Az államosítást sok esetben nemcsak a gyógyszerertára, de a gyógyszerertárnak helyt adó teljes ingatlanra is kiterjesztették. Azoknak a vidéki gyógyszerészeknek, akiknek gyógyszerertára és lakása egy ingatlanban helyezkedett el, lakásuk elvesztésével is szembe kellett nézniük.¹³⁵⁶ A kisajátítást követően elvben lehetőséget adtak a volt tulajdonosnak, hogy kezdeményezze az ingatlan megosztását, a lakóhelyiségek leválasztását a gyógyszerertárról, de ezt a legritkább esetben tették lehetővé. Amennyiben a helyi nemzeti vállalat úgy ítélte meg, hogy a lakrész a gyógyszerertártól „természetben nem leválasztható”, akkor elutasították az ingatlan megosztását. A garai gyógyszerertár vagyontalan, özvegy haszonélvezőjét, szintén özvegy lányát és két unokáját annak a tudatában fosztotta meg az állam a gyógyszerertártól és a vele egybeépült lakásuktól, hogy a gyógyszerertár áthelyezése hamarosan elkerülhetetlen lesz, tehát az államosított ingatlanra az államnak nem lesz szüksége.¹³⁵⁷ Amennyiben a lakóhelyiség a gyógyszerertártól leválasztható lett volna, akkor más okot találtak

a kérelem elutasítására, nevezetesen, hogy az újonnan odahelyezett gyógyszerésznek szüksége lesz szolgálati lakásra.¹³⁵⁸

De az sem volt példa nélküli, hogy a „patika működésének biztosítására” hivatkozva kisajátították a gyógyszerészek személyes használati tárgyait, gépjárművét, írógépét, valamint a készpénzét is.¹³⁵⁹ Az ingóságok leltározásakor eltérő szigorral jártak el. A kunbajai gyógyszerertárban a leltározást végző személy ügybuzgalmában a gyógyszerertár bérlőjének személyes használati tárgyait is leltárba vette, és államosította:

Ágyat ágyneművel, rádiót, írógépét, íróasztalt, gyermekjáték-macskót, 3 db festményt, atyám pipáját, Révai Kislexikont, indigót, akváriumot 6 db kis aranyhallal, éjjeliszekrényt, asztali villanyégőt (az ágy is boldogult édesanyámé volt, amit bizonyít az is, hogy annak párja ma is édesanyám lakásán és használatában van), ruhaszekrényt, kályhát, kerekasztalt, bőrfotelt sezlonnal, párnázott széket, fali ingaórát, tükröt, 4-es csillárt égőkkel, 15 db régi fegyvert (ezekben foglaltatik vadásztáska, töltényöv, amik szintén fegyverként szerepelnek), Ady Endre fejszobra, 4 db szőnyeg, teniszütőt, 5 db kitömött madarat, Dante kis szobrát, fegyverállványt.¹³⁶⁰

A kunbajai bérlő a szerencsésebbek közé tartozott, ugyanis személyes használati tárgyainak egy részét visszakapta. A többség hiába igyekezett visszaszerezni rekvirált értékeit, a nemzeti vállalatok sokszor a személyes használati tárgyakat is visszatar-

1354 MNL OL M-KS-276-61-26., 1.; Az államosítás napján történetekre vonatkozóan lásd még Szabó 1985: 1.

1355 Kempler 1988c: 199; Böszörményi-Zboray 1987: 76.

1356 Lásd Horváth Dénes beszámolóját: Homok-Mohr-Dobson 2004: 49.

1357 MNL OL XIX-C-1-r-3172/E-7/1950.

1358 MNL OL XIX-C-1-r-3172/H/3/1951.

1359 Écsy 1997: 111.

1360 MNL OL XIX-C-1-r-3172/Cs/12/1950.

tották arra való hivatkozással, hogy az adott felszerelési tárgy a „gyógyszertár céljait szolgálja”.¹³⁶¹ A legtöbb gyógyszerész államosított gépjárművét, motorját szerette volna visszakapni, de ezeket a kéréseket minden esetben visszautasították azzal, hogy azok a „gyógyszertár céljait szolgálják” vagy a „gyógyszertár hasznából vásárolták” (sic!).¹³⁶² Nemcsak a tulajdonosok és bérlők, de a felelős vezetők gépjárműveit is államosították, ha azt a gyógyszertár működéséhez elengedhetetlennek tartották.¹³⁶³ Szintén gyakori volt az írógépek visszaigénylése, de hasonlóan a gépjárművekhez többnyire ezt is megtagadták, még azoktól is, akiknek egyéb tevékenységéhez nélkülözhetetlen volt. Kovács Béla Mihály balatonlellei gyógyszerész a magyar vitorlássport egyik legsikeresebb alakja volt az 1930-as években. Kétszeres Kék szalag-győztesként gyakran jelentek meg cikkei a sportlapokban, ennek ellenére államosított írógépét nem kaphatta vissza.¹³⁶⁴ Az ingóságok államosítása során a bérlők, a felelős vezetők, sőt az alkalmazottak ingóságait is leltárba vették. De rosszul jártak azok is, akik valamilyen oknál fogva kölcsönadtak vagy megőrzésre átadtak pénzt, bútort, gépjárművet vagy bármilyen felszerelést a gyógyszerésznek.¹³⁶⁵ A leltár ugyanis az összes gyógyszertárban fellelhető tárgyra kiterjedt. Az ingóságok visszaigénylését pedig csak ritkán hagyták jóvá. Jellemző ebből a szempontból egy kaposvári holokauszt túlélő kálváriája, akinek ingóságait előbb a nyilasok, majd a kommunista állam rekvirálta. A deportálásból hazatért személy a visszaszerzett bútorait ide-

iglenesen Mittelman László gyógyszertárában helyezte el, mivel egykori lakásába nem tudott visszaköltözni. Szerencsétlenségére a bútorok az államosítás idején is a patika raktárában voltak, így államosították azokat.¹³⁶⁶

Szintén rosszul jártak mindazok, akik gyógyszertárukat még az államosítás előtt – a vételár egy részét hosszú távú hitel vagy életjáradék ellenében – eladták. Az államosítást megelőző „magánjogi szerződés alapján keletkezett követeléseket” ugyanis nem vállalta át az állam, csak a „gyógyszertárral kapcsolatban keletkezett követeléseket”.¹³⁶⁷ Az adásvételi szerződés azonban a minisztérium általános iránymutatása szerint nem minősült ennek, tehát az eladó futhatott a pénze után.¹³⁶⁸ Az osztályidegennek tekintett gyógyszertár-tulajdonosok gazdasági megsemmisítésének jegyében az államosított gyógyszertárak minden korábban keletkezett magánjellegű vagy köztartozását a volt tulajdonosokra hárították.¹³⁶⁹ Az államosításnak ellenálló gyógyszerészeket ilyen-olyan indokkal letartóztatták, ellenállásukat a legvátozatosabb módszerekkel letörték. Dénes Lajos ekképpen számolt be kálváriájukról:

Recsken is megtörtént az államosítás. Másnap este, leltározás után alá akarták íratni nevelőapámmal a leltárt, hogy a patikát önként adja át. Erre ő azt mondta, hogy ilyen marhaságot nem ír alá. Távozóban azt mondták, hogy ellenkezése semmit sem változtat a lényegen. Megtorlasként éjfélkor becsengettek, civil nyomozók és rendőrök jelezték, hogy házkutatást tartanak, árurejtegetés

¹³⁶¹ MNL OL XIX-C-1-r-3172/D/4/1950.

¹³⁶² MNL OL XIX-C-1-r-3172/B/14/1950; MNL OL XIX-C-1-r-3172/A/27/1950; MNL OL XIX-C-1-r-3172/H/40-3/1951.

¹³⁶³ MNL OL XIX-C-1-r-3172/F/24-2/1950.

¹³⁶⁴ MNL OL XIX-C-1-r-3172/K/88/1950.

¹³⁶⁵ MNL OL XIX-C-1-r-3172/B/25/1950.

¹³⁶⁶ MNL OL XIX-C-1-r-3172/K/1950.

¹³⁶⁷ MNL OL XIX-C-1-r-3172/C/23/1950.

¹³⁶⁸ MNL OL XIX-C-1-r-3172/A/76/1951.

¹³⁶⁹ MNL OL XIX-C-1-r-3172/A/37/1951.

címén. Orosháza környékén volt szántóföldük bérbe adva, onnan terményt kaptak. [...] saját előállításuk volt minden, nem a közellátástól vonták el. [...] Közellátás veszélyeztetése címén azonnal letartóztatták, és a helyi rendőrség fogdájába vitték. [...] A tárgyaláson elmarasztalták, és háromévi börtönre ítélték. Fokozta a bajokat még az is, hogy nemcsak a patikát államosították, hanem a vele összefüggő lakást is, tehát az egész házat.¹³⁷⁰

A rendelet értelmében a kisajátításnak ugyan kártalanítás ellenében kellett volna megtörténnie, erre azonban sosem került sor. Az államosítást elrendelő törvény ugyan rendelkezett a kárpótlás összegéről, de kárpótlást senkinek nem ítélték meg. A rendelkezés képmutató jellegével maga a minisztérium is tisztában volt. Ahogy az egyik ügyben megfogalmazták „...a kártalanításról külön jogszabály fog rendelkezni. Ez ideig ilyen jogszabály sem a gyógyszerügyi, sem más szektorban végrehajtott [1949. évi 20. sz. Tvr.] államosítással kapcsolatban nem jelent meg és valószínűleg belátható időn belül nem is jelenik meg.”¹³⁷¹ A kárpótlás egyetlen formája a végrehajtási utasítás értelmében szociális juttatás, úgynevezett kegydíj folyósítása volt.¹³⁷² Ennek jogosságát egyedileg mérlegelte a minisztérium, és csak olyan esetekben ítélte meg, ha sem a munkaképtelen kérelmezőnek, sem családtagjainak nem volt sem vagyona, sem jövedelme.¹³⁷³ Rendkívül szerencsétlenül járt a győri Aranysashoz címzett gyógyszerertár egykori tulajdonosa, Rostetter Jánosné is. Miután férje elhunyt, gyógyszerertárát

életjáradék törlesztése mellett 1943-ban eladta. Az államosítást követően azonban az életjáradék folyósítását az állam a fentiek alapján megtagadta. A minisztérium először javasolta, hogy az idős özvegyasszonynak szociális juttatást, úgynevezett kegydíjat folyósítsanak. Miután azonban a megyei nemzeti vállalat igazgatója felhívta a figyelmet rá, hogy a kérelmező az elmúlt években rendkívül sok életjáradékban részesült, „költekező életmódot” folytatott, ráadásul magyarul rosszul beszélő, sváblistán is szereplő személy, a minisztérium a kegydíj folyósítását megtagadta.¹³⁷⁴

Az államosítást szigorúan hajtották végre, még a „legkiválóbb elvtársak” sem mentesültek alóla, külön elbánás őket sem illette meg. A szociáldemokrata, majd kommunista Erdélyi Dezső, a gyógyszerészek igazolóbizottságának botrányba keveredett tagja szintén hiába kért kárpótlást vagy legalább kegydíjat, megtagadták tőle.¹³⁷⁵ A bükkábrányi zsidó gyógyszerész, Csengeri Rezső a Pusztavámon meggyilkolt munkaszolgálatos gyógyszerészek között volt, felesége és szintén gyógyszerész lánya azonban hazatért a deportálásból, és önerőből újjáépítette a teljesen megsemmisült gyógyszerertárt. A gyógyszerertár és a hozzá tartozó lakás államosítását követően az özvegyasszony – aki az MDP, az MNDSZ és a szakszervezet tagja is volt – hiába kért segílyt a minisztériumtól, azzal utasították el, hogy lánya el tudja tartani jövedelméből.¹³⁷⁶ Inkább a kivételek közé sorolhatjuk annak az MDP-tagsággal rendelkező csengődi nyugalmazott vasúti alisztnek az esetét, aki a gyógyszerertár céljára bérbe adott ingatlanát kivételes eljárásban visszakapta.¹³⁷⁷

¹³⁷⁰ Homok-Mohr-Dobson 2004: 106.

¹³⁷¹ MNL OL XIX-C-1-r-3172/C/23/1950.

¹³⁷² 3.170-1/1950 (X.26.) N. M. sz. rendelet

¹³⁷³ MNL OL XIX-C-1-r-3172/B/15/1950.

¹³⁷⁴ MNL OL XIX-C-1-r-3172/R/12-2/1950.

¹³⁷⁵ MNL OL XIX-C-1-r-3172/E/2/1950.

¹³⁷⁶ MNL OL XIX-C-1-r-3172/Cs/6/1950.

¹³⁷⁷ MNL OL XIX-C-1-r-3172/F/27/1950.

Vikol János 1950. július 31-én kelt jelentésében pozitívan értékelte az államosítás végrehajtását. A dokumentum jelentősége miatt érdemes hosszabban idézni belőle:

A magán-gyógyszertárak államosítása 1950. július 28-án délelőtt az egész ország területén két órán belül – városként csaknem ugyanabban az időpontban – megtörtént. 1080 gyógyszertárt államosítottunk. Az előkészületek bizalmas jellege a végrehajtás időpontjáig biztosítva volt. A gyógyszertárak 70-80%-ában az előírásoknak megfelelő, sőt sok helyen annál lényegesen nagyobb gyógyszer-raktárakat találtunk. Azoknál a gyógyszertáraknál, ahol pénz vagy anyagihiányt találtunk, folyamatba tettük annak kivizsgálását, hogy a kivett értéket a gyógyszerésszel megtéríttessük. Az államosításkor azonnal megindítottuk a leltározást, vasárnap estig a gyógyszer-tárak 80%-ában befejeztük. Pontos adataink még nincsenek. Becslés szerint az állami tulajdonba került vagyon értéke 200 millió forint.”¹³⁷⁸

1950. szeptember 6-án egy szinte szó szerint megegyező jelentés az alábbiakkal egészíti ki, illetve az alábbiak szerint pontosítja a fentieket:

„Azokkal a gyógyszerészekkel szemben, ahol gyógyszer-hiányt találtunk, eljárás indult meg a visszavont tőke kifizetésére. [...] Az eddig beérkezett adatok szerint a készpénz és leltárkészletek értéke 300 millió forint. Az államosítás alkalmával a volt tulajdonosok és bérlők le-

váltása 700 gyógyszertárban megtörtént és őket csak beosztottként alkalmaztuk más gyógyszertárban, lehetőleg más városban. 380 törpegyógyszertár tulajdonosa egyelőre helyén maradt, azonban ezeknek is megindult a fokozatos mobilizálása.”¹³⁷⁹

A jelentésekből két fontos részletet érdemes kiemelni. Vikol az államosított 1080 gyógyszertár ingóságainak értékét 300 millió forintra becsülte. Ha ehhez hozzávesszük, hogy korábban már állami kezelésbe került 320 gyógyszertár, akkor nagyságrendileg 350-400 millió forint értékű vagyon kerülhetett állami kézbe. Az nem derül ki az iratokból, hogy ebbe az ingatlanvagyon értékét is beleszámították-e, ugyanis a jelentés csak az anyagkészletet és a leltárt (gyógyszertári felszerelés és bútort) említette. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a társadalombiztosítás kiszélesítése miatt 1954-re a gyógyszerfogyasztás megkétszereződött, és a teljes lakossági gyógyszerfogyasztás 700 millió forintos forgalom mellett 150 millió forintos hasznót termelt, akkor világossá válik, hogy az államosítással az egyik legnagyobb tőkével rendelkező polgári egzisztenciát tették tönkre.¹³⁸⁰

A jelentések másik érdekes pontja, hogy a korábbi kommunista propagandával szemben nem történt jelentős tőke kivonás a gyógyszertárakból. Még maga Vikol is elismerte, hogy a gyógyszertárak 70-80%-ának árukészlete az előírásoknak megfelelő, sőt annál is nagyobb volt. Ennek ellenére elindították a retorziót azokban az esetekben, amikor az előírásokhoz képest áruhiány

¹³⁷⁹ MNL OL M-KS-276-61-26., 1.; Fennmaradt egy 1950. augusztus 31-i jelentés is szintén Vikol által ellenjegyezve, ebből származik a 300 millió forintos vagyonra utaló passzus, a leváltott gyógyszerészek számát viszont még nem tartalmazza: MNL OL M-KS-276-96-60., 43.

¹³⁸⁰ MNL OL M-KS-276-96-17., 87-88.

mutatkozott. A különbözetet a gyógyszerészekkel térítették meg, azt feltételezve, hogy az államosítást megelőzően tiltott tőke kivonásra került sor. 1950 decemberében kezdetét vette a „megtérítési kötelezettségek” kérdésének rendezése. Ahol az államosítás során pénz- vagy anyagihiányt állapítottak meg, vagyis a feltételezés szerint tiltott tőke kivonás történt, ott a volt tulajdonoson, felelős vezetőn behajtották a különbözet összegét. Mivel minden gyógyszerész állami alkalmazásba került, így a különbözetet a fizetésekben egyszerűen levonták. Annyi engedményt tettek, hogy a levonást a fizetés 50%-ában maximálták.¹³⁸¹ A súlyos levonások arra sarkalltak több debreceni gyógyszerészt, hogy kérvényben forduljanak a Gyógyszertári Központhoz a terhek csökkentését, sőt eltörlését kérve:

Jól és nyugodtan csak akkor tudjuk azonban közérdekű munkánkat teljesíteni, sőt túlteljesíteni, ha nem kell állandóan attól tartanunk, hogy míg a tára mellett dolgozunk, távollétünkben a végrehajtó zörget be lakásunkba és a kezeinkbe ténylegesen be nem folyt bevételek után kivetett fiktív adótartozás fejében eltranszferálja azokat az ingóságainkat, amelyeket a magunk és hozzátartozóink évtizedes munkájával kapartunk össze.¹³⁸²

A Gyógyszertári Központ a kérelmet a minisztériumnak támogatónak terjesztette fel, azzal a kitételrel, hogy az adóhatóságok eljárása jogszabályellenes, méltánytalan és igazságtalan. A minisztérium azonban érdemi vizsgálat nélkül elutasította a felterjesztést, és felhívta a figyelmet arra, hogy

¹³⁸¹ MNL OL XIX-C-1-r-3172/GY/85/1950.

¹³⁸² MNL OL XIX-C-1-r-3172/L/56/1950.

[...] a Gyógyszertári Központ nem érdekképviselői szerve az államosított gyógyszertárak volt tulajdonosainak és nem tehet magáévá olyan javaslatot, amely arra irányul, hogy a volt gyógyszertár tulajdonosok az állammal szemben fennálló adófizetési kötelezettségük alól mentesüljenek [...].

Somogy megyében a nemzeti vállalat sajátos eljárást alkalmazott a gyógyszerészek által állítólag elkövetett tiltott tőke kivonás mértékének megállapítására. A gyógyszertárak államosítás előtti és utáni háromhavi forgalmát összevetették, és a különbözet mértékéig „a volt tulajdonosokkal szemben eszmei követeléssel” léptek fel. Azt a kérdést persze figyelmen kívül hagyták, hogy a nyári és az őszi forgalomnak tényleg meg kell-e egyeznie. Mivel a visszaélésre a vállalat igazgatója szerint „tárgyi bizonyítékunk nincs,” ezért a minisztérium is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a feltételezett különbözetet behajtani nem lehet.¹³⁸³

Nemzeti vállalatok elindulásának nehézségei

Az 1949. január 1-jén létrehozott Állami Kezelésbe Vett Gyógyszertárak Nemzeti Vállalatának feladata volt a megüresedett, vagy az újonnan felállított gyógyszertárak kezelése, működésük biztosítása, ellenőrzése, valamint a gyógyszertáraknál szükséges beruházások végrehajtása. A gyógyszertárak tetemes vagyont jelentettek. Mérleg szerint 1949. május 31-én a 207 gyógyszertár vagyonértéke 14 145 millió Ft volt, vagyis egy gyógyszertárra

¹³⁸³ MNL OL XIX-C-1-r-3172/S/13/1951.

közel 70 000 Ft vagyonérték jutott. A havi forgalom 3,6 millió forint volt, egy gyógyszerháza tehát 17 400 Ft esett.¹³⁸⁴

A vállalat első igazgatója Nánássy Sándor gyógyszerész volt, akiről meglehetősen keveset tudunk, a nyilvánosságot kerülte. Nem így az ÁKVGYNV másik munkatársa, Hegedűs István, aki több gyógyszerháza átadásánál is képviselte a vállalatot.¹³⁸⁵ A tiszasági gyógyszerháza átadásán „beszél a falusi reakció aknamunkájáról, amellyel azt a hitet terjesztette, hogy nem lesz állami gyógyszerháza, mert az falun nem jövedelmező. Rámutatott ezzel szemben arra, hogy az új állami gyógyszerháza, szemben a régi kapitalista gyógyszerházakkal kizárólag a falu dolgozó népe egészségének megóvására létesült. Kiemelte a Párt, a Szovjetunió szerepét népünk jólétének emelésével kapcsolatban.”¹³⁸⁶ Ennek a Hegedűsnek a feljelentése indította el az Örkény-család elleni eljárást.

Az 1950. július 28-án végrehajtott totális államosítást követően felszámolták az Állami Kezelésbe Vett Gyógyszertárak Nemzeti Vállalatát. Helyét és vagyonát a Gyógyszertári Központ, valamint a fővárosi és megyei szinten létrehozott gyógyszerházi nemzeti vállalatok vették át.¹³⁸⁷ A Gyógyszertári Központ veze-

¹³⁸⁴ MNL OL XIX-C-1-r-3172/A/79/1951. Reálisnak tűnik ez a kimutatás. Egy debreceni gyógyszerháza államosításakor készített kimutatás szerint vagyonértéke 76 000 Ft volt, tartozása pedig közel 10 000 Ft. Érdekes, hogy a vagyonleltár csak az anyagkészletre, a bútorzatra, a felszerelésre és a követelésekre terjedt ki, az ingatlanra nem. A jogosítvány, ami korábban a gyógyszerháza vagyonának lényegi részét képezte, szintén nem jelent meg a kimutatásban. MNL OL XIX-C-1-r-3172/B/2/1950.

¹³⁸⁵ Az Ároktő községben felállított gyógyszerháza átadásán elmondott beszéde: MNL OL XIX-C-1-r-10575/2/109/1949.

¹³⁸⁶ MNL OL XIX-C-1-r-10575/2/109-7/1949.

¹³⁸⁷ Például Gyógyszertárak Nemzeti Vállalata Nógrád Megyei Vállalat, később: Gyógyszertár Vállalat Nógrád Megye. 1957 után pedig, miután tanácsai kezelésbe kerültek a gyógyszerházak: Nógrád Megyei Tanács Gyógyszertári Központja. MNL OL XIX-C-1-r-3172/A/52-4/1951.

tésével Nánássy Sándor helyett Vörös Jánost, később Ruzsits Józsefet bízták meg.

A frissen létrejövő nemzeti vállalatok élére politikailag lojális, de szakmai képzettséggel nem rendelkező munkáskadereket neveztek ki.¹³⁸⁸ A minisztériumi iratanyagban több önéletrajz is fennmaradt a megalakuló nemzeti vállalatok első munkáskáderei igazgatóiról. Zala megyében Szabó Jánosné Chrenkó Vera varrónőt, gyári munkást,¹³⁸⁹ Nógrád megyében Medve József nap számost,¹³⁹⁰ Somogy megyében Somogyi Tihamér hentest,¹³⁹¹ Komárom megyében Ferenczi Gyula cementgyári munkást,¹³⁹² Baranya megyében Szabó Pál bányászt¹³⁹³ nevezték ki a vállalat élére. A Tolna megyei igazgató, Strázsi József rövid és kevés információt tartalmazó önéletrajzában ekként vallott múltjától:

A múlt átkos rendszer ránk dolgozókra, ha visszatekinünk; egy pokol volt. 12 éves koromtól sok verejtéket hullattam, a nagy úri birtokon, ahol hajnaltól est-hajnalig, kimerülésig dolgoztam, hogy az urak zsebe és gyomra duzzadásig megteljen. Voltam urasági béres, kubikos, summás, de mindenhol egyformán sújtott a korbács. 1945-ben, amikor a dicsőséges Szovjet hadsereg felszabadított bennünket és kiverte országunkból az utolsó fasiszta hordákat, megváltozott az életünk.¹³⁹⁴

¹³⁸⁸ Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Kövér József lakatost nevezték ki igazgatónak. Écsy 1997: 111.

¹³⁸⁹ MNL OL XIX-C-1-r-9152/48/1950.

¹³⁹⁰ MNL OL XIX-C-1-r-9152/43/1950.

¹³⁹¹ MNL OL XIX-C-1-r-9152/41/1950.

¹³⁹² MNL OL XIX-C-1-r-9152/38/1950.

¹³⁹³ MNL OL XIX-C-1-r-9152/50/1950.

¹³⁹⁴ MNL OL XIX-C-1-r-9152/37/1950.

Szakmai kérdéseket nélkülöző káderjellemezése szerint Strázsi „határozottan értelmes, éleslátású, gyors észjárású, jól számoló. Politikai kérdésekben jól tájékozott, fejlődőképes, jó szervezőkészsége van. Osztályhű, harcos, jó kiállású. Vezetésre alkalmas.”¹³⁹⁵ Közös volt a munkáskáderekben, hogy mindegyikük „munkás-paraszt” családból származott, akik jellemzően 4-6 elemi végzettséggel rendelkeztek. Somogyi Tihamér és Chrenkó Vera négy polgári végzettségével kiemelkedett a munkáskáderek közül. Szakképzettsége egyiküknek sem volt. Mivel feladatuk elsősorban az államosítást követő átalakulás utasítás szerinti végrehajtása volt, ezért ezt nem is várták el tőlük. Ellenben mindannyian tagjai voltak 1945 után valamelyik munkáspártnak, és számos pártfunkciót vagy szakszervezeti feladatot láttak el.

Az új munkáskáderek nem önszántukból kerültek a vállalatok élére, kijelölték őket a pozícióra, akár akaratuk ellenére is. Mindannyiukat a helyi párt és/vagy tanács delegálta erre a pozícióra. Szabó Pál, Baranya megyei igazgató – aki egészen 1980-ig állt a vállalat élén – szuggesztív visszaemlékezésében így elevenítette fel a kérértlen kijelölés körülményeit:

És ekkor, 1950. július 28-án reggel megszólalt a Szászvári postán a telefon, hogy azonnali hatállyal jelentkezzem a megyei Pártbizottságon, Szikra Sándor megyei első titkár elvtársnál. [...] Az ajtó mellett szinte katonásan megálltam és vártam, amíg megszólítanak. Szikra elvtárs közelebb invitált, majd számomra az örökké felejthetetlen szavakat mondta a sovány, magas férfi felé fordulva. Kormánybiztos elvtárs, bemutatam Szabó Pál elvtársat, a Szászvári bányaüzem dolgozóját, a leendő új Gyógyszertár Vállalat igazga-

¹³⁹⁵ MNL OL XIX-C-1-r-9152/25/1950.

tóját. [...] Még leülni is elfelejtettem a meglepetéstől, és csak azon csodálkoztam, hogy nem nyílt meg alattam a padló, vagy nem szakadt rám a mennyezet. Ez olyan meglepetés volt, amire nem számítottam, mert minden eddigi elképzeléssel, célkitűzéssel ellentétes volt. Ugyanis régi eltökélt szándékom a bányaműszaki képzés és továbbképzés volt. Hosszú percek után végre szót mertem kérni, és bejelentettem Szikra elvtársnak és a jelenlévőknek, hogy köszönöm ezt a szép és megtisztelő feladatot, de nem vállalhatom el a következő okok miatt: 1. Nekem nincs meg a képzettségem ahhoz, hogy egy vállalatot vezessek. 2. Gyógyszertárban csak akkor jártam eddig, amikor szegény jó édesanyám elküldött, vagy magamnak kellett valamilyen gyógyszer. 3. Én nem akarok igazgató lenni egy számomra ismeretlen területen. Nem akarom elhagyni a bányaüzemet. [...] Tiltakozásomra Szikra elvtárs csak ennyit válaszolt kérdés formájában... befejezte? – Igen! Majd halk, de kemény mondatokkal beszélt a munkásosztály vezető szerepéről. A párt végrehajtó bizottságának döntéséről, a káderpolitikai intézkedésekről, és arról a bizalomról, amit a Magyar Dolgozók Pártja számomra kölcsönzött, mely bizalommal élni kell, és nem visszaélni. Kijelentette: magának ott nem gyógyszerésznek kell lennie, hanem az államosítási rendeletet a párt és a kormány nevében végrehajtania, és megszervezni az új szocialista Gyógyszerellátást. Ez pártfeladat! Ha valahol elakad, munkája végzése során, forduljon bizalommal az államosítási biztoshoz, vagy később Seregély elvtárshoz, akiktől a szükséges támogatást megkapja. És most az időm lejárt, végeztem! Viszontlátásra Elvtársak.”¹³⁹⁶

¹³⁹⁶ Szabó 1985: 2–3.

Egy 1951-ben kelt kimutatás áttekintést ad a hivatalban lévő 25 gyógyszerértári vállalati vezető szociális helyzetéről.¹³⁹⁷ A kinevezett vezetők mindegyike tagja volt 1945 után az MKP-nak vagy az SZDP-nek. Politikai továbbképzésben mindannyian részt vettek, pártiskolát pedig 13-an végeztek. Szakmai továbbképzésben ugyanakkor csak egy fő részesült (tíz hónapos gyorsalpaló), 24 fő semmilyen szakképesítéssel nem rendelkezett. Az iskolai végzettség az alábbiak szerint alakult: négy elemi két fő, nyolc elemi 18 fő, négy középiskolai osztályt három fő, érettségit két fő végzett, egyetemet senki. Kinevezésük előtt 23-an munkásként, egy fő értelmiségiként, egy fő pedig önállóként kereste kenyerét. Származás szerint húsz főt soroltak a munkás-paraszt származásúak közé.

A vállalat főkönyvelőinek kinevezésénél a politikai megbízhatóság mellett figyelembe vették a szakmai hozzáértést is. A Tolna megyei főkönyvelő, Székelyhidi István polgári származása ellenére kapott kinevezést. Önéletrajzából kiderül, hogy kereskedelmi érettségije mellett nyolcéves könyvelői tapasztalattal is rendelkezett.¹³⁹⁸

A vállalatok irányítását döntően az élükre kinevezett munkáskáderek és a személyzeti osztály tartotta kézben. Egy 1956-ból, a forradalom előtti időszakból származó jelentésben az Egészségügyi Minisztérium személyzeti főosztályvezetője, Kovács György a nemzeti vállalatoknál folyó szakmai munkát és személyzeti politikát így jellemezte:

A vállalati vezetők nem támaszkodtak a gyógyszerészek még szűkebb csoportjára sem, [...] gyanakvóak és bizal-

¹³⁹⁷ MNL OL M-KS-276-90-406., 280-299.

¹³⁹⁸ MNL OL XIX-C-1-r-9152/37/1950.

matlanok voltak a gyógyszerészekkel szemben. A helyzet kialakulásában szerepet játszott az is, hogy a Gyógyszer-tári Központ egyes vezetői feladatuk ellátására alkalmatlan[ok] volt[ak]. [...] 1953-tól a kádermunkában lényeges fejlődés tapasztalható. A szakvezetői hálózat kiépítése folytán nagyszámú gyógyszerész került vezető beosztásba. [...] „jobb nincs” elv alapján a főgyógyszerészek 70%-a, a vezető szakfelügyelők 95%-a gyógyszerértártulajdonos volt. [...] A gyógyszerészekkel való foglalkozás ettől az időtől kezdve kétirányba haladt. A szakvezetők szerepe csupán szakmai kérdésekre korlátozódott. A főgyógyszerészek, szakfelügyelők, még ha párttagok voltak is, káderekérdésekbe, a kádértékelésbe nem szólhattak bele. A Gyógyszerértári Vállalatok vezetői kivétel nélkül munkáskáderek voltak. A Minisztériumtól kapott szempontok alapján fő feladatuknak tartották a gyógyszerészek politikai megítélését függetlenül attól, hogy szakmai munkájukat hogyan végzik. [...] A személyzeti előadók zöme laikus, a szakmához egyáltalán nem értő, de becsületes elvtársakból áll. A bizalmatlanság, ami a vezetők részéről a gyógyszerészek irányába megmutatkozott, a személyzeti munkatársaknál csak fokozódott.¹³⁹⁹

A szakmai szempontok háttérbe szorítása nem csak retrospektíven volt feltűnő. A fővárosi nemzeti vállalatnál 1951 júliusában tartott ellenőrzés is hasonló következtetésekre jutott:

Az osztályvezetői értekezleten a gyógyszerészi szak-szemponatok egyáltalán nem érvényesülnek, a gyógyszer-

¹³⁹⁹ PIL XII-42-1304.

tárak problémáival nem foglalkoznak. Általában a vállalat munkájára jellemző a szakszempontok elhanyagolása.¹⁴⁰⁰

Kovács György meglátásával szemben meg kell állapítani, hogy apróbb korrekciók, a szakmai szempontok érvényesítése, a szakfelügyelői és főgyógyszerészi állások létesítése nem 1953-ban, hanem már 1951-ben kezdetét vette. A gyógyszerertárak ellenőrzésének központi megszervezése 1927-re nyúlik vissza, de a valódi áttörésre az államosítást követően került sor a vállalatoknál létrehozott szakfelügyelői állások létesítésével.¹⁴⁰¹ A gyógyszerertárak ellenőrzését kezdetben laikus ellenőrök végezték, akik a vizsgálat során elsősorban gazdasági és adminisztratív szempontokat érvényesítettek.¹⁴⁰² Az első szakfelügyelők között találunk lakatost, péket, cipészt, rendőrt, de még református lelkészt is.¹⁴⁰³ Szakmai szempontú ellenőrzésekre és a készítmények analitikai vizsgálatára alkalmas személyeket a minisztérium azért sem tudott kinevezni, mert nem rendelkezett a gyógyszerészek szakmai pályafutására vonatkozó nyilvántartással. A minisztérium kénytelen volt teljes körű adatfelmérést végezni „az analitikai munkában jártas gyógyszerész káderek felkutatása céljából”.¹⁴⁰⁴ 1951-ben vette kezdetét a szakfelügyelői tanfolyamok megszervezése gyógyszerészek részére az Országos Közegészségügyi Intézet segítségével.¹⁴⁰⁵

¹⁴⁰⁰ MNL OL XIX-C-1-r-3170/GY/26/1951.

¹⁴⁰¹ Bayer-Dörnyei 1989; Az OKI megalakítására vonatkozóan lásd Birtalan 1979.

¹⁴⁰² Homok-Mohr-Dobson 2004: 109; Küttel 1971.

¹⁴⁰³ Böszörményi-Zboray 1987: 72.

¹⁴⁰⁴ MNL OL XIX-C-1-r-3172/SZ/117/1951.

¹⁴⁰⁵ Rózsa 1977; A szakfelügyelői rendszer megszervezésére vonatkozó iratanyag: MNL OL XIX-C-1-r-3180/10-17/1951.

A szakmai munka színvonalának biztosítása érdekében 1952-ben létrehozták a nemzeti vállalatoknál a főgyógyszerészi állásokat is. A rendelet előkészítése során a minisztériumban a nemzeti vállalatoknál végzett szakmai munka alacsony színvonalával, sőt hiányával indokolták az új állás létrehozásának szükségességét:

A Gyógyszertári Központnak és a Gyógyszertár Vállalatoknak eddig komolyan számba vehető szakmai vezetése nem volt. Különösen nem lehetett ezen a téren egyszemélyi vezetésről és felelősségről beszélni. A gyógyszerertár pedig nem kereskedelmi szerv, hanem vállalati formában működő egészségügyi intézmény, és így helyes működésében a szakmai vezetés egyszemélyi felelőssége és szilárdsága döntő fontosságú. Ennek hiánya a gyógyszerertárak munkáját és az elérendő egészségügyi célt hátrányosan befolyásolta, ez a hiányosság számos hiba forrásává vált mind a mennyiségi, mind a minőségi gyógyszerellátás terén. Részben ez az oka annak is, hogy a gyógyszerészet az általános fejlődés üteméről lemaradt.¹⁴⁰⁶

A rendelettervezet szerint a főgyógyszerész feladatkörébe tartozott a gyógyszerertárak elhelyezésének és berendezésének, anyaggazdálkodásnak, a gyógyszerertárak felállításának, bezárásának és áthelyezésének, a szakmai képzésnek a kérdése, sőt a gyógyszerészek kinevezésénél is ki kellett kérni véleményét. Ahogy az Kovács György – fentebb hosszasan idézett – beszámolójából kiderül, a főgyógyszerészt ennek ellenére a vállalat igazgatója és személynzeti előadója sokszor háttérbe szorította. A szakfelügyelői és főgyógyszerészi pozíciók megszervezése arra utal, hogy az álla-

¹⁴⁰⁶ MNL OL XIX-C-1-r-3180/77/1951.

mosítást követően lassan kezdetét vette a hivatás újbóli professzionalizációja, és a szakmai elvárásrendszer újbóli megerősödése.

A nemzeti vállalatoknak kezdetben rendkívül sok nehézséggel kellett megküzdeniük. Az államosított rendszer elindulásának nehézségeire utal, hogy még a *Ludas Matyi* című vicclap is egy komoly hangvételű cikkben hívta fel a figyelmet az anomáliákra.¹⁴⁰⁷ Az egyik legnagyobb problémát a lakáskérdés jelentette. Az államosított gyógyszerári ingatlanok és a hozzájuk tartozó lakások ugyanis az állam tulajdonába kerültek, a lakások kiutalása viszont a helyi tanácsok hatásköre volt, és a lakbér is hozzájuk folyt be. Így a gyógyszerészek áthelyezésekor nem mindig tudta a nemzeti vállalat biztosítani a szolgálati lakást. Az országos lakáshiány ezen a területen is éreztette hatását. Konfliktusforrást jelentett, hogy a tanácsok az államosított lakást gyakran nem a gyógyszerész, hanem az MDP és a tanács befolyásos emberi részére utalták ki. A nézsai gyógyszerészt is ki akarták tenni államosított ingatlanából:

Különösen akkor igyekeznek a lakásokra lecsapni [ti. a tanács részéről], amikor egyik gyógyszerertárból a másikba helyezük át a felelős vezetőt. Így például Bartók Lászlót, akinek Nézsán volt gyógyszerertára, és az államosítás után Ecsegre, majd most Bercelre helyezte felelős vezetőül a vállalat, Nézsai Község Tanácsa ki akarja lakoltatni [a] nézsai lakásból, mert arra a tanács titkáranak van szüksége. [...] Hiába van azonban meg Bercelen a bejelentés, a berceli párttitkár nem engedi át a lakást Bartók Lászlónak, hogy Nézsáról el tudjon költözni.¹⁴⁰⁸

Tetézte a bajokat, hogy az ingatlanok fenntartásának és tatarozásának pénzügyi fedezete nem minden esetben állt rendelkezésre, az építkezéshez szükséges anyagok kiutalása pedig késlekedett. A Szolnok megyei vállalt igazgatója panaszolta el, hogy a tatarozáshoz szükséges cement, téglák és fa hiányában „kénytelenek vagyunk vályoggal és sárral dolgoztatni.” Még a legsürgősebb karbantartásokat sem tudták elvégezni. A besenyőszögi gyógyszerertár földemének beszakadását csak a helyi tanácstól kölcsönkapott faanyaggal tudták ideiglenesen megakadályozni.¹⁴⁰⁹ Az államosított gyógyszerertarak rossz állapotát jelzi, hogy jelentős részükben kisebb-nagyobb beruházást kellett végrehajtani.¹⁴¹⁰ A Gyógyszerertári Központ az 1952. költségvetési évre az Országos Tervhivataltól 4 562 000 Ft beruházási költségkeretet igényelt a gyógyszerertarak és az irányítása alá tartozó művelőtaggyár, valamint a gyógyáru-nagykereskedések részére.¹⁴¹¹

Az államosítások megteremtették a lehetőségét, hogy az 1950-es évek elején nagyszabású átalakításba kezdjenek, és a gyógyszerertarak területi eloszlását módosítsák. Céljuk az volt, hogy a városok központjában található gyógyszerertarak számát csökkentsék, és ezeket áthelyezzék a külvárosokba, a falvakba és általában a gyógyszerertárral rosszabbul ellátott vidékekre.¹⁴¹² Mivel az erőforrások végesek voltak, ezért első körben rengeteg gyógyszerertarat zártak be. A Gyógyszerertári Központ csak Budapesten 41 gyógyszerertár bezárására tett javaslatot, ezek közül 29-et jóváhagytak. A megszüntetendő gyógyszerertarak felszerelését és anyagkészletét szétszították, némelyik gyógyszerertarat pedig át-

¹⁴⁰⁷ Fejérmegyei gyógyszerertarak Á. V. *Ludas Matyi*, 1951. február 15.

¹⁴⁰⁸ MNL OL XIX-C-1-r-3172/N/1/1951.

¹⁴⁰⁹ MNL OL XIX-C-1-r-3170/GYK/52/1951.

¹⁴¹⁰ MNL OL XIX-C-1-r-3061/Gy/13-1950.

¹⁴¹¹ MNL OL XIX-C-1-r-3061/Gy/57-1951.

¹⁴¹² MNL OL XIX-C-1-r-3172/GY/61/1950.

helyeztek kisebb településekre, például az újonnan létrehozott tanyaközpontokba.¹⁴¹³ A gyógyszerterek számának ideiglenes csökkentésével sikerült a kínzó munkaerőhiányt is enyhíteni.¹⁴¹⁴

A gyógyszeripar államosítása

Szintén nem tartozik szorosan a tárgyunkhoz a gyógyszeripari és -nagykereskedelmi vállalatok államosítása, ezért csak röviden térrek ki erre a kérdéskörre. 1945 után sem szűnt meg a nagyvállalatok politikai irányítása és a személyzeti politikába való direkt beavatkozás. Az 1945 júliusában kiadott „az ország gyógyáruellátása biztosításának előmozdításáról” szóló rendelet értelmében a kormány a gyógyszeripari és -kereskedelmi vállalatokhoz széles jogkörökkel felruházott hatósági biztost nevezhetett ki, amit később a vegyészeti gyárakra is kiterjesztettek.¹⁴¹⁵ A szakszervezet igyekezett a hatósági biztosok személyére vonatkozóan javaslatlételi szerephez kerülni.¹⁴¹⁶ Törekvésük annyiban sikeresnek mondható, hogy prominens kommunista és szociáldemokrata gyógyszerészek egész sorát nevezték ki a következő évek során hatósági biztosnak.¹⁴¹⁷

1947 és 1948 folyamán kezdetét vette a tulajdonviszonyok radikális átalakítása, vagyis az ipari, kereskedelmi, energetikai és pénzügyi vállalatok államosítása.¹⁴¹⁸ A gyógyszeriparra vonatko-

zóan még az államosítást megelőzően részletes helyzetelemzést és javaslatot készített Pajzs Elemér a Gazdasági Főtanács teljhatalmú vezetője, Vas Zoltán főtákar részére.¹⁴¹⁹ Pajzs elemzését a következőkkel kezdte:

[...] [a] gyógyszervegyészeti ipar társadalmasítása sűrűs időszerű, mert a legnagyobb gyógyszervegyészeti gyárak tulajdonosai és vezetői huzamos idő óta külföldön tartózkodnak és félő, hogy idegen állampolgárságok felvételével később megnehezítik a gyógyszervegyészeti ipar társadalmasítását.

A három legnagyobb gyár, a Chinoin, a Richter és a Wander tulajdonosai és vezető tisztségviselői a kibontakozó kommunista diktatúra elől ekkor már többnyire Mexikóba és Svájcba menekültek. A negyedik legjelentősebb gyárat, a Magyar Pharma Gyógyáru Rt.-t – mivel korábban német tulajdonban állt – a szovjetek vették át. Maga Pajzs is elismerte, hogy a magyar gyógyszeripar a háború előtt is versenyképes, exportra termelni képes ágazat volt. Úgy vélte azonban, hogy a gyárak a közérdek ellen működnek, a termelést indokolatlan tételekkel – például hirdetésekkel, azonos hatóanyagú gyógyszerek előállításával, nagykereskedelmi hálózat fenntartásával – drágítják meg, amin azonnal változtatni kell. Pajzs nehezményezte továbbá, hogy az új készítmények bevezetése és szabadalmaztatása – amely a háború előtt az iparág sikerességének záloga volt – 1945 óta lényegében leállt, a tulajdonosokkal együtt pedig a meglévő szabadalmak jelentős része is külföldre távozott, ami – szerinte – „a tulajdonosoknak a magyar gyárak sorsa iránti közömbösségét” mutatja.

¹⁴¹³ MNL OL XIX-C-1-r-3172/GY/131/1950.

¹⁴¹⁴ A vidéki gyógyszerterek számának növelése, a gyógyszerterek területi eloszlásának módosítása sem nélkülözte a szovjet minta követését. A szovjet gyógyszerészet harminc éve. AGy, 1950. május 1.

¹⁴¹⁵ 5.500/1945. M. E. számú rendelet; 8.610/1946. M. E. számú rendelet.

¹⁴¹⁶ PIL XII-42-68, 126.

¹⁴¹⁷ Hírek. Miniszteri biztosi felmentések. AGy, 1947. május 31.

¹⁴¹⁸ Gyarmati 2013: 118–120.

¹⁴¹⁹ MNL OL M-KS-274-12-163.

A jelentős vagyon hátrahagyása nyilvánvalóan nem közömbösségből következett be, hanem a tulajdonosok éppen a kommunisták közelgő hatalomátvétele és az államosítás miatt menekültek el, és jól felfogott érdekből helyezték át a kutatásfejlesztési tevékenységet a külföldi leányvállalatokhoz. Nem véletlen, hogy Pajzs ekkora figyelmet fordított a tulajdonosok disszidálására, a külföldi érdekeltségek államosítása ugyanis nagy kihívást jelentett a kormányzat számára.¹⁴²⁰

Az egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről szóló 1948. XXV. tc. értelmében államosították a száz főnél több alkalmazottat foglalkoztató nagyüzemeket, amelyek alól a gyógyszeripari vállalatok sem mentesültek. Az államosítást megelőzően nagyjából 45 gyógyszeripari és gyógyszervegyészeti gyárat tartottak számon.¹⁴²¹ Az államosítást követően a gyárakat összevonták, és csupán öt központi gyárat hagytak meg: a Chinoin, a Kőbányai Gyógyszerárugyár (korábban Richter), az Alkaloida, az Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyár (EGYT), és a Magyar Pharma Gyógyszergyár maradt meg.¹⁴²² A gyárak feladata ezt követően kizárólag a termelésre korlátozódott. A kutatást igyekeztek központosítani, ezért azt a Gyógyszeripari Kutatóintézet hatáskörébe utalták.¹⁴²³ A racionalizálás jegyében megszüntették az azonos hatóanyagú gyógyszerek párhuzamos gyártását is, korabeli szóhasználatul élve „termékprofilozást” hajtottak végre. A gyárak profiltisztítását követően kialakultak a jellegzetes portfóliók, így például a Richter az állati és növényi, a Chinoin pedig a szintetikus gyógyszerek előállítását végezte.¹⁴²⁴

¹⁴²⁰ Kántor 2013.

¹⁴²¹ Kempler 1968: 64.

¹⁴²² Zalai 2002: 631.

¹⁴²³ Lányi 2010: 560.

¹⁴²⁴ Kapronczay-Magyar 2001: 89–92.

Nemcsak a gyógyszeripar, de a gyógyszer-kereskedelem államosítása is megtörtént 1949-ben. Államosították és központosították a gyógyszeráru-kereskedéssel foglalkozó cégeket is (Gyógyáru Értékesítő Nemzeti Vállalat), ahogy természetesen a külkereskedelem is állami vállalat kezébe került (Kelimpex, később Medimpex).¹⁴²⁵

Ahogy korábban már utaltam rá, gyógyszer-különlegességek, gyógyhatású készítmények gyártásával nemcsak a gyógyszeripar, hanem a gyógyszertárak mellett működő kisebb laborok, üzemek is foglalkoztak. Mivel ezek közül nem mindegyik érte el az államosításhoz szükséges üzemméretet, ezért ezek egyelőre magánkézben maradtak, és csak a gyógyszertárak államosítása idején rekvirálták őket. A Réthy család laboratóriuma – ahol a híres pemetefű cukorkát is előállították – csak 1949-ig maradt magánkézben. A tudatos anyagi ellehetetlenítés azzal vette kezdetét, hogy az állam az előállított termékek 50%-ára lefoglalást írt elő összesen 268 000 Ft értékben, amelynek a tulajdonos Réthy István nem tudott eleget tenni. A laboratórium így „kötelezettségei elmulasztása” miatt állami kezelésbe került, vele együtt pedig testvérének, Réthy Károlynak a Sashoz címzett gyógyszertára is.¹⁴²⁶ Az államosítást követően a gyógyszertár az ÁKVGYNV-hez, a laboratórium pedig a minisztériumhoz került, amely hozzákezdett a vállalat „profilozásához”.¹⁴²⁷ A gyakorlatban ez a gyár leszerelését, a berendezés elszállítását, a tulajdonosok eltávolítását jelentet-

¹⁴²⁵ Nikolics 1990: 172; Böszörményi-Zboray 1987: 75; Kempler 1988c: 198.

¹⁴²⁶ A harmadik gyógyszerészettel foglalkozó testvért, ifj. Réti Bélát 1948-ban a népbíróság elítélte. Két és fél évre ítélték a pemetefű-cukorgyártást. *Kis Újság*, 1948. június. 2.

¹⁴²⁷ MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-7/1949.

te. A készítmények közül egyedül a pemetefű-cukorka gyártását kívánták fenntartani.¹⁴²⁸

Az államosításokat követően – a tervgazdálkodást és központosítást nem említve – két fontos szakpolitikai törekvés mentén szervezték újjá a gyógyszeripart.¹⁴²⁹ Egyfelől a profilozással igyekeztek az azonos hatóanyagot tartalmazó gyógyszerek párhuzamos gyártását megszüntetni, és egy gyárhoz rendelni ezek előállítását. Ennek eredményeképpen a gyáripari készítmények száma 1945 és 1954 között hatezerről kilencszázra esett vissza.¹⁴³⁰ A másik szakpolitikai törekvés arra irányult, hogy a költségesebbnek tartott, gyógyszerértékesítő, úgynevezett magisztrális készítmények arányát visszaszorítsák a gyáripari készítmények javára. A gyógyszerértékesítő forgalomban 1950 és 1953 között a magisztrális készítmények aránya 39%-ról 26%-ra csökkent, de a cél az volt, hogy ez az arány – a Szovjetunióhoz hasonlóan – tovább csökkenjen egészen 10%-ra.

Az MDP KV iratanyagában maradt fenn egy érdekes, 1954-ben kelt, a *Gyógyszerügy alapvető kérdései* címet viselő jelentés. A dokumentum a Rákosi-korszak erőltetett iparosításának a gyógyszerészet területére is kiható negatív következményeit taglalta. A főbb megállapítások szerint a gyógyszeripari és

¹⁴²⁸ MNL OL XIX-C-1-r-3185/13/1949. Mivel a Réthy testvérek a pemetefű-cukorka receptjét nem árulták el, a ma ismert pemetefű nem azonos a leghíresebb készítménnyel. Az egykori tulajdonosok a titkot magukkal vitték a sírba. Lásd erre vonatkozóan: 130 éve született Réthy Béla gyógyszerész – Száz éve indult útjára a pemetefű-cukorka. *Békés Megyei Hírlap*, 1993. január 11.; A főzőmester sem ismerhette a világhírű termék titkát. A pemetefű-cukorka „utóélete”. *Békés Megyei Hírlap*, 1993. május 11.

¹⁴²⁹ MNL OL M-KS-276-96-17.

¹⁴³⁰ Más kimutatások is hasonló számokról számolnak be. 1944-ben 6116 db gyógyszer-különlegesség volt törzskönyvezve hazánkban, ez a szám 1957-re 685 db-ra csökkent. Vastagh 1977.

gyógyszertári beruházások alacsony volumene miatt a gyógyszerek minősége „rendkívüli mértékben” leromlott, és „ez a minőségromlás lassan mint politikai tényező fog jelentkezni.”¹⁴³¹ A jelentés – jóllehet csak burkoltan – maga is elismeri, hogy a lakossági ellátás szempontjai háttérbe szorultak az elmúlt években. Az ellátás javítása érdekében ezért szükséges nemcsak a gyógyszerek minőségének javítása, de általában a hazai gyógyszerfogyasztás szempontjainak előtérbe helyezése az export és a vegyipar érdekeivel szemben:

Lerögzítendő, hogy a belföldi gyógyszertermelés első sorban a belföldi szükséglet kielégítését szolgálja. Exportra csak ezután kerülhet sor. S gyógyszeripar által belföldi szükségletére termelt gyógyszer minősége az exportálténál nem lehet gyengébb.¹⁴³²

Az erőltetett iparosítás lehetett tehát az oka, hogy elmaradtak a gyógyszerészet területén a jelentősebb beruházások, ami a gyógyszerek minőségi romlását okozta. Annak ellenére szorultak háttérbe a gyógyszeripar fejlesztésének szempontjai, hogy ez a szektor az állam számára jelentős hasznot hajtott. Miközben a hazai gyógyszerészeti szükségletnek csak 1%-át kellett importálni, addig az itthon megtermelt gyógyszerek 20%-át külföldre exportálták.¹⁴³³ Az értékes nyugati valuta miatt pedig nem lehetett figyelmen kívül hagyni az „egyre gyakrabban külföldről érkező reklamációkat” sem.

¹⁴³¹ MNL OL M-KS-276-96-17., 105.; A végleges jelentés: MNL OL M-KS-276-96-19., 46–51.

¹⁴³² MNL OL M-KS-276-96-17., 94.

¹⁴³³ Lásd erre vonatkozóan a sokat idézett 1954. évi jelentést: MNL OL M-KS-276-96-17.

Régi polgárság – új értelmiség

A gyógyszerészet mint közegészségügyi terület kiemelt figyelemben részesült, amelyet hamar bevontak a káderpolitikába. A magántulajdonban lévő gyógyszertárak adásvétele, átörökítése az 1948. évi gyógyszerészeti törvényig biztosítva volt, a tulajdonosok pedig szabadon dönthették el, hogy kit és milyen feltételek mellett alkalmaznak a gyógyszertárban. De csak elvben. A szakszervezet ugyanis 1946-ban erős jogosítványokat kapott, amellyel a munkaadókkal szemben képviselhetette az alkalmazottak érdekeit.¹⁴³⁴ Feladatai közé tartozott a gyógyszer-tári alkalmazottak személyére vonatkozó javaslattétel (ez lényegében munkaközvetítést jelentett), de hozzá kellett járulnia az alkalmazottak elbocsájtásához is, ami a gyakorlatban az elbocsájtás akadályozását jelentette. Szintén a szakszervezet tehetett javaslatot azokra a gyakornoktartásra feljogosított gyógyszertárakra, ahol biztosítottak látta a „demokratikus nevelés” megvalósulását.

Az elhagyott, gazdátlan gyógyszertárak esetén ennél is nyíltabban jelentkezett a káderkérdés, ezek élére ugyanis hatósági kezelőket kellett kinevezni, lehetőleg a hatalom szempontjából megbízható gyógyszerészek személyében. A gyógyszertár vezetése magasabb fizetést, a vagyon feletti szabadabb gazdálkodás lehetőségét jelentette. Sőt, talán titkon azt remélték a kinevezésről döntő személyek és a kinevezettek egyaránt, hogy idővel a hatósági kezelő valahogy a gyógyszertár tulajdonosává válhat. A szakszervezet itt szintén javaslattételi jogkörrel rendelkezett. Elvben a szociáldemokraták és a kommunisták paritásos

alapon jelöltek személyeket, de a kommunisták ezt a kompromisszumot 1947-et követően rendszeresen felrúgták, és a szociáldemokraták tiltakozása ellenére a háttérben elérték, hogy kizárólag kommunista gyógyszerészeket nevezzenek ki. 1948-ban Pest megyében a szakszervezet két szociáldemokrata és két kommunista gyógyszerészt jelölt hatósági ellenőrnek, de az alispán csak a kommunistákat nevezte ki.¹⁴³⁵ A kiválasztásnál a protekció erősen jelen volt. Popovics Ferencet az igazolási eljárás során ugyan két évre eltiltották foglalkozásától 1945 előtti tevékenysége miatt, a szakszervezet ennek ellenére támogatta a kinevezését a karcagi hatósági kezelői posztra, mivel ezt a Népjóléti Minisztérium államtitkára, „Vikol is kéri, meg kell adni”.¹⁴³⁶ Olyan eset is előfordult, hogy személyesen Molnár Erik kérte a szakszervezettől, hogy pártfogoltját hatósági kezelőnek jelöljék.¹⁴³⁷ Persze nem kizárt, hogy a szakszervezet ezekben az ügyekben saját szerepét felülértékelt, hiszen a kormány befolyásos tagjai nyilván direkter eszközökkel is rendelkeztek akaratuk érvényre juttatásában.

Az államosítást megelőzően a kommunista propaganda a kizsákmányolók közé sorolta az alkalmazottakat foglalkoztató gyógyszertár-tulajdonosokat, akiktől megkülönböztette a szakszervezetbe tömörült alkalmazott gyógyszerészeket. Az államosítást követően ez a különbségtétel lassan megszűnt, és minden gyógyszerészt osztályidegennek tekintettek. A teljes gyógyszerész társadalmat, „részben kizsákmányoló tevékenység, részben mint különleges előnyöket nyújtó szakma dolgozóit [...] fegyelmezetlen, pártszempontból, ideológiailag teljesen képzetlen és

¹⁴³⁴ Az iparügyi miniszter 48 400/1946. I. M. sz. rendelete.

¹⁴³⁵ MNL OL M-KS-283-21-114., 88.

¹⁴³⁶ PIL XII-42-68., 108-110.

¹⁴³⁷ PIL XII-42-23.

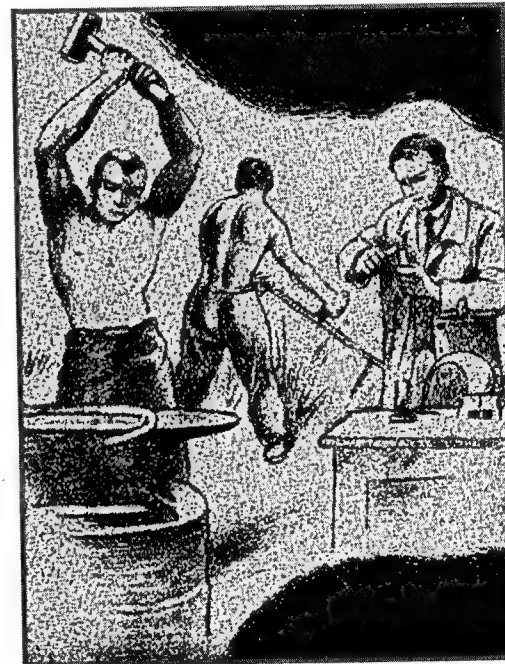
lelkiismeretlen, hazafiatlan, önző és megbízhatatlan” csoportként tartották számon.¹⁴³⁸

A kommunisták célja tehát nem lehetett más, mint ennek a „kispolgári” rétegnek a beillesztése a „népi demokrácia” kereibe. Ahogy Gergely Miklós gyógyszerész 1948. június 30-án a szakszervezet ülésén is kifejtette, „a gyógyszerészeknél reakciósabb társaság nincsen. [...] A főcélunk az, hogy ezt a reakciós társaságot teljesen és egészében átállítsuk a népi demokrácia szellemébe.”¹⁴³⁹ Harangi Sándor 1948. november 27-én tartott előadásában azt fejtegette, hogy „a népi demokráciában nem elég, ha valaki csak jó szakember, mert tájékozottnak kell lenni egyrészt saját helyzetét illetően az új társadalmi rendben, s ehhez elengedhetetlen, hogy másrészt helyes politikai ismeretekkel is rendelkezzen. Csak így tud cselekvően bekapcsolódni a nagy társadalmi eseményekbe.”¹⁴⁴⁰

A megbízhatatlannak tekintett, ugyanakkor nélkülözhetetlen szaktudással rendelkező gyógyszerészek rendszerbe illesztése érdekében hozzáláttak a politikailag megbízható gyógyszerészkaderek kineveléséhez. Olt Károly népjóléti miniszter 1948 októberében már az eddig elért eredményeket méltatta:

De a felszabadulás óta eltelt három és fél esztendő jelentős változást hozott a magyar gyógyszerészek politikai magatartásában és jelentős változást hozott a gyógyszerészet feladatáról való felfogásában is. Politikai tekintetben a haladó szellem lett úrrá a gyógyszerész

dolgozók között is. Felszabadította a gyógyszerészek hivatásuknál fogva alapjaiban természettudományos gondolkodását a polgári és feudális gondolkodás előítélete és káprázata alól.¹⁴⁴¹

4. kép. A munkásság, a parasztság és a haladó értelmiségi összefogása a világbéke és az alkotó béke érdekében

¹⁴³⁸ PIL XII-42-1304.

¹⁴³⁹ PIL XII-42-235 36–59p; Június 30.-i taggyűlésünk. AGy, 1948. július 16.

¹⁴⁴⁰ Szociológia, gyógyszerész jogszabályok és kötelességtan. AGy, 1948. december 22.

¹⁴⁴¹ Olt Károly népjóléti miniszter a megnyitja a Centenáris Gyógyszerész Hetet. AGy, 1948. október 30.

A szakszervezet már 1947-ben szorgalmazta a nem diplomás gyógyszerértári dolgozók könnyített egyetemi képzésének elindítását. Kormányhoz intézett felterjesztésükben amellel érveltek, hogy a numerus clausus az egyetemi tanulmányok lehetőségét sokaktól elvette, mivel a „fehérterror kormányaitól a fasizmus politikusaiig” mindenki az egyetem „szellemi kolonizálására” törekedett, ezért ezt a történelmi igazságtalanságot helyre kell hozni. Kérték, hogy teremtsék meg a lehetőségét annak, hogy egy rövidített, esti egyetemi tanfolyam keretében „a fasizmus politikai üldözöttei” diplomához jussanak.¹⁴⁴²

Az új értelmiség, a megbízható káderek kinevelésének érdekében indították útjára 1948-ban a szakképzetlen gyógyszerértári dolgozók továbbképzését, a laboránsképző tanfolyamot.¹⁴⁴³ Természetesen nem minden hátsó szándék nélkül. A kommunista párt ugyanis törekvéseihez támaszt remélt ettől a rétegtől.¹⁴⁴⁴ A továbbképzést 1950-től a technikusképző, 1961-től pedig a gyógyszerértári asszisztensképző tanfolyam váltotta fel.

Az „irányított mobilitás” azonban óriási kihívást jelentett nemcsak a tanfolyamok résztvevői, de előadói számára is.¹⁴⁴⁵ Át kellett hidalni a köztük lévő kulturális, képzettségbeli szakadékot, és oly módon kellett a tudományos ismereteket átadni, amit a négy elemít végzett tanuló is el tud sajátítani:

Feleltetéskor nem drukoltak, egyszerű, népies, mondhatnám paraszti szavakkal beszéltek az atomokról, molekulákról, vegyértékről. Mi előadók megtanultunk tőlük

népiesen előadni. [...] Magunknak kellett megállapítani a tananyagot egy heterogén összetételű hallgatóság számára, amelynek iskolázottsága a 4 elemítől az érettségig terjedt.¹⁴⁴⁶

A továbbképzés fontos célja volt természetesen – a szakmai tudás átadásán túl – a tanulók megfelelő ideológiai kiképzése is.¹⁴⁴⁷

Ahogy arra már korábban is utaltam, a két világháború között a gyógyszerészet területén az önrekrutáció jelensége, vagyis a gyógyszerészi hivatás (és a patika) generációk közötti átörökítése, rendkívül jellemző volt. Az 1940-es évek első felében minden harmadik gyógyszerészhallgató felmenője gyógyszerész volt. A pálya szociális zártságát fokozta, hogy az 1930-as évek második felétől új gyógyszerértári jogosítványok engedélyezését lényegében felfüggesztették, a jogosítvány megvásárlása viszont jelentős vagyont igényelt. Való igaz, hogy számos fiatal a vagyon átörökítése érdekében küldtek a gyógyszerészi pályára.¹⁴⁴⁸ Ez kellő hivatkozási alapot adott a kommunisták számára, hogy megszabadítsák a pályát a „burzsoázia” gyerekeitől, akik a szemükben nem hivatástudatból, hanem kizárólag a tőke átörökítése érdekében léptek a pályára. A szakszervezeti lap, *A Gyógyyszerész* már 1947-ben rendszeresen támadta, és „a népi demokrácia haladó eszméjének” az elárulásával vádolta az egyetemi hallgatókat (ti. a tulajdonosok, a „burzsoázia gyerekeit”), és igyekezett diszkreditálni a gyógyszerészhallgatók egyetlen érdekvédelmi szervezetét, a hetvenéves múltra visszatekintő

¹⁴⁴² A nemoklevelek ügyében. AGy, 1947. április 16.

¹⁴⁴³ Szakmunkás-tanfolyam. AGy, 1948. április 30. Böszörményi-Zboray 1987: 82–83.

¹⁴⁴⁴ Egy laboráns közleményei. AGy, 1948. április 30.

¹⁴⁴⁵ Majtényi 2005: 95.

¹⁴⁴⁶ Ligeti 1960.

¹⁴⁴⁷ PIL XII-42-235., 95-111.; PIL XII-42-235., 36-59.

¹⁴⁴⁸ Lásd erre vonatkozóan: Magos 2017b.

Gyógyszerészhallgatók Segély- és Önképző Egyesületét, amelyet „az egykori Turul erős bástyájának” láttatott.¹⁴⁴⁹

A gyógyszerészhallgatók képviseleti szervezeteinek átalakítása 1948-ban kezdődött meg. Miután a gyógyszerészhallgatók egyesülete tiltakozott a hallgatók érdekeit is sértő 1948. évi gyógyszerészeti törvény tervezete ellen, a kommunisták saját ifjúsági egyesület megszervezése mellett döntöttek.¹⁴⁵⁰ A törvénytervezet mögé felsorakoztak az időközben „áramvonalasított” Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetségén (MEFESZ) belül megalakult „haladó szellemű gyógyszerészhallgatók”, akiket Tabán Egon és Breuer György vezetett.¹⁴⁵¹ A kommunista elkötelezettségű csoport harcot hirdetett az „egyetemen megbúvó reakció” ellen.¹⁴⁵²

A pálya szociális zártságának enyhítése, és a hatalomhoz lojális értelmiség megteremtése érdekében hozzáláttak az egyetemi felvételi eljárás átalakításához is. Ennek részét képezte a felvételi eljárás során a munkás-paraszti származásúak előnyben részesítése, valamint a „demokratikus magatartásnak” a vizsgálata.¹⁴⁵³ A származási szelekció, valamint az 1948. évi gyógyszerészeti törvény – amely megtiltotta a gyógyszertárak adásvételét és örökölhetőségét – azzal a következménnyel járt, hogy

¹⁴⁴⁹ Az ifjúság árulása. AGy, 1947. február 28.; Hozzászólás az ifjúsági problémához. AGy, 1947. március 31.

¹⁴⁵⁰ A Pázmány Péter Tudományegyetem gyógyszerészhallgatói beadványukban hívták fel Olt Károly miniszter figyelmét a törvénytervezettel kapcsolatos problémákra. MNL OL M-KS-283-21-115., 17–20.

¹⁴⁵¹ Az egyetemi ifjúság állásfoglalása. AGy, 1948. május 16. Tanulmányi konferenciánk rövid összefoglalása. AGy, 1948. december 22.

¹⁴⁵² Országos taggyűlésünk. Gyarmati László az egyetemi ifjúság nevében beszél. AGy, 1948. október 30.

¹⁴⁵³ Kata 2013. Honnan indultál és hova tartasz? Egyetemi felvételek. AGy, 1948. szeptember 16.

a hallgatók között a gyógyszerész felmenők száma jelentősen csökkent, ami a korabeli diskurzusban pozitív színben tűnt fel.¹⁴⁵⁴

A gyógyszerészek egyetemi képzésében 1949-ben újabb, kisebb jelentőségű képzési reformra került sor.¹⁴⁵⁵ Témánk szempontjából annyit érdemes megjegyezni, hogy a gyógyszerészképzésben is megjelentek az ideológiai tárgyak, elkezdődött a gyógyszerészképzés szovjet típusú átalakítása.¹⁴⁵⁶ Kötelezővé vált a marxizmus-leninizmus, valamint a „dialektikus materializmus” természettudományos alapelveinek (például micsurinizmus) elsajátítása. Az egyoldalú „kozmodopolitizmus” kiküszöbölése, valamint a „haladó tudományok” megismerése érdekében pedig bevezették az orosz nyelv oktatását is.

Ahogy azt korábban említettem, az Orvos-Egészségügyi Szakszervezet 1949. évi megalakulását követően Weil Emil főtítkár kísérletet tett rá, hogy a szakszervezetnek nagyobb befolyása legyen a káderpolitikára, de ezen kísérlete az MDP ellenállásába ütközött. A gyógyszerészek esetében az államosítás egyébként is új helyzetet teremtett. Minden gyógyszerész valamely nemzeti vállalat alkalmazásába került. Ezzel együtt a káderezéssel kapcsolatos teendők a szakszervezettől a nemzeti vállalatok személyzeti osztályához kerültek. Az 1950-ben végrehajtott államosítással egy időben a gyógyszertárak volt tulajdonosait át kellett helyezni másik gyógyszertárba, és lehetőség szerint alacsonyabb munkakörbe kellett őket kinevezni.¹⁴⁵⁷ Ez korántsem volt teljes körű, és nem azonnal, hanem időben elhúzódva zajlott le.

¹⁴⁵⁴ Dr. Csipke Zoltán egy. c. rk. tanár évnnyitó beszéde. Soraitokban a munkások és dolgozó parasztok gyermekei.... AGy, 1948. november 16.

¹⁴⁵⁵ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 3.171/4/1949. (196) V. K. M. számú rendelete.

¹⁴⁵⁶ Az új gyógyszerészképzés. AGy, 1949. szeptember 30.

¹⁴⁵⁷ Mohr 2003: 32.

A kisebb vidéki gyógyszerterek tulajdonosai közül többen is a saját gyógyszerterükben maradhattak, aminek oka vélhetően a munkaerőhiány lehetett. Koós Zoltán minisztériumi tisztviselő már az államosítást megelőzően felhívta a figyelmet arra, hogy az eltávolított „reakciós” gyógyszerészek helyére nincs megfelelő utánpótlás.¹⁴⁵⁸ A volt tulajdonosok áthelyezésének végrehajtását már a nemzeti vállalatok, illetve a budapesti székhelyű Gyógyszertári Központ végezte. A minisztérium azonban nem nézte jó szemmel, hogy több esetben helyben hagyták a régi tulajdonosokat és bérelőket. 1950. november 28-án Papp Ferenc minisztériumi főosztályvezető levélben sürgette a Gyógyszertári Központot, hogy a megyei gyógyszerteri nemzeti vállalatoknál érje el a helyben hagyott volt tulajdonosok mielőbbi áthelyezését.¹⁴⁵⁹

A nemzeti vállalatok kimutatásából tudható, hogy 1950 november környékén 111 gyógyszerter-tulajdonos még korábbi gyógyszerterében dolgozott, ami az összes gyógyszerész kevesebb, mint 10%-a volt. A helyben hagyást általában a gyógyszerészek idős korára, betegségére, családi és szociális helyzetére tekintettel, vagy éppen politikai okokból engedélyezték. Megyénként eltérő volt az áthelyezésekkel kapcsolatos gyakorlat. Zalaiban és Nógrádban senkit, de Nagy-Budapesten is csak négy gyógyszerészt hagytak meg helyben. Ezzel szemben Bács-Kiskun megyében 16 főt, ráadásul mindegyiküket felelős vezetői beosztásban. A minisztérium arra is felhívta a figyelmet, hogy a helyben hagyásokról a nemzeti vállalatok nem dönthetnek saját hatáskörben, a méltányossági kérelmeket a minisztériumnak kell elbírálnia. A minisztérium vélhetően attól tartott, hogy a személyes nexusok miatt túl sokakat hagynak meg volt gyógyszerterükben.

¹⁴⁵⁸ MNL OL XIX-C-1-r-3172/K/7/1950.

¹⁴⁵⁹ MNL OL XIX-C-1-r-3172/GY/77/1950.

Az iratanyagot átnézve megállapítható, hogy a végrehajtásban a minisztérium valóban szigorúbb volt. Az általam átnézett minisztériumi dokumentumok között nem találtam olyat, ahol méltányossági okokból engedélyezték volna a gyógyszerész helyben hagyását. Többször a helyi pártvezetés, a helyi párttitkárok kérték a gyógyszerészek helyben hagyását. A szanyi gyógyszerter-felelős vezetőjének helyben hagyását a helyi MDP, DÉFOSZ és DISZ elnöke, valamint az MNDSZ titkára „a nép nevében, községünk lakosságának kívánságának megfelelően” támogatta, de eredménytelenül. A kérelmekre a káderkérdésért felelős Kovács György minisztériumi főelőadó válaszolt kioktató, cinikus hangnemben:

Az államosításról szóló törvényerejű rendelet írja elő azt, hogy a gyógyszerészeket, akik felelős vezetők vagy bérlők voltak, át kell helyezni. A törvényeket a dolgozók érdekében a dolgozók hozzák. Természetes[en] nekünk a törvényeket mindenkor be kell tartani. Helyes az, hogy a falu népe így megszerette a jól dolgozó gyógyszerészt és reméljük, hogy a mostani gyógyszerészt is meg fogja szeretni, annál is inkább, mert ez már a nép érdekeit szolgálja. A múlt gyógyszerészei nem a nép érdekeit tartották szem előtt, akkor sem, amikor segítették a népet, hanem azt, hogy minél nagyobb hasznuk legyen.¹⁴⁶⁰

Szintén jó ajánlólevelet kapott a helyi MDP-től a kővágóörsi gyógyszerész, akinek helyben hagyását azzal indokolták, hogy „nagyfontosságú politikai munkát végez oktatási, kádernevelési és népnevelői vonalon”. A minisztérium a kérést elutasította:

¹⁴⁶⁰ MNL OL XIX-C-1-r-3172/B/66/1950.

Hernádi János kövágóörsi gyógyszerésznek új munkahelyén is be kell bizonyítania odaadó és lelkiismeretes munkájával, hogy bárhol, ahova a dolgozó nép bizalma állította, eleget tesz a szocializmust építő munkában a reábízott feladatoknak.

A minisztérium külön levélben hívta fel a figyelmét a helyi pártbizottságnak, hogy a rendelet végrehajtása mindenkire nézve kötelező, az áthelyezett gyógyszerészt pedig „semmiféle károsodás nem éri, nem tekinthető ez büntetésnek, hanem megtiszteltetés az, amikor Kormányunk az Alkotmányunkban lefektetett munkához való jogot biztosítja részére”.¹⁴⁶¹ A különböző indoklásokból is nyilvánvaló, hogy a minisztériumban is tisztában voltak azzal, hogy az áthelyezésekkel komoly érdeksérelmet okoztak a gyógyszerterek volt tulajdonosainak és bérlőinek. A dégi MDP is hiába kérte a helyi gyógyszerész helyben hagyását, a minisztérium azzal utasította el kérelmüket, hogy „helytelen lenne, ha a volt tulajdonosok áthelyezését mint egyéni büntetést fognák fel, holott ezáltal nevezett sem kerül hátrányos helyzetbe”.¹⁴⁶² Amennyiben tehát valaki arra hivatkozott, hogy az áthelyezés valamilyen méltánylást érdemlő érdeksérelmet okozott neki, akkor is ugyanazzal a cinikus, kioktató válasszal kellett beérnie:

[...] népi demokratikus államunk a szocializmus építése közben mindenkinek kötelességévé teszi, hogy önfeláldozóan, a kisebb-nagyobb egyéni nehézségeket az útból elhárítva, a munkához való megváltozott

viszonyukon keresztül álljanak helyt a maguk munkahelyén és önfeláldozó munkát fejtsenek ki bármely munkahelyen, ahova őket a nép bizalma helyezte.¹⁴⁶³

Kérelmük mellé hiába csatolták a gyógyszerészek a helyi kommunista szervezetek és a helyi MDP támogató állásfoglalását. A minisztérium a legkiválóbb kommunistákkal sem tett kivételt, attól tartva, hogy „precedens teremtése esetén a hasonló kérelmek tömege fog következni”.¹⁴⁶⁴ A kommunista elkötelezettségű gyógyszerészek tehát azt kapták jutalmul, amit mások büntetésül. Pedig az államosítás nem csak azzal a következményekkel járt, hogy megfosztották vagyonuktól a volt tulajdonosokat és bérlőket. Az erőszakos áthelyezés sok esetben családok szétszakítását eredményezte, vagy a gyógyszerészeket többórás ingázásra kényszerítette, vagy rosszabb lakhatási feltételekkel járt együtt. Az áthelyezésekkor a méltányossági szempontokat is teljesen figyelmen kívül hagyták. A Borsod megyei Sata gyógyszerésze azért kérte ideiglenesen Budapestre történő áthelyezését, hogy halálosan beteg édesanyját egyetlen gyermeként ápolhassa. Hiába tett ígéretet arra, hogy édesanyja halálát követően bárhol vállal állást az országban, a minisztérium kérését nem teljesítette.¹⁴⁶⁵

Még arra is akad példa, hogy a visszahelyezési kérelem miatt vizsgálatot indítottak egy gyógyszerész ellen. A helyi MDP és több száz komádi lakos szintén kérte a korábbi gyógyszerész visszahelyezését a településre. Kérelmükben annyira pozitívan

¹⁴⁶¹ MNL OL XIX-C-1-r-3172/B/79/1950.

¹⁴⁶² MNL OL XIX-C-1-r-3172/GY/64-10/1950.

¹⁴⁶³ MNL OL XIX-C-1-r-3172/GY/64-6/1950.

¹⁴⁶⁴ MNL OL XIX-C-1-r-3172/GY/64-5/1950.

¹⁴⁶⁵ MNL OL XIX-C-1-r-3172/GY/64-8/1951.

mutatták be a helyi lakosság és a gyógyszerész között kialakuló viszonyt, hogy felmerült a minisztériumi alkalmazottakban a gyanú, hogy a gyógyszerész – miközben tanácsokkal látja el a helyi lakosságot – esetleg átlépte a határt az orvosi és gyógyszerészi hivatás között. Kezdeményezték ezért, hogy kuruzslás gyanúja miatt indítsanak vizsgálatot. Így a jó szándékú és meglehetősen hangvételű lakossági kezdeményezés hatósági vizsgálatba torkollott.¹⁴⁶⁶

1951-ben a Gyógyszertári Központ által foglalkoztatott gyógyszerészek száma megközelítőleg 5500 fő volt.¹⁴⁶⁷ Az államosítás végrehajtása során tapasztalt visszaélések, a nyomasztó káderezés, a romló lakhatási és munkakörülmények és egyéb hatósági vegzálások miatt a gyógyszerészek tömegesen igyekeztek a gyógyszertári szolgálat helyett más munkát keresni. Emiatt jelentős szakemberhiány alakult ki, ami részben megmagyarázhatja, hogy miért csökkent 1950 és 1953 között a gyógyszertárak száma 1423-ról 1354-re. Az egyetemről kikerülő fiatal gyógyszerészek tömegesen hagyták el a pályát. Egyes adatok szerint az 1950-ben és 1951-ben végzett hallgatók 75%-a nem kívánt gyógyszertárban elhelyezkedni, elsősorban az alacsony kereseti lehetőségek miatt. Köztudott volt ugyanis, hogy az intézeti (például kórházi) gyógyszertárakban és a gyógyszervegyészeti gyárakban a fizetések magasabbak voltak.

A munkaterhek intenzív növekedésére és a munkakörülmények romlására utal, hogy 1950 és 1954 között a gyógyszerfogyasztás közel megkétszereződött, miközben a gyógyszerészek száma szinte stagnált, mindössze 6%-kal emelkedett.¹⁴⁶⁸

A gyógyszerfogyasztás emelkedése mögött két tényező állt. Egyfelől a gyógyszerek árának az állami támogatás miatt bekövetkező csökkenése, másfelől a biztosítottak számának intenzív növekedése. A társadalombiztosítás terhére kiváltott gyógyszerek állami támogatásának magas mértéke jelentős költségvetési deficitet okozott (egyes számítások szerint évi 100 millió forintot), ezért felmerült a gyógyszerfogyasztás visszaszorítása.¹⁴⁶⁹

A munkaerőhiány leküzdése érdekében 1951-ben szigorítottak a személyzeti politikán, és kezdetét vette a frissen végzett gyógyszerészek központi utasításra történő elhelyezése, kényszerfoglalkoztatása, amelyről az egyetemi káderbizottság és az Egészségügyi Minisztérium rendelkezett.¹⁴⁷⁰ 1950-ben a munkaerőhiány leküzdésének érdekében elindították az alacsonyabb végzettséget biztosító kétéves egyetemi tanfolyamot is. A kísérlet azonban sikertelennek bizonyult, a képzés rövid időn belül megszűnt.¹⁴⁷¹

Nem ítélték meg egyszerűen, hogy az államosítás hatására a gyógyszertárakban folyó szakmai munka színvonala hogyan változott, de az tudható, hogy a gyógyszerek minőségét több esetben is súlyos kritika érte. A Gyógyszertári Központ a felmerült kritikákat részben az analitikai eszközök hiányában, részben az elavult eszközállományban jelölte meg, amelyek nem tették lehetővé az elegendő gyógyszervizsgálat elvégzését. A legnagyobb problémát azonban ők is abban látták, hogy az újonnan kinevezett gyógyszerészek nem látták el olyan színvonalon és olyan lelkiismeretesen a munkát, mint a volt tulajdonosok.¹⁴⁷²

¹⁴⁶⁶ MNL OL XIX-C-1-r-3172/GY/64-5/1950.

¹⁴⁶⁷ MNL OL XIX-C-1-r-3061/Gy/49-1951.

¹⁴⁶⁸ MNL OL M-KS-276-96-17., 108.

¹⁴⁶⁹ MNL OL M-KS-276-65-346., 57-59.

¹⁴⁷⁰ Mohr 2003: 35. MNL OL M-KS-276-65-345., 124-126.

¹⁴⁷¹ Rádóczy 1987: 57.

¹⁴⁷² MNL OL XIX-C-1-r-3172/B/82/1951.

A Horthy-korszak gyógyszerészi elitjével szembeni eljárások

A gyógyszerészi elit módszeres számbavételéhez jó alapot nyújt-hatnának a különböző gyógyszerészi évkönyvek, almanachok, amelyek rendre felsorolták a minisztériumi tisztviselőket (politikai elit), a kutatóintézetekben dolgozó gyógyszerészeket, az egyetemi oktatókat (tudományos elit), a gyógyszerészi egyesületek és szervezetek tisztségviselőit, és a folyóiratok munkatársait (szakmai elit), valamint az intézeti és magángyógyszertárak tulajdonosait, illetve személyzetüket.¹⁴⁷³ A listát természetesen még lehetne bővíteni például az országgyűlési képviselőkkel (politikai elit), a gyógyszeripari vállalatok tulajdonosaival és vezető tisztviselőivel, vagy lokális szinten a virilisekkel (vagyonai elit). Azonban az almanachok csak 1944-ig jelentek meg rendszeresen. 1947-ben és 1948-ban kiadtak még két évkönyvet, majd az 1970-es évekig hosszú szünet következett.¹⁴⁷⁴ Mivel az eliten belüli változások igen intenzívek voltak 1948 után is, így a bekövetkező változások elemzésére az évkönyvek nem adnak lehetőséget, hasonlóan informatív forrásanyag azonban nem áll rendelkezésre a módszeres anyaggyűjtéshez. E helyütt arra teszek kísérletet, hogy a Horthy-korszak gyógyszerészi elitjéhez tartozó személyekkel szembeni retorziókat bemutassam. A korábbi gyógyszerész elit eltávolításának, el lehetetlenítésének eszközeit az igazolási és népbírósi eljárások, valamint az államosítások jelentették.

¹⁴⁷³ Elit alatt a társadalom különböző szféráiban kialakult intézmények, szervezetek vezető pozícióban lévő tagjait értjük. Részletes fogalomtörténeti áttekintést nyújt: Kovács 2011.

¹⁴⁷⁴ *Gyógyszerészek naptára 1947*, BGYT évkönyve, 1948.

Természetesen volt némi folytonosság az eliten belül a Horthy-korszakhoz képest. A BGYT felszámolásának bemutatásakor már utaltam Löcherer Tamás esetére, aki a két világháború között a MAGYOE vezető tisztviselője és több folyóirat szerkesztője volt. Tauffer köréhez tartozva tevékenyen részt vállalt a zsidóságra nézve hátrányos rendelkezések, köztük a második zsidótörvény enyhítésében. 1945 után is vezető szerepet vállalt mind a BGYT-ben, mind az OGYE-ban. Az új politikai rendszerrel való együttműködési szándékára utal, hogy a kommunista hatalomátvételt követően is a BGYT élén maradt, egészen annak felszámolásáig. 1949-ben gyógyszertárát retorziós alapon államosították.¹⁴⁷⁵ Több, az elithez sorolható személy azonban teljesen elkerülte a számonkéréseket. Köztük volt Mozsonyi Sándor egyetemi tanár is, akinek karrierjében annak ellenére sem következett be törés (1951-ben a Budapesti Orvostudományi Egyetem dékánhelyettese lett), hogy korábban a Rákóczi Bajtársi Egyesület magistereként nyilvánosan is tett antiszemita megjegyzéseket.¹⁴⁷⁶ Az elítváltas tehát közel sem volt teljes vagy általános.

Tudományos elit

Tudomásom szerint az egyetemi oktatók elleni eljárások közül eddig egy esetet dolgozott fel a szakirodalom, nevezetesen Mikó Gyulának, a Debreceni Orvostudományi Egyetem Gyógyszertár vezetőjének eltávolítását.¹⁴⁷⁷ Az igazolóbizottság már 1945-ben

¹⁴⁷⁵ MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-32/1949.

¹⁴⁷⁶ Mozsonyi professzor intelmei az ifjúsághoz. *GyK*, 1941. december 20.

¹⁴⁷⁷ Tatár 2004.; Az egyetemi oktatók megrostálására vonatkozóan lásd Huszár 2005: 21–27.

elítélte a „jobbboldalisággal” vádolt Mikót, akit fellebbezését követően a népbíróság végül felmentett. 1948-ban újra vizsgálatot indítottak ellene az egyetemi gyógyszerertárban állítólag elkövetett szabálytalanságok miatt. Az egyetem – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból irányított és sürgetett – vizsgálata alapján igazoltnak látta a Mikó elleni vádat, ezért 1950-ben nyugdíjazták az idős professzort.

Atzél Elemért – aki a Pázmány Péter Tudományegyetem oktatója, és 1944-ig a Belügyminisztérium gyógyszerészeti osztályának vezetője volt – minden vád nélkül igazoltak a világháborút követően.¹⁴⁷⁸ Igaz, hogy Atzél a zsidótörvények bevezetésének idején minisztériumi alkalmazásban állt, de széles körű egyetértés volt a tekintetben, hogy a zsidótörvények felpuhításában, a zsidóság érdekeit szolgáló módosításában aktívan részt vett. Saját bevallása szerint neki volt köszönhető, hogy a második zsidótörvény értelmében a gyógyszerertárakat időben elhúzóda, kártérítés ellenében sajátították ki.¹⁴⁷⁹ Ennek ellenére a baloldali pártok részéről folyamatos támadás érte. Esetleges újbóli minisztériumi kinevezése ellen a szociáldemokrata gyógyszerészek és a szakszervezet is élesen tiltakozott.¹⁴⁸⁰ Az egyetemen továbbra is oktató Atzél ellen 1948-ban nyilvános támadás indult. A Gyógyszerész című lapban „reakciós propaganda” terjesztésével vádolták meg, amiért egyetemi előadásokon bírálta a gyógyszerertárak államosítására vonatkozó elképzeléseket.¹⁴⁸¹ A lap sürgette Atzél eltávolítását, aki a „fasizmus felé csábítja” a hallgatókat.¹⁴⁸² Nem

¹⁴⁷⁸ BFL XVII.1627 – 269/b. Igazolóbizottság jegyzőkönyvei, 1945. május 21., illetve 1945. június 5.

¹⁴⁷⁹ BFL XXV.1.a-3251-1945.

¹⁴⁸⁰ MNL OL M-KS-283-21-114., 2.; PIL XII-42-23.

¹⁴⁸¹ Az ifjúság félrenevelése. AGy, 1948. március 31.

¹⁴⁸² Az Acél olló. AGy, 1948. április 16.

tudjuk, mikor és milyen körülmények között, de Atzél végül eltávolították az egyetemről.

Hasonlóan járt Wéber Dezső, a Pázmány Péter Tudományegyetem magántanára is. Az igazolóbizottság gyógyszerertárának vezetésétől három évre eltiltotta, mivel alelnöke volt a BGYT-nek, patrónusa a Rákóczi Bajtársi Egyesületnek, és tagja a Gyógyszerészek Turista Társaságának, valamint a Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének.¹⁴⁸³ A felülvizsgálat során – Mozsonyi közbenjárásának köszönhetően – felmentették a vádak alól, de a kommunista hatalomátvételt követően újból támadás indult ellene. A szakszervezet – nyomás alá helyezve Wébert – igyekezett elérni, hogy az egyetemi posztjáról lemondjon. Ennek érdekében elhatározták, hogy a szakszervezet felveszi vele a kapcsolatot és „tisztázza vele az egyetemen folytatott oktató munkájának kérdését, helyesebben írásban jelentse ki, hogy ilyen tevékenykedéstől önkéntesen visszavonul” (sic!).¹⁴⁸⁴ Ezt követően a szakszervezet lapja is nyilvános sajtókampányt indított ellene.¹⁴⁸⁵ A nem szűnő támadások következtében – tisztázatlan körülmények között – Wéber Dezső távozott az egyetemről, és az államosításig gyógyszerertárban dolgozott.

A szakmai elit: az egyesületi vezetők, szerkesztők és publicisták elleni eljárások

A lapszerkesztők és publicisták elleni támadások már a háború lezárásának évében elindultak. Erre utal az a névtelen feljelentő le-

¹⁴⁸³ BFL XVII.1627 – 269/b. Igazolóbizottság jegyzőkönyvei, 1945. június 5., 1945. november 14.

¹⁴⁸⁴ Kiemelés: M. G. PIL XII-42-233., 34-38.

¹⁴⁸⁵ Hírek. AGy, 1948. június 30.

vél, amelyet a Szovjetunió nagykövetségének küldtek 1945. szeptember 12-én. A feljelentésben a *Gyógyszerési Szemle* szerkesztőit és publicistáit a „Szovjetunió politikai rendszere, annak vitéz hadserege és generalisszimusa elleni” izgatással, valamint „reakciós szervezkedéssel” vádolták meg.¹⁴⁸⁶ Nem tudjuk, hogy mi volt a célja és következménye a levélnek, de publicisztikai tevékenységük miatt több gyógyszerész-szakíró ellen is népbíróági eljárást indítottak. A népbíróságokról szóló 1945. VII. törvénycikk 17 §-a alapján a megfogalmazott vád leggyakrabban a következő volt:

[...] népellenes vétségben bűnös az, aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt, rádió útján vagy egyébként, nyilvánosan népellenes vagy demokráciaellenes intézkedések meghozatalát sürgette, vagy a meghozottakat feldicsérte, aki kényszerű szükség nélkül a nép- vagy demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött.

a) „A karrierista”

A MÉP politikusát, a keresztény gyógyszerész mozgalomban is aktív szerepet vállaló Molnár Antalt is népbíróság elé állították.¹⁴⁸⁷ Tevékenységét korábban részletesen bemutatam, ezért itt csak utalok rá. A pestszentimrei gyógyszerész a második zsidótörvény idején tűnt fel a kari közéletben. Először sikerült elérnie a zsidó gyógyszerészek kiszorítását a MAGYOE Budapestvidéki Kerületének vezetőségéből, majd felhívásban kérte a többi kerületet, hogy hozzájuk hasonlóan hajtsák végre az árjá-

¹⁴⁸⁶ BFL XVII.1627 – A bizottság működésére vonatkozó iratok.

¹⁴⁸⁷ Népbíróági pere: BFL XXV.1.a-1946-1147; BFL VII.5.e-20605-1949.

sítást.¹⁴⁸⁸ 1938-ban több társával együtt létrehozta a Keresztény Magyar Gyógyszerészek Asztaltársaságát, amely célul tűzte ki a „magyar faj, a kereszténység szupremáciájának biztosítását”, valamint a MAGYOE vezetőségének leváltását, hogy helyüket „kizárólag őskeresztény, gyakorló gyógyszerészek” vegyék át.¹⁴⁸⁹ Molnár több cikket szentelt a fajvédelem kérdésének, sürgette a gyógyszertárak és a „zsidó szellemiség végvárait” jelentő egyesületek árjásítását.¹⁴⁹⁰ Molnár fajvédelmi gondolatait később kis könyvecskében és további cikkekben is kifejtette.¹⁴⁹¹

Népbíróági perében a vádat publicisztikai tevékenységére, illetve egy törvényhatósági bizottsági ülésen elhangzott beszédére építették. Ez utóbbi felszólalásában arra tett javaslatot a törvényhatósági bizottságnak, hogy kezdeményezzék a kormány-nál, miszerint a zsidók csak zsidó érdekvédelmi szervezetekben vállalhassanak vezető szerepet. A tanúk többnyire egyetértettek abban, hogy Molnár második zsidótörvény idején történő feltűnése és politikai szerepvállalása pálfordulás volt. Márkus Dezső szociáldemokrata gyógyszerész azt vallotta, hogy Molnár „szociális gondolkozása miatt eszményképem volt, de ekkor a jobb-
oldal mellé állott.” Többen is egyetértettek abban, hogy Molnár politikai szerepvállalásának okát kari pályájában kell keresni. Budanovits Tibor, az OGYE elnöke és miniszteri biztosa is úgy vélte, hogy „Molnár Antalnak, akinek a politikánál is céljai voltak,

¹⁴⁸⁸ Budapestvidéki gyógyszerészek közgyűlése. *NF*, 1938. május 22.

¹⁴⁸⁹ Felhívás keresztény magyar gyógyszerészekhez. *NF*, 1938. május 29.; „Legyen a gyógyszerész- egyesület vezetősége elsősorban magyar és keresztény!”. *Magyarország*, 1938. június 14.

¹⁴⁹⁰ A fajvédelem és a magyar értelmiség. *NF*, 1938. május 22.; A zsidó szellemiség végváraitól. *NF*, 1939. január 22.

¹⁴⁹¹ Molnár 1941; Fajvédelem és gyógyszerészet. *NF*, 1944. július 23-i, augusztus 13-i és augusztus 20-i számában.

a karnál is el akart egy illusztrisabb pozíciót foglalni és mint jó szónok, amikor a vidéki patikusok feljöttek, igyekezett maga köré gyűjteni és hangolni a gyógyszerészeket és így sikerült neki az alelnöki székbe beülni.”¹⁴⁹² Gróff Gyula, a MAGYOE korábbi ügyvezető igazgatója (aki nem mellesleg szintén Taufferék kiszorítását követően került pozícióba) is úgy vélte, hogy „Molnár politikai beállítottságának egyik fő oka az a feltűnő érvényesülési és szereplési vágy volt, ami őt minden cselekedetében jellemezte.” Molnár a tetteit azzal indokolta, hogy javaslataival kívánta enyhíteni „a második zsidótörvénnyel kapcsolatban kialakult helyzetet.” Azért javasolta a zsidók kiszorítását az egyesületek vezetéséből, mert azt remélte, „hogy ha ilyen kisebb jelentőségű áldozatot rakok a zsidóság vállára, ezzel megmentem a nagyobb áldozatoktól és szenvedésektől.” Politikai szerepvállalását illetően pedig azt állította, hogy Teleki Pál halálát követően – a külpolitikában beállt változások miatt – szembekerült a kormánypárttal is: „teljes mértékben szembe fordultam úgy a kormánypárt szélsőséges, mind a nyilaskeresztes pártok minden törekvésével. Ezt utóbbit igazolhatják [...] a Gyógyszerészi Szemlében megjelent dr. Tauffer Gábor nyilaskeresztes országgyűlési képviselő országos elnököt támadó cikkeim.” Csak éppen azt felejtette el megemlíteni Molnár, hogy az országos politikai életben nem sok vizet zavaró Tauffert éppen azért buktatták meg, mert a második zsidótörvénynél a zsidóság érdekében járt el. Molnárt végül felmentette a népbíróság, mert publicisztikai tevékenysége elévült, és elfogadták indoklását, miszerint az egyesületek árjásítását a zsidóság érdekében követelte.

¹⁴⁹² Budanovits itt vélhetően az 1938-ban Balatonfüreden megtartott éves közgyűlésre utal, ahol Molnárek támadást intéztek Taufferék ellen. Lásd az árjásításra vonatkozó fejezetet.

b) A politikai rendőrség látókörében

Nem véletlen, hogy a szovjet nagykövetségnek küldött névtelen levélben név szerint is megemlítték Putnoky Istvánt, aki a világháború előtti és utáni gyógyszerészi közélet egyik meghatározó alakja volt. Tagja volt a MAGYOE vezetőségét megbuktatni szándékozó Keresztény Gyógyszerész Frontnak, de más adatok is utalnak antibolsevista és antiszemita érzelmeire. A *Gyógyszerész az Isten szeméhez* című regényében negatívan mutatta be a Tanácsköztársaság időszakát, és írt egy nem éppen ízléses cikket a Beregszászról elhurcolt Rotthmann Ignác zsidó patikusról.¹⁴⁹³ Nem véletlen tehát, hogy a háborút követően a Gyáriparosok Országos Szövetségének főtitkáráként dolgozó Putnoky mint „ismert háborús uszító, fasiszta” ellen sajtókampány indult, és a politikai rendőrség látókörébe is bekerült.¹⁴⁹⁴

c) Az antiszemiták

Szintén vád alá helyezték Kováts Aladárt, aki a Keresztény Gyógyszerész Front tagjaként annak hétpontos programját is publikálta. A zsidóság pályáról történő kiszorítását, valamint a zsidóknak hasznot hajtó gyári készítmények elleni küzdelmet megcélzó programot korábban szintén ismertettem.¹⁴⁹⁵ Az ügyészség éppen erre a *Keresztény Gyógyszerész* című folyóiratban megje-

¹⁴⁹³ Putnoky. 2002; Felvidéki napló. GySz, 1939. augusztus 12.

¹⁴⁹⁴ A gyógyszer-GYOSZ, Putnoki főtitkár, az Árhivatal és a megfizethetetlen orvosság titka. *Igaz Szó*, 1947. szeptember 3.; Miért drága a gyógyszer? *Szabadság*, 1947. január 31. (3) 25. 5. Feltárára váró iratanyaga az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában megtalálható ÁBTL V-98888 jelzet alatt.

¹⁴⁹⁵ Mit akar a „Keresztény Front”? *KGy*, 1939. április 29.

lent programra építette a Kováts elleni vádat. Védekezésében Kováts azt állította, hogy nem numerus nullust, csupán arányos képviselőt, azaz numerus clausust követelt. Valójában zsidómentes kamarát követelt. Sőt, azt is állította, hogy a politizálást „a zsidók brutális és embertelen üldözését látva” abbahagyta. Kifogásolta továbbá, hogy a vádirat „csak kiszakított részeket, egyes mondatokat citál, ahelyett, hogy az egész cikket a maga egészében tenné bírálat tárgyává.” Árulkodó, hogy még a védekezésében is antiszemita érvelést használt Kováts:

Vitán felül áll ugyanis, hogy a cikkben nem a zsidóságon van a hangsúly, hanem a nagytőkén és csak az szűr szemet, hogy a cikk megállapítja, miszerint a gyógyszerészeti gyárak csaknem kivétel nélkül zsidó tőkések kezén voltak. Ez igazság, s az sem vitás, hogy a tőke nélküli keresztény gyógyszerészek képtelenek voltak a gyárakkal szemben konkurrálni.

Az ítélet ugyan nem lelhető fel az ügyiratban, de az tudható, hogy először felmentették a vádak alól, majd később – az igazoló bizottsági eljárást jóváhagyva – öt évre eltiltották foglalkozásától.¹⁴⁹⁶ Érdekes körülmény, hogy Kováts feleségét szintén nem igazolták, mivel „férjével egyetértett.”¹⁴⁹⁷ A rokonok ilyen jellegű megbélyegzése egyáltalán nem volt egyedi.

¹⁴⁹⁶ BFL XXV.1.a-3863-1945. Érdekes körülmény, hogy a vád egyik tanúja a Kovátsék patikáját 1945 áprilisa óta vezető hatósági kezelő volt, aki szintén a patika vezetése miatt konfliktusba került a Kováts családdal, így elfogulatlansága kétséges. Egy népbírói tárgyalásról. AGy, 1947. május 31.

¹⁴⁹⁷ BFL XVII.1627 – Névjegyzék, illetve BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. november 1.

A Keresztény Gyógyszerész Front harmadik alapítója, Lévolt István ellen meglehetősen sok terhelő adat gyűlt össze.¹⁴⁹⁸ Lévolt alapítója volt a Keresztény Gyógyszerész Frontnak, és felelős szerkesztője a *Keresztény Gyógyszerésznek*, amelyben több antiszemita cikk is napvilágot látott. A folyóiratban maga is közölt egy antiszemita cikket, amelyben a zsidóság „kórokozó szerepét” mutatta be.¹⁴⁹⁹ Tagja volt a Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének, amelyet maga sem tagadott az eljárás alatt. Ráadásul a Sztójay-kormánytól zsidótól megvont gyógyszerértési jogosítványt kapott Egerben, amelyet tisztázatlan körülmények között vett át a tulajdonostól, és szinte teljesen kifosztva adott vissza az elhunyt gyógyszerész örököseinek a háborút követően.

A gyógyszerészi közéletben sokan egyetértettek abban, hogy a második zsidótörvény idején elindult antiszemita mozgalom egyik legfontosabb alakja Lévolt volt. Margittay Tibor valómásában úgy jellemezte Lévoltot, mint aki a szakmában „mint jobboldali nyíl van nyilvántartva, antiszemita nyilatkozatai és érzelme köztudomású.” Vegyük sorra a Lévolt ellen megfogalmazott vádakokat.

Lévolt 1944-ben vette át Preszler Ármin zsidó gyógyszerész egri patikáját. Védekezése szerint azonban csupán strómanként járt el, Preszler kérésére igényelte a patikát, amit korrekt leltár mellett vett át. Mivel Preszler Ármin a holokauszt áldozata lett, ezért tanúvallomást csak a fia, István tudott tenni. A háború idején munkaszolgálatot teljesítő István azonban az átruházás körülményeiről nem tudott semmit, csak a háborút követően találkozott Lévolttal, aki őt „igen kedvesen” fogadta, és a család

¹⁴⁹⁸ BFL XXV.1.a-4051-1945.

¹⁴⁹⁹ Különlegességi konjunktúra és a zsidóság kapcsolata. KGy, 1939. április 29.

gyógyszertárát is visszaadta. Érdekes, hogy nem tulajdonítottak a népbíróági eljárás során különösebb jelentőséget Preszler Margit tanúvallomásának, aki viszont jelen volt a patika átruházásánál. Margit nem tudott róla, hogy Lévolt stróman lett volna („nincs tudomásom arról, hogy őt bárki is kérte volna fel arra, hogy vegye át a gyógyszertárát”), és az átadás idején Lévolt fellépését kifejezetten agresszívnek, fenyegetőnek mutatta be. Margit szerint, amikor Lévolt megjelent a patikában, kijelentette, hogy „mars ki innen zsidó, elég jó napokat láttatok, és tovább nem tűrlek benneteket, ha egy órán belül ki nem mentek a patikából, akkor összetörlek benneteket, mint a kutyákat.”

A népbíróági eljárás során elsősorban Lévoltnak az antiszemita Keresztény Gyógyszerész Fronttal fennálló kapcsolatait; illetve a *Keresztény Gyógyszerész* című folyóiratban betöltött szerepét vizsgálták. Lévolt védekezésében maga sem tagadta, hogy részt vett a Keresztény Gyógyszerész Front megalapításában, amely elmondása szerint azzal a céllal jött létre, hogy „az eddigi vezetőséget megbuktassuk, másrészt a zsidó gyógyszerészek túlkapásait szervezeten ellensúlyozzuk.” (sic!) Miközben tehát maga is elismerte a KGYF antiszemita céljait, tagadta, hogy a „szélsőjobboldali hangnemben” megírt *Keresztény Gyógyszerész* laphoz köze lett volna:

én is hozzájárultam a Keresztény Gyógyszerész kiadásához úgy elvileg, mint anyagilag, de mégis megdöbbenéssel vettem tudomásul, hogy a Keresztény Gyógyszerész felelős szerkesztőjeként és kiadójaként én vagyok megnevezve. [...] Csak a lap kézhez vétele után láttam, hogy szélsőjobboldali hangnemben van megírva, utána rögtön felkerestem Szász Tihamért és tiltakoztam a névemmel való visszaélés ellen.

Lévolt védekezését lényegében arra építette, hogy Szász Tihamért tette mindenért felelőssé, aki – legalábbis Lévolt állítása szerint – a folyóirat valódi szerkesztője volt, és aki a Lévolt neve alatt megjelent antiszemita cikket is írta, sőt aki a KGYF nevében „fasiszta röplapokat” terjesztett. Hogy ez csupán védekezési stratégia volt, vagy valamilyen személyes konfliktus volt köztük, nem tudható.

Lévoltot ellentmondásoktól hemzsegő tanúvallomásai ellenére – amelyben maga is igazolta kötődését az antiszemita mozgalomhoz – felmentették. Ezt részben a népügyészségnek köszönhette, amely csupán egy vádpontban, az antiszemita cikk megírása miatt emelt vádat ellene. A népbíróság azonban – elévülés miatt – ezt a vádpontot nem is vizsgálta érdemben. Lévolt egyébként a politikai széljárást jó érzékkel felismerve 1945-ben belépett az MKP-ba.

d) Az antibolsevista

A Szász Tihamér elleni népbíróági per megértéséhez közelebb visz minket, ha röviden áttekintjük Szász nyilvánosan is megismerhető közéleti-szakmai élettörténetét.¹⁵⁰⁰ Ahogy azt a Tanácsköztársaságról szóló fejezetben említettem, 1918-ban egyik alapítója volt az alkalmazotti mozgalmon, a MGYOSZ-on belül az antikommunista, államosítást ellenző „Százas Bizottságnak.” Szerepvállalása miatt a proletárdiktatúra idején vidékre menekült, majd az ellenforradalmi időszakban az újjászerveződő alkalmazotti mozgalomban vállalt szerepet: vezető tisztviselője volt a GYGYOSZ-nak (később az Országos Gyógyszerész Szövetségnek) és felelős szerkesztője az alkalmazottak folyóiratának,

¹⁵⁰⁰ BFL XXV.1.a-3251-1945.

a *Gyógyszerészek Lapjának*.¹⁵⁰¹ 1922-ben kivált az alkalmazotti mozgalomból, miután a zemplénagárdi gyógyszerertár tulajdonosa lett, amit 1925-ben Ricsére helyezett át. A gyógyszerészi közéletben az 1930-as évek második felében lett ismét aktív. Szerkesztője lett az 1936 és 1944 között megjelenő *Gyógyszerészi Szemlének*, amely hamarosan a Tauffer vezette MAGYOE elleni támadás egyik legfontosabb fórumává vált. Szász volt az egyik meghatározó alakja a Törpegyógyszerészek Érdekvédelmi Mozgalmának (TÉ Mozgalom) is.¹⁵⁰²

A népbíróági eljáráshoz csatolt rendőrségi jelentés a Szász elleni eljárást politikai síkra terelte. A nyomozó megállapítása szerint Szász egy „öntudatos fasiszta, aki a demokráciának sohasem volt, és nem is lesz barátja,” aki a *Gyógyszerészi Szemlébe* „nem mindennapos ravaszsággal csempészte bele a fasiszta mételetyt. Először is Neményi Jenővel folytatott szaklapon keresztül politikai színezetű vitát, ahol is bizonyítani akarta a szaklapjában, hogy Neményi a bolsevik és ő a jó fasiszta magyar, aki megbízható.” Neményi Jenő gyógyszerész az alkalmazotti mozgalomban és a Tanácsköztársaság idején játszott szerepe miatt került konfliktusba Szász Tihamérral.¹⁵⁰³

A peranyagnak részét képezte Lévolt terhelő vallomása is, amely szerint „a gyógyszerészek jobboldali frakciójának szellemi mozgatója dr. Szász Tihamér volt, és a Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségével is azért volt ellentétben, mert nem őt választot-

¹⁵⁰¹ Putnoky István a *Gyógyszerertár az Isten Szeméhez* című regényében (Putnoky 2002) róla mintázta Rácz Valért, innen is tudhatjuk, hogyan élte meg Szász Tihamér a proletárdiktatúra idejét.

¹⁵⁰² Kiáltvány a magyar törpe-gyógyszerész Kartársakhoz! *GySz*, 1938. július 9.

¹⁵⁰³ Izgatás vádja alól felmentett gyógyszerész. *GyH*, 1920. november 14.; Kísértetjárás. *GySz*, 1943. június 26.

ták be a vezetőségbe.” Szász Tihamér sem tagadta ugyan, hogy részt vett a KGYF megalapításában, mivel a MAGYOE vezetőségének (Taufferéknek) a megbuktatásában közös volt az álláspontjuk. Tagadta azonban, hogy a Lévolt által szerkesztett *Keresztény Gyógyszerész* című folyóirathoz köze lett volna: „azért Lévolt István a felelős, minden felelősséget át akar ruházni rám, hogy ő magát tisztázza.”

A népügyészség a vádakát négy Szász által jegyzett cikkre építette:

- *Visszaemlékezés az elvtársuralom sötét napjaira*, Gyógyszerészi Szemle, 1939. augusztus 5.
- *Nagy idők sodrában*, Gyógyszerészi Szemle, 1944. április 15.
- *Meditáció*, Egyesített Gyógyszerészi Lapok, 1944. július 15.
- *Mi történt két hónap alatt*, Egyesített Gyógyszerészi Lapok, 1944. július 1.

Szász alkalmazotti mozgalomban betöltött szerepét, és a Tanácsköztársaság ideje alatti bujdosását tekintve semmiképpen sem meglepő, hogy a *Visszaemlékezés az elvtársuralom sötét napjaira* című cikkében negatív színben tüntette fel az 1919. évi „vörös rémuralmat”, amely az „alvilági söpredékeknek, az ember-állat vad ösztöneivel rendelkező csirkefogóknak, a minden felelősség nélküli műforradalmároknak véres orgiája volt.”¹⁵⁰⁴ Nem ez volt Szász egyetlen antibolsevista cikke, bőséggel lehetne idézni hasonló szöveghelyeket újságírói tevékenységéből.

A másik három cikk azonban nem antibolsevista, hanem antiszemita jellege miatt kapott helyet a vádiratban. Egészen más megvilágításba helyezhetjük azonban ezeket a cikkeket, ha kontextualizáljuk őket, vagyis figyelembe vesszük a megszületésük

¹⁵⁰⁴ *Visszaemlékezés az elvtársuralom sötét napjaira*. *GySz*, 1939. augusztus 5.

körülményeit. Sorban az első az 1944. április 15-én megjelenő *Nagy idők sodrában*, amelyben Szász beszámolt a német megszállás és a Sztójay-kormány beiktatását követő eseményekről.¹⁵⁰⁵ Ekkor távolították el a Belügyminisztériumban a gyógyszerészeti osztály éléről Atzél Elemért, aki a második zsidótörvénynél eljárta a zsidóság érdekében. Szász azonban árnyalva az elbocsátás körülményeit, rezüméjét adta Csávossy László *Esti Újság*ban megjelent antiszemita cikkének is, amelyben Csávossy burkoltan megvádolta Atzél Elemért a zsidótörvényben játszott szerepe miatt („a hírhedt bársonykesztyűs kéz”), és sürgette a zsidó patikák azonnali kisajátítását. Ezt követően Szász megszallította, hogy a zsidó gyógyszerárakat hamarosan megváltás nélkül kisajátítják. Vagyis burkoltan utalt rá, hogy Atzél elbocsátása és a zsidó patikák felgyorsított árjásítása között szoros összefüggés áll fenn. Atzél a népbíróági tárgyalás során maga is utalt a cikk megszületésének körülményeire:

Szász elmondta, hogy nemcsak azért van megdöbbenve, hogy ilyen embertelen módon úgyszólván máról-holnapra akarják tönkre tenni a zsidó gyógyszerészeket; hanem azért is, mert ilyesmi jogállamban [sic!] mehet, akkor egy szép napon ugyanígy fognak elbánni azokkal a keresztény gyógyszerészekkel is, akik nem tartoznak a nyilasok soraiba, vagy akik nem fognak tetszeni a hatalmon lévőknek. [...] Elmondta dr. Szász Tihamér, hogy igen kényes helyzetben van. Irni szeretne az ügyről, ám lapját a betiltás fenyegeti. Viszont úgy érzi, valamilyen formában informálnia kell a kart arról, ami fenyeget. [...] Nincs más hátra – mondotta –, minthogy kivonatossan közlöm az *Esti újság*

¹⁵⁰⁵ Nagy idők sodrában. GySz, 1944. április 15.

cikkét, közlöm a főosztály vezetésében történt változásokat, a sorok közül a közönség úgyis ki fogja olvasni azt, amit a cenzúra és a sajtóosztály miatt megírni nem lehet.¹⁵⁰⁶

Ha figyelmesen olvasunk a sorok között, igazat kell adnunk Atzélnek, hogy a *Gyógyszerészi Szemlé*ben megjelent tudósítás egy óvatos figyelemfelhívás, miszerint az árjásítást hamarosan véghez fogják vinni. Ahogy az inkriminált cikkben is jelzi Szász:

A politikai napilapok bőven tájékoztatják az ország közvéleményét az időszerű eseményekről. Nekünk, szaklapoknak, nem a politika a hivatásunk, hanem csak az, hogy hű krónikásként beszámoljunk mindarról, ami az országban, a munka őrhelyein szerteszét becsülettel álló gyógyszerészkartársakat a napi eseményekből érdekli vagy érinti.

Ahogy korábban említettem, még 1944 áprilisában megszüntették a *Gyógyszerészi Szemlét* a többi gyógyszerési szaklappal együtt.

Immáron az *Egyesített Gyógyszerészi Lapok*ban megjelent *Mi történt két hónap alatt* egy tájékoztató cikk, amely beszámolt a gyógyszerész szaklapok felszámolása óta eltelt időszak gyógyszerészeti vonatkozásairól, köztük a Sztójay-kormánynak a zsidó patikák azonnali, kárpótlás nélküli kisajátítására vonatkozó rendeletéről.¹⁵⁰⁷ Szász a népbíróági pere során felhívta rá a figyelmet, hogy a cikk zsidósággal foglalkozó inkriminált része „a tárgyban kiadott rendelet hivatalos indoklása”, tehát az nem a szerkesztőség álláspontja volt.

¹⁵⁰⁶ Itt Atzél leváltására utalt.

¹⁵⁰⁷ Mi történt két hónap alatt. EGYL, 1944. július 1.

Az *Egyesített Gyógyszerészi Lapok*ban megjelent másik cikk, a *Meditáció* első olvasásra viszont valóban egy antiszemita publikációnak tűnik.¹⁵⁰⁸ A cikk érdemi része azonban az MGYSZ-szel foglalkozik, voltaképpen a legszélsőségesebb gyógyszerészeket tömörítő szervezet elleni támadás, bojkottfelhívás. Az *Egyesített Gyógyszerészi Lapok* ugyanis permanens háborúban állt az MGYSZ-szel, saját fennállását veszélyeztetve ezzel.¹⁵⁰⁹ Ahogy Löcherer Tamás, a lap felelős szerkesztője a népbírósi eljárás során bemutatta a helyzetüket:

a Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetsége nevet viselő ezen nyilas alakulat ellen mi, a pálya vezetői, az első pillanattól kezdve éles harcot folytattunk, és éles harcot folytatott nemcsak titokban, de nyíltan is dr. Szász Tihamér, mint lapszerkesztő. Ez a harc az Egyesített Gyógyszerészi Lapok hasábjain folyt le [...]. 1944. július havában az volt a helyzet, hogy nyilas gyógyszerész szervezet beadványokkal ostromolta a miniszterelnökség sajtóosztályát és követelte, hogy lapunkat, mint szerintük nyilasellenes orgánusot tiltsák be. [...] Ezen akciókon kívül a nyilas szervezet a gyógyszerészek körében is igyekezett ellenünk hangulatot teremteni azzal a hamis hírveréssel, hogy a lap szerkesztői zsidó »beütésűek«. Beadványaikban elpanaszolták, hogy miattunk nem tudnak szervezkedni, ami megfelelt a valóságnak. Ha lapunkat betiltották volna, a magyar gyógyszerészet, minden kritikai vezetés és informálás nélkül kész martaléka lett volna a

¹⁵⁰⁸ *Meditáció*. EGYL, 1944. július 15.

¹⁵⁰⁹ A baranyai gyógyszerészek álláspontja érdekvédelmük ügyében. EGYL, 1944. szeptember 23.

nyilas szervezetnek. Ezért kellett mindenáron fenntartani a lapot. [...] A »Meditáció« című cikk] célja elsősorban támadás volt a nyilas szervezet ellen [...] ebben a zsidó gyógyszerészekre való utalás és az Imrédy idézet kizárólag azt célozta, hogy a cikk a cenzúrán átmehessen.

Maga Szász Tihamér is utalt rá népbírósi perében, hogy az antiszemita kiszólás voltaképpen a cenzúrának szólt, másként nem tudták volna az MGYSZ-t kritizálni. Cikkük megjelentetésével pedig fennállásukat fenyegették:

Hogy ez a cikkem valóban komoly támadás volt a gyógyszerészek nyilas szervezete, a Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetsége ellen, igazolja ennek az egyesületnek 1944. július 20-án kiadott körlevele, amely az iratokhoz be van csatolva. Ez a cikk [...] a következőket állítja: »a zsidó mentalitás minden rafinériájával megírt cikk tájéktól dühvel támad reánk« és így végzi: »Ez a szellem, ez a kiírtandó és büntetendő zsidó zugírászat az, ami ellen minden tisztességes jobboldali gondolkodású ember lelke felborzolódik stb.«

Ha tehát nem a népbírósi perspektívájából, hanem a korabeli kontextust figyelembe véve nézzük a cikkeket, akkor ezek inkább a német megszállás utáni eseményekkel szembeni szolid ellenállásnak tűnnek. A népbírósi eljárás nem vizsgálta Szász korábbi publicisztikai tevékenységét sem, pedig ez szintén ellentmondani látszik az antiszemita vádnak. Szász 1938-ban a második zsidótörvény megjelenésekor kifejezetten együttérző cikkeket publikált, amelyek inkább a zsidóság melletti kiállásként értelmezhetők. Több olyan szöveghelyet is lehet találni, amely-

ben a vagyonától megfosztott zsidósággal szemben szolidáris hangnemet üt meg: „megváltást szenvedő”, „zsidónak számító” kartársakról beszél, akiket a zsidótörvény „egzisztenciális létükben súlyosan érintett”, ezért szorgalmazta, hogy a zsidó gyógyszerterek átvétele „a szenvedő féllel szemben tanúsítandó úri megértéssel menjen végbe”.¹⁵¹⁰ Más cikkében kifejezetten elítélte, hogy egyesek mások kárán (ideértve a zsidóságot is, és Észak-Erdély visszacsatolása miatt a románokat is) akarnak meggazdagodni: „s nem egészen keresztényi az a spekuláció, amely a maga vagyonosodásának alapjait mások vagyoni romlására akarja felépíteni.”¹⁵¹¹ Atzél Elemér – alátámasztva az itt elmondottakat – a következőket vallotta:

[...] a gyógyszerészi társadalom volt az egyedüli, ahol a szélsőséges, zsidóellenes agitáció nem tudott erőre kapni, [ami] annak köszönhető, hogy egyéni tekintélyem és a felém irányuló osztatlan népszerűségem révén a gyógyszerészi szaksajtó még 1938-ban kötelező ígéretet tett nekem, hogy lapjaikban zsidóellenes cikkeknek nem adnak teret. [...] Szász Tihamér] a legnagyobb készséggel és helyesléssel fogta fel kérésem jelentőségét és lapjában a zsidó gyógyszerészek ellen soha a legkisebb támadó cikkeknek sem adott teret.

Van azonban még egy tényező, amelyet a népbíróság teljesen figyelmen kívül hagyott: a Szász által kiigényelt zsidó patikák

¹⁵¹⁰ Mi lesz a zsidó kézben levő patikák sorsa? GySz, 1941. szeptember 20.; A budapesti egyetemre. GySz, 1938. szeptember 17.; Javaslat az 1939. évi IV.-ik törvénycikk (ú.n. második zsidótörvény) gyógyszerészeti vonatkozásainak pénzügyi megoldásához. GySz, 1939. június 24.

¹⁵¹¹ A gyógyszerterek vagyoni viszonyai. GySz, 1940. november 30.

ügye. Szász 1925 óta egy kis borsodi település, Ricse gyógyszerésze volt. A második zsidótörvény által lehetővé tett körülmények folytán 1940-ben átvette a Bordás Dezső tulajdonában álló pestújhelyi gyógyszerteret, amelynek felerészben tulajdonosa lett. Mivel a pestújhelyi gyógyszerteret 1944 májusában bombatalálat érte, ezért egy szintén megvont gyógyszerternek, a Haas Miklós tulajdonában álló budapesti Kereszthez címzett patikának lett a tulajdonosa.

Természetesen Szász is igyekezett magát védve összegyűjteni azokat a tanúkat, akik a vészkorszakban végzett tevékenységét igazolták. A pestújhelyi gyógyszerter tulajdonosának fia, ifj. Bordás Gábor gyógyszerész tanúvallomása szerint Szász mindig „a legkorrektebbül viselte magát”, és miután megvette a gyógyszerter felét, végig „üzemtársi viszonyban maradtak”, és a patika bérjövödelmének 71%-át „önként, minden kényszerítő ok nélkül” haszonrészesedésként átadta a Bordás családnak még a német megszállás ideje alatt is. A Bordás családot elhurcolták, ifj. Bordás Gábor Budapesten munkatáborba került, de Szász többször támogatta, a munkatáborban meglátogatta, élelemmel, pénzzel és cigarettával látta el. Haas Miklós, akinek gyógyszerterét Szász 1944 májusában átvette, szintén pozitívan nyilatkozott róla, kiemelve, hogy Szász a patika jövedelmét megosztotta vele:

[...] a legelső perctől kezdve messzemenően megértő, barátságos, és kollegiális magaviseletet tanúsította iránymában, így lehetővé tette a patikában való zavartalan tartózkodásomat, gondosan vigyázott érdekeimre, lelkiismeretesen megőrizte a leltár állagát és engem a patika hasznából anyagilag is részesített. [...] tudomásomra hozta, hogy nem kíván jogos tulajdonomból kiforgatni.

Szász több, számára kedvező tanúvallomást is begyűjtött ezen felül. Lengyel Béla üdözött bocsárlapujtói gyógyszerésznek és családjának 1944 novemberében felajánlotta, hogy gyógyszer-tárában elszállásolja, és pénzt is adott nekik. A szintén üdözött Szántó Sándornak 1944 októberében menedéket nyújtott. Kun Ferenc üdözött gyógyszerésznek 1944 márciusát követően kisebb munkákat biztosított. Atzél Elemér is megerősítette, hogy Szász aktívan segítette a zsidóságot a vészkorszakban:

[...] mindig demokratikus, emberséges és az igazságot szolgáló magatartást tanúsított a zsidóság ügyében. [...] számtalan esetben fordult hozzám zsidó gyógyszerészek ügyében, sokaknak hatósági kirendelését kérte, mert másképpen azok nem tudtak az akkori viszonyok miatt kenyérhez jutni, illetve a végzetes munkaszolgálat alól szabadulni.

Első fokon Szászt öt évre ítélte a népbíróság, amit az ügyész által súlyosbításért beterjesztett fellebbezés után bíráltak felül. A Népbíróságok Országos Tanácsa már mérlegelte, hogy Szász hosszú újságírói tevékenysége alatt összesen négy kifogásolható cikket publikált, mérlegelte továbbá, hogy ezek közül több a „nyomasztó hatásának következtében” keletkezett a szélsőséges irányzatok ellensúlyozására. Büntetését ezek alapján egy évre enyhítették.

Mi állhatott a többi hasonló ügghöz képest súlyos ítélet hátterében? Ha végignézzük Szász két világháború közötti tevékenységét, akkor egy következetesen antibolsevista szakújságíró képe rajzolódik ki előttünk, akinek alapvető élményt jelentettek a Tanácsköztársaság ideje alatt átélt események. Aktív volt mind az alkalmazotti, mind a tulajdonosi szakmai szervezetekben.

Az 1930-as évek végén azonban szembekerült a MAGYOE Tauffer vezette elnökségével, bekapcsolódott a TÉ-mozgalomba, és egyik alapítója volt a Keresztény Gyógyszerész Frontnak is. A fentiekből azonban úgy tűnik, a KGYF-ben való részvételét nem antiszemitizmus motiválta, hanem Tauffer politikai szerepvállalásával kapcsolatos ellenérzése. 1939-ben szaporodtak meg a Tauffert támadó cikkek a Szász által szerkesztett *Gyógyszerészi Szemlében*, amelyek Tauffer nyílas képviselőként kifejtett tevékenységét kritizálták. Szász nem nézte jó szemmel Tauffer Imrédy-kormányt bíráló parlamenti felszólalását, valamint hogy Zala megyében a Keresztény Nemzeti Szocialista Front jelöltjeként indul.¹⁵¹² Szász, Tauffer sikeres választási részvételét és parlamenti mandátumát sem fogadta kitörő lelkesedéssel, és neheztelt Taufferre kétszínű politikai magatartása miatt.¹⁵¹³ Lemondását viszont örömmel fogadta.¹⁵¹⁴ Szász bolsevikellenessége tehát a nyilasok elutasításával járt együtt.

Ami Szásznak a zsidósághoz való viszonyát illeti, mind magánéletében, mind nyilvánosan védelmére kelt az üdözötteknek. A német megszállást követően írt (antiszemita felütésű) cikkei a cenzúra kijátszását szolgálták, hogy így tudják támadni a legszélsőségesebb gyógyszerészeket csoportosító MGYNSZ-t, amelynek bojkottálására szólították fel a patikusokat.

Szász kegyelmi kérvényében 1958-ban kérte rehabilitálását. Rövid életrajzában már nyoma sincs a Tanácsköztársasággal szembeni fenntartásának, sőt magát az 1919. évi ellenforradalom áldozatának mutatta be: „feljelentettek, a rendőrség letartóztá-

¹⁵¹² Egyről-másról. GySz, 1938. december 3.; Egyről-másról. GySz, 1939. május 13.

¹⁵¹³ Hogy is állunk azzal a csodával? GySz, 1939. július 01.

¹⁵¹⁴ Dr. vitéz Várady László „nyílt-levele” és a belügyminiszter egy félreérthetetlen döntése nyomán Dr. Tauffer Gábor végre mégis csak lemondott az elnökségről! GySz, 1941. január 25.

tott mint »kommunistát«, több hétig veregettek, végül az ügyész a vádat bizonyíték hiányában elejtette.” Szász ekkorra megtört. Kérvényéhez egy újságkivágást csatolt, amelyben Hruscsov „a régi értelmiséggel” szembeni türelemről és tapintatról beszélt. A róla készített környezettanulmány szerint egyik fia 1956-ban „disszidált”, ugyanakkor Szász „ellenforradalmi tevékenységet” nem fejtett ki, a forradalom alatt végig a munkahelyén maradt. Az ekkor a Nógrád megyei Mohorán dolgozó gyógyszerészt „szeretik és becsülik, igen népszerű ember. [...] Klerikális befolyás alatt nem áll, templomba nem jár, kulákokkal, osztályidegénekkel nem tart kapcsolatot.”

A Nemzeti Szövetség vezetői

A Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének vezetőjét, Lőrinczy Lajost tudomásom szerint nem sikerült népbíróság elé állítani. Az 1944 novemberétől gyógyszerészetügyi kormánybiztos helyetteseként tevékenykedő Lőrinczy vélhetően a felelősségre vonás elől Nyugatra távozott. Az MGYSZ másik vezetőjét, Roboz Zoltánt a világháborút követően Kistarcsára internálták, egy időben az Andrassy út 60-ban tartották fogva.¹⁵¹⁵ Roboz korábbi tevékenységére már részben utaltam. Tagja volt a Turul Szövetségnek, valamint az ehhez tartozó, gyógyszerészhallgatókat tömörítő Rákóczi Bajtársi Egyesületnek, és alapítója az egyesület antiszemita lapjának, a *Gyógyszerészet Őrének*.¹⁵¹⁶

¹⁵¹⁵ PIL XII-42-23.

¹⁵¹⁶ Roboz a Turul Szövetségen belül 1934-ben konfliktusba került a német vezetőséggel, ami miatt ki is zárták az egyesületből: Szécsényi-Kerepeszki 2012: 188-190.

Szintén alapítója és vezető tisztviselője volt az 1938-ban alapított keresztény gyógyszerész egyesületnek, az MGYSZ-nek.

Robozra nézve csak terhelő tanúvallomások maradtak fenn a népbírósági ügyével kapcsolatban.¹⁵¹⁷ Mind a nyomozói jellemzés, mind a meghallgatott tanúk egyetértettek abban, hogy Roboz erősen antiszemita volt. Kemény György gyógyszerész vallomásaiban így vallott róla:

A nyilas ideológiát teljesen magáévá tette s azt tudományos alapon magyarázta. A zsidóság optimális életlehetőségeit szembeállítva a magyarság optimális életlehetőségeivel tudományos alapon kommentálta.

Antiszemitizmusát egyébként maga sem tagadta az eljárás során:

Ha antiszemita is voltam és ezt becsületesen beismerem, úgy érzem sokkal tisztességesebb és becsülésre méltóbb ember vagyok, mint azok, akik antiszemiták, de nincs annyi férfiasságuk, hogy beismerjék. Lehet egy meggyőződés hibás és helytelen. De amíg meggyőződésem, addig nem dobhatom el, mert akkor magamat aláznám meg azáltal, hogy meggyőződésemet elárulom.

A nyomozati szakban tett tanúvallomásaiban lényegében minden ellene felhozott vádat elismert, persze kérdéses, hogy a vallomását milyen körülmények között vették fel. Az MGYSZ megalapításának körülményeiről és törekvéseiről a nyomozati eljárásban így vallott:

¹⁵¹⁷ BFL XXV.1.a-1834-1947.

Tekintettel arra, hogy a Magyarország nagy jövedelmű gyógyszerertárainak 72%-a 1937-ben még zsidó kézen volt, arra törekedtünk, hogy a már meglévő zsidótörvény ismeretében megváltandó zsidó gyógyszerterek lehetőleg gyorsan és megfelelő ellenérték ellenében a dolgozó magyar gyógyszerészek kezébe jussanak. [...] A zsidókérdés megoldását a gyógyszerészet körében a következőképpen képzeltem el: Ne lehessen zsidófajú egyén gyógyszerter tulajdonosa, azonkívül gyógyszerterek felelős vezetője, gondnoka se lehessen zsidó.

A vádiratban az egyetlen vádpontot az MGYSZ munkájában való részvétel, valamint az MGYSZ programjának szerkesztése jelentette, amelyben a gyógyszerterek zsidótlantítását sürgették. A népbíróági tárgyalás során már Roboz is árnyalta az MGYSZ megalapításával kapcsolatos elképzeléseit, és a célkitűzéseik szociális jellegét hangsúlyozta.

Engem minden tevékenységemben az a szociális szempont vezetett, hogy az alkalmazottaknak a helyzetén javítsak. Engem saját személyemben zsidóellenesség nem vezetett. Amit a szövetség célkitűzéseibe és munkatervébe belevettünk, zsidó vonatkozású részeket, az már mind olyan volt, amit a kormányzat határozott el, kész dolog előtt álltunk, a kormányzat határozatát el kellett fogadnunk.

Roboz utolsó mondatában tényyszerűen nem mondott igazat. Az MGYSZ 1939-ben kiadott, Roboz által szerkesztett programja valójában a zsidóságra nézve hátrányosabb megoldásokat javasolt,

mint a második zsidótörvény rendelkezései.¹⁵¹⁸ Robozék a programban sürgették, hogy zsidó személy ne lehessen a gyógyszerter vezetője, gondnoka vagy kezelője, a zsidó tulajdonban lévő gyógyszerteri jogosítványokat pedig kárpótlás nélkül tervezték kisajátítani (ami végül csak 1944-ben, a Sztójay-kormány idején következett be). A népbíróság végül két és fél év börtönbüntetésre ítélte Robozt, politikai jogainak gyakorlásától pedig nyolc évre fosztotta meg. Fellebbezést követően a NOT az ítéletet helybenhagyta.

Terla – a gyógyszerészi egyletek vezetőinek számonkérése

A tulajdonosi és alkalmazotti képviseletek prominens alakjait, Várady Lászlót, Czeglédy Bélát és Gróff Gyulát a Terla árjásításában játszott szerepük miatt vonták felelősségre.¹⁵¹⁹ Közülük egyedül Várady Lászlónak, a MAGYOE Tauffert követő elnökének népbíróági ügyét találtam meg. Váradyt az igazolási eljárás során még a Magyar Élet Pártjában folytatott tevékenysége miatt tiltották el öt évre a gyógyszerteri jogosítványától.¹⁵²⁰ A népbíróági eljárás során viszont már a Terla Szövetkezet árjásításában játszott szerepe miatt vonták felelősségre.¹⁵²¹ Első fokon hat hónap börtönbüntetésre ítélték, politikai jogainak gyakorlásától pedig három évre eltiltották, fellebbezés után azonban felmentették.¹⁵²²

¹⁵¹⁸ *Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének célkitűzései és munkaterve*, 1939.

¹⁵¹⁹ Gróff Gyula igazolási iratai: BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. május 13.; 1945. május 21.

¹⁵²⁰ Igazolási eljárása: BFL XVII.1627 – 269/b. *Igazolóbizottság jegyzőkönyvei*, 1945. november 22.

¹⁵²¹ BFL XXV.2.b-83952-1949.

¹⁵²² BFL VII.5.e-22126-1949.

A Terla árársítása 1941-ben vette kezdetét. A szaksajtó örömmel számolt be a részvénytársaságként működő kereskedelmi vállalat átszervezéséről. A cikkíró szerint az átalakulás a „nagy örségváltás idején, fajtáját szerető, szociálisan érző, kristálytiszt, erős példa” lehet mások előtt is.¹⁵²³ A vezetőségben helyt kaptak a magyar gyógyszerész egyesületek prominens személyiségei.¹⁵²⁴ A MAGYOE részéről Gróff Gyula, Várady László, Kovács Aladár, Thury Andor, a BGYT részéről Wolff Lajos, az alkalmazotti mozgalomból pedig Czeglédy Béla kapott helyet a vezetőségben, vagyis a keresztény mozgalom emblemikus alakjai. Az 1945 utáni számonkérések során azonban a Terla korábbi vezetője és tulajdonosa, László Sándor úgy nyilatkozott, hogy a céget kényszer hatására adta át. László tanúvallomásából tudható, hogy a gyógyszerészek által alapított, de rosszul menő, és a tevékenységét lényegében felfüggesztő Terlát 1935-ben „bérrelte ki”, majd saját vagyonából feltőkésítette, a cég árukészletét ő biztosította. 1940-től azonban Lászlónak fokozatosan háttérbe kellett vonulnia, és csendestársként működhetett csak tovább. A gyógyszerész egyesületek vezetői ekkor határozták el, hogy újra a gyógyszerészek kezébe veszik a cég irányítását, amit nagyfokú részvényjegyzés mellett meg is tettek. László vallomása szerint 1941-ben „olyan nyomás alá került” – főként Várady és Gróff részéről –, hogy be kellett vonnia a gyár vezetésébe a gyógyszerészek érdekvédelmi szövetségének vezető tisztviselőit. Időközben a Terla és László „bérleti” szerződése lejárt, amit az új vezetés nem akart meghosszabbítani. László csak tisztviselőként maradhatott a cégben, vagyonát azonban nem vonta ki. Miután a cégvezetésben a hatalomátvétel megtörtént,

¹⁵²³ Terla Szövetkezet. GyL, 1941. október 1.

¹⁵²⁴ Új vezetőség a Terla élén. GyL, 1941. szeptember 15.

kezdetét vette László kiszorítása, és vagyonának az einstandolása. Az egyik tanú vallomása szerint az új igazgatóság célja az volt, hogy „mindenféle zsidó összefüggéstől mentes legyen a Terla.”¹⁵²⁵ Első lépésként az Értelmiségi Ügyek Kormánybiztosságának vizsgálatára hivatkozva elküldték – a zsidótörvények alól mentességet élvező – Lászlót és családtagjait a gyárból. László a gyárban hagyott vagyonához nem fért hozzá, az árukészletet a részvétele nélkül felértékeltek, majd kifizették őt, az állítása szerint jóval értéken alul.¹⁵²⁶ Várady állítólag azzal fenyegette meg Lászlót, hogy ha nem működik együtt, nem fogadja el az árukészletért felajánlott összeget, akkor Ukrajnába deportáltatja egy munkaszázadba.¹⁵²⁷ László tanúvallomása szerint Várady ráadásul a felértékelte árúért járó összeg harmadát zsebre is tette mint „közvetítési díjat”.

A vád által elhangzott állítások megerősíteni látszanak, hogy a Terla átalakítása az „örségváltás” szellemében ment végbe. Csak egy alaposabb kutatás tisztázhatná a László által elmondottak hitelességét. Ezúttal sem hagyhatjuk ugyanis figyelmen kívül, hogy László célja 1945 után a Terla irányításának visszaszerzése volt, ami azonban csak ideiglenesen sikerült neki. A cég hamarosan a kommunisták kezébe került. A szakszervezet már 1947-ben támadást intézett a „kapitalista és antiszocialista” László ellen, és szorgalmazták az igazgatóság kibővítését szakszervezeti tagokkal, hogy a cég felett befolyást szerezzenek.¹⁵²⁸

¹⁵²⁵ Dominek Dezső tanúvallomása. BFL VII.5.e-22126-1949.

¹⁵²⁶ A különbözetet különböző trükkökkel igyekeztek elrejtetni, végül a vállalat könyvelője szerint nyereségként könyvelték el. BFL XVII.1627 – 269/b. Igazolóbizottság jegyzőkönyvei, 1945. május 17.

¹⁵²⁷ BFL XVII.1627 – 596. Igazolóbizottság jegyzőkönyvei, 1946. december 11.

¹⁵²⁸ PIL XII-42-99., 35–38.

A Kaszinó vezető tisztviselői

A Budapesti Gyógyszerész Kaszinó vezetőit, Fekete László alelnököt és Csányi Imre elnököt is igazolási eljárás alá vonták, utóbbit ráadásul népbíróság elé is állították.¹⁵²⁹ A vád szerint ugyanis Csányi kezdeményezésére a kaszinó tagjai közül kizárták a zsidó tagokat. Csányit a népbíróság felmentette az ellene megfogalmazott vádak alól, mivel a tanúk egybehangzó állítása szerint „liberális gondolkodású” egyén volt, akit szoros barátság fűzött számos zsidó kollégájához is. Az árjásítást a kényszerítő körülmények hatására, a kaszinó megmentése érdekében hajtották végre.

Államosítások

Akik ellen nem találtak elegendő bizonyítékot az igazolási és népbírósági eljárások során, vagy vagyonukat az eljárás ellenére meg tudták őrizni, azoknál más módot találtak a retorzióra és ellehetetlenítésre. A folyamat a kommunista hatalomátvételt követően gyorsult fel. Hartmann Tivadar kommunista gyógyszerész, a szakszervezet gyógyszerész szakosztályának titkára az 1948. október 10-i taggyűlésen ki is emelte, hogy korábban nem jártak teljes sikerrel, ezért a számonkéréseket tovább folytatják:

[...] nem kell szégyenkezni az igazolások csődje miatt, mert úgy ahogy a gyógyszerész szakosztály szervezetében nem tudtuk a munkát maradéktalanul elvégezni, ugyanúgy

¹⁵²⁹ BFL XVII.1627 – 269/b. Igazolóbizottság jegyzőkönyvei, 1945. november 22.; BFL XXV.1.a-2868-1946

nem végezték el a munkát jól egyetlen szakszervezetben és szakmában sem. [...] Azonban most ugyanúgy, mint máshol is, bizonyos adatok birtokában igyekszünk ezeket az embereket felfedni és kitisztítani a magyar közéletből.¹⁵³⁰

A „nemkívánatos” elemekkel szembeni retorziók egyik eszközét a gyógyszerterek államosítása jelentette. Először az 1948. évi gyógyszerészeti törvény tette lehetővé, hogy az arra méltatlanná vált személyektől a gyógyszerári jogosítványt megvonják. Ahogy az 1949. a „lopakodó államosítás” éve című fejezetben bemutattam, a patikák államosítása az Állami Kezelésbe Vett Gyógyszertárak Nemzeti Vállalatának 1949. január 1-jén történt felállításával vette kezdetét.

A „horthysta” elemek eltávolítása jegyében fosztották meg gyógyszerterétől Németprónai Wolff Károlynak, a KNEP (Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja) egykori országgyűlési képviselőjének két testvérét. Wolff Lajos a BGYT korábbi elnökeként és a MAGYOE korábbi alelnökeként fontos szerepet játszott a két világháború közötti gyógyszerészi közéletben. 1944 előtt a keresztény mozgalom egyik meghatározó alakja volt, aki az 1940-es években tevékenyen részt vállalt a MAGYOE vezetőségének, köztük Tauffer Gábornak, Löcherer Tamásnak és Koritsánszky Ottónak a megbuktatásában. Ahogy korábban utaltam rá, szerepet vállalt a Terla árjásításában is. Wolffot 1945-ben az igazolási eljárások során foglalkozásától öt évre eltiltották a gyógyszerész testületekben vállalt szerepe és az *Egyesített Gyógyszerészi Lapok* szerkesztőjeként végzett tevékenysége miatt.¹⁵³¹ Fellebbezést követően a népbíróság megsemmisítette az ítéle-

¹⁵³⁰ PIL XII-42-235., 95-111.

¹⁵³¹ BFL XVII.1627 – 269/b. Igazolóbizottság jegyzőkönyvei, 1945. május 27.

tet, és felmentette Wolff Lajost.¹⁵³² A felmentő ítéletet követően A Gyógyszerész című szaklap rögtön támadást intézett az 1944-ben „führer-cikkeket” jegyző Wolff ellen, amiért újból birtokba vett patikájából elbocsájtotta az időközben hatóságilag odahelyezett gyógyszerészeket, amivel a patika megszűnt a „demokráciának a kis fellekvára” lenni.¹⁵³³ Gyógyszerszállítóját végül két évvel később, 1949-ben államosították.¹⁵³⁴ Testvérét, Wolff Dezsőt szintén megfosztották gyógyszerésztáráról. Horthy Miklóssal való személyes nexusát bizonyítja, hogy a budai várban található kormányzósági gyógyszerész vezetője volt, 1925-ben pedig kormányfőtanácsosi címet kapott. 1937-ben állami engedéllyel a Szent István parknál József Főherceg néven nyitott gyógyszerésztárat. Önmagát mint a „főherceg udvari szállítóját” hirdette. 1948-ban A Gyógyszerész című szaklapban – testvéréhez hasonlóan – egész oldalas cikket jelentettek meg az „antiszociális” viselkedésű Wolff Dezsőről.¹⁵³⁵ Gyógyszerszállítóját egy évvel később államosították.¹⁵³⁶

Azok sem kerültek el sorsukat, akik 1944 előtt vezető tisztséget vállalva küzdöttek a zsidó gyógyszerészekre nézve hátrányos törvények enyhítéséért. A MAGYOE korábbi igazgatóját, Koritsánszky Ottót az igazolási eljárások során még csak fedésben részesítették, de családi gyógyszerésztárat 1949-ben államosították.¹⁵³⁷ Koritsánszkyra a kommunisták különösen nehe-

¹⁵³² BFL XXV.1.b-1872-1946.

¹⁵³³ Szerkesztő úr, kérem. AGy, 1947. február 28.

¹⁵³⁴ MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-29/1949.

¹⁵³⁵ József Főherceg Tábornagy Úr Ő Királyi Fensége udvari szállítója. AGy, 1948. július 31.

¹⁵³⁶ MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-40/1949.

¹⁵³⁷ Koritsánszkyt a gyógyszerészek első igazolóbizottsága még igazolta, de a második igazolási eljárás során már megfeddték. BFL XVII.1627 – 596. sz. Igazolóbizottság jegyzőkönyvei, 1946. november 2.; 1946. november 13.; 1946. november 27.

teltek, hiszen a Tanácsköztársaság idején vezető szerepet vállaló gyógyszerész az ellenforradalmat követően aktívan részt vett a MAGYOE újjászervezésében, amelynek egészen 1941-ig meghatározó tagja, sőt vezető tisztségviselője volt. Koritsánszkyt azzal az indokkal fosztották meg a gyógyszerésztáráról, hogy a „Tanácsköztársaság érdekei ellen fejtett ki tevékenységet, és a kapitalistákat szolgálta”. Ennek alátámasztására becsatolták többek között a Gyógyszerészeket Igazoló Bizottság 1920-ban kelt végzését, amelyben elismerték, hogy Koritsánszky a kommün alatt a „gyógyszerészet polgári érdekeit szolgálta”.¹⁵³⁸ Koritsánszky másik bűne a Tanácsköztársaság idejéről szóló *A magyar gyógyszerészet a proletárdiktatúra és a politikai átalakulások idején* című könyv megírása volt, amelyet 1946-ban indexre tettek.¹⁵³⁹

Török Árpádot, aki a *Gyógyszerész* Közönyben 1944 előtt több antiszemita hangvételű cikket jegyzett, szintén megfosztották hegyeshalmi gyógyszerésztáráról. A hivatalos indoklás szerint mégsem antiszemita publicisztikai tevékenysége miatt került erre sor, hanem azért, mert a „svábokat” sújtó rendelet értelmében felkerült a kitelepítési listára.¹⁵⁴⁰ Török ugyan elismerte, hogy 1941-ben német nemzetiségűnek vallotta magát, de tagad-

¹⁵³⁸ MNL OL XIX-C-1-r-3172/1-41/1949.

¹⁵³⁹ Koritsánszky 1919; *Fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek III. sz. jegyzéke*, Budapest, 1946. <http://mek.oszk.hu/16200/16257/16257.pdf> (utoljára megtekintve: 2020. január 24.). Ezenkívül csak Bontha Jenőnek a szintén a proletárdiktatúráról szóló, *A Százas bizottság története* című művét tették indexre. *Fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek IV. sz. jegyzéke*, Budapest, 1946. <http://mek.oszk.hu/16200/16258/16258.pdf> (utoljára megtekintve: 2020. január 24.).

¹⁵⁴⁰ A 12.200/1947. Korm. sz. rendelet és a 84.350/1947. B. M. sz. végrehajtási rendelet értelmében kitelepítéssel sújtandó, aki az 1941-es népszámlálás idején német nemzetiségűnek vallotta magát, aki Volksbund-tag volt, aki német katonai alakulat tagja volt, aki nevét német hangzásúra változtatta. Heinz-Lakatos 2002.

ta, hogy a Volksbund tagja lett volna, ezért mentességet kért. Gyógyszertárának államosítását mégis helybenhagyták azzal az indoklással, hogy határ menti területen „sváblistán” szereplő gyógyszerész nem lehet felelős vezető.¹⁵⁴¹

Az új elit

A Horthy-korszak gyógyszerészi elitje elleni retorziók bemutatása akkor lenne teljes, ha kiegészítenénk az új elit tagjaira vonatkozó adatokkal. Róluk azonban alig tudunk valamit. Az is kérdéses, valóban beszélhetünk-e új elitről, vagy helyesebb a nómenklatúra kifejezést használni; hiszen ezek a személyek jelentették a kiépülő diktatúra számára a végrehajtásért felelős bürokratikus támaszt. A Horthy-korszak gyógyszerész elitjét a hivatás autonóm módon megválasztotta, tehát az arra érdemesnek tartott személyek kerültek meghatározó pozíciókba (például az egyesületek vagy a szaklapok élére). Az új nómenklatúra tagjai viszont kinevezett személyek voltak, ami természetesen nem zárja ki, hogy önként vállalták az együttműködést a kommunistákkal.¹⁵⁴²

A gyógyszerészi elit tagjait – függetlenül bűneiktől vagy érdekeiktől – eltávolították, különböző módszerekkel egyszisztémásan megroppantották. Helyüket olyan, politikai legitimitációval rendelkező személyek vették át, akiktől a szakmai szempontok érvényesítése helyett a politikai akarat végrehajtását várták el. Ha pontosan nem tudjuk is minden esetben kideríteni, hogy hogyan kerültek ezek a személyek pozícióba, de a kommunista párt céljainak megvalósításában való közreműködésük egyértelművé

teszi, hogy szerepük a politikai akarat végrehajtása volt, vagyis a hivatás testületi autonómiájának felszámolása és a gyógyszerészek vagyongosztása.¹⁵⁴³

Nagyon beszédes önmagában az a tény is, hogy az 1940-es évek második felének meghatározó személyeiről jóformán alig rendelkezünk értékelhető információval. Csak egy alaposabb kutatás igazolhatná azon benyomásom hitelességét, hogy az új gyógyszerészi nómenklatúra tagjai sok esetben csak epizódszerepet játszottak. Nemcsak szakmai múltjuk nem volt, de legtöbbjüknek a Rákosi-rendszerrel együtt véget ért szakmai-közéleti szerepvállalása is. Nagyon találóan jellemzi Dobson Szabolcs a gyógyszertárak államosításának előkészítésében is fontos szerepet játszó minisztériumi tisztviselőt, Pintér Jánost:

[...] élete első 55 évét lényegében névtelen, szürke gyógyszerészként élte le, komoly szellemi produktum, kiemelkedő teljesítmény bármilyen nyoma nélkül. A Tanácsköztársaság idején játszott csekélyke szerepét, mint felsült Nógrád megyei körzeti biztos, még az ellenforradalom sem értékelte sokra. Legközelebb sztálinista elvtársként 1946-tól bukkant fel [...], majd 1949 körülől komoly hatalmat kapott egy egész szakma felett, amelynek képviselőit kimondottan megvetette és gyűlölte. 1950 után feltehetően megváltak tőle az államigazgatásban, és gyógyszertárvezetői pozícióba ejtőernyőzve töltötte utolsó aktív éveit, szintén érdemi szellemi életjel nélkül.¹⁵⁴⁴

¹⁵⁴³ A nómenklatúrának tehát nem a Szakadát István által alkalmazott szűkebb értelmét használom: Szakadát 1992.

¹⁵⁴⁴ Dobson Szabolcs: *Ki volt Pintér János gyógyszerész, a gyógyszertárak 1950-es államosítási menetének kidolgozója?*, <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2017/11/Pinter%C3%A9r-J%C3%A>

¹⁵⁴¹ MNL OL XIX-C-1-r-3170/1-5/1949.

¹⁵⁴² Huszár 2005: 33.

Pintérhez hasonlóan az új nómenklatúra tagjai közül többen is kisebb-nagyobb szerepet vállaltak a Tanácsköztársaság idején. Ilyen volt A Gyógyszerész című folyóirat nagy befolyású szerkesztője, Székely Jenő is, akit 1919-es szerepvállalása miatt eltiltottak a gyógyszerész pályától.¹⁵⁴⁵ A két világháború közötti időszakot íróként részben Romániában töltötte. 1945 után mint a szakszervezet kommunista delegáltja került a folyóirat élére, a kommunista propaganda vezető alakja volt. Ő kivételt jelent abból a szempontból, hogy Rákosi bukását követően is fontos pozíciókat töltött be, élete jól dokumentált.¹⁵⁴⁶

A gyógyszerészi oklevéllel nem rendelkező Lengyel László, aki a szakszervezet tagja, az igazolóbizottság elnöke, valamint több gyógyszeripari vállalat hatósági biztosa volt, szintén a Horthy-rendszer üldözöttjének szerepében tetszelgett. Állítása szerint politikai okokból hurcolták meg, ezért nem tudta megszerezni az oklevelet.¹⁵⁴⁷ Amikor a szociáldemokraták a szakszervezet irányításáért folytatott küzdelemben a szakképzetlen Lengyel kizárását kezdeményezték, ő a demokrácia elárulásával vádolta meg támadóit:

[...] aki ezt nem veszi tudomásul, az nem demokrata. Lehet, hogy nem végeztem még egyetemet se, de írni, olvasni tudok [...] nekem a szakszervezetre semmiféle

1nos-gy%C3%B3gyszer%C3%A9sz-l.pdf (utoljára megtekintve: 2020. augusztus 8.).

¹⁵⁴⁵ BFL-VII.18.d-1920-05-0225.

¹⁵⁴⁶ Végh 1965.

¹⁵⁴⁷ Lengyelt egyébként a Tisza István elleni merénylettel kapcsolatban állították bíróság el, de végül felmentették. Kinyomozták Tisza István gyilkosait. Az *Újság*, 1919. november 27.; A bűnsegédek a Tisza-pör bírósága előtt. *Nemzeti Újság*, 1921. április 16.; A Tisza-gyilkosság vádjá alól felmentett gyógyszerész. *GyK*, 1921. október 16.

szempontból szükségem nincs, csak a demokráciának van szüksége reám. 27 hónapos magánzárkában többet lehet tanulni, mint 27 évi egyetem hallgatásával [...] csak vagyok olyan képességű, mint bármelyik gyógyszerész.¹⁵⁴⁸

Még a fentiekhez képest is kevesebbet tudunk az OGYE és a BGYT felszámolásában aktívan szerepet vállaló gyógyszerészekről. A kommunista Harangi Sándor a korszak egyik legbefolyásosabb személye volt. Mint miniszteri biztos ő váltotta az OGYE élén az 1948-ban eltávolított Budanovitsot; az MDP megalakulása után a szakszervezet elnöke lett, de szerepet vállalt a szakszervezet propagandalapjának, A Gyógyszerésznek a szerkesztésében is. Harangi előéletéről azonban nem tudunk jóformán semmit, és úgy tűnik, hogy a kommunista hatalomátvételt követően teljesen eltűnt a szakmai közéletből. 1948-ban egy pestszenterzsébeti patika felelős vezetője volt. Véltetően korán elhunyt, A Gyógyszerész 1956-ban csak annyit említ meg, hogy „hivatása gyakorlása közben halt meg”, de nekrológot nem találtam róla.¹⁵⁴⁹ Ennek a szemérmes közlésnek és a gyanús hallgatásnak feltételezésem szerint az lehet az oka, hogy ő azonos a „Kádár János és társai” ellen indított koncepciós perben elfogott Harangi Sándorral, akit a kistarcsai internálótáborból 1953-ban, tuberkolózis gyanújával engedtek haza.¹⁵⁵⁰

¹⁵⁴⁸ PIL XII-42-68., 117-124.

¹⁵⁴⁹ A Budapesti Gy. V. AGy, 1956. szeptember 1.

¹⁵⁵⁰ A kérdés további kutatást igényel. Ugyanakkor Harangi neve szerepel az Összefoglaló a „Kádár János és társai ügyben” őrizetbe vett, elítélt, internált és rehabilitált személyekről című dokumentumon. Lásd ÁBTL IX/9.

A BGYT felszámolásában közreműködő Babusik Ferenc gyógyszerésről sem tudunk sokkal többet. Az 1930-as években drogériát üzemeltetett, majd a BGYT általa levezényelt felszámolásakor a budapesti Erzsébet királyné gyógyszertár bérője volt.¹⁵⁵¹

Szintén kulcsszereplő volt az ÁKVGYNV első igazgatója, Nánássy Sándor. A viszonylag fiatal, alig negyvenéves ifjú káder előéletéről és szakmai múltjáról szintén nem tudunk jóformán semmit.¹⁵⁵² Minisztériumi pályafutását 1948 körül kezdhetette, innen került a nemzeti vállalat élére. Az 1950. évi államosítást követően azonban helyét más vette át, Nánássy pedig eltűnt a gyógyszerészi közéletből. Vélhetően még 1952-ben elhunyt. Az egykor nagy hatalamú káder haláláról három mondatban számoltak be.¹⁵⁵³

Bővíthetnénk természetesen tovább a névsort, de a fenti néhány példa is elég annak érzékeltetésére, hogy ebben a rendkívül rövid, de nagyon intenzív és jelentős átalakulásokat hozó időszakban kik működtek közre a kommunista törekvések megvalósításában, vagyis az államosításokban és a gyógyszerészek területi autonómiájának felszámolásában. Közös volt bennük, hogy egyikük sem volt gyógyszertár-tulajdonos, ami különösen alkalmassá tette őket a kommunista célok szolgálatára. Szerepükről, majd háttérbe vonulásukról némi cinizmussal azt is mondhatnánk, hogy „a mór megtette kötelességét, a mór mehet.”

¹⁵⁵¹ Elkeseredett kodein-harc a droguisták és a gyógyszerészek között a rendőrbíró előtt. *Esti Kurir*, 1931. január 24.

¹⁵⁵² Dobson Szabolcs: Ki volt Nánássy Sándor, az Állami kezelésbe Vett Gyógyszertárak Nemzeti Vállalatának igazgatója?, <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2017/12/N%C3%A1n%C3%A1ssy-S%C3%A1ndor.pdf> (utoljára megtekintve: 2020. augusztus 8.)

¹⁵⁵³ Halálozás. AGy, 1952. október 1.

Szovjetizálás, a gyógyszerészet szocialista modernizációja

A szovjet gyógyszerészet

Magyarország szovjet érdekszférába kerülése az egészségügy fejlődésének is új irányt adott. Az addigi nyugati orientációt felváltotta a keleti orientáció, és kezdetét vette a keleti minták szerinti „szocialista modernizáció”. 1948-tól kezdődően a szovjet megoldások magyarországi adaptálása elvárásként fogalmazódott meg az egészségügy területén is. Ahogy Csákány György az Orvos-Egészségügyi Dolgozók Szakszervezetének titkára megfogalmazta:

[...] szembe kell szállnunk azokkal, akik szívesen és szolgailag behódolnak még ma is a nyugati tudományos erőkhöz, de nem keresnek eléggé módot és lehetőséget arra, hogy a szovjet tudományos életet és munkát megismerjék. Pedig nagyon jól tudjuk mindannyian, hogy ez a jövő feladata.¹⁵⁵⁴

A szakszervezeti lapban, a *Gyógyszerészben* már a kezdetek óta nagy hangsúlyt fektettek a szovjet gyógyszerészet eredményinek bemutatására. Rendszeresen beszámoltak a Szovjetunió gyógyszerészeti ügyeiről, és cikkek sokaságában mutatták be a gyógyszerészet szovjet modelljét.¹⁵⁵⁵ 1948 után a Szovjetunióval

¹⁵⁵⁴ Szakmai krónika. AGy, 1949. február 16.

¹⁵⁵⁵ A gyógyszerészszakaderek a negyedik ötéves tervben. AGy, 1947. február 16.; Szovjet-hírek a gyógyszerészet köréből és néhány reflexió. AGy,

kapcsolatos egészségügyi közlemények – kizorítva a nyugati országokról szóló híradásokat – szinte kizárólagossá váltak. A szovjet modell átvételében kulcsfontosságú volt a szovjet tudományos eredmények ismertetése és bemutatása, ezért az orosz szakfordítók (például Ligeti Viktor, Kun Ferenc) szerepe meghatározó volt. Emellett megjelentek a kifejezetten politikai tartalmú cikkek is, mint például a sztálini alkotmány dicsőítése.¹⁵⁵⁶

A Szovjetunió gyógyszerészete – és általában az egészségügyi ellátás színvonala – valóban sokat fejlődött az első világháború óta. Az viszont kérdéses, hogy a hazai gyógyszerészet szempontjából a szovjet modell átvétele mennyire jelentett valóban előrelépést. A Szovjetunióban a gyógyszerészeti gyárakat és a patikákat közvetlenül a bolsevik hatalomátvételt követő években államosították.¹⁵⁵⁷ A világháborút követően a legnagyobb problémát a gyógykészítmények és gyógyászati alapanyagok importjának lecsökkenése jelentette, amit igyekeztek saját erőforrásból pótolni. A nyugati technológia és import pótlására nagyszabású kutatási programokat indítottak, emellett rendszeresen népszerűsítették a birodalomban megtermelhető gyógynövényeket is. A kihívások leküzdése csak részben sikerült, az alapvető készítmények és alapanyagok esetén állandósuló hiánnyal kellett szembenézni. Az 1930-as években a tervgazdálkodás bevezetését követően a gyógyszeripar – mint a könnyűipar

1947. július 31.; Gyógyszerész-kiképzés a Szovjetunióban. AGy, 1947. december 22.; A gyógyszerészet a Szovjetunióban. AGy, 1948. augusztus 6.; A gyógyszeripar gigantikus fejlődése a Szovjetunióban. AGy, 1948. szeptember 16.; A szovjet gyógyszerészet harminc éve. AGy, 1950. május 31.

¹⁵⁵⁶ A Sztálini alkotmány napja. AGy, 1948. december 22.

¹⁵⁵⁷ A következő bekezdésre vonatkozóan lásd Schaeffer-Conroy 1998 2004.

része – kimaradt a nagyszabású fejlesztésekből, az erőltetett iparosítás „jótéteményeiből”. Az előírt és egyre növekvő tervszámokat és normákat alacsony tőkebefektetés és erős központi irányítás mellett kellett volna biztosítani. A gyártáshoz szükséges feltételek azonban nem voltak adottak. A központi anyaggazdálkodás határozta meg a lehetőségeket. Hiányoztak a gyártáshoz szükséges alapanyagok, ahol viszont adott volt minden feltétel, ott – a normateljesítés biztosítása érdekében – túltermelési problémák jelentkeztek, „raktárra” gyártottak. A termelési zavarok állandósultak.

Külön vizsgálatot érdemelne, hogy a nyugati kereskedelmi lehetőségek beszűkülése és a szovjetizálás milyen hatással volt a magyarországi gyógyszerkincse.¹⁵⁵⁸ Fontos lenne annak a kérdésnek a megválaszolása is, hogy az 1954-ben megjelenő *V. Gyógyszerkönyv*ben kimutatható-e a szovjet minta követése,¹⁵⁵⁹ valamint annak a megvizsgálása, hogy a gyógyszerkönyv szerkesztői milyen szerepet szántak a gyógyszerészeknek, és miként viszonyultak a gyári készítmények térnyeréséhez.¹⁵⁶⁰

¹⁵⁵⁸ Dobson-Dobson 2010. Oroszországban archaizálódás figyelhető meg, a hagyományos fitoterápia (gyógynövényekkel történő gyógyítás) mint könnyebben hozzáférhető gyógymód konzerválódott. (Schaeffer-Conroy 2004, 978–979.). A KGST-országok közötti, a gyógyszerkutatással, -előállítással, és -ellenőrzéssel kapcsolatos harmonizáció és módszertani ajánlások kidolgozása csak később, az 1970-es években vette kezdetét. Dobson 2010.

¹⁵⁵⁹ A korabeli propagandában természetesen a szovjet minta átvételét hangsúlyozták: Az V-ik magyar gyógyszerkönyv. AGy, 1947. március 16.; Beszámoló Schulek professzor 1950. december 7-i előadásáról. AGy, 1951. január 1.

¹⁵⁶⁰ Lásd erre vonatkozóan: Zalai 1981; A gyógyszerész elsősorban gyógyszerszakértő legyen. AGy, 1949. április 15.

*Tervgazdálkodás, munkaversenyek, újtó mozgalom***a) Tervgazdálkodás, kötött anyaggazdálkodás**

Gazdasági értelemben a szovjetizálás egyik legfontosabb mozzanatát a tervgazdálkodás bevezetése jelentette. Ebben a rendszerben a centralizált, bürokratikus gazdaságirányítás és -fejlesztés együtt járt az állami tulajdon túlsúlyával. Vagyis ki kellett alakítani (a lehetőleg kommunista befolyás alatt álló) gazdaságirányítási felelős intézményi struktúrát, valamint végre kellett hajtani az államosításokat. Némiképp eltérő ütemben és eltérő intézményi háttérrel, de minden szovjet fennhatóság alá került államban hasonlóan játszódtott le a gazdaság szovjetizálása.¹⁵⁶¹

A gazdaságirányítás legfőbb szerve hazánkban az 1945 decemberében felállított Gazdasági Főtanács (GF), majd 1949-től a helyébe lépő Népgazdasági Tanács volt. Mindkettő a kommunista hatalom kiépítésének eszközévé vált. A Szovjetunióhoz hasonlóan hazánkban is három-, illetve öt éves tervek mentén képzelték el a tervgazdálkodás megvalósítását. Az 1947. évi XVII. törvény keretében határoztak az első hároméves terv megvalósításáról, amelyet a Tervgazdasági Tanács irányítása mellett az Országos Tervhivatal (OT) koordinált. Noha a beruházási keretek és tervgazdaság irányelveinek tényleges meghatározása a GF feladatkörébe tartozott, az OT is fontos szerepet kapott, amennyiben ellátta a hároméves terv részletes kidolgozását, a gazdasági szereplők tájékoztatását, és a tervszámok teljesülésének számonkérését.¹⁵⁶²

¹⁵⁶¹ Germuska 2017: 19–25.

¹⁵⁶² Az Országos Tervhivatal történetének 1947–1949 közötti időszakát részletesen feldolgozta: Csizi 2017.

A gazdaságirányítás fontos szereplője volt még az 1946 és 1948 között működő Anyag- és Árhivatal, amely megszűnésekor az OT-be olvadt be. 1949 folyamán szintén az OT feladatkörébe kerültek a találmányi (újítási), szabadalmi, védjegyjogi és szabványügyi kérdések is.

A tervgazdálkodás elsődleges funkciója a termelés központilag meghatározott volumenének biztosítása volt. A gyógyszeripar államosítása és bekapcsolása a tervgazdálkodásba már 1948-ban megkezdődött. Komoly kihívást jelentett azonban a gyógyszertárak tervgazdálkodásba való bekapcsolása, különösen az államosítást megelőző években. A világháborút követő években a gyógyszertárakat elsősorban az anyaggazdálkodás, a szűkösen rendelkezésre álló gyógyszerek központi elosztása révén érintette a tervgazdálkodás.¹⁵⁶³ A gyógyszerek nyilvántartásának, központi elosztásának és kereskedelmi árának meghatározása az 1946 és 1948 között működő Anyag- és Árhivatal feladata volt, amelyet a háborút követő gyógyszerhiány leküzdése céljából hívtak életre.¹⁵⁶⁴ A szervezet azonban kiválóan alkalmas volt a nagy- és kiskereskedők sakkban tartására is, rendszereken eljárást indított az árdragítással vádolt cégek és személyek ellen, így a hivatal felállítása a gazdasági ellehetetlenítés és a kommunista hatalomátvétel egyik eszközévé vált.¹⁵⁶⁵ A központi anyaggazdálkodás ellenére az ellátási problémákat nem sikerült

¹⁵⁶³ A Szovjetunióban például az állami gyógyszeripar által előállított gyógyszerek a központi szerveken keresztül a kerületi raktárakba, majd innen a gyógyszertárakba jutottak. Gyógyszerész-kiképzés a Szovjetunióban. AGy, 1947. december 22.

¹⁵⁶⁴ Az iparügyi miniszter 104.083/1947. Ip. M. számú rendelete a gyógyszeripari termelői árak rendezése tárgyában.

¹⁵⁶⁵ Több millió forintot keresett egy gyár a penicillinen. *Szabad Nép*, 1946. november 3.; Panasznap az Ár- és Anyaghivatal gyógyszerosztályán. AGy, 1948. február 16.

megoldani, állandósult a gyógyszerhiány.¹⁵⁶⁶ Az ellátási nehézségért, valamint a gyógyszerek drágaságáért részben a gyárak tulajdonosait tették felelőssé, részben az államigazgatáson belül megbúvó „reakciós” elemeket.¹⁵⁶⁷ Nevezetesen az Anyag- és Árhivatal osztályvezetőjét, a volt „turulista” Siska Lászlót, valamint a Gyáriparosok Országos Szövetségének főtitkárát, az „ismert háborús uszító, fasiszta” gyógyszerészt, Putnoky Istvánt.¹⁵⁶⁸

Az 1949 óta államosított gyógyszertárak bevonása a tervgazdálkodásba az ÁKVGYNV (később a Gyógyszertári Központ) feladata volt. Ez eleinte a fogyasztási adatok összegyűjtésében és az anyaggazdálkodás központi megtervezésének megalapozásában, valamint a munkaversenyek koordinált lebonyolításában merült ki.¹⁵⁶⁹ A nemzeti vállalat a Népjóléti Minisztériumon keresztül az OT-hoz küldte el a tervszámokat. A tervgazdálkodás a gyakorlatban azt jelentette a gyógyszertárak szempontjából, hogy a központilag meghatározott adatok alapján (a tényleges forgalmat azonban figyelmen kívül hagyva) gyógyszerekkel látták el őket, amit kötött anyaggazdálkodásnak neveztek el. Nánássy Sándor, az ÁKVGYNV igazgatója 1950. január 13-án tartott értekezleten maga is szóvá tette, hogy a kötött anyaggazdálkodás milyen negatív következményekkel járt. Sikerként értékelte, hogy a „közegészségügy sérelmével” és az ellátási problémákkal járó rendszer merevségét oldották, és már

¹⁵⁶⁶ Csak egyhavi gyógyszerkészletünk van, de a magyar gyógyszerhelyzet túlélte a krízist. AGy, 1947. március 31.

¹⁵⁶⁷ Miért drága a gyógyszer. *Szabadság*, 1947. január 31.

¹⁵⁶⁸ A gyógyszer-GYOSZ, Putnoki főtitkár, az Árhivatal és a megfizethetetlen orvosság titka. *Igaz Szó*, 1947. szeptember 3.

¹⁵⁶⁹ Beszámoló a Gyógyszertári Központ működésének egyes területeiről. AGy, 1950. október 1.

csak száz vegyszerre és gyógyszer-különlegességre terjed ki a kötött anyaggazdálkodás.¹⁵⁷⁰

A tervgazdálkodás kudarcáért és az emiatt fellépő folyamatos áruhiányért nem a rendszer merevségét vagy a nyugati export csökkenését, hanem – a gyárosok mellett – a „tervgazdálkodást bojkottáló”, „árufelhalmozó”, és „feketéző” gyógyszertár-tulajdonosokat tették felelőssé. A gyógyszertárak teljes államosítását követően ismét kísérletet tettek rá, hogy a gyógyszertáraktól bekért adatok alapján készítsék el a tervszámokat, és tervezzék meg a gyári kapacitás volumenét, de az alacsony beruházási volumen, a nyugati export elapadása miatt a gyógyszerellátásban mutatkozó problémákat rövid távon nem tudták kezelni.¹⁵⁷¹

b) Munkaverseny

A tervgazdálkodás célja lényegében a korlátozottan rendelkezésre álló erőforrások maximális kihasználása volt. Jóllehet a hivatalos propaganda azt állította, hogy a tervgazdálkodás és a tervek teljesítését szolgáló munkaversenyek az életszínvonal növekedését fogják eredményezni, az erőltetett iparosítás az életszínvonal csökkenését, a munkaversenyek és normakijelölések pedig a munkások fokozott igénybevételét eredményezték. A sztahanovista mozgalom célja sem volt más, mint a normák mesterségesen magas szinten tartása.¹⁵⁷² A munkaversenyek szerves részét képezték a tervgazdálkodásnak, hiszen ez biztosította a tervekben meghatározott normák teljesítését, sőt túlteljesítését, ami természetesen a normák további szigorítását hozta magával.

¹⁵⁷⁰ MNL OL XIX-C-1-r-3172/T/2/1950.

¹⁵⁷¹ Tervgazdálkodás a gyógyszerellátásban. AGy, 1950. november 1.

¹⁵⁷² Honvári 2017: 65.

Első ízben 1948-ban, a szabadságharc centenáriuma indított munkaversenyt hazánkban „Termelj többet, jobban élsz” néven.¹⁵⁷³ A szovjet mintát követő sztahanovista mozgalom célpontja elsősorban a munkásság volt, de az értelmiség sem vonhatta ki magát a „nemzetépítés és a szocializmus építésének nagy ügye” alól. Már ekkor felmerült az egészségügy és a gyógyszerészet részvételének lehetősége a munkaversenyben, sőt a MEFESZ által indított Tanulj Többet mozgalomba („Tanulj többet, hazádat építéd!”) az egyetemi gyógyszerészhallgatók is bekapcsolódtak.¹⁵⁷⁴

A munkaversenyek szervezése az MKP Politikai Bizottságának 1948. február 20-i döntése értelmében a szakszervezetek feladatává váltak, amelyek nem sokkal később felállították az Országos Munkaverseny Irodát.¹⁵⁷⁵ A párt határozatát végrehajtandó 1949. decemberében Sztálin 70. születésnapjára időzítve az OEDSZ munkaversenyt hirdetett „Gyógyíts jobban!” mozgalom néven.¹⁵⁷⁶ A mozgalom célja az volt, „hogy a betegellátó és tudományos munka színvonalát a Szovjetunió élenjáró orvostudományának beható tanulmányozásával emeljék.”¹⁵⁷⁷ A munkaversenyhez a nemzeti vállalatokon és a szakszervezeten keresztül csatlakoztak a gyógyszerészek.¹⁵⁷⁸ Az egészségügy területén a munkaversenybe történő bekapcsolódás lehetőségeit eleinte nehezen találták

¹⁵⁷³ Tóth 2008: 270–271.

¹⁵⁷⁴ Hatósági kezelők munkaversenye. AGy, 1948. április 16.; Tanulj többet – hazádat építéd! AGy, 1948. április 16.; Az erősebb segíti a gyengét. AGy, 1948. április 16.

¹⁵⁷⁵ Lux 2008: 98.

¹⁵⁷⁶ MNL OL M-KS-276-88-640., 46–52.

¹⁵⁷⁷ „Gyógyíts jobban” mozgalom indul. Népszava, 1949. december 20.; Gyógyíts jobban mozgalmat kezdenek az orvosok. Szabad Szó, 1949. december 18.

¹⁵⁷⁸ Munkaversenyek. AGy, 1948. április 30.

meg. Az OEDSZ főttkára, Weil Emil is kiemelte ugyan, hogy a szakszervezet elsődleges feladatát „a »termelés« színvonalának emelése és a dolgozók munkához való viszonyának kommunista kialakítása” jelenti,¹⁵⁷⁹ nem véletlenül tette azonban idézőjelek közé a „termelés” szót. Mivel a gyógyító tevékenységtől alapvetően idegen a fogalom, ezért szükségét érezte tisztázni, hogy a „kórházakban a termelésnek az egészségvédelmi munka felel meg.” A gyógyszerészet területén szintén sokan kételkedtek benne, hogy munkájuk normához lenne köthető. Olyan nonszensz ötletek is felmerültek, hogy munkamegjavítási, udvariassági, tisztasági és takarékosági versenyt kellene rendezni.¹⁵⁸⁰

Az ÁKVGYNV (később Gyógyszertári Központ) keretén belül is létrehozták a Központi Munkaverseny-bizottságot Hegedűs István vezetésével, aki rendszeresen tájékoztatta a gyógyszer-tárakat az aktuális versenyfelhívásokról.¹⁵⁸¹ Az 1950. évi teljes átlamosítást követően már kirajzolódottak a munkaverseny lehetséges irányai is: a forgalom növelését, a költségek csökkentését, a nagyfogyasztók (kórházak, biztosítóintézetek) fokozott bekapcsolását, a számlaellenőrzés szigorítását, a tisztaság növelését, valamint a minél pontosabb tervkimutatások készítését kívánták elérni.¹⁵⁸² A munkaversenyt kiterjesztették a szakmai munkával kapcsolatos feladatokra is, többek között a gyógyszerek készítésének, vagy az ellenőrzések hatékonyságának fejlesztésére.¹⁵⁸³ A személyi kultusz monstre eseményének, Rákosi 60. születés-

¹⁵⁷⁹ MNL OL M-KS-276-88-640., 46–52.

¹⁵⁸⁰ Munkamegjavítási mozgalom. AGy, 1948. november 30.

¹⁵⁸¹ MNL OL XIX-C-1-r-10575/74/1949.

¹⁵⁸² MNL OL XIX-C-1-r-3172/T/2/1950; MNL OL XIX-C-1-r-3172/A/79/1951. Nemzeti Vállalatunk munkaversenye. AGy, 1949. február 28.

¹⁵⁸³ A gyógyszertári dolgozók Gyógyíts Jobban Mozgalma. AGy, 1951. november 1.

napjának alkalmából már büszkén számolt be a kommunista sajtó a gyógyszerészek „felajánlásairól.”¹⁵⁸⁴

c) Újító mozgalom

Mi az újító mozgalom? A demokráciában a dolgozók munkája többé nem egyszerűen áru, amelyet bérért eladnak, hanem a nép országát építő tevékenység. A munkásosztály érettségét bizonyítja, hogy ezt tudja is és az újjáépítés első idejének lendületes rohammunka-mozgalma után most ötleteivel, szaktudásával és találékonyságával működik közre abban, hogy az üzemek termelési lehetőségei megnövekedjenek és az áruk előállítása meggyorsuljon. Ez az újító mozgalom.¹⁵⁸⁵

Miután a gazdaság egészében a magánszektor szerepét az államosítások révén erősen visszaszorították, szükségessé vált az alkalmazottként foglalkoztatott személyek érdekeltté tétele a fejlesztésekben. A gazdasági innovációt – amelyet korábban a szabadalmi és védjegytörvényekkel védtek – új formába kellett önteni. Csúcsszervezete az Országos Találmányi Hivatal lett, amely szintén a tervhivatal (OT) felügyelete alá került. Ennek szervezeti keretében indult útjára – szovjet mintára – az újító mozgalom is 1948-ban, amely szorosan kapcsolódott a tervgazdálkodáshoz és a munkaversenyekhez.¹⁵⁸⁶ Az újító mozgalomról

is elmondható, hogy szovjet minta alapján központi kezdeményezésre indult, ezért meghatározóvá vált benne a központi tervezés, adatgyűjtés és volumen kijelölés, és ezzel párhuzamosan a központilag kijelölt vállalatok látszatteljesítése.¹⁵⁸⁷

A mozgalomba természetesen a gyógyszerészet is bekapcsolódott. A minisztérium és az ÁKVGYNV részvételével létrehozott Újító Bizottság tárgyalta meg a gyógyszerészek által javasolt újítások sorsát, amelyek közül többet is megvalósításra érdemesnek ítélték.¹⁵⁸⁸ A jóváhagyott újításokból eredő megtakarítások összegéből a javaslattevők is részesültek ösztönzésképpen.¹⁵⁸⁹ Az újítások sorsát döntően nem szakmai, hanem gazdaságossági, termelékenységi szempontból ítélték meg, köztük új készítmények készítésére vonatkozó javaslatot nemigen találunk. Ennek az az egyszerű oka volt, hogy a gyógyszertárakban megszűnt a gyógyszerfejlesztés és a gyógyszer-különlegességek gyártása.

A gyógyszerészeket egyébként is súlyosan érintette a korábbi védjegy és szabadalmi rendelkezések teljes körű átalakítása. Az 1950. évi államosítási rendelet értelmében ugyanis

[...] mindazok a jelen törvényerejű rendelet hatálybalépése előtt bejelentett szabadalmak és védjegyek, amelyek a jelen törvényerejű rendelet alapján állami tulajdonba vett közforgalmú gyógyszertár céljára használhatók, a közforgalmú gyógyszertárral együtt állami tulajdonba vétetnek.

¹⁵⁸⁷ Szarka 1996: 224–225.

¹⁵⁸⁸ MNL OL XIX-C-1-r-3172/U/2/1950.

¹⁵⁸⁹ A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 4.310/1949. (232) M. T. számú rendelete a műszaki újítások díjazásáról és az újítási javaslatokkal kapcsolatos ügyek intézéséről szóló 11.940/1948. Korm. számú rendelet kiegészítése tárgyában.

¹⁵⁸⁴ A mag, amelyet elvetett. Felajánlások Rákosi Mátyás 60. születésnapja tiszteletére. AGy, 1952. március 1.

¹⁵⁸⁵ Újítók a WM-ben. *Szabad Nép*, 1947. április 20.

¹⁵⁸⁶ A Magyar Köztársaság kormányának 11.940/1948. Korm. számú rendelete a műszaki újítások díjazásáról és az újítási javaslatokkal kapcsolatos ügyek intézéséről.

Az állam tehát a gyógyszertárakkal együtt elbitorolta az összes gyógyszertárban előállított, saját márkás termék szellemi tulajdonjogát is. A gyáripár átszervezése, a gazdaságosnak vélt megoldások, a profilozás eredményeképpen ezeknek a készítményeknek a többsége egyszerűen megszűnt létezni.

A Népjóléti Minisztérium a gyógyszertárak szerepét egyre inkább a kereskedelmi funkció és a kézi (magisztrális) gyógyszerkészítés felé tolta. Olyan elképzelés is volt, hogy létrehoznák azokat a gyógyszertárakat, ahol magisztrális szereket egyáltalán nem, kizárólag gyári készítményeket forgalmaznának (expediálnának); és ahol a munkaerőhiány leküzdése érdekében drogistákat is alkalmaznának.¹⁵⁹⁰ Az újító mozgalomban a gyógyszerészek és a gyógyszertárak ezért elsősorban nem új készítményekkel, hanem hatékonyabb és pontosabb munkavégzésre vonatkozó (például könyveléstechnikai, vénkészítési, gyógyszerkészítés-technológiai) javaslatokkal kapcsolódhattak be. Az újítási javaslatokról rendszeresen beszámolt A Gyógyszerész című szaklap is.¹⁵⁹¹

Nem feltétlenül az újító mozgalom hatására, de ennek keretében születtek olyan találmányok, amelyek mind a mai napig megtalálhatók a gyógyszertárak tartozékai között. Egyaránt a magisztrális munkában használták fel a „Hunfalvi-féle porosztót”, valamint a „kúprúdosztó táblát”.¹⁵⁹² Mindkét eszköz a gyógyszerkészítmények (és ezáltal a hatóanyagok) egyenlő elosztását segítette.¹⁵⁹³

¹⁵⁹⁰ MNL OL XIX-C-1-r-3170/2-36/1949.

¹⁵⁹¹ Újítók rovata. AGy, 1949. szeptember 30.; Újítók rovata. AGy, 1949. november 30.

¹⁵⁹² Újítási rovat. AGy, 1953. július 1.

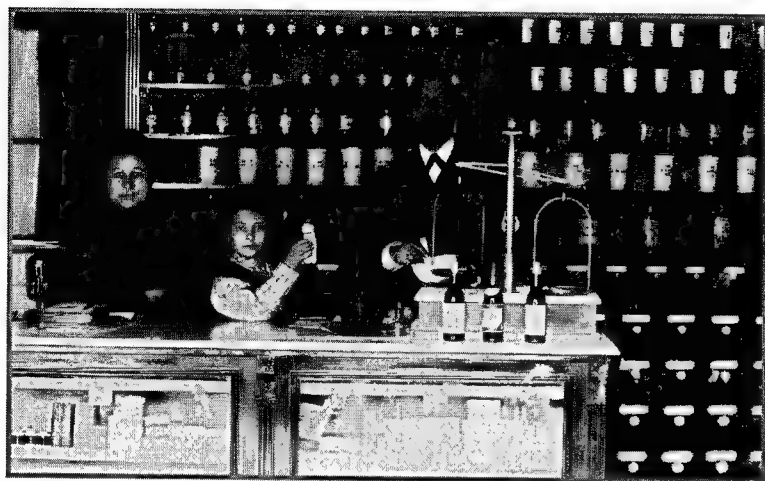
¹⁵⁹³ Köszönöm az észrevételt Dobson Szabolcsnak.

„Szovjet típusú” gyógyszertár

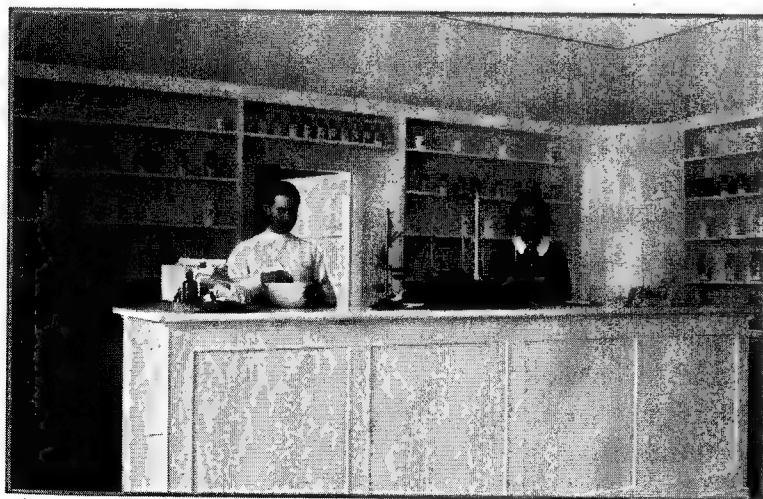
A munkaversenyek megszervezésére és a normakijelölésre korlátozottan nyílt lehetőség a hagyományos gyógyszertári munka területén. A gyógyszerek orvosi vény alapján történő, kézi elkészítése (magisztrális gyógyszerkészítés) összetett munkafolyamatokat jelentett, amit a gyógyszerész szakmai tudása és lelkiismerete alapján, az előírások szerint, de autonóm módon végzett el. A munka mérhetőségének biztosítása azonban elengedhetetlen volt a tervgazdálkodás szempontjából, mert a normakijelölésnek és a munkaversenybe történő bekapcsolódásnak ez volt a feltétele. A „szovjet típusú gyógyszertárak” kialakítása egyfajta kísérletként értelmezhető, amely a magisztrális gyógyszerkészítés tervgazdálkodásba történő bekapcsolására irányult.

Hogyan is nézett ki a patika és a benne folyó munka, amit bele kellett illeszteni a tervgazdálkodás rendszerébe? Hagyományosan a magyar gyógyszertárak az alábbi helyiségekkel rendelkeztek: üzlettér (*officina*), az összetettebb szerek előállítására szolgáló laboratórium, raktár (*materiális kamra*), ügyeleti szoba (*inspekciós szoba*), pince (*aquarium*), illetve a gyógynövények szárítására használt padlás (*herbárium*). A gyógyszertárak helyiségeit és felszereltségét 1934-ben rendeletben is szabályozták.¹⁵⁹⁴ A kézi (magisztrális) gyógyszerek elkészítése jellemzően (de nem kizárólagosan) az üzlettérben történt. A táraasztalon állt a mérleg, és az egyszerűbb gyógyszereket a bútorzaton elhelyezett alapanyagokból a gyógyszerész a beteg előtt készítette el.

¹⁵⁹⁴ A m. kir. belügyminiszter 260.520/1934. B. M. számú rendelete a gyógyszertárak berendezése és felszerelése tárgyában.

5. kép. Gyógyszerkészítés az officinában (1906)

6. kép. Gyógyszerkészítés az officinában (1942)

A kortársak számára is evidencia volt azonban, hogy a gyógyszeripar és a szintetikus alapanyagok térnyerése miatt a hagyományos gyógyszerkészítés válságba került, az átalakulás elkerülhetetlenné vált. A reformot a gyáripari készítmények rohamos elterjedése, másfelől a társadalombiztosítás kiterjesztése miatt megnövekedő forgalom tette időszerűvé. A kisiparos tevékenységhez hasonlatos, állva végzett, kézműves gyógyszerkészítés napjai meg voltak számlálva, a gyógyszertárak fejlesztése, modernizációja elkerülhetetlenné vált. Hazánk szovjet érdekszférába kerülésével az is eldőlt, hogy ez a modernizáció központi iránymutatás alapján, szovjet mintára fog megvalósulni, amely lehetőséget ad a gyógyszertárak tervgazdaságba történő bekapcsolására.

A Szovjetunió gyógyszertárai ezzel szemben már a tervgazdálkodás keretei között működtek.¹⁵⁹⁵ Folyamatos feszültség állt fenn a tervszámok szerint dolgozó gyógyszeripar és a helyi fogyasztási igények alapján tevékenykedő gyógyszertárak között. Miközben az alapvető gyógykészítményekből hiány mutatkozott, a gyárak raktáraiban álló, túltermelt árukészlet átvételére kötelezték az egyébként is korlátozott anyagi lehetőségekkel rendelkező gyógyszertárakat. Hiányzott a megfelelő szakmai és gazdasági autonómia. Hiány mutatkozott szakképzett szakemberekből is, akik a rosszul fizető patikai szolgálat helyett sokszor ipari területen helyezkedtek el. Az ellátási problémákat részben a patikahálózat és a gyógyszertári munka átalakításával igyekeztek megoldani. A cári időszakhoz képest az 1920-as években a gyógyszertárak száma jelentősen csökkent, amit csak az 1930-as években követett némi emelkedés. Vidéken az ellátást „mozgó

¹⁵⁹⁵ A következő bekezdésre vonatkozóan lásd Schaeffer Conroy 1998 2004.

patikákkal” akarták orvosolni, a városokban viszont – ahol jelentős számú lakosság jutott egy-egy gyógyszertárra – a munka hatékonyságának növelésével igyekeztek a termelékenységet fokozni. Nagy forgalmat lebonyolítani képes, viszont relatíve alacsony előállítási költséggel működő patikákat hoztak létre. A termelékenység fokozását a gyógyszertárak „gyárszerű” munkaszervezésétől várták.

E helyütt két beszámoltót idézek a szovjet gyógyszertári munkáról. 1950-ben tolmácsként járt Moszkvában Herz Pál, aki ekképpen számolt be tapasztalatairól:

„Általában minden recept elkészítésére, az elkészítés idejére van egy bizonyos norma. [...] Képzelnék el egy kb. 10-15 méter hosszú asztalt, amelynek végében ez a technikumot végzett dolgozó osztályozza a különböző recepteket. Az asztal két oldalán gyógyszerészek ülnek. Középen három futószalag fut, amely a két szélén kifelé megy. A szortírozó különböző színű tányérokra továbbítja a recepteket az egyik vagy a másik asztalra. Van olyan gyógyszerész, aki csak porokat vagy csak kenőcsöket csinál, a harmadik csak külsőleges folyadékot, míg a negyedik csak belsőleges, magisztrális gyógyszereket. Az ötödik gyógyszerész asztala üveggel van beborítva, ez készíti a steril gyógyszereket, így a szemcseppeket is. Külön asztal mellett dolgozik az a gyógyszerész, aki a mérgeket méri.¹⁵⁹⁶

Herz a munka iparszerű, már-már tayloriánus leírását adja: futószalag mellett végzett munka, az összetett munkafolyamatok feldarabolása, leegyszerűsítése, specializáció, normakijelölés.

¹⁵⁹⁶ Egy óra egy moszkvai gyógyszertárban. AGy, 1950. október 1.

Robert C. Fayle brit gyógyszerész jóval későbbi, 1971-ben írott cikkében a szovjet gyógyszerészet jellegzetességét éppen a sajátos munkakörülményekben és munkaszervezésben ragadta meg.¹⁵⁹⁷ Megfigyelése szerint a tágas patikák beosztását és elrendezését alapvetően az határozza meg, hogy a gyógyszerészek gyorsan és hatékonyan tudjanak dolgozni. Az ügyfelet fogadó gyógyszerész veszi át és ellenőrzi a receptet, az ő feladata a tanácsadás és tájékoztatás. A receptet elkészítésre továbbadja egy másik helyiségbe (vényező). Mindenki ülve dolgozik. A szükséges alapanyagok és gyógyszerek forgópolicokon és fiókokban, kézközelben vannak elhelyezve, hogy munka közben ne kelljen felállni. A receptek elkészítésével többnyire az asszisztensek vannak megbízva, akiknek meghatározott idő áll rendelkezésre a vény összeállítására.

A cél tehát adott volt: a gyógyszertári munkát úgy megszervezni, hogy a gyógyszerész munkája mérhetővé váljék, és ezáltal megteremtődjenek a normakijelölés, a tervgazdálkodásba történő bekapcsolódás feltételei. A mintát pedig az „élenjáró Szovjetunió” technológiai és munkaszervezési megoldásai kínálták.¹⁵⁹⁸

a) Praktikus megoldások a gyógyszertárakban: forgópolic és ülőtára

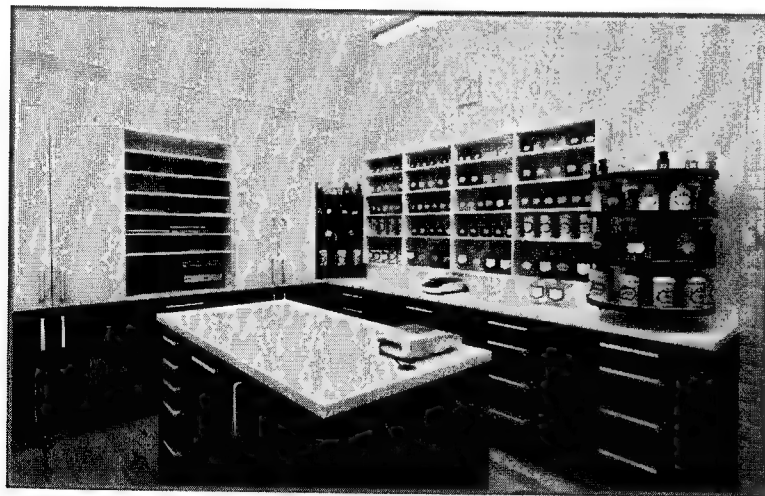
Az iparszerű működés feltételeinek a megteremtése praktikus megoldások bevezetését jelentette. A munka hatékonyságának (és a dolgozók munkakörülményeinek) javítása érdekében merült fel, hogy szintén szovjet mintára be kell vezetni a forgó-

¹⁵⁹⁷ Fayle 1971.

¹⁵⁹⁸ Amely viszont sok szempontból igyekezett az amerikai módszereket adaptálni. Kalmár 2014: 34–36; 70.

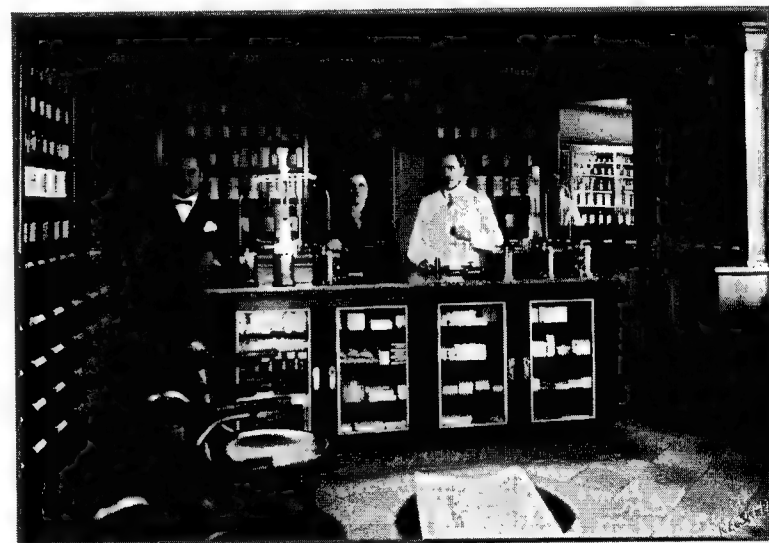
7. kép. A forgópalc őse (Moszkva, 1942–1943)

8. kép. A forgópalc napjainkban (Tatabánya, Arany Kígyó gyógyszerészár a 2000-es években)

polcot hazánkban, amely viszonylag kis helyen lehetővé tette sok gyógyszeralapanyag tárolását, ezáltal a dolgozó helyváltogatás nélkül hozzájuk tudott férni.

Alacsony forgalom mellett különösebb problémát nem okozhatott, hogy a gyógyszerészek jellemzően állva készítették a gyógyszereket az officinában a táraasztal mögött. A megnövekedő forgalom, a gyógyszerek norma alapján meghatározott, iparszerű elkészítése azonban szükségessé tette, hogy a dolgozók ülve végezzék munkájukat.

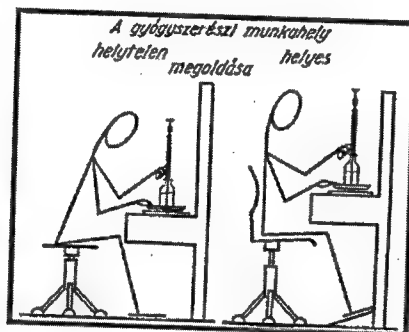
9. kép. Állva dolgozó gyógyszerészek (1936)

Jóllehet a mai értelemben vett forgószék már a 18–19. században ismert volt az USA-ban, de hazai gyógyszerészeti bevezetése nem innen terjedt el. A szocialista modernizáció vívmánya

volt az ülőmunkát lehetővé tevő ülőtára bevezetése. Ez eleinte orvosi széket jelentett, amely jellemzően három vagy négy lábbal és forgó ülőrészsel rendelkezett. Munkavédelmi szempontból később ezt széktámlával egészítették ki.

10. kép. Orvosi szék

11. kép. Széktámla alkalmazása (1966)

Az ülőtárak eleinte nem rendelkeztek guruló lábbal, így a helyváltoztatást nem tették lehetővé. A guruló székek gyógyszerészeti alkalmazását először Török Pál szegedi gyógyszerész vetette fel 1952-ben az újítási mozgalom keretében. Gyógyszertárában síneket alakított ki, amelyeken görgőkkel felszerelt zongoraszékeken tudott csúszkálni.¹⁵⁹⁹ A „guruló gyógyszerész” így felállás nélkül el tudta készíteni a gyógyszereket, és ki tudta szolgálni a betegeket, egyesek szerint neveltségessé téve a gyógyszerészeket a beteg szemében.¹⁶⁰⁰

¹⁵⁹⁹ Mindent lehet csak akarni kell. AGy, 1953. június 1.
¹⁶⁰⁰ A szegedi sajtóértekezlet. AGy, 1954. augusztus 1.

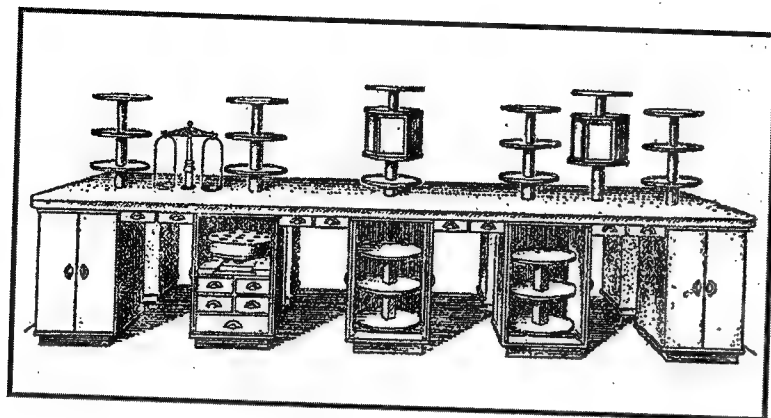
12. kép. Forgószék és forgópolc napjainkban

b) A gyógyszerkészítés száműzése az eladótérből

Ahogy fentebb említettem, hazánkban a díszes officina (eladótér) nemcsak a gyógyszerek kiszolgálásának volt a helyszíne, hanem az egyszerűbb szerek (pilula/labdac) elkészítése is itt történt. A bonyolultabb műveleteket (desztillálás, tablettázás, sterilizálás stb.) természetesen a laboratóriumban végezték. Az orosz gyógyszertárak helyiségei és azok funkciói alapvetően különböztek a hazai megoldásoktól. Laboratórium ugyan nem volt bennük, talán éppen ezért különült el teljesen az árusításnak (*officina*) és a gyógyszerek elkészítésének (*vényező*) a helye.¹⁶⁰¹

Pintér János, a Népjóléti Minisztérium gyógyszerész főelőadója már 1949 júliusában megfogalmazta a gyógyszertárak

¹⁶⁰¹ A szovjet gyógyszerészet szervezeti felépítése. AGy, 1949. december 21.

13. kép. Gyógyszerkészítést szolgáló, forgópolcokkal felszerelt asszisztensi munkaasztal négy főre

14. kép. Vényezőhelyiség (Sztálinváros, 1955)

szovjet típusú átalakításának szükségességét. Véleménye szerint azért kell a gyógyszerkészítést külön helyiségbe számúzni, hogy a vásárlók ne zavarják a patikusokat, amivel megelőzhető az esetleges vénykészítési hibák.¹⁶⁰² Pintér elképzelése szerint az officina a jövőben csak a vények befogadásának, a gyári szerek és az elkészült gyógyszerek kiszolgáltatásának, valamint a pénztárnak adna helyet. A vények összeállítását azonban egy külön helyiségben (vényező) kellene elvégezni. Maga Pintér János egyébként amellet érvelt, hogy a gyári készítmények térnyerése (és a munkaerőhiány) miatt két osztályba kellene sorolni a gyógyszertárakat. Az „elsőrendű” gyógyszertárak készítenének kézi (magisztrális) gyógyszereket, míg a „másodrendűek” kizárólag gyári készítményeket árúsítanának. Javasolta továbbá, hogy a munkaerőhiány miatt drogistákat vonjanak be a munkálatokba.

Az újonnan létrehozott vényezőhelyiségeket eleve úgy alakították ki, hogy praktikus megoldásaival kényelmes munkafeltételeket biztosítson és gyors munkavégzést tegyen lehetővé a dolgozók részére. A vények elkészítése egyébként már a szovjet időszakot megelőzően is külön helyiségben történt Oroszországban. Sőt, 1920-ban Magyarországon az Erzsébet körúti Hunnia gyógyszertárat is orosz mintára alakították ki, ami a gyakorlatban az officina és a vénykészítés szétválasztását jelentette, tehát a szovjet típusú gyógyszertár kialakítása sok esetben a hagyományos orosz megoldások átvételét jelentette.¹⁶⁰³

A szocialista modernizáció keretében intézkedtek a gyógyszertári dolgozók munkakörülményeinek javításáról is: mosdókat és öltözőket alakítottak ki.

¹⁶⁰² MNL OL XIX-C-1-r-3170/2-36/1949.

¹⁶⁰³ Az első orosz rendszerű gyógyszertár a fővárosban. GyL, 1920. április 1.

c) A szovjet típusú mintagyógyszertár: Vörös Csillag

Hazánk első szovjet típusú mintagyógyszertára – a Hunnia gyógyszertárat leszámítva – az egykori Örkény patika lett, amelynek 1950-ben bekövetkező államosítását fentebb ismertettem. A Rákóczi út és a József körút sarkán álló Csillag gyógyszertárat Vörös Csillag gyógyszertárra keresztelték át (később 1. számú, majd 801. számú gyógyszertárnak hívták).

Az átépítés nem ment zökkenőmentesen. A gyógyszertárat az eredeti elképzelések szerint 1951 novemberében kellett volna átadni, de a kazán és a bútorzat beszerzésének nehézségei miatt többször is elhalasztották a határidőt.¹⁶⁰⁴ A szovjet minta szerint átépített gyógyszertárat végül a személyi kultusz időszakának nagy eseményére, Rákosi elvtárs 60. születésnapjára adták át. A „kapitalista kizsákmányolástól” megszabadított, a „dolgozó nép szolgálatába állított” Vörös Csillag gyógyszertárat 1952. március 15-én személyesen Ratkó Anna egészségügyi miniszter adta át a következő szavakkal:

A most megnyíló egyes számú gyógyszertár az első olyan gyógyszertárunk lesz, amelyet a szovjet tapasztalatok felhasználásával a mi viszonyainkra alkalmazva újonnan létesítettünk. [...] A gyógyszertár egész beosztása, felszerelése és munkamenetének megszervezése a gyors és pontos gyógyszerkiszolgálás követelményeinek megfelelően készült. Nem feledkezhetünk meg azonban arról sem, hogy az itt dolgozók számára szocialista módra a legkedvezőbb munkafeltételeket biztosítsuk. Külső formája is bizonyítja, hogy nem üzleti vállalkozás célját

szolgálja, hanem a dolgozók egészségügyének szolgálataiban álló intézmény.¹⁶⁰⁵

A gyógyszertár díszítése a korszellemnek megfelelően került kialakításra:

Tagadhatatlan, hogy a gyógyszertár leglátványosabb része az officina. A falba beépített üvegszekrényben régi állványedényeket látunk, máshol a szocialista-realista művészet egy-egy remekbe készült szobrát: a Szovjet Katonát, Kenyérvágó asszonyt, A könyvet felmutató munkást.¹⁶⁰⁶

Az 1956-os forradalom idején súlyosan megsérült gyógyszertárat 1959-ben ismét átépítették.¹⁶⁰⁷

A Vörös Csillag gyógyszertár mintájára országszerte kezdetét vette a szovjet típusú gyógyszertárak kialakítása. Szombathelyen a „régii” Kígyó patikát alakították át.¹⁶⁰⁸ A szintén szovjet mintára készült sarkadi gyógyszertár azért érdemel figyelmet, mert néhány héttel a Vörös Csillag gyógyszertár átadása előtt nyílt meg, így őt illeti a történelmi elsőbbség.¹⁶⁰⁹

E helyütt csak a gyógyszertárak szovjetizálására vonatkozó politikai szándékot tudtam jelezni. Alaposabb kutatással lenne csak megállapítható, hogy a gyógyszertáraknak mekkora hány

¹⁶⁰⁵ Ratkó Anna egészségügyi miniszter beszéde az 1. számú Vörös Csillag-gyógyszertár megnyitásán 1952. március 15-én. AGy, 1952. április 1.

¹⁶⁰⁶ A Vörös Csillag-gyógyszertár példamutató szerepe és hivatása. AGy, 1952. május 1.

¹⁶⁰⁷ Rimay 1959.

¹⁶⁰⁸ Szovjet mintájú gyógyszertár Szombathelyen. Vas megye, 1953. szeptember 27.

¹⁶⁰⁹ A sarkadi gyógyszertár. AGy, 1954. január 1. Köszönöm az észrevételt Dobson Szabolcsnak.

¹⁶⁰⁴ MNL OL XIX-C-1-r-3172/Cs-12/1951.

dát érintette a szovjetizálás, illetve hogy miként folytatódott a Kádár-korszakban is a központi iránymutatás szerinti modernizálás.¹⁶¹⁰

Szimbolikus szovjetizálás: az identitások újrakonstruálása

A szovjetizálás természetesen sokkal többet jelentett a praktikus technológiai megoldások átvételénél. A szovjetizálás az élet minden területét átható kulturális forradalom is volt egyben, amelynek célja a „szovjet ember” (Zinovjev ironikus megfogalmazásában a „Homo Sovieticus”) létrehozása volt.¹⁶¹¹ A cél az egyéni és közösségi identitás teljes újrakonstruálása, ezzel párhuzamosan a régi identitások és kötődések devalválása, megsemmisítése volt. Részben ezt a célt szolgálták a megbélyegzések és stigmatizálások (klerikálisok, kulákok), az ellenségek felkutatása érdekében folytatott folyamatos kampányok is.

a) A gyógyszerterek elnevezése

Az emlékezetpolitikai törekvésekben mindig kiemelt figyelmet kap a közterületek és közintézmények elnevezésének kérdése, amely a kollektív emlékezet és identitás politikai indíttatású formálásának hangsúlyos eleme. 1945 után ilyen emlékezetpolitikai kérdéssé vált a gyógyszerterek elnevezése is, amelyeket hagyományosan állatok (Kígyó, Oroszlán, Sas), mitológiai alakok (Aesculap, Hygieia), zsidó-keresztény fogalmak (Megváltó, Őrangyal, Kereszt), szentek (Szent Antal, Szent Rókus), vagy elvont ideák

¹⁶¹⁰ Hogy a rengeteg példa közül csak egyet említsek: Kolozs 1966. Érdekes áttekintést nyújt a témáról: Szél 2020.

¹⁶¹¹ Rees 2008: 5–6.

(Igazság, Remény, Szeretet) után neveztek el. A 19. században elterjedtek a magyarsághoz (Magyar Korona, Szent István, Magyarország Védasszonya), vagy a Habsburg Birodalomhoz (Császári Sas, Ferenc József) köthető elnevezések. De az sem volt ritka, hogy az elhelyezkedés alapján adtak nevet egy-egy patikának (Astoria, Lipótvárosi), vagy híres emberek után nevezték el (Petőfi, Rákóczi) azokat. A két háború között a felfokozott nemzeti érzéseknek megfelelően gyakori volt a magyar őstörténeti utalás (Turul, Árpád Fejedeleml, Csodaszarvas), vagy az irredenta elnevezés (Nagy-Magyarország, Hargita, Kárpátalja).¹⁶¹² De ezek a névadományozási szokások sokban követték a nemzetközi hagyományokat és a divatot is.¹⁶¹³

Mivel mind a vallásos, mind a világi elnevezések többsége összeegyeztethetetlen volt a kommunista emlékezetpolitikai törekvésekkel, az úgynevezett „haladó hagyományokkal”, ezért A Gyógyszerész című szaklap már 1947-ben foglalkozott a gyógyszerertári elnevezések felülvizsgálatának kérdésével. Ekkoriban még a „haladó hagyományokkal” összeegyeztethető nevek használatát javasolták, így a Magyar Korona elnevezés megváltoztatását Köztársaságra.¹⁶¹⁴ 1949-ben tételesen is felsorolták, hogy a „demokráciaellenes” elnevezéseket mire célszerű megváltoztatni. Ezek között voltak híres gyógyszerészek (Kabay János, Kazay Endre, Winkler Lajos, Thán Károly, Fényes László), ismert magyar történelmi személyek (Petőfi Sándor, Dózsa György, Táncsics Mihály, Ady Endre, József Attila) és a politikai rendszerre utaló elnevezések (Szabadság, Köztársaság).¹⁶¹⁵

¹⁶¹² Csanád 1988.

¹⁶¹³ Érdekes elemzést nyújt a névadományozási szokásokról: Ördög 1980.

¹⁶¹⁴ Fekete medve-gyógyszerter. AGY, 1947. március 16.

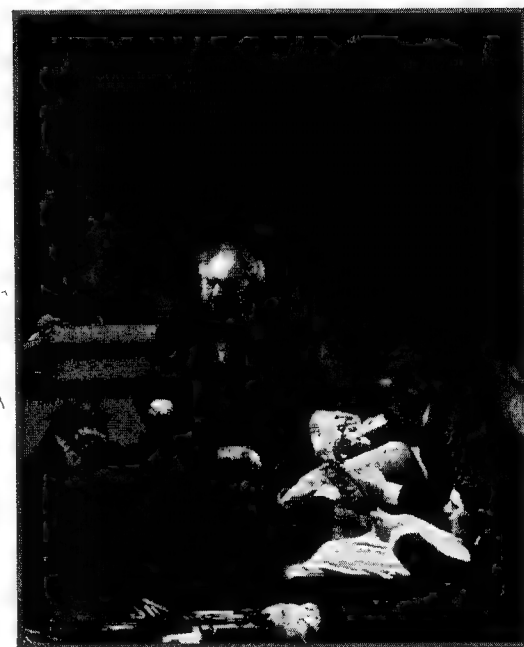
¹⁶¹⁵ Hírek AGY, 1949. január 16.

Az államosítást követően, 1950-ben a Gyógyszertári Központ azonnal hozzákezdett a gyógyszertárak „rég, klerikális jellegű, az egyház hatalmát kifejezni kívánó szentek nevét viselő és képét ábrázoló címtáblák” eltávolításához.¹⁶¹⁶ A kérdés politikai jelentőségét mutatja, hogy a beruházási tételek között a címtáblák lecserélése jelentette az egyik legnagyobb tételt a Gyógyszertári Központ 1950-es költségvetésében. 1951-ben utasítást kaptak a megyei nemzeti vállalatok is, hogy a volt tulajdonosokra utaló cégtáblákat haladéktalanul távolítsák el.¹⁶¹⁷ A gyógyszertáraknak eleinte a kommunista ideológiával összeegyeztethető neveket adtak (Vörös Csillag, Dózsa), később viszont egyszerűen számokkal látták el őket. Már az 1950-es évek végén mozgalom indult annak érdekében, hogy a gyógyszertárak – a számozásuk megtartása mellett – újból nevet kapjanak. A névadás szigorú szabályozása érdemben csak 1987-ben enyhült, amikor lehetővé tették, hogy a „haladó hagyományokkal” összeegyeztethető, „nem egyházi vonatkozású” korábbi patikaneveket (például Kígyó, Arany Sas stb.) újra felvegyék a gyógyszertárak.¹⁶¹⁸

b) A gyógyszerészi munkaruha mint az osztályharc terepe

Az „osztály nélküli társadalom” kommunista ideálja értelmében minden olyan szimbolikus válaszfalat le kellett bontani, amely az új kollektív identitás, a „dolgozó nép” tagjai között megkülönböztetést tesz lehetővé. Ilyen szimbolikus osztályharcos üggyé vált a gyógyszerészek munkaruhájának a kérdése is.

A fehér köpeny használata az orvosok között a 19. században terjedt el. A korábban használt fekete köpeny inkább elrejtette a munka során keletkező szennyeződések, de a higiénia előtérbe kerülésével fontossá vált a tisztaság, a sterilitás kiemelése.

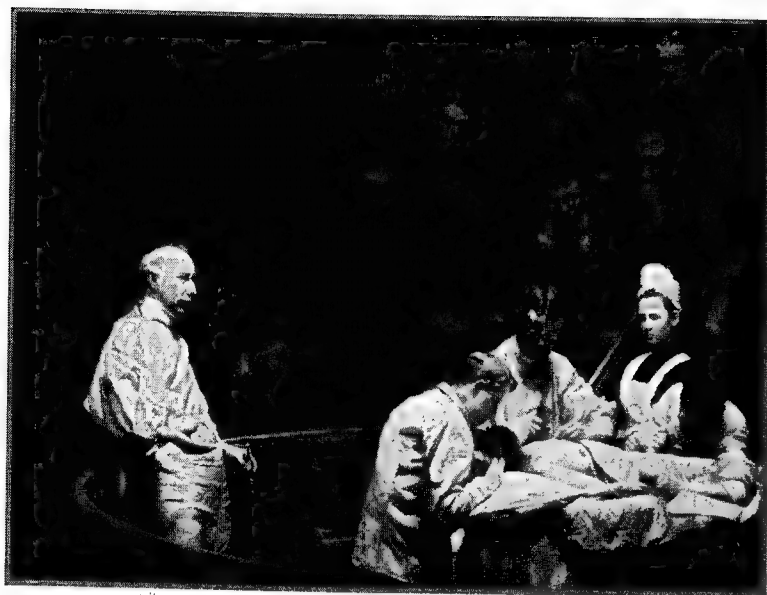
15. kép. Thomas Eakins: *A Gross Klinik* (1875)

Vélhetően az orvosoktól vették át a fehér köpenyt a gyógyszerészek, akik korábban polgári öltözetet használtak munkájuk során. A fehér köpeny már az első világháború idején megjelent a gyógyszertárakban, és a gyógyszerészek megkülönböztető viselete volt. Az asszisztensek (laboránsok, technikák) színes

¹⁶¹⁶ MNL OL XIX-C-1-r-6205/Gy/14/3/1950.

¹⁶¹⁷ MNL OL XIX-C-1-r-3170/GYK/41/1951.

¹⁶¹⁸ Szigetváry 1993.

16. kép. Thomas Eakins: Az Agnew Klinika (1889)

köpenyt, a nem szakmunkát végzők (például pénztárosok) szintén színes köpenyt vagy polgári öltözetet viseltek. Ahogy korábban már utaltam rá, 1933-ban a Belügyminisztérium rendeletben rögzítette, hogy „a nem gyógyszerészi képesítésű személyzet [...] foglalkozási ideje alatt, színes munkaköpenyt köteles viselni. Fehér munkás köpenyt csak a gyógyszerészi képesítésű személyzet használhat.”¹⁶¹⁹ A rendelet kiadását egyébként éppen a szakképzett, de alkalmazottként dolgozó gyógyszerészek kérték. A rendelet ugyanis nemcsak színes munkaruha viselését írta elő a szakképzetlen alkalmazottak részére, de ki is tiltotta őket

¹⁶¹⁹ 212.400/1933. B. M. számú körrendelet. GyL, 1933. április 15.

a gyógyszerek előállításának és forgalmazásának helyt adó officinából, és a laborba „száműzte” őket. A fehér köpeny tehát a szimbolikus kizáráson túl kenyérkereseti kérdéssé is vált. Ettől a rendelkezéstől remélték ugyanis, hogy a gyógyszerkészítési feladatokkal (szabálytalanul) megbízott szakképzetlenek alkalmazása visszaszorul.

Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni a fehér köpeny megkülönböztető jellegét, társadalmi rangot biztosító erejét sem. Dr. Senega álnévű gyógyszerész ekképpen vallott a fehér köpennyel történő első találkozásáról:

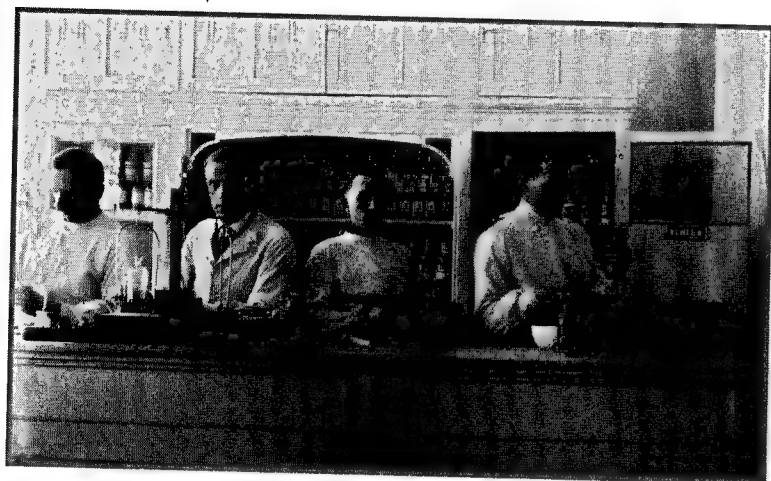
Ifjú és tudatlan praxi [=gyógyszerészgyakornok] voltam akkor. Egy hete dolgoztam, – (»dolgoztam«, – ez a szó talán egy kissé túlzás), – principálisom [=főnököm] patikájában. [...] Fehér köpenyben persze. Ez a fehér köpeny határtalan hatást gyakorolt rám. Tudást, szakértelmet, tekintélyt és nem utolsósorban gögőt oltott belém. Az utóbbit tudta a legjobban oltani. Ha bejött néha egy alázatos fejkendősnénike és áhítattal »patikus« úrnak titulált, kis híján lepattogtak mellényemről a gombok s úgy néztem körül a vidéki kis patikának még kisebb officinájában, mint egy csatát nyert lovag.¹⁶²⁰

A fehér köpeny viselése mind a mai napig fontos szimbólum, a diplomázott egészségügyi szakemberek beavatásának része (White coat ceremony/Fehér köpeny ceremónia).¹⁶²¹

¹⁶²⁰ Oh, régi szép idők.... GySz, 1937. december 11.

¹⁶²¹ <https://pharmacy.wisc.edu/white-coat-marks-first-chapter-in-pharmacy-profession/> (utoljára megtekintve: 2020. január 19.).

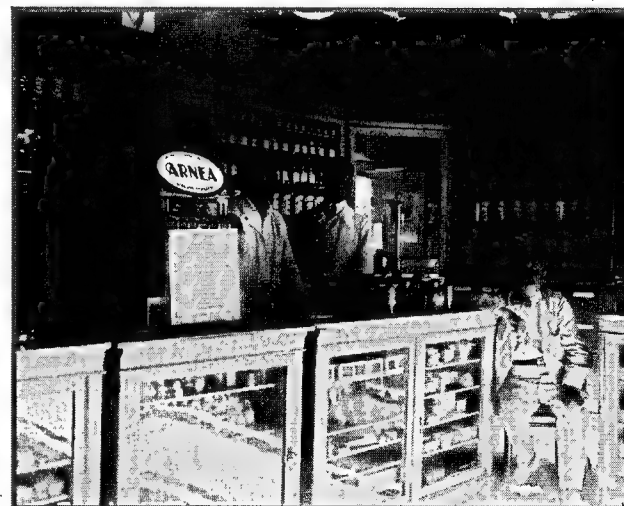
Gyógyszerészi munkaruhák 1945 előtt
(a fehér és tarka köpeny időszak)

17-18. kép. Gyógyszertár 1916-ban

19. kép. Gyógyszertár 1924-ben

20. kép. A veszprémi Fekete Sas Patika 1924-ben

1945 után a köpeny kérdésének napirendre tűzésével a szimbolikus osztályharc a gyógyszerértékek mikrokörnyezetében is megjelent. A kommunisták számára a fehér köpeny viselésének lehetővé tétele minden gyógyszerértéki dolgozó számára több volt egyszerű szimbolikus lépésnél. Ahogy azt többször is említettem, a kommunisták a nem szakképzett gyógyszerértéki dolgozóktól (takarítók, technikák, pénztárosok) reméltek politikai támogatást az osztályidegennek tekintett gyógyszerészekkel szemben. A kommunisták ezért kampányt indítottak a fehér köpeny viselésének kiterjesztése érdekében. Székely Jenő *A Gyógyyszerész* című lap kommunista szerkesztője versbe is foglalta a követelésüket:

Fehér köpeny, tarka köpeny,
Szép vagy mindenképpen.
De a fehér csupán néked
Illik, gyógyszerészem.
Míg a tarka, nem hiába
Olcsóbb is az ára,
Nem való az gyógyszerészre,
Csak a technikára.
De ha egyszer minden köpeny
összeölelkezne,
Fehér színből, tarka színből
Kivirul az eszme.¹⁶²²

Nem találtam arra vonatkozó adatot, hogy ki és mikor rendelte el minden gyógyszerértéki alkalmazott részére a fehér köpeny viselését. Azt sem tudhatjuk, hogy született-e egyáltalán ilyen utasítás

a minisztérium vagy a nemzeti vállalatok részéről, vagy az elmúlt években sok retorziót megélt gyógyszerészek egyszerűen jobbnak látták, ha engedve a kommunisták követeléseinek „önként” beállnak a sorba. A sajtóból annyi tudható, hogy 1953-ban voltak olyan gyógyszerértékek, ahol az egységes fehér viselet már jelen volt.¹⁶²³ A viselet „demokratizálása” ellen volt ugyan némi ellenállás a szakképzett gyógyszerészek részéről, és helyenként a közönség is értetlenül fogadta a fehér köpenyben szolgálatot teljesítő „technikákat”:

A technikák panaszkodtak, hogy a betegek nem értik meg: miért nem adhatják ki azok a kész gyógyszert, akik a receptet átveszik? [...] Következetes népnevelő munkával meg kell értetnünk a betegekkel, hogy a gyógyszerész felelőssége egy orvosság elkészítéséért valójában akkor zárul le, amikor azt a betegnek kiadja. [...] De nem szabad azt a következtetést levonni, hogy akkor hordjon a technika újra megkülönböztető színes köpenyt. A fehér köpeny, az, hogy a technikák fehér köpenyben dolgozhatnak, nemcsak a kommunista gyógyszerészek harcának eredménye, tehát nemcsak vívmány, hanem a gyógyszerértéki hálózatban szabadságunk jelképe is.¹⁶²⁴

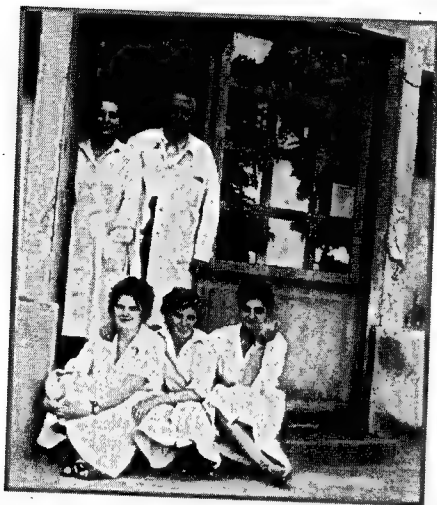
A fehér köpeny viselése mint a kizsákmányolás alóli felszabadulásnak, a „szabadságnak a jelképe” rendkívül tartós hagyományt teremtett, hiszen mind a mai napig jellemző a gyógyszerértékekben.

¹⁶²³ Két új gyógyszerérték. AGy, 1953. július 01. (Köszönöm a találatot Dobson Szabolcsnak.)

¹⁶²⁴ Termelési értekezletek. AGy, 1953. június 01.

¹⁶²² Szakmai Krónika. AGy, 1947. július 16.

Gyógyszerészi munkaruhák 1945 után (fehér köpeny)

21. kép. Újszász, 1962

22. kép. Siófok, 2020

A szovjetizálás hatása a gyógyszerészi identitásra

Az államosítás, majd az ezt követő erőltetett szocialista modernizáció a gyógyszerészet kulturális örökségének megsemmisülésével fenyegetett. A volt tulajdonosokat elküldték gyógyszertárukból, az új vezetők viszont nem minden esetben tekintettek úgy a patikákra, mint amelyek a jövő generáció számára is megőrzendő örökséget jelentenek. A „szocialista modernizáció” során az épített és tárgyi kultúra fennmaradása komoly veszélybe került, amit többen – talán nem tudatosan, hanem ösztönszerűen – felismertek, és mentőakcióba kezdtek. Elkezdődött a gyógyszertári berendezés és felszerelés esetleges, majd módszeres gyűjtése, valamint a patikaépületek védelem alá helyezése. Kialakultak a jellegzetes emlékezeti helyek, a patikamúzeumok. A kulturális örökség veszélybe kerülése még egy fontos hozadékkal járt: megerősödött a kollektív identitás, valamint a hivatás múltjának kutatása iránti vágy. Az 1960-as és 1970-es évek a gyógyszerészettörténet-írás aranykora volt, ekkor alakultak ki a máig működő intézményes keretek is.

a) A gyógyszerészettörténet-írás intézményes keretei

A gyógyszerészet történetének kutatása egyidős a gyógyszerészi érdekvédelem megszerveződésével, valamint az ezzel párhuzamosan kialakuló kollektív identitással. Már a 19. században is olyan jelentős személyek foglalkoztak a hivatás múltjának feltárással, mint Ernyey József, az Országos Természettudományi Múzeum egykori gyógyszerész-főigazgatója. Közel száz éve jelent meg az első és ez idáig egyetlen összefoglaló gyógyszerészet-

történeti munka, amelyet Baradlai János és Bársony Elemér írt.¹⁶²⁵ Ennek ellenére le kell szögezni, hogy a második világháborút megelőzően a gyógyszerésztörténet-írás nem intézményesült.

Már a háborút követően megindult a szervezkedés egy gyógyszerész múzeum felállítása érdekében a budapesti egyetem gyógyszerészeti intézetének keretei között, de a kezdeményezés nem bizonyult tartósnak. 1951-ben jött létre az Országos Orvostörténeti Könyvtár, a mai Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár (SOMKL) elődje a megszűnt Budapesti Királyi Orvosegyesület, a Budai Irgalmasrendi Kórház, valamint a természettudományi társaság hagyatékaiból.¹⁶²⁶ Az Egészségügyi Minisztérium rendelete alapján az orvostörténeti gyűjtemény a feloszlott egyesületek, szerzetesrendek orvosi vonatkozású hagyatékát is megkapta, így rövid időn belül nagyságrendileg százezer kötet került a tulajdonába. A könyvtár ünnepélyes átadására 1952-ben, Rákosi 60. születésnapja alkalmából került sor. A gyűjtemény jelentőségét mutatja, hogy azt személyesen Ratkó Anna adta át a nyilvánosságnak. 1964-ben megnyitotta kapuit az Orvostörténeti Múzeum is, amelyet 1968-ban egyesítettek a könyvtárral. Az 1955-ben megalakított *Orvostörténeti Közlemények* is a könyvtár kezelésébe került.¹⁶²⁷ A SOMKL idővel a teljes egészségügy történetével foglalkozó közgyűjteménnyé vált, amely Budapesten gyógyszerésztörténeti könyvtárat és egy patikamúzeumot is üzemeltet.

A szakszervezet kezdeményezésére 1958-ban jött létre az Orvos-gyógyszerésztörténeti Szakcsoport, és az MTA keretein belül is megalakult az Orvostörténeti Bizottság. 1965-ben létrejött az Ma-

gyar Orvostörténelmi Társaság, 1968-ban pedig a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Gyógyszerésztörténeti Szakosztálya is.¹⁶²⁸ Rövidebb múltra tekint vissza a Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság, de az általa működtetett honlappal és az évente megrendezett Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetemmel nagy szolgálatot tesz a gyógyszerészet múltja iránt érdeklődőknek.¹⁶²⁹

A *Gyógyszerésztörténet* című tematikus folyóiraton túl számos szaklap közöl történeti vonatkozású cikkeket, köztük a korábban már említett *Orvostörténeti Közlemények*, valamint a *Gyógyszerészet* című folyóirat. Az online szaklapok közül ki kell emelni a 2010 óta működő *Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóiratot*.¹⁶³⁰ A gyógyszerészképzést folytató egyetemek közül Pécsen, Szegeden, Budapesten és Debrecenben is tartanak történeti vonatkozású tárgyakat.

Nemcsak a gyógyszerésztörténet-írás intézményi struktúrája alakult ki, hanem számos kiváló kutató jelent meg ezekben az években. A teljesség igénye nélkül említsük meg Szigetváry Ferenc, Blázy Árpád, Lóránd Nándor, Zalai Károly, Rádóczy Gyula vagy Kempler Kurt nevét.

b) Patikamúzeumok mint emlékezeti helyek

A „szocialista modernizáció” keretében hozzáálltak az elavultnak tekintett épületek, bútorok és használati tárgyak cseréjének. Az átalakításokkal nemcsak a gyógyszerertári épületek enteriőre változott meg, hanem berendezési tárgyak és felszerelések so-

¹⁶²⁵ Baradlai-Bársony 1930: I, II.

¹⁶²⁶ Kapronczay 2014: 233–236.

¹⁶²⁷ Uo. 243.

¹⁶²⁸ Kapronczay 2016b.

¹⁶²⁹ <http://www.gyogyszerestortenet.hu/> (utoljára megtekintve: 2021. január 15.).

¹⁶³⁰ <http://www.kaleidoscopehistory.hu/> (utoljára megtekintve: 2021. január 15.).

kasága pusztult el. A rombolás a nemzeti vállalatok vezetésével az 1950-es években megvalósított beruházások idején érte el csúcspontját. A múlt értékeinek megmentése ekkor még nem szervezett keretek között történt, hanem sokszor a végrehajtásban közreműködő személyek lelkiismeretén múlt, hogy mit mentenek meg az utókornak. Ilyen végrehajtó/megmentő személy volt Kecskeméten Lóránd Nándor is, aki ekképpen számolt be az 1950-es évek első felében zajló modernizálásról és a nyomasztó közhangulatról:

Az államosítást követő általános nagy selejtezést, a reakciós múltnak felszámolását elrendelő intézkedések ellen pedig ki emelt volna szót szabotálás gyanúja nélkül? Egy személyes élményt említek. Kecskeméten a Vállalat udvarára gyűjtötték a selejtezendő edények egy részét. Nagyon szép, értékes porcelánok és üvegek kerültek átadásra a MEH-nek. A vállalat dolgozói közül többen kérték az akkori vezetőséget, engedje meg, hogy néhányat megvásárolhassanak virágvázának otthonuk díszítésére. De bizony csak szigorú rendreutasítást kaptak. És hogy mi mit tettünk akkor? Igen, ott voltunk, ha fájó szívvel is, de hallgattunk és néztük értékeink pusztulását. Akkor talán nem is éreztük olyan tragikusnak a selejtezést a háború vad rombolásai után. [...] Politikai konszolidálódásnak, lehiggadásnak kellett meghonosodni ahhoz, hogy ne legyen valaki reakciós, aki a történelmi múlttal foglalkozik. Meg kellett találnunk a »haladó hagyomány« fogalmát és jelentőségét, amelynek ápolása ma nem bűn.¹⁶³¹

¹⁶³¹ Lóránd 1973: 29–30.

Természetesen a gyógyszerészettörténeti emlékek szisztematikus gyűjtésének, megőrzésének és kiállításának gondolata régi időkre tekint vissza. A századfordulón több felhívást is közzétettek a gyógyszerészet tárgyi emlékeinek megőrzésére, így alakult ki többek között Budapesten Ernyey József, Kolozsváron pedig Orient Gyula gyűjteménye.¹⁶³² Szintén a századfordulón vette kezdetét a gyógyszertárak elmúzeumosodása is. A kolozsvári Mauksch-Hintz-ház már 1902-ben műemléki védeltséget kapott, jöllehet az 1949-es államosításig gyógyszertárként is működött. A patikamúzeum ma az Orient-gyűjteménnyel együtt a történelmi Magyarország egyik legszebb gyűjteménye.¹⁶³³ Az Ernyey-gyűjteményből 1906-ban, a Nemzeti Múzeum keretén belül gyógyszerészettörténeti részleg jött létre, amely 1948-ban Ernyey József Gyógyszerészeti Múzeum néven önálló intézménnyé alakult. Ez később betagozódott a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltárba.¹⁶³⁴ A gyógyszerészeti emlékek rendszerezett gyűjtésére utal, hogy az Iparművészeti Múzeum 1910-ben megvásárolta a kőszegi jezsuita patika berendezését.¹⁶³⁵ 1906-ban a debreceni Arany Egyszarvú Gyógyszertár felszerelése és bútorzata is a városi múzeum (a mai Déri Múzeum) birtokába került.

A gyógyszerészet jellemző emlékezeti helyeinek, az első patikamúzeumoknak a felállítására hazánkban csak a második világháborút követően került sor, számuk az államosítást követő mo-

¹⁶³² Antall 1971.

¹⁶³³ A kolozsvári gyógyszerészettörténeti gyűjtemény honlapja: <https://www.mnit.ro/colectia-de-istorie-a-farmaciei/> (utoljára megtekintve: 2021. január 15.).

¹⁶³⁴ Antall 1971.

¹⁶³⁵ Nékám 1965.

dernizálás eredményeképpen növekedett meg.¹⁶³⁶ Lassan kialakultak azok szervezeti keretek is, amelyek felelősek voltak a gyógyszerészet kulturális örökségének megőrzéséért. Az 1950-es évek elején számos gyógyszertár berendezését és felszerelését helyezték védetség alá, ami elindította a patikamúzeumok kialakulásának folyamatát. A védetség eljárássok lefolytatását az 1949-ben létrehozott Múzeumok és Műemlékek Országos Központja látta el, amely komoly konfliktusok árán igyekezett a műemlékvédelmi szempontokat érvényesíteni.¹⁶³⁷ Jellemző ebből a szempontból a budapesti Papnövelde utcában működő egykori Arany Oroszlán gyógyszertár története, amelynek bezárását és az ingatlan kiürítését 1951-ben határozták el. Az 1830-as években készült védett bútorzat (úgy tűnik) gond nélkül átkerült a Budapesti Történeti Múzeum birtokába, azonban az Egészségügyi Minisztérium a használati tárgyak (többnyire téglék és egyéb tárolók) átengedését csak úgy hagyta volna jóvá, ha a Múzeumi Központ 7615 Ft térítést fizet értük, amire nem volt keretük.¹⁶³⁸ A használati tárgyak ezért – a bútorzattól elválasztva – a Budapesti Gyógyszertári Központ tulajdonában maradtak.¹⁶³⁹ A győri Arany Sas és a székesfehérvári Fekete Sas gyógyszertárat és ezek berendezését a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szintén az államosítást követően, 1950-ben nyilvánította védetté.¹⁶⁴⁰ A ma ismert patikamúzeumok tömeges kialakulása tehát az államosítással vette kezdetét.

¹⁶³⁶ M. Lugosi 1974; Vida 1974.

¹⁶³⁷ Létrehozásáról, a múzeumokról és műemlékekről szóló V. K. M. 13/1949. sz. tvr. intézkedett.

¹⁶³⁸ A berendezés ma a Kiscelli Múzeumban található: http://www.kiscellimuzeum.hu/a_pesti_arany_orszlan_patika (utoljára megtekintve: 2020. május 23.).

¹⁶³⁹ MNL OL XIX-C-1-r-3172/A/4/1951.

¹⁶⁴⁰ MNL OL XIX-C-1-r-3172/Gy/37/1950.

1965 óta miniszteri rendelet szabályozza a gyógyszerészeti örökség védelmét, aminek szakmai felügyeletét a SOMKL-hoz utalta.¹⁶⁴¹ Az 1950-es évek spontán gyűjtését az 1960-as években felváltotta egy szakszerű, múzeumi közreműködés mellett végrehajtott értékmentés, amelyben a SOMKL kiemelkedő szerepet játszott. Az 1970–1980-as években sorra nyíltak meg hazánkban a jellegzetes gyógyszerészettörténeti emlékezeti helyek, a patikamúzeumok. 1968-ban Sopronban, 1971-ben Kőszegen és Győrben, 1974-ben Budapesten, 1975-ben Székesfehérvárott, 1980-ban Kőszegen, 1985-ben Kaposvárott, 1987-ben Egerben, 1988-ban ismét Kőszegen, 1990-ben Pécsen. Jelenleg 13 patikamúzeumot vagy önálló épületben álló patikagyűjteményt és 32 védett patikaberendezést tartanak számon.¹⁶⁴²

¹⁶⁴¹ Antall 1973a: 1973b.

¹⁶⁴² <http://www.gyogyszerestortenet.hu/muzeum/patikamuzeumok/> (utoljára megtekintve: 2019. december 16.).

KITEKINTÉS

KONSZOLIDÁCIÓS KÍSÉRLET

■ ■ ■

Rákosi bukását követően kezdetét vette a személyi kultusz időszakának óvatos revíziója. Mindez a „régi értelmiséggel” szemben folytatott politika felülvizsgálatát is jelentette. Az MDP Központi Vezetőségének 1956. július 18–21. között tartott ülésén Rákosi Mátyás helyett Gerő Ernőt választották meg az MDP első titkárának, aki meghirdette a „tiszta lap” politikáját, egyúttal apróbb reformokat helyezett kilátásba politikai, társadalmi és gazdasági téren egyaránt.¹⁶⁴³ A változások az értelmiségi politikában is éreztették hatásukat. Több hónapos előkészületek után 1956 augusztusában az MDP elméleti folyóirata, a *Társadalmi Szemle* közölte a párt úgynevezett értelmiségi határozatának szövegét. A dokumentum önkritikusan állapítja meg, hogy

[...] az elmúlt 5-6 év során erősen nyugtalanító jelenségek mutatkoztak a párt és az értelmiség (különösen a régi értelmiség) körében. [...] A munkásosztály vezető szerepéről, a munkás-paraszt szövetségről szóló tanítás a gyakorlatban helyenként olyan torz értelmezést és alkalmazást nyert, mintha az értelmiséget nem illehnék

¹⁶⁴³ Baráth 2001.

meg a népköztársaságunk alkotmányában minden magyar állampolgár számára biztosított jogok.¹⁶⁴⁴

Bár a párt vezető szerepe egy percre sem kérdőjeleződött meg, a határozatban ígéretet tettek a korábbi politika felülvizsgálatára, és számos engedményt helyeztek kilátásba. Az MDP – többek között – ígéretet tett arra, hogy az értelmiség számára nagyobb szakmai autonómiát biztosít, eltörlik a kádernyilvántartást, enyhítenek a származás szerinti megkülönböztetésen (például az egyetemi felvételnél), javítanak az anyagi helyzetükön, és felülvizsgálják a korábbi sérelmes intézkedéseket. A határozat megjelenését követően intenzív vita bontakozott ki, amely során számos befolyásos értelmiségi – többek között Losonczy Géza vagy Déry Tibor – utalt a pártfunkcionáriusok felelősségére és számonkéréseket sürgetett.¹⁶⁴⁵ A határozat végrehajtása a párt- és államapparátus által – talán éppen a számonkérésektől való félelem miatt – csak nagyon vontatottan haladt előre, ami további feszültséget és türelmetlenséget szült az értelmiségiek körében. Nem véletlen, hogy vannak történészek, akik szerint ennek a határozatnak a pozitív fogadtatása, majd a végrehajtáskor mutatkozó hezitálás is hozzájárult ahhoz, hogy az elégedetlen fiatal értelmiség 1956 októberében csatlakozott a forradalmi eseményekhez, sőt élére állt annak.¹⁶⁴⁶

¹⁶⁴⁴ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata értelmiségi politikánk néhány kérdéséről. *Társadalmi Szemle*, 11 (1956) 8, 29–41.

¹⁶⁴⁵ Az értelmiségi határozatról. *Művelt Nép*, 1956. szeptember 2. Idézi: http://www.archivnet.hu/sajtofigyelo/az_ertelmisegi_határozatrol.html. (utoljára megtekintve: 2020. március 20.). Huszár 1990: Déry Tibor felszólalása a Petőfi Kör vitáján, 109–119.

¹⁶⁴⁶ Bencsik 2009.

A határozat megjelenése és az októberi forradalom kitörése közötti időszakból két nagyon fontos és érdekes dokumentum maradt fenn, amelyek kendőzetlen őszinteséggel mutatják be a Rákosi-korszakban a gyógyszerészekkel szemben folytatott represszív politika jellemzőit. Az *egészségügy területén dolgozó gyógyszerész-káderek helyzete* elnevezésű, 1956. szeptember 3-án kelt jelentést Kovács György, a minisztérium személyzeti főosztályvezetője készítette.¹⁶⁴⁷ Kovács az 1950-ben végrehajtott államosítást elkerülhetetlennek és szükségszerűnek írta le, de a párt értelmiségi határozatának szellemében igyekezett a korábbi hibákat is számba venni. Kovács „önkritikus” számvetése végül hosszú bűnlajstromot eredményezett:

- a gyógyszerészek élet- és munkakörülményeinek jelentős romlása, a kényszeráthelyezések miatt a családok szétszakítása;
- a gyógyszerertár-tulajdonosok kizárása a baloldali pártokból mint osztályidegen elemek;
- az „adminisztratív intézkedések, megfélemlítések, laikus vezetés, ellenőrzés” és a gyógyszerészek indokolatlan gyanúsítgatásai miatt kialakult bizalmatlanság és rossz légkör;
- a szakemberek tudatos mellőzése, valamint kizárása a felelős pozíciókból;
- a szakmai fejlődési lehetőségek (például a külföldi tudományos konferenciákon történő részvétel) akadályozása;
- a nemzeti vállalatok működésében elkövetett hibák, amelyek részben a munkáskáderek alkalmatlanságára vezethetők vissza;

¹⁶⁴⁷ PIL XII-42-1304.

- káderkérdésekben a szakmai szempontok helyett a politikai megbízhatóság előtérbe helyezése, a nemzeti vállalatokhoz küldött személyzeti előadók túlhatalma, a szakmai vezetők káderjavaslatainak negligálása;

Kovács részletesen bemutatta, hogy a gyógyszerészekhez hogyan viszonyultak korábban a minisztériumi tisztviselők. Körükben elterjedt volt az a nézet, miszerint „a gyógyszerészek egészében megbízhatatlan, ellenséges beállítottságú elemek voltak”. Idéz az államosítás előkészítésében aktív szerepet vállaló gyógyszerész főelőadó, Pintér János 1950 októberében készült feljegyzéséből is, miszerint a gyógyszerész társadalom „fegyelmezetlen, pártszempontból, ideológiailag teljesen képzetlen és lelkiismeretlen, hazafiatlan, önző és megbízhatatlan”. Kovács jól ismerhette a minisztériumban uralkodó hangulatot, hiszen az általa is kritizált időszakban maga is vezető beosztású funkcionárius, 1950-ben személyzeti főelőadó, 1955-ben pedig személyzeti főosztályvezető volt.

Az új értelmiségi politika bejelentését követően az MDP fontosnak tartotta felmérni, hogy az érintett társadalmi csoportok miként viszonyulnak a határozathoz, és milyen lépéseket várnak az új pártvezetéstől. Ennek érdekében sorra szállították a hangulatjelentéseket az ezzel megbízott instruktorok. A Magyar Nemzeti Levéltárban számos hangulatjelentés maradt fenn ebből az időszakból. A Péterfy Sándor utcai Kórházban készült hangulatjelentés kiválóan összegzi az értelmiségi határozat megszületését követő általános várakozást, de a határozat őszinteségével kapcsolatos szkepszist is:

A K. V. 1956. július 18-21-i határozata, valamint az értelmiségi határozata jó fogadtatásra talált dolgozóink – ezen

belül értelmiségi dolgozóink – között. Ugyanakkor hiba volna tagadni azt a nem egy helyen megmutatkozó várakozást, nem egyszer bizalmatlanságot, ami ezen határozatokkal szemben, ezen túl a párt és az állam vezetésével szemben megnyilvánul. [...] látni kell, hogy az eddigi politikai ingadozások, a személyi kultusz, az igen súlyos törvénytelenések és ezek megtorlásának nagyfokú hiánya (Rákosi elvtárs leváltásán és Farkas Mihály kizárásán kívül semmi sem történt [...]) jelentékenyen csökkenti a most hozott helyes határozatok iránti bizalmat, s ezt igen nehéz elfogadtatni. De nehéz elfogadni is.¹⁶⁴⁸

Kovács jelentésével szinte egy időben, 1956. szeptember 14-én kelt Fésüs (Fendrich) Arnold gyógyszerészekről szóló hangulatjelentése is, amelyből kiderül, hogy – hasonlóan más értelmiségi csoportokhoz – a gyógyszerészek körében is reményt keltett az értelmiségi határozat megjelenése.¹⁶⁴⁹ Fésüs is kiemeli, hogy a korábban tapasztalt hibák egyik forrása volt „az a kádermunka, amely az államosítás időpontjában (1950) abból a helytelen nézőpontból indult el, hogy a gyógyszerészek egy egységes megbízhatatlan, sőt osztályidegen réteget alkotnak.” Ennek köszönhetően a szakmai szempontok háttérbe szorultak, gyógyszerészek helyett pedig munkáskadereket neveztek ki vezető pozícióba, többek között a nemzeti vállalatok élére. A legégetőbb teendőket Fésüs az alábbiakban jelölte meg: a gyógyszerész szakemberek bevonása a vezető párt- és állami pozíciókba; a munka- és életkörülmények javítása (a túlóra megfelelő díjazása, a nyugdíj- és lakáskérdés rendezése); a kádernyilvántartások

¹⁶⁴⁸ MNL OL M-KS-276-89-419., 217-218.

¹⁶⁴⁹ MNL OL M-KS-276-89-419., 204-206.

korlátozása; a származás és politikai aktivitás helyett a „felszabadulás” óta végzett munka figyelembevétele a pozíciók elosztásánál; a gyógyszeripar kapacitásának növelése a zavartalan gyógyszerellátás biztosítása érdekében.

Az 1956-os forradalom

Az 1956-os forradalom gyógyszerészeti vonatkozásai még nincsenek részletesen feldolgozva. A Nikolics Károly hiánypótló tanulmányából ugyanakkor a gyógyszerészek számos korabeli törekvése kirajzolódik.¹⁶⁵⁰ A gyógyszerészeknél is az egyetemi ifjúság volt az egyik motorja az eseményeknek. 1956. október 23-án a Petőfi Kör *A magyar egészségügy helyzete* címmel vitafórumot rendezett, amelyen több gyógyszerész is felszólalt. Az ülésen a történések élére álló Dávid Ágoston gyógyszerész követelte az államosítás korrekcióját, a kártalanítást, és egy gyógyszerész miniszterhelyettes kinevezését a minisztériumba. Az október 26-án tartott gyűlésen Balogh Bodor Egon követelte a Gyógyszerész Kamara felállítást. Időközben Dávid Ágoston vezetésével megalakult a Gyógyszertári Dolgozók Ideiglenes Forradalmi Tanácsa, amely október 31-én meghozott határozatával megszüntette a Gyógyszertári Központ személyzeti osztályát, a káderlapokat záradékolta, felmentette az igazgatót és a főgyógyszerészt. Az ideiglenes tanács november 2-án átalakult Gyógyszertári Dolgozók Forradalmi Intézőbizottságává. Vidéken a gyógyszerészek munkástanácsai többnyire a nemzeti vállalatokon belül jöttek létre. Tevékenységük – az idő rövidsége miatt – a gyógyszerellátás biztosítására, a vállalatok laikus munkáskádereinek a

leváltására, a személyzeti osztály felszámolására, a káderlapok nyilvánosságra hozatalára vagy megsemmisítésére terjedt ki.

Az új értelmiségi politika hosszabb távon is éreztette hatását. A forradalom leverését követően a Kádár-rendszer nem tért vissza a Rákosi-korszakban jellemző represszív értelmiségi politikához, hanem apró gesztusokkal igyekezett korrigálni a korábbi lépéseket és pacifikálni az értelmiséget. 1957-ben elrendelték az 1950-ben államosított, legfeljebb hat szobából álló lakóingatlanok visszaszolgáltatását.¹⁶⁵¹ Nem mentesültek viszont az államosítás alól azok az ingatlanok, amelyeknek tulajdonosa „tőkés, illetve egyéb kizsákmányoló volt, vagy aki a megdöntött társadalmi rendszer népelnyomói közé tartozott”, illetve akik a forradalmi eseményekben részt vettek, és akik disszidáltak az országból. A korábbi megbélyegzés ellensúlyozása érdekében megalapították az Érdemes és Kiváló Gyógyszerész kitüntetések, valamint létrehozták a nyereségrészesedés intézményét.

A gyógyszerészet Kádár-korszakban végbemenő lassú reprofesszionizálódása, a rendszerváltoztatás idején a Gyógyszerész Kamara megszerveződése, majd a gyógyszertárak privatizációja már egy másik könyv témája lenne.

¹⁶⁵⁰ Nikolics 1993.

¹⁶⁵¹ 1957. évi 28. számú törvényerejű rendelet az állami tulajdonba vett házigatlanokkal kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről. *Egészségügyi Közlöny*, 1958, 10–12.

ÖSSZEFOGLALÁS

■ ■ ■

Hivatáspolitikatörténet

A gyógyszerészet rövid történetének bemutatásával arra kívántam rámutatni, hogy hazánkban az állam és az állami szabályozás volt a hivatás helyzetét meghatározó egyik legfontosabb tényező. A hivatásnak és a politikának az egymással hol találkozó, hol ütköző törekvései adták a történelmi események sajátos dinamikáját. Ha a gyógyszerészi hivatás szempontjából szeretnénk rávilágítani a magyar történelmi fejlődés kulcsára, akkor azt találnánk, hogy a szakmai autonómia sohasem teljesedhetett ki, az állam nem delegált megfelelő jogosítványokat a hivatás testületeihez, hanem végig gyámság alatt tartotta azokat. Hazánkban a testületiség kialakulásának komoly akadályai voltak, hiányoztak az állam és az egyének közötti, erős jogosítványokkal rendelkező testületek.¹⁶⁵²

Hiba lenne azonban, ha mindezt államellenes élel olvasnánk, hiszen az állami beavatkozást sok esetben az ideálisnak tartott viszonyok kialakításával indokolták, vagyis modernizációs eszközök láttak benne. A felvilágosult abszolutista vagy a dualizmus korának állama saját érdekeit is szem előtt tartva segítette egy-

¹⁶⁵² Halmos 2003: 32–33.

egy hivatás felemelkedését, mert ettől remélte a társadalom gyarapodását, és közvetve az államrezon érvényesülését. Ezek a modernizációs nekilendülések határozták meg a gyógyszereszek helyzetét is. Viszont a politikai válságok idején (szabadságharc, világháború, gazdasági válság stb.) az autonómia hiánya, a gyors és radikális politikai irányváltások sok esetben a hivatás helyzetének átmeneti vagy tartós romlását okozták. Ennek az államnak tehát rengeteg arca volt:

- a felvilágosult abszolutizmus idején a társadalom és az államkassza gyarapodása érdekében hozott intézkedéseket, rendelkezéseivel hozzájárult a modern gyógyszerészeti hivatás kialakulásához;
- az 1850-es években hozzájárult a gyógyszerészet jogi kereteinek rendezéséhez, ugyanakkor erősen korlátozta az egyesületi élet és a szakmai nyilvánosság kibontakozását;
- a dualizmus korában laissez-faire hozzáállásával segítette a hivatás gyarapodását, ugyanakkor a gazdasági liberalizmussal összeegyeztethetetlennek és az állam érdekeivel alapvetően ellentétesnek tartotta, hogy hatósági jogosítványokat adjon egyesületeknek és testületeknek, hogy megszervezze a kamarákat;
- a Horthy-korszak politikai elitje elsőként viszonyult pozitívan a szakmai autonómia kérdéséhez, és támogatólag viszonyult a szakmai törekvésekhez is, ugyanakkor a „szociális igazságosság” jelszavával elindított árjásítás révén nemcsak precedenst teremtett a jogfosztásokhoz, de felrúgta a polgári jogegyenlőség elvét is, és sok szempontból annullálta a polgárosodás eredményeit;
- 1945 után befejeződött a hagyományos polgári gyógyszerészeti felszámolása: korlátozták a testületi és egyéni auto-

nómiát, az államosítás révén pedig alkalmazottá vált mindenki; ugyanakkor hozzáláttak a szovjet eszményeknek megfelelően a gyógyszerárak (és általában az egészségügyi ellátás) modernizálásához, amelynek kudarca hosszú távon vált nyilvánvalóvá.

Van azonban ennek az államnak (és a politikai kultúrának) egy történelmi korokon átívelő, nagyon is állandó autokratikus jellege, amely kereteket és eszközöket adott a társadalmi viszonyok időről időre jelentkező erőszakos átszervezéséhez, modernizálásához.¹⁶⁵³ A 20. századi diktatúrák esetén ez az autokratikus jelleg jobban kidomborodik, máskor – például a dualizmus korában – kevésbé látványos és nyilvánvaló a jelenléte.

Hiba lenne az is, ha az általam kihangsúlyozott, felnagyított állami törekvéseknek kizárólagos jelentőséget tulajdonítanánk. Bár értekezésemben az állami törekvések meghatározó jellege mellett érveltem, de részben utaltam a hivatás helyzetét szintén befolyásoló egyéb tényezőkre is. Ahogy a professzionalizációs paradigma ismertetésénél jeleztem, a hivatások helyzetét az állam-hivatás, az állam-állampolgárok, a hivatás-hivatás és az ügyfelek-hivatás dimenziók mentén érdemes vizsgálni. Ebből a szempontból a 18. századi kameralista reformok, vagy a 19-20. században a társadalombiztosítás kiterjesztése az állam-állampolgárok dimenzió mentén értelmezhető, ami ugyanakkor a hivatás helyzetét is befolyásolta. Ahogy arra szintén utaltam, ugyanennyire fontos tényező volt a hivatás helyzetének megértése szempontjából például a gyógyszeripar megjelenése is, ami a gyógyszerészeknek mint méregkeverőknek a társadalmi szerepét és fontosságát megkérdőjelezte.

¹⁶⁵³ Péter 1998c: 40–41.

A represszív politika forrásai és következményei

Fontos azt a kérdést is tisztázni, hogy honnan táplálkoztak a kor-szak represszív intézkedései, és milyen szakmán belüli és kívüli csoportok támogatták ezeket. Ki kell azonban emelni, hogy az állam – a régiekkel szólva – kollektív személyiség, és nem egyéni (individuális) aktor. Törekvéseinek hordozói a politikai uralom jogát birtokló személyek, csoportok, pártok. Ugyanígy a hivatás is testületek, egyesületek, pozíciók és intézmények összessége, ami – bizonyos érdekek mentén hálózatokba szerveződő – egyének-ből tevődik össze. Ezeknek a politikai és szakmai csoportoknak, érdekekkel rendelkező hálózatoknak a törekvései határozzák meg a történelmi folyamatokat. Az állam is igyekezett törekvéseivel bizonyos szakmai csoportokat megnyerni, ahogy a szakmai csoportok is igyekeztek érdekeik állami jóváhagyásához politikai szövetségeseiket keresni. Bár alaposabb társadalomtörténeti elemzést ezúttal nem végeztem, a törésvonalak így is megrajzolhatók.

A gazdasági válságot követően indult meg az a politikai erjedés is, amely bő egy évtizedes folyamat végén a polgári gyógyszerészet felszámolását eredményezte. A politikai cél az volt, hogy a gyógyszerészek bizonyos köreit megfosszák vagyonuktól, addigi életfeltételeiktől. A „gyásznapi”, a patikák 1950. évi államosítása tulajdonképpen csak a befejező akta volt az 1938-ban elindult, a magántulajdont fokozatosan felszámoló, a társadalmi és vagyoni viszonyokat erőszakosan átalakító állami politikának. A rekvirálás több hullámban zajlott le, a megtorlások a gyógyszerészek más-más köreit érintették. A Rákosi-korszakban azonban már a gyógyszerészek egészét osztályidegennek bélyegezték meg, a represszív intézkedések még a politikailag lojális személyeket sem kerülték el.

A radikális politikai mozgalmak a gyógyszerészeknek csak egy nagyon szűk, többnyire a perifériára szorult tagjait tudták megnyerni maguknak. A pályaelhagyóktól, a patikára vágó alkalmazottaktól, a rossz anyagi kondíciók között dolgozó tisztgyógyszerészekről, a gyógyszertárak szakképzetlen dolgozóitól, egyszerűen a leszakadó vagy a leszakadással veszélyeztetett csoportoktól reméltek támogatást szélsőséges törekvéseikhez, a nagyon újraosztásához.

A mozgástér, vagyis a megfelelő szintű autonómia hiányában a válságtól fenyegetett gyógyszerészeknek sem volt más eszközük, mint állami megoldásokat követelni saját problémáik orvoslására. Az 1930-as évek piacvédő megoldásai, az új gyógyszertári jogok kiadásának felfüggesztése és a gyógyszerészhallgatók számának csökkentése paradox módon hatottak. A pályán levőket pacifikálta, és távol tartotta őket a szélsőséges mozgalmaktól. Ennek köszönhető, hogy a gyógyszerésztársadalom egészen a második zsidótörvény tervezetének nyilvánosságra kerüléséig nem sürgette az „örösváltást”. A törvénytervezet megjelenését követően a vagyonos gyógyszertár-tulajdonosokat képviselő MAGYOE korlátozott lehetőségei ellenére is mindent megtett az árjásítás következményeinek enyhítése érdekében, a zsidó gyógyszerészek gazdasági kifosztása ellen. A hivatás kohézióját mutatja, hogy létezett olyan közös szakmai érdek, nevezetesen a magántulajdon védelme, amelyet a politikai törekvésekkel (és talán sokak egyéni érdekeivel) szemben is képviseltek. A zsidótörvények azonban mégis felszínre hozták a lappangó indulatokat, a pályán kívül rekedt és leszakadó csoportok radikalizálódtak. A pályaelhagyó, a tisztviselő és az alkalmazott gyógyszerészek egy része beállt a szélsőjobbpolari politikai mozgalom mögé. A társadalmi mobilitás elakadása, a szakmai és anyagi előrelépés nehézségei miatt kiábrándult személyek keresztény mozgalmak-

ba tömörültek, és követelték a társadalmi igazságtalanságok felszámolását, a zsidóság kizsárolását a pályáról.

Végső soron azonban a válságra megoldást kínáló politikai cél, a zsidó gyógyszerterek kisajátítása nem a gyógyszerár-tulajdonosoktól, és nem is a csekély befolyással rendelkező radikalizálódó szakmai csoportoktól érkezett, hanem direkt politikai akarat állt mögötte. A kormányzati elit – engedve a fajvédők követeléseinek – a társadalmi egyensúly és igazságosság helyreállítására hivatkozva látott hozzá a zsidó vagyon, közte a gyógyszerári jogosítványok újraosztásához.

Szintén politikai indíttatásúak voltak a világháborút követő represszív megoldások, amelyek szintén csak a gyógyszerészek szűk körének támogatását élvezték. Mivel a kommunisták sem a „burzsoáziához” sorolt gyógyszerár-tulajdonosoktól, sem a „reakciónak” tekintett diplomás alkalmazottaktól nem remélhettek támogatást, ezért más csoportokat igyekeztek megnyerni az államosítás és osztályharc ügyének. A szakképzetlen dolgozók felkarolásával, és a munkás-paraszt származású „új értelmiség” helyzetbe hozásával igyekeztek a politikailag megbízható kádereket kitermelni.

1945 után a háborús bűnösök jogos számonkérése, és a kommunista hatalom berendezkedése kéz a kézben járt. Az igazolási eljárások és a népbíróági perek sokszor a személyes konfliktusok elintézésének is teret adtak. Sokan a front vagy a számonkérések elől Nyugatra menekültek, akik maradtak, azoknak sokszor az internálások, a politikai megbélyegzés vagy a vagyonfosztás jutott osztályrészül. A jogtörések mindennaposak voltak. A Horthy-korszak gyógyszerési elitjének tagjait – függetlenül érdemeiktől vagy bűneiktől – eltávolították a vezető pozíciókból, gyógyszerészeiket rekvirálták. A régi elit helyét egy új nomenklatura vette át, amely többnyire a Horthy-korszakban

mellőzött, szakképzetlen és/vagy patika nélküli gyógyszerészekből tevődött össze.

Az állami beavatkozási kísérletek ugyan idővel elérték céljukat, azt nem lehet állítani, hogy a politikai törekvések keresztülvitele minden ellenállás nélkül zajlott le. Korszakunkban az ellenállás és az együttműködés számos formájával találkoztunk. Ezeket – a források adottságai szerint – hol egyéni, hol egyesületi szinten mutattam be.

Minek köszönhető, hogy a szélsőséges politikai mozgalmak nem tudtak nagyobb támogatottságra szert tenni a gyógyszerészek között? Kovács M. Mária szerint az ügyvédek hosszú időre visszatekintő testületisége közrejátszott abban, hogy a zsidótörvények végrehajtásával szemben sokáig ellenállás vagy legalábbis passzív semmittevés mutatkozott.¹⁶⁵⁴ A gyógyszerészek esetén azonban a testületiség sohasem teljesedett úgy ki, mint a kamarával rendelkező többi hivatásnál. A szélsőségektől való távolságtartás okait keresve ismét csak a gyógyszerészi hivatás jellegadó tulajdonságára, a patikára mint vagyontárgyra kell utalnom. A gyógyszerészek hamar felismerték, hogy a zsidó tulajdonban lévő gyógyszerterek kisajátítása olyan állami beavatkozás, amely a hivatás egészének érdekeit veszélyezteti. Egyes váteszek már a zsidótörvények idején felhívták rá a figyelmet, hogy a magántulajdon kisajátítása olyan precedenst teremt, amelynek hosszú távon súlyos következményei lehetnek. A vagyon konfiskálásától tartó gyógyszerészeket nem volt könnyű tehát megnyerni sem az árjásítás, még kevésbé a teljes államosítás ügyének. Nem véletlen, hogy az 1950-ben végrehajtott államosításban olyan gyógyszerészek vettek részt, akiknek nemcsak patikájuk, de jóformán szakmai karrierjük sem igazán volt. A kibic-

¹⁶⁵⁴ Kovács M. 2001.

nek semmi sem drága alapon ők készítették elő és ők hajtották végre a gyógyszerészeket sújtó politikai intézkedéseket.

Nem kerülhetjük meg annak a kérdésnek a tisztázását sem, hogy az egyes gyógyszerészeti csoportokat érintő retorziók mennyiben voltak függvényei Magyarország külpolitikai helyzetének. Szembetűnő ugyanis, hogy a zsidóság gazdasági (és ezzel együtt fizikai) megsemmisítése felgyorsult a német megszállást követően. Az árjásítás bemutatása során amellet igyekeztem érvelni, hogy a zsidókkal szembeni intézkedések – természetesen a külföldi minták figyelembevételével – belpolitikai folyamatok eredményei voltak. Igaz ugyan, hogy korszakunkban hazánk szuverenitása erősen korlátozott volt, de a zsidókat érintő retorziók jellegéről és mértékéről a magyar hatóságok döntöttek, sőt a végrehajtást is magukra vállalták. A zsidó gyógyszerterek kisajátítása is először Gömbös Gyulánál jelentkezett politikai programként.

A háborút követő számonkérések esetén szintén ez a helyzet. Jóllehet Magyarország nemzetközi kötelezettséget vállalt a háborús bűnösök számonkérésére, de az eljárás mikéntje, a retorziók jellege és mértéke, a háborús bűnösök körének kijelölése és a retorziók végrehajtása az államhatalmat birtoklók döntése volt. Szintén megfigyelhető, hogy a kommunista hatalomátvételt, a „fordulat évét” követően kapott nagyobb hangsúlyt az államosítás és az új értelmiség megteremtésének politikai programja. Politikai döntést igényelt azonban annak meghatározása, hogy pontosan kiket fosztanak meg vagyonuktól, és az is, hogy ezt miként hajtják végre. Ahogy ezt a helyzetet Péter László megfogalmazta:

Az átalakulás nem egy passzív helyi társadalomnak nagyhatalom diktálta adminisztratív átszervezéséből állt, hanem jórészt a helyi társadalomban végbement poli-

tikai folyamat során jött létre. [...] A népi demokráciák nem az égből pottyantak az Elba vidékére, nem idegen szuronyok kényszerítették abba az ellenálló lakosságot, hanem kivétel nélkül mindenütt a helyi lakosság tíz-, sőt százezreinek aktív (de mennyire aktív) közreműködésével jöttek létre.¹⁶⁵⁵

Ezzel természetesen nem vitatva el, és nem is relativizálva azt a tényt, hogy a megszállt Magyarország sok szempontból kényszerpályán mozgott. Úgy is fogalmazhatunk, hogy hazánk német, majd szovjet megszállása a korszak retorziós eljárásainak szükséges, de nem elégséges feltételét jelentette. A diktatórikus törekvéseknek megvoltak a hazai támogatói, akik aktívan közreműködtek a vagyon- és jogfosztásokban, vagy akár a fizikai megsemmisítésekben.

Professzionizáció – deprofesszionizáció – proletarizáció

A gleichschaltolás fogalmával leírt változásokat a testületi és egyéni autonómiát ért támadásokkal is jellemezhetjük. Amennyiben a modern hivatás megszerveződésének, a professzionizációnak lényegi elemeként tekintünk az autonómiára, akkor korszakunkat a deprofesszionizáció fogalmával is körülírhatjuk. Nemcsak a szakmai testületeket és a szakmai nyilvánosságot érték támadások, de a szovjetizálással az egyéni autonóm munkavégzés feltételeit is igyekeztek ellehetetleníteni.

¹⁶⁵⁵ Péter 1998b: 18.

Könyvemben arra tettem kísérletet, hogy a professzionizációs paradigma fogalomkészletét felhasználva mutassam be a gyógyszerészi hivatás történetét. A hivatást azonban nem a kialakulás felől, hanem a felszámolás, vagy helyesebben a hanyatlás felől igyekeztem bemutatni. A 20. század közepén ugyanis jobban láthatóvá vált, hogy milyen jelentőséget tulajdonított az állam ennek a hivatásnak. Kiderült az, hogy mi a hivatáspolitikai törekvéseknek a valódi tétje, másfelől, hogy mi a hivatás helyzetét alapvetően meghatározó körülmény. Azt találtuk, hogy a gyógyszerészi hivatás alapvetően különbözik más hivatásoktól, hiszen ez egy helyhez (a patikához) kötött tevékenység, amelyet ennek megfelelően csak jelentős tőkebefektetés mellett lehetett végezni. Amíg az orvosi vagy ügyvédi hivatás jellegét a személyes szolgáltatás adja, addig a gyógyszerészek tevékenységének (a személyes szolgáltatás mellett) a kereskedelem elválaszthatatlan részét képezi. A vagyon, a patika valódi értékét – az árukészlet, a felszerelés és ingatlan mellett – forgalma határozta meg. A hivatás felszámolása tehát az állam által vezényelt vagyionfosztás által ment végbe. A vizsgálattal kapcsolatban felmerülhet az a kérdés is, hogy mennyiben írható le hazánk története a vagyon folyamatos, állandó irányított, és a modernizációs nekilendülésekhez kapcsolódó újraelosztási kísérleteként, az államosítási és privatizációs hullámok váltakozásaként.¹⁶⁵⁶

A gyógyszerészek azonban más szempontból is célpontjai voltak az állami politikának. A gyógyszerész nem egyszerűen tagja volt a helyi elitnek mint vagyonos és művelt polgár, hanem a lokális társadalmi hálózat egyik csomópontja, kikristályosodási pontja volt. A gyógyszertárban sokan megfordultak, ami kiterjedt személyes ismeretségi kört és nagy befolyást biztosított.

A patikus a közösség tagjairól sok bizalmas, személyes információval is rendelkezett, hiszen az üzlet sikere is megkívánta, hogy mindenkihez legyen egy-két jó szava. A fajvédők szemében ezért kellett biztosítani a gyógyszertárat mint „közéleti idegdúcot” a keresztények számára, és ezért nem maradhatott az „káros zsidó befolyás” alatt. 1945 után szintén kulcsfontosságú volt a hatalom számára, hogy – megfélemlítéssel vagy meggyőzéssel – a gyógyszerészeket szoros felügyelet és megfigyelés alatt tartsák, politikai céljaikhoz felhasználják, vagy legalább elnémítsák őket. A retorziókat a vagyon megszerzése mellett tehát az is motiválta, hogy a lokális közösség „gócpontjában” lévő gyógyszerészek a hatalom számára politikailag hasznos, de legalábbis ne káros tevékenységet fejtsenek ki. Az államosítást követő áthelyezések nemcsak a korábbi vagyon feletti kontrollt tették lehetetlenné, de kiszakították a gyógyszerészeket az ismert közegükből is. Az új környezetben nem tudhatták, ki barát és ki ellenség, kiben bízhatnak meg, ki fog róluk jelenteni. A bizalmatlanság pedig passzivitást, a helyi ügyektől, közélettől történő elzárkózást hozott magával. A gyökértelenség megteremtése a politikai ártalmatlanítás eszköze volt.

Meggyőződéseim szerint a korszak változásai a proletarizáció kifejezéssel is leírhatók. A proletarizáció egyfelől jelentheti a deklasszációt, vagyis a gyógyszerészek társadalmi státuszának (vagyon, jövedelmi, rangbeli, életmódbeli helyzetének) súlyyos csökkenését. Ennek a hipotézisnek az alátámasztásához azonban szükséges lenne a társadalomtörténeti tábló megrajzolása is. A proletarizációt azonban más értelemben is használja a professzionizációs szakirodalom, nevezetesen az autonóm munkavégzés feltételeinek az ellehetetlenülésére, a bürokratikus kontroll kialakulására, vagyis az alkalmazottként, munkavállalóként dolgozó szakemberek helyzetére vonatkoztatva. Abban az érte-

¹⁶⁵⁶ Mihályi 2015, 2016.

lemben tehát beszélhetünk proletarizációról, hogy az államosítással a magántulajdonra épülő polgári gyógyszerészet teljesen megszűnt. Helyét az alkalmazottként foglalkoztatott, „dolgozó gyógyszerészek” csoportja vette át, akiknek munkáját a kézgal-lérosokhoz hasonlóan iparszerűvé, mérhetővé akarták tenni.

Quo vadis

Bő egy évtized alatt a gyógyszerész társadalom radikálisan átalakult, kicserélődött. Bár ennek mértékét csak további vizsgálatokkal lehetne feltárni, de a többségnek vélhetően szembe kellett néznie kisebb-nagyobb retorziókkal. Az explicit politikai cél minden tisztogatási hullám esetén az volt, hogy a társadalmat valamely dimenzió mentén igyekezzenek homogenizálni (vagy ha úgy tetszik gleichschaltolni), a felekezeti, nemzetiségi vagy osztályszempontból kisebbségben lévő csoportokat pedig bizonyos társadalmi-gazdasági pozíciókból kizárni. A tulajdonviszonyok többszöri radikális átalakítása, amely az államosításban kulminálódott, a hagyományos polgári gyógyszerészet végét jelentette. A Sztálin halálát követő konszolidációs kísérlet, a Kádár-korszak idején meginduló lassú reprofesszionalizálódás, majd a rendszerváltoztatást követő privatizáció ellenére a polgári gyógyszerészet újbóli felélesztésére már kevés esély mutatkozik. A megváltozott történelmi körülmények között nehezen képzelhető el, hogy egy olyan vagyonos, a lokális gazdasági, társadalmi és politikai elit részét képező gyógyszerészi réteg jöjjön létre, mint ami a második világháborút megelőzően létezett. A polgári gyógyszerészet az államosítással történelmi fogalommá vált, felélesztése ugyanolyan reménytelennek tűnik, akár csak a parasztságé.

BIBLIOGRÁFIA

Rövidítések

AGy – A Gyógyszerész
 BuK – Budapesti Közlöny
 EGyL – Egyesített Gyógyszerészi Lapok
 EÚ – Esti Újság
 GyH – Gyógyszerészi Hetilap
 GyK – Gyógyszerészi Közlöny
 GyL – Gyógyszerészek Lapja
 GyŐ – Gyógyszerészet Őre
 GySz – Gyógyszerészi Szemle
 KGy – Keresztény Gyógyszerész
 NF – Nemzeti Figyelő
 VIK – Vegyi Ipar és Kereskedelem

Folyóiratok, időszaki kiadványok

A Gyógyszerész
 Az Újság
 Belügyi Közlöny
 Békés Megyei Hírlap
 Budapesti Hírlap
 Budapesti Közlöny
 Deutsche Apotheker-Zeitung
 Egyesített Gyógyszerészi Lapok

Esti Újság
 Esti Kurír
 Fővárosi Közlöny
 Fővárosi Napló
 Friss Újság
 Gyógyszerészi Hetilap
 Gyógyszerészi Közlöny
 Gyógyszerészek Lapja
 Gyógyszerészet Őre
 Gyógyszerészi Szemle
 Háromszék
 Haladás
 Igaz Szó
 Keresztény Gyógyszerész
 Kis Újság
 Kecskemét – Délpestmegyei Népújság
 Kossuth Népe
 Közgazdaság
 Kritika
 Ludas Matyi
 Magyar Országos Tudósító
 Magyar Távirati Iroda – Külföldi-Belföldi Hírek
 Magyar Távirati Iroda – Házi Tájékoztató
 Magyar Közlöny – Hivatalos Lap
 Magyar Nemzet
 Magyarság
 Művelt Nép
 Népszava
 Nemzeti Figyelő
 Nemzeti Újság
 Pápai Néplap
 Prágai Magyar Hírlap
 Rendeletek tára
 Szabadság
 Szabad Nép

Szabad Szó
 Társadalmi Szemle
 Újság
 Vegyi Ipar és Kereskedelem
 Világ
 Világosság

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára

- BFL XVII.1627 – Néphatalmi és különleges feladatokra alakult bizottságok – Budapesti 269/b., 596. sz. Igazolóbizottság (Gyógyszerész Szakma – Budapesti Gyógyszerész Testület, Budapesti Gyógyárnagykereskedők és Gyógyszergyártók Ipartestülete, Magyar Gyógynövény Kereskedők és Beváltók Szabad Szervezete) iratai (1945–1947)
- BFL XXV.1.a. – A jogszolgáltatás területi szervei – Budapesti Népbírórság iratai – Büntetőperes iratok (1945–1949)
- BFL VII.5.e. – A jogszolgáltatás területi szervei – Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai – Népbírórságtól átvett peres ügyek iratai (1949–1950)
- BFL XXV.2.b. – A jogszolgáltatás területi szervei – Budapesti Népjogészség iratai – Büntető iratok (1945–1949)
- BFL XVII.1653 – Néphatalmi és különleges feladatokra alakult bizottságok – Magyar Orvosok Szabad Szakszervezetéhez kiküldött budapesti igazolóbizottságok iratainak gyűjteménye (1945–1946)

Eötvös Loránd Tudományegyetem

- ELTEL 1/c – Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára – Központi szervezeti egységek – Rektori Hivatal – A Rektori Hivatal iratai
- ELTEL 8/a – Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára – Központi szervezeti egységek – Bölcsészettudományi Kar – A Kari Tanács jegyzőkönyvei és mellékletei

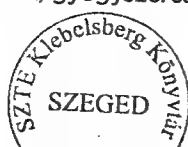
Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára

MNL GYMSMSL X.114 – Egyesületek – Országos Gyógyszerész Egyesület Soproni Csoportjának iratai (1920–1950)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

- MNL OL K 150-I-8-i – Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció – Belügyminisztériumi Levéltár – Belügyminisztérium – Általános iratok – Törvényjavaslatok – Egészségügy – A hatósági orvosi szolgálatról és a közegészségügyi törvény egyes rendelkezéseinek módosításáról törvényjavaslat
- MNL OL K 150-VII-9-a – Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció – Belügyminisztériumi Levéltár – Belügyminisztérium – Általános iratok – Rendőri felügyelet, rendőri őrizet, internálás priorálási ügyek.
- MNL OL K 150-VII-9-b – Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció – Belügyminisztériumi Levéltár – Belügyminisztérium – Általános iratok – Internáltakra vonatkozó személyi ügyek (kartonok)
- MNL OL K 150-XIII-6 – Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció – Belügyminisztériumi Levéltár – Belügyminisztérium – Általános iratok – Általános egészségügy – Gyógyszerészek működése és gyógyszerügyi ügyek
- MNL OL K 150-XIII-7 – Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció – Belügyminisztériumi Levéltár – Belügyminisztérium – Általános iratok – Általános egészségügy – Gyógyszerügyi jogszabályi ügyek. Új gyógyszerárak engedélyezése
- MNL OL K 150-XVI-OM-1 – Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció – Belügyminisztériumi Levéltár – Belügyminisztérium – Általános iratok – Betegellátás – Orvosok és gyógyszerészek, honvédelmi munkaszolgálatra kirendelés
- MNL OL K 150-XVI-OM-2 – Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció – Belügyminisztériumi Levéltár – Belügyminisztérium – Általános iratok – Orvosok, gyógyszerészek, egészségügyi és

- gyermekvédelmi segédszemélyzet, valamint az O.K.:l alkalmazottak polgári szolgálatban való meghagyása és katonai szolgálati ügye
- MNL OL K 150-XVI-OM-6 – Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció – Belügyminisztériumi Levéltár – Belügyminisztérium – Általános iratok – Orvos és gyógyszerész nyilvántartás
- MNL OL K 27 – Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció – Miniszterelnökségi Levéltár – Miniszterelnökség – Minisztertanácsai jegyzőkönyvek (1867–1944)
- MNL OL K 28 – Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció – Miniszterelnökségi Levéltár – Miniszterelnökség – Nemzetiségi és kisebbségi osztály (1923–1944)
- MNL OL K 568 – Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció – Belügyminisztériumi Levéltár – Felvidéki Igazolóbizottságok
- MNL OL M-KS-274-12 – Az 1945 utáni munkáspártok iratai – Magyar Kommunista Párt – Állampolitikai Osztály
- MNL OL M-KS-276-116 – Az 1945 utáni munkáspártok iratai – Magyar Dolgozók Pártja – MDP központi szervei – Államgazdasági Osztály (1949–1952)
- MNL OL M-KS-276-54 – Az 1945 utáni munkáspártok iratai – Magyar Dolgozók Pártja – MDP központi szervei – Titkárság (1948–1956)
- MNL OL M-KS-276-65 – Az 1945 utáni munkáspártok iratai – Magyar Dolgozók Pártja – MDP központi szervei – Rákosi Mátyás titkár iratai (1948–1956)
- MNL OL M-KS-276-88 – Az 1945 utáni munkáspártok iratai – Magyar Dolgozók Pártja – MDP központi szervei – Párt- és Tömegszervezetek Osztálya (1950–1956)
- MNL OL M-KS-276-89 – Az 1945 utáni munkáspártok iratai – Magyar Dolgozók Pártja – MDP központi szervei – Agitációs és Propaganda Osztály (1950–1956)
- MNL OL M-KS-276-90 – Az 1945 utáni munkáspártok iratai – Magyar Dolgozók Pártja – MDP központi szervei – Káder Osztály (1948–1952)
- MNL OL M-KS-276-96 – Az 1945 utáni munkáspártok iratai – Magyar Dolgozók Pártja – MDP központi szervei – Adminisztratív Osztály (1950–1956)

- MNL OL M-KS-276-96 - Az 1945 utáni munkáspártok iratai - Magyar Dolgozók Pártja - MDP központi szervei - Adminisztratív Osztály (1950-1956)
- MNL OL M-KS-283-21 - Az 1945 utáni munkáspártok iratai - A Szociáldemokrata Párt iratai - Értelmiségi Titkárság (1944-1948)
- MNL OL XIX-A-83-a - Az államigazgatás felsőbb szervei - A Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek - Minisztertanács - Jegyzőkönyvek és mellékleteik
- MNL OL XIX-C-1-o - Az államigazgatás felsőbb szervei - Népjólét, Egészségügy - Népjóléti Minisztérium - Olt Károly miniszter (1947-1948)
- MNL OL XIX-C-1-r-10575 - Az államigazgatás felsőbb szervei - Népjólét, Egészségügy - Népjóléti Minisztérium - Üzemgazdasági Főosztály - Gyógyszer értékesítés, gyógyszeranyagok ármegállapítása
- MNL OL XIX-C-1-r-3061 - Az államigazgatás felsőbb szervei - Népjólét, Egészségügy - Népjóléti Minisztérium - Üzemgazdasági Főosztály - Tervügyek
- MNL OL XIX-C-1-r-3170 - Az államigazgatás felsőbb szervei - Népjólét, Egészségügy - Népjóléti Minisztérium - Üzemgazdasági Főosztály - Gyógyszertárak és gyógyszereszek ügyei
- MNL OL XIX-C-1-r-3172 - Az államigazgatás felsőbb szervei - Népjólét, Egészségügy - Népjóléti Minisztérium - Üzemgazdasági Főosztály - Gyógyszertárak felállítása és áthelyezése
- MNL OL XIX-C-1-r-6128 - Az államigazgatás felsőbb szervei - Népjólét, Egészségügy - Népjóléti Minisztérium - Üzemgazdasági Főosztály - Államosított vállalatok tulajdonosainak kártalanítása
- MNL OL XIX-C-1-r-6205 - Az államigazgatás felsőbb szervei - Népjólét, Egészségügy - Népjóléti Minisztérium - Üzemgazdasági Főosztály - Nemzeti vállalatok költségvetése
- MNL OL XIX-C-1-r-9152 - Az államigazgatás felsőbb szervei - Népjólét, Egészségügy - Népjóléti Minisztérium - Üzemgazdasági Főosztály - Vállalatvezetők kirendelése, kartell ügyek

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár

- PIL XII-42 - Szakszervezetek Központi Levéltára - Orvos-Egészségügyi Dolgozók Szakszervezete
- PIL XII-35 - Szakszervezetek Központi Levéltára - Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátó-ipari Dolgozók Szakszervezete

Irodalomjegyzék és nyomtatott források

(Ahol jelentősége volt, ott az első megjelenés évét [szögletes zárójellel] jelöltem.)

1910. évi népszámlálás VI: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Hatodik rész. Végeredmények összefoglalása.* Budapest, 1920.
1920. évi népszámlálás III-IV: *Az 1920. évi népszámlálás. Harmadik rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Negyedik rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai.* Budapest, 1926.
1930. évi népszámlálás IV-V: *Az 1930. évi népszámlálás IV. rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai V. rész. Részletes demográfia és a lakóházak és lakások adatai.* Budapest, 1936.
- 50 éves az Alkaloida Vegyészeti Gyár. 1927-1977.* Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1977.
- A. Gergely András (2012): Hazatérések: nemzeti integráció, önazonosság, identitáspolitikai egység és különbség erőterében. *Múltunk - Politikatörténeti folyóirat* (57.) 4, 6-19.
- A. Sajti Enikő 2004: *Impériumváltások, revízió és kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947.* Budapest, Napvilág.
- A. Sajti Enikő 2005: Impériumváltás a Délvidéken. 1918-1920. *Limes* (1.) 7-19.
- A. Sajti Enikő 2009: A magyar állam berendezkedése Délvidéken. 1941-1944. *Limes* (2.) 63-81.
- Ablonczy Balázs 2011a: *A visszatért Erdély.* Budapest, Jaffa.

- Ablonczy Balázs 2011b: *Védkunyhó. Idegenforgalmi fejlesztés és nemzetépítés Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között*. In: Uő: *Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Pozsony, Kalligram.
- Ács-Sánta Magdolna 1998: A pécsi Gránátalma gyógyszerár 200 éves története. *Gyógyszerészet* (42.) 6, 332–336.
- Almási Tibor – Köfalvi Tamás (szerk.) 2004: *Anjou-kori oklevéltár XIV. 1330*. Budapest–Szeged.
- Aly, Götz 2012: *Hitler néppálma. Rablás, faji háború és nemzeti szocializmus*. Budapest, Atlantisz.
- Amar, Tarik Cyril 2008: *Sovietization as a Civilizing Mission in the West*. In: Apor Balázs – Apor Péter – E. A. Rees (eds.): *The Sovietization of Eastern Europe*. Washington, New Academia Publishing, 29–45.
- Ambrus Tünde 2014: A Betegápoló Irgalmas Rend magyar tartományának gyógyszerári személyzete a 20. század első évtizedeiben. *Kaleidoscope* (5.) 9, 130–135. <http://www.kaleidoscopehistory.hu/download.php?cikkid=191> (utoljára megtekintve: 2019. március 22.)
- Anderson, Stuart 2005: The Historical Context of Pharmacy. In: Kevin Taylor – Geoffrey Harding (eds.): *Pharmacy Practice*. London – New York, Routledge, 3–27.
- Ankerl Géza 1997: Nyugat van, kelet nincs. *Valóság* (40.) 8, 1–15.
- Antall József – Buzinkay Géza (szerk.) 1975: *Népi gyógyítás Magyarországon*. (Orvostörténeti Közlemények – Supplementum 7–8.) Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár–MOTESZ Magyar Orvostörténelmi Társaság.
- Antall József 1971: Az orvos- és gyógyszerésztörténeti múzeumügy Magyarországon. *Múzeumi Közlemények* (10.) 2, 28–42.
- Antall József 1973a: Irányelvek a történeti és iparművészeti értékű gyógyszerári berendezések védelméhez. I. *Gyógyszerésztörténeti Diárium* (2.) 3, 38–40.
- Antall József 1973b: Irányelvek a történeti és iparművészeti értékű gyógyszerári berendezések védelméhez II. *Gyógyszerésztörténeti Diárium* (2.) 4, 22–27.
- Aszodi Imre – Dobrossy István 2002: A jolsvai orvosszáad sorsa. *Orvosi Hetilap* (143.) 36, 2085–2088.
- Atzél Elemér (szerk.) 1934: *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. VII. kötet. 1929–1933*. Budapest, Mai Henrik és fia Orvosi Könyvkiadó.
- Balázs Károly 2008a: Patikusok a Tatra alján. *Gyógyszerésztörténet* (4.) 3–4, 16–19.
- Balázs Károly 2008b: Védett gyógyszerek. *Gyógyszerésztörténet* (6.) 3–4, 27–29.
- Balázs Péter 2007: *Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete*. 1–2. kötet. Piliscsaba–Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet–Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. http://real.mtak.hu/30273/1/balazs_kozegeszsseg-ugy_1-2kotet.pdf (utoljára megtekintve: 2019. november 15.)
- Bálintné Mikes Katalin – Szabó Sándor (szerk.) 1971: *Így kezdődött. Dokumentumgyűjtemény Bács-Kiskun megye 1944–45. évi történetéhez*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya.
- Bánóné Dr. Fleischmann Mariann – Zalai Károly 1978: A gyógyszerészeti eskü kialakulása és fejlődése. *Gyógyszerészet* (22.) 5, 184–187.
- Bánóné Dr. Fleischmann Marianna 1989: Az 1848–49-es szabadságharc gyógyszerészeti vonatkozású reformjai. *Gyógyszerészet* (33.) 7, 365–367.
- Bánóné Dr. Fleischmann Marianna 1990: A társadalombiztosítás fejlődése Magyarországon 1945-ig. *Gyógyszerészet* (34.) 12, 649–655.
- Bányai Károly 1941: *Harminc év krónikája. A gyógyszerészeti szociális mozgalmak története 1906–1936*. Budapest, Magánkiadás.
- Baradlai János – Bársony Elemér 1930: *A magyarországi gyógyszerészet története. I. kötet. Az ősidőktől 1800-ig*. Budapest, Magyarországi Gyógyszerész Egyesület.
- Baradlai János – Bársony Elemér 1930: *A magyarországi gyógyszerészet története. II. kötet. 1800-tól a legújabb időig*. Budapest, Magyarországi Gyógyszerész Egyesület.
- Baráth Magdolna 2001: Gerő Ernő és a „tisztá lap” politikája. *Múltunk – Politikátörténeti folyóirat* (46.) 1, 3–58.

- Bárdi Nándor 1993: Impériumváltás Székelyudvarhelyen, 1918–1920. *Aetas* (8.) 3, 76–120.
- Bárdi Nándor 2006: A múlt mint tapasztalat: kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása, 1940–1944. In: Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 237–292.
- Barna Ildikó – Pető Andrea 2012: *A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten*. Budapest, Gondolat.
- Bayer István – Dörnyei Sándor 1989: A hatósági gyógyszerellenőrzés kialakulása és fejlődése II. rész. Az Országos Közegészségügyi Intézet első évtizede, 1927–1936. *Gyógyszerészet* (33.) 11, 573–579.
- Bayer István 2010: *A gyógyszerészet kialakulása és fejlődése*. Budapest, Galenus.
- Bayer István 2016: Július 28. a magyar gyógyszerészet gyásznapja: 1950-ben ezen a napon államosították a gyógyszerterápiákat és a gyógyszerészek, az egészségügy „kizsákmányolói” a proletárdiktatúra áldozataivá váltak. *Gyógyszerészet* (60.) 7, 420–422.
- Béldádi Olívia 2013: A kisipar és kiskereskedelem államosítása Pest-erzsébeten. *Múltunk – Politikatörténeti folyóirat* (58.) 4, 63–101.
- Bessel, Richard 2003: Funkcionalists vs. Intentionalists: The Debate Twenty Years On or Whatever Happened to Functionalism and Intentionalism? *German Studies Review* (26.) 1, 15–20.
- Bencsik Péter 2009: Az MDP értelmiségi határozata és az 1956. őszi „funkcionárius-vita”. *Aetas* (24.) 2, 87–103.
- Benda, Julien 1997 [1927]: *Az írástudók árulása*. Budapest, Fekete Sas.
- Benkő György – Kurucz Tibor 1974: A gyógyszerészet helyzete Magyarországon a második világháború alatt. *Orvostörténeti Közlemények* (20.) 71–72, 113–133.
- BGYT évkönyve 1948: *Budapesti Gyógyszerész Testület évkönyve 1948*. Összeállította: Löcherer Tamás – Margittay Tibor – Szederkényi Miklós. Budapest, 1948.
- Bibó István 1990a: A magyar demokrácia válsága. In: Uő: *Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949*. Budapest, Magvető.

- tő. <https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/166.html> (utoljára megtekintve: 2020. február 1.)
- Bibó István 1990b: Zsidókérdés Magyarországon. In: Uő: *Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949*. Budapest, Magvető. <https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/362.html> (utoljára megtekintve: 2019. szeptember 31.)
- Bibó István 2004: Értelmiség és szakszerűség. In: Uő: *Válogatott tanulmányok. Társadalomtörténet – Szociológia – Társaslélektan*. Budapest, Corvina, 428–436.
- Birtalan, Győző 1979: Adatok a két világháború között Magyarországon végzett szervezett egészségvédelmi munkáról, különös tekintettel az OKI tevékenységére. *Orvostörténeti Közlemények* (25.) 87–88, 181–218.
- Blázy Árpád 1965: Adatok a Taxa Pharmaceutica Posoniensisről. *Gyógyszerészet* (9.) 12, 474–477.
- Blázy Árpád 1974: *A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Zala megyében 1711–1847*. (Zalai Gyűjtemény 1.) Zalaegerszeg, Zala megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya.
- Bodó Balázs 2010: A pécsváradai bencés monostor építéstörténete az újabb kutatások tükrében. In: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi (szerk.): *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, 349–386.
- Bódy Zsombor 2003: *Egy társadalmi osztály születése. A magántisztviselők társadalomtörténete 1890–1938*. Budapest, L'Harmattan.
- Bódy Zsombor 2004: A „társadalom kora”. Munkásbiztosítás és munkaügy Magyarországon a 19. és 20. század fordulóján. *Aetas* (19.) 1, 5–30.
- Bódy Zsombor 2008: Két totalitarizmus között? Az 1945–48-as évek értelmezéséről. *Kommentár* (2.) 3, 61–69.
- Bódy Zsombor 2013a: Társadalomtörténeti észrevételek Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944 című könyve kapcsán. *Korall* (14.) 52, 160–171.

- Bódy Zsombor 2013b: Viszontválasz Ungváry Krisztiánnak. *Korall* (14.) 54, 174–179.
- Bolgár Dániel 2008: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 50–93.
- Bolgár Dániel 2017: Újabb mítoszok a zsidó jólétről. *Eszmélet*, 2017. március 5. <http://eszmelet.hu/bolgar-daniel-ujabb-mitoszok-a-zsido-joletről>. (utoljára megtekintve: 2020. május 24.)
- Bolgár Dániel 2015: Mítoszok a zsidó jólétről – a Horthy-kori statisztikáktól a magyar történetírásig. *Múltunk – Politikátörténeti folyóirat* (60.) 4, 112–163.
- Borsos Béla 1974: Régi pest-budai patikák üvegedényei. *Orvostörténeti Közlemények* (20.) 71–72, 71–94.
- Botlik József 2000: Magyar ellenállási mozgalmak Kárpátalján a csehszlovák uralom ellen II. *Honismeret* (28.) 4, 101–106.
- Botos János 2015: *A magyarországi zsidóság vagyonának sorsa 1938–1949*. Budapest, Magyar Napló.
- Bödő István – Csetz Balázs 2009: „Ígéretekből nem lesz demokrácia!” *Dokumentumok Fejér megye történetének tanulmányozásához 1945–1948*. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár.
- Böszörményi János – Zboray Bertalan 1987: A magyar gyógyszerészet helyzete az 1945 utáni években. *Orvostörténeti Közlemények* (33.) 117–120, 69–86.
- Braham; Randolph L. 1997: *A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*. Budapest, Belvárosi.
- Branczik Márta – Keller Márkus 2012: *A korszerű lakás 1960. Az óbudai kísérlet*. Budapest, Terc.
- Brante, Thomas 1988: Sociological Approaches to the Professions. *Acta Sociologica* (31.) 2, 119–142.
- Brantner Antal 2006a: Baranyai gyógyszerészcsalád. A Kiegyezéstől a Brantner-Koncz Múemlékházig. I. rész. *Gyógyszerészet* (50.) 7, 428–432.
- Brantner Antal 2006b: Baranyai gyógyszerészcsalád. A Kiegyezéstől a Brantner-Koncz Múemlékházig. II. rész. *Gyógyszerészet* (50.) 8, 506–510.
- Brantner Antal 2006c: Baranyai gyógyszerészcsalád. A Kiegyezéstől a Brantner-Koncz Múemlékházig. III. rész. *Gyógyszerészet* (50.) 9, 572–576.
- Bubryák Orsolya 2003: Egy polgári mecénás a 17. században. Weber, János eperjesi főbíró (1612–1684). *Ars Hungarica* (31.) 1–2, 225–280.
- Budaházy István (szerk.) 2016: *„Időtlen időknél szegényfoltja lé-szen...” Somogyi László nagyváradai gyógyszerész emlékiratai*. Nagyvárad, Varadinum Script.
- Budaházy István 2012: *Gyógyszerészképzési dokumentumok a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemről (1872–1919)*. Nagyvárad, Varadinum Script.
- Budaházy István 2014: *Halványodó arcképek. Öt nagyváradai gyógyszerész, öt sors*. Nagyvárad, Varadinum Script.
- Budapesti Dolgozó Gyógyszerészek Zsebnaptára 1941: *Budapesti Dolgozó Gyógyszerészek Zsebnaptára az 1941-ik évre*. Összeállította: Fényes Béla. Budapest, 1940.
- Burnham, James 1945 [1941]: *The managerial revolution: or what is happening in the world today*. Harmondsworth.
- Caplow, Theodore 1954: *The Sociology of Work*. Minneapolis, University of Minnesota.
- Carr-Saunders, A. M. – Wilson, P. A. 1933: *The Professions*. Oxford, Clarendon.
- Chyzer Kornél (szerk.) 1894: *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. I. 1854–1894*. Budapest, Dobrowsky és Franke.
- Chyzer Kornél (szerk.) 1905: *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. III. 1900–1905*. Budapest, Franke Pál.
- Chyzer Kornél 1890: *A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1840-től 1890-ig*. Sátoraljaújhely.
- Cieger András 2001: A hatalomra jutott liberalizmus és az állam a dualizmus első felének magyar politikai gondolkodásában. *Századvég (Új folyam)* (20.), 95–118.
- Cieger András 2015: Állam és állampolgár viszonya a dualizmus kori Magyarországon. Péter László nézetei az autokratikus jogelv működéséről. *Közjogi Szemle* (8.) 3, 30–34.

- Cocks, Geoffrey – Jarausch, Konrad H. (eds.) 1990: *German Professions 1800–1950*. New York, Oxford University.
- Collins, Randall 1990: Market closure and the conflict theory of the professions. In: Michael Burrage – Rolf Torstendahl (eds.): *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of the Professions*. London, SAGE Publications, 24–43.
- Concha Győző 2005 [1927]: Van-e magyar társadalom? Nincs. In: Uő: *A konzervatív és liberális elv. Válogatott tanulmányok 1872–1927*. Máriabesnyő, 266–282.
- Connelly, John 2000: *Captive University. The Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education, 1945–1956*. Chapel Hill and London, UNC Press Books.
- Cora Zoltán 2015: Közegészségügy és szociálpolitika Magyarországon a második világháború idején, 1939–1945. In: Gyarmati György – Pihurik Judit (szerk.): *Háborús hétköznapiak hadszíntéren, háttérországban. 1939–1945*. Budapest–Pécs, Kronosz–ÁBTL-MTT, 99–120.
- Corfield, Penelope J. 2009: From Poison Peddlers to Civic Worthies: The Reputation of the Apothecaries in Georgian England. *Social History of Medicine* (22.) 1, 1–21.
- Crellin, J. K. 1967: Pharmaceutical history and its sources in the Wellcome Collections. I. The growth of professionalism in nineteenth-century British pharmacy. *Medical History* (11.) 3, 215–227.
- Czagány István 1971: A Buda vári „Fekete Sas” gyógyszerár. *Gyógyszerészet* (15.) 5, 174–177.
- Czagány István 1974: A budai orvosok és gyógyszerészek a feudalizmus korában. *Orvostörténeti Közlemények* (20.) 71–72, 49–69.
- Csanád Vilmos 1988: *A történeti Magyarország gyógyszerárainak elnevezései és alapítási évei*. (Savaria – A Vas Megyei Múzeumok értesítője 17–18., 1983–1984) Szombathely.
- Csatáry Lajos – Tóth Lajos 1918: *Az Országos Közegészségügyi Tanács ötvenéves működése*. Budapest.
- Csepregi Kristóf – Papp Nóra 2010: A Pannonhalmi Főapátság gyógyászati értékei: Gyógynövények Zsoldos Xavér herbáriumában (1788). *Botanikai Közlemények* (97.) 1–2, 25–38.
- Csikós Gábor 2020: Countryside Modernized or Traumatized? Rural Mental Health in Hungary after the Collectivization of Agriculture. *Hiperborea* (7.) 1, 74–98.
- Csilléry Edit 2006: Közalkalmazottak és köztisztviselők Észak-Erdélyben a második bécsi döntést követően. *Limes* (2.), 73–90.
- Csilléry Edit 2014: A nemzethűség jelentése a felvidéki és kárpátaljai igazolási eljárások során. *Magyar kisebbség* (19.) 71, 7–39.
- Csizi István 2017: Az Országos Tervhivatal az első hároméves terv időszakában. In: Bank Barbara – Germuska Pál (szerk.): *Lépések a gazdasági teljesítmény felé. 1945–1948*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- Csosz László 2002: Örsékváltás? Az 1944-es deportálások közvetlen gazdasági-társadalmi hatásai. In: Karsai László – Molnár Judit (szerk.): *Küzdelem az igazságért. Tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*. Budapest, MAZSIHISZ, 75–98.
- Csosz László – Martina Fiamová – Gidó Attila – Kunt Gergely – Lászlák Ildikó – Nina Paulovicova – Pejín Attila – Vajda Júlia 2015: Munkaszolgálat a második világháború idején a történelmi Magyarország utódállamaiban. *Múltunk – Politikatörténeti folyóirat* (60.) 2, 72–145.
- Csurgai Horváth József – Erdős Ferenc 2012: „Jelszavakkal nem lehet országot építeni” Fejér megye alispánjának és Székesfehérvár város polgármesterének éves jelentései 1945–1950. (Fejér megyei történeti évkönyv 30.) Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár – Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára.
- Dayday András 2005: Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. *Gyógyvizekről, patikákról, járványokról, orvosdoktorokról, kirurgusokról, bábákról az 1740 és 1790 közötti feljegyzésekben*, Budapest, Akadémiai.
- Dányi Dezső 1964: Az írás-olvasás elterjedése Magyarországon. *Demográfia* (7.) 2, 310–313. <http://demografia.hu/kiadvanyokon-line/index.php/demografia/article/view/1717> (utoljára megtekintve: 2020. március 21.)
- Deák István 1998: Elnyomás vagy megtorlás? Háborús bűnösök perei a második világháború utáni Magyarországon. 2000. *Irodalmi és Társadalmi Havi Lap* (10.) 3, 6–10.

- Degré Alajos 1960: Igazolóbizottságok iratai a Zalaegerszegi Állami Levéltárban. *Levéltári Híradó* (10.) 1, 33–41.
- Demkó Kálmán 1894: *A magyar orvosi rend története tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig*, Budapest, Magánkiadás.
- Denzin, Norman K. – Mettlin, Curtis J. 1968: Incomplete Professionalization: The Case of Pharmacy. *Social Forces* (46.) 3, 375–381.
- Derber, Charles – Schwartz, William A. – Magrass, Yale 1990: *Power in the Highest Degree. Professionals and the Rise of a New Mandarin Order*. New York, Oxford University.
- Dingwaal, Robert – Wilson, Eileen 1995: Is pharmacy really an „incomplete profession”? *Perspectives on Social Problems* (7.), 111–128.
- Dingwall, Robert 2008: *Essays on Professions*. Aldershot, Ashgate.
- Dobson Szabolcs – Dobson V. Anna 2010: Magyar gyógyszerérténelem 4.: Szovjet gyógyszerek Magyarországon. *Gyógyszereink* (60.) 2, 51–60. <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2013/09/Szovjet-gy%C3%B3gyszerek-Magyarorsz%C3%A1gon.pdf> (utoljára megtekintve: 2020. december 10.)
- Dobson Szabolcs 2003: *Formulae Normales születése*, Budapest, Dictum.
- Dobson Szabolcs 2007: *Kirándulások a gyógyszeres terápia múltjában*, Budapest, Dictum.
- Dobson Szabolcs 2010: Magyar gyógyszerérténelem 5.: Az Országos Gyógyszerészeti Intézet tevékenysége a KGST gyógyszerügyi szabályozási együttműködésében. *Gyógyszereink* (60.) 3, 103–108. <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2013/09/Az-OGYI-tev%C3%A9kenys%C3%A9ge-a-KGST-gy%C3%B3gyszer%C3%BCgyi-szab%C3%A1lyoz%C3%A1si-egy%C3%BCttm%C5%B1k%C3%B6d%C3%A9s%C3%A9ben.pdf> (utoljára megtekintve: 2020. május 10.)
- Dobson Szabolcs 2016: *A gyógyszeripar felemelkedése a szintetikus gyógyszerek dominanciájának kialakulása és az ipari társadalom kapcsolata a komplementer medicinával, különös tekintettel Magyarországra*. Budapest, Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság.

- Domaniczky Endre 2009: Adalékok a civil szektor felszámolásához Magyarországon (1945–1950). *Jogtörténeti Szemle* (2.), 1–16.
- Duka Zólyomi Norbert 1982: A magyarországi gyógyszerügyi vizsgálatok alapvető reformjai a 18. században. *Orvostörténeti Közlemények* (28.) 97–99, 151–154.
- Durkheim, Emile 1958: *Professional Ethics and Civic Morals*. Glencoe, Free Press.
- Écsy Zoltán 1997: *Miskolc város gyógyszerészete az államosítás után*. In: Dobrossy István (szerk.): *Miskolc a millecentenárius évében*. 2. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 111–118.
- Egészségügyi Közlöny 1958: *Egészségügyi Közlöny. Az Egészségügyi Minisztérium hivatalos lapja. Gyógyszerészet-Gyógyszerellátás. Melléklet az Egészségügyi Közlöny 1958. évi 19. számához*. Budapest.
- Egry Gábor 2012: „Két pogány közt”? Régió, nemzet, őslakók és gyarmatosítók a két világháború közti Erdélyben. *Múltunk – Politikatörténeti folyóirat* (57.) 4, 67–88.
- Egry Gábor 2015: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Budapest, Napvilág.
- Erdei Ferenc 1980: A magyar társadalom a két háború között. In: Uő: *A magyar társadalomról*. Budapest, Akadémiai, 291–346.
- Erdei Ferenc 2010: A történelmi népi társadalom. (IV. A paraszttársadalom) *Szociológiai Szemle* (20.) 4, 12–42.
- Erdős Zoltán 2017: Weber János politikai krédója. *Fons* (24.) 4, 463–480.
- Etzioni, Amitai 1969: *Preface*. In: Etzioni, Amitai (ed.): *The Semi-Professions and Their Organization*. New York, Free Press, 5–17.
- Evans, Richard J. 2005: *The Coming of the Third Reich*. New York, Penguin Books.
- Evetts, Julia 2000: Professions in European and UK markets. The European professional federations. *International Journal of Sociology and Social Policy* (20.) 11–12, 1–30.
- Evetts, Julia 2011: Sociological Analysis of Professionalism: Past, Present and Future. *Comparative Sociology* (10.) 1, 1–37.

- Farkas Csaba 2011: A szegedi népbíróság működésének politikai körülményei és jellegzetességei. In: Gyenesei József (szerk.): *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 88–99.
- Fayle, Robert C. 1971: Pharmacy in the Soviet Union and Soviet State Pharmacopoeia. *Journal of the American Pharmaceutical Association* (11.) 12, 652–654.
- Fazekas Árpád 1982: A magyar nyelvű herbárium irodalomról. *Orvostörténeti Közlemények* (28.) 97–99, 43–64.
- Fedinec Csilla 2004: Államfordulat a hétköznapiakban (Ungvár 1918–1920). In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 105–115.
- Fehérvári Anikó 2008: Szabadalmi oltalom. A magyar gyógyszerészet kezdetei a szabadalmi mutatók függvényében. *Gyógyszerésztörténet* (6.) 1, 24–29.
- Feldman, Gerlad D. 2003: Confiscation of Jewish Assets, and the Holocaust. In: *Confiscation of Jewish Property in Europe, 1933–1945. New Sources and Perspectives. Symposium Proceedings*. Washington, Center for Advanced Holocaust Studies – United States Holocaust Memorial Museum, 1–8.
- Felhő Ibolya – Vörös Antal 1961: *A helytartótanács levéltár*. Budapest, Akadémiai.
- Fischer György 1966: Munkaegészségvédelmi szempontok a gyógyszerárak fejlesztéséhez. *Gyógyszerészet* (10.) 9, 336–338.
- Formádi Katalin 2011: Piaci hatások a professzionalizáció folyamatának változásában. *Educatio* (20.) 3, 291–303.
- Freidson, Eliot 1970: *Profession of Medicine. A Study of the Sociology of Applied Knowledge*. New York, Harper & Row.
- Fritsche, Christiane – Paulmann, Johannes 2014: „Arisierung” und „Wiedergutmachung” vor Ort: Existenz deutscher Juden und die Entschädigung nach 1945. In: Christiane Fritsche – Johannes Paulmann (Hrsg.): „Arisierung” und „Wiedergutmachung” in deutschen Städten. Köln–Weimar–Wien, Böhlau Köln.
- Gábor Józsefné Dr. Szöcsényi Julianna 1984: A gyógyszerértérvizsgálatok fejlődése I. rész. *Gyógyszerészet* (28.) 4, 141–143.
- Gáborján Katalin 1994: In memoriam: a Pusztavámon 1944. október 16-án kivégzett mártírok emlékére (1944–1994). *Gyógyszerészet* (38.) 11, 845–847.
- Ganzinger, Kurt 1991: „Austria docet.” Über einige Beiträge Österreichs zur Entwicklung der Pharmazie und des Apothekenwesens. *Geschichte der Pharmazie* (43.) 4, 49–54.
- Gáspár Ferenc – Halasi László (szerk.) 1975: *A Budapesti Nemzeti Bizottság Jegyzőkönyvei. 1945–1946*. Budapest.
- Gazda István – Hegedűs Lajos – Perjámosi Sándor (szerk.) 2014: *Ernyey József (1869–1945) gyógyszerésztörténész, botanikatörténész, orvostörténész, numizmatikus, néprajzi kutató, a szlavisztika tudósa, a Magyar Természettudományi Múzeum első főigazgatója, a történelem segédtudományai elismert művelőjének rövid életrajza és életmű-bibliográfiája*. Budapest. http://real.mtak.hu/16088/7/ernyey_jozsef_bibliografia_140924.pdf (utoljára megtekintve: 2020. február 23.)
- Gazda István 2017: *Magyar Közegészségügyi Kronológia. 1867–1896. Készült a kiegyezés 150. évfordulójára*. Budapest, Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet. http://real.mtak.hu/55785/1/kozeu_kronologia_1867_1896.pdf (utoljára megtekintve: 2020. március 22.)
- Gergely Ferenc 2014: A B-lista és a pedagógusok. Az MKP vezette politikai tisztogatás 1946–1947-ben. *Új Pedagógiai Szemle* (64.) 3–4, 16–45. http://folyoiratok.ofi.hu/sites/default/files/journals/UPSZ_2014_3_4_nyomdai.pdf (utoljára megtekintve: 2019. augusztus 22.)
- Gergely Jenő (szerk.) 2005: *Autonómiák Magyarországon 1848–2000*. Budapest, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola–L'Harmattan.
- Gergely Jenő 2001: Gömbös Gyula. *Politikai pályakép*. Budapest, Vince.
- Gerlach, Christian – Aly, Götz 2005: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása*. Budapest, Noran.
- Germuska Pál 2008: Szovjet tanácsadók magyar hadiipari vállalatoknál az 1950-es években. *Századok* (142.) 6, 1465–1481.

- Germuska Pál 2017: Adalékok a magyarországi gazdasági intézményrendszer 1945–1948 közötti változásaihoz. In: Bank Barbra – Germuska Pál (szerk.): *Lépések a gazdasági teljhatalom felé. 1945–1948.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- Geuter, Ulfried 1992: *The Professionalization of Psychology in Nazi Germany.* Cambridge, Cambridge University Press.
- Godzsák Attila 2017a: *Egy patikus a nyilas úton – barczikai Barczikay Tibor (1900–1969) gyógyszerész, katonatiszt.* www.gyogyszeresztortenet.hu. 2017. június 12. <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2013/09/Egy-patikus-a-nyilas-%C3%BAton-barczikai-Barczikay-Tibor-1900-1969.pdf> (utoljára megtekintve: 2019. augusztus 19.)
- Godzsák Attila 2017b: *Sátoraljaújhelyi patikusok és patikák a Nagy Háború alatt.* www.gyogyszeresztortenet.hu, 2017. július 21. <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2013/09/Satoraljaújhelyi-patikusok-es-patikak-a-Nagy-Haboru-alatt.pdf> (utoljára megtekintve: 2019. december 23.)
- Goldstein, Jan 1984: Foucault among the Sociologists: The "Disciplines" and the History of the Professions. *History and Theory* (23.) 2, 170–192.
- Gombocz Endre 1941: *A Királyi Magyar Természettudományi Társaság története 1841–1941.* Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társulat.
- Gouldner, Alvin Ward 1979: *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class. A Frame of Reference, Theses, Conjectures, Arguments, and an Historical Perspective on the Role of Intellectuals and Intelligentsia in the International Class Contest of the Modern Era.* London, Macmillan.
- Grabarits István – Grabaritsné Ihász Zsuzsanna 1984: Az osztrák jezsuita rendtartomány patikái és patikusai (1716–1773). *Orvostörténeti közlemények* (30.) 107–108, 137–160.
- Grabarits István 2008: *Ásványok a gyógyszerkincsben.* (A Miskolci Egyetem Közleményei I. sorozat.) *Bányászat* (74.) 225–240.
- Greenwood, Ernest 1957: Attributes of a Profession. *Social-Work* (2.) 3, 45–55.
- Grósz András 2010: Menekülők és internáltak. Budaörs a második világháború végén. In: Uő: *Jogfosztások Budaörsön. Entrenchungen in Budaörs (1944–1948).* Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, 47–110.
- Gruner, Wolf 2000: Die Grundstücke der „Reichsfeinde.“ Zur „Arisierung“ von Immobilien durch Städte und Gemeinden 1938–1945. In: Irmtrud Wojak – Peter Hayes (Hrsg.): *„Arisierung“ im Nationalsozialismus. Volksgemeinschaft, Raub und Gedächtnis.* Frankfurt am Main–New York, Campus Verlag, 125–156.
- Gyáni Gábor – Kövér György 2006: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest, Osiris.
- Gyáni Gábor 1994: *A szociálpolitika múltja Magyarországon.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet.
- Gyáni Gábor 2001: Érvek a kettős struktúra elmélete ellen. *Korall* (2.) 3–4, 221–231.
- Gyáni Gábor 2002a: A polgárosodás történeti problémája. In: Uő: *Történészdiskurzusok.* Budapest, L'Harmattan, 98–115.
- Gyáni Gábor 2002b: A polgárosodás mint zsidó identitás. In: Uő: *Történészdiskurzusok.* Budapest, L'Harmattan, 134–148.
- Gyáni Gábor 2002c: „Civil társadalom” kontra liberális állam a XIX. század végén. In: Uő: *Történészdiskurzusok.* Budapest, L'Harmattan, 161–173.
- Gyáni Gábor 2010: Individualizálódás és civil társadalom. Történeti érvek, elméleti megfontolások. *Történelmi Szemle* (52.) 4, 485–495.
- Gyáni Gábor 2015: Valóban korszakhatár 1945? *Levéltári Közlemények* (86.), 5–13.
- Gyáni Gábor 2016b: Professzionalizáció és nemzeti öntudat. A Századok első éve. *Századok* (150.) 5, 1103–1116.
- Gyáni Gábor 2016a: Emlékezeti kánonok – emlékező közösségek. In: Uő: *A történelem mint emlék(mű).* Budapest, Kalligram, 35–49.
- Gyarmati György 1989: Három koncepció és ami utána következik. *Tér- és Társadalom* (4.), 3–16.
- Gyarmati György 1991a: A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. *Valóság* (34.) 2, 51–63.

- Gyarmati György 1991b: A diktatúra intézményrendszerének kiépítése Magyarországon. 1948-1950. *Juss - Vásárhelyi társadalomismereti és kulturális szemle* (4.) 2, 138-147.
- Gyarmati György 1996: Harc a közigazgatás birtoklásáért. A koalícion belüli pártküzdelmek tematikái és eszközei az 1946. évi hatalmi dualizmus korszakában. *Századok* (130.) 3, 497-565.
- Gyarmati György 2012: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945-1956. 2000. *Irodalmi és Társadalmi Havi Lap* (24.) 7-8, 12-33.
- Gyarmati György 2013: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956*, Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára-Rubicon-Ház.
- Gyenesei József 2011: A zsidótörvények végrehajtása a kaposvári népbíróság periratainak tükrében. In: Gyenesei József (szerk.): *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 126-135.
- Gyógyszerészek Évkönyve 1934: *Gyógyszerészek Évkönyve az 1934-ik évre. Tizenharmadik évfolyam*. Összeállította: Karlovsky Géza és Koritsánszky Ottó. Budapest, Centrum Kiadóvállalat.
- Gyógyszerészek Évkönyve 1938: *Gyógyszerészek Évkönyve az 1938-ik évre. Tizenhetedik évfolyam*. Összeállította: Koritsánszky Ottó és Löcherer Tamás. Budapest, Gyógyszerészi Közlöny-Magyarországi Gyógyszerész Egyesület.
- Gyógyszerészek Évkönyve 1939: *Gyógyszerészek Évkönyve az 1939-ik évre. Tizennyolcadik évfolyam*. Összeállította: Koritsánszky Ottó és Löcherer Tamás. Budapest, Gyógyszerészi Közlöny-Magyarországi Gyógyszerész Egyesület.
- Gyógyszerészek Évkönyve 1940: *Gyógyszerészek Évkönyve az 1940-ik évre. Tizenkilencedik évfolyam*. Összeállította: Koritsánszky Ottó és Löcherer Tamás. Budapest, Gyógyszerészi Közlöny-Magyarországi Gyógyszerész Egyesület.
- Gyógyszerészek Évkönyve 1942: *Gyógyszerészek Évkönyve. 1942. Huszonegyedik évfolyam*. Összeállította: Koritsánszky Ottó és Löcherer Tamás. Budapest, Gyógyszerészi Közlöny.
- Gyógyszerészek Évkönyve 1943: *Gyógyszerészek Évkönyve. 1943. Huszonötödik évfolyam*. Összeállította: Koritsánszky Ottó és Löcherer Tamás, Budapest, Gyógyszerészi Közlöny.
- Gyógyszerészek Évkönyve 1944: *Gyógyszerészek Évkönyve. 1944. Huszonhatodik évfolyam*. Összeállította: Koritsánszky Ottó és Löcherer Tamás, Budapest.
- Gyógyszerészek naptára 1947: *Gyógyszerészek naptára az 1947. évre*. Összeállította: Faragó Sándor, Márkus Dezső, Somogyi Sándor, Budapest.
- Gyógyszerészek zsebnaptára 1938: *Gyógyszerészek Zsebnaptára az 1938-ik évre*. Összeállította: Réthelyi József, Budapest, Gyógyszerészi Értesítő-Gyógyszerészi Hetilap-Magyar Gyógyszerész.
- Gyógyszerészi Almanach 1944: *Gyógyszerészi Almanach az 1944. évre*. Összeállította: Dr. Szász Tihamér, Budapest, Vargyasi Máté Ernő Könyvnyomdája.
- Györy Tibor 1936: *Az orvostudományi kar története 1770-1935*. Budapest.
- H. Balázs Éva 1987: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen, 1765-1800*. Budapest, Magvető.
- H. Balázs Éva 1988: A jezsuita rend feloszlata. *Világosság* (29.) 7, 440-444.
- H. Németh István 2007: Az állam szolgálai vagy a város képviselői? A központosuló várospolitikai hatásai a soproni politikai elit átrendeződésében. *Soproni Szemle* (61.) 2, 125-141.
- H. Németh István 2018: Állam és városok. A szakszerűsödés felé vezető első lépések a városi igazgatásban. 1670-1733. *Századok* (152.) 4, 771-808.
- Haefler István (szerk.) 1940: *Országgyűlési almanach az 1939-44. évi országgyűlésről*. Budapest.
- Hajdu Tibor 1981: Az értelmiség számszerű gyarapodásának következményei a második világháború előtt és után. *Valóság* (24.) 7, 1-22.
- Hajdu Tibor 2006: Hogyan alakult át a munkáspárt a bürokrácia pártjává? (1948-1956). *Történelmi Szemle* (48.) 3-4, 309-336.
- Hajnal István 1993: Az osztálytársadalom. In: Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet 5. Az új Magyarország*.

- Szekszárd, Babits, 163–200. Elektronikusan elérhető: <https://mek.oszk.hu/09100/09175/html/78.html> (utoljára megtekintve: 2020. május 3.)
- Halmi János 1957: A Taxa pharmaceutica Posoniensis (1745) instrukciói. *Gyógyszerészet* (1.) 29–31.
- Halmi János 1968: Téri Tibor emlékezete. *Gyógyszerészet* (12.) 4, 137–140.
- Halmi János 1969: A korszerű gyógyszerészképzés kialakulása Magyarországon (1876–1945). *Orvostörténeti Közlemények* (15.) 51–53, 207–214.
- Halmi János 1987: Gyógyszerészképzési törekvések 1848-ban. *Orvostörténeti közlemények* (33.) 117–120, 201–205.
- Halmos Károly 1991: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet fontos kategóriáiról a 19–20. századi lexikonirodalom tükrében. *Századvég* (6.) 2–3, 131–166.
- Halmos Károly 2003: A vagyon és a műveltség polgársága a dualizmus korában. In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Budapest, Hermész Kör – Osiris.
- Halmos Károly 2010: Erdei Ferenc, 1943. évi szászói beszéde mint politikai szöveg. *Szociológiai Szemle* (20.) 4, 60–108.
- Halmos Károly – Szívós Erika 2010: Doktor úr, tanár úr, főszerkesztő asszony: a hivatások a köztudatban és a modern történetírásban. *Korall* (11.) 42, 5–18.
- Hankiss Elemér 1983: *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*. Budapest, Magvető.
- Hankiss Elemér 1989: A társadalom demobilizálása (1948–1965). In: *Uő: Kelet-európai alternatívák*. Budapest, Közgazdasági és Jogi, 27–72.
- Hankiss Elemér 2004 [1979]: A korrupció csapdája. In: *Uő: Társadalmi csapdák és diagnózisok. Tanulmányok a hetvenes évekből*. Budapest, Osiris, 53–94.
- Hankó Zoltán – Brantner Antal – Sági Erzsébet 2004: *Nyolcvan év a magyar gyógyszerészet szolgálatában*. Budapest, Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság.
- Harding, Geoffrey – Taylor, Kevin 2005: Pharmacy as a Profession. In: Kevin Taylor – Geoffrey Harding (eds.): *Pharmacy Practice*. London – New York, Taylor & Francis, 169–183.
- Haug, Marie R. 1973: Deprofessionalization: An Alternate Hypothesis for the Future. In: Paul Halmos (ed.): *Professionalization and Social Change*. University of Keele, 195–211.
- Heinz Ervin – Lakatos Miklós 2002: A magyarországi német kitelepítéshez használt névjegyzékek összeállításának körülményei. *Demográfia* (45.) 1, 113–132.
- Henerári László 1969: A magyar Tanácsköztársaság gyógyszerészeti emlékei. *Gyógyszerészet* (13.) 3, 81–98.
- Hesse, Hans Albrecht 1968: *Berufe im Wandel. Ein Beitrag zum Problem der Professionalisierung*. Stuttgart, Ferdinand Enke.
- Hickel, Erika 1977: Der Apothekerberuf als Keimzelle naturwissenschaftlicher Berufe in Deutschland. *Pharmazie in unserer Zeit* (6.) 1, 15–22.
- Hildebrand, Klaus 1999: *The Third Reich*. London–New York, Routledge.
- Holloway, David 2017: Totalitarianism and Science. The Nazi and the Soviet Experience. In: Tommaso Pfiffer – Vladislav Zubok (ed.): *Totalitarian societies and democratic transition. Essays in memory of Victor Zaslavsky*. Budapest, Central European University Press, 231–249.
- Holloway, S. W. F. – Jewson, N. D. – Mason, D. J. 1986: „Reprofessionalization” or „occupational imperialism”? Some reflections on pharmacy in Britain. *Social Science & Medicine* (23.) 3, 323–332.
- Homok Éva – Mohr Tamás – Dobson Szabolcs (szerk.) 2004: *Magyar gyógyszerészek, magyar sorsok. 1924–2003. Önéletírás antológia*. Budapest, Dictum.
- Honvári János 2017: Győri sztahanovisták. Horváth Ede útja a hatalomhoz. *Levéltári Szemle* (67.) 3, 61–82.
- Högyes Endre 1896: *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának múltjáról és jelenéről*. Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.
- Hughes, Everett Cherrington 1964 [1958]: *Men and Their Work*. Glencoe, The Free Press.

Huszár Tibor 1990: *Mit ér a szellem, ha...* Budapest, Szabad Tér.

Huszár Tibor 1994: Jászi-dilemmák. Egy fejezet a szociológia magyarországi intézményesülésének történetéből. *Szociológiai Szemle* (4.) 1, 3-30.

Huszár Tibor 2005: Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása és néhány jellemzője Magyarországon (1945-1989). *Szociológiai Szemle* (15.) 3, 8-69.

Illich, Ivan 1977: Disabling Professions. In: Ivan Illich - Irving Kenneth Zola - John McKnight - Jonathan Caplan - Harley Shaiken: *Disabling Professions*. London, Marion Boyars, 11-39.

Izsák Lajos - Kun Miklós (szerk.) 1994: *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944-1948*. Budapest, Osiris.

Jankó Gyula 1940: *Gyógyszerészek előléptetése. Jankó Gyula cikkei a vidéki gyógyszerészek előhaladása érdekében*, Szeghalom, Kultúra Nyomda.

Jarausch, Konrad H. 1986: The Perils of Professionalism: Lawyers, Teachers and Engineers in Nazi Germany. *German Studies Review* (9.) 1, 107-137.

Jarausch, Konrad H. 1990: *The Unfree Professions. German Lawyers, Teachers and Engineers. 1900-1950*. New York, Oxford University Press.

Jenei Károly 1960: *A Chinoin Gyógyszer és Vegyészeti Termékek Gyára története 1910-44*. (kézirat a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban).

Józan Péter 1997: A magyar népesség egészségi állapota és halálzási viszonyai. *Info-Társadalomtudomány* (40.) 31-44.

Józsa László 2001: Betegségek és gyógyítás a Bibliában. *Gyógyszerészet* (45.) 3, 131-136.

Juhász Pál 1964: A falusi betegek neurózisának kórokai. *Ideggyógyászati Szemle* (17.) 2, 33-44.

K. Horváth Zsolt 2015: *Az emlékezet betegei*. Budapest, Kijarat.

Kaczander Áron 1865: A borsodi orvos s gyógyszerészi egyesület történelmi keletkezéséről s működéséről. In: Rózsay József - Szabó József (szerk.): *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1864 augusztus 24-től-september 2-ig Maros-Vásárhelyt tartott X. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai*. Pest, 108-110.

Kádár Gábor - Vági Zoltán 2005: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Budapest, Jaffa.

Kádár Gábor - Vági Zoltán 2003: „Racionális” népirtás Magyarországon. *BUKSZ* (15.) 3, 219-227.

Kalmár Melinda 2014: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer. 1945-1990.*, Budapest, Osiris.

Kampis János (szerk.) 1913: *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. IV. 1905-1912*. Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés.

Kántor Attila 1992: *Hazai társadalombiztosítás és a gyógyszerészet*. Egyetemi doktori értekezés, Budapest. <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2014/08/A-hazai-t%C3%A1rsadalombiztos%C3%AD%C3%A1s-%C3%A9s-a-gy%C3%B3gyszer%C3%A9szet.pdf> (utoljára megtekintve: 2020. március 14.)

Kántor Balázs 2013: „A látszat a fontos.” A Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárugyár Rt. feldarabolása és elsorvasztása. *Archívnet* (13.) 2, https://archivnet.hu/gazdasag/a_latszat_a_fontos._a_vadasztolteny_gyutacs_es_femarugyar_rt._feldarabolasa_es_elsorvasztasa.html (utoljára megtekintve: 2020. augusztus 8.)

Kappanyos Ilona 2020: „Hajlékában kell felkeresnünk őt” - a védőnői modell kialakulása. *Sic Itur Ad Astra* (34.) 72, 133-152.

Kapronczay Károly - Magyar László (szerk.) 2001: *A Richter Gedeon Rt. 100 éves története*. Budapest, Medicina.

Kapronczay Károly 2003: A hazai orvosképzés kezdetei. *Századok* (46.) 11, 10-16.

Kapronczay Károly 2009: Közép-Európa egészségügyi reformja a XVIII. században. *Századok* (52.) 7, 34-51.

Kapronczay Károly 2014: Mozgalmas két évtized. Az Orvostörténeti Könyvtár megalakulása és története. *Orvostörténeti Közlemények* (60.) 226-229, 233-266.

Kapronczay Károly 2016a: Irgalmas-rendi patikák. In: Uő: *Fejezetek a magyar gyógyszerészet történetéből*. Budapest, Johan Béla Alapítvány-Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet.

- Kapronczay Károly (szerk.) 2016b: *50 éves a Magyar Orvostörténelmi Társaság (1966–2016)*. Budapest, Magyar Orvostörténelmi Társaság. http://real.mtak.hu/31173/1/mottort_egyben.pdf (utoljára megtekintve: 2019. október 10.)
- Kapronczay Katalin 2007: *Orvosi művelődés és egészségügyi kultúra a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, Semmelweis.
- Karády Viktor 2015: Társadalompolitika és a zsidó vagyon a Horthy-korszakban a SOÁ-ig. Ungváry Krisztián könyve kapcsán. *Századok* (149.) 6, 1503–1520.
- Karsai Elek – Karsai László 1988: *A Szálasi per*. Budapest, Reform.
- Karsai László – Molnár Judit (szerk.) 1994: *Az Endre-Baky-Jaross per*. Budapest, Cserépfalvi.
- Karsai László 2004: Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944., *Századok* (138.) 6, 1285–1304.
- Karsai László 2011: A magyarországi népbíráskodás nemzetközi összehasonlításban. In: Gyenesei József (szerk.): *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 56–65.
- Kata Mihály 2013: *1956 a szegedi Gyógyszerész Szakon*. <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2013/09/1956-a-szegedi-Gy%C3%B3gyszer%C3%A9sz-Szakon.pdf> (utoljára megtekintve: 2020. január 30.)
- Keller Márkus 2010a: *A tanárok helye. A középiskolai tanárok professzionalizációja porosz-magyar összehasonlításban a 19. század második felében*, Budapest, Atlantisz.
- Keller Márkus 2010b: A kelet-közép-európai változat. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. században Magyarországon. *Korall* (11.) 42, 109–130.
- Kemény G. Gábor 1984: Felsőoktatásunk a dualizmus korában. *Századok* (118.) 1, 64–91.
- Kempler, Kurt (szerk.) 1968: *Magyar Gyógyszerészet 1967*. Budapest, Medicina.
- Kempler, Kurt 1964: *A gyógyszerek története*, Budapest, Gondolat.
- Kempler, Kurt 1979: A Tanácsköztársaság gyógyszerészeti politikájáról. *Gyógyszerészet* (23.) 7, 241–243.

- Kempler, Kurt 1981: Első gyógyszerkönyvünk megalkotásának politikai nehézségei. *Gyógyszerészet* (25.) 9, 341–345.
- Kempler, Kurt 1984a: A magyarországi gyógyszerészet a századfordulón (1888–1914). Budapest, Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum és Könyvtár.
- Kempler, Kurt 1984b: A magyarországi gyógyszerészet érdekképviseleti szervei (1800–1944). *Orvostörténelmi Közlemények* (29.) 107–108, 25–43.
- Kempler Kurt 1988a: Adatok a hazai közforgalmú gyógyszertárak államosításának történetéhez. I. Államosítási törekvések a dualizmus idejében. *Gyógyszerészet* (32.) 2, 89–94.
- Kempler, Kurt 1988b: Adatok a hazai közforgalmú gyógyszertárak államosításának történetéhez. II. rész. A Tanácsköztársaságtól az államosításig. *Gyógyszerészet* (32.) 3, 151–156.
- Kempler, Kurt 1988c: Adatok a hazai közforgalmú gyógyszertárak államosításának történetéhez. III. rész. Az államosítás és előkészítése. *Gyógyszerészet* (32.) 4, 197–203.
- Képviselőházi irományok 1935 XII: *Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Képviselőházának irományai. XII. kötet*. Budapest, 1939.
- Kerepeszki Róbert 2011: A politikai és társadalmi élet határán. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége a Horthy-korszakban. In: Gebei Sándor – ifj. Bertényi Iván – Rainer M. János (szerk.): *„...nem leplezni, hanem megismerni és megérteni.” Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Eger, Líceum, 373–388.
- Kerepeszki Róbert 2012: „Informátorunk is a Turul Szövetségnek volt tagja...” – Egykori Turul-tagok a politikai rendőrség látóterében 1945 után. *Betekintő* (6.) 1, http://epa.oszk.hu/01200/01268/00021/pdf/EPA01268_betekinto_2012_1_kerepeszki.pdf (utoljára megtekintve: 2019. július 31.)
- Keresztes Csaba 2011: *A láthatatlan tábornok. Rajnay Károly címzetes vezérőrnagy élete*. Sós-kút, Griger M. Emlékére Sós-kút Községért Közhazsnú Alapítvány.
- Keszei Mária 2004: Gyógyszerészi Közlöny (1885–1944). *Gyógyszerésztörténet* (2.) 4, 17.

- Kincses Katalin Mária 2019: *Fejezetek a XVI–XVIII. századi magyarországi gyógyítás történetéből*. Budapest, Line Design.
- Kiss Gábor 2006: Katonagyógyszerészek a Monarchiában. *Gyógyszerésztörténet* (4.) 3–4, 24–28.
- Kiss Gábor 2007: Katonagyógyszerészek a két világháború között. *Gyógyszerésztörténet* (5.) 3, 8–10.
- Kissné dr. Ábrahám Katalin 1989: *A gyógyszerértári hálózat kialakulása és fejlődése Békés megyében, 1770–1950*. Gyula, Békés Megyei Levéltár.
- Kissné dr. Ábrahám Katalin 2014: *A gyulai gyógyszerértárok története 1950-ig*. Gyula, Magánkiadás.
- Kleisz Teréz 2005: *A népművelés és a szociális munka szakmásozása angolszász és magyar metszetekben*. Doktori disszertáció. Pécs. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/85760/ertekezes.pdf?sequence=5> (utoljára megtekintve: 2019. augusztus 13.)
- Kletter, Christa 2010: Austrian Pharmacy in the 18th and 19th Century. *Scientia Pharmaceutica* (78.) 3, 397–410.
- Kocka, Jürgen 1990: 'Bürgertum' and professions in the nineteenth century: two alternative approaches. In: Michael Burrage – Rolf Torstendahl (eds.): *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of the Professions*. SAGE Publications, 1–23.
- Kolozs Csaba, Nagyforgalmú gyógyszerértárok kiszolgáltató helyiségeinek korszerű elrendezése. *Gyógyszerészdoktori értekezés*. 1966. <http://www.gyogyszerestortenet.hu/wp-content/uploads/2014/08/Nagyforgalm%C3%BA-gy%C3%B3gyszer%C3%A1rkiszolg%C3%A1ltat%C3%B3-helyis%C3%A9gek-korszer%C5%B1-elrendez%C3%A9se.pdf> (utoljára megtekintve: 2020. augusztus 8.)
- Kóczyán Géza – Szabó István – Szabó László 1977: Kalotaszegi népgyógyászati adatok. *Gyógyszerészet* (21.) 1, 5–17.
- Kocsis Piroska 2015: Pillanatfelvétel a második világháború utáni közegészségügyi helyzetről. *Levéltári Közlemények* (86.) 1–2, 125–153.
- Kolos Csaba 1969: Az 1919-es proletárdiktatúra gyógyszerészeti vívmányai. *Gyógyszerészet* (13.) 4, 140–142.
- Konrád György – Szelényi Iván 1989 [1978]: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*, Budapest, Gondolat.
- Koritsánszky Ottó 1919: *A magyar gyógyszerészet a proletárdiktatúra és a politikai átalakulások idején*. Budapest, Magvető.
- Kósa László 2003: *Napló. 1944. december 10. – 1945. október 17.*, Budapest, Dictum.
- Kovács Alajos 1938: *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében*. Budapest, Egyesült Keresztény Nemzeti Liga.
- Kovács István Gábor 2011: A magyarországi polgári korszakbeli országos elit empirikus kutatásának historikumához Történeti elitvizsgálatok az ELTE Szociológiai Tanszéke szervezésében 1978-tól. In: Uő: *Elit és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok*, Budapest, L'Harmattan.
- Kovács M. Mária 1982: Közalkalmazottak. 1938–1949. *Valóság* (25.) 9, 41–53.
- Kovács M. Mária 1985: Aesculapius militans (Érdekvédelem és politikai radikalizmus az orvosok körében: 1919–1945). *Valóság* (28.) 8, 69–82.
- Kovács M. Mária 1991: A liberalizmus két útja a szakértelmiség körében. *Világosság* (32.) 6, 426–433.
- Kovács M. Mária 2001: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*, Budapest, Helikon.
- Kozári Mónika 2012: Az állam és a társadalombiztosítás a kiegyezéstől a második világháborúig. *Századok* (146.) 3, 683–723.
- Kozma Judit 2004: A szociális munka professzionalizációja a jóléti államokban. In: Némédi Dénes – Szabari Vera (szerk.): *Kötőjelek 2003*. Budapest, ELTE Társadalomtudományi Kar, 27–53. <http://www.tarsadalomkutatás.hu/termek.php?termek=TPUBL-A-783> (utoljára megtekintve: 2020. október 5.).
- Kövér György 2010: Aetates Aetatum. *Aetas* (25.) 4, 64–80.
- Köhler, Ingo 2013: Business as usual? Aryanization in practice, 1933–1938. In: Hartmut Berghoff – Jürgen Kocka – Dieter Ziegler (Hrsg.): *Business in the Age of Extremes. Essays in Modern*

- German and Austrian Economic History*. Cambridge, Cambridge University Press, 172-188.
- Krász Lilla 2005: „A mesterség szolgálatában.” Felvilágosodás és „orvosi tudományok” a 18. századi Magyarországon. *Századok* (139.) 5, 1065-1104.
- Krász Lilla 2016: Orvosok a hivatás szolgálatában a 18. századi Magyarországon. *Századok* (150.) 4, 821-870.
- Krause, Elliott A. 1990: Professions and the State in the Soviet Union and Eastern Europe. Theoretical Issues. In: Anthony Jones (szerk.): *Professions and the State. Expertise and Autonomy in the Soviet Union and Eastern Europe*. Philadelphia, Temple University Press, 3-42.
- Kreutzmüller, Christoph 2014: Die Vernichtung der jüdischen Gewerbetätigkeit in Berlin. Begriffe und Blickwinkel. In: Christiane Fritsche - Johannes Paulmann (Hrsg.): *„Arisierung” und „Wiedergutmachung” in deutschen Städten*. Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag.
- Kristó Gyula (szerk.) 1990: *Anjou-kori oklevéltár I. 1301-1305*. Budapest-Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- Kunt Gergely 2010: Egy kamasznapló két olvasata. *Korall* (11.) 41, 51-80.
- Kurucz Tibor - Benkő György 1969: A magyar Tanácsköztársaság gyógyszerészetéről. *Gyógyszerészet* (13.) 3, 99-106.
- Küttel Dezső 1971: Szakmai felügyelet és gyógyszerellenőrzés a 20 éve államosított gyógyszerárakban. *Gyógyszerészet* (15.) 2, 55-60.
- L. Balogh Béni (szerk.) 2015: *„Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944-1947 között*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár.
- L. Balogh Béni 2013: *Küzdelem Erdélyért. A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940-1944 között*. Budapest, Akadémiai.
- Láng Miklós 1973: Réthy Béla (1862-1935). *Gyógyszerészet* (17.) 12, 469-471.
- Lányi György 2010: A 100 éves Chinoinról: 1910-2010. *Gyógyszerészet* (54.) 9, 557-562.
- Lárencz László - Szabó László Gy. 2014: *Dél-Dunántúl neves gyógyszerészei*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar.
- Laszlovsky József 1995a: Ötven éve történt. Gyógyszerészhallgatók kényszerstanulmányútja Németországban az 1944-1945-ös tanévben. I. rész. *Gyógyszerészet* (39.) 1, 35-43.
- Laszlovsky József 1995b: Ötven éve történt. Gyógyszerészhallgatók kényszerstanulmányútja Németországban 1944. december 14. - 1945. október 15-ig. II. rész. *Gyógyszerészet* (39.) 2, 111-119.
- Lengyel Júlia 1989-1990: A szentendrei patika története. *Orvostörténeti Közlemények* (35-36.) 125-132, 151-156.
- Lengyel Júlia 1993: *Pest megye polgári gyógyszerészetének története a XVIII-XIX. században*. Budapest, Magyar Gyógyszerészeti Társaság Pest Megyei Szervezete-Parma Patika Gyógyszerellátó Vállalat.
- Lengyel Júlia 1995: Wéber János a gyógyszerész és orvos (1612-1683). *Gyógyszerészet* (39.) 1, 25-33.
- Ligeti Viktor 1960: A gyógyszerésztechnikus-képzés tíz éve. *Gyógyszerészet* (4.) 1, 27-30.
- Linzbauer Xavér Ferenc 1852-1856: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae I*. Budae. https://library.hungaricana.hu/hu/view/KlasszikusOrvosikonyvek_315 (utoljára megtekintve: 2019. szeptember 15.).
- Linzbauer Xavér Ferenc 1868: *A Magyar Korona Országainak nemzetközi egészségügye*. Pest. https://library.hungaricana.hu/hu/view/KlasszikusOrvosikonyvek_149 (utoljára megtekintve: 2019. szeptember 15.).
- Linzbauer Xavér Ferenc 1874: *Néhány szó a magyar kormányhoz és parlamenthez a közegészségügy szabályozása tárgyában a municipiumok autonóm igazgatása alapján*, Budapest, Magánkiadás.
- Losonczi Ágnes 1989: *Ártó-védő társadalom. Ahogy a társadalom betegít és gyógyít...* Budapest, Közgazdasági és Jogi.
- Lóránd Nándor 1973: Válasz ifj. Menner Ödön „Szóljunk hozzá” cikkére. *Gyógyszerésztörténeti Diárium* (2.) 4, 28-31.

- Lóránd Nándor 1975: Adatok a kecskeméti 12/11 számú volt „Szentlélek” gyógyszerértár történetéhez. In: *Bács-Kiskun megye múltjából I. Separatum*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 169–185.
- Lukács István 1895: *A kormány és a gyógyszerészet*. Budapest.
- Lux Judit 2008: *A magyarországi szakszervezetek történetéből*. Budapest, Friedrich Ebert Alapítvány. <http://polhist.hu/wp-content/uploads/2017/11/lux2008.pdf> (utoljára megtekintve: 2020. április 4.)
- M. Lugosi Márta 1974: A Gyógyszerész Múzeum Felállításának ügye Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények* (20.) 71–72, 163–171.
- Madarász Aladár 2002: Kameralizmus, történelmi iskola, osztrák gazdaságtan. Három vázlat a német és osztrák közgazdasági diskurzus történetéből. *Közgazdasági Szemle* (49.) 10, 838–857.
- Magos Gergely (szerk.) 2015: *Katona József visszaemlékezése*. Budapest, Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság. <http://mek.oszk.hu/14900/14964/14964.pdf> (utoljára megtekintve: 2020. május 23.)
- Magos Gergely 2012a: Szabad a pálya? A budapesti gyógyszerészhallgatók társadalmi származása (1920–1944). *Valóság* (55.) 4, 87–110.
- Magos Gergely 2012b: Szabad a pálya? II. A budapesti gyógyszerészhallgatók társadalmi összetétele (1920–1944). *Valóság* (55.) 5, 50–76.
- Magos Gergely 2014: Patika panama: A korrupció mint gazdasági cserekapcsolat. In: Halmos Károly – Klement Judit – Kiss Zsuzsanna (szerk.): *Piacok a társadalomban és a történelemben. A Hajnal István Kör-Társadalomtörténeti Egyesület 2012. évi debreceni konferenciájának kötete*. Budapest, Hajnal István Kör-Társadalomtörténeti Egyesület, 480–492.
- Magos Gergely 2017a: Mérlegén a hivatások: a professzionalizációs paradigma historiográfiája. *Aetas* (32.) 2, 138–157.
- Magos Gergely 2017b: „Végre is arra a pályára léptem, amelyre sohasem éreztem hajlandóságot.” Gyógyszerészképzés a személyes dokumentumok tükrében. In: Sasfi Csaba – Ugrai János (szerk.): *Iskola, művelődés, társadalom: Az oktatás, nevelés és műve-*
- lődés társadalomtörténeti látószögei*. Budapest, Hajnal István Kör-Társadalomtörténeti Egyesület, 277–294.
- Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének célkitűzései és munkaterve, Budapest, 1939.
- Magyar László András 2007: Szokatlan gyógymódok kislexikona. Szkatoterápia. *Lege Artis Medicinae* (17.) 4–5, 350–351.
- Magyar László András 2008: Szokatlan gyógymódok kislexikona. Nadályterápia. *Lege Artis Medicinae* (18.) 5, 426–427.
- Magyarics Tamás 2015: „Nulla év”: Egy új világ(rend) a régi helyén. *Korunk* (26.) 5, 9–16.
- Magyarország tisztí cím- és névtára, 1938*. XLVI. évfolyam. Budapest, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1938.
- Majtényi György – Szatucsek Zoltán 2001: *A szabó tűje és a cipész díkicse: dokumentumok a kisipar és kiskereskedelem államosításának történetéből*, Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- Majtényi György 2005: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után*. Budapest, Gondolat.
- Mannheim Károly 1996 [1929]: *Ideológia és utópia*, Budapest, Atlantisz.
- Margittai Linda 2019: *„Zsidókérdés” a Délvidéken 1941–1944*. PhD-értekezés, Szeged. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/10166/1/Dolgozat_Margittai_PhD.pdf (utoljára megtekintve: 2021. január 30.)
- Maros Gyuláné – Lugosi Márta 1991a: Küzdelmek a gyógyszerészeti kamara felállításáért I. *Gyógyszerészet* (35.) 6, 303–309.
- Maros Gyuláné – Lugosi Márta 1991b: Küzdelmek a gyógyszerészeti kamara felállításáért II. *Gyógyszerészet* (35.) 7, 357–362.
- Mazsu János 1980: A dualizmus kori értelmiség társadalmi forrásainak főbb változási tendenciái. *Történelmi Szemle* (22.) 2, 289–308.
- McClelland, Charles E. 1991: *The German experience of professionalization. Modern learned professions and their organizations from the early nineteenth century to the Hitler era*. Cambridge, Cambridge University Press.

- Megyeri Anna 2008: A Kaszter gyógyszerész család Zalaegerszegen a 19–20. században. In: *Zalai Múzeum 17. Közlemények Zala megye múzeumaiból*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 253–271.
- ifj. Menner Ödön 1984: Kabay János morfingyártási szabadalmai. *Orvostörténeti Közlemények* (30.) 107–108, 111–136.
- Merton, Robert K. 1973 [1942]: *The Normative Structure of Science*. In: Uő: *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago, University of Chicago Press, 267–278.
- Merton, Robert K. 1982 [1978]: Institutionalized Altruism: The Case of the Professions. In: Uő: *Social Research and the Practicing Professions*. Cambridge, Abt Books, 109–134.
- Merton, Robert K. 2002: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Osiris.
- Michman, Dan 2017: Economic Entjudung in Nazi Europe, 1933–1945: Its Place in the Overall Nazi Antisemitic Enterprise. In: Liechtenstein-Institut und Historischer Verein für das Fürstentum Liechtenstein (Hrsg.): *Geschichte erforschen – Geschichte vermitteln: Festschrift zum 75. Geburtstag von Peter Geiger und Rupert Quaderer*. BERN, Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, 207–234.
- Mikó Zsuzsanna 2015: Az új jogrend kialakulása. *Levéltári Közlemények* (86.) 1, 53–70.
- Mihályi Péter 2015: „Kevesebb jognak kellene lennie ebben az országban, s több emberségnek” Miért mélyek a populista antikapitalizmus társadalmi gyökerei Magyarországon? *Mozgó Világ* (41.) 6, 3–23. http://epa.oszk.hu/01300/01326/00171/pdf/EPA01326_mozgo_vilag_2015_06_003-023.pdf (utoljára megtekintve: 2020. szeptember 26.)
- Mihályi Péter 2016: Privatizáció és államosítás Magyarországon a 17–18. században. *Közgazdasági Szemle* (63.) 11, 1217–1245. <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=1662> (utoljára megtekintve: 2020. szeptember 26.)
- Mills, C. Wright 1969 [1951]: *White Collar. The American Middle Classes*, London, Oxford University Press.

- Mohr, Tamás 2003: *Építőkövek a magyar gyógyszerészet 1940 utáni történetéhez*. Budapest, Dictum.
- Molnár Antal 1896: *A közegészségügy és a gyógyszerészet reformja*. Győr, k. n.
- Molnár Antal 1941: *Gondolatok a magyar falu gyógyszerellátásának és a magyar gyógyszerészet szociális kérdéseinek megoldásához*. Budapest, Gyarmati F.
- Mommsen, Hans 2016: *A nemzeti-szocialista rezsim és a zsidóság megsemmisítése Európában*. Budapest, Corvina.
- Mommsen, Hans 2011: Interjú Hans Mommsennel. 2000. *Irodalmi és Társadalmi havi lap* (23.) 10, 21–29.
- Mráz Ferenc – Hevér Dezső – Feuer László – Torzsa István 1964: *A Chinoín Gyár története*. Budapest, Chinoín Gyár.
- N. Szabó József 2013: A politikai pártok és az értelmiség a demokrácia kiépítésének időszakában (1944 ősze–1945). *Valóság* (56.) 7, 43–54.
- Nagy Adrienn 2019: Drogista szakképzés megszervezése Magyarországon a 20. század első felében. *Kaleidoscope* (10.) 18, 241–262. http://epa.uz.ua/02300/02316/00018/pdf/EPA02316_kaleidoscope_2019_18_241-262.pdf (utoljára megtekintve: 2020. december 19.)
- Nagy Krisztina 2009: Professzionalizáció- és professzióelméletek a segítő hivatások tükrében. *Esély* (21.) 2, 85–105.
- Nagy Mária 1994: *Tanári szakma és professzionalizálódás*, Budapest, Országos Köznevelési Intézet.
- Nánási László 2011: A magyarországi népbíráskodás joganyaga. In: Gyenesei József (szerk.): *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 6–55.
- Neal, Mark – Morgan, John 2000: The Professionalization of Everyone? A Comparative Study of the Development of the Professions in the United Kingdom and Germany. *European Sociological Review* (16.) 1, 9–26.
- Nékám Lajosné 1965: *A kőszegi patika*. Budapest, Iparművészeti Múzeum.
- Nékám Lajosné 1971: *Régi magyar patikák*. Budapest, Corvina.

- Németh András 2005: A magyar pedagógus professzió kialakulásának előtörténete a 18. században és 19. század első felében. *Pedagógusképzés* (32.) 1, 17–32.
- Németh László 2005: A Zala megyei zsidóság gazdasági megsemmisítése. In: Paksy Zoltán (szerk.): *Az antiszemitizmus alakváltozatai. Tanulmányok*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 199–217.
- Nemzetgyűlési Napló 1922 VII: *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója*. Hetedik kötet. Budapest, 1923.
- Niedermüller Péter 2005: *Modernitás és politikai közbeszéd a mai Magyarországon*. In: Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla (szerk.): *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 9–28.
- Nikolics Károly 1990: Visszaemlékezés egy mozgalmas évtizedre: 1940–1950. *Gyógyszerészet* (34.) 4, 171–176.
- Nikolics Károly 1993: Az 1956. évi forradalom és szabadságharc gyógyszerészi vonatkozásai. *Gyógyszerészet* (37.) 12, 927–935.
- Oláh Sándor 2004: Modernizációs törekvések a Székelyföldön, 1940–1944. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 133–150.
- Oppenheimer, Martin 1973: The Proletarianization of the Professional. In: Paul Halmos (ed.): *Professionalization and Social Change*. Keele, University of Keele, 213–217.
- Orbán Ádám 1999: A magyar gyógyszeripar múltja, jelene és lehetőségei. *Gyógyszerészet* (43.) 7, 453–458.
- Orient Gyula 1926: *Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története*. Kolozsvár.
- Országgyűlés naplója 1935 XXII: *Az 1935. év április 27-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója*. Huszonkettedik kötet. Budapest, Athenaeum, 1939.
- Országgyűlés naplója 1939 VI: *Az 1939. év június 10-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója*. Hatodik kötet. Budapest, Athenaeum, 1940.
- Országgyűlés naplója 1939 XIII: *Az 1939. év június 10-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója*. Tizenharmadik kötet. Budapest, Athenaeum, 1942.
- Országgyűlés naplója 1939 XVII: *Az 1939. év június 10-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója*. Tizenhetedik kötet. Budapest, Athenaeum, 1944.
- Ortvay Tivadar 1895: *Pozsony város története 2. A város középkori topográfiája, 1300–1526*. Pozsony, Pozsonyi Első Takarékpénztár.
- Ö. Kovács József 2019: Pócspetri, a „rendőrgyilkos falu”. Kommunista szómágia és társadalmi reakciók az egyházi iskolák államosítása idején. In: Fazekas Ferenc – Fedeles Tamás – Nagy Levente (szerk.): *Évszázadok forгатagában. Keresztényüldözés – Krisztianizáció – Egyház*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egyháztörténeti Kutatóközpont, 131–150.
- Ökrész Károly 2005: A temerini zsidók története 1941-ig. *Létünk* (35.) 3, 98–112.
- Ördög Ferenc 1980: A patikanevek keletkezés módjai. In: Hajdú Mihály – Rácz Endre (szerk.): *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Veszprém, 1980. szeptember 22–24.)*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 235–239.
- Örkény István 1966: Nincs bocsánat. In: Uő: *Jeruzsálem hercegnője. Elbeszélések*. Budapest, Szépirodalmi, 169–174.
- Pajkossy Gábor 1993: Egyesületek Magyarországon és Erdélyben 1848 előtt. *Korunk* (III/4) 4, 103–109.
- Papp Gyula 2009: Az igazoló eljárások és háborús bűnök megtorlása 1945 után Magyarországon. *Aetas* (24.) 2, 162–179.
- Papp Viktor 2021: Panaszskultúra és önrendelkezési törekvések. A magyar ügyvédség autonómiájának dualizmus kori lehetőségei és korlátai. *Replika* (32.) 119–120, 67–74.
- Parsons, Talcott 1954 [1939]: The Professions and Social Structure. In: Uő: *Essays in Sociological Theory*. Revised Edition. Glencoe, Free Press, 34–49.
- Parsons, Talcott 1968: Professions. In: David L. Sills (ed.): *International Encyclopedia of the Social Sciences. Volume 12*. New York, Pi Gamma Mu-International Honor Society in Social Sciences, 536–547.
- Perényi Frigyes 1971: Gyógyszerészképzés a nagyszombati egyetemen 1770–1777. *Orvostörténeti Közlemények* (16.) 55–57, 91–119.

- Perényi Roland 2013: A fővárosi rendőrség tagjainak II. világháború alatti tevékenysége az igazoló bizottsági iratok tükrében. *Rendvédelem-történeti füzetek* (23.) 31–34, 147–152.
- Péter H. Mária 2002: Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Péter H. Mária 2005: Nehéz kezdet. A nők 100 évvel ezelőtti küzdelme a gyógyszerészi hivatásért. *Gyógyszerésztörténet* (3.) 4, 12–15.
- Péter H. Mária 2010: Erdélyi gyógyszertárak ellenőrzésével kapcsolatos XVIII. századi dokumentumok. *Orvostudományi Értesítő* (83.) 1, 63–67.
- Péter H. Mária 2012: Erdélyi gyógyszerész dinasztiák I. rész. *Orvostudományi Értesítő* (85.) 2, 118–125.
- Péter László 1998: Az Elbától keletre. *Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Budapest, Osiris.
- Péter László 1998a: Volt-e magyar társadalom a XIX. században? A jogrend és a civil társadalom képződése. In: Uő: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Budapest, Osiris, 148–186.
- Péter László 1998b: Miért éppen az Elbánál hasadt szét Európa? In: Uő: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Budapest, Osiris, 17–36.
- Péter László 1998c: Autokrácia Kelet-Európában. In: Uő: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Budapest, Osiris, 37–59.
- Pető Andrea 2012: Láthatatlan elkövetők. Női elkövetők a második világháború utáni politikai igazságszolgáltatás rendszerében, különös tekintettel Dely Piroska perére. Akadémiai doktori értekezés. http://real-d.mtak.hu/567/7/dc_84_10_doktori_mu.pdf (utoljára megtekintve: 2020. április 5.)
- Petrétei József 2010: Jogalkotás és korrupció. In: Csefkó Ferenc – Horváth Csaba (szerk.): *Politikai korrupció. A törvényesség és a törvénytelenység határai*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 165–177.
- Pihurik Judit 2009: Magyarok és szerbek a Délvidéken, 1941–1944. *Limes* (22.) 2, 83–102.

- Piti Ferenc (szerk.) 2013: *Anjou-kori oklevéltár XXIX. 1345*. Budapest–Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- Piti Ferenc (szerk.) 2014: *Anjou-kori oklevéltár XXX. 1346*. Budapest–Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- Pók Attila 2005: Bűnbakkeresés a huszadik századi Magyarországon. *Történelmi Szemle* (47.) 1–2, 47–67.
- Pokol Béla 1991: *A professzionális intézményrendszerek elmélete*. Budapest, Felsőoktatási Koordinációs Iroda.
- Popély Árpád 2005: A nemzetállam építésének eszközei Csehszlovákiában a II. világháború után: telepítések és reszlovakizáció. In: Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla (szerk.): *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 179–203.
- Putnoky István 2002 [1942]: *Gyógyszertár az „Isten szeméhez”*. Budapest, Dictum.
- Rainer M. János 1998: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–48. *Rubicon* (9.) 4–5, 50–57. <https://web.archive.org/web/20160305191454/http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/szakirod/rainer2.htm> (utoljára megtekintve: 2020. szeptember 13.)
- Rácz Attila 2013: A fővárosi hatalmi elit professzionalizációja a Kádár-rendszerben. *Múltunk – Politikatörténeti folyóirat* (58.) 1, 178–217.
- Rádóczy Gyula 1981: A Magyarországon hivatalos gyógyszernormatívumok. *Orvostörténeti Közlemények* (27.) 93–96, 123–153.
- Rádóczy Gyula 1966: Szerecsen Jakab. Egy méltatlanul elfeledett, híres gyógyszerész. *Gyógyszerészet* (10.) 3, 113–114.
- Rádóczy Gyula 1985: A norma pauperum. *Gyógyszerészet* (29.) 12, 461–463.
- Rádóczy Gyula 1987: A magyarországi gyógyszerészképzés fejlődése. *Orvostörténeti Közlemények* (33.) 117–120, 39–68.
- Rádóczy Gyula 1989: Bayer Antal (1860–1948). *Gyógyszerészet* (33.) 5, 263–265.
- Rádóczy Gyula 1990: *A magyar gyógyszerészet érdekvédelmi szervezetei*. II. rész. *Gyógyszerészet* (34.) 4, 205–209.

- Rees, E. A. 2008: Introduction. The Sovietization of Eastern Europe. In: Apor Balázs – Apor Péter – E. A. Rees (eds.): *The Sovietization of Eastern Europe*. Washington, New Academia Publishing, 1–28.
- Répay Lajos 1970: Az alkímia és a gyógyszerészet. *Gyógyszerészet* (14.) 12, 470–473.
- Rex-Kiss Béla 1998: A gyógyszeripar kialakulása Debrecenben (1908–1949). *Debreceni Szemle* (6.) 1, 74–81.
- Réz Pál (szerk.) 2004: *Tengertánc – In memoriam Örkény István*. Budapest, Nap.
- Richter Gedeon Vegyészeti Gyár R. T. 1901–41. Budapest, Richter Gedeon Vegyészeti Gyár, 1942.
- Rigó Róbert 2011: A kecskeméti népbíróság a helyi hatalmi küzdelmekben és az elitváltásban. In: Gyenesei József (szerk.): *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 100–125.
- Rigó Róbert 2014: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*. Budapest–Pécs, ÁBTL-Kronosz.
- Rimay Béla 1959: A 801-es gyógyszertár. *Gyógyszerészet* (3.) 6, 228–233.
- Romhányi Ágnes 2012: Magyarországi gyógyszerészek és üzleteik a 18. század végén. (Az 1786. évi patikavizitációk tanulságai). *Kaleidoscope* (3.) 4, 37–50.
- Romsics Ignác 2005: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris.
- Romsics Ignác 2013: Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944. *Történelmi Szemle* (55.) 1, 154–160.
- Rózsa Pál 1977: A gyógyszertár-ellenőrzés és a szakfelügyelet kialakulásának története. *Gyógyszerészet* (21.) 12, 451–454.
- Rózsay József – Kanka Károly – Römer Flóris 1866: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pozsonyban tartott XI. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai*. Pozsony.
- Rózsay József – Szabó József (szerk.) 1865: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1864 augusztus 24-től-september 2-ig Magyar-Vásárhelyt tartott X. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai*. Pest.
- Rüschmeyer, Dietrich 1980: Professionalisierung. Theoretische Probleme für die vergleichende Geschichtsforschung. In: Hans-Ulrich Wehler (Hrsg.): *Geschichte und Gesellschaft 6. Professionalisierung in historischer Perspektive*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 311–325.
- S. Nagy Anikó dr. 2004: A Réthy-féle pemetefű-cukorka története. Minősítése hungarikum. *Gyógyszerésztörténet* (2.) 4, 22–23.
- Sági Erzsébet 1998a: A régi magyarországi jezsuita patikák ismeretése a legújabb kutatások alapján. Az egykori ungvári jezsuita patika. *Gyógyszerészet* (42.) 1, 29–30.
- Sági Erzsébet 1998b: A régi magyarországi jezsuita patikák ismeretése a legújabb kutatások alapján. Az egykori zágrábi jezsuita patika. Az egykori pozsegi jezsuita patika. *Gyógyszerészet* (42.) 2, 87–89.
- Sági Erzsébet 1998c: A régi magyarországi jezsuita patikák ismeretése a legújabb kutatások alapján. Az egykori szakolcai jezsuita patika. Az egykori eperjesi jezsuita patika. Az egykori trencsényi jezsuita patika. *Gyógyszerészet* (42.) 6, 337–340.
- Sági Erzsébet 1998d: Az egykori kassai jezsuita patika. Az egykori nagyszombati jezsuita patika. Az egykori pozsonyi jezsuita patika. *Gyógyszerészet* (42.) 7–8, 416–421.
- Sági Erzsébet 1998e: Az egykori egri jezsuita patika. *Gyógyszerészet* (42.) 11, 596–597.
- Sági Erzsébet 1998f: Az egykori győri jezsuita patika. Az egykori székesfehérvári jezsuita patika. Az egykori kőszegi jezsuita patika. *Gyógyszerészet* (42.) 12, 659–664.
- Sági Erzsébet 2000: A II. világháborúban meghalt gyógyszerészek. *Gyógyszerészet* (44.) 8, 474–480.
- Sági Erzsébet 2001: A II. világháborúban meghalt gyógyszerészek: Kiegészítés a *Gyógyszerészet* 44, 474–480 (2000)-ben megjelent közleményéhez. *Gyógyszerészet* (45.) 7, 377.
- Sági Erzsébet 2005: A Magyarországon, magyar nyelven 1848–2000 között megjelent gyógyszerészeti folyóiratok. *Gyógyszerészet* (49.) 11, 689–695.

- Saks, Mike 2012: Defining a Profession: The Role of Knowledge and Expertise. *Professions and Professionalism* (2.) 1, 1-10. <https://journals.hioa.no/index.php/pp/article/view/151> (utoljára megtekintve: 2019. augusztus 8.).
- Sarfatti Larson Magali 1977: *The Rise of Professionalism*. A Sociological Analysis, Berkley.
- Sasfi Csaba (szerk) 2001: *Írástörténet – szakszerűsödés. A Hajnal István Kör velemi konferenciája 1992. szeptember 10-12.* Szombathely, Hajnal István Kör.
- Schaechter Miksa 1912: A kuruzslókról. *Magyar Figyelő* (2.) 2, 383-392.
- Schaeffer Conroy 1998: Mary, Pharmacy in the Soviet Russia before The Great Patriotic War (1941-1945). *Pharmacy in History* (40.) 1, 3-24.
- Schaeffer Conroy, Mary 2004: The Soviet Pharmaceutical Industry and Dispensing, 1945-1953. *Europe-Asia Studies* (56.) 7, 963-991.
- Schédy Sándor 1897: *A Magyarországi Gyógyszerész-Egylet huszonötévi története*. Budapest.
- Schlesak, Dieter 2008: *Capesius, az auschwitz-i patikus*. Csíkszereda, Bookart.
- Sciulli, David 2005: Continental Sociology of Professions Today: Conceptual Contributions. *Current Sociology* (53.) 6, 915-942.
- Sebők Ferenc (szerk.) 2015: *Anjou-kori oklevéltár XXXIII. 1349.* Budapest-Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- Sebők Richárd 2016: Professzionizáció az igazságszolgáltatásban a 18. században a Királyi Kúria köznemes bírának példáján. *Századok* (150.) 4, 945-965.
- Siegrist, Hannes 2004: The Professions in Nineteenth-Century Europe. In: Harmut Kaelble (ed.): *The European Way. European Societies during the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New York, Berghahn Books, 68-88.
- Simon Attila 2005: Földreform és kolonizáció mint a csehszlovák nemzetállam kiépítésének eszközei. In: Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla (szerk.): *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 161-178.
- Simon Attila 2014: *Magyar idők a Felvidéken 1938-1945. Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest, Jaffa.
- Simon Katalin 2013: *Sebészet és sebészek Magyarországon (1686-1848)*. Budapest, Semmelweis.
- Sipos Balázs 2004: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Budapest, Napvilág.
- Sipos Péter 1988: A vasasszakszervezet. 1944-1953. *Párttörténeti Közlemények* (34.) 3, 3-47.
- Sipos Péter 1992: Szakszervezetek és szociáldemokrácia. *Társadalmi Szemle* (47.) 7, 87-90.
- Solymosi Ferenc 1998: Piliscsaba orgonájáról. *Műemlékvédelmi Szemle* (8.) 1, 203-210.
- Soós Mihály 2004: A háborús és népellenes bűntettek feltárásának forrásai. In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 3. – Az átmenet évkönyve. 2003.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 81-104.
- Spergely Béla 1974: Visszaemlékezés a „Budapesti Gyógyszerészgyakornoki Tanfolyamra”. *Gyógyszerésztörténeti Diárium* (3.) 2, 31-40.
- Standeisky Éva 2004: A magyar irodalmi élet szovjetizálása 1949 és 1951 között. *Múltunk – Politikátörténeti folyóirat* (49.) 1, 48-81.
- Standeisky Éva 2015: *Demokrácia negyvenötben*. Budapest, Napvilág.
- Steindl, Hans 2008: 100 Jahre Apothekehaus in der Spitalgasse. Mi-
etegäste fünf im Haus. *Österreichische Apotheker-Zeitung* (62.) 24, 1288-1295.
- Studény János – Vondra Antal 1929: *Hírneves gyógyszerészek*. Budapest, Magánkiadás.
- Strausz Péter 2010: Korporáció vagy hivatásrend? Az érdekvédelmi rendszer átalakításának kérdése Európában és Magyarországon 1926-1940. *Múltunk – Politikátörténeti folyóirat* (55.) 1, 83-122.
- Sugárné Konksek Aranka 1995: *Jászberény város gyógyszer-tárainak története. 1790-től 1950-ig*. Jászberény, Jászberény Város Önkormányzata.

- Szabó Attila – Vecsernyés Miklós – Bácskay Ildikó 2015: The Life of a Jewish Pharmacist in Hungary. *Journal of Pharmacy and Pharmacology* (3.) 2, 90-100. <http://www.davidpublisher.org/Public/uploads/Contribute/556e5e4680b15.pdf> (utoljára megtekintve: 2019. december 10.)
- Szabó József (szerk.) 1864: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1863. September 19-26. Pesten tartott IX. Nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai*. Pest.
- Szabó Pál 1985: *30 éves a szocialista gyógyszerellátás Baranya megyében*. Pécs. <http://www.gyogyszerestortenet.hu/wp-content/uploads/2013/08/30-éves-a-szocialista-gyogyszerellatas-Baranya-megyében.pdf> (utoljára megtekintve: 2020. augusztus 18.)
- Szakadát István 1992: Káderfo(r)gó. A hatásköri listák elemzése. *Társadalmi Szemle* (47.) 8-9, 97-120.
- Szabóné Tábori Márta 1969: A dicsőséges 133 nap emlékére. *Gyógyszerészet* (13.) 4, 139-140.
- Szarka Ernő 1996: Iparjogvédelem Magyarországon. *Magyar Tudomány* (103.) 2, 207-227.
- Szarvasházi Judit 2003: *Patikai emlékek – Fatégelyek*. Budapest, Galenus Gyógyszerészeti.
- Szarvasházi Judit 2006: *Patikai emlékek – Kerámiaedények*. Budapest, Galenus Gyógyszerészeti.
- Szécsényi András – Kerepeszki Róbert 2012: „Ellenzék” a Turulban. *Századok* (146.) 1, 171-204.
- Székely Jenő 1959: A magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulójára. *Gyógyszerészet* (3.) 3, 81-84.
- Szekfű Gyula 1989: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, ÁKV-Maecenas.
- Szél László 2020: *Pro memoria. Gyógyszertári vállalat – Fővárosi Tanács Gyógyszertári Központja. 1950 – 1957 – 1990 (Budapest V. Klotild u. 3./b. – V. Zrínyi u. 3.) Alapító okirat 314/1950. 1950. május 8. Áttekintés a Központ hálózat fejlesztési, beruházási, beszerzési, helyiség- energia-gazdálkodási tevékenységéről az 1950-1990 esztendőik között*. Budapest.
- Szigetváry Ferenc 1984a: Különböző tulajdonviszonyú patikák kialakulása Vas megyében a XVI-XVIII. században I. In: *Savaria – A Vas Megyei Múzeumok értesítője 11-12. (1977-1978)*. Szombathely, 399-416.
- Szigetváry Ferenc 1984b: Különböző tulajdonviszonyú patikák kialakulása Vas megyében a XVI-XVIII. században II. Polgári patikák. In: *Savaria – A Vas Megyei Múzeumok értesítője 13-14. (1979-1980)*. Szombathely, 385-408.
- Szigetváry Ferenc 1988: Különböző tulajdonviszonyú patikák kialakulása Vas megyében a XVI-XVIII. században III. rész: Szerzetesrendi tulajdonban működő patika. In: *Savaria – A Vas Megyei Múzeumok értesítője 15. (1981)*. Szombathely, 453-479.
- Szigetváry Ferenc 1993: Gondolatok a gyógyszerárak elnevezéséről. *Gyógyszerészet* (37.) 2, 99-100.
- Szijártó M. István 2014: Hivatali karrier a 18. századi vármegyékben. *Századok* (148.) 5, 1273-1296.
- Szima Viktória, *Székesfehérvár patikái*, *Gyógyszerésztörténet*, 15 (2017) 1, 4-12.
- Szívós Erika, *Kartársak és harcostársak. Vázlat a professzionalizáció magyarországi történetéhez*. In: *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*, szerk. Bódy Zsombor – Mátyás Mónika – Tóth Árpád, Budapest, Osiris, 2000, 33-59.
- Szívós Erika 2009: *A magyar képzőművészet társadalomtörténete, 1867-1918*. Budapest, Új Mandátum.
- Szmodits László – Dobson Szabolcs 2014: *A magyar zsidóság és a gyógyszerészet 1945-ig*. Budapest, Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság.
- Szmodits László 2003: *Neves magyar gyógyszerészek kegyeleti adattára*, Budapest, Dictum.
- Szmodits László 2018: *Dr. Forgács Rezső élete, munkássága és a Galilei Kör gyógyszerészeti szakosztálya*, [www.gyogyszerestortenet.hu](http://www.gyogyszerestortenet.hu/wp-content/uploads/2018/05/Forgacs-Rezső.pdf), [http://www.gyogyszerestortenet.hu/wp-content/uploads/2018/05/Forgács-Rezső.pdf](http://www.gyogyszerestortenet.hu/wp-content/uploads/2018/05/Forgacs-Rezső.pdf) (utoljára megtekintve: 2020. január 9.)
- Sztankai István 1935: *A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszertárakra vonatkozó adatok*. Budapest.

- T. Knotik Márta 2007: *Patikák Csongrád megyében*, Szeged, Móra Ferenc Múzeum.
- Tamás Miklós 1989: *A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Erdélyben 1512-től 1920-ig különös tekintettel Brassóra, a Barcaságra, valamint Udvarhely, Csik és Háromszék megyékre*. Egyetemi Doktori Értekezés. Budapest. <http://www.gyogyszerestortenet.hu/wp-content/uploads/2014/08/A-gy%C3%B3gyszer%C3%A9szet-megjelen%C3%A9se-%C3%A9s-fejl%C5%91d%C3%A9se-Erd%C3%A9lyben-1512-1920-ig-k%C3%BCI%C3%B6n%C3%B6s-tekintettel-Brass%C3%B3ra-a-Barcas%C3%A1gra- valamint-Udvarhely-Cs%C3%ADk-%C3%A9s-H%C3%A1romsz%C3%A9k-megy%C3%A9kre.pdf> (utoljára megtekintve: 2019. április 14.)
- Tamáská Péter 1994: A magyarországi kórházak és szegényházak gazdálkodása a 18. sz. második felében. *Levéltári Szemle* (44.) 1, 33-46.
- Tatár György 2004: Hogyan távolították el 1950-ben Mikó Gyula gyógyszerész-orvos professzort a Debreceni Egyetemről? *Gyógyszerészet* (48.) 11, 687-691.
- Tátrai Viktor 2021: Társadalmi határok átlépése: a detektívek kollektív mobilitása 1886-1918. *Fons* (18.) 2, 179-216.
- Tilkovszky Lóránt 1967: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938-1941)*. Budapest, Akadémiai.
- Tilkovszky Lóránt 1996: Vád; védelem; valóság. Basch Ferenc a nép-bírótság előtt. *Századok* (130.) 6, 1393-1450.
- Tomcsányi Imre (szerk.) 1872: *A Szatmármegyei „Orvos-Gyógyszerész Egylet” Évkönyve. 1869-71*. Nagy-Károly.
- Tomka Béla 2001: Jóléti rendszerek a 20. századi Magyarországon: nemzetközi összehasonlítás. *Történelmi Szemle* (43.), 3-4, 209-236.
- Tomka Béla 2018: A Horthy-rendszer mérlege vagy vádirata? *Múltunk - Politikatörténeti folyóirat* (63.) 1, 174-187.
- Torday Ferenc 1902: Az egészség közgazdasági jelentőségéről. Röpirat a közegészségügy államosítása érdekében. In: *Orvosi Hetilap Gyermekgyógyászat különnyomat*, Budapest.
- Tóth Eszter Zsófia 2008: Nők férfias terepeken és férfi foglalkozásokban. A „férfias” és a „nőies” munka világa a szocialista időszakban. *Sic itur ad astra* (19.) 58, 270-282.
- Turner, Brian S. 1985: Knowledge, skill and occupational strategy: The professionalisation of paramedical groups. *Community Health Studies* (9.) 1, 38-46.
- Turner, Brian S. 1995: *Medical power and social knowledge*. London-Thousand Oaks-New Delhi, SAGE Publications.
- Ungváry Krisztián 2002: „Nagy jelentőségű szociálpolitikai akció” - adatok a zsidó vagyon begyűjtéséhez és elosztásához Magyarországon 1944-ben. In: Rainer M. János - Ständeisky Éva (szerk.): *Évkönyv X. - 2002*. (Magyarország a jelenkorban) Budapest, 1956-os Intézet, 287-321.
- Ungváry Krisztián 2006: „Örségváltás”. 2000. *Irodalmi és Társadalmi Havi Lap* (18.) 1, 12-21.
- Ungváry Krisztián 2012a: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon. 1919-1944*. Budapest, Jelenkor-Országos Széchényi Könyvtár.
- Ungváry Krisztián 2012b: Magyarország II. világháborús szerepvállalása. *Korunk* (23.) 11, 37-45.
- Ungváry Krisztián 2013a: Válasz Bódy Zsombornak. *Korall* (14.) 53, 172-178.
- Ungváry Krisztián 2013b: Zárás helyett. *Korall* (14.) 54, 180-185.
- Ungváry Krisztián 2015: „Semmi okunk nincs azt hinni, hogy a zsidók jók, jobbak voltak a kapitalizmusban.” Válasz Bolgár Dánielnek. *Múltunk - Politikatörténeti folyóirat* (60.) 4, 164-188.
- Valuch Tibor 2002: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, Osiris.
- Vámosy István 1901: *Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban*. Pozsony.
- Varga László 1998: Várostarténet. 1945-1956. *Budapesti Negyed* (6.) 2-3, 241-286.
- Varga Pál 1976: A Tanácsköztársaság gondoskodása a gyógyszerészképzésről. *Gyógyszerészet* (20.) 9, 353-356.

- Varga Pál 1981: Egy debreceni gyógyszerészcsalád története. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1979*. Debrecen, Debreceni Déri Múzeum.
- Vári András 2010: Félprofil, parciális polgárok, egészen úriemberek? A professzionalizációs folyamat útjai és kutatási alternatívái a 19. századi Európában. *Korall* (11.) 42, 151-178.
- Vastagh Gábor 1977: Ötvenéves a magyarországi gyógyszerellenőrzés. *Gyógyszerészet* (21.) 12, 443-450.
- Végh Antal 1965: Székely Jenő. 1889-1965. *Gyógyszerészet* (9.) 6, 1.
- Vida Beáta 2017: *A karthauzi rend története a középkori Magyar Királyság területén. A néma barátok megtelepedése és berendezkedése*. Doktori értekezés. Szeged. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/4017/1/Vida_Bea_PhD_vegleges.pdf (utoljára megtekintve: 2019. március 20.)
- Vida István 1986: *Koalíció és pártharcok. 1944-1948*. Budapest, Magvető.
- Vida Mária 1974: Történelmi és iparművészeti értékű gyógyszerári berendezések magyarországi topográfiája. *Orvostörténeti Közlemények* (20.) 71-72, 199-241.
- Vida Mária 1996: *Patikamúzeumok – Múzeumpatikák Magyarországon*. Budapest, Magánkiadás – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtár és Levéltár.
- Vincze Zoltán 2014: A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság megalapítása és fejlődése 1924-2014. *Gyógyszerészet* (58.) 8, 463-467.
- Vondrasek József 1896: *A budapesti gyógyszerész-segédék betegápoló egyletének története. 1841-1896*. Budapest.
- Weber, Max 1982 [1920]: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások*. Budapest, Gondolat.
- Weckwerth, Jan 2014: Zwischen Arbeitsmarkt und Ausbildung: der Einfluss der Verbände. In: Volker Müller-Benedict (Hrsg.): *Der Prozess der fachlichen Differenzierung an Hochschulen. Die Entwicklung am Beispiel von Chemie, Pharmazie und Biologie 1890-2000*. Wiesbaden, Springer, 87-178.
- Wertner Mór 1893: Középkori magyar orvosok és gyógyszerészek. *Századok* (27.) 7, 599-608.
- Wilensky, Harold L. 2010 [1964]: Minden szakma hivatás? *Korall* 11 (11.) 42, 19-53.
- Zajta Erik 1960: Modern androgének. *Gyógyszerészet* (4.) 8, 302-307.
- Zalai Károly 1973: *Ezer év egészségügyi jogszabályalkotásának fontosabb gyógyszerészeti vonatkozásai*. *Gyógyszerészet* (17.) 1, 23-28.
- Zalai Károly 1974: *A Magyar Gyógyszerészeti Társaság ötven éve. 1924-1974*. Budapest, Magyar Gyógyszerészeti Társaság.
- Zalai Károly 1981: Mozsonyi Sándor professzor (1889-1976). *Acta Pharmaceutica Hungarica* (51.) 275-284.
- Zalai Károly 2002: Száz év az egészség szolgálatában. II. rész. *Gyógyszerészet* (46.) 10, 631-638.
- Zboray Bertalan – Csanád Vilmos 1986: Adatok a budai és pesti gyógyszerészgrémium történetéhez. *Orvostörténeti Közlemények* (33.) 115-116, 101-123.
- Zboray Bertalan 1974: A magyar gyógyszerkönyv száz éve. *Orvostörténeti Közlemények* (20.) 71-72, 95-111.
- Zboray Bertalan 1991: Irgalmas rendi gyógyszerházak Magyarországon. *Gyógyszerészet* (35.) 10, 541-543.
- Zinner Tibor 1985: Háborús bűnösök pereit. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945-1949. *Történelmi Szemle* (28.) 1, 118-140.
- Zinner Tibor 1987: Az egyesületek, pártok feloszlása Budapesten 1945 és 1948 között. I. rész. *Politika-Tudomány* (3.) 4, 61-77.
- Zinner Tibor 1988: Az egyesületek, pártok feloszlása Budapesten 1945 és 1948 között. II. rész. *Politika-Tudomány* (4.) 1, 77-88.
- Zinner Tibor 2016: „éjjel-nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket”. Szembenézés – a népbírásgokról feketén-fehéren. *MTA Law Working Papers* (6.). http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2016_6_Zinner.pdf (utoljára megtekintve: 2019. augusztus 18.).
- Zsolt Ágnes 2011: *Éva lányom*, Budapest, 21. Század Kiadó.

KÉPEK, ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

■ ■ ■

Képek

1. kép. Gyógyszerszertár a 15. században. *Forrás:* U.S. National Library of Medicine, <http://resource.nlm.nih.gov/101435458> (utoljára megtekintve: 2020. szeptember 23.) 23
2. kép. Gyógyszerszertár a 17. században. *Forrás:* U.S. National Library of Medicine, <http://resource.nlm.nih.gov/101435678> (utoljára megtekintve: 2020. szeptember 23.) 24
3. kép. Réthy-féle pemetefű-cukorka reklámja.
Forrás: S. dr. Nagy, 2004. 183
4. kép. A munkásság, a parasztság és a haladó értelmiségi összefogása a világbéke és az alkotó béke érdekében.
Forrás: A Szakszervezeti Tanács Albuma. AGy, 1948. december 22. 485
5. kép. Gyógyszerkészítés az officinában (1906).
Forrás: Fortepan / 23831 / Nagy Sándor 546
6. kép. Gyógyszerkészítés az officinában (1942).
Forrás: Fortepan / 7666 / Nagy Sándor 546
7. kép. A forgópalc őse (Moszkva, 1942-1943).
Forrás: <https://pastvu.com/p/26034> (utoljára megtekintve: 2020. szeptember 4.). (Köszönöm Dobson Szabolcsnak a képet) 550
8. kép. A forgópalc napjainkban (Tatabánya, Arany Kígyó gyógyszerár a 2000-es években).
Forrás: <https://www.patikatervezes.hu/projects/arany-kigyó-gyogyszerár-tatabánya/> (utoljára megtekintve: 2020. szeptember 4.) 550
9. kép. Állva dolgozó gyógyszerészek (1936).
Forrás: Fortepan / 19598 / Fortepan 551

10. kép. Orvosi szék. <i>Forrás:</i> www.mayflyvintage.co.uk (utoljára megtekintve: 2020. szeptember 4.).	552
11. kép. Széktámla alkalmazása (1966). <i>Forrás:</i> Fischer, 1966.	552
12. kép. Forgószék és forgópolt napjainkban. <i>Forrás:</i> Köszönöm a képet Dobson Szabolcsnak.	553
13. kép. Gyógyszerkészítést szolgáló, forgópoltokkal felszerelt asszisztensi munkaasztal négy főre. <i>Forrás:</i> A szovjet gyógyszerészet szervezeti felépítése. AGy, 1949. december 21.	554
14. kép. Vényezőhelyiség (Sztálinváros, 1955). <i>Forrás:</i> Matussné Lendvai Márta, Sztálinvárosi nők. https://htomi77.blogspot.com/ (utoljára megtekintve: 2020. szeptember 4.)	554
15. kép. Thomas Eakins: A Gross Klinika (1875). <i>Forrás:</i> https://hu.wikipedia.org/wiki/Gross_klinika (utoljára megtekintve: 2020. augusztus 10.)	561
16. kép. Thomas Eakins: Az Agnew Klinika (1889). <i>Forrás:</i> https://hu.wikipedia.org/wiki/Agnew_klinika (utoljára megtekintve: 2020. augusztus 10.)	562
17. kép. Gyógyszertár 1916-ban. <i>Forrás:</i> Fortepan / 204008 / Lőw Miklós	564
18. kép. Gyógyszertár 1916-ban. <i>Forrás:</i> Fortepan / 204010 / Lőw Miklós	564
19. kép. Gyógyszertár 1924-ben. <i>Forrás:</i> Fortepan / 57178 / Karabélyos Péter	565
20. kép. A veszprémi Fekete Sas Patika 1924-ben. <i>Forrás:</i> Fortepan / 57192 / Karabélyos Péter	565
21. kép. Újszász, 1962. <i>Forrás:</i> Jánoska Antal, Újszászi patikák, https://ujaszasz.hu/varosunk/bemutakozas/ varostorteneti-muzeum/208-janoska-antal-ujaszazi- patikak (utoljára megtekintve: 2020. augusztus 20.)	568
22. kép. Siófok, 2020. <i>Forrás:</i> http://regigyogyszertar.hu/ rolunk/ (utoljára megtekintve: 2020. augusztus 20.)	568

Ábrák

1. ábra. Az újonnan engedélyezett gyógyszertárak száma	206
2. ábra. A beiratkozott gyógyszerészhallgatók száma a budapesti és szegedi egyetemen	207
3. ábra. A gyógyszerészek és gyógyszerészsegédek felekezeti megoszlása a népszámlálások tükrében	220

Táblázatok

1. táblázat. A hivatások helyzetét meghatározó entitások	49
2. táblázat. Izraeliták aránya egyes értelmiségi szakmákon belül (százalék)	218
3. táblázat. Izraeliták aránya egyes értelmiségi szakmákon belül 1930-ban	222
4. táblázat. Kimutatás a visszacsatolt keleti és erdélyi területen lévő gyógyszertárakról	308

NÉVMUTATÓ

■ ■ ■

A. Sajti Enikő 69
Ady Endre 457, 559
Ajtai Miklós 421, 425
Ajtay G. Gyula 253, 303
Aly, Götz 62, 67
Amar, Tarik Cyril 84
Anderson, Stuart 44
Andrássy Gyula 142, 153
Antalffy Gizella 418
Argalás Lajos 268
Atlasz Lajos 307, 323
Atzél Elemér 160, 237-239, 266-268,
498, 499, 510, 511, 514, 516

Babusik Ferenc 359, 360, 370, 371,
433, 532
Back István 295
Bácskai Veronika 14, 39
Balassa Sándor 371, 423
Balogh Bodor Egon 228, 582
Baradlai János 28, 247, 570
Barczikay Tibor 262
Bárczy István 265
Bárdi Nándor 69
Bársony Elemér 28, 570
Bartha Tivadarné (szül. Kramaszta
Jolán) 256
Bartók László 474
Belenta László 279, 419
Benda, Julien 34
Benedek Gábor 39

Benkő Sámuel 175
Bibó István 275
Bischitz Tivadar 296
Biskoványi Ernő 301
Blancz Béla 285
Blázy Árpád 30, 88, 571
Bódy Zsombor 57
Bolgár Dániel 67
Bontha Jenő 166, 389, 390, 527
Bordás Dezső 515
Bordás Gábor, ifj. 515
Boros István 449
Botos János 65
Böhm Gyula 418
Breuer György 488
Browning, Christopher 66
Brubaker, Rogers 70
Brüll András 349
Brüll György 349
Budaházy István 320
Budánovits Tibor 356, 357, 433, 501,
502, 531
Budinszky László 418
Bugát Pál 106
Burger Zoltán 443-445
Burnham, James 35

Chlepiczky 307
Cieger András 153
Collins, Randall 37
Corfield, Penelope J. 44

Crellin, John K. 43
 Czeplédy Béla 284, 521, 522
 Czira Jenő 442
 Czukor László 228, 237, 253, 279

Csákány György 533
 Csányi Imre 260, 524
 Csávossy László 267, 510
 Cseley Pál 132
 Csengeri Rezső 461
 Csete Ambrus 397
 Csilléry Edit 69
 Csipke Zoltán 489
 Csippék (Sippék) János 28
 Csomós Sándor 279

Dálnoki Miklós Béla 406
 Dávid Ágoston 582
 Davidovics Herman 296
 Deér Ödön 441
 Degré Alajos 73, 382
 Dénes Lajos 459
 Denzin, Normann K. 41
 Déry Tibor 578
 Deutsch Gábor 318, 319
 Dingwall, Robert 41, 43, 44
 Dobák Dénes 273
 Dobson Szabolcs 15, 529, 544, 567
 Dohi Tamás 15
 Dózsa György 559
 Droser 307
 Duducz (Dombóy) Zoltán 304–306,
 312, 319, 320
 Durkheim, Emile 36

Egry Gábor 70
 Ekker Gyula 191, 192, 227
 Ember Béla 451
 Ember Elek 171
 Endre László 254, 268, 269, 273

Erdei Ferenc 67, 403
 Erdélyi Dezső 400–402, 405, 406,
 461
 Ernst Sándor 202, 228
 Ernyey József 28, 569, 573

Falus Jenő 368, 369, 379
 Faragó Sándor 357, 362
 Farkas Mihály 581
 Fayle, Robert C. 549
 Féder Bernát 271
 Fekete László 524
 Fendrich (Fésűs) Arnold 370, 581
 Fényes Béla 245, 260
 Fényes László 559
 Ferdinánd, III. 93
 Ferenczi Gyula 467
 Flohr 307
 Foltinek 307
 Fontos Jenő 256
 Forgács Rezső 158
 Fränkel Mózes 270
 Frankl Antal 253
 Freidson, Eliot 34
 Friedman József 296
 Friedrich István 235
 Frisch Sándor 297, 298
 Funk József 219, 253

Gaál Endre 201, 202, 362
 Gábris Imre 442
 Gergely Miklós 484
 Gerlach, Christian 62, 64
 Gerle Jenő 350
 Germuska Pál 15, 83
 Gerő Ernő 452, 577
 Gerő Miklós 369, 371, 372
 Geuter, Ulfried 55
 Glasz József 387
 Gobbi Hilda 401

Gombos Zoltán 256, 394, 395
 Gömbös Gyula 63, 212, 224, 225,
 229, 592
 Gróff Gyula 242, 252, 260, 284, 502,
 521, 522
 Grosch Károly 268
 Grósz Jenő 295
 Grünwald Gyula 413–417
 Gutwein László 327

Gyáni Gábor 58, 61
 György Mátyás 167, 169, 172
 Győry István 174

Haag Jakab 324, 325
 Haas József 282
 Haas Miklós 253, 515
 Hadzsy Endre 418
 Hajnal István 38
 Halmos Károly 14
 Hámori Sándor 361, 437, 451
 Hankiss Elemér 79, 139
 Harangi Sándor 357, 358, 361, 362,
 370–372, 378, 379, 426, 427, 433,
 484, 531
 Harding, Geoffrey 43
 Hartmann Tivadar 370, 371, 431, 449,
 524
 Hatvani Béla 367, 428
 Hauer Dávid 270
 Haug, Marie R. 35
 Haulik Béla 282
 Hegedűs Imre 303
 Hegedűs István 451, 452, 466, 541
 Hegedűs Lajos 139
 Heib Pál 327
 Helmi Jenő 285
 Hernádi János 492
 Herz Pál 548
 Heyman Éva 318

Hickel, Erika 45
 Hieronymi Károly 142
 Hincz György 184
 Hitler, Adolf 390
 Holczer Margit 272
 Holloway, David 42, 52
 Horthy Miklós 312, 526
 Hortobágyi József 418
 Horváth Zoltán 324
 Hötzl Nándor 157
 Hrabéczy Oszkár 418
 Hruscsov, Nyikita Szergejevics 518
 Hughes, Everett C. 33, 34
 Huszár Zoltán 227, 245

Imreh Béla 225
 Incze Antal 234
 Inczeffy Károly 314
 Issekutz Béla 194

Jakab Árpád 280
 Jakabházy Zsigmond 401–403
 Jankó Gyula 243
 Jarausch, Konrad 54
 Jármay Gusztáv 149
 Jaross Andor 260, 268, 292
 Jávor Pál 401
 Jenőffy Miklós 413–417
 Jewson, N. D. 42
 Johan Béla 232, 268, 312, 329
 Jónap Aladár 251, 280
 Józán Péter 85
 József Attila 559
 Juhász Pál 85

K. Horváth Zsolt 21, 76
 Kabai János, ifj. 247
 Kabay János 252, 559
 Kádár Gábor 62
 Kádár János 365, 531

Káldor Vilmos 272
 Kállay Miklós 223, 312
 Karády Viktor 67
 Karsai László 229, 270
 Kasztor Ernő 297
 Kazay Endre 559
 Keller Márkus 15, 55
 Kemenes (Kasztriner) Péter 78, 392-394
 Kemény György 519
 Kempler, Kurt 30, 571
 Kerekes Kálmán 381
 Kerényi Lajos 295
 Keresztes-Fischer Ferenc 206, 213, 265
 Kerpel Pál 191
 Kerpel Vilmos 253
 Kiesler Rudolf 299, 300
 Kis Lajos 282
 Kiss Szaléz 353
 Klauzál Gábor 107
 Klebelsberg Kuno 225
 Klettner Csilla 15
 Kolosváry-Borcsa Mihály 263
 Koós Zoltán 436, 441, 490
 Koppány Vilmosné 349
 Korényi Ernő 255
 Koritsánszky Ottó 165, 170-172, 252, 525-527
 Kossa István 364
 Kovács Alajos 222
 Kovács Andor 405
 Kovács Emilné 412
 Kovács György 470, 472, 473, 491, 579-581
 Kovács István 115
 Kovács M. Mária 20, 39, 53, 591
 Kovács Ödön 356
 Kovarcz Emil 418

Kováts Aladár 193, 247, 248, 252, 284, 503, 504, 522
 Kováts Béla Mihály 458
 Kozma Miklós 206
 Köpeczy Sándor 303
 Kövér György 15
 Kövér József 467
 Krassy Miklós 254, 256, 260
 Krause, Elliott A. 55
 Krausz Simon 179
 Kun Ferenc 516, 534
 Kunder Antal 401
 Küttel János 101
 L. Balogh Béni 15, 83
 Láng A. Ferenc 107
 László Sándor 284, 522, 523
 Latkóczy Imre 138
 Léderer Ervin 237, 251, 253
 Lengyel Béla 516
 Lengyel György 39
 Lengyel László 357, 402, 530
 Lévolt István 193, 247, 505-509
 Lieber Béla 278
 Ligeti Viktor 534
 Linzbauer Xavér Ferenc 111
 Lipót, I. 92
 Lóránd Nándor 30, 571, 572
 Losonczy Géza 578
 Losonczy György 370, 422
 Lovag Gerhauser Sándor 274
 Löcherer Tamás 237, 238, 252, 264, 286, 356, 358, 360, 497, 512, 525
 Lőrinczy Lajos 250, 254, 255, 260, 262, 340, 518
 Lukács István 135, 150, 151
 Mády Géza 225
 Madzsar József 167, 169
 Mágócsy Dietz Sándor 226

Majtényi György 79
 Mándi Jenő 333
 Mann Géza 251, 253
 Mannheim Károly 34
 Margittay Tibor 358-360, 400, 433, 505
 Mária Terézia 95
 Markovics József 294
 Márkus Dezső 370, 378, 379, 501
 Mason, D. J. 42
 Maurer Armand 158
 Mayer Károly 451
 Medve József 467
 Medvigy Ferenc 303
 Menner Ödön 442
 Merton, Robert K. 51, 52
 Meskő Zoltán 397, 419
 Mészáros Dezső 392, 393
 Mets Gábor 311, 312
 Mettlin, Curtis J. 41
 Mihály Lajos 323
 Miklós Zoltán 284, 285
 Mikó Gyula 497, 498
 Mikó Zsuzsanna 15
 Mirkovits Andrija (Mirkovics András) 323, 325
 Mittelman Jenő 278
 Mittelmann László 459
 Molnár Alfréd 237
 Molnár Andrásné 412, 413
 Molnár Antal 246, 247, 251, 252, 500-502
 Molnár Erik 363, 483
 Morgan, John 37
 Mozsonyi Sándor 192, 209, 226, 497, 499
 Müller Vilmos 237, 250, 253
 Nádas Lajos 172
 Nagy Béla 253

Nagy Emil 230
 Nagy Gábor 15
 Nagy Pál 256
 Nánássy Sándor 439, 466, 467, 532, 538
 Neal, Mark 37
 Neményi Jenő 508
 Németh László Sándor 15
 Neubauer Pál 16, 17
 Neuwelt Pál 295
 Niedermüller Péter 84
 Nikolics Károly 582
 Nikolics Milivoj 358, 423
 Nyári Lászlóné Molnár Anna 390
 Ollé Ferenc 414, 415
 Olt Károly 342, 343, 429, 430, 436, 484, 485, 488
 Orient Gyula 573
 Osváth Pál 28
 Örkény Hugó 228, 253, 452, 453
 Örkény István 11, 451-453
 Pajzs Elemér 477, 478
 Palló Imre 245
 Papp Ferenc 490
 Patakfalvy Sándor 255, 260, 411
 Patakfalvy Zoltán 411
 Payr Hugó 230
 Peczold Károly 443
 Perbergh Károly 98
 Perczel Dezső 142
 Péri Béla 441
 Péry (Perin) Béla 166
 Péter László 19, 84, 153, 592
 Pethes Sándor 401
 Pető Andrea 411
 Petőfi Sándor 559

Petreczky Tibor 444, 445
 Peyer Károly 370
 Piatsek Gyuláné (sz. Iglauer Eleonóra) 442, 443
 Pintér János 436, 437, 529, 530, 553, 555, 580
 Pius, XI. pápa 214
 Pokomándy Endre 441
 Pongrácz Lajos 251
 Popovics Branivoj 324
 Popovics Ferenc 483
 Popovits D. István 324
 Preisich Károly 253
 Preszler Ármin 505
 Preszler István 505
 Preszler Margit 506
 Putnoky István 247, 298, 503, 508, 538
 Rác Rezső 253, 318, 323
 Radó Miklós 253
 Rádóczy Gyula 30, 571
 Rajk László 81
 Rajnay Károly 318
 Rajniss Ferenc 267
 Rákosi Mátyás 80, 81, 364, 365, 375, 432, 530, 541, 542, 556, 570, 577, 581
 Rakusz Ottó 295
 Ráth Péter 113
 Ratkó Anna 556, 557, 570
 Rauchenfeldt György 92
 Rees, Edward Arfon 83
 Reiner Manó 391
 Reiner Manóné 390, 391
 Reismann Ödön 270
 Reisz István 280
 Reitz Frigyes 126
 Rékai Pál 425
 Remetey-Fülepp Tibor 255

Reők Iván 430
 Réthy István 479, 480
 Réthy Károly 479, 480
 Révai József 81, 354, 452
 Rex Ferenc 179
 Richter Gedeon 178, 283
 Ries István 407
 Rigó Róbert 57
 Rimay István 269
 Ring Orsolya 15
 Roboz Zoltán 227, 249, 250, 254, 256, 260, 418, 518–521
 Romhányi (Ekler) Lajos 389, 390
 Romsics Ignác 82
 Rónay György 381
 Rossmann Hildegard 396
 Rossmann Károly 396
 Rostetter Jánosné 460
 Róth Manó 250, 253
 Róth Miklós 323
 Roth Pál 124
 Rotthmann Ignác 298, 503
 Roxin 307
 Rózsa László 392
 Ruppert Rezső 231
 Ruzsits József 467
 Sági Erzsébet 271
 Sárkány György 256
 Sárközy Mihály 345
 Schaecter Miksa 145
 Schédy Sándor 112, 128, 129, 186
 Schubert Arnold 253
 Siegler János 268
 Siska László 538
 Sivó Jusztin 160
 Sólyom László 347
 Somogyi László 322, 323
 Somogyi Sándor 369, 370, 378, 379, 424, 427

Somogyi Tihamér 467, 468
 Sonnenfels, Joseph von 94
 Spányi Gyula 367, 402, 403
 Standeisky Éva 83
 Staud Sándor 285
 Steer 103
 Steiner Oszkár 253
 Störck, Anton 102
 Strausz Ármin 253
 Strausz Sándor 297
 Strázsai József 467, 468
 Subik Gyula 301
 Swieten, Gerhard van 95
 Szabó Csaba 15
 Szabó Ferenc 280
 Szabó Jánosné Chrenkó Vera 467
 Szabó Pál 467, 468
 Szakadát István 529
 Szakasits Árpád 365
 Szakmári Zoltán 418
 Szalai Béla 284
 Szántó György 445
 Szántó Károly 445
 Szántó Sándor 158, 168, 516
 Szapáry Gyula 134
 Szász Tihamér 166, 239, 247, 252, 264, 286, 506–518
 Szatucsek Zoltán 15
 Székely Jenő 167, 186, 187, 371–373, 378, 379, 424, 452, 530, 566
 Székely Miklós 350, 351, 423
 Székely Sándor 282
 Székelyhidi István 470
 Széki Tibor 226
 Szele Béla 356
 Szemre Géza 228
 Szendy Imre 254, 256
 Szentgáli Dániel 246, 252
 Szepesváry Károly 318

Szigetváry Ferenc 30, 571
 Sziklai Béla 372
 Szikra Sándor 468, 469
 Szkalla Éva 397
 Szkalla László 397, 419
 Szöllősi Jenő 261, 408
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 451, 453, 540, 596
 Tabán Egon 488
 Takáts István 350
 Táncsics Mihály 559
 Tasnádi Ákos 15, 305, 409
 Tasnádi Fekete Lajos 281
 Tasnádi Nagy András 231
 Tatár József 255
 Tatorján Dezső 395
 Taubinger Béla 295
 Tauffer Gábor 190, 234–239, 246, 251, 252, 264, 286, 360, 362, 497, 502, 508, 509, 517, 521, 525
 Taylor, Kevin 43
 Teleki Pál 502
 Téti Tibor 172
 Thán Károly 559
 Thury Andor 252, 284, 522
 Tímár József 401
 Tisza István 530
 Tisza Kálmán 119, 135
 Tolvay Zenóbius 255
 Tombor Jenő 356
 Tomory Nándor 256
 Torkos Justus János 98, 175
 Torma Dániel 395, 396
 Tóth Árpád 39
 Tóth József 246
 Tölgyessy Antal 391
 Török Árpád 240, 242, 527
 Török Pál 552
 Török Tibor 256, 298

Träger 307
Turner, Brian S. 43

Ungváry Katica 427, 428, 447
Ungváry Krisztián 62, 66-68, 223

Vági Zoltán 62
Vajda Tamás 207
Váraday László 251, 252, 254, 264,
284, 286, 362, 517, 521-523

Vári András 39
Vas Zoltán 477
Vass József 205, 206
Vas-Witteg (Török) Miklós 364
Vázsonyi János 230

Vikol János 351, 377, 436, 454, 462,
463, 483

Vitéz Endre 399
Voith 307
Vondra Antal 262
Vörös János 467

Wágner Dániel 108, 109, 176, 177
Wéber Dezső 499
Weber János 91
Weber, Max 36

Weckwerth, Jan 45, 46
Weil Emil 375, 376, 489, 541
Weinacht Tamás 15
Widrich Júlia 326, 327
Widrich László 326
Widrich Soma 326
Wilson, Eileen 41
Winkler Lajos 184, 559
Wolf Emil 178
Wolff Dezső, németprónai 526
Wolff Károly, németprónai 260, 525
Wolff Lajos, németprónai 252, 253,
260, 264, 284, 286, 340, 522,
525, 526

Zádory Gyula 256
Zakar Zoltán 251
Zalai Károly 30, 571
Zboray Bertalan 384
Zeide (Seide) László 284, 285
Zeyk Károly 126
Zih Gizella 411-413
Zinner Tibor 382, 409
Zinovjev, Grigorij Jevszejevics 558
Zmavec Darinka 325
Zoltán Béla 169-172

SUMMARY

■ ■ ■

Gergely Magos

Aryanization, nationalization, sovietization

On July 28, 1950, all pharmacies in Hungary were nationalized, a date still regarded as a „day of mourning” by pharmacists. To grasp the historical processes leading to the liquidation of privately owned pharmacies, it is imperative to contextualize this event within a broader historical perspective. This paper aims to underscore that nationalization cannot be viewed as an independent, isolated event. Instead it was the result of a prolonged social struggle. To elucidate the process of nationalization, I will outline two historical timeframes.

In Hungary, the concept of pharmacy emerged during the Middle Ages. It wasn't however until the 18th century that it evolved into the modern profession we recognize today, undergoing significant transformation under state regulation. The Habsburg Empire played a pivotal role in this transformation, establishing university training programs for pharmacists and creating conditions conducive to a rapid proliferation of pharmacies. The profession became intricately linked with qualifications, skills, and private ownership, with the establishment of pharmacies requiring state licenses. The state involvement not only defined the parameters of the profession but also influenced its possibilities. This governmental oversight manifested in various

forms, with the degree of intervention fluctuating over time. The emergence of the welfare state further propelled the profession's growth, driven by the belief that improved access to medication would enhance the well-being of the population. However, with the rise of radical social factions, extreme political measures were employed to address social disparities, often resulting in a curtailment of professional autonomy or the outright abolition of private ownership. It's crucial to note that the regulations of the 18th-century Enlightenment state did not directly dictate the actions of mid-20th-century regimes. Rather, the transition from state intervention to despotism poses an intriguing and significant historical inquiry, raising questions about the timing and motives behind such shift.

If we aim to scrutinize this process within a narrow timeframe, we must delve into the "long forties," spanning from the enactment of the Anti-Jewish laws to the nationalization and sovietization of pharmacies in the 1950s. Over this period, four waves of purges swept through, fundamentally altering pharmacy ownership and the nature of the profession itself. The initial purge, known as the Aryanization of Hungarian pharmacies, unfolded with the implementation of the second Jewish law in 1939. This legislation mandated the seizure of Jewish-owned pharmacies with compensation while also restricting the employment of Jews within the profession. Notably, anti-Semitism was not prevalent within the pharmacy field, at least not overtly. The National Society of Pharmacists actively lobbied for the law's mitigation, and professional journals refrained from propagating anti-Semitic sentiments. Nevertheless, the enactment of anti-Jewish laws galvanized the emergence of anti-Semitic factions within the profession. Several Christian movements and groups surfaced, leading to the dismissal of the leaders of The National

Society of Pharmacists and eventually to the dissolution of the society in 1944. Subsequently, the government swiftly moved to confiscate pharmacies without compensation, coinciding with the deportation of Hungarian Jewry.

The second wave, known as the "purge of national defense," entailed the certification procedures for pharmacists residing in territories reannexed by Hungary from Romania, Slovakia, and Yugoslavia during World War II. These certifications aimed to remove individuals deemed unreliable and disloyal to the state. Primarily targeting national minorities and Jews, many found themselves compelled to relinquish their pharmacies. These measures essentially amounted to a form of re-colonization of the territories. Given that pharmacies were under state jurisdiction, their establishment necessitated a state license, granting the state unchecked authority over their ownership. Nevertheless, the certification process provided a platform for local communities to navigate their conflicts and allowed pharmacists under scrutiny to assert their identity and their allegiance to the Hungarian state. The state's directives, the certification documents, and the correspondence of pharmacists all offer insights into the dynamics of identity politics. On one hand, the state prescribed and delineated the criteria for a dependable Hungarian citizen, while on the other, citizens were afforded the opportunity to shape their own identities and define their relationship with the nation.

The investigation into war crimes commenced immediately following the conclusion of World War II. This era is often referred to as the "political purge and punishments" period, as the pursuit of war criminals coincided with the ascent of the new communist regime. Two distinct types of investigations unfolded. Firstly, every pharmacist underwent a certification process wherein

they were required to disclose their political affiliations and activities during the war. The certification committees wielded considerable power, with the authority to reassign pharmacists to different pharmacies, seize ownership of pharmacies, or even bar pharmacists from the profession altogether. In cases where accusations pertained to severe crimes, such as collaboration in the deportation of Jews, pharmacists faced prosecution in the People's Tribunals. Both the certification committees and the People's Tribunals were predominantly staffed by political appointees, resulting in judgments that were often politically motivated. Consequently, the investigation of war crimes frequently served as a tool for political repression, economic ruin, or personal vendettas. These procedures can be viewed as an extension of identity politics, wherein identity shifted from national to political realms. Examining archival documents often yields insight not into the guilt of individuals, but rather into the intricate dynamics among the accused, the accusers, and the adjudicators. Moreover, narrative analysis offers additional perspective, elucidating how the state constructed and categorized groups of war criminals and culpable individuals, such as clerical-fascists, Nazis, Germans, and bourgeois, and how these categorizations were presented before the courts by ordinary people.

The final stage of this process was the "anti-bourgeois purge," resulting in the nationalization of all private pharmacies. Following the war, the abolition of private property was not the primary political agenda, not even for the Communist Party. It was evident to them, as well, that such a move would erode their popularity and provoke social opposition. Upon seizing power in 1948, the Communist Party outlined the principles for pharmacy nationalization through the Ministry of Welfare.

However, the liquidation of private property remained furtive, as the government sought to prevent pharmacists from emptying pharmacy stocks. Up until 1950, only pharmacies owned by individuals accused of war crimes or fraud (such as saboteurs or black marketeers), deemed fascist or German, or considered politically unfit and anti-democratic were nationalized. This period marked a phase of "stealth nationalization," as the Communist Party denied any plans for nationalization. Following covert preparations, the nationalization of every pharmacy was swiftly executed on July 28, 1950. According to the Ministry's estimates, the confiscated wealth amounted to HUF 300 million, although the precise components of this figure remain unclear. Nevertheless, this "total nationalization" effectively eradicated one of Hungary's small yet wealthiest bourgeois groups.

Simultaneously, the communist government and mass media embarked on a campaign to discredit pharmacy owners, labeling them as class enemies. Dispossessed owners were forced to leave their pharmacies and were relegated to positions as employees in other pharmacies. The political aim was to purge the "old intelligentsia," deemed disloyal and unreliable by the communist regime, and replace them with a "new intelligentsia." The former owners not only relinquished their pharmacies but often also severed ties with their families, kinship networks, and local communities, where pharmacists were held in high esteem. The government expected that the relocation of pharmacists would neutralize them politically.

After 1945, the professional autonomy of pharmacists came under increasing scrutiny. The associations representing owners, namely The National Society of Pharmacists and the Pharmacy Association of Budapest, were restructured but remained under the supervision of the Ministry. These associations were dissolved

concurrently with the nationalization of pharmacies, with every pharmacist being required to join the trade union, which became the predominant and largest organization. However, due to its communist influence, the trade union failed to effectively advocate for its members. Following the communist party's seizure of power in Hungary, the trade union lost its autonomy, becoming primarily a conduit for the government's directives to its members. Since post-war, also journals permitted for publication was under the control of the trade union and the communists; the journals of owners were rejected due to purported paper shortages, leaving pharmacy owners without a platform during this critical period.

With the complete takeover of pharmacies by the state, the Soviet-style transformation of pharmacy began. This process, termed "Sovietization" or "socialist modernization," aimed to improve the efficiency of workflows. The government anticipated that these measures would not only enhance access to medications for society but also tighten control over pharmacists. Implementation of Soviet methods facilitated quantification of performance and establishment of standards, leading to the deprofessionalization of pharmacists and their relegation to simple workers.

However, Sovietization extended beyond technological adaptation, encompassing cultural colonization as well. This manifested in various political initiatives, such as assigning numerical designations to pharmacies, thereby erasing their historical names, and dismantling historic pharmacy interiors. Distinctions in uniform between qualified pharmacists and other personnel, such as cleaners or cashiers, were abolished, with everyone mandated to wear the same white coat, symbolizing the proletarianization of qualified pharmacists.

This book offers more than a simple recording of state violence. It explores the social groups that supported radical state intervention: in the late 1930s, qualified pharmacists who were not owners backed anti-Jewish efforts, expecting financial gain from the confiscation of Jewish-owned pharmacies. In the aftermath of World War II, the Communist Party relied on the support of unskilled workers for radical measures like nationalization and Sovietization. Furthermore, the book delves also into patterns of social resistance to state actions wherever historical sources permit. In the interwar period, when pharmacy associations enjoyed greater autonomy, they collectively opposed the curtailment of their rights. However, post-1944, opportunities for collective action were reduced, leaving individual resistance as the sole recourse.

XI 364619

OT, 20 GIT M31

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja, könyveink elektronikusan elérhetők, olvashatók és kereshetők az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott

www.szaktars.hu

adatbázisban

Kiadja a Kronosz Könyvkiadó Kft.

Felelős kiadó a Kronosz Kiadó ügyvezetője

Felelős szerkesztő Erőss Zsolt

Nyomdai munkák: Séd Nyomda, Szekszárd

www.kronoszekiado.hu

MAGOS GERGELY történelem és szociológia szakon végzett, doktori fokozatát 2021-ben szerezte meg az ELTE Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Programjában. Közel egy évtizedig a Magyar Nemzeti Levéltárban dolgozott, jelenleg az ELTE TáTK Összehasonlító Történeti Szociológia Tanszék egyetemi adjunktusa.

9 786156 604354

5500 Ft

1950. július 28-án minden kártérítés nélkül állami tulajdonba vették Magyarországon a gyógyszerértékeket. Az egy nap alatt végrehajtott államosítást – teljes joggal – napjainkig gyásznapként tartják számon a hazai gyógyszerészek. Kétségkívül azonban, hogy a magántulajdon felszámolása korántsem egy nap alatt ment végbe, hanem egy több mint tízéves folyamat végső állomása volt. A zsidótörvényekkel kezdődő és a Rákosi-korszak végéig tartó „hosszú negyvenes években” a patikák tulajdonviszonyaiba többször is radikálisan beavatkoztak az egymást váltó politikai rezsimok. A második világháború idején a jogfosztó intézkedések a zsidók, illetve a visszacsatolt területeken élő, nemzeti szempontból megbízhatatlannak minősített kisebbségek ellen irányultak. Az 1945 után létrehozott népbíróságok és igazolóbizottságok egyszerre voltak a háborús bűnösök számonkérésének, valamint a politikai, gazdasági és társadalmi konfliktusok megoldásának eszközei. A kiépülő kommunista rezsim számára a cél a vagyonos értelmiségi hivatás teljes politikai ártalmatlanítása volt, amely a gyógyszerértékek államosításában és az ezt követő szovjetizálásában öltött testet.

A könyv a tulajdonviszonyok erőszakos átalakításának bemutatásán túl arra a kérdésre is igyekszik választ adni, hogy hosszabb történeti időtávot vizsgálva hogyan alakult Magyarországon az állam és a gyógyszerész hivatás viszonya, a politikai és társadalmi változások miként hatottak a szakmára, vagy éppen a gyógyszerészek miként igyekeztek maguk is alakítani, formálni az eseményeket.

